This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

VL. 8. 9.

NACRT ŽIVOTA I DJELÀ

BISKUPA J. J. STROSSMAYERA

I

IZABRANI NJEGOVI SPISI.

NACRT ŽIVOTA I DJELÀ

BISKUPA J. J. STROSSMAYERA

I

IZABRANI NJEGOVI SPISI.

NACRT ŽIVOTA I DJELÀ

BISKUPA J. J. STROSSMAYERA

I

IZABRANI NJEGOVI SPISI.

Josip Juraj Strossmayer

NACRT ŽIVOTA I DJELÂ

BISKUPA J. J. STROSSMAYERA

I

IZABRANI NJEGOVI SPISI:

GOVORI, RASPRAVE I OKRUŽNICE.

NAPISAO I SABRAO

TADE SMIČIKLAS.

IZDALA JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU

TISAK DIONIČKE TISKARE

1906.

DB379
S58

SLAVNOJ USPOMENI

BISKUPA J. J. STROSSMAYERA

NEZABORAVNOGA SVOGA OSNIVAČA I POKROVITELJA

HARNA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

Nacrt života biskupova čitan je u svečanoj sjednici akademije dne 16. decembra 1905. Akademija je u ovoj sjednici ovim čitanjem obavila dužno spominjanje svoga najvećega dobrotvora i pokrovitelja.

Drugi dio našega djela jesu: Izabrani govori, rasprave i okružnice. Izabrasmo govore, koji imadu veće značenje u našem narodnom životu. Uzalud nam je bio trud, da dobijemo ma koji od biskupovih vatikanskih govora po stenografskim bilješkama. Naši prijatelji u Rimu dadoše si truda, ali za sada uzalud. Rasprave i govore vatikanskoga koncila po stenografskim bilješkama mogao je do sada upotrijebiti samo izdavač akata toga koncila Jezuita Granderath. Sami govori bit će štampani tek za kakih desetak godina. Medjutim dobro nam dodje, što je pokojni Nikola Voršak, kanonik kod sv. Jerolima u Rimu i biskupov sekretar pri koncilu, zabilježio biskupove govore jamačno po biskupovom nacrtu. To je baštinio njegov brat presv. gosp. dr. Angjelko Voršak posvećeni biskup, sada generalni vikar biskupije djakovačke. Njegovom dobrotom dobismo jedan govor, onaj od 25. januara 1870., koji doslovce priopćujemo. Rasprave biskupove bile su u „Vijencu", „Katoličkom listu", u „Pozoru" i u više stranih listova. Mi izabrasmo samo one, koje je biskup štampao u svomu „Glasniku biskupije djakovačke". Kako je taj list izvan djakovačke biskupije veoma malo rasprostranjen, možemo reći, da će većini naših čitatelja biti posve nove i zanimive. Izabrasmo samo ove rasprave i zato, jer se u njima raskriva cijela duša biskupova, one nam najbolje podaju sliku biskupovu. Goleme okružnice biskupove napunile bi nekoliko svezaka, da se sve saberu i cijele izdadu na svijet. Mi izabrasmo tek dvije, za koje nam se čini, da će najbolje prikazati biskupovu misao o jedinstvu crkve i njegov pogled s toga gledišta u slavenski svijet.

Slika je biskupova na čelu knjige iz g. 1866. Da bi se opis stolne crkve djakovačke lakše razumio, dodali smo mu tri slike. U ostalom upućujemo na bogato ilustrirano djelo: „Stolna crkva u Djakovu. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Pragu 1900."

Pri štampanju biskupovih spisa postupasmo što se može najnježnije. Samo neke sitne nejednakosti izjednačismo, inače sve priopćismo vjerno. Ovaj sitni, ali i nježni posao obavio je tajnik akademije dr. August Musić, za što mu budi od mene hvala.

T. S.

NACRT ŽIVOTA.

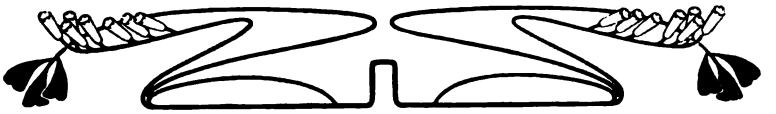

GLAVA PRVA

STROSSMAYER PRIJE SVOGA BISKUPSTVA.

Slavonija ravna živi u početku devetnaestoga vijeka život narodne tmine, koju veoma slabo tek neki traci narodnoga osjećanja probijaju. Sto godina prije toga zemlja većim dijelom iznova naseljena od raje iz Bosne nije mogla još pravo ni zaboravljati teški jaram turskoga gospodstva. Velike gospoštine nalazile su se u rukama većinom tudjinske gospode, koji vrše svoja gospoštinska prava onako od prilike, kako ih tudjinac umije ovršavati. Kraj tudjinske velike gospode bani se vojnički elemenat strani i domaći, koji ima paziti na krajini, da se valovi turskoga nasilja ne prebace na našu stranu. Ustavne institucije paze više na uzdržanje reda nego li na rascvat kulturni naroda. Škola narodnih ne ima, a što ih ima, te su tudje, vojničke, njemačke. Jedini učitelji rasuti po svem narodu jesu svećenici, a i ti slabo obrazovani imadu o narodnoj misli toliko pojma, koliko i svaki bistriji seljan, komu je sladji i miliji njegov materinski jezik nego li ma koji drugi.

U ovom dijelu naše hrvatske domovine rodi se Josip Juraj Strossmayer 1815. 4. februara od oca porijeklom Nijemca. Pradjed njegov iz Gornje Austrije dospio je kao vojnik u Slavoniju. U Osijeku zavoli našu domaću djevojku i oženi se njome. Obitelj njegova rascvala se i razgranala u Osijeku u više rodova. Velik je broj Strossmayera u Osijeku, a tako su se pohrvatili, da im unuci u devetnaestom vijeku samo hrvatski govore. Otac biskupov oženio se s Anom Erdeljac iz dobre naše narodne kuće. Rodila mu je ona devetero djece, ali su sva mlada poumirala. Jednom rodi blizance, dva muškića. Jedan je od tih naš biskup. Otac mu je veoma energičan čovjek, dobar trgovac s konjma, premda ne zna ni čitati ni pisati. Voli ipak narodnu pjesmu. Majka

blaga duša i žena pobožna. Biskup je sve do svoje smrti razdragan, kada spominje svoju majku. Slušasmo ga mnogo puta i pri najjsvečanijim zgodama: „Ako je što dobra u meni, to je od moje majke“ ili: „Hvala Bogu, da je mene moja majka u nježnoj slobodi, a ipak u pravoj razboritosti odgojiti znala.“ Jednoga dana pripovijedao nam: „Sanjao sam noćas, da sam vidio otvoreno nebo, a u njem majku moju u slavi nebeskoj. Rekoh: Blago tebi, majko, ali što će biti od ovoga tvoga sina?“ Malo dana pred smrt zatečen u vrućoj molitvi od svoga svećenika reče: „Ja se molim mojoj majci. Uvjeren sam, da je ona svetica i da se za me pred Bogom moli“.

Majka ga je i narodnoj knjizi privela. „Još se dobro sjećam — veli on u svečanom govoru god. 1880 — da je u očinskoj kući mojoj pored narodnih pjesama Vuka najmilija knjiga bila Relkovićev Satir. Sjećam se živo, kako bi dobra i blažena majka moja nedjeljom i svecem nas djecu ponukavala, da joj Satira čitamo, pa kako bi nas često prekidala usklikom: Alaj baš dobro govori, Bog mu platio! Blažena majka, koja ga je rodila i mlijekom odojila!“

Ovo je rodjena — majčina — narodna ideja, koju je naš biskup tako reći s majčinim mlijekom usisao. Po želji majčinoj ode u biskupijsko sjemenište. Ovdje je tek malo imao prilike, da shvati narodnu ideju, još se nije bila ni u Zagrebu zapravo rodila. Kao najbolji djak bude poslan u centralno sjemenište u Peštu. Tamo je cvao onda slavni češko-slavenski pjesnik Jan Kollár, koji je prije toga pod svoja krila bio primio i našega Ljudevita Gaja. Oko Kollára kupe se i mladi bogoslovi hrvatski. Poznatu Kollárovu ideju o slavenskoj uzajamnosti prihvataju i oni. Kollár je učio, da se Slavenstvo ima razviti u četiri velike književnosti: u češkoj, poljskoj, ruskoj i ilirskoj, to imadu biti četiri kulturne skupine, svaka sa jednim jedinim književnim jezikom, pred kojim da uzmaknu svi dijalekti. Jugoslavenska plemena imala bi biti kao jedan narod s jednom književnosti. Ovo isto očituje naš biskup, kada osniva jugoslavensku akademiju. „Čvrsto sam uvjeren — veli on — da će se duh jugoslavenskoga naroda prije ili poslije zaodjenuti jednom knjigom.“ Njegovo nam narodno osjećanje potvrdjuje osobito njegovo najintimnije i nerazdruživo prijateljstvo sa nježnim pjesnikom ilirske dobe i saučenikom Matom Topalovićem, svećenikom biskupije djakovačke.

Ne čudite se, da se on sam plodovima duha svoga u mladim godinama u narodnoj knjizi ne ističe. Slab je i bolježljiv sve vrijeme svoga djakovanja. Biskup Kuković kao da oklijeva, da ga zaredi za svećenika.

Strossmayer stupi pred biskupa, neka bi ga zaredio. Biskup ga je volio, jer ga je sa sobom i na put uzimao, ali mu ipak reče: „Šta ću te rediti, kada si tako slab, pak ćeš skoro i umrijeti!" Strossmayer mu odgovori: „Ako sam i slab, pa ma skoro i umr'o, neka barem kao svećenik umrem". Biskup ga zaredi (16. februara 1838.) i pošalje za kapelana u Petrovaradin.

Strossmayer je već kao teolog u Pešti stekao doktorat filozofije Željan je bio steći i doktorat teologije. Sretan je i blažen, kada dobije mjesto u bečkom Augustineju. U Beču svrši sa sjajnim uspjehom sve rigoroze i vrati se kao profesor u Djakovo, da predaje matematiku i fiz ku, kada nijednoga mjesta u teologiji nije bilo prazna. Njegovi poglavari u Augustineju ne zaboraviše na njega i njegove sjajne sposobnosti te ga za malo pozvaše za ravnatelja u zavod, u kojem je pred malo vremena još učio. Godine 1847. bude imenovan dvorskim kapelanom i direktorom u Augustineju. Njegovi drugovi profesori u Djakovu zabilježiše u svome protokolu, da je imenovan dvorskim kapelanom „na čast naše biskupije i ovoga zavoda i na utjehu svega našega naroda". Evo ga na pragu godine 1848. u Beču.

Bura ove godine zanosi i našega Strossmayera. Dva puta je u smrtnoj pogibelji. Iz Beča pobjegao, tko je mogao, pobjegao i dvor, Augustineum opustio. U njem je još samo najmladji direktor sa mladim svećenicima doktorandima. Buntovnička topovska zrna padaju na carski dvor i na Augustineum, koji je jedan dio samoga dvora. Mladi ljudi navališe na svoga ravnatelja, neka ih odvede na sigurnije mjesto. On ih odvede uz kišu puščanoga zrnja u franjevački samostan. Ali eto jada golemoga. Dosjeti se, da je zaboravio paket predan mu od kaptola bečkoga, a u njem nekoliko stotina hiljada kaptolskoga novca. Uz jaču kišu puščanih zrna vrati se u Augustineum. Krov nad njegovom sobom već gori, a soba sva u dimu. Zgrabi omot, spremi ga pod kabanicu, pak se vraćaj u samostan. Putem ga požene cijela rulja ustalaca, a vodila ih je s bubnjem jedna babetina uz poklike: „Ubijte popa".

Drugi put opet izvijesti pismeno bana Jelačića o stanju u Beču. Glasnik mu mladi Srbin nije do bana ni dospio, a nije ga poslije Strossmayer nikada vidio, valjada jadnik pogibe. Ali sada Strossmayer živi u smrtnom strahu, da će mu se ustaše osvetiti, ako im je ruku dopalo njegovo pismo. I kasnije se rado toga mladoga Srbina spominjao.

Dugo se je i poslije u Augustineju čuvala tradicija, kako Strossmayera zovu za propovjednika kod svečanih zgoda. Njegov njemački govor bez svakoga stranoga akcenta svidjao se odličnomu bečkomu

pobožnomu općinstvu. I u javnim skupštinama s lijepom svojom pojavom, elegantno odjeven, a — vele — uvijek sa svijetlo ugladjenim cilindrom, živahnim govorom znao bi opčaravati svoje slavensko općinstvo. Nije onda bilo neobično, da i stariji odlični političari na javnim mjestima narodnim masama govore. Strossmayer je sudjelovao i u štampi. Bio je glavni suradnik novina, što ih je izdavao Čeh Woutka. Pisao je puno dapače financijalno-političkih članaka. Njega je i kasnije ova struka naše narodne politike osobito zanimala. Jednom donese „Obzor" par članaka o našim narodnim financijama. Koji nisu znali za pisca, a zanimali se za pitanje, uzimahu, da to piše neki veliki financijalac. U ovom političkom radu upozna se i sa Palackim i sa Riegerom. Rieger mu ostade pobratim vjeran do smrti. Strossmayer je u ovom drugovanju sebi prisvojio ideju o federaciji u našoj monarhiji. Toj ideji imala bi se prilagoditi i politika hrvatska, kojoj bi imala biti vodilica uzajamnost i moralna zajednica austrijskih Slavena.

Imamo za to upravo lijep dokaz. 4. marta 1849. izdala je bečka vlada nov ustav za cijelu monarhiju. Ban Jelačić pritisnut odozgo taj ustav proglasi. Bansko vijeće usprotivi se tomu oktroiranom ustavu. Strossmayer upravo s ogledom na zajednicu sa drugim Slavenima napisa 14. aug. i. g. članak iz Beča „Narodnim Novinama" sa svojim potpisom S . . . . . r. U njemu veli: Slavjani ovdašnji ne odobravaju sasvim odluku banskoga vijeća u obziru proglašenja oktroiranoga ustava. Suvišno bi bilo napomenuti, da Slavjani bečki privrženici i ljubitelji slobodoumnih ustavnih načela to čine ne od pomanjkanja ljubavi za pravu slobodu i samostalnost domovine svoje . . . već što mniju, da će odluka ta ostati bez ikakva uspjeha . . . . Drugo. Najglavnija je zadaća Jugoslavjana združiti se, složiti i ujediniti. U slozi i jedinstvu trojedne kraljevine i vojvodine svaki pravi domorodac vidja nadu bolje budućnosti. Svaki, koji iole bistrije naše odnošaje prosudi, znade, da nam sva naša samostalnost i neodvisnost malo ili ništa ne može pomoći, ako nam ne podje za rukom, da postanemo jedno političko tijelo. Ta je svrha tako važna, da moramo pripravni biti, da žrtvujemo barem za vrijeme mnoge naše želje, samo da nju oživotvorimo..... Treće. Ne odobravaju odluku banskoga vijeća bečki Slavjani, jerbo mniju, da svijetli ban, uzor pravoga domoroca, bez vrlo važnih uzroka proglašenje danoga ustava naredio nije. Ne ima, mislim, nijednoga domoroca, koji bi pomisliti smio, da bi se svijetli ban na što sklonim pokazao, što bi ubitačni udarac žiću i biću našemu zadati moglo. Zašto dakle to nepovjerenje prema banu. mužu onomu, koga nam baš sama

promisao božja pokloni u ovo burno i vele uskolebano vrijeme, da se spasemo, i bez koga bi već do sada od nas tri sto jada bilo? Na što taj razdor med banom i banskim vijećem? Ne varajmo se, Svijetli naš ban jest prvi i najznamenitiji muž Austrije, kao što se to isto i o našem narodu reći mora, pa ma što govorili zavidni Nijemci i Magjari.... Mi imamo naš sabor, pa ako i u njemu proti oktroju ne bismo mogli uspjeti, mi ćemo biti zastupani u bečkom saboru kao i drugi narodi austrijski. A, vjera i Bog, ako pametni uzbudemo ter se složimo sa drugim Slavjanima, mi ćemo biti, kao što smo brojem veći, tako i odvjetom najmogućniji.... Naša je najsvetija dužnost, da se skrbimo za najskupocjenije blago našega naroda, za ustavni život i samostalnost narodnu, i da baštinu tu primljenu od predja našemu potomstvu sačuvamo neoskvrnjenu ....

Za nekoliko dana iza toga članka (20. augusta) piše prijatelju Brliću o tom važnom narodnom predmetu. „Ja ne vjerujem — veli on — da će oni u Zagrebu išta opraviti. Belagerungszustand — to mogu izraditi, und sich für eine ziemlich lange Zeit unmöglich machen, a to bi polag oskudice u nas silâ za nas veliki udarac bio. Ja ne znam, kako naši ljudi o mnogim stvarima misle; toliko znam, da prava ljubav domovine znade kadšto i jedan dio svojih načela žrtvovati dobru domovine. Uzmite samo, koliko se puta dogadja u najprosvjetljenijim parlamentima, da se za neke više svrhe stranke pogadjaju, da svaka ponešto popusti, da se u nečem trećem sjedine. Kod nas toga ne ima, nego udri glavom u duvar, ko da imamo ne znam koliko glava u zamjenu. Ja nisam prijatelj oktroja niti ću ikada biti, ali se bojim, da nam se ne dogodi ono, što se dogadja po Esopovim basnama slaboj nekoj zvjerci, kada je s lavom neko blago dijelila".

Strossmayer je ove godine 1849. suplirao u bečkom sveučilištu kanoničko pravo. Nadbiskup bečki Milde uzme ga nagovarati, da se sasvim primi profesure. Medjutim je on već znao, da je predložen za biskupa djakovačkoga. Kaže to nadbiskupu, a ovaj mu odvrati: „Vi ste onda bolju službu odabrali". Za malo dana piše opet prijatelju Brliću, kako bi ga ministar grof Thun htio na sav mah učiniti ministerijalnim savjetnikom u svom ministarstvu. To priopći ministar Metelu Ožegoviću. Metel je već mogao reći ministru, da je Strossmayer predložen za biskupa, a da bi našemu narodu velika šteta bila, da to ne bude. Želio je ministar i opet, da se sa Strossmayerom lično upozna. Poruči mu to po Zenneru, prepozitu bečkoga kaptola. „Ne znam — piše opet Brliću — pisah li vam, da mi Lav Thun po Zenneru poruči, da bi se želio sa mnom upoznati, uslijed čega ja dva puta bijah kod njega. Na-

djoh, da nam je prijatelj, i ako dobro i ponešto umjereno postupali budemo, da ćemo neizmjerno mnogo za naš narod djelovati moći i bolju mu barem budućnost pribaviti, kad je sadašnjost tako tamna. Ja sam s njim govorio o sveučilištu u Zagrebu, koje bi se imalo podići, a u Osijeku o (pravnoj) akademiji. On se pokaza pripravan, samo me upita, da li će u nas naći dosta sila sposobnih za naučanje, tako da bi se mogli odmah svi predmeti na narodnom jeziku predavati. Ja mu rekoh, da ako ne bi možda bilo, da će se naći dosta braće Čeha, Moravaca, Kranjaca itd., koji će ako ne odmah, a ono sigurno veoma brzo srodni ilirski jezik naučiti, da u njem uzmognu predavati. Toliko sam opazio, da mu je mnogo stalo do privrženosti naših strana. Dobro bi bilo, kada bi naša presa jedne i druge stranke uvažavala njegove korake učinjene u domorodnom smislu i narodu preporučivala. Ako on i zbilja narodnom stazom podje i sveučilište kod nas i akademiju ustroji, ko što ja želim, onda bi doista zaslužio, da se podupire, jerbo škole su jedino ufanje naše bolje budućnosti". Tako god. 1849. govori budući osnivač akademije i sveučilišta.

Ne zamjerite mi, ako još prije imenovanja za biskupa utisnem jednu crticu. Kako mi tražimo elemente i načela Strossmayerova od mladosti do imenovanja njegova, da pokažemo, da Strossmayer kao biskup nastavlja samo i oživotvoruje lijepe ideje i stalna načela svećenika Strossmayera, tako će biti zanimivo, ako kažemo, da se je on upravo prvih dana svoga imenovanja po prvi put sastao s Franjom Račkim, potonjim svojim najmilijim na svijetu prijateljem i najglavnijim suradnikom. U drugoj poli novembra poslije 18., za koji dan iza Strossmayerova imenovanja donese mu Rački pismo od biskupa senjskoga Mirka Ožegovića. Rački nije znao, da donosi pismo jednomu biskupu. Kada je biskupa prigodom njegove pedesetgodišnjice na taj prvi sastanak sjetio kod svečanoga objeda, reče biskup: „Mali sitni kleričić, čedan, razborit i oštrouman odmah mi omili".

Ovako je bio spreman naš biskup u crkvenom i narodnom pogledu, kada je bio imenovan za biskupa djakovačkoga (18. nov. 1849). Uzme sebi za devizu:

»*Sve za vjeru i za domovinu*«.

A nisu želje njegove čedne, što će sve imati uraditi za vjeru i za domovinu, kada iza svoga imenovanja izreče i onu drugu izreku: »*Moje je imenovanje jedina dobit našega naroda za godinu 1848. Ja sam prvi narodni biskup.*« Čudne li perspektive za svu buduću životnu djelatnost velikomu njegovu i gorućemu srcu!

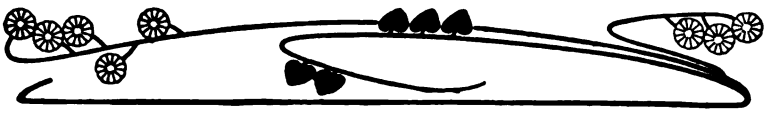

GLAVA DRUGA

STROSSMAYEROVO BISKUPOVANJE.

God. 1850. 8. septembra bude Strossmayer u Beču od papinskoga nuncija Viale Prela posvećen za biskupa. Za nekoliko dana ode iz Beča u svoju biskupsku stolicu preko svoga rodnoga mjesta Osijeka. Ne treba spominjati ni opisivati, s kolikim ga zanosom njegovi sugradjani dočekaše. Ovjekovječen je taj momenat u posebnoj vjernoj slici. U Djakovu ga dočekaju njegovi roditelji već u biskupskom dvoru. Njegovo veselje bilo je veliko.

Nije ipak ovo veselje u srcu njegovu bilo nepomućeno. Prije polaska svoga iz Beča podje pred Njegovo Veličanstvo. Ovdje se uvjeri o onom, što se u glavnom već znalo. Zvijezda Jelačića bana već je počela trnuti. Apsolutizam bacao je pred sobom već grdne sjene. Zamuknut će mnoga plemenita usta, koja su sipala plamen slobode u zadnje dvije godine. I naš biskup morat će plamenomu srcu zapovijedati, da se stisne.

Druga mu je briga na srcu bila. Prigovaralo mu se od gdjekoje strane, da je za biskupa premlad. Dolazi medju svoje, pa da mu se ne dogodi po Svetom pismu: „Medju svoje dodje i svoji ga ne primiše", ili kako kaže ona druga mladja: „Nitko nije prorok u domovini svojoj". Na čelu svega svećenstva prima ga kapitularni vikar, upravitelj već drugu godinu biskupije dr. Josip Matić. Znao je predobro biskup, a znali su jamačno svi prisutni svećenici, da mu je Matić bio najozbiljniji suparnik za biskupiju. „Mogu reći — veli biskup g. 1877. — da su me ljudi početkom plašili iskustvom prijašnjih vremena i onim: In propria venit et sui eum non receperunt". Ali hvala Bogu, sve se to nije obistinilo. Pomogao mu je njegov izvanredni individualitet, kojim je

znamenito nadmašivao svu svoju braću svećenike, pomagalo mu vjerno vršenje velikih biskupskih dužnosti, pomagao mu veliki za malo stečeni glas u domovini, prevlada sve moguće njegove protivnike glas njegove svjetske veličine. Napokon razaraše i uništivaše njegove velike i male protivnike njegova neizreciva ljubav prema svomu narodu i u riječi i u djelu.

* * *

Najprije da vidimo u nekoliko crta, kako biskup uči svoj narod. Već u prvom svom pozdravnom govoru stadu svomu ovako govori:

„Ljubim ja tebe, o stado moje! ko vlastitu dušu svoju i dužnost mi je tako skrbiti za sreću i spasenje tvoje, ko i za svoje. Daj dakle da ti u kratko predočim vrelo, iz koga sva zla proistječu, a ujedno i izvor, iz koga sva dobra i isti život vječni proizlazi. Ah svemogući vječni Bože! zašto mi nije dano uzići na visinu onu, s koje bih vas svijet pregledati mogao? Zašto mi nije dano pretvoriti riječcu svoju u glas gromovite one trublje, kad će jednoć sve čovječanstvo iz mrtvila svog na strahoviti sud probuditi? ter da zatrubim: O sinovi zemaljski! zašto prigrliste taštinu i hleptite za sjenom? Odsječena rijeka od vrela svoga usahne; ocijepljena hvoja od debla svoga osuši se; otrgnuta loza od čokota svoga u vatru se baca. Pokoljenje čovječansko bez životnog općenja s onim, koji o sebi reče: „Ja sam put, istina i život", prilično je rijeci od vrela svoga odsječenoj, hvoji od debla svoga ocijepljenoj, lozi od čokota svoga otrgnutoj; nije ni u kom drugom spasenja nego u Isusu Krstu, niti je drugo ime dano pod nebom ljudma, u kom bi spaseni biti mogli (Djel. ap. 4, 12)."

„Duh sadašnjeg vremena naziva se duhom slobode, duhom jednakosti i bratinstva, duhom narodnosti i domoljublja. Kojim su plodom urodila na kratko vrijeme tršenja duha toga, vidjeli smo i očutjeli smo; kojim će u buduće uroditi, zavisi jedino od toga, hoće li ne će li duh kršćanski biti onaj božanstveni kvas, koji bi imao narode preobraziti, okrijepiti i oplemeniti."

„Što se slobode tiče, istina je, da je čovjek za slobodu stvoren; istina je, da se ropstvo sa dostojanstvom naravi čovjeka ne slaže; istina je, da je samosilje čovjeka proti čovjeku grijeh; istina je, da je sama desnica božja više biće i žiće čovjeka na temelju slobode osnovala; istina je, da je isti upliv milosti, koju nam Isus po muci i smrti svojoj zasluži, tako umjeren, da slobodnu volju ne oskvrni; istina je, da bez

slobodne odluke ne ima govora o kreposti i zasluzi; istina je, da kršćanstvo slobodu štiti, dočim čovjeka predstavlja kano sina božjega, kano brata Isusova, kano crkvu Duha svetoga, kano otkupljenog krvlju jaganjca božjeg, koji odnima grijehe svijeta; istina je, da ustrojenje državno na duh kršćanstva i dostojanstvo čovjeka obzir uzeti ima, ako misli društvu čovječanskomu koristiti i od Boga blagoslovljeno biti. Da se medjutim sloboda zlo upotrijebiti i vrelom mnogih zala postati može, priznati mora svaki, koji promisli, da je ista po Bogu dana sloboda zlo upotrijebljena bila i da se i danas zlo upotrebljuje, što grijeh Adamov, sviju zala početak, što grijesi i opačine današnjega svijeta svjedoče. Bez vjere Isusove ne ima slobode, ne ima slave, ne ima sreće; sve to pak u izobilju steći će si narod, koji kako u domaćem, tako i u javnom životu luč svete vjere slijedi, kojim duh iste vjere vlada. Krijepimo se dakle u vjeri našoj i budimo kršćani ne samo imenom, nego i djelom. Drugo, bez čega slobode, sreće i napretka biti ne može, jest točno obdržavanje zakona zemaljskih; to je pak bez duha kršćanskoga nemoguće; odakle slijedi, da su oni tako zvani osloboditelji i usrećitelji puka, koji bi ga radi bez vjere i zakona slobodnim i sretnim učiniti, najveći neprijatelji društva čovječanskoga".

„Svaki narod ima neke temeljne zakone, kojima se sustav državni i način vladarstva ustanovljuje, javna oblast utemeljuje i opredjeljuje. Zakone te ustavnima zovu. Što je zgradi temelj, to su državi zakoni ustavni. Ako ikoji, a ono ti zakoni postojani biti moraju, niti je probitačno bez skrajnje nužde preinačivati ih. Narod, koji lakoumno nasljedujući izgled susjeda svojih ustav svoj mijenja, sličan je maloljetnomu djetetu, koje se nad prizorom požara, koji blizu roditeljskih njegovih zgrada bjesni, raduje i goreće ugljevlje u očinsku kuću baca ter tako je žrtvom vatre čini i u prah i pepeo obraća. Drugi zakoni tiču se obitelji i društva, stvari i osoba u državi, i ovi se zovu zakoni gradjanski. Ovi zakoni moraju biti prosti, koliko je samo moguće jasni, značaju naroda prirodni, ako misle cilj svoj postići. Ako država prilična mora biti zdravomu tijelu, onda su prvi zakoni srce istoga tijela, a drugi žilje, po kom zdrava krv teče. Po prvim i drugim zakonima napreduje i cvate država, vlada pravda posvuda, odbija se od državnoga tijela sve, što je škodljivo, uklanja se sve zlo, kazni se svako zločinstvo. Narod, koji gradjanske zakone svoje iz same pohlepe za promjenom prekraja, sličan je čovjeku, koji si u glavu zabije, da je bolestan, ter lijek na lijek u sebe lije, a tako si zdravlje kvari i preranu smrt prouzrokuje. Badava su pak najbolji zakoni,

ako se ne obdržavaju, ako ih lukavština i prevara potkapa, ako činovnici glas strasti i predsuda svojih više slijede nego glas zakona, ako suci korist svoju više ljube nego pravdu i pravicu, ako gradjani u razuzdanosti nasladjivanje svoje i djetinjski neki ponos postavljaju".

„Tko je pak čuvar i potpora zakona? Da li mač suca i strah vremenitih pedepsa? Ali zar ne umije himbenost i opačina ljudska na toliko i toliko načina ukloniti se maču suca zemaljskoga i pedepsama vremenitima? Samo se ondje zakoni zemaljski točno obdržavaju, gdje ih ljudi uvrste u zakonik svijesti svoje, samom rukom božjom pisan, samo ondje zakoniti red i osnovana na njemu sloboda vlada, gdje sveznajući sudac i vječita pravda nad zakonom straži".

„Još je jedno, što je slobodi gradjanskoj to, što duša tijelu, a to je sloboda, o kojoj se veli (Iv. 8): „Ako vas sin božji slobodnima učini, onda ćete doista slobodni biti", i (II. Kor. 3, 7) „Gospodin je duh, gdje je pak duh Gospodnji, tu je sloboda". Sloboda ta jest živa vjera, jest ljubav Boga i iskrnjega, jest pobjeda nad samim sobom, jest obuzdanje svojih strasti, jest pokorenje svoje puti, jest poniznost, jest velikodušnost, jest poslušnost, jest umjerenost, jest čistoća srca i tijela, jest pripravnost onima oprostiti, koji su nas uvrijedili, i za one se Bogu moliti, koji su nam zlo učinili; riječju jest sve ono, što je kadra krepka volja s milošću božjom proizvesti. Narod, koji za slobodom gradjanskom teži, najprvo ima sam o oslobodjenju svom unutarnjem misliti. Božanstveni spasitelj naš počevši djelo preporodjenja ljudskoga najprvo zapovjedi: pokoru činite, to jest: očistite dušu vašu od ljage grijeha i opačina, jerbo samo u čistu dušu ulazi Duh sveti s darom i krepošću svojom. Narod, koji tu slobodu uživa, malo zakona treba, jer je sam sebi najbolji zakon; narod taj posjeduje blago slobode, koje mu nitko na svijetu oteti ne može; u krilu naroda takvoga mora cvasti sloboda gradjanska, baš kao što zdrava voćka u plodnoj zemlji cvasti i roditi mora, kad joj svjetlost i toplina sunca i rosa nebeska dobro ugadja".

„Toliko o slobodi. Prelazim na drugu granu duha sadašnjeg, to jest na duh j e d n a k o s t i i b r a t i n s t v a. Vjera nam kaže, da smo svi bez razlike staleža djelo ruku božjih, da smo svi na sliku i priliku božju stvoreni, da Bog bez obzira na osobe sve ljude želi spasene učiniti, da smo svi jednom krvlju sina božjeg otkupljeni, da smo svi braća Isusova i prebivalište Duha svetog. Taj je nauk ropstvu glavu satr'o, dočim gospodaru zapovijeda, da u sluzi svome brata svoga u Isusu štuje. Taj je nauk u starom svijetu ženu kano stvar i prosto orudje

ljudske putenosti smatranu iz potištenog sužanjstva oslobodio, dočim mužu zapovijeda, da suprugu svoju kano kćer majke Isusove, uzvišenu i posvećenu smrću Gospodnjom počituje i za drugaricu života svoga, nipošto za robinju svoju drži; taj je nauk porod, život i othranjenje djetešca, prije Isusa često puta igračku samovolje ljudske, pod zaštitu svetog križa stavio i tako društvu čovječanskomu neizmjerno dobročinstvo iskazao".

„Treća grana duha sadašnjeg jest narodnost i domoljublje. Ljubezni! Da smo se ovdje ili ondje rodili, da smo udo ovog ili onog naroda, dolazi od Boga, bez kojeg svete volje ni vrebac s kuće na kuću ne preleti, niti vlas jedna s glave naše padne. Ljubav domovine u toliko je prirodjena čovjeku, da svaki, koji iole nježno srce ima, s istom nerazložitom prirodom postojbine svoje u uže neko prijateljstvo i ljubavi općenje stupi. O kako poslije dugog u tudjoj zemlji bavljenja rado ugledamo rodne zavičaje naše! O kako milo oči bacamo na brda, koja su se negda djetinjskom glasu našem ljupko odzivala! O kako radosno pohadjamo dubrave, prolazimo polja, pozdravljamo rijeke i potoke, koji su negda svjedoci djetinjskih naših zabava bili! U tudjoj pak zemlji koliko veselje očutimo, kad makar posljednjeg od roda i plemena svog opazimo! Čini bo nam se, da u njem jednom vaskoliki narod naš vidjamo, pozdravljamo i ogrljujemo. Sve to bjelodano pokazuje, da nam je ljubav roda i domovine rukom božjom u grudi naše usadjena."

„To nam nutarnja naša ćut kaže. Vjera nam pak dva veličanstvena primjera ljubavi domovine pred oči stavlja; jedan samog spasitelja našeg, koji pogledav na Jerusolim i pomisliv zla i nevolje, koje isti zbog tvrdokornosti svoje pretrpjeti imadjaše, stuži se i poče plakati. Eto, kako se osobita ljubav neka prema domovini i narodu svomu nahodjaše u božanstvenom srcu onoga, koji sav svijet neizmjernom ljubavi prigrli i požrtvovanjem samog sebe otkupi. Dobro opazi svrhu toga učeni Bossuet, da je Isus krv svoju s osobitim obzirom na narod svoj prolio i hotio, da se po žrtvi, koju na drvetu križa za cio svijet prikaza, i ljubav domovine posveti. (Politique sacrée t. I. art. VI. 2. propos.) Drugi primjer ljubavi naroda svog daje nam sv. Pavao apostol, koji predvidjev u duhu zla i nevolje naroda svog zavapi: „Žalost velika i bol neprestana obuzima srce moje; željah biti ja isti prokletstvo od Isusa za braću svoju, koji su rodjaci moji po puti" to jest: rado bih sâm sve zlo, koje na rod moj čeka, pretrpio, kad bih ga samo time spasti mogo."

„Pravi kršćanin po izgledu spasitelja svoga i apostola narodâ iskreno ljubi dom i rod svoj, sile promicanju narodne sreće rado posvećuje,

strijele na narod svoj naperene, osobito one, koje bi mu dušu i srce raniti mogle, snažno odbija; napokon ako je od potrebe, isti život svoj na žrtvenik domovine s veseljem polaže. Sreću pak i blagostanje domovine svoje mjeri kršćanin ne mjerilom ovog svijeta, koji više puta tminu za svjetlost, a svjetlost za tminu drži, koji često slavu u gospodovanju i nepravdi, a veličinu narodnu u oholosti i nadutosti postavlja, — nego mjerilom vjere svoje, koja nas uči, da bez kreposti i čiste savjesti ne ima sreće i napretka, koja onu ljubav radja, koja će jednoć vaskoliki svijet u jedno tijelo spojiti, i koja ljubomornosti, preziranja, mržnje ne poznavajući sreći drugih naroda iz srca se raduje, koja ono pravdoljublje u srce narodu ucjepljuje, koje se strogo onog evangjeoskog drži: Što nisi rad, da tebi drugi učini, neka ni ti drugomu učiniti; što želiš, da tebi drugi čini, čini i ti drugomu."

„Jezik narodni napose smatra kršćanin kao najveći dar božji, kano ogledalo, u kom se duša i srce naroda u svojoj bitnosti pokazuje, kanoti najmožniju narodnog izobraženja polugu, kanoti najsposobnije sredstvo, kojim se na duh narodni djeluje, kanoti blagajnu, u kojoj se sve duševno blago naroda nalazi; zato sve što može čini, da se jezik narodni izobrazi, obogati, oplemeni; sve pak od njega odvraća, što bi ga poniziti, pokvariti, otrovati moglo; ali nipošto ne prezire jezika inostranih, pače rado ih uči ter blago iz njih crpeno u blagajnu naroda svoga prenaša, na priliku pčelice, koja po raznim perivojima medni sok kupi ter u košnicu svoju nosi. To je, što mi ljubav k tebi, o poljubljeno stado moje, današnjom prilikom mimoići ne dade".

Biskup opisuje svoj odnošaj prema svećenstvu i narodu:

„Jedinstvo svetoga zvanja našega zahtijeva od svećenika, da biskupa svoga osobitim načinom ljubi i štuje; da se nikada i pod nikakovu cijenu od njega ne razvrgne. Što u crkvi božjoj u veliko biva, to se u svakoj biskupiji napose ponoviti ima. Kao što se biskupi, nasljednici apostolâ, sa sinovskom odanošću slažu oko nasljednika sv. Petra, vrhovne glave crkve, tako svećenici imaju u svakoj biskupiji ovu sliku ponoviti."

„Moj odnošaj prema vama u dvije riječi sklapam: Prva je ljubav bratinska. Kada je Gospodin udostojio mene, premda nevrijedna i nedostojna, braći na čelo postaviti i mene svoje moći i svoje ljubavi baštinikom i namjesnikom učiniti, ja ga iz svega srca i sve duše molim, da mi otme iz njedara srce moje, a da mi pokloni sveto srce svoje, da braću svoju onom istom ljubavlju ljubim, kojom je on apo-

stole i učenike svoje ljubio. To je svakidanja molitva i težnja moja, pak vjerujte, braćo, ne ima na ovom svijetu veće radosti za me, nego kad priliku imam ljubav prama bratu kojem ukazati i njegove radosti dionikom postati. Ja sam na ovom svijetu najviše ljubio dobru majku svoju, kojoj poslije Boga imam zahvaliti, ako je išta dobra u meni, ljubio sam pokojnoga brata svoga; ali vjerujte mi, braćo, da mi se kadgod dogodi ono, što se jednom dogodilo spasitelju našemu, da su mu naime, kad je svijet jatomice na njega navalio, doglasili, da su mu majka i braća tuj, koji s njim govoriti žele; ja bih želio s istim srcem i s istom istinom odgovoriti ono, što je Gospodin odgovorio glede mnoštva: „Ovo je majka moja, ovo su braća moja."

„Druga riječ, kojom ja shvaćam odnošaj svoj naprama vama, braćo svećenici, jest: želja živa vama svakom prilikom na usluzi biti. Jest, biskup je otac, brat i prijatelj svojih svećenika, ali ujedno i sluga njihov. Tako je od samoga Boga, to znači i samo otajstvo otkupljenja našega. Isus je pravi Bog od Boga pravoga, izvor života svakoga, svjetlost od vječite svjetlosti, pa se je nama za ljubav toga svega odrekao, exinanivit semet ipsum, da nas ljude učini dionicima svojega bića i milosti, da nam pravo na život neumrli i na baštinu vječitu povrati; odreče se slave svoje, postade nama za ljubav ne samo čovjekom i bratom našim, nego slugom našim, dužnikom božjim, koji sav dug čovječji na se uze i cijenom svoje svete muke i smrti nas od grijeha oslobodi. — Ah doista je svetu istinu vječiti naš meštar rekao, kad je jednom rekao: „Nijesam došao na ovaj svijet, da mi se služi, nego da ja služim." Propterea exaltavit illum Deus. To je, vjerujte mi, braćo, pojam svake časti i dostojanstva u kršćanstvu. To je osobitim načinom pojam crkvene časti i dostojanstva." (Okružnica 1875).

Tko je, čiji je svećenik.

„Nije svoj, nego Isusov i puka svoga, ne živi sebi, nego zvanju svomu i puku svomu. Svećenik kano svećenik niti sam živi niti sam umire. „Positus est hic in resurrectionem vel ruinam multorum in Israel". Svećenik je, kad u istini živi i milost božju uživa, povod života i milosti cijelomu stadu svomu; ali ako po nesreći ne živi, mrljina je postao, koja pošast smrtnu na sve strane rasprostire. Svećenik ili je sunce, koje sja, ili rosa, koja natapa, ili žar, koji grije, ili sol, koja od trulosti čuva; ili ako to nije, onda je tmina, koja svijetlo božje gasi, onda je suša, koja sjemenu proniknuti ne da, onda je kvas, koji sve tijesto probija i kvari, onda je sol ishlapjela, koja ništa ne hasni. Sv.

Ivan Zlatousti (De sacerdotio), a i sveta majka crkva u redjenju samom svećenika prispodablja vojvodi, koji vojsku vodi ili na slavu i dobit ili na poraz i propast; prispodablja krmilaru, koji ladju ravna ili u sigurnu luku ili na brodolomni greben. I jedna i druga je prispodoba posve istinita s tom primjedbom, da dočim obični vodja poslije pobjede u mir, a krmilari poslije svladanoga mora u luku dolaze, mi svećenici u svetom zvanju sve jednako u ljutoj borbi, sve jednako u buri i medju opasnim grebenima se nalazimo".

„Kad je tako, braćo, onda ne nama samima za ljubav, a ono za ljubav Isusu i svetomu zvanju svomu, za ljubav časti i ugledu svećeničkoga staleža, za ljubav spasu duša nam povjerenih, budimo uzor i ogledalo živo puku našemu! Ne ima, vjerujte mi, ljepšega, uzvišenijega i slobodnijega bića na ovom svijetu, nego što je biće pravoga svećenika po srcu Isusovu, pa makar takav svećenik na najprostijoj i najzapuštenijoj župi bio. Protivnim načinom ne ima bića hudjega i nesretnijega, ne ima bića, koje bi sa samim sobom i sviješću svojom u većem protuslovlju živjelo, većega sažaljenja vrijedno bilo, nego svećenik, koji kad se u mrežu grijeha i nevaljalštine zaplete, svakomu se na svijetu, svakoj laži, svakoj opsjeni i svakoj lukavštini klanja, jer se je odučio jedinomu onomu klanjati, komu se je po zvanju svom posvetio, t. j. vječitoj pravdi i istini u Isusu Krstu. Sv. Ivan Zlatousti negdje u svojim listovima veli: „Raro vidi sacerdotem cito poenitentem"; a to je posve naravno, jer svećenik, koji na čistoću svoje duše ne pazi, u neprestanom bogogrdju živi i od rana jutra ća do kasne noći Boga svoga na srdžbu i osvetu probudjuje. Svećenik takav dijeleći blaga otajstva sveta dijeli svomu puku blago života i milosti, sebi pak doslovce thesaurizat iram in die irae, teče hudu stečevinu srdžbe na dan srdžbe. Gledajmo dakle, braćo, da po neporočnosti i nevinosti našoj protivno bude, t. j. da služeći se obrednikom i dijeleći život i milost božju i mi sami se u životu i svakoj milosti i izvrsnosti krijepimo".

„Svećeništvo, ako je dobro i kreposno, najveći je dar božji, ako je pak nevaljalo, najveća je kazna božja, koju je običavala božja desnica na narod žudinski tada izasuti, kad je sve ostale kazne zaman iscrpla. Budimo narodu svomu, kano što po samom imenu svojem (sacerdos) biti imamo, dar božji. Istinabog iz naroda samog proizlazimo, zato sve nedostatke i mane naroda svoga iz krila obitelji svojih crpemo i na sebi nosimo; ali se sjetimo, da smo upravo zato svećeničko zvanje odabrali, da se općih mana i slaboća otresemo, da se u svakoj kreposti i valjanosti puku na čelu stavimo, da mu u istini svijetlo budemo i sol,

koja od skvarenosti čuva. Sramota bi i ukor bio, da mi, koji smo se zavjetovali, da ćemo na čelu naroda stati, učitelji i prosvjetitelji njegovi biti, da lošiji i slabiji od njega samoga budemo. Naš siromaški narod dosta trpi. Ja sam u duši svojoj skroz naskroz uvjeren, da će naš narod sve patnje i suprotivštine svoje sretno svladati i do svoga cilja dospjeti, samo ako mi svećenici u čestitosti i revnosti svojoj živi mu zaklon i živa mu potpora budemo". (Okružnica 1878.)

Preporučuje svećenstvu, da bude radino i darežljivo.

„Ne daj, da darovi muke i smrti Gospodinove u tebi, svećeniče, mrtvi i bez koristi ostanu. Lihvari sa dobivenim talentom evangjeoskim, ugledji se u primjer Isusa, koji umoran, žedan i gladan uči Samaritanku o pravom štovanju Boga u duhu i istini; blago i ustrpljivo primaj grješnika, osobito u doba svete pokore; primajmo sveudiljno ljubezno sina razmetnoga, propovijedajmo u to vrijeme još revnije ljubav božju, pazimo na zapuščene, tražimo ih poput dobrog pastira, kupimo zanemarenu pastirčad na selima, pregarajmo, ako tom prilikom i sami koju nuždu pretrpjeti imamo. Budimo darežljivi vršeći djela milosrdja duševnoga i tjelesnoga. Svećenik vršeći djela duhovne ljubavi nije moguće da se ogluši na tjelesne nužde stada svoga. Nosimo siromahe u srcu svome, pritecimo prvi u pomoć, žrtvujmo sve za vjerne svoje, tim će nam se najprije puk priljubiti, smatrajmo imetak svoj cijenom grijeha i baštinom siromaha, pretium peccatorum et patrimonium pauperum. Budemo li Samaritanci, ne će nam ni protivnik staleža našega priznanja uskratiti. Ne budimo prestrogi u tražbinama svojima, tražimo uvijek s nekom mjerom. Čega sirotinja namiriti ne može, Bog će nam postati radi nje dužnikom, a znate, kako je dobro Boga dužnikom svojim imati, po gotovo kad znamo, da smo mi poradi slaboća svojih veći dužnici njegovi; pazimo, da nam Gospodin ne dovikne: „Zli slugo, sav ti dug oprostih, a ti — —". Pazimo na one riječi vječitoga sudije: „Gladan sam bio, žedan, gol, u tamnici itd." Preporučujmo siromahe mogućnijima, opomenimo bogate na gavana i Lazara, stavimo se na čelo, kada se radi o pomoći i dobru bližnjega, naroda, siromaha, kupimo sami, obilazimo kuće mogućnika za ljubav ubogih. Oporuku pravimo svaki dan za života djelima svojima, jer je veća zasluga svaki dan se suvišnosti odricati i dobro činiti, nego čekati na zadnji čas, kada se i onako moramo svega odreći". (Okružnica 1874.).

Kakvo ima da bude svećenstvo prema puku.

„Sveza, koja nas s dobrim pukom našim u jedno tijelo spaja, osobite je naravi i osobite nam dužnosti nalaže. Svakoga župnika, kojega je biskup redovitim načinom na župu poslao, Isus je sam svetom i nerazrješivom svezom sa pukom spojio, onom istom svezom, kojom je božansko srce njegovo sa cijelom crkvom božjom spojeno. U svećeniku župniku Isus sam u svakoj župi sa svetim bićem svojim i sa svetom milošću svojom živi i djeluje. Kao što je Isus sebe i darove svoje baštinom svojom puka svoga učinio, tako smo i mi (svećenici) sa svima darovima, životom i vrhunaravnom moći od Isusa dobivenom vlastitost puka.S Isusom i u ime njegovo govorimo od oltara puku: „Dodjite k meni svi, koji težačite i koji ste opterećeni, i ja ću vas okrijepiti"; u ime njegovo primamo u izpovjedalištu razbludnoga sina skrušenoga. Puku za ljubav svake nedjelje i svetkovine riječ božju navješćujemo; crkva je kuća božja i kuća puka našega, mi smo samo sluge božji i sluge u Isusu puka našega."

„Isti dom naš uvijek ima biti otprto u svoj prijaznosti i umiljatosti utočište puku našemu u potrebama njegovima. Primajmo ga zato prijazno! Puk u svoje i k svomu dolazi. Ima nestrpljivih svećenika, kojima puk nikada, ni u jutro ni u podne ni u večer dobro došao nije. Ne varajmo se, braćo! Nije to duh Isusa. Ja ne nalazim nigdje u evangjelju, da bi Isus neprijazno puk primao. Za to po svetom njegovom primjeru primajmo umiljato svakom prilikom puk naš. Hvalimo Bogu, da se sa svim pouzdanjem na nas u potrebama svojima obraća. Gledajmo samo, da vazda pouzdanja toga vrijedni i dostojni budemo. Njegovo povjerenje u nas, to je ona sveta njiva, na kojoj mi neprestano raditi i sijati imamo. Ako je nekima puk prost i surov, tko je tomu kriv, braćo moja? Što je do sada i zbilja učinjeno, da nam puk kroći i ugladjeniji bude? Zar nije do nas izobraženijih, do božanstvene vjere, da ga blagim načinom pripravimo i izgladimo? Mi mu duh Isusov ulijmo i u novi ga stvor pretvorimo! Dosta je siromaškomu našemu puku nužde i nevolje: on se potuca često puta od nemila do nedraga. Ne mari se i ne haje za njega čestoput do jedine zgode, kad valja od njega silom ili milom nešta uzeti. Dajmo mi svećenici, da mu kuća božja i kuća župnička bude neko pristanište, da se u njem od vjetra i nepogode barem za koji čas sahrani, da u nama uvijek oca, prijatelja i savjetnika nadje".

„Ljubimo puk svoj, dobre i poštene radi dobrote, jer su oni utjeha i kruna naša, pomoćnici naši. Gledajmo, da se u svakoj župi našoj

stvori lijepa kita dobrih i uzornih ljudi, koji bi životom svojim kvas evangjeoski po cijelu župu postali. Ljubimo s podvostručenom ljubavlju grješnike i nemoćnike, koji više nego li zdravi ljubavi naše trebaju. Brinimo se, da obiteljski život u puku našem bude pristojan i po onoj svetoj knjizi udešen, koja propisuje: „Viri, diligite uxores vestras, sicut Christus dilexit ecclesiam"; da oci, majke, djeca ispune dužnost svoju. Ljubimo mladež i školu, ljubimo osobito sirotinju, skrbimo se za bolesne i umirajuće, što je najteži, ali i najzasłužniji dio dužnosti naše. Ponavljajmo puku opomenu, da vjeru svetu čuva kao vid svoj očinji, da u medjusobnoj ljubavi i slozi živi, da se svadje i osvete kani. O svem tom često puku svom govorimo!"

„S pukom svojim iz jednoga ter istoga izvora proizlazimo, s njim po zvanju svom u svetom jedinstvu boravimo, s njim u jednom počivalištu počivamo, s njim ćemo zajedno na glas trublje božje uskrsnuti i pred suca svoga vječnoga stupiti. Blago nam, braćo mila, ako nas (kao što to ovdje kadšto biva) puk naš na onom svijetu u ime svete ljubavi, koju smo prama njemu ovdje vjerno vršili, pred Bogom i sucem našim zagovarao bude." (Okružnica 1875.)

Zašto je gradio veliku crkvu.

„Crkva se dakako za sve ljude gradi, jerbo Isus, komu se u crkvi klanjamo, sve bez razlike u srcu svome nosi, a i žrtva, koja se na oltarih naših Bogu prikazuje, prikazuje se za sve; ali kao što se je Isus svagda osobitim načinom zauzimao za proste i zapuštene ljude, tako smo i mi, iskreno ispovijedamo, crkvu našu stolnu gradili s osobitim obzirom na prosti naš puk. Sirotinja naša ništa ne uživa u kućama svojima do nužde i nevolje, ništa ona tuj ne vidi, što bi je stalno razveseliti moglo. Svi mi od sirotinje naše živimo, a premalo se za nju brinemo, čestoput je preziremo, od sebe odbijamo, čestoput stare i nove terete, pod kojima skoro iznemaže, bez nužde joj ogorčavamo sirovim i nepristojnim našim postupanjem. Pak još k tome na posljetku biva, da joj i u crkvi onu jednakost, na koju smo Bogom i njegovim pomazanikom pozvani, zavidimo. Želimo, da se i u crkvi od nje dijelimo i mjesto za se odličnije dobijemo. Mi smo dakle prostranu crkvu zidali i želimo je što ljepše uresiti, da i naš dobri puk slobodno se u njoj kretati može. Kada osim lijepe naravi božje ništa ne ima, što bi ga pravo razveselilo, barem kada u svoju stolnu crkvu dodje, neka odahne, nek mu se srce i duša po volji raširi. Bar tuj nek

si kazati može : Hvala Bogu, ovdje sam i ja kao svaki drugi kod kuće, hvala Bogu, ovdje me barem nitko prezirati ne može, jerbo onaj, koji se ovdje za vas svijet prikazuje, sirota je bio, kao i ja, sirotu je osobito ljubio i njegovao, osim svetih naših žrtvenika u sirotinji upravo živi, jer veli : Gol sam bio i odjenuli ste me, gladan sam bio i nahranili ste me. Onaj, koji ovdje prebiva, ne gledi na čast, dostojanstvo odjeće, nego na dobro i pošteno srce, pak mu je Lazar, koji mrvice pod stolom kupi, stoput miliji nego bogati gavan, koji raskošno živi, pak još hoće da se i u crkvi baši veleć : Nijesam ko drugi ljudi."

„U starim crkvama — nastavlja biskup — bio je presbyterium od ladja ogradom rastavljen. Mi toga činiti ne ćemo, jerbo želimo, da i prosti naš puk u svojoj stolnoj crkvi svagda tja do onoga doći može, koji je dobrotu imao prije istočnih kraljeva i mogućnika na poklonstvo svoje pozvati nevinu sirotinju, proste žudinske pastire u pratnji angjelâ. Mi iz svega srca želimo, da se i naš prosti puk naužije svoje majke crkve, ter da mu se u njoj ne samo nabožna i ćudoredna, nego i estetička ćut oplemeni i uzvisi . . ." (Stolna crkva str. 15, 28.)

Kako da živimo s braćom istočnoga obreda.

„Mi živimo s braćom našom istočnoga obreda zajedno — piše u korizmenoj poslanici g. 1881. Budimo zato prema njima puni ljubavi i dobrote i sjetimo se, da je najsjajniji dokaz prave vjere ljubav čista i dobrotvorna; sjetimo se, da je ljubav ona silna moć, koja sve svladava, kojoj se nitko ni iza smrti oprijeti ne može. Ljubimo iskreno braću, s kojom živimo, ne samo stoga, što su s nama jedna krv i jedan narod i što nam je obojima jedna budućnost, nego ljubimo ih i zato, što je i njihov crkveni obred lijep i veličanstven, uveden u crkvu po sv. Basiliju i sv. Ivanu Zlatoustom, koje i mi i oni kao svete ugodnike božje štujemo i zazivamo; što se i na njihovim žrtvenicima pravi živi Bog na spas svijeta prikazuje; što se i u njihovim hramovima sveto slovo božje ori; što se i u njihovom svetom pojanju čarobni glasovi istoka isto tako divno odzivaju, kao kod nas zapada. Ne slušajmo nikad one, koji bi nas ma kakvim načinom razdvajati htjeli, to su bo očevidno opći neprijatelji naši. One grdne poslovice, koje je sam pakao izumio, da odurnost i mržnju medju nama sije, iskorijenimo za vazda iz srca i duše naše, pa kad im već u rječnicima našima traga nestati ne može, nek im nikada i nikada traga u ustima našima ne bude. I jedni i drugi štujemo i zazivamo sv. Ćirila i Metoda, to je pravo i Bogu drago; ali

ta dva sveta imena nek nas u ljubavi i bratskoj slozi tako spoje, da ostanemo doduše svaki pri onom, što nam je sveto i milo, što nam je od vijekova duši i srcu priraslo; ali da se ujedno združimo u onom, što su nam sveti apostoli naši cijelim životom i djelovanjem svojim preporučivali, što su nam na čas smrti kano svetu oporuku ostavili, što i dan danas pred licem božjim ponavljaju, a to je, da vjerom i crkvom jedni budemo, i to jedinstvo kano zalog sreće naše vremenite i vječne smatramo." (1881. Glasnik bisk. djak. 51.)

Biskup govori tudjim doseljenicima Nijemcima.

„Ovaj narod naš evo vam dade sve, što je imao, svoj kruh s vama je bratski podijelio, u svoju vas je zajednicu primio, u svojoj crkvi vas je bratski dočekao, da skupa kao braća u miru živite i da skupa blagoslov božji na svoje trude zazivljete, svoju djecu da skupa učite; sve, sve vam je dao narod ovaj; ali on vam ne smije dati svoje domovine, da njega samoga iz nje izbaštinite. Vi kada dodjoste amo, dodjoste, da ovaj narod i ovu domovinu zagrlite i svojom nazovete. To sama narav uči i na to vas je naputila, kad eto vidim, da vi s nama zajedno isti jezik govorite, kao što isti kruh blagujete i isti zrak pijete".

Biskup mora mnogo puta opominjati svećenstvo, da nastoji zatrti mane narodne.

„Postavši namjesnici Isusove moći postadosmo ujedno i baštinici svete ljubavi prema puku našemu, one rekoh ljubavi, kojom rane nesretnikâ ne samo vinom i uljem, nego upravo svetom krvlju svojom pere i vida; one dobrote, kojom sina rasipnika poslije pokajanja ljubezno u naručaj svoj prima i u stara ga prava povraća; onoga milosrdja' kojim drage volje krv svôju za nas na drvetu križa prolijeva moleći i zaklinjući vječitoga oca svoga, da se plod te svete krvi na nijednom, koji u njega vjerovao bude, ne izgubi. Čestoput se tužimo na zle i pogubne običaje, koji se u puku uvriježiše. Potpuno pravo imamo, da se na to tužimo; ali tužimo se sa živom željom i s gorljivim nastojanjem, da tolikomu zlu do korijena dopremo i da ga u samom izvoru njegovu sataremo. Tužimo se, ali najprije Bogu svomu moleći i zaklinjući ga, da se smiluje puku našemu, mislim brojno padanje puka uslijed neplodovitosti braka, koji se taj božanstveni izvor roda čovječjega, kod nas malo po malo suši s razloga, što brakovi nisu slika one svete ljubavi, kojom se je Isus sa crkvom svojom spojio".

„Mi, koji se na zle običaje u narodu našem tužimo, često se spomenimo na apostolovo: Vae mihi, si non evangelizavero — i pitajmo se,

jesmo li s te strane dužnost svoju svijesno i revno izvršili. Ne hasni reći: Ne imam te učenosti i rječitosti . . . . Ljubav i gorljivost sveta neiscrpivi je izvor rječitosti i svake mudrosti, ter i u najprostijoj riječi, koju ljubav i gorljivost izazivlje i prati, Bog sam djeluje . . . . Tim duhom ljubavi i gorljivosti opojeni valja da osobitu pomnju na mladež obratimo, u kojoj je jedinoj nada bolje budućnosti, da se svake prigode grješne čuva, da čistoću duše i tijela više nego oko u glavi cijeni . . . . . zaklinjati treba roditelje i starješine imenom, koje nose, i uspomenom, koju za sobom ostaviti žele, da na djecu svoju ko na vlastitu svoju dušu paze, da je od svake skvarenosti čuvaju, da joj dobar svjet i nauk daju, da joj dobrim primjerom svijete: da se sjete, da kršćanski nauk i sve, što u crkvi biva, samo tada djeci na uhar biti može, ako roditelji budu djeci svojoj prvi svećenici, ako roditeljska kuća bude djetetu prva crkva, ako bude zipka prvi oltar, na kojem roditelji dijete svoje Bogu i Isusu prikazuju i na neumrli život posvećuju".

Drugi put govori opet o radinosti.

„Rad je nekim načinom ocjena moralne vrijednosti pojedincu i cijelomu narodu. Rad je bitni živalj svakoj izobraženosti. Radom se jedino stječu velike kreposti i oni sveti darovi, koje Isus u svetu vjeru za spasenje naše postavi. Radom je najbolje grijehe svoje okajati i milosti, koje mi sami i mili naši trebaju, isprositi. Rad je najmilija molitva Bogu, i ja ne znam ljepšega i Bogu ugodnijega prizora, nego kad težak na njivi svojoj oči u nebo upre ter iz sve duše svoje zavapi: Bože, blagoslovi trud i posao moj!"

„Narod lijen i nemaran prije ili poslije u vlastitom svom dobru tudjin postaje i robuje tamo, gdje su predji njegovi nekad gospodovali. Zato molim vas još jedan put, mila braćo moja, opominjite svakom prilikom puk vaš, da radin bude. Trudite se osobito, da se narod naš oduči od onoga zloga običaja, po kom silu svoje djece u polja šalje, da marvu čuvaju; jer osim što se djeca na samu i u mješovitom svom življenju prije vremena svakomu zlu priuče, oduče se od male maloće od posla, pak tada, kad i odrastu, neradnici i lijenci ostaju . . . . . Osobito valja narodu našemu red na dušu staviti. Red u poslovanju našem jest pečat razboritosti, koji svako djelovanje čovječje na sebi nositi ima. Red je duša svih stvari. Redom se označuje ono nutarnje opredjeljenje sviju stvari, koje je Bog sam u stvari položio. Zabadava bi radio i sile svoje ne bi znao poslove svoje svojim opredijeljenim

redom obavljati. Na red se u poslovanju našem isto tako naviknuti moramo, kao na promjene ljetne, koje je ista ona ruka opredijelila, koja cijelim svijetom vlada i svakoj stvari i poslu svoje vrijeme opredjeljuje. Osim toga ako narod naš misli najnepovoljnije današnje okolnosti sretno svladati i sebe i obitelj svoju od propasti osloboditi, ima štednim i trijeznim biti. Razborita je štednja prava promisao domaća, koja u budućnost proziruć neslućene udarce raznih dogodjaja, koji od naše volje ne odvise, od kuće i od obitelji odvraća; ona je temeljni kamen, na kom zadruge i obitelji osnovane vremenu prkose i blagostanje svoje i cijeloga naroda od koljena do koljena neprekidno prenašaju".

Biskup o živoj pučkoj vjeri

pripovijeda u svojoj poslanici od g. 1883., gdje opisuje slike svoje crkve: „Isusa su u nazočnosti bolne majke sa križa snimili. Sunce su tmasti oblaci zastrli; ono se krvavim nekim žarom ražarilo, ko da prolivenu za svijet ovaj krv oplakuje. Majci je božjoj sedmostruki mač srce probio, iznemogla je, ali je ipak na nogama, jer zna, da joj se je volji i odluci vječitoga oca pokloniti, koji u isti čas, kad je jedinorodjenoga svoga, ujedno je i njezinoga sina na spas svijeta na smrt odsudio. U toj se odsudi najveće čudo božjega milosrdja vrši. Nije druge, van se svetoj odluci i namjeni božjoj pridružiti i u njoj utjehu tražiti. Tu je s jedne strane naš sveti Jero, koji se kamenom po golim prsima bije, tu plaču sveti apostoli naši Ćiril i Metod i narod slovinski milosrdju božjemu preporučaju, tuj su i sveti biskupi biskupija naših, sv. Andronik i sv. Irenej. Tuj je i sv. Kalist papa, komu angjeo u kalež ulijeva božanstvenu krv, kojom smo svi otkupljeni. Tuj su i svete ženice evangjeoske, tuj su obraćenici Longin, Malho i drugi. Dobro bi bilo, da se tomu svetomu zboru rascviljenikâ i mi često i čestoput priključimo i u svoj poniznosti i pokori priznamo, da su grijesi naši Isusa na križ pribili, i da su grijesi naši vazda bili i da su i danas najpreči uzrok i izvor starih i novih zala i nevolja naših. Meni primjera radi budi dozvoljeno navesti ovdje, što sam sâm nedavno doživio. Običaje naš pobožni puk čestoput sad pred ovu sad pred onu sliku pokleknuti i pobožnost svoju obaviti. Jednom nadjoh pred spomenutom slikom klečeću ženu, koja gorko plače i nariče. Upitam je: Što ti je, dušo kršćanska? — A ne pitaj me, oče, odgovori mi. Umrlo mi je nedavno muško dijete, koje sam više nego srce svoje ljubila; kamo sreće, da sam i sama s njim umrla, nego evo živim na žalost i muku svoju, živim i sve o njem sanjam i mislim, da će se na jedanput od nekuda povratiti; živim, ali

si nigdje na svijetu mira naći ne mogu; živim, ali svaki dan umirem. Jedino se pred ovom svetom slikom ponešto umirim, jerbo vidim, da je i Isus umrijeti morao, da nam put u život vječni otvori; vidim, da je i sama majka božja isto to doživjeti morala, što i ja. Njezina me bol jedino tješi, njezin me mir jedino ublažuje. — A kad joj ja sve potvrdih i prstom joj na slijedeću sliku, koja uskrsnuće predočuje, pokazah, tada ona sirotica: Jest, oče, i te tri blažene Marije traže Isusa, ko što i ja tražim evo već od nekoliko dana dijete svoje, ali ga ne nalazim, jer je grob jurve prazan, a angjeo odgovara: Uskrsnuo je, koga tražite, nije više ovdje. To je ufanje svega svijeta, to je jedino ufanje i utjeha moja. Svi ćemo umrijeti, ali ćemo i svi u Isusu uskrsnuti. Dijete moje nije umrlo, nego samo spava, uskrsnut će jednom skupa sa mnom, sastat ćemo se, ako Bog da, i opet u onoj istoj ljubavi, koju smo na ovom svijetu gojili, jer je ta ljubav jača od smrti i jer će je tamo na na nebu žar ljubavi božje na novu snagu i na nov život vazda buditi. — Ja mogu reći, kad sam te divne riječi rascviljena srca majčina, koje nijedna rječitost svijeta ovoga dosegnuti ne može, slušao, odmah mi je na um palo ono mjesto iz Svetoga pisma, gdje Isus vječitomu ocu svomu zahvaljuje, što je otajstva svetoga bića i svete vjere svoje otkrio malenima i poniznima, dočim je zastr'o oholišima i umnicima svijeta ovoga. Dodje mi na pamet i ono sv. Augustina: Surgunt indocti et rapiunt regnum coelorum (ustaju nevješti i stječu si kraljestvo nebesko), dočim se mi učenjaci i odličnici po oholosti i grijesima našima gubimo i propadamo.“

* * *

Ljepše se ne da ni pomisliti početak biskupske radnje, nego da se uputi medju stado svoje. Crkva katolička spaja pohode biskupske obično sa podjeljivanjem svete potvrde. U rodnom mjestu biskupovom, u gradu Osijeku, bila je posljednja potvrda god. 1833., kada je još biskup djakovao. Sada poleti on već desetak dana iza svoga ustoličenja u Osijek, da dijeli svetu potvrdu. Sedam puta i više prošao je on svu biskupiju svoju. Svagdje i svaki put s neslomivom snagom biskup propovijeda i svoj narod poučava. „S osobitim veseljem srca svoga ispovijedam — reče on po sto puta — da su mi časi u sredini dobroga i bogoljubnoga naroda našega probavljeni najmiliji časovi života. Uspomena na te čase bit će mi i na smrtnoj postelji najmilija i najutješljivija. Ja sam vikao takom prilikom u svakoj župi progovoriti, a opazio sam s veseljem, da puk naš riječ božju rado sluša. Meni se je tom prilikom čestoput predočio onaj lijepi prizor iz Svetoga pisma, po komu množina ljudska

ostavlja zavičaj svoj i zaboravlja na naravne potreboće svoje, samo da se hranom kruha nebeskoga okrijepi i vodom živom na život vječni osvježi. Lijepo je to svojstvo naroda našega, koje nam dvostruku dužnost nalaže, da se njim poslužimo na korist i spas njegov".

Slijedeće godine 1851. obavlja biskup svetu potvrdu u Posavini. Toga puta obavio je pohod cijele trećine svoje biskupije. Pozdravlja ga ne samo njegov puk, već i iz susjedne tužne Bosne krišom preplovljuju Savu Franjevci bosanski, da mladoga biskupa pozdrave. U Županji pozdravi ga fra Martin Nedić, skori osnivač toliškoga samostana. Otkrije biskupu ljute rane katoličke crkve i Franjevaca u Bosni. Franjevcima nestaje pomlatka. Bila je tako zvana komisarijatička zaklada najprije odredjena za uzdržavanje svetih mjesta u Palestini, a onda dana od cara Josipa II. za uzgoj bosanskih klerika franjevačkih. Ti su klerici od toga vremena učili u Hrvatskoj i Ugarskoj. Godine 1841. zabrani im propaganda polazak u naše zavode i stisne ih u cigla tri samostana Bosne. Za malo iza svoga posjeta u Posavini javi se biskupu nuncij Viale Prela. Dospije na posjete biskupu u Djakovo, a onda ga isprati biskup u Biograd. Vidio je i uživao gledajući slobodnu srpsku zemlju i slobodni napredujući srpski narod. Sada mu još jače pritiskivaše srce bijeda i nevolja raje bosanske. Čim se je povratio kući, šalje svoga vjernoga prijatelja profesora Matu Topalovića u Bosnu. Mato ide tobože u Bosnu, da kupi pjesme. Prati ga Martin Nedić, da mu bude stražar, jer fratri su domaći sigurniji i Turci prema njima oprezniji, barem donekle. Mato donese glase, da fratri listom žele, da im se klerici odgajaju u Djakovu. Mato ne može da se nahvali Franjevaca, kako ga ljubezno dočekivahu, a biskup posebnim pismom preko provincijala svima zahvaljuje.

Čim je biskup primio izvještaj svoga pouzdanika, krene u Beč. Podje pred Njegovo Veličanstvo i zamoli ga, da primi pod svoje okrilje mladež bosansku, što Njegovo Veličanstvo rado učini. Nuncij takodjer prihvati, da dokazuje u Rimu, kako će biti najbolje, da se mladež bosanska odgaja pod okom biskupa naroda jednokrvna i jednojezična u Djakovu. Ali teško će to biti, dok u Bosni vlada našega roda poturica strašni Omer paša. Upravo je sada tjerao taj silnik našega Jukića prema Carigradu, da ga ili smaknu ili da u tamnici sagnjije. Biskup opet podje na proljeće (1852.) u Beč i opet podje Njegovu Veličanstvu, a bilo mu je na srcu, da ishodi, te bi se austrijska diplomacija zauzela, da spase Jukića. I to mu podje za rukom.

Na sreću ode iz Bosne ove godine zlosretni Omer paša. Eto već na jesen ove godine (1852.) odličnih biskupovih prijatelja i najodličnijih Franjevaca fra Martina Nedića i fra Marijana Šunjića, da posao klerički dovrše. Odu s biskupovom preporukom u Beč do samoga carskoga prestolja. Sve je biskupu uspjelo, da dobije u Djakovo bosanske klerike. Najprije ih smjesti u svoj seminar, a za malo sagradi im i lijepu kuću, koja i danas resi naše Djakovo. U toj kući sprovodila je mladež bosanska lijepe dane. „Nama se i danas — veli Milko Cepelić — poslije trideset godina pred očima duše naše razotkriva divna slika lijepih onih godina, koje smo u društvu sa bosanskim sokolićima sproveli . . . Nije bilo medju nama svadje, još manje neiskrenosti ili zavisti. Svi smo osjećali, da smo sinovi jednoga naroda, mi njima da budemo podatna braća, a oni nama da budu odani, i da ih priznamo za svoje. Bilo je medju njima talenata za priču . . . Raslo bi srce bosanskim starješinama, a i velikomu biskupu našemu, kada bi na dan čitanja klasifikacije odlične lovorike odnosili klerici Bošnjaci".

Već za malo godina mora da se je življi duh javljao medju katolicima Bosne. Godine 1858. ne smjedoše klerici na velike praznike u Bosnu, jer da bune narod. Francuski listovi navale na biskupa, da preko Franjevaca uzbunjuje narod na Turke. Francuska je željela kao protektorica kršćana u orijentu i htjela steći tu moć nad katolicima Bosne. Biskupa brani zagrebački Katolički list, koji izmedju ostaloga reče, „da će mladež bosanska jamačno prije svojom vlastitom krvlju nakvasiti područje crkve svoje nego li priliku dati krvoproliću. A što je biskup djakovački za katoličanstvo u Bosni jurve učinio i sveudilj čini, ne zaslužuje plaću ozloglašivanja i osvade, nego zahvalnosti i priznanja". Biskup se doista brinuo za Bosnu kao za svoju biskupiju.

Nije bilo sudjeno, da bosanski klerici budu za dugo uzgajani pod okriljem biskupovim. Odmah poslije otvorenja našega sveučilišta (1874.) zatraži magjarska vlada, da se klerici bosanski premjeste iz Djakova u Ugarsku. Bosanski Franjevci mole i zaklinju biskupa, da ih brani i zaštiti. Uništit će im — vele oni — što im bijaše najmilije. Znadu dobro, koliko su dobra oni, a koliko njihov potišteni narod iz toga zavoda u Djakovu crpli. Biskup je dakako sve moguće učinio, da mu Bošnjaci u Djakovu ostanu. U ono doba prije dvadeset godina nije bilo nikoga, koji bi se za siromahe Bošnjake brinuo do njega. On je od ljubavi prema narodu svomu i iz obzira na dužnost, koju mu stari naslov bosanskoga i nalaže, s velikim troškom i trudom sjemenište za Bošnjake

podigao, on se je najuspješnije za to zauzeo i u Beču i u Rimu, da se toliko puta spominjana komisarijatička zaklada i opet na svoju pravu svrhu obrati. To sjemenište već dvadeset godina opstoji i s najboljim uspjehom djeluje, jer od to doba nestade oskudice na svećenstvu u Bosni, od tada postade svećenstvo i složnije i revnije, tako da danas svaki stranac priznati mora i priznaje, da je upravo od tada veliki napredak u Bosni zavladao. Svi napori biskupovi ne pomogoše, Bošnjaci odoše iz Djakova.

Biskup je uzeo priliku još jednom, da govori o svom odnošaju prema Bosni, kada ga naime osvadiše (1889.) neke židovske novine, da je opljačkao Bosnu, odnio njezine umjetnine i stvorio tako galeriju slika. Svi po zvanju svom dužni digoše se, da odbiju tu sramotnu potvoru. Diže se uprava muzeja, diže se uprava galerije, digoše se Franjevci, diže i svećenstvo bosansko, da kažu, kolika je to glupost i zloba, a koliku je zahvalnost dužna Bosna biskupu djakovačkomu.

Kolik je to nesmisao i kako glupa zloba, svatko se lasno uvjerio, koji je ikada vidio one dvije tri stvari iz Bosne u našoj galeriji. Franjevci izjavljuju: Naše su stvari na dobru mjestu. Biskup sam u odgovoru na čestitke iz Bosne osvrće se na to u pismima na biskupa Markovića banjolučkoga te iste godine.

„Dobri moj prijatelju! — piše biskupu Markoviću — Kad je Bosna po svemu skoro svijetu zapuštena bila i kad joj je pogibelj prijetila, da bez svojih pastira i svećenika ostane, onda sam se ja jedini za Bosnu zauzeo i sjemenište u Djakovu za nju otvorio. To je sjemenište 20 godina opstojalo i Bosnu svećeništvom krasnim i dovoljnim tako opskrbilo, da to i danas sva Bosna osjeća, a osjećala je osobito u ono doba, kada je Bosna u druge ruke prelazila. To je bilo moralno dobročinstvo neizcrpive vrijednosti za Bosnu. Ja se u tom obziru još i danas sjećam, kako je pokojni Marijan Šunjić, najveći i najslavniji muž, koga je Bosna u novije doba imala, kad je prvi put sa mnom iz moje kapele ugledao mladost bosansku sa mojom vlastitom mladosti u stolnu crkvu ulaziti, od veselja u plač briznuo i meni ruke i lice ljubio veleći: „Ah, biskupe, na toj ljubavi i dobroti, koju vi Bosni iskazaste, nikad vam dosta Bosna zahvaliti ne može; tako dobročinstvo kadar je samo dragi Bog nagraditi". Kada čovjek pošten i svijestan na ovo pomisli, onda se nekim načinom stidi i pomisliti na one materijalne žrtve, koje je valjalo u tu svrhu doprinašati. Ja sam za cijelo vrijeme boravljenja Bošnjakâ u Djakovu s njima uvijek zadovoljan bio, a znam zacijelo, da su i braća Bošnjaci sa mnom uvijek posve zadovoljna bila. I danas

da je po božjoj, da je po mojoj, a smijem reći i po želji same Bosne, bosanska bi mladež i danas u Djakovu bila. To bi zaista svetim interesima i crkve božje i našega naroda najbolje odgovaralo; inače se je medjutim po okolnostima, koje u našoj ruci ne stoje, zbilo, ali ona sveta veza, koja mene sa Bosnom, a Bosnu sa mnom veže, nije tijem oslabila. Nju je Bog sam po jednoj ter istoj vjeri i po jednoj ter istoj narodnosti tako učvrstio, da je nitko na svijetu više razvrći ne može. Što se nekih umjetnina i starina tiče, Bosna je meni ne samo umjetnine i starine, koje se danas u Zagrebu čuvaju, kano dar prikazala, nego vrhu toga još ujedno silu sličnih stvari, da ih zadržim i uščuvam, poslala. Ja sam sve ostalo natrag poslao, a samo nešto kano bratsko uzdarje i bratsku uspomenu ne za sebe, nego za narod hrvatski kano jedan ter isti s onim u Bosni zadržao. Ne ću i opet tu govoriti o materijalnim, i to preobilnim nagradama, jer se medju braćom, koju jedna vjera, jedno poreklo i jedna sveta ljubav spaja, o materijalnim nagradama nikada ne govori, nego samo o religioznima i moralnima, koje su uvijek medjusobne. Što je Bosne, to je i Hrvatske; a što je Hrvatske, to je ujedno i Bosne. Bude li Bog dao boljih i za naš narod sretnijih dana, ne će Hrvatska jamačno posestrimi svojoj dužna ostati. Za sad se te umjetnine i starine u Zagrebu najbolje čuvaju i svakomu bratu, bio on iz Bosne, bio iz Hrvatske, ravno na uslugu, pouku i nasladu služe. Molim Vas, da ovaj list i ostaloj svojoj braći pokažete. Budite svi uvjereni, da ja izmed Bosne i Hrvatske nikakvu razliku ne činim. Ja ću, što samo budem mogao, Bosni dobra učiniti, uvjeren bivši, da tim i Hrvatskoj dobro činim, a ja scijenim, da su i braća Bošnjaci uvjereni, da je ono, što sam za Hrvatsku učinio, i njima na dobro i uhar".

23. septembra 1851. imenova ga propaganda apostolskim vikarom za kneževinu Srbiju, koju je redovito pohadjao, kada je s ovu stranu Save svetu potvrdu dijelio. Ovako su Bosna i Srbija svaka na svoj način pod okriljem biskupovim. On ih pazi kao svoju rodjenu domovinu. Mislio je o njihovoj prošlosti i sadašnjosti i budućnosti. Ovo su ona dva prozora, na koje gleda na život i prilike braće naše pod turskom carevinom. Već u maju 1852. pohadja Srbiju u svome zvanju vikara. Sedam ju je puta posjetio kao apostolski vikar. Dospio je tako u doticaj s Aleksandrom Karagjorgjevićem, Mihajlom Obrenovićem, sa regencijom i sa knezom poslije kraljem Milanom.

Biskup stoji ovdje na vratima istoka tako visoko, da ga svatko vidi i iz Austrije. Paze na njega i na svaki kret njegov vidivi i nevidivi ljudi. U ono je doba cvao ljuti apsolutizam i grozna germanizacija.

Biskup sam pripovijeda u jednom pismu na grofa Jankovića u početku godine 1861.: „Ona ista stranka — veli on — koja me danas sumnjiči, da sam u potajnom porazumku s bečkom natražnjačkom strankom, nalazila je za pravo, da me u vrijeme birokratičkog sustava germanizacije ocrnjuje, da sam Bog zna kakvi radikalac i nesumnjivi panslavista. A budući da je upravo ova stranka, kojoj to nije bila nužda, svoju snagu dala u službu toga sustava, pa je i nečiste konce policije rukovodila, to si je mene odabrala za nišan. Mene je paska policije pratila na najodurniji način. Tada se je uzimalo za povod, što sam se mnogo puta bez suzdržaja ikakva o škodljivosti onoga sustava izjavio, što sam u pojedinim slučajevima u granicama pristojnosti i s onim obzirom, koji čovjek mora imati prema postojećemu zakonu, otvoreno prikoravao postupak oblasti, što sam branio s neprelomnom odlučnošću nepriznata prava jezika i narodnosti u mojoj zemlji, što sam pomagao gojitelje narodne knjige i pisce njezine. Ova stranka nije se ustručavala mene vrijedjati u mojim najintimnijim i najsvetijim čuvstvima. Pazilo se i na činovnike moga vlastelinstva. Osobito vrebahu na dvojicu mladih veoma darovitih ljudi, koje su držali za moje tajne agente. Jedan od njih bio je okrivljen, da je u savezu s nekim Poljakom prevratnikom, koji je i kod moga stola više puta bio. Policija je tomu mladomu čovjeku banula u kuću, da ga oštro pretraži, te mu se jadniku žena upravo u porodu tako prestrašila, da je i umrla. Ta dva činovnika da neprestano u narodu propovijedaju prevrat. Oblast mi pošalje mnoge tobožnje dokaze, iz kojih bi jasno proizlazilo, da su obadvojica moje orudje. Ja sam zato morao dati mojim činovnicima priseći prisegu vjernosti, da ih zaštitim od neopravdanih progona i sumnjičenja". U promemoriji na Nj. Veličanstvo veli biskup, da ljubi jezik, u kojem propovijeda, da daje i njemački jezik učiti u svojem sjemeništu, da ga svaki njegov svećenik uzmogne znati, „und doch — veli doslovce — befinde ich mich trotz alldem obangeführten schon seit mehreren Jahren gleichsam in einem beständigen Belagerungszustande". Tako pisa 4. januara 1856. Čini se, da se je biskup posvema bio oprao, kada je godine 1858. imenovan pravim tajnim savjetnikom.

Ovo su spone, u kojima je bio biskup sapet, te nije mogao raskriti svoje misli i proširiti svoje djelovanje po svem našem narodu. Stegnuti mu se bilo na svoju biskupiju. Biskup je našao iza godine 1848.—49. mnogo neprilika u svojoj biskupiji. Sjemenište je izgubilo dokinućem desetine svoje glavne prihode. Sjemenište ne ima od čega da živi,

a klerici od 20. maja 1848. do 3. januara 1849. borave kod svojih kuća. Već mjesec dana iza svoga imenovanja piše biskup ravnatelju M. Mihaljeviću, da se klerici, koji su radi rata ostali kod kuće, odmah u sjemenište pozovu. Samo izdašnoj njegovoj pomoći može se zahvaliti, da opstanak samoga sjemeništa ne padne opet u pogibelj. On doprinese u zakladu za uzdržavanje sjemeništa devedeset hiljada forinti iliti sto i osamdeset hiljada kruna. Sjemenište bez prekida cvate i napreduje.

Godine 1856. 14. juna izdaje biskup svoj znameniti zakladni list. U tom je listu njegov biskupijski program Zakladnica glasi:

„Prvo. Crkva stolna, jer je sviju crkava u biskupiji majka i učiteljica, treba da kako veličanstvom službe božje tako i mjerom opsega svoga i umijećem gradje svoje i krasotom urehe svoje sve njih natkriljuje. Stolna crkva naša i nutarnjim i vanjskim licem svojim nevolja i tegoba onih vremena, u koja je postala, tragove noseći, svrsi svojoj više ne odgovara, nego živom željom očekuje obnovu svoju, da postane Trojstva presvetoga veličajnijim stanom, uzvišenijim otajstva novoga zavjeta svetištem, većom milosrdja i milosti božjih puku božjemu riznicom, rječitijim istine katoličke glasonošom, uzoritijim napokon umjenja kršćanskoga za sve vijekove spomenikom. Osjećahu to i prevrijedni prethodnici naši, po čijoj je dobroti i darežljivosti u to ime znamenita već glavnica narasla. Njihovim indi stopama i mi idući ovim pedeset hiljada for. (50.000 for.) zapisujemo".

„Drugo. Ono što sv. sabor tridentski o osnivanju seminarija malenih u svakoj biskupiji premudro odredjuje, potrebama vremena naših sasvim doliči. Od sjemeništa dječjih, ako su dobro uredjena, očekujemo, da postanu svetim blagovalištima punim Duha svetoga, iz kojih će izlaziti ljudi, o kojima se s pravom veli: In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum, ljudi vjernima na pomoć, slabima na potporu, bolnima na vidanje, zabludjelima na povratak, tužnima na utjehu, razvratnima na zastidjenje, a svima, koje je Bog pozvao i preodabrao, na sreću i spas. Za osnutak dakle dječačkoga sjemeništa zapisujemo 30.000 for."

„Treće. Samostan sestara milosrdnih, s pomoću božjom malo ne dovršen, napučit će doskora oni angjeli mira i žrtve ljubavi, koji tako boli i rane tijela vidaju, da zajedno i prečesto i mnogo opasnije bolesti i rane duše liječe; koji mladost žensku u onom, što je za znanje potrebno i korisno, tako odgajaju, da povrativ se u krilo

rodbine svoje ili supruge i majke poslije postavši, kršćanskim svojim u svemu vladanjem puno će doprinijeti, da se duh Isusov u obiteljima preporodi, a otuda naravnim tokom svojim nutrinju cijeloga društva obujmi, kano što je bilo u davnim vijekovima dobe kršćanske. U ime dakle povećanja glavnice samostana ovoga zapisujemo deset hiljada for. (10.000 for.)".

„Četvrto. Pravedno je i pristojno, da svećenici pod trhom dneva i žestine u pastvi iznemogli, a u mir se povratiti želeći imadu gdje bi glavu sklonili. Zato u ime bolje dotacije zakladâ svećenika nemoćnih zapisujemo deset hiljada for. (10.000 for.)".

„Peto. Zakladi biskupijskoj namijenjenoj za izvanredne potrebe svećenstva dijecezanskoga poklanjamo pet hiljada for. (5.000 for.)".

„Šesto. Zakladi opredijeljenoj za nabavu potrebnih knjiga mladomisnicima darivamo pet hiljada for. (5.000 for.)".

„Sedmo. Za potporu onih kapelana, koji na slabijim mjestima postavljeni premalu nagradu imaju, doznačujemo pet hiljada for. (5.000 for.)".

Prvo crkva. Tužnu li je stolnu crkvu našao mladi biskup! Vidio sam je kao mladić prije četrdeset i dvije godine. Na sam veliki četvrtak gledao sam s kora, gdje biskup blagosivlje ulje. Kraj mene stajao je vrijedan, ali zubat Dalmatinac, koji je na sav glas mrmljao: To je sramota, takova stolna crkva. Crkva je bila veličine jedne srednje župske seoske crkve, tamna i zapuštena. Pala je u zemlju, a s južne strane zidovima podbočena. Gradjena je u početku 18. vijeka, skoro iza oslobodjenja Slavonije ispod turskoga jarma. U ono doba gradile su se u Slavoniji ponajviše crkve drvom ili prućem i zemljom. Prema takovim crkvama mogla se je onda i ovo zvati katedrala. Gradio ju je biskup Patačić, a dogradio njegov nasljednik Petar Bakić. Godine 1880. bude u oktobru komisionalno radi ruševnosti zatvorena.

Prvi zamisli graditi novu crkvu biskup Antun Mandić (1806.—1815.), o kojem naš biskup sam kaže, da mu je biskupija djakovačka vječitu zahvalnost i uspomenu dužna, „jer sve, što je u njoj boljega i korisnijega, u njem svoga početnika počituje". On je bio već i materijal spremao i osnovu dao načiniti. Star je već bio, pa se nije ufao, da bi mogao dograditi, zato naredi, da se sav materijal prodade, a dobitak ukamati kao zaklada za gradnju nove crkve. Ovo je početak glavnice, što ju je poslije naš biskup našao. Njega naslijedi Mirko

Karlo Raffay. I on dade načiniti nacrt i priloži zakladi za gradnju. „Sreća je — veli biskup — što se one stare osnove izvele nisu". Temelj su im osnove crkava jezuitskih XVII. vijeka. I dalje su biskupi nadolagali. Biskupov prethodnik i dobrotvor Kuković živući jošte u Beču svaki bi ga put pri posjetu opominjao, neka zida novu katedralku, neka ga ne pusti dugo ležati u onoj mračnoj i vlažnoj grobnici, gdje se šišmiši legu i gamad naganja, nego da ga smjesti skupa sa pepelom ostalih prethodnika svojih na dostojnije i pristalije mjesto.

Biskup mu je obećao i riječ održao. Već mjesec dana iza svoje instalacije mjeseca augusta 1851. traži od banske vlade, a poslije od ministarstva nastave onaj prihod, koji je crkva izgubila ukinućem desetine, jer da je zastalno odlučio čim prije zidati novu katedralku. Ne zna se, da li je crkva svoje dobila.

Za godinu i pol (1853.) vidjamo ga već na putu po Njemačkoj. Preko Beča ode u Prag. Beč dakako poznaje gotovo kao svoje rodno mjesto. U Prag dolazi prvi put. Položaj Praga divan mu je. „S njegova Višehrada čarobno je upravo prozorje. Položaj mu je taki, da osim Napulja i Stambula u cijeloj Europi ne ima grada, koji bi se ljepšim položajem ponositi mogao. Što se pak nutarnje njegove ljepote tiče, ja mu ne bih znao premca do Rima, Florencije i Mletaka. Oštroumlje, ozbiljnost i ustrajnost i umjetnička vještina Čehâ priskrbila je gradu Pragu osobiti značaj ljepote i klasičke vrijednosti". S ovakovom duševnom priklonosti mogao je biskup motriti nacrt za crkvu sv. Ćirila i Metoda, koju se češki narod spremao sagraditi u predgradju Karlinu za proslavu hiljadugodišnjice svete ove braće, otkad dodjoše u slavenski svijet — za godinu 1863. Već slijedeće godine (1854.) imala se početi gradnja. Imala je biti crkva u romanskom slogu. Biskup je nastavio svoj put preko Dresdena u Berlin, Köln, Mainz, Speier, Bamberg, gdje je njemu mila romanskoga sloga crkva. „Naše se prosvijećeno stoljeće — veli on — ruga mračnoj srednjovječnosti, a ja bih se glavom okladio, da naše vrijeme ne bi u stanju bilo podignuti spomenike slične bamberškoj, mainčkoj, kölnskoj, florentinskoj i t. d. crkvi". Ode u München, a odavle u Beč. Ovdje potraži arhitekta nove Ćirilo-Metodove crkve u Pragu, Karla Roesnera — poznatoga vještaka u romanskom slogu. Njemu povjeri načiniti nacrt nove stolne crkve djakovačke. Do godine dana (1854.) Roesner načini nacrt sa troškovnikom od sto osamdeset hiljada forinti. Nacrt je do danas sačuvan. Crte su čisto romanske, ali bez kupole i sa uglastim apsidama. Lijepa dva tornja nalaze se i u ovom nacrtu. Biskupu se vidi,

da bi bila crkva preneznatna. On dodaje znatnu svotu od pedeset hiljada. Crkva ima biti veća i veličanstvenija. Može se reći, da se odsele stalno i neprekidno sprema na gradnju nove veličanstvene crkve.

Godine 1859. na proljeće o uskršnjem vremenu podje u Rim. Uz put zaustavlja se u Veneciji, Padovi, Bologni, Fiorenci, a sve da ogleda slavne crkve ovih talijanskih gradova. U Rimu boravi i radi uz njega njegov sada već ljubimac dr. Franjo Rački. Biskup se brine za svetoga Jerolima, za slavensku službu božju. Zanesen je i uživa u svetom Petru, sv. Ivanu Lateranskom, sv. Pavlu i t. d. Iduće godine 1860. boravio je biskup u Beču u carevinskom vijeću. Ovdje priopći Roesneru svoje nove misli stečene motrenjem umjetnina u Italiji. Pred Uskrs g. 1865. dolazi Roesner u Djakovo sa popunjenim nacrtom, kako ga je biskup zaželio bio. Dne 17. aprila 1866. potpisuje biskup ugovor sa Karlom Roesnerom za novu crkvu.

Dne 18. aprila 1866. ruši se sredovječni sjeverni bedem djakovačke utvrde skupa sa svojim dvjema četverouglastim kulama. Ruši se stari, kukavni i tijesni dvorac biskupa Patačića, koji je prislonjen uz taj bedem, skidaju se zvona sa staroga tornja, ruši se Čolnićev toranj i sravnjuju opkopi, da se uzmogne izmjeriti gradilište za novu stolnu crkvu. Do 28. jula 1866. bile su već iskopane dvije trećine temelja, a jedna trećina već izidana.

Biskup se nije promijenio za ovo desetak godina u svojoj osnovi. On je vidio tolike, osobito gotičke crkve zapadne Europe. Ostaje ipak kod osnove sloga romanskoga. „Istina je — veli on — da su vrlo rijetki tragovi romanskomu slogu u našoj užoj domovini. Ali ako samo nešto razmaknemo granice izvan sadašnje domovine, onda je u nas dosta starodrevnih bazilika i razvitih iz njih romanskih crkava. Tršćanska crkva, premda ljuto osakaćena, bazilika je stara. U Poreču crkva biskupska bazilika je dosta dobro uščuvana. U njoj imadu znameniti stari mozaici i osobito stari biskupski stol. U Dalmaciji našoj puno je tragova romanskim bazilikama. U Zadru stolna crkva slab je snimak prekrasne crkve pisanske. Crkva sv. Donata u istom Zadru romanska je. Takve su dvije crkve na otoku Rabu, jedna stolna, a druga manja u razvalinama. U taj red spada i crkva trogirska, a zvonik u Spljetu divan je spomenik romanskoga sloga. Čudnovato nam se vidi, što ni Lübke ni Schnaase ne spominju u djelima svojima crkve šibeničke. Po našem naslućivanju u Mitrovici našoj u staro doba opstojala je bazilika sv. Dimitriji posvećena sa pet ladja. Ima dakle u našim zemljama dosta tragova romanskomu slogu. Osim toga jedva je 30—40 godina,

otkad su arhitekti misliti počeli, da se u interesu prave umjetnosti povratiti valja u tradiciju srednjega vijeka".

„Još nas je jedan osobiti razlog sklonio, da romanskomu slogu prednost damo. Naša je domovina po zemljopisnom svom položaju jedan od onih prstena, koji zapad s istokom spaja. Kad se je negda uljudnost i izobraženost s istoka na zapad selila, naša je zemlja u tom vele važnom poslu poglavitom posrednicom bila. Danas zapad ima istoku staru ljubav odvratiti i izobraženost i kršćansku slobodu u nj prenijeti. U božanstvenom tom zvanju imamo mi opet vele važnu zadaću. Kome je Bog udijelio oštrije oko, da dopre do tanjih niti, koje promisao božja u ovim stranama raspleće, taj će lako opaziti, da sve, što od stoljeća pak i danas u nas biva, na tu svrhu smjera. Svaki nas i nesjetni manje više toj svrsi služi. To je znamenovanje starih i novih naših patnja i muka. Na to smjeraju junačka naša i praotaca naših djela. To je cijena krvi naše, kojom su ove naše zemlje rijekomice natopljene. To znači divna Hrvatska vječitim lovorom za to ovjenčana, što je znala navalu tursku tečajem triju stoljeća slavno od sebe odbiti i slobodnom ostati, dočim je sve oko nje iznemoglo i glavu pod jaram turski skučilo. Slava je to neumrla, u kojoj medjutim i vrlo ozbiljna opomena i sveta dužnost leži, da ne dopusti, da omlitavimo po njoj, po kojoj smo se od djetinjstva navikli hrabriti i do viših se nada uzdizati. Na to smjeraju bratska naša nastojanja za slogom i jedinstvom, na to živa želja naša za znanjem, kreposti i izvrsnosti, na to škole naše, akademija naša, na to muzej i sveučilište naše. Na to smjeraju sve crkve naše i pjesme naše, sve čitaonice naše i umjetnost naša i sve umno poslovanje naše. Nama se barem čini, da svaki i najmanji pojav u privatnom i javnom životu na to se nekim barem načinom odnaša. Ovo, što rekosmo, valja ne samo o nama, nego i ostalim granama našima, koje za jednim s nama ciljem teže. Ponavljamo, da u tomu upravo leži ozbiljna opomena za sve nas, da u svem i svačem dobru i krepku volju, čvrst značaj i plemenitu namjeru čuvamo, da se čim više izobražavamo i oplemenjujemo, jer nas to samo vrijedne i dostojne viših božjih svrha učiniti može".

Ovo uvjerenje i tumač gradjenju crkve u slogu romanskom čitamo u spisu biskupovom: „S t o l n a c r k v a u D j a k o v u. U Z a g r e b u 1874.", preštampanom iz Glasnika biskupije djakovačke g. 1874. Ovu studiju njegovu donosimo u prilogu ove knjige, zato ne trebamo ponavljati ono, što je biskup duboko proučio i krasno izrekao. Moramo ipak donijeti, što na kraju te studije veli: „Mi smo

na našu crkvu do sad potrošili od prilike 700.000 forinti u gotovom novcu. U ovaj račun ne spada mnoštvo materijalnih stvari, koje je gospoština priskrbila, što bi onu svotu na milijun i više povisilo. Gradnja evo traje osam godina. Trebat će još toliko godina, da se gradnja posve dovrši, a pet od prilike, da se crkva posveti. Kad se pomisli, kako je današnjim danom teško u najvećim gradovima monumentalne zgrade zidati, i kako se na daleko takove gradnje razvlače, onda će se lako dokučíti, što znači takovu zgradu graditi u malenom mjestancu Djakovu, gdje se je sve, što na gradnju spada, i opeka i kamen i kreč i pijesak upravo stvoriti moralo. Hvala Bogu, taj materijal tako je dobar, da ni u Rimu ni u Beču, kao što nam ljudi vještaci vele, boljega ne ima. Ima dakle naša zemlja sve uvjete za spomenike, samo joj manjka prosvjeta i blagostanje. Najveći je križ bio i jest, što su se samo strane sile kod ogromnoga toga posla upotrijebiti morale, i to bez ikakva natječaja, tako da nismo uvjete mi stavljali, nego smo takve kakve poprimiti morali. Mnogo je tu trebalo odlučnosti, ustrpljivosti i postojanosti; ali kad pomislimo, da smo često u zdvajanju, da tako reknemo, išli u postelju, a sutradan nam Bog sa svijetlom svojim iznenada pomoć svoju pružio, onda bez ikakva pretvaranja i iz dna duše svoje vapijemo: „Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam".

Malo prije nego što je crkva došla pod krov — a došla je g. 1870. — umre g. 1869. arhitekt Roesner. Na njegovo mjesto uzme biskup znamenitoga bečkoga gotičara meštra graditelja bečke prvostolne crkve Fridrika Schmidta, koji je imao nastaviti unutarnje uredjenje crkve.

Ako je prva temeljna misao bila upravo biskupova, da si crkvu gradi u slogu romanskom, nije manje njegova utjecaja na unutarnje uredjenje crkve. Temeljna je i samo njegova misao, kako će u slikama u srednjoj ladji predočiti stari zavjet, a u kupoli oko velikoga žrtvenika novi zavjet. Divnom izvedbom svojom danas je to najveći čar ove crkve. Biskupova je samo misao sve znamenite svece našega naroda na oltarima, u likovima i slikama puku svomu pred oči dovoditi. Biskupova je misao, da se stvori onakav veliki oltar u središtu ogromne kupole, visok i poletan, a lagan, koji prazninu kupole lijepo ispunjuje i srca naša prema nebu diže. Biskupova je misao, da mu crkva bude svijetla, a ne tmurna poput gotičkih. Biskupov duh stvorio je crkvu jedinstvenu, skladnu; sve je u slogu crkve. Pojedinosti pripadaju duhu pojedinih umjetnika, ali sveukupnost je samo biskupova.

Biskup se upoznao i sprijateljio sa slavnim Overbeckom po mnijenju biskupovu najslavnijim crkvenim slikarom devetnaestoga vijeka. U njega naruči kartone za ures kupole. Te je kartone dao biskup poslije izložiti (1873. i 1874.) u austrijskom muzeju, gdje im se je svijet umjetnički divio. Starac polako radi, biskup požuruje, ali opet tako nježno, kao da u umjetniku štuje s djetinjskim pouzdanjem rodjenoga miloga oca. Želio je za se i za galeriju od Overbecka sliku imati, a on mu naslika smrt svetoga Josipa, koju je biskup želio i u času svoje smrti ugledati.

Biskupa je sreća posrećila, što je 28. aprila g. 1870. učinio ugovor sa dva svjetski znamenita slikara, sa Seitzima ocem Aleksandrom i sinom mu Ludovikom, koje mu je preporučio sam Overbeck. Zimi će obradjivati kartone u Rimu, a s proljeća i ljeta slike u Djakovu. Radili su punih dvanaest godina. Seitzi su svoje djelo slavno izveli i ostavili sebi u stolnoj crkvi djakovačkoj neumrli spomenik, jednu pravu i velebnu galeriju slika.

Biskup posveti svoju novu stolnu crkvu na dan 1. oktobra 1882. „To je nedjelja — veli on — u koju sam ja prije trideset i dvije godine u staru crkvu uveden bio". Crkvu posvećuje prvostolniku apostola svetomu Petru. A na pročelju dade urezati: „Slavi božjoj, jedinstvu crkava, slogi i ljubavi naroda svoga". U velikoj svojoj propovijedi reče: „Mi Slaveni ne ćemo izvršiti velikog onog poslanstva u Europi ni u Aziji, ako nismo jedno. Sve nevolje naše dolaze nam od nesloge naše. Jedino jedinstvo moglo bi nas spasti, pače po jedinstvu mogli bismo u život privesti i sve one osnove, koje nam providnost božja kao pred oči stavlja. Sadanje doba naliči onomu prije hiljadu godina. Neprijatelji naši bili bi nas tada satrli, jer bijasmo nesložni, jer bijasmo orudje u neprijateljskim rukama. Ali u to kobno doba banuše nam s istoka sveti apostoli Ćiril i Metod govoreći nam našim jezikom, i oni nas ujediniše . . . . Danas prijeći jedinstvo neznanje i zavist . . . . Imade ih, a ti su većina, koji misle, da bi jedinstvo crkava promijenilo običaje istočne crkve, . . . da bi raznarodilo narode (Slavene), ali ti su na krivom putu. Mi bismo se baš obratno jedinstvom vratili onamo, gdje smo bili za Ćirila i Metoda, jer raskol niti je njihovo ni slavensko djelo".

Zatim predje da govori o slozi svoga naroda.

„Jedinstvo, sloga i ljubav našega naroda bila mi je i jest mi i sada jedina i najveća želja na ovom svijetu. Ja sam za to jedinstvo, za tu slogu i ljubav vazda mislio, vazda radio, pa ma da su me mnogi i toga krivo sudili i osudili. A za to jedinstvo naroda našega ja sam

pripravan i život svoj žrtvovati. Narod nam je siromašan, biju ga teške nevolje, narod nam ne ima prijateljâ, ali svemu će se dati pomoći, ako dodjemo do sloge i ljubavi, ako dodjemo do jedinstva. I ja kada se budem rastajao s ovim svijetom, posljednja će mi molitva biti za jedinstvo naroda moga . . . . Svemogući vječni Bože, smiluj se momu dobromu narodu i ujedini ga!" Kada je ove riječi biskup govorio, ponovno je zaplakao, a zacaklile su se suze u očima mnogih od prisutnika, koji su ih čuli i slušali.

Biskup je sa svojim velikim djelom sretan i zadovoljan. „A šta da o samom sebi kažem, kršćani moji?" — pita se dalje biskup. „Ja ne želim drugo nego leći u hladni grob i bez krivnje pred Bogom žrtvovati se jedinstvu naroda moga, da bude jedan, kao što je Isus i otac njegov jedan". I prije one slave mnogo puta ponavlja prijateljima svojima, da ništa više ne želi nego u miru sprovoditi dane, Bogu se moliti, da mu dade sretnu smrt. Nije umora ni klonulosti pokazivao biskup na dan posvete u šezdeset i osmoj godini svoga života. U devet sati podje u crkvu. Ondje pjeva misu i propovijeda jedan sat. Iza toga prima deputacije. Dvadeset i jedna njih nosi ili adresu ili govori pozdravni govor. Na svaki pozdrav odgovara on od ljubavi upravo plamtećim govorima. „Ako je čestitka bila zanosna — veli tadanji njegov tajnik M. Cepelić, koji je adrese primao — biskup je još zanosnije odgovarao; ako je čestitka bila topla, on je još toplije odvraćao; ako je čestitka bila puna lijepih misli, on bi u odgovoru sam razvio misli još ljepših, još brojnijih. Kada smo ga kasnije pitali, odakle mu tolika snaga i tolika nenadana spremnost, on bi nam odgovorio: „Ja ne znam. Kada govorim, onda kao da ne govorim ja, nego da govori iz mene neka viša sila". Još je govorio kod objeda nekoliko govora na hrvatskom i latinskom jeziku. I tako to traje do deset dana.

Biskupa slijedilo je i svećenstvo njegove biskupije, te se i novim crkvama i popravcima i ukrasima ova biskupija za vrijeme njegova biskupovanja preporodila. — Biskup naš slavio je kao svećenik i biskup mnoge slave. Slavio je pored slavne posvete svoje crkve pedesetgodišnjicu svoga misnikovanja zajedno sa svim svojim narodom (1888.). Narodna adresa imala je desetak hiljada potpisa. Slavio je pedesetgodišnjicu svoga biskupovanja opet sa svojim narodom i sa biskupima svega našega naroda, koji su se upravo bili sabrali na katoličkom kongresu u Zagrebu, na kojem je predsjedalo deset hrvatskih biskupa. Sve njegove slave jesu narodne slave.

Biskup je djakovački gospodar velikoga posjeda. Iz toga posjeda crpao je on darove crkvi i domovini. Sveta mu je dužnost, da to dobro radi i obradjuje i unapredjuje za sebe i za svoje nasljednike. Mnogo puta pribavljaju mu njegovi protivnici gorke časove, kada ga okrivljuju, da u posjedu hara samo na svoju korist i da crkveno dobro rasipava. Evo zato, što o njegovom posjedu reče Matija Pavić u svojoj oprosnoj besjedi trideseti dan poslije biskupove smrti u stolnoj crkvi djakovačkoj pred kaptolom, svećenstvom, gospodarima na posjedu i pobožnim pukom djakovačkim. Svi oni imadu pred očima posjed biskupije, a on im reče: „Posjed crkveni pri nastupu tvojem (misli biskupa) jak do 70.000 jutara ustupaš za nekoliko godina skoro polovinom djakovačkomu kraju — od toga samomu Djakovu 800 jutara — neka ga uživa, neka se nagrije, neka za svoje potrebe i napredak namijeni. Do 35.000 jutara zemljišta razne vrste i pod raznim naslovima: šume, pašnjakâ, otkupa prelazi u ruke općina, u današnjoj najmanjoj prosječnoj cijeni od 7 milijuna kruna, za koje doba možda u cijeni dvaput tolikoj. A sve te radnje oko odstupa, oko odmjere, već po naravi svojoj teške, još teže po neprilikama mjesnim i domaćim, snašao si, dobrotvore, kroz dva desetljeća o svom trošku osobnom, i prošlo je gladje i mirnije, nego što je to na drugim mjestima bivalo. Tvoja je to zasluga, velikašu po duhu i srcu, tvoja zasluga, dobrotvore puka djakovačkoga, tvoj trud kraj drugih briga dnevnih i godišnjih, koje su se usporedo tima za dobro vjere i doma na tvome srcu gomilale. Mijenjat će se po osnovi tvojoj, privolom crkve i države, lice imetka crkvenoga, ali će se dizati na onu visinu napretka, o kojem vrijedni predšasnici tvoji ni slutili nisu. Vas zazivljem, desne ruke biskupove u upravi dobra crkvenoga, vas vrijedni ravnatelji, upravnici, nadzornici, branitelji pravni dobra crkvenoga, kao svjedoke žive, stojte ponosno i s čelom vedrim, jer uz biskupa vas ide hvala prva, svjedočite jasno i glasno o napretku imetka za dobe velikoga nadarbenika".

„Jest, padali su dubovi stari ispod ruku radnikâ, ali će biskup i pomladiti šume za 7.000 jutara, ostaviti nasljedniku u svemu 28.000 i uzornu šumsku gospodarsku osnovu za jedno stoljeće unaprijed. Što bude drva i ogrjeva ovaj kraj trebao, jedino će ga naći u gorama imetka crkvenoga".

„Jest, krčit će se šuma, nestajat će drača i dračice u ravnini, ali će zato biskup ostaviti ne onih 1125 jutara oranice sa 3.000 mjera dohotka, koji je zatekao, — nego će namrijeti nasljedniku oranice otjerane, uzorno obradjene do 5.885 jutara, koje će godimice u skup

nositi do 35.000 mjera razne hrane. Jest, ginut će vinogorja — ne krivnjom nadarbenika, nego nemarom nadglednika, ali još više krivnjom zaraze nove, ali će ih biskup pomladjivati ponovno puta lozom starom, pod kraj života i novom, pa će ostaviti do 40 rali pomladjene gorice, koja će brojem napredujući za dva tri puta preteći svojim rodom negdašnji plod, a nadarbenik stjecati pohvale i priznanja vještaka".

„Bit će blagoslova nad živim blagom, bit će bolesti i nedaća i nesreća i požara, ali će nadarbenik ostaviti iza sebe ne 54 komada u svemu, kako je zatekao, nego 5.000 raznoga blaga prve ruke, gledat će i puk, a vještaci priznati, plemenite konje, stoku najizdašniju, krda sviloruna".

„Bit će prihoda od imetka, ali će se u nj uložiti, u nove zgrade, namještaje, orudje, strojeve preko milijun kruna; niknut će kao iz zemlje cijele nove naseobine vladici i njegovomu ravnatelju dobara na čast, neka nose imena njihova na vječnu uspomenu".

„Oborit će se cijela jedna zrela šuma, ulazit će razni otkupi u imetak crkveni, ali će skrbni biskup, koji za osobu svoju ne treba više nego i jednostavni svećenik njegov, ostaviti osobi nasljednika ne 300 kruna, kao što je zatekao, nego više od tri milijuna zajamčene glavnice, pomogav za doba svoje još državi i općinama daćama sa dobra tri i pol milijuna — a što bude preko toga po smrti ostalo čista, baštinit će Isus u stolnoj crkvi, otkupljivat će se duša biskupova, baštiniti uboga mladost naroda našega u sjemeništu malih, povećati kaptol stolni po zadnjoj želji velikoga nadarbenika".

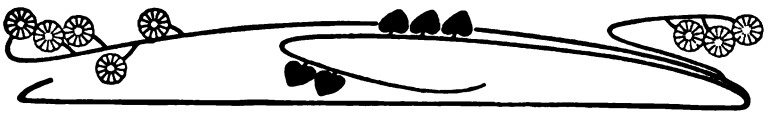

GLAVA TREĆA

STROSSMAYEROV RAD U NARODNOJ POLITICI.

Biskup se je već godine 1848. i 1849. istakao kao odlučan pristaša federacije austrijskih naroda. Izjavljivao se je i u novinama domaćim i u češkim, kako već spomenusmo. Kada je jedan od najodličnijih dostojanstvenika izjavio, da je Strossmayer jedini kandidat za biskupiju, proti komu ne ima nikakova prigovora, prigovoriše ipak jedni, da je premlad, a drugi protivnici njegova političkoga smjera isticahu, da se previše javlja u javnim skupštinama. Od onda je kroz deset godina morao zamuknuti i naš biskup, kada je muk političkih ljudi stranaka bio najznačajnija karakteristika apsolutističkoga germanizatornoga sustava austrijske carevine.

Iza deset godina dodje biskup opet do riječi. Već četiri dana iza primirja u Villafranki 15. jula 1859., po kojem Austrija gubi Lombardiju iza nesretne bitke kod Solferina, izdade car i kralj Franjo Josip proglas svojim narodima, da će se uprava i zakonarstvo preudesiti, da se postigne bolja uprava i veće blagostanje svih naroda monarhije. Već od godine 1851. postoji državno vijeće carevine, u kojem sjede državni službenici. Sada na proljeće godine 1860. bude pozvano trideset i osam odličnika iz svih zemalja monarhije. Iz Hrvatske budu pozvani biskup Strossmayer i Ambroz Vranicani, iz Dalmacije konte Borelli. Ovo je imalo biti pravo centralno vijeće za cijelu carevinu, zato se neki odlični Magjari nisu pozivu ni odazvali. Neki su se odazvali, ali odmah i izjavili, da se ne smatraju zastupnicima Ugarske. Strossmayer htjede da se očituje isto tako u slijedećoj sjednici. Predsjednik nadvojvoda Rainer zamoli gospodu, neka toga ne čine, jer da to uzrujava duhove. Na to izjavi Strossmayer, da se „pokorava višim državnim obzirima".

Biskup kao federalac izjavi se u jednoj od slijedećih sjednica za jedinstvo monarhije. „Nužno je — veli on — da Austrija bude jedinstvena, jer ima u Europi zadaću, da medju narodima uzvišeno poslanstvo vrši, a zato mora moćna, jaka i ugledna biti; a da uzmogne moćna, jaka i ugledna biti, mora prije svega jedinstvena biti. Kada sam o tom uvjeren, onda moram i to izjaviti, da Austrija u svojoj jedinstvenosti ima biti tako uredjena, da svaki narod i svako pleme, bilo ovo ili ono, nadje potpunu sigurnost za svoje narodne i narodnosne institucije. Kolikogod ja rado podupirem sve prave i pravedne želje Ugarske, to si ne mogu ni u Ugarskoj pomišljati, da se pravedno može razvijati javni život, ako samo jedan narod pravice uživa, a drugi ne. Kao što je priznato načelo, da nitko ne smije dirati u osobnu slobodu nijednoga državljanina, a da tu slobodu i država zaštićuje, tako ima pravo i svaki narod, da mu se sloboda razvitka ne samo ne uskraćuje, nego dapače štiti i podupire". Ovako odgovori Mailáthu, koji je ustvrdio, da ne ima u Ugarskoj drugih naroda nego Ugri (ili Magjari), bili oni njemačkoga, slavenskoga, magjarskoga ili rumunjskoga porijekla, pa da po njegovu mnijenju imade samo magjarski jezik historičko, političko i zakonito pravo. Biskup se je izjavio za one doista carske riječi: Gleiche Pflichten, gleiche Lasten, gleiche Rechte, pa tako i Slovaci i Rumunji da imadu pravo na ravnopravnost. Ovo je, koliko mi znamo, prvi sukob biskupa s Magjarima.

Napokon većina vijeća prizna, da bi za Austriju bio najbolji sustav federacija. Dne 22. septembra donese odbor predlog za federativno ustrojstvo monarhije. Izvjestitelj grof Széchényi objavi zaključak izaslanoga odbora, koji glasi: „Ojačanje i uspješni razvitak monarhije zahtijeva, da se prizna historičko-politički individualitet pojedinih zemalja, u okviru njegovu da se razne narodnosti primjereno razvijaju i napreduju, ali u savezu sa potrebama i interesima cjelokupne države. Načelno se priznaje jednakost svima zemljama monarhije, dosljedno im se priznaje autonomija u njihovoj upravi i unutarnjem zakonarstvu, kao i pravo pri zastupanju interesa cijele države".

Na ovaj predlog očitova prvak Magjara, vele ugledni grof Apponyi, ovako doslovce iza drugoga svega: „Wir wollen mit einen Worte keinen principiellen Dualismus im Staate; wir wollen nur ein Regierungsprincip für die ganze Monarchie. Wir wollen gleiches Recht, gleiche Pflichten für alle Länder, Nationen und Stämme".

Naš biskup naglasuje i opet svoju federalističku teoriju jednakih prava i jednakih dužnosti. Ali reče prvi put svoje uvjerenje o histo-

ričkom državnom pravu Hrvatske i o samostalnosti svoje domovine. „U predlogu većine državnoga vijeća, koji i ja branim, ima jedan izraz, taj naime: historičko-politička osebnost. I mi južni Slaveni u Hrvatskoj takova smo osebnost, to jest i mi imamo osim zajedničke historije svoju posebnu, pa mogu reći, te ne ću biti nečedan, imamo historiju dičnu i slavnu. Ova je historija na žalost našu pisana krvlju najvjernijih i najplemenitijih sinova naroda našega, koji su u najžešćoj borbi narodâ i plemenâ, braneći svoja prava i kršćansku prosvjetu, svoju nutarnju silu i snagu razvili. Upravo u ovoj borbi imamo, ko što ja mislim, tražiti temelj samostalnosti i neodvisnosti naše, koju su samostalnost znali uzdržati pradjedovi naši u svako doba javnoga narodnoga života. Ovdje su se već više puta pozivali na pragmatičku sankciju. I mi južni Slaveni, to jest mi Hrvati imamo svoju pragmatičku sankciju, i mi smo neodvisni i samostalni isto tako, kao što našu vjernost i lojalnost prema sjajno vladajućoj kući pred cijelim svijetom zasvjedočuje to, što smo pragmatičku sankciju deset godina prije prihvatili nego li Ugarska, to jest g. 1712. Moram očito priznati, da narod čezne za svojim starim institucijama, pa se radujem, što će ih dobiti".

Sutradan povodom govora plemenitoga Borella biskup opet govori o Dalmaciji. Borelli priznaje, da je velika većina naroda u Dalmaciji slavenska, da ljubi svoju jugoslavensku braću. Da se sjedini s Hrvatskom, tomu sada nije vrijeme. Biskup mu odmah odgovori. „Dozvolite mi — reče biskup — da nešto primetnem kao ispravak onoga, što je ovdje rečeno o Dalmaciji. Veli se, da je Dalmacija uvijek i u svakom obziru bila neodvisna, pa se razumijeva neodvisnost krune. A ja tvrdim protivno, što i povjesnica dokazuje. Dalmacija je uvijek bila sjedinjena s krunom hrvatskom i slavonskom; ne ću da spominjem povjesnice ovih zemalja pod najstarijim kraljevima, već samo primjećujem, da smo za kralja Kolomana sklopili bratinski savez s krunom ugarskom. Na koliko iz povjesnice znam, taj kralj bijaše takodjer kao dalmatinski okrunjen, pa se je u Dalmaciji zakleo, kako bijaše običaj u drugim ustavnim pokrajinama, da će municipalna prava i slobodu uvijek nepovrijedjene uzdržati".

„Dalmacija je bila dugo vremena središte političko-narodnoga života hrvatskoga. Hrvati su mnogo sabora držali u dalmatinskim gradovima. Upravo onda se je najviše razvio slavenski život i slavenska obrazovanost, kad je Dalmacija bila u političkom savezu s Hrvatskom i Slavonijom. Starija povjesnica Dalmacije dokazuje, da je slavenska knjiga najveći stepen obrazovanosti postigla u Dalmaciji.

A čim je ta politička sveza bila prekinuta, Dalmacija se počela povadjati za tudjim življem na štetu Slavenstva, a po tom je sva viša slavenska obrazovanost u njoj propala".

„Za dokaz prijašnjega političkoga saveza tih zemalja navodim pismo cara Karla VI., što ga je pisao staležima hrvatskima u obziru pragmatičke sankcije. Naslov pisma jest: „Statibus Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae". Dokumenat je taj upravljen na jedinstveno upravno tijelo; pragmatička sankcija primljena je na saboru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije".

„Ovo jedinstvo dokazuje i staro crkveno uredjenje. Spljet bijaše središtem crkvene oblasti i stolica primasa. Pod toga nadbiskupa spadao je cijeli Ilirik, a takodjer Hrvatska i Slavonija. Mnogi su se tamo slavni crkveni sabori obdržavali i stvarali se zaključci, koji se protezahu na svu Dalmaciju".

„Dalmacija dok je bila s Hrvatskom i Slavonijom ujedinjena, dobila je mnoga važna crkvena prava, izmed kojih samo jedno hoću da spomenem. Mi Jugoslaveni imamo jedan pravi crkveni biser u tome, da se zapadni obredi u staroslavenskom jeziku ovršavaju. To nam je najdragocijenija baština, što nam ostaviše dva velika muža, Ćiril i Metod, koje s punim pravom slavenski svijet štuje i njihovu tisućljetnu spomenicu s najvećim slavljem svetkuje. Taj dragocjeni biser nije se imao nikada zanemariti, jer je mogao biti na korist velikim crkvenim svrhama. No na taj biser nije se pazilo u Dalmaciji, Istri i većem dijelu Hrvatske pod vladanjem tudjega, slavenskomu životu protivnoga naroda, te danas jedva postoji. Ova prevažna institucija kao da je blizu agoniji, a ja ne mogu dosta naslaviti one muževe, koji su si truda dali, da ovu časnu relikviju spase i onakovo joj mjesto dadu, koje joj se nikada nije smjelo oduzimati".

„Konte Borelli reče, da su Mlečani zato zauzeli Dalmaciju, jer je bila gnijezdo hajdukâ. Ako bi i bilo na tom išta istine, ja opet velim, da to ne bješe pravi razlog. Tko čistim okom pogleda hrvatsko-dalmatinsko primorje, pa ga prispodobi sa zemljopisnim položajem primorja talijanskoga, taj će vidjeti ovo: čim se na talijanskoj obali koja samostalna talijanska vlast stvara, odmah na Dalmaciju i hrvatsko primorje oči baca, jer talijanska obala ne ima nikakovih luka, a Hrvatska i Dalmacija ima u izobilju izvrsnih luka. To je pravi uzrok, što je Venecija zauzela Dalmaciju, a osobito Zadar, koji je ključ Dalmacije".

„Konte Borelli reče, da je Dalmacija sama protjerala Francuze iz Dalmacije, no valja znati, da se je i ovdje veoma obilno hrvatska

krv prolijevala. Neka bude uvjeren, da je čuvstvo zajednice u hrvatskom narodu tako jako, da bi svaki top opaljen ma na koji grad Dalmacije upalio srca hrvatskoga naroda. Hrvatski junački narod digao bi se na svakoga, koji bi neprijateljski udario na Dalmaciju".

„Konte Borelli govorio je o inteligenciji u Dalmaciji, koja da nije protivna elementu slavenskomu. Moguće je, ali ja ne uvidjam, koju korist četiri sto hiljada Slavena u Dalmaciji ima od te inteligencije, za koje ja držim, da su najdarovitiji izmed Jugoslavena. Ako koja inteligencija hoće da koristi puku, mora mu jezik znati i voljeti ga. Onda će ona biti prilična proljetnoj dobrotvornoj kiši, koja zemlji plodovitost donosi. Ali ako se inteligencija, kako to biva u Dalmaciji, u duševnom pogledu posvema od puka luči i samo talijanski živalj pazi, a ne pokazuje nikakve sućuti prema manje obrazovanomu slavenskomu jeziku, onda je ona prilična oblaku, koji bez koristi prolazi".

„Konte Borelli tvrdi, da u Dalmaciji nitko nije za sjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom. Ja ovu tvrdnju u svemu njezinu opsegu poričem. Istina je, da je malo pristaša u Dalmaciji za sjedinjenje, a da nije sveukupno pučanstvo, tomu se nije čuditi, kada talijansko pučanstvo, premda je znamenito u manjini, ipak ima inteligenciju uza se. Tko da bude za sjedinjenje s Hrvatskom? Zar ta slavenskomu životu sasvim protivna inteligencija?"

„Ne odgovara ni momu značaju ni momu zvanju, da izrečem kakovo sumnjičenje; ali ja moram spomenuti, da simpatije ovih talijanskih živalja sasvim drugamo smjeraju, pak su upravo zato protivne sjedinjenju, koje sam ja spominjao. Tko pak hoće da zna za prave simpatije prema Hrvatskoj i Slavoniji, taj neka podje med ono četiri sto hiljada Slavena u Dalmaciji, koji s nama jedan jezik govore, i pita svakoga od ovih četiri sto hiljada ljudi: Tko si i koji jezik govoriš? Dobit će odgovor: Ja sam Hrvat i govorim hrvatski".[1])

Biskup vojuje i za narodni jezik u školama. On se ljuto tužio, kako su davili hrvatski jezik u školama i u narodnom životu. „Danas po ovom sustavu — veli biskup — u monarhiji u školama vlada njemački i talijanski jezik. Što se po ovom sustavu daje prilika mladeži, da se može služiti njemačkom knjigom za svoje više obrazovanje, to neka bude. Ali samo toliko može se dati njemačkomu jeziku pravo u onim zemljama, gdje se njemački jezik ne govori, da se narodnim

[1]) Stenografski protokol ima ovu bilješku: „Der Redner sagt dasselbe in tischer Sprache."

zemaljskim jezicima dade sav mogući razvitak; vlada se ima brinuti za razvitak i usavršenje narodnih jezika". Mora se brinuti u mješovitim zemljama, da jači slabijega ne guši. Osobito preporučuje plemeniti i krasni narod slovenski i Slavene Istre i Dalmacije. A zašto ne zagovara narodni jezik Hrvatske u ovoj sjednici od 22. septembra? U Hrvatskoj bude Josip barun Šokčević imenovan banom hrvatskim 21. juna. On izdaje proglas na narod, da će ići putem svojih prethodnika. Izjavljuje narodu (24. juna), da ga je Nj. Veličanstvo ovlastilo, da odmah narodni jezik uvede u urede. Zato biskup šuti o Hrvatskoj. Biskup je tako uvjerljivo govorio o pravima pojedinih narodnosti, da mu je jedan od najodličnijih Magjara na sastanku kod grofa Rechberga kazao: „Ja sam pripravan vaše ideje u ugarskom saboru od riječi do riječi zastupati". To pripovijeda sam biskup u pismu na grofa Jankovića.

Biskup se vrati početkom oktobra kući. Kako kaže, sproveo je u Beču u posljednje vrijeme tužne dane. Prijatelj mu biskup bosanski Šunjić umre naglom smrću, a oca si je bolna od neizlječive bolesti jedva živa kući dopremio. Sada zove prijatelja Račkoga, neka dodje k njemu. U Italiju se i onako povratiti ne može. Odsele mu je Rački desna ruka u političkom i kulturnom njegovom plemenitom radu i nastojanju.

Nije prošlo ni mjesec dana iza dovršena povećavanja državnoga vijeća, kada car i kralj izdade kao odgovor na predlog vijeća o uredjenju cijele monarhije svoj manifest narodima i tako zvanu oktobarsku diplomu 20. oktobra ove godine. Poziva se najprije na pragmatičku sankciju, kojom je utvrdjeno naslijedje njegove kuće i nerazdjeljivost pojedinih dijelova austrijske carevine. U buduće će se zakoni davati i mijenjati samo sudjelovanjem zakonito sakupljenih zemaljskih sabora i dotično državnoga vijeća. Samo s dozvoljenjem državnoga vijeća može se narediti, da se uvedu novi porezi i daće. Državno vijeće ispitat će proračun državnog troška. Trgovina, pošte i vojničke dužnosti idu pred državno vijeće, sve drugo ide u zemaljske sabore.

Stare ustavne uredbe obnavljaju se. Obnavlja se ugarska dvorska kancelarija, obnovit će se i erdeljska. U cijeloj Ugarskoj uveden je magjarski jezik kao službeni. Sprema se dokinuće srpske vojvodine. Hrvatska neka se dogovorom sporazumije o svom odnošaju prema Ugarskoj. Nije to više onaj predlog državnoga vijeća, da svi narodi

budu ravnopravni. Magjari iznijeli su odmah u prvi mah znatnu pobjedu. Biskup je stoga nezadovoljan.

Nisu biskupovi govori u državnom vijeću onako u Hrvatskoj palili, kako bi trebalo da pale iza pritisnutih srdaca i zatvorenih usta od deset godina. Trebalo je stvoriti živ organ kao tumač narodnih želja i potreba. Hrvati ne imadu već deset godina nijednoga političkoga lista osim službenih „Narodnih Novina". Sada već od 1. oktobra tri dana iza svršetka državnoga vijeća započne izlaziti u Zagrebu „Pozor" kao politički dnevnik. Ovaj list sabere oko sebe sve glavnije ljude našega naroda. Naš mu je biskup glavni pomagač. „Pozor" bude njegovo glasilo. Taj list uhvati uzde javnoga mnijenja u ruke i upravlja narodnim osjećajima za dugo. „Hrvatska je do godine 1848. — veli „Pozor" u prvom članku „Naša zadaća" — bila s Ugarskom spojena načinom, kojega Hrvati i Magjari nisu jednako tumačili. Ne ćemo da ozljedjujemo rane, koje su objema narodima udarene s različitoga tumačenja toga odnošaja, no toliko moramo ipak da rečemo, da je narod hrvatski vazda imao pravo tražiti toliku samostalnost, kolika je potrebita, da mu se njegov posebni narodni život ne osakati. Ovo mi ištemo i danas, a to je naše sveto i nepovredivo pravo".

Bio je u Hrvatskoj već kroz dva vijeka stalan običaj, da ban sazove oko sebe velikaše i znatnije plemstvo, da s njima obdržava bansku konferenciju, kada za čas radi nepogoda vremena nije moguće sazvati sabor. Tako je i sada ban Šokčević sazvao bansku konferenciju za 26. novembra. Biskup podje na konferenciju, a kod kuće ostavi na smrt bolesna oca, koji je nekoliko dana iza njegova odlaska i preminuo. Biskup dolazi medju svoje drugove banske uzovnike već obasjan sa svoga rada u državnom vijeću kao osobiti branitelj prava naroda hrvatskoga. Naš biskup bude izabran u deputaciju kralju, koja će zamoliti, 1. da se narodni jezik u sve javne poslove uvede, 2. da se osnuje hrvatsko-slavonska kancelarija poput uspostavljene ugarske, 3. da se imenuju veliki župani pojedinih županija, 4. da Dalmacija i Kvarnerski otoci pošalju svoje zastupnike na hrvatski sabor. Deputacija donese kraljev odgovor, da se hrvatski jezik uvodi kao službeni jezik; dok obostrani sabori Ugarske i Hrvatske ne urede medjusobne odnošaje, uvodi se hrvatski dikasterij, koji će u smislu diplome od 20. oktobra imati rukovoditi sve poslove političke uprave, sudstva, bogoštovlja i nastave. Glede sjedinjenja Dalmacije izjavljuje vladar, da je pripravan zadovoljiti željama Hrvatâ i naredjuje, da se u to ime

pozovu izaslanici Dalmacije „radi potpunoga ispitanja i svestrano zadovoljujućega rješenja ovoga pitanja" u bansku konferenciju.

U ovaj čas, kada je biskup vidio, da će se rane rastrgane domovine naše zacijeliti pristupom Dalmacije u jedno s Hrvatskom narodno tijelo, htjede biskup, da se osobitim načinom proslavi i položi pedeset hiljada forinti, da se u Zagrebu osnuje Jugoslavenska akademija znanosti. Ovo je najsvjetlija luč, koja je zapaljena iza desetgodišnje ljute germanizatorne tmine. Ovim činom steče biskup prvenstvo medju sinovima svoga naroda, njegova riječ smatra se odsele kao prva u svemu narodu u cijelom političkom životu. On biva narodni vodja. O tom ćemo još govoriti, kada budemo ogledali rad biskupov na prosvjetnom polju.

Što je biskupa uznijelo, da se s prestolja priznaje ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, to je birokraciju dalmatinsku talijanštinom prodahnutu uznemirilo i Talijane do bjesnila dovodilo. Bečka ih je centralistička vlada podupirala i preko svojih organa po Dalmaciji proglašivala, da je imenovanje izaslanika dalmatinskih na bansku konferenciju samo zato odobrila, da se umire nezadovoljnici hrvatski. Dva odlična Dalmatinca, grof Dedo Janković i grof Marin Gjorgjić tuže se biskupu, što se Dalmacija nije prije pitala, da se o njoj, a bez nje uradilo.

Biskup odgovori jednomu i drugomu. Odgovara grofu Dedi Jankoviću najprije s ogledom na prošlost skupnu Hrvatske i Dalmacije. „A što sadašnjost Dalmacije — nastavlja — ne priliči dičnoj prošlosti, ništa drugo razlog nije nego tužno samovanje njeno. Samovanjem potamni lice Dalmacije; samovanjem malo da se ne ugasi luč prosvjete u Dalmaciji; samovanjem malo ne postade susjedna prosvjeta jarmom i potištenjem Dalmacije, dočim bi polugom i potporom njenom biti imala; samovanjem malo ne izdahnu duh slavo-crkveni, koji baštinom od praapostola naših smatramo. Težnja dakle svih nas, koji želimo, da se Dalmacija čim prije na staru svoju slavu uskrisi, biti ima, da se nenaravno to stanje čim prije dokonča, da se Dalmacija tudjevanja svoga čim prije lišena u srdačni naručaj sestara svojih i u prvobitno bivstvovanje svoje povrati. Malo ili nimalo do toga je stalo, tko je prvi korak k tomu učinio, tko li prvi glas uzdignuo. Ako smo učinili to mi Hrvato-Slavonci, učinismo to jedino iz silne ljubavi naprama slavjanskoj braći u Dalmaciji, kojoj odoljeti više ne mogosmo; učinismo, jer se evo mi prvi na slavjanskom jugu tudjih okova oprostismo i k slobodno-ustavnomu životu ponešto povratismo; učinismo to, jer

nam je evo već jednom prosto starodavne pravice naše toli potlačene i staru slogu našu toli žavidjenu i zamrženu opet potražiti, dočim nas još stari jadi kolju. Nije nam, brate, do oklijevanja, budući da vrijeme danas običnim tokom ne grede, nego rekao bih brzinom munje leti. Neprijateljâ odasvuda dosta, a sile podosta oslabljene; potreba je skrajna, da svoj k svomu hrli i bratskom se slogom brani".

Slično odgovori biskup i grofu Marinu Gjorgjiću.

Biskup naš doživljava za kratkoga svoga javnoga političkoga života i drugačijih sumnjičenja. U Hrvatskoj ostadoše iza apsolutizma grozne sjene, koje potamnjuju vedro mišljenje svih slojeva naroda. Naš seljački svijet oslobodjen g. 1848. od kmetstva i rabote s veseljem je zašao u novu životnu slobodu. Ali ljuti teški otkupi i daće satirahu snagu njegovu materijalnu. Nije država prema novim daćama radila, da digne poreznu snagu seljakâ. Seljak je stekao slobodu, da razara zadružni život, da se dijeli. Umjesto jednoga kućanstva nastalo ih je više. Tudji njemački ili ponijemčeni činovnici razbijaju zadruge i udaraju po narodu onako, kako već tudjinska ruka znade. Sama nova sloboda činila je mnogoga seljaka prosjakom. Naša vlastela izgubiše slobodom seljačkom od kmetstva besplatne težake. Velike daće njih pritiskuju jače nego li seljaka. Oni osjećaju svoju nevolju, a predvidjaju sigurnu propast, ako se još porezi povise. Svaki naobraženi Hrvat škripi zubima, da mora njemački uredovati, da mu djeca i isti nauk vjere uče na njemačkom jeziku, da hrvatski ni disati ne mogu. Oteti se Beču, to je bila sada iza apsolutizma narodna lozinka. Tko se bečkoj centralizaciji najodlučnije ne opire, tomu se udari na čelo žig sramote riječju „schwarz-gelb", što se smatralo kao najveća rugoba za poštena čovjeka. U tom su pogledu jedne misli velikaši u mnogim rodbinskim svezama s magjarskom aristokracijom, i malo plemstvo željno je onih egipatskih lonaca prije godine 1848., a i svaki tadanji hrvatski rodoljub. Nitko manji nego grof Julije Janković, odlučni prijatelj Ugarske, predbacuje biskupu, da služi Beču. Što je biskup njemu odgovorio, to je pravi i potpuni program politički, kako si ga je on već osnovao, da ga zastupa u saboru ove godine. Pismo je datirano 16. januara 1861. Na njemačko pismo biskup njemački odgovara:

„Nun stehe ich da zum Reaktionär und Deutschthümler gestempelt, denn diese zwei Tendenzen bedingen sich gegenseitig. Wenn man aber nach dem Grunde dieser monströsen Verdächtigung fragt, so lässt sich nicht nur nicht der entfernteste Schein dafür anführen, sondern au contraire jeder Vernünftige und Vorurtheilsfreie müsste

aus meiner öffentlichen Thätigkeit im Reichsrathe, welchen Werthmesser er sonst immer an dieselbe zu legen gewillt wäre, gerade die gegentheilige Schlussfolgerung ziehen".

Sada biskup u kratko ponavlja o svojem radu u reichsrathu, što je nama poznato, i nastavlja: „Ich kann wohl mit bestem Gewissen fragen: Wo ist hier auch die mindeste Spur eines unfreisinnigen, reaktionären Geistes? Bei Äusserungen, die in einer so öffentlichen, so ernsten, so feierlichen Art und Weise geschehen, ist es gewiss nicht zu verargen, wenn ich den Quell der obangeführten Verdächtigungen in einem unredlichen Willen und einem von Partheileidenschaften irregeleiteten Vorurtheile suche".

„Etwas anderes ist es, was diesen Leuten die Ruhe stört und den Schlaf trübt. Es ist meine Liebe und meine Anhänglichkeit an mein Vaterland, die keine Grenzen kennt; es ist die Unerschütterlichkeit meiner durch und durch slavischen Überzeugung, die Niemand und nichts in der Welt wankend machen kann, weil sie in meinem Gewissen und in der freiesten Selbstbestimmung meines Geistes ruht. Dieses Heiligthum, an dem die Allmacht gewissermassen ihren Einfluss begrenzt hat, hält jeder rechtschaffene, zum vollen Bewusstsein seiner höheren Würde gelangte Mann für unantastbar und den unlauteren Motiven dieser Welt für ewig verschlossen. Der Leidenschaftlichkeit und der Gemeinheit ist indessen nichts heilig. Musste ich doch vernehmen, dass die von mir zur Stiftung einer südslavischen Akademie gewidmeten fünfzig Tausend Gulden ein von der Regierung hergeliehenes Mittel seien, um im retrograden Sinne verwendet zu werden".

„Es gehört ein moralischer Muth dazu, nun solches über sich ruhig ergehen zu lassen. Ich besitze diesen Muth, weil ich nach der Gunst weder nach Oben noch nach Unten buhle, weil ich nichts anderes auf dieser Welt suche, als die Rechte der Wahrheit und der Gerechtigkeit zu vertreten, weil ich nichts anderes anstrebe, als Gott, meinem Gewissen und meiner Überzeugung in allen Verhältnissen treu zu bleiben. Ich bin ein Mann, dem man gewiss eher die Zunge aus der Kehle reissen, den man eher an Händen und Füssen verstümmeln als zu einem Worte, zu einem Schritte verleiten würde, der gegen meine Überzeugung, gegen mein theueres Vaterland wäre. Es freut mich sehr, mein theuerer Graf, dass es Ihrer tiefen Einsicht nicht entgangen sei, dass ein Mann eines so ernsten, eines so heiligen Berufes, wie ich es bin, ein Mann, der in den schwierigsten Verhältnissen so viele Beweise ungeheuchelter Liebe gegen sein Vaterland geliefert hat, unmöglich sich zum Werkzeuge

hingeben kann einer im Finsteren schleichenden und die rechtliche Stellung unseres geliebten Vaterlandes gefährdenden Parthei".

„Jeder südslavische Patriot hat vollkommen Recht, wenn er die deutschthümelnde Politik Wiens in Verdacht hält auch dann, wenn sie sich in gefälligere und freisinnigere Formen zu verbergen sucht. Freilich entspricht ihrem Wesen der Absolutismus am besten; sie bemüht sich indessen auch unter humaneren Formen ihren Krieg gegen das Slaventhum zu führen. Ich mache aus dieser meiner Gesinnung um so weniger Hehl, je mehr mir aus meinen geringen historischen Studien die tiefen Wunden bekannt sind, die diese Politik unserem geliebten Vaterlande schlug. Nach allen vier Weltgegenden hat sie unser Vaterland grässlich verstümmeln lassen, zumeist in der mehr oder weniger ausgesprochenen Absicht, das arme Slaventhum dem Fremdenthum dienstbar zu machen, es nie zu einer freien Athmung, es nie zu einem höheren Selbstbewusstsein gelangen zu lassen. Wenn dieser Politik Alles andere verziehen werden könnte, Eines wird kein Südslave je gänzlich verschmerzen können. Ich verstehe das tragische Ende der Familien Zrini's und Frangepan's... Dieses traurige Ereigniss hat uns zwar unendlich geschadet, es hat insbesondere viel dazu beigetragen, dass solcher Führer beraubt, unsere heimische Aristokratie den richtigen Kompass verlor, dass sie sich zum Theile ihrem nationalen Volksthum vollständig entfremdete, zum Theile aber daheim jenen slavischen Geist einbüsste, der ihrer historischen Bedeutung, ihrer socialen und politischen Stellung so sehr entsprach. Aber der Geist Gottes, der Geist ewiger Gerechtigkeit machte, dass das Selbstbewusstsein unserer Nation nicht erlosch und die freudigsten Erzeugnisse der Neuzeit beweisen, dass auch unsere heimische Aristokratie alle jene nobleren Elemente aus dem Schiffbruche der Zeiten gerettet hat, die nothwendig sind zu ihrer Palingenesie im nationalen Sinne. Wenn Sie also, mein theuerer Graf, mit einem scharf bewaffneten Auge nach Wien blicken, so haben Sie mich, wie Sie sehen, zu ihrem Gesinnungsgenossen".

„Aber dabei, diess ist meine feste Überzeugung, darf das zweite nach Ungarn und nach Pesth gerichtete Auge eines südslavischen Patrioten nicht zugedrückt werden. Die Magyaren sinde in biederes, freisinniges, heldenmüthiges und sehr begabtes Volk; aber einen Fehler haben sie, der für sie verhängnissvoll werden kann, wie er schon öfters war. Dieser Fehler heischt die in näherer Beziehung mit ihnen stehenden Völker auf der Huth zu sein, wenn sie Bündnisse mit ihnen eingehen ...len, besonders dann, wenn diese Völker etwas zu weichen Gemüthes

sind, wie diess bei den Slaven der Fall ist. Dieser Fehler ist ihre Selbstüberhebung und Selbstüberschätzung, die sie auf dem Gebiete einer höheren, von wahrhaft christlichen Prinzipien geleiteten Politik sehr oft den Weg der Mässigung und der Gerechtigkeit nicht finden lässt. Ich sagte, dieser Fehler war schon öfters für sie verhängnissvoll. Einen merkwürdigen Beleg dazu bietet die unglückliche und folgenschwere Schlacht bei Mohač im 16. Jahrhunderte, die die Strafe einer unverzeihlichen Überschätzung war. Besonnenheit und wahre Selbsterkenntniss hätte gewiss missrathen sollen, bei einer so ungeheueren Differenz der Kräfte, bei einem so ungünstigen Terrain die Schlacht anzunehmen, um so mehr, da einer der gefeiertsten europäischen Helden der damaligen Zeit, Christophor Frangepan, im Anzuge mit seinenK roaten war. Merkwürdigerweise hat gerade dieser Umstand, wenn man den Brief des Frangepan an seinen Freund Bischof von Zeng liest, dazu ungarischerseits beigetragen, die Schlacht trotz der ungünstigsten Auspicien anzunehmen, um nicht den Sieg und die Befreiung vom türkischen Joche fremdem Beistande verdanken zu müssen".

„Was uns Südslaven anbelangt, wenn man einen vorurtheilsfreien Blick in die tieferen Schichten unserer heimischen Geschichte wirft, so waren wir trotz der brüderlichen Vereinigung mit Ungarn, ein stets freies, selbständiges und souveraines Volk".

„Unsere inneren Verhältnisse ordnen sich nach einem über alle Zweifel erhabenen unabhängigen öffentlichen Rechte. Die Nation hält, unbeirrt von irgend welchem äusseren Einflusse, ihre inneren Geschicke völlig frei in ihren Händen. Unser Landtag steht, was seine staatsrechtlichen Befugnisse anbelangt, auf derselben Höhe und Bedeutung mit dem ungarischen. Diess alles ist so klar wie die Sonne. Was unsere äusseren Verhältnisse anbelangt, so beweist der Landtag zu Cetinje 1527, wo wir das glorreiche Herrscherhaus zu unserem Erbkönigthume frei und unabhängig erkoren, so beweist der Landtag 1712, wo wir die pragmatische Sanktion in derselben Weise annahmen, dass unsere Souverainität bis zur ersten Hälfte des 18. Jahrhundertes vor dem öffentlichen Rechte Europas ein unantastbares Axiom war".

„Erst nachdem die Ungarn eilf Jahre später die pragmatische Sanktion annahmen, besonders aber von den Zeiten der grossen Maria Theresia an fing man störend, beengend und konfiscirend auf unser inneres und äusseres Staatsleben einzuwirken, und man wäre wirklich in Verlegenheit, wenn man bestimmen müsste, wer daran einen grösseren Antheil nahm, ob die Hofparthei, ob aber eine kurzsichtige und irre-

geleitete Politik ungarischer Landtage und ungarischer Staatsmänner. Das Jahr 1848 ist bekannt und der Ausspruch Kossuth's: Was und wo ist Kroatien? — wird vor dem unpartheischen Urtheile der Geschichte stets als ein bis zur äussersten Konsequenz durchgeführter logischer Akt gelten, dessen Prämissen sich in unberechenbarer Reihe von 1722 datiren".

„Die Einführung der magyarischen Sprache in die öffentlichen Geschäfte ohne einen Nebenblick auf die Slaven und Romänen hat das Staatsrecht Ungarns wesentlich zu Gunsten eines quasi auserwählten Volkes alternirt, hat nach meiner Überzeugung ein Reich mit gleichberechtigten Nationen zertrümmert und daraus ein Reich mit einer privilegirten und bevorzugten Nation gegründet".

„Das allerhöchste Diplom vom 20. Oktober und alle die Erlässe an den Baron Vay sind ein ausschliessliches Werk der Magyaren. Und was bemerkt man daran? Sind die Magyaren mässiger, bescheidener, kluger, hochherziger gegen jene Nationen geworden, mit denen sie die Providenz zu einem staatlichen Zusammensein vereinigte? Haben sie dem Prinzipe der Nationalität, dem sie selbst mit solchem Eifer huldigen, und welches der europäische Geist zu einem so mächtigen Faktor in den staatsrechtlichen Combinationen erhob, irgend welche wesentliche Concessionen gemacht? Die Antwort darauf liegt darin, dass die ganze politische und justitiäre Verwaltung in Ungarn an die magyarische Sprache gebunden wird. Gerade das Gegentheil von demjenigen, was eine bescheidene und wohlerleuchtete Politik hätte rathen sollen. Was insbesondere die Justiz anbelangt, so ist gewiss, dass es ein wahrer absurdum ist, dieselbe einem Volke von mehreren Millionen in fremder Sprache administrieren zu lassen. Es ist diess eben so viel, als wenn man das Wort Gottes einem Volke in einem fremden Idiom verkündigen liesse. Freilich ist die liberale Parthei hierin etwas klüger, mässiger und konservativer, als die Konservativen Ungarn Wien's, aber a) ist ihre Bekehrung diessbezüglich eine zu neue. Man lese hierüber die unzähligen Brochuren, die im Auslande von bedeutenden magyarischen Celebritäten elucubrirt werden. In keiner habe ich die Absicht ausgesprochen gefunden, den armen Slovaken und Romänen gerecht werden zu wollen. Das Kapitel von den historischen, das heisst bevorzugten Nationalitäten in Ungarn des Baron Eötvös in seinen Garantien Österreichs ist wohl bekannt. b) Ist der fatale Brief Deák's an den Inkey da, um jedes Vertrauen wankend zu machen. Dieser Brief ist wahrscheinlich nur durch eine Indiscretion in die Öffent-

lichkeit übergeben worden.[1]) Wenn dieser Brief nicht von einem anerkannt gescheidten und loyalen Manne herrühren würde, so würde man berechtigt sein, ihn für sehr einfältig und perfid zu halten. Man hält die Kroaten für so kindisch und unreif, dass man nun kein Aufsehen zu machen braucht, um sie ihres Hemdes entkleiden zu können. Ein Zeichen besonderer Versöhnlichkeit und besonderer Rücksicht ist es zweifelsohne, dass die kroatische Publicistik sich jeder Kritik hinsichtlich dieses Briefes enthielt. Um vieles noch zu verschweigen, was uns Südslaven Vorsicht gebiethet, und was das ungarische Staatsrecht durch eine willkürliche hochfahrende Interpretation zu einem Drohbrief für nicht ungarische Völker stempelt, so wird es auch Ihnen nicht entgangen sein, dass daran, dass unsere Wünsche nicht im vollsten Masse erfüllt werden, ausser der deutschen Doppelzüngigkeit, sich auch ein zweiter Konkurrent in Wien thätig erweiset, in der Intention, dass wir auf diese Art um so mürber und zu innigen Bündnissen geeigneter gemacht werden dürften".

„Ich habe diess, mein theuerer Graf, nicht deshalb angeführt, um alte und neue Wunden aufzureissen, die ich, Gott ist mein Zeuge, je eher je lieber geheilt sehen möchte. Ich habe diess deshalb angeführt, um zu beweisen, dass wir Südslaven nicht nur auf der einen, sondern auch auf der anderen Seite Vorsicht gebrauchen müssen".

„Was das Programm anbelangt, das behufs der Sammlung von Unterschriften in Slavonien cursirte, so werde ich, offen gestanden, nie meine Zustimmung zu einem Bündnisse geben, das auf ähnlichen Basen beruht. Meine innigste Überzeugung ist die, dass dasjenige, was dieses Programm enthält, eine gerechte, eine kluge und in die fernere Zukunft hellblickende Politik den Slovaken und Romänen gegönnt haben würde. Unsere Stellung gegenüber von Ungarn ist eine wesentlich andere. Ich habe sie in kurzen Zügen eben wahrheitsgetreu geschildert. Wir sind in jeder Beziehung ebenbürtige und gleichberechtigte Völker. Nur auf dieser natürlichen Grundlage kann ein brüderliches Bündniss unter uns entstehen, das beiden Theilen frommen wird. Mein theuerer Graf! Wenn mich nicht alles täuscht, so droht uns in einer mehr oder weniger entfernten Zukunft eine gemeinschaftliche Gefahr".

„Mein theuerer Graf! Ich bin für ein Bündniss mit Ungarn, aber auf der Basis vollkommener Gleichheit und Brüderlichkeit. Wenn wir, wie Sie sagen, schwach sind, so ist es ein dringendes Geboth vor Allem dahin zu streben, dass wir nach Möglichkeit gestärkt werden.

[1]) Mi toga pisma u tadanjim novinama ne nadjosmo.

Wenn Dalmatien mit uns vere et realiter vereinigt wird, wenn die Militärgrenze in den Kreis eines wahrhaft konstitutionellen Lebens einbezogen und den höheren nationalen Bestrebungen wieder gewonnen wird, dann sind wir nimmer so schwach, dass wir an uns selbst verzweifeln müssten; dann ist es nur nothwendig, dass die Eintracht bei uns zu Hause herrsche und die moralische Kraft stets wachse, und wir können uns mit Ungarn in jeder Beziehung messen. Eben deshalb, weil wir gegenwärtig schwach sind, müssen wir doppelt auf unserer Huth sein, müssen leichtsinnigen Verbindungen entsagen, die geeignet wären bei ungünstiger Gelegenheit auch das schwache Licht, das unter uns leuchtet, zum Erlöschen zu bringen".

„Einem Schwächling rathet man nie, dass er sich mit einem Riesen messe, ausser man wünscht, dass er erdrückt wird".

„Es ist unsere relative Schwäche gerade ein Grund mehr eine solche Form des brüderlichen Bündnisses mit Ungarn zu suchen, die geeignet ist einerseits unsere Selbständigkeit in jeder Beziehung zu wahren, andererseits unsere Konstitutionalität vollkommen zu sichern".

„Unsere beiderseitigen Landtage können und müssen, sowie es Jahrhunderte hindurch, während des brüderlichen Bundes bestand, auf gleicher Höhe und Bedeutung stehen. Wir haben eine gemeinschaftliche Krone, die wir mit demselben Rechte die kroatisch-ungarische, wie die Ungarn die ungarisch-kroatische nennen; sie ist und muss ein Symbol nicht nur ungarischer, sondern auch der kroatischen Selbständigkeit sein. Wir haben einen gemeinschaftlichen konstitutionellen König. Gerne werden wir zu unseren Brüdern Ungarn zur Krönung erscheinen. Wir haben gemeinschaftliche Institutionen; der König wird unsere gemeinschaftliche Huldigung entgegennehmen, hingegen auch unsere gemeinschaftlichen konstitutionellen Rechte beschwören. Das Inaugural-Diplom kann in zwei Exemplaren gefertigt und unterfertigt werden. Sowohl in der Eidesformel als auch in dem Inaugural-Diplom kann unsere Solidarität und gegenseitige Garantirung unserer Institutionen Ausdruck finden. Die gemeinschaftlichen wichtigen Angelegenheiten können gemeinschaftlich behandelt werden in jener Form, die beiderseitig unserer Würde und den beiderseitigen Interessen am besten und vollkommensten conveniren wird".

Biskup odgovara grofu Jankoviću s onom odlučnošću i još više s onom iskrenošću, kojoj smo se imali prilike mnogo puta diviti u njegovom životu. Ovo vam je pravi potpuni program njegov politički

kako ga je razvijao godine 1861., a i poslije do osnutka dualizma u monarhiji. Kad je ovo biskup pisao, bio je već imenovan velikim županom virovitičke županije, a grof Janković bio je veliki župan požeški. Biskup je primio čast velikoga župana, da razrožne elemente ove županije na okupu uzdrži. Njemu je to sjajno pošlo za rukom ne samo u virovitičkoj, nego i u srijemskoj županiji, dakle u obadvije županije njegove biskupije. „Kad bacim pogled na moje podžupanovanje — piše dr. Jovan Subotić u svojim memoarima — upada mi u oči jedna vrlo lijepa slika. To je katolički biskup, mlad izobražen čovjek, bivši pitomac Augustineuma i dvorski kapelan, koji je dahom godine 1848.—1849. na stolicu djakovačkih biskupa uzveden bio. To je biskup Strossmayer. Ime Strossmayerovo pronijelo se po svijetu odvažnim i duhovitim pojavljenjem u pomnoženom rajhsratu u Beču. Kad se novi ustavni život po Ugarskoj (i Hrvatskoj) prolije, postane biskup Strossmayer velikim županom županije virovitičke u Osijeku i bude odredjen, da instalira grofa Petra Pejačevića za župana srijemskoga. Pri restauraciji županije srijemske bude nam biskup od velike pomoći. Mi smo svi bili mladji ljudi i svi ljudi novi, koji niti su imali svjetskog imena, niti su se rodili sa imenom, koje je bilo štampano u Gotinskom almanahu, niti su imali očeve i stričeve iz Amerike. Nije se još bio ustanovio centrum, koji je važio za kakvu snagu, na koju se valjalo obazirati. Tu nam sada pozajmi biskup Strossmayer bar za dane obnove županijske sebe za tu snagu. U njemu nadjemo osobu, na koju smo se mogli nasloniti, u njemu dobijemo autoritativno ime. On se pokaže prijateljem srijemskog naroda i srijemski narod skrsti svoje ruke oko njega. Osoba biskupa Strossmayera vrijedila nam je više, nego što i sam feišpan; ni druga aristokracija srijemska, koja se inače medju dinaste brojati ima, nije imala ni toga glasa ni toga značaja kod samoga carskoga dvora". Govori dalje o grofu Eltzu, koji je odličan aristokrat, ali premalo poznata osoba. Knez Odescalchi slavna je roda, ali ne biva u zemlji. „Biskup Strossmayer bio je dakle i po stanju stvari i po svojoj ličnosti i po svom položaju centrum novoga kreta u srijemskoj županiji. I doista naslonivši se na njega i zaklopljeni njegovim imenom kao Ahilesovim i Orlandovim štitom provedemo mi obnovu magistrata srijemskog i uzmemo svu upravnu silu u ruke srijemskoga naroda. Biskup Strossmayer pridobije ovom prilikom srijemske Srblje za sebe tako, da su ga većma voljeli i slavili nego katolici. I jest on bio u ovo vrijeme vrlo jedna jasna i uzvišena slika. Čovjek sveštenik, Sloven biskup. On je od ono doba više učinio,

slavna djela izveo, narodu velike žrtve prinio, ali ona sjajnost slike više mu je izgubila nego li dobila".

Biskup je malo županovao. Njegovi duhovni poslovi nisu mu to dali, a nije se već u skladu nalazio s vladom. Na njegovu molbu digne ga s te časti Nj. Veličanstvo 21. aprila 1862. Skupština županije metne mu zahvalu u zapisnik kao „osnovatelju novoga života Trojedne kraljevine".

Naš biskup i sav narod s njime nadje se u početku godine 1861. na pragu novoga života i novih narodnih neprilika. Mjeseca januara pripojila si je Ugarska Medjumurje. Magjarske županije traže, da se Hrvatska i Slavonija pripoje Ugarskoj na temelju zakona od god. 1848. Sve županije i gradovi traže, da se u Rijeci postavi magjarski guverner, jer da je Rijeka magjarska. 14. februara sazivlje se ugarski sabor za 2. aprila, a na nj se pozivaju i zastupnici iz pripojenih strana iliti partes adnexae, a to je Hrvatska i Slavonija. 23. februara sazivlje se opet sabor hrvatski za isti dan 2. aprila. 26. februara opet izdaje se tako zvani februarski patenat, koji Ugarskoj i Hrvatskoj oduzimlje i ono, što im je oktobarska diploma davala. Po tom patentu imala bi se osnovati centralistička ustavna monarhija. U tom parlamentu po oktroiranom redu imadu Nijemci biti snaga, o koju se upire cijela država. Ponovne carske pozive na Dalmaciju, da stupi u dogovor s Hrvatskom, mogla je osujetiti dalmatinska birokracija upućena i zaštićena od bečke vlade. Po izbornom redu stvorenom za Dalmaciju ima biti u saboru dalmatinskom većina talijanska. 15—20 hiljada talijanski mislećih gradova ima dati većinu, a 400.000 Hrvata ostaje u manjini. Krajina hrvatska nije pozvana na sabor hrvatski. Ogorčeni su svi Hrvati na silni germanizatorski apsolutizam, ogorčeni su sada i bijesni gledeći na smutnje i himbenu igru, koja dolazi iz Beča. Evo polja našemu biskupu, svom dušom svojom najživljemu federalisti, da se bori za teritorijalni integritet svoje domovine i za njezinu samostalnost. Garanciju traži on u federativnom organizmu monarhije. Vojevati za jedinstvo monarhije u slozi sa slavenskim narodima, to je sada kompromitovano upravo strašno februarskim patentom, koji ima biti ustavna centralizacija cijele monarhije pod vodstvom Nijemaca. Mržnja na austrijsku centralizaciju raste u Hrvatskoj upravo progresivno. Branitelje jedinstva makar i federativnog žigoše stranka odlučna za savez s Ugarskom kao centraliste i Schwarzgelbe. Biskup se nalazi izmedju dvije vatre: centralističke Austrije i centralističke Ugarske.

Sabor hrvatski sastane se dne 15. aprila 1861. Naš biskup nije upravo bio već proglašeni vodja stranke, koja si je dala pravo ime „narodna stranka". Ali je to doskora naravno i nevidomice postao kao najizrazitija i najvidjenija narodna glava. Dne 29. aprila predloži Ljudevit Vukotinović, da se predmet utemeljenja Jugoslavenske akademije postavi pod okrilje sabora. Biskup progovori za akademiju i za osnutak sveučilišta kao naravni temelj akademiji. O tom ćemo kasnije govoriti. Istoga dana tuži se sabor, da Krajina, Dalmacija, Medjumurje, Istra i slovenski na Hrvatsku nekada spadajući krajevi na ovom saboru kao dijelovi domovine nisu zastupani. Sabor odluči obratiti se predstavkom na kralja. Deputaciju vodi sam ban, a uz njega je i naš biskup. Kralj dozvoli, da Krajina bira na sabor svoje poslanike na osnovi izbornoga reda od godine 1848. Ali Dalmacije ne ima i ne ima. „O Dalmaciji — reče biskup — treba nam izraziti osvjedočenje, da je statut za dalmatinski sabor oktroiran, da je nelojalni upliv dalmatinske birokracije očevidna uvreda naših i dalmatinskih temeljnih prava osnovanih na državnom ugovoru od god. 1527. i 1712. Po ugovorima ovima ima Dalmacija sveto pravo na onaj isti ustav, koji i mi uživamo ili bismo barem uživati morali. Naše izjašnjenje tamo smjerati ima, da se Dalmaciji u bitnosti naš ustav dade, te po tom ustavu da se Dalmaciji prilika pruži mnijenje svoje o združenju s Hrvatskom i Slavonijom izreći. Tada će se vidjeti, što Dalmacija u istinu želi, što li ne želi. Ovako pak sve, što je učinjeno, učinjeno je po volji i želji vlade i birokracije, koja temeljna naša prava vrijedja, a polag toga i riječ kraljevsku, koja bi sveta imala biti, osujećuje. Izraz naš ima biti prosvjed proti svemu, što je spletkarenjem vlade i birokracije učinjeno, da prava volja i želja Dalmacije o združenju prosto i slobodno se izraziti nije mogla". Sabor ovu osnovu prosvjeda prihvati.

Sabor hrvatski započne 17. juna rasprave o kraljevskom pozivu od 26. februara ove godine o odnošaju Trojedne kraljevine naprama kraljevini i kruni ugarskoj. Izadje u sabor predlog, po kojem hrvatski sabor očituje, da je s godinom 1848. izmed kraljevine Ugarske i trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije „svaka druga ma kakva zakonotvorna sveza prestala, osim što se Nj. Veličanstvo, zajednički kralj njihov, po njihovim do godine 1848. zajedničkim zakonima nakon ugovorenih za Trojednu kraljevinu i za kraljevinu Ugarsku posebnih krunidbenih diploma ima kruniti za kralja dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda Trojedne kraljevine jednom te istom krunom i jednom

te istom krunidbom. Trojedna je kraljevina pripravna prema koristi i potreboći zajedničkoj s kraljevinom Ugarskom stupiti u još užu državnopravnu svezu, čim od kraljevine Ugarske gore naznačena neodvisnost i samostalnost, a tako i gore pomenuti realni i virtualni opseg Trojedne kraljevine pravovaljano budu priznani. Saveznim ugovorom opredijelit će se skupni poslovi. Ne mogu biti predmetom ugovora zakonarstvo i vrhovna uprava za poslove političke, nastavno-vjerozakonske i sudbene. Za osnutak ugovora birat će obadvije stranke jednaki broj izaslanika". To vam je toliko spominjani članak 42. od godine 1861.

Iza sedamdeset i sedam govornika, koji su o tom članku govorili, diže se i naš biskup. Sa historijskim spomenicima u ruci brani biskup našu od vijekova priznavanu državnu neodvisnost. Brani integritet naše kraljevine, brani osobito našu pragmatičku sankciju, ogleda osobito nesretnu godinu 1790. Ogleda se dakako i na godinu 1848. Zatim predje biskup na aktuelnu politiku i reče:

„Ustavu našemu starodavnomu zahvaliti imamo odlično mjesto, koje medju Slavenima austrijskima zauzimamo. Mi kano Slaveni slavensku politiku imati i slijediti moramo t. j. valja nam se trsiti, da i ostala slavenska braća naša, pače svi narodi carstva one starodavne slobode, koju mi uživasmo, dionici postanu. Ova nam politika dužnost nalaže, da se centralizaciji bilo to na zapadnom bilo na istočnom sjeveru muževno opremo, jer centralizacija raznim narodnim življima u Austriji uopće, a u Ugarskoj napose ne odgovara. Centralizacija ne odgovara duhu pravde i evangjelja, koje ne samo u privatnom, nego još više u državnom životu zapovijeda: Što nisi rad, da drugi tebi čini, nemoj ni ti drugomu činiti; centralizacija je preimućstvo i gospodstvo jedne narodnosti nad drugom, nije dakle sloboda, nego upravo sužnjevanje neprivilegiranih. Zaman je narodu neprivilegiranomu ili, kako se neki državnici izražavaju, nesuverenomu sloboda, koja ga zlatnim okovima spaja, dočim centralizacija apsolutistična to isto gvozdenim okovima čini. Mala je razlika, da li rob u zlatnim, da li u željeznim lancima čami. Mi, gospodo, kano Slaveni danas nada sve bdjeti imamo, da i opet sjever istočni sjeveru zapadnomu u pohode ne dodje, ter se nepravda sa nepravdom, a centralizacija sa centralizacijom ne pobrati, što bi nas Slavene lako medju dva žrvnja porinuti moglo. Dozlogrdiše nam plodovi jedne centralizacije, a što bi istom bilo, da nas sa dvije strane led biti počne. Da je to moguće, dopustit će svaki, koji oči ima ter vidi, i uši ima ter čuje. U ovim okolnostima o jedinstvenoj legislaciji nekoj i upravi govoriti čini mi se toliko, koliko dva teška

kamena na slabo podnožje naše samostalnosti i neodvisnosti navaliti, pak bi se opet našemu narodu zbiti moglo, da oko razvalina svoje samostalnosti nanovo jadikuje i nariče: „Quomodo mutatus est color optimus, haereditas nostra versa est ad alienos". Gospodo, interesi krvi i znoja najsvetiji su interesi naroda, osobito kad je narodu krv podosta istočena, a znoj podosta iskapao, kao našemu".

„Jedinstvena legislacija? Lako je to reći, ali je teško izvesti. Jedinstvena legislacija? Komu će narod naš svete svoje interese krvi i znoja povjeriti? Prestalo je vrijeme, gdje je samo jedna vrsta ljudi interese naroda zastupala. Ne vjerujem, da će ikad naš narod privoljeti, da u zastupanju toli svetih svojih interesa, kao što je krv i znoj, ograničen bude jedino na ljude, koji su magjarskomu jeziku vješti. Bajka je pak i pomisliti, da će se na saboru ugarskom hrvatski sloviti, pa ako bi to sve i dozvoljeno bilo, značilo bi ipak ne svete interese narodne po dužnosti zastupati, nego praznu slamu mlatiti. A kako se majoriziranju sabora ugarskoga u interesima ovima ukloniti, koje bi krv narodnu i novac narodni tudjemu životu i tudjim nazorima žrtvovati moglo? Ne bismo li mi u tima okolnostima ugarskomu narodu dozvolili, da jednom rukom za svrhe nam neprijazne krv našega naroda prolijeva, a drugom mu džep ispražnjuje? Jedinstvena uprava? To vam je, gospodo, po mom mnijenju ministar hrvatski u Pešti, koji bi narodu našemu upravo toliko koristio, koliko mu je koristio ministar bez portfelja u Beču. Ministar hrvatski u Pešti, po kom izabran? komu odgovoran? Što ako Pešti zadovolji, Zagrebu se pak zamjeri i omrazi? Ministar hrvatski u Pešti? Taj će vam poludjeti, ako bude muž ozbiljan i dom svoj ljubeći, jer mu se lasno dogoditi može, da najplemenitije napore za dom i rod svoj neprijazne okolnosti pokvare. Lakomišljenikom ministrom pak ne će narodu našemu služeno biti. A ako bi ministar hrvatsko-ugarski u suglasju vazda sa svojim druzima biti morao, tada bi se zastava, koja se prigodom instalacije pred banom hrvatskim vije, i žezlo, koje se pred njim nosi, u Peštu prenijeti imalo, da se pred ukupnim ministarstvom ugarskim vije i nosi. U toliko bi se po jedinstvenoj upravi razdimiti mogla čast i ugled bana hrvatskoga. Ja to rekoh, samo da teškoću i zamršenost sličnih pitanja u sadanjim osobito okolnostima natuknem i da visoku kuću pozornom učinim na to, da bi se krivim rješenjem sličnih pitanja sjeme prije nesloge nego sloge, prije razdor i raspra, nego savez i prijateljstvo posijati moglo".

„Gospodo! Više puta je u ovoj visokoj sabornici riječ povedena o orijentalnom pitanju, koje je sam Bog na europejski dnevni red

postavio, pa se božjoj volji i odluci nijedna sila ovog svijeta oprijeti ne može. Govori o tom pitanju cijela Europa, govori Austrija, jer je to pitanje s njezinim bićem i nebićem usko skopčano; govore Ugri, govorimo i mi. A kako ne bismo o njem mislili i govorili, kada se nas ponajviše tiče! Srce bi naše doista od kamena biti moralo, kad ne bismo tužne vapaje braće naše, koja pod stoljetnim jarmom stenju i leleču, poćutjeli. Rod su oni od roda našega i krv od krvi naše, pak nas svaka rana njihova ljuto tišti i boli. Dobar dio onostranih zemalja najdragocjenijom krvi otaca naših opojen i posvećen jest. Govorimo mi o tom pitanju u najplemenitijoj namjeri, ter starim i novim zlikovcima i klevetnicima našima, koji trube, da mi nekakovo neodvisno kraljevstvo snujemo, otprto pred licem cijeloga svijeta odvraćamo: Mi Hrvati bez ikakva i najmanjega rumenila u cijelu se našu prošlost obaziremo, da nikad vjeru Bogu i zakonitomu kralju danu oskvrnili nismo niti ćemo oskvrniti. Dvije samo riječi o tom pitanju. Ili će se orijentalno pitanje u interesu civilizacije, kršćanstva i slobode riješiti ili pak u interesu, koji spomenuti ne ću, jer svakomu, koji bistro stvari rasudjuje, na jeziku i onako leži. U interesu pak civilizacije, kršćanstva i slobode orijentalno se pitanje može riješiti samo putem i posredstvom što više ojačena, okrijepljena i osviješćena Jugoslavenstva, tako da je okrepljenje i osvješćenje Jugoslavenstva s obzirom na orijentalno pitanje potreboća i interes upravo europejski, austrijski i ugarski. Ungarija bi se osobito sjećati imala, da u orijentalno pitanje sretno utjecati može samo posredstvom jakoga Jugoslavenstva. Ungarija bez posredovanja Jugoslavenstva upravo bi tako orijentalno pitanje riješiti mogla, ko što je bitku kod Mohača početkom 16. stoljeća bez slavnoga junaka Krste Frankopana i njegovih sivih sokolova riješila".

„Ja sam iskren prijatelj federalnoga saveza s narodima ugarskima i zato želim, da se čim prije naš općeniti kralj općenitom krunom našom kruni. Premda bismo mi to po starom pravu našem zahtijevati mogli, da se naš kralj hrvatski u sredini našoj i u krasnom hramu našem kruni, i premda bi to čin europejske znamenitosti bio, jer prvi top, koji bi uz tu svečanost s brda naših ruknuo, živo bi se odazvao u srcima svih Jugoslavena i na najuzvišenije ih svrhe ushitio. A nisu već danas ni balkanske gore toli gluhe, da ne bi glasu tomu živo odjeknule. Mi ćemo ipak rado i čim prije k braći i susjedima našima u Ungariju pohrliti, da jednom te istom krunom, jednim te istim krunidbenim činom kralja našega krunišemo. Medjutim ako ja, gospodo, u plemenitim srcima vašima dobro čitam narodni ponos vaš, tada ćemo zahtijevati,

da pri svečanom krunidbenom činu ne djeluje samo stožernik ostrogonski, nego ravnim načinom i stožernik zagrebački u znak, da je kruna općenita istim pravom kruna hrvatska, kao i ugarska. Ja, gospodo, rekoh i dorekoh, a uvjeravam vas sve, da ne samo s jedne, nego i s druge strane ima muževa odvažnih, koji bi sto puta prije otrovnu kupu ispraznili, nego i samo atom otrova milomu svomu narodu ponudili".

Sabor hrvatski primi članak 42. o odnošaju prema Ugarskoj sa svima glasovima narodne stranke. Sada je trebalo, da se očituje za reichsrath na osnovi patenta od 26. februara. Bečki reichsrath već je radio sasvim u smislu njemačkom centralističkom. 9. maja zabacio je sve predloge autonomističke. Već sam ovaj naš članak pokazuje, kako će sabor riješiti pitanje poziva u bečki reichsrath. Biskup i njegova stranka na osnovi pragmatičke sankcije priznavahu neke skupne poslove s Austrijom. Tomu dade izraza „Izjava Makse Price". Stranka unionistička stavila se na stajalište magjarske stranke neodvisnosti, koja je stajala na osnovi zakona g. 1848., da ne ima nikakovih zajedničkih posala izmed Austrije i Ugarske i Hrvatske. Uz to pristanu i Krajišnici — većinom seljani. Ovi dobiju većinu.

Iza strastvene rasprave od nekoliko dana stavi ban kao predsjednik sabora pitanje: „Pristaje li sabor, da Hrvatska i Slavonija udioništvuje na carevinskom vijeću?" Na taj upit nije se digao nitko. A na drugo pitanje u negativnom smislu, naime: „Pristaje li sabor, da Hrvatska i Slavonija ne udioništvuju na carevinskom vijeću?", digao se je cijeli sabor. Sada je trebalo glasovati i o izjavi Pričinoj, da se priznadu neki zajednički poslovi i s austrijskim zemljama. 46 zastupnika glasova za priznanje zajedničkih posala, a 69 postavi se na potpunu negaciju. Po tom bi izmed Austrije i Ugarske-Hrvatske imala biti veza samo u personalnoj uniji. Biskup ožalošćen vrati se sa sabora kući.

Sabor prema tomu sastavi adresu. 8. novembra bude sabor raspušten kraljevskim reskriptom, u kojem kralj žali, što nije sabor prihvatio poziv na reichsrath, ali kralj potvrdjuje članak 42. Na našega biskupa dizala se dakako sva centralistička štampa. Čim je više njegov ugled i utjecaj tečajem sabora rastao, tim su više pazili na svaki njegov kret. Sada ne ima ni bečka štampa ni visoka birokracija druge oznake za njega, nego da je fantasta. Prijatelj njegov barun Metel Ožegović piše mu iza sabora, da bi trebalo u Hrvatskoj osnovati stranku s konservativnim programom.

Biskup Metelu ovako odgovara (20. novembra 1862.): „Vi sigurno plemenitu imate namjeru. Vi biste radi narodu našemu pomoći i ono

mu mjesto priskrbiti, koje mu po Bogu i pravu ide. Uvjereni ste bez dvojbe, da i ja druge namjere imati ne mogu. I ja bih životom svojim pribavio, da mogu, narodu našemu onu znamenitost u javnom državnom životu, koja mu se od vijekova žalibože uskraćuje. Putovi, kojima bi se to dostići ili barem uskoriti imalo, po misli našoj razni su; bojim se, da će nam teško ikad za rukom poći sporazumjeti se".

„Vi narod naš, respective narodne vodje krivite, da su za sanjarijama nedostižnih stvari pošavši praktičnu svrhu promašili. Ja nisam toga mnijenja. Za dugo bi bilo u privatnom pismu razlagati ovo mnijenje. Ja ću samo u kratko nešto spomenuti. Svemu zlu, pa i našemu sadašnjemu, uzrok jest, što državnici austrijski vazda se ko pijan plota drže jedne te iste misli i namjere. Bach i Schmerling synonima su jedne te iste stvari i namjere; razlika je samo u formi. Kad sam ja u Beču bio, tada sam tima ljudima dokazati trsio se, da nije samo magjarsko pitanje od velike važnosti, nego da ima i drugih pitanja još važnijih. U ovu posljednju vrstu stavio sam ja i stavljam i danas jugoslavensko pitanje, koje je najuže spojeno sa orijentalnim pitanjem. Bog sam zna, što bi učinili engleski i francuski državnici sa tako važnim pitanjem u svoju korist, da im takvo sredstvo pri ruci stoji, ko što Jugoslavenstvo stoji austrijskim državnicima. Meni je onaj upravo ministar, o kom vi nešto nagovjesnuste, o kom ja držim, da je poštena srca ali kratke pameti, sva moguća obećo. Ja sam bio na oprezu, da smo toliko puta prevareni bivali. Bojao sam se, da znamenovanje svih lijepih obećavanja ne bude drugo nego puka namjera narod hrvatski i opet samo kano orudje proti naporu drugih naroda upotrijebiti, a poslije s nama na smetlište, ko i do sad. Mogu reći, da, kako mi je u ruke prispio diplom i pisma an den lieben Freiherrn Vay, da sam se odmah nešto našemu jadu dosjetio. Dosjetio sam se najmre, što sam ministru i pismeno rekao, da kod reorganizacije carstva ne vlada um državnički i pravda, nego neka bojazan, neko ševrdanje, neka težnja svakomu, a po tom nikomu, a najmanje pravdi i pravici zadovoljiti. Težnja otvorena u tima s političkoga gledišta vele važnim listovima jest: narodu magjarskomu laskati, njega za se predobiti. Tajna pak težnja istih jest: foedus njemačkog i magjarskog življa proti slavjanskomu. Stvar dakako nije uspjela, ko što lako ni danas ni igda po mom mnijenju uspjeti ne će. Magjari gordi vele: Aut Caesar aut nihil, a taj grom i njemačke uši odveć vrijedja. Što se nas napose tiče, to jest, da li se je mislilo igda iskreno željama naroda našega zadovoljiti, da li se je ikad mislilo, u kom savezu stoji pitanje naše s pi-

tanjem orijentalnim, jasno biva iz medjumurskoga i dalmatinskoga pitanja. Medjumurskog pitanja rješenje jasno dokazuje ko sunce, da smo mi samo tada dobri, kad hoćemo i dok hoćemo biti puko orudje. Sabori pred vratima, a kruna, koja bi se ko vrelog gvoždja svih prijepornih medjunarodnih pitanja čuvati imala, umiješa se na jedanput u to pitanje i žrtvova 60 hiljada zgoljnih Hrvata proždrljivosti magjarskoj. A kad to bi? To bi tada, kada se na sva usta trubilo, da su Magjari sa svojim ponašanjem god. 1848. sva svoja prava razigrali. Sve su dakako razigrali, samo Medjumurje hrvatsko proigrati ne mogoše!! Kolika sramota za naš narod, kolika kompromisija za našega bana, da su naši Graničari ko popureni iz Medjumurja odilaziti morali. O dalmatinskom i graničarskom pitanju ne treba govoriti. Medjutim poslije „diplome" ugleda svijet „veljački ustav", sazva se naš i magjarski sabor. Sad bi opet zadaća biti imala hrvatskoga naroda i hrvatskoga sabora novu bitku biti na nekrvavom polju, koja bi mu zaista istim plodom urodila, kojom mu je i krvava g. 1848. Smetlište te smetlište, ko što drugo i nije za narod, koji se da upotrijebiti za slijepo orudje. Kad čovjek pomisli na žrtve, koje je narod naš 48. godine podnio; kad pomisli, kako smo posljednjih deset godina gaženi i tlačeni bili; kad pomisli, kako se je u posljednje vrijeme, ko što Medjumurje, Dalmacija i Granica dokazuju, punom šakom nepovjerenje sipalo od one strane, koja bi imala narod na povjerenje tako rekav siliti; kad pomisli, kako se je od strane magjarske agitiralo; kad pomisli, koliki su slabići našinci uz najbolju volju s njima pristali; kad sve to čovjek bespristrano rasudi, onda se načuditi ne može, da je za rukom pošlo veliku stranku na saboru stvoriti, koja je rekla: Austrija ima biti na temelju sankcije pragmatičke jedinstvena, ima općenitih interesa, treba se s našim premilostivim vladarom sporazumjeti onim načinom, kojim smo se u odlučnim časovima vazda do sad sporazumijevali, kad smo dinastiju našu prigrlili, kad smo sankciju pragmatičku primili i t. d. Dakako da ta umjerenost hrvatskoga sabora ništa nam hasnila nije niti bi, sve da je ta partaja nadjačala, išta hasnila kod njemačkih ministara, jerbo od slijepoga orudja ne ište se umovanje i pogadjanje, nego se hoće slijepi posluh etc. Korist jedina, da je ta partaja nadvladala, bila bi moralna. Pred sudom naime europejskim dokazali bi Hrvati, da su zreo narod, da su svečano izrekli misao, koja je jedina pravedna i koja je jedina u stanju zamršaju austrijskomu konac učiniti. Medjutim mi ostasmo buntovnici i prevratnici najgori. Zašto? Jerbo se slijepo tudjemu krmilu ne povjerismo, jerbo slijepo ne uljezosmo u palaču,

u koju je unići lako bilo, ali teško izići. Medjutim da se rasudi, kako se s nama misli u Beču, koliko mi važimo, dosta je samo hipotezu staviti: da je magjarski narod u svom saboru izrekao ili da danas izrekne ili barem da se velika stranka stvori, koja bi izrekla misao: Mi smo pripravni na gore rečenom temelju dogovarati se, koliki bi to jubilaeum bio! Tada bi narod magjarski bio lojalan, skroz i skroz dinastičan i svake hvale i žrtve dostojan. A mi Hrvati s toga istoga smo buntovnici etc. Neka mi kaže, tkogod ima duše i svijesti, da nije tomu tako".

„Moj prijatelju! Narod hrvatski još i dan danas to je, što je uvijek bio: konservativan, lojalan, svomu premilostivomu kralju i vladaru dušom i tijelom odan, ali ne će da bude više puko orudje, pa bilo što bilo. Narod hrvatski osjeća, da mu je povjesnica slavna, a budućnost mu može biti velika, ter želi u sporazumljenju ko uvijek sa svojim vladarom udes svoj tako udesiti, da više ne robuje, nego svoj život živi. Želi to narod dostići i plemeniti narodni muževi legitimnim posve putem. Ja in specie volio bih živ u vatru se strmoglaviti nego proti legitimitetu i jednu samo riječ izustiti, ali nigda niti ću ja htjeti orudjem biti, niti ću igda narodu savjetovati, da orudjem uzbude, jer bi tada i nadalje ostao bez dvojbe čorbine čorbe čorba. Naši muževi, koji priliku imaju u višim se kruzima gibati, a i vještinu imaju u takim kruzima povoljno govoriti, imali bi po mom mnijenju tako stvar shvatiti, važnost položaja našeg predočiti, strijele po Magjarima i Nijemcima na naš narod i na naše ljude naperene odbijati etc. Stvar je ta neizmjerne po mom sudu važnosti, jer ako i jest stalno, da će velik dio naroda našega, da će najplemenitiji sinovi naroda našega uvijek ostati na stazi lojalnosti i vjernosti i legitimnosti, to se ipak tajiti ne da, da ovo zamršeno stanje stvari, da ova neizvjesnost, da ovo preziranje narodne naše znamenitosti jako demoralizira narod".

„Toliko Vama o tom, a bilo bi o tom predmetu mnogo i mnogo pisati, da se iscrpe".

„Što se moje osobe tiče, ja ništa na ovom svijetu ne tražim, ničega se na ovom svijetu ne strašim. Da sam se ja proti reichsrathu izrazio, to je istina; ali sam tim svoje osvjedočenje izrekao. Pa zar je toliki grijeh svoje osvjedočenje izraziti? Zar je to politička mudrost, zahtijevati, da se osvjedočenje ne izrazuje? Kakogod se u Beču vas naš narod sudi, tako i njegovi pojedini članovi. Vas narod imao bi samo biti tudja tuba stentoria, tako i pojedinci. Vrla mi ocjenjenja naroda pojedinih ljudi! Ja sam vam pak imao specijalno upravo povoda

tomu. (Misli, što se je izjavio proti reichsrathu). Ban naš, koji od politike ni *abc* ne zna, dao je pod rukom u županiji virovitičkoj blaženi veljački ustav bez ikakvoga moga znanja, premda sam u Zagrebu bio i svaki dan se s njim sastajao, proglasiti. To vam je bila voda na magjaronski mlin, koji su iz petnih žila nastojali, da me ocrne i osvade pred narodom; što da im je posve za rukom pošlo, ne bi bilo o onoj umjerenoj stranci, o kojoj sam gore govorio, ni govora. Što sam ja dakle imao činiti, da mač, koji banova ruka neprijateljima mojima proti meni uruči, iz ruke neprijatelja mojih istepem i da temelj svomu daljemu djelovanju spasem? Ja to ne navodim, da se izvinem, tu ne treba izvinjivanja. Politika je znanje, ali je i umjetnost.

Što se moje promocije tiče, ta mi nigda ni nakraj pameti nije. Ja ću ovdje ostati, svomu osvjedočenju i svomu narodu vjeran, a arcibiskup nek bude tko mu drago; bit će bez dvojbe pošten sveštenik i narodu privržen; a ako je u sadanjim okolnostima šteta za narod, da ja ne postanem, veća bi sigurno šteta bila, da plaženjem postanem, nego da iskrenošću propadnem. To Bogu treba povjeriti. Što se programa tiče, to je laka i teška stvar, kako je uzmemo. Laka, ako se gore i zbilja misli željama naroda barem iole zadovoljiti. Teška pak stvar, ako će se i nadalje zahtijevati, da ono bez ikakvog obzira hoćemo, što drugi hoće, da ono radimo, što drugi zapovijeda. U tom slučaju program gotov: Jaram na se, pa si tudje tovare. U prvom slučaju najbolje bi bilo, da naši ljudi neke važnije ljude u Beč pozovu, da se sporazumiju, što, ako stvari za nas bolje stoje, lako je. Medjutim bih Vas ipak molio, da mi označite temelj, na kom po Vašem osvjedočenju imao bi se program konservativni napraviti. Smiješno je, što ljudi u državopravnim pitanjima za konservativno drže. Ja bih rekao, da je u tim pitanjima ono konservativno, što se drži po mogućnosti historičkoga temelja, a ono radikalno, što se drži temelja, koji se po ćudi mijenja. Ele Vas ipak molim. Vi znate sadanje okolnosti, sadanje sklonosti, pak Vam je laglje suditi, što može biti, što li ne može. Pišite mi dakle temelj programa, koji bi po Vašem mnijenju stranku konservativnu u budućem saboru rukovoditi imao".

Sabor hrvatski i sabor ugarski otpravi bečka vlada kući. Austrija ima da ostane po programu bečke vlade jedinstvena, da uzmogne prije svega ispuniti svoju misiju u Njemačkoj. Kuća Habsburg, nosilica carske krune kroz toliko vijekova, neka se uzvine na čelo njemačkoga saveza. Sav njemački narod želi svoje ujedinjenje u jednu jedinstvenu velevlast. To bi bečka vlada rado vidjela, to bi rado po-

dupirala. Zato je Austrija nepodobna bila sa svojim Slavenima, Magjarima, Rumunjima i Talijanima. Prikladnija je bila njezina suparnica Pruska, koja se je sva ukupna mogla postaviti na čelo njemačkoga naroda. Od Napoleonskih vremena kroz pedeset godina traje ta utakmica izmed Pruske i Austrije. Njemačka nauka sva je tomu posvećena. Bismarck dolazi g. 1862., da ovu ideju oživotvara. U Njemačkoj dogorijevalo je Austriji; zato bečko ministarstvo Schmerlingovo stoji nepomično na svome februarskom patentu, da po njemu spase centralističnu Austriju sa nekom sjenom konstitucionalizma.

Kada nije išlo milom, a ono neka ide silom. Vladi je pošlo za rukom preko činovnikâ stvoriti stranku hrvatsku narodno-samostalnu. Progonila se opozicionalna štampa u Hrvatskoj. U Ugarskoj je procvao pasivni otpor. Ljudi su uskraćivali poreze, a vojska poplavljivala zemlju. U Njemačkoj prevladjuje utjecaj Pruske. Česi ostaviše reichsrath. Tako nije bilo Češke, Ugarske i Hrvatske u tom vijeću. U Ugarskoj dogodi se medjutim okret iza Uskrsa godine 1865., kada je Deák napisao svoje članke, da se zajednički poslovi raspravljaju putem delegacija. Dne 6. juna 1865. ode kralj u Peštu, gdje na pozdrav kardinala Scitovskoga odgovori: „Kao uvijek, tako je i sada moja odlučna volja, da po mogućnosti zadovoljim narode moje ugarske krune".

Palo je ministarstvo Schmerlingovo 27. jula. Nastupilo je ministarstvo Belcredijevo. Magjarski kancelar bude Gjuro pl. Mailáth. Magjari veseli u tom imenovanju vide poraz centralizacije i pobjedu dualizma. „Biskup je početkom augusta — piše njegov bivši mnogogodišnji tajnik Milko Cepelić — boravio u Beču. Pozvali su ga k našoj kancelariji, gdje su ga snubili, da pristane uz njih, pak će zemlja biti mirna, jer će sav narod za njim poći. Biskup je dakako taj poziv odlučno odbio uz izjavu, da ne može nikada na to pristati, da se samostalna i ustavna kraljevina naša u njemačkom savezu utopi. To je dne 7. augusta otvoreno i ministru Belcrediju ponovio upozorivši ga k jednu ne samo na jalovu, nego upravo na pogubnu politiku Schmerlingovu. Neka se putem federacije svima narodima prema njihovim pravima i potrebama zadovolji, pak će se onda lako naći način, kako monarhiju jedinstveno upravljati. To je sve dalo povoda, da je biskup i od strane svoje crkvene oblasti upozoren bio, da se u politiku toliko ne miješa, jer da se to u Beču nerado gleda, a napokon da je to i na štetu njegova zvanja. Biskup je na tu poruku (22. aug.) lijepo odgovorio: kako on za svoje zvanje živi, kako biskupskih svojih dužnosti nije zanemario, a vremena da su sada i po crkvu i po narod tako huda, da se on upravo

po zvanju svome u politiku mora miješati, da uz narod zaštiti takodjer i interese sv. vjere i crkve božje. Pod konac septembra (1865.) pozvaše ga i opet u Beč, a 26. oktobra bude primljen kod kralja u audijenciju". Biskup je ostao pri svojem političkom programu.

20. septembra 1865. izadje carski manifest na narode. Kralj obustavlja djelatnost carevinskoga vijeća, a hrvatskomu i ugarskomu saboru predlaže i oktobarsku diplomu i februarski patenat. Čeka od njih, da predlože promjene ovih temeljnih zakona, koje bi mogle služiti jedinstvenomu opstanku i velevlasnomu položaju monarhije. Prije nego što kralj stvori svoju odluku, predložit će predloge ugarske i hrvatske drugim kraljevinama i zemljama, da se čuju i njihove jednako važne odluke.

Od Hrvatâ nadala se bečka vlada mnogo. Hrvatski sabor imao se sabrati još pod vladom Schmerlingovom. Najprije bira Krajina, a pazi se i vlada radi, da budu izabrani sami pristaše diplome i patenta. Sastanak sabora odgadja se. Padne i kancelar Mažuranić. 12. decembra sastaje se napokon sabor hrvatski. Kraljevski otpis donosi kao prvi kraljev predlog, da se sabor izjavi o oktobarskoj diplomi i februarskom patentu. Glede odnošaja prema Ugarskoj goji kralj živu želju, da se oba zemaljska sabora sporazumiju. „Sabor ugarski — glasi reskript — koji će se sastati na dan 10. prosinca o. g., bit će kao i onaj od god. 1861. namijenjen poglavito tomu, da krunjenje naše za kralja Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije priugotovi, pak primivši inauguralnu diplomu da s božjom pomoći krunjenje sada u istinu i ovrši. Pozivamo vjernosti Vaše, da se pobrinete za doba, da ova kraljevina naša u onom zemaljskom saboru zastupana bude".

Evo odmah dvije struje: federalistička u septembarskom manifestu i dualistička u kraljevskom reskriptu. Sabor sastavi adresu kao odgovor na reskript. Adresa priznaje vrhovne državne poslove, koji se svih kraljevina i zemalja tiču. U potanje raspravljanje glede oktobarske diplome i februarskoga patenta sabor se ne upušta, dok se ne riješi pitanje o odnošaju prema Ugarskoj; ali zato da Trojedna kraljevina ne misli odstupiti od svoga prava samostalno rješavati najviše državne poslove. Sabor stoji na stajalištu „potpune državne jednakosti i ravnopravnosti obiju kraljevina kao dviju jednakih i ravnopravnih historičko-političkih osebnica jedne ter iste krune".

Naš biskup brani najprije integritet naše kraljevine. Najprije brani zato cjelovitost kraljevine, jer se bez toga ne može ni kralj kruniti. Njemu je austrijska carevina Europa u malenom. Razni narodi treba

da budu sretni i zadovoljni. Organizacija carstva ne može se nikada drugačije izvesti nego samo sporazumljenjem raznih kraljevina i naroda. Jedinstvo monarhije jest stvar pravedna, jest postulat velik i izraz potrebočе političke. Jedinstvo carstva samo u toliko ima pravo u život se uvesti, u koliko bi u njem imala svaka zemlja za svoje institucije, svaki narod za svoj slobodni razvitak štit, jamstvo i garanciju. „Što se pak tiče naroda ugarskoga, koji nada sve narodnost svoju i ustav svoj ljubi i štuje, ja bih rekao — veli biskup — da ne samo u njegovu, nego i u interesu raznih zemalja i kraljevina stoji, da taj narod, koji per eminentiam reprezentira slobodu i ustavna načela, u njihovo zajedinstvo i združenje stupi. Vjerujte mi, ne samo Ugri, nego i svi narodi austrijski žele slobodu, i političari njihovi tako revnuju za slobodu, kao i mi i Ugri. Što se u Češkoj zbiva? Da su Česi upravo tako sposobni za slobodu, pokazuje to, što su proti diplomi listopadskoj i veljačkom patentu ravno oni ustali i podupirali nekim načinom Ugre. Bitna stvar po mom osvjedočenju stoji u tom, da se upravo ondje, otkle je uvijek dosele izlazilo reakcionarno načelo, da se upravo ondje to načelo za vazda nemogućim učini. Ako se u središtu takva institucija ustroji, da ondje svaki narod svoga saveznika nadje, tada će se samo moći organizirati carstvo tako, da pravo pojedinih zemalja i narodnost svih naroda i ustavna sloboda ne samo s jedne strane, nego i u Pešti i u Zagrebu osigurana bude". Nadalje govori biskup o našem savezu s Ugarskom. On veli, da se svoje samosvojnosti nipošto odreći ne smijemo. Stvari autonomije naznačene u čl. 42. g. 1861. ne smiju doći u raspravu. Zakoni ugarskoga sabora od g. 1848. narodu našemu zakonima nikada biti ne mogu.

Dok je naš biskup plovio strujom federacije u monarhiji, Magjari dosljedno rade korak po korak, da se uvede u monarhiji dualizam. U prestolnom govoru, što ga je sam kralj pročitao otvarajući sabor, sjeti Ugre na obećanje, da će Ugarska stupiti s Hrvatskom u državopravne dogovore kao narod s narodom. Adresa sabora ugarskoga odgovarajući na reskript ni da bi čula o kakovom središnjem parlamentu, već marljivo radi i raspravlja, kako će se urediti monarhija na osnovi dualizma. Kralj je opet pozvao sabor hrvatski, da bira deputaciju, koja se ima sastati sa sličnom deputacijom ugarskom. 12 izaslanika hrvatskih, a na čelu im biskup Strossmayer, nadju se u Pešti mjeseca aprila 1860.

Hrvatski i magjarski regnikolarci sastadoše se prvi put 21. aprila u skupnu sjednicu, gdje su se obavile same formalnosti. Magjari ne

htjedoše, da se u takovim skupnim sjednicama raspravlja. Odabraše način pismenoga dopisivanja. Naš biskup i Rački preuzmu na sebe raspravu o državnom pravu i zemljišnom integritetu, Mrazović o državnom paritetu obiju zemalja, a Miho Klaić o financijama. Magjari zavlačiše sve rasprave. Njima nije bilo stalo do ovih rasprava. Njihov odbor od šezdeset i sedmorice ili pododbor od petnaestorice neumorno radi o ugovoru izmed Ugarske i Austrije. I naša deputacija imala bi da sudjeluje u ovom poslu u sporazumku s ugarskim drugovima. Znali su Ugri, da i Hrvati imadu takav naputak, ali nikada ne dadoše o tom glasa, da bi i Hrvati bili upitani, da se i oni o tim poslovima izjave.

Dva mjeseca pišu se uzaludni predlozi i odgovori. Napokon se sastadoše obadvije deputacije u drugu i posljednju skupnu sjednicu 16. i 17. juna. Najprije se imalo govoriti o cjelokupnosti Hrvatske. Naš biskup trudio se i privatno u pohodu kod Deáka, da ga uputi o našem zahtjevu za cjelovitost. Biskup sada ističe, kako je iza stoljetnih bojeva Ugarska sretna bila i postala cjelokupna. Hrvatska naopako i danas strada. Dalmacija, nekada kolijevka kraljevine Hrvatske, evo je igračka u rukama birokracije, koja sramoti hrvatski narod, da mu jezik nije za državni i viši kulturni život. Polovica našega naroda, naša Krajina, jest sjemenište austrijske vojske. Ne čudite se, što spominjemo i virtualna prava na Bosnu. Svištovskim mirom učinjena je suha granica izmed Hrvatske i Bosne. Dobar dio našega naroda stenje pod krutim jarmom korana. Ne ima travke u Turskoj Hrvatskoj, koja nije zalivena krvlju hrvatskom. Glede Medjumurja spominje, da je još 16. vijeka pripadalo Hrvatskoj, a u njem živi čisti Hrvat. Hrvati će posebnim spisom dokazati, da je Rijeka četrdeset geografičkih milja od Ugarske udaljena i po svom zemljopisnom položaju neprelomno s Hrvatskom spojena, da i po historiji pripada Hrvatskoj. Ugarski odbor odgovara, da će svomu saboru predložiti, da Rijeka i Medjumurje po nedvojbenom pravu pripadaju Ugarskoj.

Glede autonomije razjašnjuje biskup najprije čl. 42., da glede zakonarstva i uprave za tri struke: unutarnju upravu, sudstvo i bogoštovlje i nastavu ne može ni rasprave biti. Biskup hoće, da se učini savez naroda slobodna s narodom slobodnim. Hrvatska ima korporativni glas u zajednici. Zakoni od god. 1848. nisu nikada priznati ni proglašeni u Hrvatskoj. Mi valjanost tih zakona, koji bi imali biti grob Hrvatske, nikada priznati ne ćemo. Biskup sam pripovijeda, da je uopće veoma koncilijantno govorio. Prijatelj Rački — reče biskup — upita me: „Zašto to činimo?“ Odgovori mu biskup: „Zar ne vidite, da Ma-

gjarima nije stalo, da se s nama na temelju članka 42. dogovore. Oni nas ne žele imati uza se kao narod paritetan, već pod sobom kao narod podložan, oni se oslanjaju na svoje prijatelje u našem domu, a i čekaju na vanjske dogadjaje. Ali do nas je, da pokažemo i onima doma i onima u Beču, da ne će biti krivnje na nama, ako se s Ugrima kao narod s narodom ne dogovorimo. Podjimo im u susret do one medje, koju nam narodna korist, narodna samosvijest i narodna samostalnost siječe i opredjeljuje".

Dne 17. juna u toj drugoj i posljednjoj sjednici izjavi ugarski odbor, da će samo pitanje o autonomiji svome saboru preporučiti, glede ostalih točaka da će nastaviti dogovore, kad od svoga sabora odluke i naputke dobije. Dogovore da ne smatraju za dovršene, nego samo za odgodjene. Istoga dana izadje ratni proglas cara i kralja Franje Josipa na narode. Slijedeći dan (18.) izadje proglas pruskoga kralja Vilima, a 20. juna proglas sardinskoga kralja Viktora Emanuela. Veliki se rat započne. Za tri tjedna iza nesretne bitke kod Sadove evo ti kraljeva proglasa 8. jula „Na vjerne narode kraljevine Ugarske", u kojem kaže kralj: „Skupite se što više na obranu napadnute monarhije; budite vrijedni sinovi hrabrih predja svojih, koji su junaštvom svojim neuveli lovor-vijenac spleli ugarskomu imenu". U „Honu" misli se da sam Deák ovako proglasu odgovara: „Želje Ugarske zahtijevaju, da im se brzo udovolji: opasan položaj monarhije ne dopušta odgadjanja. Znatan dio carevine poplavila je neprijateljska vojska, samo je Ugarska od nje još slobodna, ali Ugarska je mrtva. S Ugarskom može se mnogo, pače sve učiniti: ali Ugarska po sebi ne može ništa učiniti, jer su joj ruke vezane Jedino parlamentarna vlada može Ugarskoj ruke razvezati i duhom je nadahnuti".

U ovakovim političkim prilikama sastao se 19. novembra za monarhiju toli nesretne godine sabor hrvatski. Odbor kraljevinske deputacije imao je saboru našemu izvijestiti žalibože samo negativne rezultate. Kraljevinski odbori nisu se složili ni glede preduvjeta naznačenih u čl. 42. 1861. Kraljevinski odbor ugarski nijekao je, da je god. 1848. savez s Ugarskom pravno prestao, nije priznao Hrvatskoj državno, već samo statutarno pravo, nije dopuštao, da se za Hrvatsku ugovori posebna krunidbena zavjernica, nije priznao našega zemljišnoga integriteta, dok je Rijeku smatrao sastavnim dijelom Ugarske. Odbor je uvidio, da se ugarska deputacija nije htjela s našom upustiti ni u dogovor glede uredjenja skupnih posala, već je izjavio, da se samo o tom može dogovarati, kojim će načinom Hrvatska biti dionicom

sabora ugarskoga. Napokon je odbor uvidio, da je ugarski sabor sam bez obzira na Hrvatsku radio o odnošaju zemalja krune ugarske prema Austriji.

Saborski odbor desetorice gledom na neuspjeh rasprave kraljevinskih deputacija predloži 12. decembra 1866. izvještaj na sabor i adresu na kralja. Hrvatska i nadalje ostaje na temelju čl. 42. 1861. Trojedna kraljevina ne ima ni prava ni dužnosti ni zakonitoga načina stupiti u sabor kraljevine Ugarske. Budući da je Ugarska odlučila sama bez obzira na Hrvatsku raspravljati o skupnim poslovima monarhije, to se Hrvatska po svomu državnom pravu smatra vlasnom i dužnom sama za se stupiti u sporazum s krunom. Odbor si je uzeo za ishodište pragmatičnu sankciju i naznačuje kao zajedničke poslove: civilnu listu, zajedničku obranu, vanjsko zastupanje, razmjer izvanjske trgovine i ona temeljna načela, na kojima se osniva monopolstvo, carina i financijalni poslovi, na koliko je zajednički trošak ovih zajedničkih posala. Odbor predlaže zajednički organ. Taj organ ima zajamčiti kraljevinama i zemljama jednak utjecaj u zajedničke poslove i da bude u njemu izražena državna njihova osobina. Tomu organu ima biti jedno zajedničko ministarstvo odgovorno. Sabor moli integritet Trojedne kraljevine i odgovornu vladu.

Naš biskup brani načela ove adrese. On se osvrće na unutarnje prilike domaće. Zatim govori o cjelovitosti zemlje. Dalmacije, glave naše, ne ima medju nama. Krajina naša ima da bude neki feudum privatum. Neka bude opet rat, pak će naš narod pet do šest puta toliko krvi imati prolijevati, koliko ikoji drugi narod monarhije. Kraljevinski je odbor mislio, da mu ne će uzmanjkati priznanje ni odobravanje ni svijetle krune ni naroda njegova, ako popuštanjem, kojim se pravno stanje ne alterira, uzvišeni svoj cilj postigne. Biskup je čvrsto uvjeren, da će se svaki novi pokušaj, koji bi tim pravcem pošao, ma bili tu i najumjereniji, najučeniji i najplemenitiji ljudi u najboljoj želji i namjeri, da će se svaki pokušaj o istoj klisuri razbiti. Ugarski kraljevinski odbor odrekao je skoro sve, što se naše autonomije tiče, bez koje bi bila Trojedna kraljevina lišena sućnih uvjeta državnoga i narodnoga razvitka, jer bi onda narod naš prestao na ovom svijetu živjeti. Ugarski nam kraljevinski odbor izrijekom i odlučno odriče pravo na Rijeku. Ugarski kraljevinski odbor šutnjom prelazi preko ovoga našega zahtjeva, da se ne obavlja krunidba, dok se ne izliječi integritet naše kraljevine. Ugarski nam odbor sve govori, kao da će reći: Evo vam naših zakona od god. 1848., ovi vam otvaraju vrata u naš sabor; samo o tom imao

je s nama raspravljati po naputku svoga sabora njihov odbor. Biskup tumači i opet hrvatsko historičko pravo, a osobito pragmatičku sankciju.

Biskup je za samostalnu akciju, da narod hrvatski sam sa svojim kraljem svoje odnošaje i prema ukupnoj monarhiji uredi. „Ugarski je sabor — veli biskup — dao odrješit naputak svojemu kraljevinskomu odboru, da se medju Trojednom kraljevinom i Ugarskom o ničem drugom i ne radi niti raditi može, nego da mi čim prije dodjemo u sabor ugarski, gdje će se odnošaj zemalja krune ugarske naprama ukupnoj monarhiji riješiti. Ugarski je sabor u punoj akciji, što i najnovija adresa očevidno svjedoči Mi biskupi i dostojanstvenici pozvani smo na ugarski sabor magjarskim listovima; a to po mom mnijenju znači, da mi ne bismo sada imali ovdje sjediti, nego da je naše mjesto na saboru ugarskom. Naša vlada mjesto da prava Trojedne kraljevine brani, ona tudjim namjerama služi. Državnici oni, koji bi iz položaja monarhije za neodvisnost Trojedne kraljevine veoma važne razloge crpsti mogli, smatraju je kao dar, da na drugoj strani drugih stečevina steku. Gospodo moja! To će reći, da nam krov nad glavom gori, a mi prekrštenih ruku čekamo, dok cijela kuća i sav imetak ne izgori. Ako se i u privatnim odnošajima, kada pogibelj prijeti ovoj ili onoj stranci, sve moguće kaucije čine, da se odvrati pogibelj, zar da mi ovdje šutimo, gdje se očevidna šteta čini ne samo pojedinomu privatnomu čovjeku, nego cijelomu narodu Trojedne kraljevine? Zar da mi barem činom ne pokažemo, da proti svemu onomu, što bi se bez nas odlučilo, svečano prosvjedujemo? Neka mi visoki sabor vjeruje, da će upravo protivnici naši smjeriti snagu i silu našu po sili i snazi one energije, s kojom se tomu pothvatanju njihovomu protivili budemo. Rečeno je ovdje: „Što mi imamo glede toga posla u Beču tražiti? Ostanimo radje u Zagrebu". Ja pak velim, da bi ovaj gospodin morao u Peštu ići, pak isto magjarskomu saboru reći: „Što vi šurujete s bečkom vladom? Zašto ne ostanete u Pešti?"

„Još jedan politički razlog po mom uvjerenju svjetuje narodu našemu, da se bez ikakva krzmanja upusti u rješenje svojega odnošaja prema monarhiji, a taj razlog crpem iz sadržaja predloga ugarskoga saborskoga odbora, i to iz težnjâ, koje u tom pogledu i u Pešti i u Beču vladaju. Gospodo, jedan od najobilnijih izvora svih tuga i nevolja, koje narode u Austrije tište, jeste taj, što se je dugo vremena skrajnim naporom svih sila i neizmjernim troškom o tom nastojalo, da se ustroji državni organizam, koji da samo jednomu narodu na korist bude, dočim bi ostali narodi prosto i potišteno zvanje imali: da na svoju štetu taj

organizam brane i uzdržavaju. To je bio smisao onoga reichsratha, koji smo mi od sebe odbili te ga i danas odbijamo. Nepravdi toj, nad kojom mač božje osvete visi, protivila se je pravna svijest ne samo Ugara i Hrvata, nego i Čeha i svih naroda, kojima je pogibelj prijetila. Gospodo moja, a o čem se danas radi? Danas se radi, da iskreno kažem, da se mjesto pokojnoga jednoga centralnoga tijela ustroje dva tiiela istovetne naravi, i da se gospodstvo u Austriji, kad već pod žezlom jednoga naroda nije moglo opstojati, barem podijeli medju dva naroda".

„Gospodo! Jedinstvo, koje iz pragmatičke sankcije proistječe, jeste pravno; ali jedinstvo to ima biti tako udešeno, da ne samo jednomu narodu ili dvjema, nego ravnim načinom svakomu bude pravna zaštita, pravna potpora. Kada bi se jedinstvo izvrglo, da bude jednomu narodu na potporu, a drugomu na propast, onda ima narod sveto pravo proti takovu jedinstvu ustati te tražiti u svijesti svojoj onu silu, koja bi to skršila. Zar je feudalizam iz društvenih odnošaja samo zato prognan, da se preseli u državni organizam, pa da tu opet sramotnim načinom narod načini robom naroda? Gospodo! Niti je historički niti je naravski pozivati se na glas makar od sto zakona, jer taj glas mora zamuknuti pred gromkim glasom vječite pravde, da gdje su jednaki tereti, i jednaka prava neka budu. Zato je upravo od neizmjerne važnosti, da polag takovih težnja, o kojima nitko ne može tajiti, da zbilja opstoje, narod hrvatski prosvjeduje i činom se opre, a zato se hoće, da neodvlačno udjemo u akciju".

„Ugri su odbili veljački patenat i oktobarsku diplomu; a ne ima dvojbe, da i narod hrvatski s onom istom odvažnošću i energijom te spise od sebe odbija. Ugri su priznali zajedničke poslove, koji proistječu iz pragmatičke sankcije i koji se ravnim načinom tiču svih kraljevina i zemalja ukupne monarhije; dakako da će se ti predmeti potanje precizirati, da će se formalni zakon o njihovom raspravljanju tekar po predlogu i pod uplivom odgovorne vlade stvoriti moći. Važno je dakle pitanje: 1. Kako se ima stvoriti taj organ za općenite poslove? 2. Kakva ima biti u sućnim crtama narav toga organa? Što se prvoga tiče, Trojedna kraljevina ima se u tom poslu nepomično držati temeljnoga svoga zakona: Nihil de nobis sine nobis".

„Radi se o jasnoj i duhu vremena shodnoj interpretaciji pragmatičke sankcije od g. 1712. To pak pravo interpretacije pragmatičke sankcije isključivo je pravo Trojedne kraljevine. Trojedna kraljevina ima svijetloj kruni reći, da se mi toga stanovišta držimo i da nikada ne ćemo stupiti u tijelo, koje bi stvoreno bilo bez sudjelovanja i pri-

voljenja ovoga sabora. Razlozi više pravde zahtijevaju, da taj organ ne bude stvoren nego sudjelovanjem svih na to zvanih faktora, i zato je s tolikim oduševljenjem bio primljen rujanski manifest (20. sept. 1865.), kojega neka se i nadalje čvrsto i nepomično drži vlada. Što se naravi toga tijela tiče, samo se po sebi razumijeva, da ako taj organ bude stvoren ravnim uplivom svih kraljevina i zemalja, narav njegova ne će nikako biti nepravedna i na to udešena, da poslovima, koji se tiču svih naroda, upravljaju samo dva tako zvana gospodujuća naroda, i ne će narav njegova biti zapletena i zamršena, kako bi bila institucija delegacija, koje ako se u najvažniji čas sastanu, odsudjene su na mutizam, a ne će, ako taj organ svi narodi stvore, biti tu prave pravcate apsolucije, koja kruni čini dar neizmjerno opasan, jerbo bi se kruna onda stavila medju stranke, a na svaki način jednu polovicu carstva činila nezadovoljnom".

„Pravi i realni simbol državopravne osebnosti svakoga naroda jeste njegov sabor; on je pravi i realni izraz njegove volje Elementi dakle skupnoga organa ne mogu od drugdje nego iz sabora doći. Narav dakle prvo bit će mu korporativna. Druga vlastitost toga tijela jest ustavnost, to jest da se legislativne funkcije obavljaju po zastupstvu i kruni, i da u najvišim poslovima vlada tomu tijelu bude odgovorna. To zahtijeva već sama dosljednost, jer ako se u Ugarskoj, u Češkoj, u Poljskoj i t. d. svi poslovi imaju obavljati ustavnim načinom, bila bi najveća inkonsekvencija, kada bi se najviši poslovi manje vrijednim i manje dostojnim načinom obavljali. Drugi razlog jeste taj. Ako se ne varam, tomu organu bit će zadaća čuvati i braniti ustavnost kao blago sviju naroda; da pak taj organ uzvišenomu tomu cilju odgovoriti uzmogne, ima mu narav skroz biti ustavna".

„O ovom, što sam sada rekao, sudi se dakako ovako i onako. Ja pak mislim, da kad bi ono, što narod Trojedne kraljevine u svojoj adresi predstavlja, prosudio areopag najučenijih muževa, ja sam uvjeren, da sud za naš narod ne bi bio loš, dapače da bi se u prilog našemu predlogu izrekao. Visoki sabore! Ja sam uvjeren, da ako visoki sabor u ovo ozbiljno i opasno doba prigrli načela izvješća i adrese, da je pouzdanju i očekivanju Trojedne kraljevine zadovoljio pa bacio sjeme u plodnu zemlju, koje će sigurno lijep plod nositi, i da će najkasnije potomstvo blagosloviti ruku, koja je to sjeme u zemlju bacila".

„Trojedna kraljevina nije kadra drugim se načinom iz današnjega meteža izvući i nebrojene rane svoje izvidati. Ono, što naša adresa predstavlja, odgovara ravnim načinom i interesima krune i cijele

države. Istina je, da ovaj naš predlog jedino narodu Trojedne kraljevine temelj i mogućnost daje, da rad svoj na korist svoju i cijele države nastavi; ali je i to moguće, da opet novim borbama i pitanjima u susret idemo — niti po mom mnijenju imade na svijetu predloga, koji bi mi to zajamčio, da naš narod novim pitanjima i borbama u susret ne ide. Ja mislim, da jur ide, jerbo ima ljudi, koji zazornim okom gledaju na temelj ovoga sabora; ali meni neka bude dozvoljeno reći, da temelj ovoga sabora isto tako čvrsto stoji, kao što i temelj ugarskoga sabora, i da se bez neizmjerne nepravde i štete taj temelj nikako ne može bez sudjelovanja i privoljenja ovoga tijela promijeniti. Može biti da opet novim borbama u susret idemo; ali onda će narod silu tražiti i naći, gdje ju je toliko puta u prošlosti našao: u poštenoj svijesti svojoj, u poštenom srcu, u odvažnosti i značajnosti. A utjehu će tražiti narod u tom, da povjesnica nije ništa tako bjelodano dokazala, kao što su dokazali i najnoviji dogodjaji, naime da sve ono, što je na nepravednoj podlozi osnovano, pa makar bilo još tako sjajno i imalo još toliko zatočnika, oluji i buri prkositi ne može, nego da je sagradjeno na pijesku i da se prvom olujom ruši, i tješit će se narod i time, da uvijek ono, što se na pravdi i pravici osniva, prije ili poslije pobijediti mora. S tom će utjehom narod činiti svoju dužnost pak si usvojiti poslovicu onoga junaka, kojemu je jučer slavni spomenik postavio: Što Bog dade i sreća junačka".

23. decembra 1866 predao je biskup Strossmayer ovu saborsku adresu u bečkom dvoru kao vodja jedne velike deputacije. Bili su nemilostivo primljeni. Nezadovoljni vrate se Hrvati kući. Dualizam bio je već gotov. Biskup se je povratio u Zagreb. 29. decembra opet se sastao sabor. Sluteći, da će se raditi na štetu zemlje i naroda preinakom izbornoga reda, zaključi sabor odmah u ovoj sjednici, da prosvjeduje „proti svakomu jednostavno po kruni izvesti se imajućemu uredjenju sabora Trojedne kraljevine i uvedenju izbornoga reda za nju". Dne 9. januara 1867. bude sabor raspušten kraljevskim reskriptom.

Kada je dovršena nagodba s Ugarskom, bude i sabor hrvatski sazvan na 1. maja, da pošalje svoje odaslanike u ugarski sabor i da sudjeluje kod krunidbe. Dva dana prije toga bude biskup primljen u audijenciju u bečkom dvoru. Kralj mu naloži: ili braniti program magjarski ili ne ići u sabor i otputovati u Francusku. Biskup dakako ostade pri svojem osviedočenju i ode u Pariz. Na upite u saboru odgovara predsjedništvo, da mu službeno nije ništa o biskupu poznato. Ni sabor nije se odazvao kraljevu pozivu. Sabor hrvatski nije bio kod

krunidbe (8. juna) u Pešti zastupan, već bude raspušten (27. maja).

Oktroiranim izbornim redom bude slijedeći sabor sabran i stvori nagodbu s Ugarskom 1868. Narodna stranka bude poražena. Ali kod slijedećih izbora izvojuje si pod devizom „Revizija nagodbe" ponovno većinu. Naš biskup nije se mogao oteti molbama svojih prijatelja, da im ne pomogne. „Mene su prijatelji — pripovijeda Milko Cepelić veleći, da su riječi iz živih usta biskupovih — još mjeseca srpnja 1872. molili i zaklinjali, da dodjem u Zagreb na sabor i da primim izbor u regnikolarnu deputaciju za reviziju nagodbe. Slijedio je list za listom, i ja sam se sklonio istom onda doći u sabor (bilo je to nekako u polovici kolovoza 1872.), kada su mi garantirali, da ne će na reviziju sve dotle pristati, dok nam se: 1. ne obezbijedi dolikujući način delegata, 2. neodvisnost bana, 3. dok se ne ispravi doprinozbeni ključ i 4. dok nam se ne dadu naši financijalni poslovi u ruke. I tako sam se ja našao koncem listopada u Pešti u nakani, da izmučenomu narodu našemu pomognem, akoprem sam i tada u duši uvjeren bio, da nam Magjari ne će ništa popustiti. Priznajem, da sam teška srca išao tamo, ali sam išao, da danas sutra ne krive mene, da sam narodu mogao pomoći, a da nisam htio. Tako se je tamo pod mojim okom izradio elaborat, koji je naša deputacija dne 4. studenoga predala ugarskoj kraljevinskoj deputaciji. Ja sam sâm dobavio potrebne porezne spise iz Beča, koje je prije proučio Miho Klaić, a sada sam ih dao na proučavanje našemu financieru Jakiću i Mati Mrazoviću. Iza toga smo se mi razišli. Ostali su neki u Pešti, ponajviše stari prijatelji unije. Ja sam se bojao, da će naši popustiti. Utvrdjivao me je u tom fakat, što su naši deputirci stupili med Deákovce i glasovali za njegovu, a proti adresi narodnosti. Ali su se i naši bojali, da ni mene više ne će biti u Pešti. Već je počeo slijediti list za listom, da ne propustim doći u Peštu, netom mi objave, da će započeti sjednice. Ele sjednica ne ima te ne ima, a meni piše sad M sad M., da me želi vidjeti Szlávy, koji je posve drugačiji čoviek od Lónyaya, da sam za našu stvar u Pešti vrlo nuždan, jer da ćemo samo tada reusirati, ako ja tamo budem, i tomu slična. I ja sam se zbilja s proljeća uputio u Peštu. Zatekao sam tamo tek neke naših Formalne sjednice nije bilo; ali iz razgovora naših (Magjara polag nije bilo) razabrao sam, da će naši gotovo u svima zahtjevima popustiti, pače stali su i mene uvjeravati, da smo glede financija bili na krivom putu. Dosta mi je bilo. Digao sam se i okrenuo prama Jakiću i Mrazoviću, pa rekao: „Gospodo! Barem od vas sam se nadao, da ćete ...ičiti stvar i naći istinu, ali eto na žalost vidim, da je vama svima

do vlade". Otišao sam i od onda me nije više vidjela Pešta, a ni regnikolarna deputacija".

Biskup nije odsele aktivni politik, nikada više nije ulazio u sabor, a opet i domaći i strani svijet drži, da je i nadalje ostao odlučni narodni politik. On je ostao na stajalištu državne samostalnosti hrvatske. Ovo ostavljamo budućemu biskupovu životopiscu, da oslika po pismima i javnim glasilima.

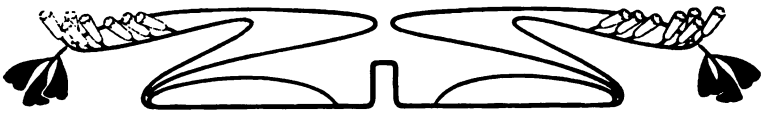

GLAVA ČETVRTA

STROSSMAYER U NARODNOJ PROSVJETI.

Promicatelje, pokretače i vodje kulturnih ideja i kulturnoga napretka u prosvijećenom 19. vijeku tražimo obično u velikim središtima u kolu umnikâ, koji ili sami ili u raznim udrugama promiču napredak svoga naroda i čovječanstva. Naš biskup živi na selu i vrši svoje svećeničke i biskupske dužnosti. Daleko je od velikoga svijeta. On bi po tom mogao biti samo mecenat, koji kao ljubitelj knjige i umjetnosti pomaže radnike knjige i umjetnosti. On je upravo samo mecenat, kada izdade na svijet dva naša najgolemija pjesnička djela Petra Kanavelića (1858.) i Jerolima Kavanjina (1861.). Ali kada on uzme osnivati najviše naše narodne kulturne zavode, nastoji više, da im dade i nov uzvišen smjer. Zavodi, što ih on osniva, valja da stvore novu periodu kulture narodne. On uči svoj narod, da njegove plemenite ideje zaslužuju, da budu narodne vodilice. On hoće i osjeća snagu u sebi, da bude vodja u narodnom napretku.

Još je cvao kruti apsolutizam u Hrvatskoj, kada se je na proljeće godine 1859. biskup uputio u Rim. Na putu dodje mu u susret do Jakina dr. Franjo Rački, tadanji kanonik našega svetoga Jerolima u vječnom gradu. Prije deset godina upoznao ga je biskup kao mlada djaka bogoslovca. Biskup je u slozi sa kardinalom Haulikom i senjskim biskupom Ožegovićem podupr'o njegovo imenovanje za kanonika. Ove godine već stoji Rački pred svijetom sa najopsežnijim djelom o sv. Ćirilu i Metodu. Sada se počinje odmah njihov zajednički rad. Divna slika prijateljstva i zajedničkoga rada dvojice Hrvata, časna slika dvojice hrvatskih svećenika, koji pomažu jedan drugoga, da što više uzrade za zajednički svoj narod, kroz trideset i pet godina. „Pratili smo — veli Milko Cepelić — prijateljstvo biskupovo s Račkim

na svoje oči kroz dvadeset i dvije godine, pa nismo opazili nijednoga časa, nijedne stvari, da bi se ta dva velika druga razilazila. Možemo reći, da je biskup ljubio Račkoga iznad sebe samoga. Imali smo priliku doživjeti uz biskupa mnogo potresnih nezgoda, u kojima se radilo o njegovu biti ili ne biti, ali nismo ga vidjeli nikada tako pogružena, kao kada je primio vijest (23. decembra 1886.), da mu prvi i najvjerniji prijatelj nije više predsjednikom (akademije), i drugom zgodom, kada sam mu orošena oka 13. veljače 1894. o osmoj iz jutra predao kobnu brzojavku, da mu Račkoga nema više medju živima. Sav poništen izusti: „Bog mi ga je dao, Bog mi ga je uzeo. Hvala mu i slava na tom!" Svećenstvu svomu oglašuje, da mu je umr'o najmiliji, najstariji i najpouzdaniji prijatelj. Veledušno ispovijeda: „Štogod sam i ja sâm za Boga i vjeru, za domovinu i narod svoj pomislio i izveo, i u njegovoj je plemenitoj duši i u njegovu plemenitom srcu i volji postojalo i izvedeno bilo. Bolja polovica svega toga njegova je misao, njegova zasluga i njegova slava".

Biskup već g. 1859. upozori papinsku stolicu na slavenski svijet, a osobito na jugoslavenski, što bi imala učiniti za slavensku liturgiju. Već sto godina nije se rimska stolica makla u pitanju slavenske službe božje. Knjige liturgijske nisu već sto godina izdavane bile. Latinština razarala slavenštinu. Taj privilegij hrvatske crkve mogao bi sâm od sebe umrijeti. Biskup učini svojim razlaganjem velik utisak na samoga papu, koji je naložio, da se ta promemorija odmah u kongregacijama pretresa. Biskup ovoga pitanja nikada nije zaboravljao. U to ime spremi u Rim Črnčića, uzme u svoju biskupiju dobra poznavaoca hrvatskih crkvenih knjiga Dragutina Parčića i pošalje ga u Rim za kanonika, da spremi nove hrvatske crkvene knjige. Biskup je bio satvoritelj onoga konkordata crnogorskoga, u kojem je slavenska služba božja bila postavljena kao uvjet konkordata. Biskupova misao dobila je izražaja u enciklici pape Lava XIII. „Grande munus". Biskup e najviše od svih naših biskupa trudio, da pitanje naše narodne službe neminovno dodje na dnevni red. Biskup naš htjede pri posveti svoje crkve zapjevati službu božju na starom našem jeziku. Već je bio svoj puk oveselio cirkularom, da će na dan posvete svoje crkve zapjevati slavenski i da više ne će prestati. Na ovo diže se Simor, primas ostrogonski, i pobuni Peštu i Beč. Stafete lete izmedju Pešte, Beča, Rima i Zagreba. Biskup se nadje u oči posvete svoje mukom dovršene crkve u očitoj pogibelji. Ostade pokoran jačim snagama i latinskomu jeziku.

Naš biskup uvidi sada i važnost hrvatskoga zavoda sv. Jerolima u

Rimu, koji stoji od 15. vijeka, a u 16. vijeku Hrvat papa Siksto uredi ga, sagradi palaču za putnike Hrvate i krasnu crkvu posvećenu svetomu Jerolimu, koju i danas europski putnici kao jednu od znamenitijih u Rimu rado posjećuju. Prvi veliki narodni dar izvan svoje biskupije podade sada za kaptol i bolje blagostanje njegovo — dvadeset hiljada for. Da je na njegovo, on bi Račkoga za Račkim slao u Rim, da crpaju za narodnu povijest iz vatikanskih arhiva. Theiner je eno izdao upravo „Monumenta Hungariae". Biskup već sada ne miruje i spreman je sam sve troškove nositi za „Monumenta Slavorum meridionalium", koja su poslije doista izašla na svijet u dva golema toma. Biskup je već sada počeo kupiti umjetnine, pak mu je lebdilo i to pred očima, da se u tom zavodu nadju mladi svećenici i umjetnici. Lako je mogao na tu misao doći, kada je vidio zavode svih naroda zapadne i srednje Europe na tom neiscrpljivom izvoru arheologije i umjetnosti. Lasno je mogao na to pomišljati, kada je zavod posjedovao jedanaest kuća i sa lošim gospodarstvom dobivao do šezdeset hiljada lira na godinu.

Biskup ovoga zavoda nije nikada zaboravljao. Na slijedećem saboru hrvatskom 20. jula 1861. stavi biskup ovaj zakonski predlog: „Sabor trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uzima u svoju zaštitu zbor i kaptol sv. Jerolima u Rimu sa svom imovinom njegovom te se naprama ovomu podlaže svim dužnostima zaštitnika". Biskup reče: „Ja mogu uvjeriti visoku kuću, da se ovdje ne radi o teretima, nego o tom, da se već od negda sabor s tim znamenitim zavodom zanimao — god. 1609. uzeo ga je pod svoju zaštitu — i radi se o tom, da se taj zavod u ovom sadašnjem političkom metežu od štete sačuva i pod zaštitom našega naroda od tudje navale obezbijedi. Mi znamo, da su prošlog vijeka Francuzi zauzeli Rim i sve sjajne domove i crkve, pa i crkvu zavoda sv. Jerolima, svih dragocjenosti lišili. Ja sam uvjeren, da je francuski narod znao, da je kaptol sv. Jerolima svetinja hrvatskoga naroda, sigurno ne bi bio u nju dirnuo. Moja namjera dakle jest, da cijeli svijet zna, da je ovaj zavod svojina naroda hrvatskoga. Ako se to bude znalo, ja sam uvjeren, da kada bi Francuzi ili Talijani Rim zauzeli, da ne bi ništa od ove svojine hrvatskoga naroda osvojili. Ne radi se dakle o teretu, nego o moralnoj potpori i o dužnosti, koja pristoji dostojanstvu i časti našega naroda. Ja mislim, da časti i dostojanstvu našega naroda odgovara, da svoje zavode u inostranstvu, osobito u Rimu, pod svoju zaštitu uzme, budući da znamo, da naš narod i na drugim stranama ima svoju imovinu, kao što su bili zavodi u Bologni i u Lorettu, gdje su se naši sinovi izobražavali

u bogoslovnim naucima, koji su bili ponos našega domaćega svećenstva, a toj imovini danas ne ima ni traga, gdje e nalazi. Dolikuje to nadalje časti i odgovara dužnosti naroda naše a, jer taj zbor ima u Rimu jedanae t kuća, ima jednu od najljepših i najvećih crkvi i mislim, da je taj zavod upravo svjetske naravi, jer se sastoji većom stranom iz članova svjetskih, i da upravo zato dolikuje časti našega naroda, da taj zavod pod svoju zaštitu uzme. Mi moramo pred svijetom pokazati, da je taj zavod upravo u tu svrhu, da se našim umjetnicima prilika pruži, da se mogu u Rimu kao sredotočju više umjetnosti izobražavati".

Biskup je naš jasno vidio, da je ovo zavod, koji predstavlja Hrvate u Rimu kao narod medju narodima Europe. Nikada nije polazio u Rim, da se ne bi pobrinuo za ovaj zavod. Godine 1890. podje naročito zato u Rim zajedno s Račkim, da poradi za preosnutak ovoga zavoda. A kada je poslije deset godina napokon zavod preosnovan pod naslovom „pro gente croatica", znadete, kako se digoše smutnje. Biskup vidje otimanje Italije za imetkom naroda hrvatskoga, vidje čudni utjecaj diplomacije austro-ugarske, vidje utjecaj magjarske vlade, vidje nastojanje zvanih i nezvanih, da narod hrvatski ne bude po ovom zavodu predstavljen u internacionalnom saobraćaju kao narod, vidje upletanje ruske i francuske diplomacije, vidje malu Crnu goru, gdje sebi prisvaja velika prava, koja je ne idu, vidje gdje šute oni Hrvati, koji bi imali govoriti. Biskupa najviše žalostiše nemili i nepravedni zahtjevi mile njemu inače Crne gore.

Već slijedeće godine iza svoga boravka u Rimu osniva biskup J u g o s l a v e n s k u a k a d e m i j u. Možda ne ćemo pogriješiti, ako niti njezina postanka potegnemo do rimskoga njegova puta. U jednoj svečanoj zgodi u Djak vu ustane Franjo Rački, da pozdravi biskupa. „Mi smo najstariji znanci — reče biskupu. Vi ste meni prvomu otkrili misao svoju, da kanite osnovati Jugoslavensku akademiju". Pismom od 10. decembra 1860. upravljenim na bana Šokčevića, a na prvoj banskoj konferenciji, polaže biskup svoj prvi prinos od pedeset hiljada forinti, da se osnuje u Zagrebu Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. To je prva narodna akademija u slavenskom svijetu. Zašto jugoslavenska? Mi smo već spominjali, kako je naš biskup kao mlad pod utjecajem velikoga češko-slavenskoga pjesnika Jana Kollára prihvatao njegove ideje o Slavenstvu. Četiri velike narodne skupine: češka, poljska, ilirska ili jugoslavenska i ruska imadu predstavljati Slavenstvo. Pomislite sada, kako je onih godina do vr-

hunca svoga uskipio narod talijanski za svoje narodno jedinstvo, kako li je njemačka veličajna narodna knjiga energično iskala njemačko jedinstvo, kako se to traži sa stotine stolica krasnih njemačkih universiteta. I naš biskup morao je stajati na uzvišenijem stajalištu narodnoga jedinstva. „Povijest nas uči — veli on — da knjiga ne može cvasti u naroda malena, a ni u naroda koliko mu drago mnogobrojna, ali narječjima razdrobljena, ako se ova ne sliju u jedan književni jezik. To uvidjevši svi znatniji narodi staroga i novoga svijeta stopiše raznolike življe jezika i ćudi u jedan cjeloviti ustroj te si stvoriše jednu narodnu knjigu, koja ih podiže do visokoga stepena narodne prosvjete i naobraženosti. Dotle su već dospjeli razni narodi romanskoga i germanskoga plemena".

Biskup vidi, da su Hrvati i Srbi već toliko uspjeli, te oboriše narječja i stvaraju jednu književnost. U njihovo kolo valja da pristupe Slovenci i Bugari. On je čvrsto uvjeren, da će duh jugoslavenskoga naroda stvoriti jednu knjigu. Ali za sada ne ima tomu potrebita središta. To bi imalo biti jedno učeno društvo ili akademija. Grad Zagreb stekao si je već tolike zasluge za preporodjenje naše narodne knjige, pa je pravo, da se u njemu osnuje akademija. Tko nije u ono doba živio, teško bi si predstavio narodno oduševljenje medju Hrvatima, pa da mu se to i natanko opisuje. Sakupljanje prinosâ za akademiju teklo je kao za narodni spas.

A kako će to primiti druga jugoslavenska plemena? Biskup je vjerovao u jedinstvo narodno jugoslavenskih plemena onako, kako mogu vjerovati samo visoki dusi. Kao visoki crkveni dostojanstvenik, kao visoko prosvijetljen europski svjetski čovjek nije ni pratio mnoge sitne zadjevice medju srodnim plemenima i cijenio ih je samo za sitnice. On kao katolički biskup propovijeda kroz pedeset godina s jednakom vatrom jedinstvo crkve i slogu svoga naroda. „Sa iskrenom ljubavlju — piše on u poslanici svojoj g. 1877. — ljubimo braću našu, koja s nama u crkvenom općenju ne stoje. Ljubimo ih, jerbo se mi lijepim imenom katoličkim ne samo stoga ponosimo, što nam je vjera svuda po svijetu jedna ter ista, nego i stoga, što nam je ljubav općenita, koja nikoga na svijetu ni istoga neprijatelja svoga od žara svoga ne izključuje. — Našlo se ljudi i medju nama, koji su drugo časno i pošteno ime, kojim se dobar dio naroda našega služi i ponosi, javno na ruglo iznijeli, i to Bože neumrli! u onaj čas, kada se to ruglo napisati nekim načinom drugačije nije moglo nego upravo krvlju bratskom. O njima veli s punim pravom apostol narodâ: „Tašte su im misli,

slavu u nečasti traže, a misleći, da su najpametniji, sidjoše s uma". Ja pak velim: ako bi bilo s jedne ili s druge u tom obziru kakovih predsuda, ako bi se na primjer imenu narodnomu gdjegod i zbilja priljubila vjera — što nigdje na svijetu ne biva — imajmo ipak ustrpljenja, ne kršimo nikad zakona bratske ljubavi, znajmo pouzdano, da će vrijeme, napredak i prosvjeta slične predsude odstraniti".

A kada ga ljuto napadoše tri vladike srpske radi njegove poslanice o Ćirilu i Metodu, odgovori im: „Ja ću medjutim, dokle god živio budem, opominjati puk katolički, da prama braći Srbima uvijek vrši ono evangjeosko: „Što ne bi rada, da ti drugi učini, ne čini ni ti drugomu". Vrhu toga, da nam nikad uma sići ne smije, da nam okolnosti, u kojima živimo, nalažu svetu dužnost, da jedinstv i slogu u narodu našem svakim mogućim načinom promičemo".

Biskup sam o sebi kaže o svome odnošaju prema S r b i m a: „Četrdeset i više godina ovdje biskupujem i kada dijecezu posjećujem, uvijek i riječ božju propovijedam, pak mogu reći, da kolikogod časti, štovanja i zahvalnosti od mojih pravovjernika primam, toliko i od braće pravoslavne. Ja nikada do sada nisam niti ću ikad ijedne riječi izustiti, koja bi braću našu po krvi ili u vjerskom ili u plemenskom čuvstvu njihovom uvrijediti mogla, pače protivno".

Biskup je podupirao i srpske pisce i društva, koliko je mogao. Već prve godine svoga biskupovanja okružnicom preporučuje Vukov rječnik, koji je sam pomagao izdati. Kasnije prekupljuje od Vuka na stotine narodnih pjesama, a poslije smrti njegove podupire mu udovicu i daje joj za spomenik Vukov hiljadu forinti. Što je sve on poradio za Gjuru Daničića! Podupire i Maticu srpsku u Novom Sadu. Izdaje gotovo sve spise Sundečićeve pa i Utješenovićeve. Crnoj gori dade pomoći za tiskaru. Stoji u blizim i prijateljskim odnosima i u dopisivanju sa Jovanom Ristićem, Pavlom Oreškovićem, Matijom Banom, metropolitom Mihajlom, Zmaj-Jovanom Jovanovićem, Sundečićem i t. d. Biskup je bio u doticaju i sa srpskim knezom Mihajlom. Mnogo su ga radi toga i u Beču i u Pešti ocrnjivali. Bio je i u osobitom prijateljstvu s crnogorskim knezom Nikolom. Samo biskupovo posredovanju imade se zahvaliti, da je Crna gora stvorila konkordat sa svetom rimskom stolicom. Koliko je gospodar Crne gore cijenio „velikoga rodoljuba i svoga iskrenoga prijatelja", neka svjedoči ova zgoda. Kada je knez udavao svoju kćer Jelenu za kraljevića talijanskoga, sadanjega kralja Viktora Emanuela III., čestitao mu je i naš biskup preko nadbiskupa Milinovića, nadbiskupa barskoga, posebnim pismom.

Nadbiskup htjede skromno u audijenciji predati to pismo. Njegov gospodar hoteći odlikovati biskupa zamoli ga, neka mu preda tu čestitku, kada bude primao čestitke od poslanika vladara europskih, da uzmogne biskupu dostojno zahvaliti.

Nije tako srdačno biskup uvijek živio sa srpskom vladom, kojoj je bio nemio u vrijeme kraljevstva Milanova, a ni najmanje svojom krivnjom. Biskup kao apostolski vikar Srbije želio je i u Srbiji stvoriti konvenciju kneževine, a poslije mlade kraljevine sa rimskom stolicom, da dobije Biograd katoličku crkvu i školu, a i da se u njemu osnuje katolička biskupija (1882. i potonjih godina). Srpska vlada iskala je sada od pape, neka oduzme vikarijat našemu biskupu, a neka Srbiju metne pod nadbiskupa kaločkoga ili biskupa pečuškoga. Godine 1886. 19. februara izjavljuje se o tome u privatnom pismu upravljenom na svoga prijatelja Matiju Bana. Biskup veli: „Srbija, moj prijatelju, već odavna ide putem vrlo pogibeljnim, koji je lako može u ponor i propast strmoglaviti. Ja dvojim, da li je ikad bilo primjera, da bi vlada ikoja tako slijepo i tako lakoumno pravo prvorodstva svoga za kukavnu šačicu leće prodala, ko srpska vlada. Posljedica te politike jest nerazboriti hostilitet srpskoga življa proti Hrvatima u Hrvatskoj i Dalmaciji s jedne strane, a s druge strane hostilitet proti Bugarima, koji je čak do bogogrdnoga i sramotnoga rata jednoga brata na drugoga dospio. Čudnovata stvar i očevidni znak, kako malo sveto evangjelje i kršćanski moral u javnom životu u Srbiji ugleda posjeduje, jest taj prošli rat i sljepoća duševna, koja ne uvidja, da bi u onaj grob, koji Srbija Hrvatima i Bugarima kopa, najprvo ona sama propala, i da bi se tomu najviše radovali oni huškači, koji su Srbiju na to naveli. Pravo prvenstva, koje Srbiji nitko odreći ne može, upravo bi protivno zahtijevalo, to jest da se i brat Hrvat i brat Bugarin sa Srbijom i njezinim ugledom do Boga i do neba hvaliti ima. Pozdravite mi lijepo prijatelja Ristića. On je jedini, koji bi još u stanju bio Srbiju spasti i na onaj put prevesti, koji joj božja providnost i narav stvari sama označuje. Krivoj toj politici srpskoj i ja sam kost u grlu i trn u oku. Srbiji nije dosta bilo protjerati Mihajla i tako najveću religioznu i moralnu silu zemlje satrti, nego je to isto, u koliko je samo mogla, i sa mnom učinila, to jest mene sebi opasnim proglasila i od svete stolice zahtijevala, da me Magjar ili nadbiskup kaločki ili biskup pečuški zamijeni. Ja sam na to drage volje pristao, samo sam svetoj stolici svjetovao, da nipošto ne privoli u biskupa Magjara. Tako danas još

ar stoji. Moj prijatelju! Ne radi se ni o ovoj ni o onoj osobi, nego

se radi o krivoj i razvratnoj politici, koja takve nepodopštine radja i koju ni krvavim suzama ne bih dovoljno oplakao".

S l o v e n c i bili su biskupu doista mila braća naša. Kroz trideset i pet godina zalazio je biskup svake godine na odmor u slovensku Slatinu. Skoro sa svima odličnijim ljudma došao je u doticaj. Obožavao je dobri puk slovenski radi njegove religioznosti. Ja ga vidjeh od milja plakati prigodom jedne slovenske crkvene procesije, a izgovarao je riječi sv. Jerolima: „Na ovima počiva vjera Hristova, a ne na nama". Milko Cepelić pripovijeda, da se biskup u devedesetim godinama na domaku svoga života, kada ga je već vid ostavljao, najradje molio iz slovenskoga molitvenika „Slava Gospodu". Slovenski narod veseli se osnutku akademije jugoslavenske kao svoje akademije; veseli se i slavi osnutak sveučilišta u Zagrebu; slavi posvetu biskupove stolne crkve, a grad Ljubljana čini ga svojim počasnim gradjaninom (1882.). Slovenci slave otvorenje galerije slika. Biskup zahvaljujući veli: „Sve, što gradu Zagrebu za napredak i slavu služi, napredak je ujedno i slava grada Ljubljane, a sve, što diže, unapredjuje i slavi Ljubljanu, diže, unapredjuje i slavi ujedno i Zagreb" (1884.) Cijeli je slovenski narod slavio u pjesmama i društvima njegovu pedesetgodišnjicu misnikovanja (1888.). Svi pisci i slikari uzveličaše zajedno s hrvatskim piscima i slikarima spomen-knjigu Matice hrvatske, da proslave pedesetgodišnjicu njegova biskupovanja (1900.) Biskup na uzvrat braći podupire opet Maticu slovensku pri njenom osnutku sa hiljadu forinti, podupire čitaonice i druga društva, podupire mladež slovensku, kao i hrvatsku. „Mi Hrvati — odgovara biskup g. 1863. čitaonici goričkoj — sve pojave narodnoga života kod braće i prvih naših susjeda Slovenaca s bratskim upravo srcem i onim čvrstim uvjerenjem pratimo, da svaki vaš korak naprijed i nama je koristan upravo tako, kao što je i svaki naš napredak i vama probitačan. Što je božjim i prirodnim zakonom potvrdjeno, tomu se nijedna sila oprijeti ne može. Od Boga je i prirode, da smo jedan narod i da nam jedna te ista budućnost predstoji".

Biskup je smatrao braću Slovence kao predzidje hrvatsko prema prohtjevima i provalama njemačkoga plemena; zato im preporučuje, da se u jeziku književnom približuju Hrvatima. Biskup je slovenskomu narodu napisao lijepu studiju u odgovoru na spomenutu goričku čitaonicu, koja pokazuje, kako mu je srce i duša zabrinuta za sudbinu slovensku. „Lijepa vaša Slovenija — veli biskup — naziva se svojinom tudje prosvjete, pak bismo valjada i mi, a poslije i oni Slavjani, koji

seminaru, da sve pjesme slavenskim pismom prepiše. Za tri mjeseca prepiše pjesme i podje opet s biskupom u Zagreb, kada je biskup odlazio na nastavak banske konferencije. Tako o biskupovu trošku izadje (1861.) prva velika zbirka bugarskih narodnih pjesama na broju 674 na šezdeset i osam štampanih araka. U Zagrebu već čuje Miladinov, da su mu Turci brata Dimitrija zatvorili. Odmah se odluči, da podje potražiti brata. Uzalud ga je biskup odgovarao, neka ne ide, da će i njega zatvoriti. Nije ga mogao odgovoriti. Medjutim su Dimitrija odveli Turci u tamnicu carigradsku, a sada uhvate i Konstantina. Biskup čim dozna za sudbinu braće, zauzme se najprije kod austrijskoga poslanika Prokesch-Ostena, a poslije i kod ministra vanjskih posala grofa Rechberga, da puste ovu nedužnu braću. Čim Grci osjetiše, da će pod pritiskom austrijske diplomacije ova tužna braća izaći na slobodu, otruju ih. Tako pogiboše začetnici bugarske knjige devetnaestoga vijeka, štićenici biskupovi. Bugari su ih stali pravo cijeniti tekar onda, kada dobiše svoju samostalnu državu, a biskup rado se i poslije sjećao one blage duše i milokrvnoga mladoga Bugarina Konstantina Miladinova.

Još je Miladinov boravio u Zagrebu, kada se je medju Bugarima stvarala stranka za uniju sa rimskom crkvom. Tu je akciju vodio poznati kasnije vodja slavenske stranke Cankov. I Miladinov zamoli biskupa, da dade u Zagrebu školovati nekoliko mladih Bugara, koji bi se odgojili za svećenike, da onda kod kuće istisnu gadne Fanariote. Biskup preuzme nekoliko mladića, da se u sjemeništu biskupije križevačke u Zagrebu odgajaju. Iza toga sve do oslobodjenja Bugarske uče u Zagrebu mnogi Bugari, i biskup ih i Zagrepčani podupiru. Ovaj mladi svijet stvori osobite simpatije izmed hrvatskoga i bugarskoga naroda.

Ovakav je Jugoslaven naš biskup. Čovjek takova jugoslavenskoga osjećanja nije mogao u Zagrebu drugačiju akademiju osnovati nego tek jugoslavensku.

Kad je minula krunidba u Pešti, mogao se i biskup povratiti u domovinu. On se povrati i zakaza otvorenje akademije na 28. jula 1867. Vlada je dozvolila svečanost samo unutar prostorija akademije. Najodličniji Srbi, njih sedamnaest na broju, dodju k ovoj slavi. Biskup s propelom u ruci otvori akademiju. Isporedjujući stari svijet s kršćanstvom pokazuje, što je propelo čovječanstvu. „Prava ljubav domovine, požrtvovanje za opće dobro, vjernost, strpljivost, postojanost i sve ostale prednosti, kojima izobraženi narodi svoju slobodu, napredak,

slavu i prosvjetu zahvaliti imaju, plod su po vjeri, dar su po propelu. Ja po dobroti vašoj prvi pokrovitelj akademiji želim, da ovo propelo uvijek u sredini njenoj ostane i akademicima dopominje, da vjera svijetlom svojim svakamo dopire, kamogod se um čovječji radom i poletom svojim zanaša" Biskupu je veoma na srcu, da se u akademiji goji znanost, koja ne pobija svetu vjeru. Obadvije u skladu svome neka vode narod naš slavi, veličini i boljoj budućnosti.

Iza biskupa progovori izabrani predsjednik dr. Franjo Rački i rasvijetli cijelu osnovu rada akademije. Akademija će sabirati sve blago našega narodnoga jezika i prirediti opširan i jezikoslovnoj nauci doličan rječnik. Ispitivat će razvitak književnosti našega naroda u minulim vijekovima i objelodaniti najznatnija djela pisaca naših, da se narod naš njima koristi i ponosi. Izdavat će spomenike važne za političku i kulturnu povijest narodnu. Ispitivat će prirodne prilike naših zemalja.

Biskup je želio, da akademija naša dobije obilna pomagala za svoj rad, da se okruži i okrijepi uglednim zavodima. Bez biblioteke ne može se akademija ni pomisliti Biskup doprinese znatnu svotu, da se kupi znamenita biblioteka Ivana Kukuljevića. Za povijest i književnost južnih Slavena to je bez sumnje najznamenitija knjižnica, što je sabrana u devetnaestom vijeku. Tiskana djela, dvanaest hiljada na broju, sabrana su po najskrovnijim skrovištima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a i po antikvarima cijele Europe. Akademija je iz ove biblioteke mnogo toga mogla crpati za svoja „Monumenta" i „Starine" i za pojedine radnje u „Radu". Ova biblioteka jest i danas za domaći i strani učeni svijet skrovište prvoga reda za povijest i kulturu južnih Slavena.

Drugi zavod akademiji potreban jest arhiv. Ova biblioteka položi temelj arhivu. Do hiljadu svezaka rukopisa dodje u ruke mladoj akademiji, ponajviše za povijest jugoslavensku. Prvi su ovdje i najznatniji rukopisi za „Stare pisce", za crkvenu i političku historiju. U dvije stotine i devedeset rukopisa nalaze se djela skoro svih naših historičara prošlih vijekova. Tu je gradja za povijest književnosti, osobito dubrovačke, mnoge biografije i rodoslovlja, geografija i topografija u savremenim opisima. Tu su knjige i regesta povelja, listina, sloboština i javnih čina. Tu je golema zbirka za povijest naših gradova, stari računi općina i gospoština, pjesme od jugoslavenskih pjesnika, govori i poslanice slavnih Jugoslavena. Ima do šest hiljada listina za povijest hrvatsku Najznatnija je tuj zbirka hrvatskih glagolskih listina od

najstarije dobe do 18. vijeka. Biskup kupi i zbirku našega slavnoga Mihanovića, koja se danas cijeni kao jedna od najznatnijih za proučavanje stare slavenske književnosti srednjega vijeka. Biskup kupi i znatni arhiv grofova Keglevića, arhiv Lopašićev i t. d. Biskup se trudio, da rukopisi našega neumornoga Katančića dospiju u našu akademiju. Sjećao se on još iz mladih svojih dana, da se u budimskom samostanu čuvaju rukopisi našega Katančića, koga je i Mommsen cijenio radi njegovih arheologičkih radnja, koji svojim Svetim pismom i pjesničkim djelima čini epohu u početku 19. vijeka. Biskup se trudio i pribavio ih našoi akademiji. Rukopisi čekaju na svoga istraživaoca. Biskup je poklonio akademiji i svežanj rukopisa prvaka hrvatske knjige Marka Marulića. Sve, što je biskup stjecao, darivao je akademiji.

Biskup se je zanimao za sve publikacije akademije. Zanimala su ga „Monumenta", pa nije štedio velikoga troška za veliko Theinerovo djelo „Monumenta Slavorum meridionalium". Zanimala ga je sudbina tužna Petra Zrinskoga i Franje Frankopana, pak je izdao djelo o tom sabrano od Račkoga. Najviše ga je zanimao veliki akademijski „Rječnik". Akademija je skupljala gradivo već trinaest godina — najviše pod nadzorom Gjure Daničića. Medjutim je on pošao u Biograd, pak je trebalo dopremiti ga u Zagreb. Biskup se obrati g. 1877. tadanjemu vladaocu Srbije, knezu Milanu, neka nam otpusti Daničića. Knez to učini, a god. 1880. izadje već prvi svezak „Rječnika". Biskup ga preporuči svomu svećenstvu te želi, da ga svaka župa ima. „Rječnik kada sretno svojoj svrsi dospije, bit će ne samo književne vrijednosti, nego će ujedno živo poticati narod na radinost i ustrajnost, buditi silno u njem nadu na bolju i slobodniju budućnost. Narod, koji je moguć osnovati i izvesti „Rječnik", kakvi će biti „Rječnik" akademije, narod je zdrav i zreo, vriiedan one samosvojnosti, za kojom svako umno biće naravnim načinom teži" On će davati i davao je svake godine sve do svoje smrti hiljadu forinti za „Rječnik".

Naša akademija bila je u prvom deceniju, kako već rekosmo, prva i jedina narodna akademija slavenska. Najvećim dijelom rade u njoj Hrvati. „Oni su stožer akademije", kako zgodno reče Rački. Ali sudjelovahu u njoj i sinovi svih slavenskih naroda. Najprije i najviše Srbi, a za njima Slovenci, Česi, Rusi, Poljaci. Naša akademija čini epohu u slavenskom svijetu, dok ne stekoše svoje akademije Poljaci, Česi i Srbi. Bugari osnovaše svoje učeno društvo. Slovenci podadoše svojoj Matici uz zabavu i pouku i nešto smjera stroge nauke.

Prvu desetgodišnjicu naše akademije slavi petrogradska akademija znanosti i bibliografički kongres u Parizu. Biskupa je to veoma radovalo. Veselilo ga je i to, što mnogi stručnici drugih neslavenskih naroda pohvalno govore i pišu o akademiji. Umni biskup cijeni osobito i svakom zgodom naglasuje ovaj dobri glas naše akademije pred stranim svijetom. Hrvatska nije samostalna država, ne ima u stranom svijetu svojih poslanika, jedini su joj poslanici knjige naše akademije. One narodu našemu uz bratinsku ljubav u slavenskim narodima pribavljaju i štovanje u neslavenskom svijetu. On je rado darežljiv akademiji, jer dobro znade, kako više puta reče, što je za nju učinio, to je učinio i za slavu božju, učinio je i za narod svoj, jer narod duševno slobodan, ako i padne u fizično ropstvo, ne će za uvijek ostati u njemu.

Upravo ovim idejama o požrtvovnosti za narodnu budućnost umio je naš biskup kao nitko drugi raspaliti narod hrvatski. Lijepe i svijetle su ideje ilirske dobe. Za njih rade pjesnici i mladež. Skuplja se za početke narodnih zavoda. Ali to ide tek pomalo i sporo. Biskup Strossmayer žrtvuje sam do udivljenja, a za njim sav narod hrvatski u Hrvatskoj i Slavoniji, tako da se skupilo od g. 1860—1870. milijun i pol forinti za akademiju, sveučilište i druge kulturne zavode. Dalmacija jedva štogod daje, Bosna je i Hercegovina pod turskim jarmom gola raja, za Istru niti tkogod znade niti tkogod za nju radi, a ona sama ne radi ni za sebe ni za ukupni narod. Biskupove su darovnice pravi manifesti na hrvatski narod.

Biskup prida akademiji još jedan zavod, a to je g a l e r i j a s l i k a, da bude u njoj jednom i akademija umjetnosti. Sjećamo se iz jednoga biskupova pisma iz one dobe, kada je imao postati biskupom, a činilo mu se, da ipak ne će biti, gdje kaže prijatelju: „Slavonija bi sa mnom puno izgubila". Nije mogao misliti na drugo nego li na lijepe osnove svoje, što će sve učiniti, ako postane biskup. Najprije je svakako mislio na svoju stolnu crkvu. On je svoju stolnu crkvu u srcu svome već sa sobom donio u Djakovo. Što je sve učio, da je ukrasi, i to znamo, jer imamo pred sobom u akademiji krasnu njegovu stručnu knjižnicu najuzoritijih djela francuskih, talijanskih i njemačkih, a nije manja ona preostala u Djakovu, da bude od nje biskupijska knjižnica. Prošao je Njemačku, Francusku i Italiju, da proučava crkve i galerije ovih velikih naroda. Tražio je svuda slavne graditelje crkava i umjetnike. Davno prije gradnje svoje stolne crkve živjela je u njemu ona misao, koju izreče: „Crkva djakovačka ima ne samo nabožni, nego i po naš narod prosvjetni zadatak. Umotvorine bijahu za sve zemlje i narode

prava učilišta, iz kojih se je kratkim i uspješnim putem širila prosvjeta i ugladjenost. Narod bez umotvorina jest ujedno bez uzorâ za svoj viši duševni život". Biskup je smatrao upravo svojom velesvećeničkom dužnosti, da umjetnine proučava i da se u strukama lijepe umjetnosti naobrazi. „Mi mislimo — veli on — da bi upravo uzvišenomu zvanju svete crkve dolikovalo, da se ona u tom obziru na čelo postavi narodu našemu. Umjetnost žrtvom golgotskom posvećena ima služiti svrhama božje providnosti, narodu na izobraženje i oplemenjenje. Ne može biti dvojbe, da je umjetnost od 16. stoljeća počevši poglavito zato propadala, što su svećenici na nju svaki upliv izgubili. Crkva pak i svećenstvo u srednjem vijeku preobilno su se i vele uspješno umjetnošću poslužili u zvanju svom. Divni su zaista plodovi, koje je duh kršćanski na polju svakovrsne umjetnosti u srednjoj dobi proizveo, tako da se s njima ni iz daleka, po našem barem mnijenju, prispodobiti ne da, što je klasička umjetnost starih Grka i Rimljana stvorila. Sve, što je graditeljstvo, slikarstvo i vajarstvo od 10. do 15. stoljeća uzvišena stvorilo, sve se je to u crkvi steklo, da svrhama božjima i ljudskima služi. Stari koludri i stari svećenici ne samo da su umjetnost štitili i svakim načinom podupirali, nego upravo mnogi od njih najveći su umjetnici bili. Najljepše crkve po Italiji: Maria Novella u Fiorenci, sopra Minerva u Rimu, Giovanni e Paolo, dei Frari u Mlecima proizvodi su svećenički. Najdivnije minijature, najuzvišenije slike svećenici su negda sami slikali, na primjer naš Clovio, Angelico da Fiesole i brat mu Benedetto i t. d. Sad se to od svećenika ne zahtijeva, ali se ne samo s obzirom na zvanje svećeničko danas od svećenika zahtijevati mora, da umjetnost razumije, da zna razlučiti stara i nova djela umjetnosti i razlučiti zlo od dobra; zahtijeva se od svećenika, da ne podupire ništariju, kukavštinu, nego da pod okrilje svoje uzme pravu umjetnost, koja često puta propada zbog pomanjkanja pomoći, koja se izobiljem zlomu i pokvarenomu ukusu pruža. To je jedini način, da se umjetnost ne samo u crkvi, nego po njoj u svijetu preporodi i oplemeni".

Biskup je u umjetnosti veliki prijatelj tradicije. Njega ne smeta, što mu osnova njegove crkve nije originalna, dapače to ga veseli. Spominje za primjer dvije originalne crkve, prvostolnu u Ostrogonu i u Pešti svetoga Leopolda, obadvije da ne imaju nikakove umjetničke vrijednosti. Kuba florentinske stolne crkve i njezin zvonik, kuba sv. Petra u Rimu divni su umotvori, ali stoje u najužem savezu sa tradicijom srednjega vijeka. Biskupu je sve to relativne vrijednosti, što se piše o originalnim ljudima, o originalnim mislima i djelima. Po

njegovom mišljenju svaki je čovjek nešto samo po nauku i tradiciji. Narod, koji prekine svoje tradicije, izumire kao Indijanci u Americi. To, što vrijedi za narode, vrijedi i za ljude. Pojedini ljudi mnogo laglje umno napreduju u sredini naroda izobražena nego li ljudi, koji se radjaju i razvijaju u primitivnim odnošajima. Svaka znanost manje je više plod tradicionalnoga razvitka. Što se pak umjetnosti i djela njezinih tiče, ona posve tradicijom živi. On misli, da umjetnici, i gotičari i romaniste, još sveudilj tumaraju i da se umjetnička znanost još sveudilj u sumračju nalazi, sve zato što jošte nije dovoljno utrvena staza, koja u pravu sredovječnu tradiciju vodi.

Prijatelj tradicije sabirao je slike prošlih vijekova, da ih podade svomu narodu u svojoj galeriji slika, da podadu sliku historijskoga razvitka od XV. vijeka do naše dobe. „Ja sam — veli on — pri prvom sabiranju tih slika i umjetnina odmah početkom opazio, da mi ih je sabirati, koliko je samo moguće, iz svih umjetničkih škola, ako mislim, da narodu i učećoj se mladeži budu koristile". Za biskupa rade u Rimu Overbeck, Consoni, Mirko Tkalac, kanonik Voršak stalno, a biskupu pomažu savjetom svojim Seitzi otac i sin, Simonetti, Salghetti, Scaccioni, Siemiradzki, Kaulbach u Münchenu, Medo Pucić i Čermak u Parizu, Schmidt i Ferstel u Beču i drugi. Svi oni znadu, a on im po toliko puta ponavlja, da ne kupuje slike za svoju nasladu, već za svoj narod. Jednom bila mu se ponudila oveća zbirka sa svjedodžbom Overbecka, koga je naš biskup gotovo obožavao, a opet je nije biskup prihvatio, jer da nisu slike dosta „klasične". Upravo zato preporučuje on svojim prijateljima, neka kupuju slike samo najizvrsnije. Mnogo je puta sretan i zadovoljan, a mnogo puta prigovara. Bože moj! Koliki je lov bio i natjecanje za samim Raffaelom, obožavanim kraljem svih slikara. Za njegova boravka u Italiji, u Parizu, u Beču ili Münchenu redovito bi stizali u Djakovo sanduci sa slikama, tako da su biskupski dvori već 2. oktobra 1868. pohranjivali u unutarnjosti svojoj 113 remek-djela raznih doba i raznih škola. Taj je broj kasnije bivao veći, jer prigodom seljenja galerije u Zagreb 1883. godine ide tamo 280 slika. Kako je god cvala i rasla misao i radnja njegove stolne crkve, tako je cvala i rasla i njegova galerija slika. Kada su troškovi oko crkve stali prijetiti samomu napretku crkve, onda moli biskup prijatelje, neka prestanu sa nabavom, jer da se nalazi u velikoj tjeskobi. Ali kada se najednom javi novi obret kakove izvanredne umotvorine, opet lete pisma, a biskup se upire, da mu ta sretna prilika ne umakne. Vidjesmo u Djakovu cijelu zbirku prigodom posvete njegove crkve.

Gosti njegovi opčarani ljepotom slika još su više zaneseni bili njegovim poletnim tumačenjem.

Sreća i Bog, što je sabirač Hrvat i katolički biskup, marljiv pohodnik Rima, pak može stvarati galeriju slika u opsegu razvitka slikarstva od vijekova. Italija je majka književnosti i umjetnosti u Europi. Italija, prva susjeda Hrvatske, gospoduje u starije vrijeme isključivo u Hrvatskoj u znanosti i umjetnosti. Italija opet odvodi najljepše glave našega naroda, da njoj slavu pronose po svijetu, kada je njihova hrvatska domovina sva u vječnoj krvi. Naš biskup traži uvijek najbolje slike, ali opet ne prestaje tražiti i slike sinova našega naroda. S kolikim veseljem pripovijeda, da ima u zbirci i sliku valjada Franjevca Bošnjaka već iz prve renaissance iz škole Giottove. „U tu vrstu spada — veli on — jedna slika, koja je jedan dio dveri na svetom sahraništu ili tabernakulu. S vana na toj slici jest angjeo, koji baklju u ruci drži kao znak, da se u svetom sahraništu nalazi svjetlost vječita, svjetlost, koja prosvjetljuje svakoga čovjeka, koji dolazi na ovaj svijet, s nutra je pak naslikana depozicija ili snimljenje tijela Isusova sa križa". Slika bosanska nadmašuje dapače Giottove slike u koloritu. Spominje nadalje misal franjevački iz Giottove dobe. Pa tko s njime da ne proplače, kako je naša Bosna visoko stala u kulturi prije sile turske. S ovim duhom i srcem ide naš biskup po Italiji.

Biskup kao biskup daje prednost religioznim slikama. Tomu navodi razloge. Ako je to mana, onda je valja tražiti u vremenu, koje je bilo sve ožareno religioznim čuvstvom. Pitajte, zašto danas ne ima Fiesola, koji je s celestijalnom nježnošću slike svoje iz samoga neba crpao: zašto ne ima nigdje Raffaela sa svojom divnom Disputom: zašto ne ima Lionarda da Vincija; zašto ne ima Michelangela. Ne ima ih zato, jer je danas religiozno čuvstvo u svijetu oslabilo. Biskup sudi, da moderni svijet kraj svih svojih divnih gradjevina ne ima zgrada, kao što su palazzo Foscari i palazzo Giovanelli u Mlecima, palazzo Ducale u Urbinu, palazzo Vecchio, palazzo Pitti, palazzo Strozzi, palazzo Ricasoli u Florenciji, palazzo Massimi, palazzo Farnese, villa Farnesina i kancelarija Raffaelova u Rimu. Stari su znali žarom religioznoga čuvstva razgrijati ne samo religiozne, nego i svjetovne spomenike. Biskup bi želio svomu narodu, „da ga čar kršćanskoga religioznoga čuvstva okrijepi, da laglje podnese patnje svoje, i da se ožare i uznesu njegovi sinovi na velika djela". „Evo razloga — veli on — zašto u našoj zbirci religiozne slike mah preuzimlju. Htio sam ja, da i one religiozno čuvstvo u našem narodu goje i da mlade naše umjetnike opo-

minju, da je Bog i vjera vječito vrelo idealnosti i uzoritosti, pak da se je čovjeku tomu idealu svih ideala često puta približavati i na tom svetom ognjištu srce svoje razgrijavati, da ne samo na religioznom, nego i na civilnom polju umjetnosti proizvadja spomenike, koje samo Bog svojom slavom neumrlosti označiti može. Htio sam i to narodu našemu i mladeži našoj pred oči staviti, da je i ova naša zbirka, ko i sve ostale slične zbirke po Europi, ko i sva sredovječna a i današnja umjetnost, prava apologija katoličke crkve. Ona s jedne strane divnim naukom svojim čovjeka do samoga bića i srca božjega vodi, ona je s druge strane svojim divnim simbolizmom živa poezija, koja je kadra svaki um i svako srce usplamtiti i na stvaranje lijepih djela i umjetnosti oduševiti. Tomu je sva umjetnost svih vijekova svjedok. Evo dakle zašto je polag slika mitologičkih našega Medulića, polag slika Salvatora Rose, polag slika Teniersa i drugih veći dio slika naše zbirke religioznoga sadržaja".

Biskup je želio, da njegova galerija u Zagrebu bude najbolja pobuda za rascvat umjetnosti, da bude od Hrvatske Toskana, a Zagreb makar i u čednim plilikama jugoslavenska Fiorenca. Mnogo je on želio. Za malo iza njegove galerije digla se je mala, ali hrabra četa hrvatskih umjetnika, da stvara novu dobu umjetnosti u Zagrebu, da stvori hrvatsku slikarsku školu. Vječna šteta, što je tada biskup već bio pritisnut visokim godinama starosti, da ukrijepi, pomogne i povede tu četu s onom snagom, s kojom je poveo akademiju znanosti u svojoj zreloj i krepkoj dobi života. Nadajmo se, da će se roditi i njemu jednom nasljednik, da ovo veliko narodno djelo sretno izvede.

Biskup je bio namijenio svoju zbirku slika akademiji tek poslije svoje smrti. Predomisli se i odluči predati je još za života. Trebala je tomu dostojna zgrada. U to ime darova god. 1875. četrdeset hiljada forinti. To nije dosta, ali on se nada, „da će slavno zastupstvo glavnoga grada Zagreba, kojemu je od takovih zavoda najveća slava i korist, pokloniti gradilište na prikladnom mjestu; da će visoka kr. zemaljska vlada s obzirom na to, što je zbirka umjetnina namijenjena prosvjeti upravo tako, kao i zbirka narodnoga muzeja, pripomoći iz zemaljskih sredstava; da će napokon, bude li potreba, i naši imućnici rado pružiti darežljivu svoju ruku, koje nisu nigdje uskraćivali, gdje se je o promicanju prosvjete u našoj domovini radilo". Dao je i grad Zagreb, dala je i vlada uz uvjet, da bude u zgradi i arheologijski muzej. Manje dadoše imućnici. Zgradi je trošak narastao na 250.000 for., jer se gradila monumentalna zgrada, jedina ove vrste u našem glavnom gradu.

Gradila se palača kroz tri godine. Napokon je nestalo sredstava. Rački se potuži biskupu, da ne može palače dovršiti. Evo što njemu biskup odgovara (14. febr. 1880.): „Što se naše akademičke zgrade tiče, ja sam vrhu toga mnogo mislio i evo Vam resultat mojih mišljenja. Akademiji valja tim većma pomoći, što je ona vladi i nekim našim nevaljalcima trn u oku. Ja bih imao u tu svrhu sredstva, da me često put briga ne mori, što će biti za posljednjih dneva života moga. Ne možete si misliti, koliko Magjari rade i u Beču i u Rimu, da me strmoglave, ništavci ih naši i direktnim i indirektnim načinom podupiru. Ja dakako za sve to mnogo ne marim, nego samo čuvam svijest i poštenje svoje. Ja upravo za siromaštvom i onim položajem, koji sam kod mojih roditelja uživao, čeznem; ali ne bih rad nikomu pao na teret; osobito pak ne bih rad nikad ništa primio od vlade. Volio bih skapati nego to učiniti. Moram dakle gledati, da si nešto u tu svrhu reserviram; i onako poslije moje smrti sve moje ostat će posvećeno narodnim i crkvenim svrhama. Osim toga mi je, kako znate, na vratu crkva, koju valja na svaki način dovršiti 1882. godine već stoga, što bih rad ja taj konac doživjeti, a ja sam već hvala Bogu doživio starost, kojoj se u mladim svojim godinama nisam nadao. Iz tih i sličnih razloga valja da se nešto barem ustegnem; ele ne mogu srcu momu odoljeti, a da akademiji u pomoć ne pritečem. Ja imam izmed ostalih 40 hiljada forinti kod Kovačića. U to ne bih rad dirnuo, jer mi Kovačić daje 8%. Imam u štedionici osječkoj 60 hiljada, a 20 hiljada u štedionici djakovačkoj. Ovo sam posljednje bio već na nešto opredijelio, ele sad ću ja tu svotu u ime božje posvetiti akademiji. Evo Vam dakle, mili moj brate, 20 hiljada for.". Zgrada se dogradi do mjeseca jula, a već mjeseca (9.) novembra prodrma je potres, a biskup opet prida hiljadu forinti, da se popravi.

Dugo se je spremalo nutarnje uredjenje u akademiji, da primi biskupovu zbirku slika. I za to nosi sve troškove biskup. Dne 9. novembra 1884. blagoslovi biskup palaču akademije i otvori galeriju slika s velikim svečanim govorom. Bio je to pravi testamentarni govor. Biskup govori o galeriji, ali prelazi dalje i na sve druge narodne potrebe. Govori o tom, zašto je pomogao, da se osnuje u Zagrebu akademija i sveučilište.

Već u početku sabora g. 1861. (29. aprila) izreče biskup svoj prvi govor o sveučilištu. Lj. Vukotinović učinio je predlog, da se izabere odbor za akademiju, da joj stvori pravila. Tomu odboru neka se dade zadaća, da učini i predlog o sveučilištu. Biskup podupre ovaj

predlog sjajnim govorom. Naš je narod, sudi on, siromah u teškom položaju nezgodom strašnih nasilja, koja je imao pretrpjeti. Susjedni mu narodi puno duguju, jer je za njihov mir i sreću upravo mučenički život kroz vijekove sprovodio. Scijeni, da je dužnost susjednih sretnijih naroda, da mu sada milo za drago uzvrate. Oštećenost i rascjepkanost našega državnoga tijela prenesla je svoje rane u sve struke javnoga državnoga i kulturnoga života. Knjigu našu nose na svojim ramenima sami tužni književnici, koji s trudom i naporom u nepovoljnim prilikama knjigu stvaraju. Ali kako će knjiga u svijet, to je najviše puta nemoguće. Tomu će sada pomoći akademija. Akademija znanosti ima biti lovor-vijenac ljudma, koji su se ma u kojoj struci znanosti osobito odlikovali. Tih se ljudi ne će naći, ako se u sredini našoj ne osnuje sveučilište. Svaki prosvijetljeni čovjek, koji čuje, da je u Zagrebu akademija znanosti, predmnijevat će, da je u istom gradu i sveučilište. Dužni smo akademiji, dužni smo svomu raskidanomu narodu u oči najvećega europskoga pitanja orijentalnoga. Dužni smo našoj braći preko Save i Une. Dužni smo to napokon i slavnomu gradu Zagrebu. Sabor dade govor biskupov štampati i med narod razdijeliti. Sabor je prihvatio i zakonsku osnovu (10. sept.). Ali o sveučilištu vlada bečka ni da bi čula.

G. 1866. 20. i 21. oktobra slavila je sva naša zemlja tristogodišnju uspomenu velikoga hrvatskoga Leonide, junaka sigetskoga Nikole Šubića Zrinskoga. Biskup je tada bio u Djakovu, bio bolestan, ne može ni u crkvu. 21. oktobra — bila je nedjelja — nakon službe božje pošalje proslavnomu odboru vlastoručno pismo, kojim objavljuje dar od 50.000 forinti kao prvi dar za osnutak sveučilišta u Zagrebu. „Svijest i dužnost — veli biskup — prva je stvar na ovom svijetu. Svijesti i dužnosti sve se na ovom svijetu žrtvovati mora, a ona ničemu; zato mi je život žrtvovati za svetu stvar. Tako govori i radi izvannredan čovjek, koji krepost za srce i dušu svoju crpe iz neumrloga izvora svete vjere i iz primjera onoga, koji je za nas sve žrtvom postavši na Golgoti smrt izvorom života i svakoga napretka na ovom svijetu učinio. Obični bi ljudi rekli, da smrt u skrajnim okolnostima Nikole Zrinskoga žrtva je suvišna, pa ipak se reći mora, da je ona velikim plodom urodila, jer se na njoj upravo najbjesniji val najsilnije tada moći proti kršćanstvu razbio, te ako je danas polumjesec u toliko potamnio, da će se bez ikakve dvojbe skorim opet utrnuti, to su traci njegovi upravo pod Sigetom i po smrti hrvatskoga junaka blijedjeti počeli. Žrtva lijepe te smrti i izobiljem prolivena krv naroda našega za krst sveti

i slobodu zlatnu jamac nam je, da će se srce božje uskoro smilovati nad ubogim narodom, koji još danas pod turskim jarmom stenje".

„Mene su slična razmatranja na drugu misao svratila. Mi južni Slaveni zauzimamo neizmjerno važan položaj fizički, ter smo bez ikakve dvojbe pozvani učestvovati pri dogodjajima od velike važnosti za razvitak čovječanstva. Otale je dužnost neumorno o tom nastojati, da si priskrbimo čim prije ona moralna sredstva, bez kojih na ovom svijetu ništa se višega postići ne može. Izmed nužda i potreboća naroda našega najveća je i najprešnija bez dvojbe sveučilište u Zagrebu, koja se nužda od sto godina po predjima našima spominje. Nesretne okolnosti uzrok su, da nam želja sve do danas osta glas vapi ućega u pustinji, pače ni ista pravoslovna akademija naša ne može do one potpunosti dospjeti, koju znanost i skrajnja potreba naroda našega zahtijeva. Zato ja, da se toj nuždi doskoči i da se žrtva po sigetskom junaku učinjena djelotvorno u narodu našem proslavi, današnjim danom za sveučilište u Zagrebu polažem 50.000 for. u rasteretnim papirima skupa sa couponima, koji se prvoga studenoga isplaćuju". Prije toga dao je biskup sedam hiljada forinti. Biskup još opominje, neka se čine odbori, koji će sabirati u narodu. Počelo se sabirati i sabralo za dva mjeseca skoro dvije stotine hiljada.

Sveučilište se otvori napokon 19. oktobra 1874. Biskup je učestvovao kod velikoga slavlja obožavan od domaćega i stranoga svijeta. Kod same slave nije govorio. Čim se je kući povratio, napisa krasne svoje „Tri riječi našemu sveučilištu", koje u prilozima možete čitati. Biskup nam slika edno lijepo kršćansko i hrvatsko sveučilište, sav život na njemu kao u jedne Bogom blagoslovljene obitelji. Pri kraju veli: „Narod je naš prigodom otvaranja sveučilišta jedan dio slave, koja njega jedinoga ide, dobrostivo na me pred stranim svijetom prenio. Upravo stoga dužnim sam se scijenio ove tri riječi na sveučilište upraviti; nadam se pak, da je ono, što je rečeno, iz duše i svijesti samoga naroda crpeno". Na mene je učinila ova rasprava utisak, a mislim, da će to učiniti i na svakoga čitaoca. Otac brižni poslao je djecu u svijet, pak im daje uza svoj blagoslov očinske mile upute. Biskup je očinski i osnovao stipendije sa svotom od deset tisuća for. za slušatelje svih fakulteta, što je poslije pomnožio.

Biskupovu duhu sasvim odgovara, što je od početka sveučilišta nastojao, da bogoslovna mladež svih biskupija uči u Zagrebu u sveučilištu, da živi u jednom centralnom seminaru. On želi, da se bogoslovni fakultet ne dijeli i ne cijepa od ostalih fakulteta. To su sve sestre,

traci jednoga sunca. „U staro doba — veli on — bila je eologija per legem et privilegium kraljica u sveučilištima, sada su pak sve znanosti na jednoj visini, pak bogoslovija ima gledati, da ono, što je negda bila preimućtvom, danas unutarnjom svojom vrijednosti i znanstvenim svojim zanosom postane. Ja želim, da bogoslovni fakultet bude u organičkoj svezi s ostalim fakultetima i gleda, da se predavanja njihova, koja se odnose na neumrlost i vječiti interes roda ljudskoga, tako drže, kako bi začarala i svjetski svijet; jer ja želim, da se ovaj bavi ne samo knjigama svjetovnima, nego i znanošću bogoslovnom; kao što to isto valja nama crkvenjacima, da se ne bavimo samo bogoslovljem, nego i svjetskim znanostima".

Godine 1888. slavi naš biskup pedesetgodišnjicu svoga svećenstvovanja. Digao se vas narod preko društava svojih, da mu čestitaju. Znao je biskup, da će tako biti. Zato smisli, kakovo će uzdarje svomu narodu dati. Nije bio u dobrim novčanim prilikama. Još nije prebolio rana materijalnih, što mu ih zadade crkva. Nije bio sretan s upraviteljima svoga velikoga gospodarstva. Ali on ipak zgodno smisli, da dade narodu u ovaj čas ono, što upravo treba i želi. Matici hrvatskoj dade dvije hiljade for. za izdavanje narodnih pjesama, jer je znao, da se upravo sada o tom poslu brine i radi. Svomu narodu poželi medicinski fakultet. Dade u tu svrhu dvadeset hiljada for. Znao je, da je to tek kaplja u more; zato izjavi, „da je pripravan sa svoje strane i žrtava doprinijeti, da se ta narodna želja ispuni". U pismu na rektora reče izmed ostaloga: „Valja svu zemlju higijenički proučiti, a to će moći najbolje učiniti rodjeni sinovi, koji ćud, slabosti i bolesti naroda svoga poznaju". Ali kako da biskup i opet ne da svomu narodu opomenu, da čuva i goji svetu kršćansku misao? „Ako itko na svijetu, to pravi liječnik ima biti kršćanin, jer bez kršćanstva ni dušu ni tijelo čovječje, ni onaj divni odnošaj, u kome jedno prema drugomu stoji, ni narav čovječjih strasti i požuda, ni inih izvora bolesti i nevolja, koje mane, bludnje i grijesi naši radjaju, spoznati ne može". Ovo je pismo posljednji njegov manifest na narod, koji mu se rado odazvao te je sabrao zakladu, koja danas iznosi do sedam stotina hiljada for. Biskup nije doživio medicinskoga fakulteta, ali ga je postavio na dnevni red, s koga više izaći ne će. Sveučilište naše po osnovi i predlozima biskupovima nosilo je ime „jugoslavensko". Tekar godine 1869. dobije potvrdu od kralja pod imenom: „Sveučilište Franje Josipa I." Danas imadu i Bugari i Srbi svoja sveučilišta, a skoro u izgledu i naša braća Slovenci. Sve su to nepotpuna sveučilišta bez medicinskoga fakulteta.

*

Mi se nadamo, da će Hrvati opet prvi dostići i medicinski fakultet. Po tom opet, ako ne po imenu, a ono po stvari bilo bi naše sveučilište jugoslavensko, kako je to biskup želio od početka svoga rada za ovaj najviši kulturni zavod, jer bi se opet oko Hrvatâ u njihovu glavnom gradu stjecala mladež njihova zajedno s braćom svojom jugoslavenskom.

Prije nego što se s ovom glavom rastanemo, pravo je, da donesemo biskupove riječi u njegovu testamentarnom govoru god. 1884. izrečene: „Nisam ja — veli on — akademiju i sveučilište stvorio; prvo je već od sto i više godina u srcu i želji naroda našega ležalo, a drugo je naravni plod naših krasnih književnih zavoda, koji i danas korisno i spasonosno n narodu djeluju. Ja sam samo doprinio, da se stvar u život privede, a da budem, ko što se pristoji, pred tako odličnim zborom i pred cijelim narodom posve iskren i otvoren, evo ću i osobiti razlog navesti, zašto sam u ovo uprav naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija otvori. Znano je, da je u novije doba u državni sustav i u državni život pristupilo načelo narodnosti, a i pravo je, jer je narodnost polag svete vjere najskupocjeniji dar božji; ali valja po mom mnijenju i osvjedočenju to načelo narodnosti, ako misli svojoj svrsi odgovoriti, duhom kršćanstva i svetoga evangjelja oplemeniti, uzvisiti, posvetiti i onom pravednosti nadahnuti, koja veli: „Što ne bi rado, da ti drugi čini, ne čini ni ti drugomu, a što bi rado, da ti drugi učini, učini i ti drugomu". Inače se načelo narodnosti rado izvrgne i izopači ter postane izvorom oholosti, nesnosnosti, sebičnosti i svakojake nepravednosti. Da pak u tom slučaju o pravdi, slobodi, miru i slozi ni govora biti ne može, samo se po sebi razumije; samo se po sebi razumije, da se u tom slučaju i stare tečajem stoljeća posvećene i na uzvišene svrhe upućene sveze izvrći i u povod nemira i rasprâ, svakovrsnih stiska i spona obratiti mogu. Ja ne bih rada, da se naš narod tudji od onih naroda, na koje ga Bog i država veže; neka bude i drži sa svakim, koji pošteno misli, koji mu bratsku ruku za to pruža, da se sreće, napretka i slobode svoje dovine; ali neka nikada i nipošto ne bude pod nikim. Kada ja tako mislim, onda ćete se lako domisliti, zašto sam ja u ovo naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija u sredini našoj što prije osnuje i podigne. Ja sam sudio, da je to u današnjim okolnostima upravo najpreča nužda narodna, jer narod, koji najviša svoja učilišta ima i dobro i spasonosno njima upravlja, taj se je narod intelektualno emancipirao, a emancipacija i oslobodjenje to naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu

emancipaciju i svaku drugu samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. Osim toga svaki narod ima svojih crnih i nesretnih, ko što ima sjajnih i povoljnih dana. U vrijeme, kada se narodu smrači, kada mu najsvetija baština slobode i napretka u pogibelj padne, tada obično sve ono, što je Bog u svijest i u srce naroda stavio i zalogom vječitim svake slobode i sreće opredijelio, pribježište svoje u crkvi i u najvišim učenim zavodima svojima traži, pak ujedno i pobjedu svoju prije ili kasnije nalazi".

„Svećenik sam i vladika, pak sam zato i nešto doprinio, da se u narodu našem stvori i utemelji akademija znanosti i umjetnosti i sveučilište, da narodu svomu dokažem, da medju svetom vjerom i medju znanosti i umjetnosti ne ima nikakvih na svijetu opreka. Pak ako opreke kadšto i bude, nije je narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanesenost ljudska. Obje su: vjera i znanost božji porod i na medjusobnu ljubav, slogu i potporu bićem i izvorom svojim upućene. Bog je, vjerujte mi, u onaj isti čas, kad je svetom moći svojom prvu iskru misli iz uma čovječjega, kad je prvo čuvstvo iz srca čovječjega, kad je prvu riječ iz usta čovječjih izbio, i svetu vjeru i sveto znanje porodio i baštinom cijeloga svijeta i svih vijekova učinio. Ne može čovječanstvo, ne može nijedan narod bez jednoga i drugoga biti. Što se vjere tiče, vjerujte mi, kad bi moguće bilo, da Bog čovjeku i najmudrijemu i najučenijemu sve življe oduzme, koje vjeri i predaji zahvaliti ima, ostao bi bez svake misli, zamuknuo bi i postao aes sonans et cymbalum tinniens. Bez prave opet znanosti svaka bi vjera ishlapila, izvrgla se i otaštila. Znanost ima divnu zadaću, da čim više u tajne ove vidive naravi prodre i da otale sile naravi na korist čovječanstva obrati; no najveća joj je zadaća, da sve više prodre u onu divnu narav božju, koja se vjerom očituje, i da iz nje onu svjetlost i onaj oganj crpe, bez koga rod ljudski nigda biti ne može".

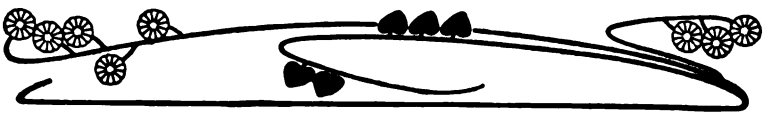

GLAVA PETA

STROSSMAYER KAO SVJETSKI ČOVJEK IZA VATIKANSKOGA KONCILA.

Crkveni sabori čine znamenite epohe u povijesti katoličke crkve. Na njima našli bi se prvi i najizabraniji muževi svega prosvijetljenoga svijeta. Na saborima imala su se raspravljati najuzvišenija i najsuptilnija pitanja vjere Hristove. Razmatrajući i prosudjujući ova pitanja posrnuše mnogo puta i najumniji i najučeniji učitelji nauka katoličke crkve. Zato ćete lasno razumjeti, da mi kao laici ne možemo unići s kakvim stvarnim rasudjivanjem o tečaju cijeloga koncila. Mi tražimo na koncilu najprije našega biskupa. Tražimo uspomenu njegovu u ovoj svjetskoj i zakonima katoličke crkve posvećenoj skupštini. Narodu je hrvatskomu njegova uspomena časna i sveta, a on je vjeran sin katoličke crkve.

Papa Pije IX. sazove za 8. decembra 1869. opći crkveni sabor u baziliku sv. Petra u Rimu svojom enciklikom od 29. juna 1868. Naš biskup objavi to svomu puku u biskupiji na Petrovo 1869. posebnom okružnicom, u kojoj razloži svrhu ovoga sabora. Sjajno da će se pokazati jedinstvo crkve u zboru biskupâ, koji će se sastati u tolikom broju, koliko ih se valjada nikada do sada ne nadje na okupu. Jedinstvom crkve rodit će se jedinstvo ljubavi medju svima narodima. Jedinstvu crkve opet je najbitniji uvjet moć nasljednika Petrovih, na koju se upravo zato navaljuje, da se moć crkve oslabi. I prava biskupâ sveta su, jer su ona baština moći Gospodinove. Otcijepi biskupe od vrhovne moći u crkvi, otcijepio si ih od vječitoga izvora njihova. Najslavniji i najučeniji biskupi kao sv. Ciprijan i Augustin, Bossuet i Fenelon tako su mislili. Koliki su bili štovatelji prava biskupskih, toliki su upravo

bili branitelji vrhovne moći i jedinstva u crkvi. Na prvom mjestu radi se o slobodi sv. oca, koji je temelj jedinstvu crkvenom i svakoj slobodi u životu. Zato je od velike važnosti ne samo po crkvu, nego po vas svijet, po slobodu i kulturu svijeta, da nasljednik Petrov tudjim podanikom ne postane.

Biskup naš vjerno se pripravlja na svoju veliku zadaću. Svjedoči to ova njegova okružnica i oni, koji su s njim u ono doba boravili. Kada ga je nekoliko godina iza koncila upitao slavni profesor Laveleye, kako je mogao tako zadiviti biskupe svega svijeta svojom latinštinom, odgovori mu: „Pročitao sam moga Cicerona". „Već kod prvoga njegova govora dive se oci crkveni izvanrednoj njegovoj govorničkoj snazi" — veli historik Friedrich. „Na govorničku tribinu stupi izvanredan govornik — veli dalje — muž pun duha i vatre, koji govori latinski kako nitko drugi. Veličanstveno teče mu govor, a s neprekidnom napetošću sluša ga sav sabor. On govori s apostolskom otvorenošću". Drugi historik nesklon biskupovu smjeru, jezuita Theodor Granderath, veli kod prvoga biskupova govora: „Nach ihm erhob sich Bischof Strossmayer von Diakovár, ein Mann, der schon durch diese seine erste Rede, mehr aber noch durch die spätere, eine ganz besondere Aufmerksamkeit auf sich zog. Eine gewisse freiere Geistesrichtung, noch mehr aber ein grosser Freimut, alles, was er dachte und am Herzen hatte, ungescheut auszusprechen, waren seine charakteristischen Eigenthümlichkeiten. Im Gebrauche der lateinischen Sprache besass er grosse Gewandtheit. Von dem grossen lateinischen Redner, den er fleissig studiert zu haben scheint, hatte er sich indessen nicht nur den rhetorischen Schwung, sondern auch die ciceronianische Breite angeeignet". Sam papa Pije IX. priznade od biskupâ manjine jedino njemu, da govori izvrsno, dok o drugovima njegovima reče kojekako.

Već kod sastavka poslovnika točke II. o p r a v u i n a č i n u p r e d l o g a vidjamo našega biskupa donekle kao prvaka izmedju biskupâ Njemačke i naše monarhije. Biskup naš sastavi predstavku na svetoga oca, u kojoj upozoruje na II. točku poslovnoga reda, koja da biskupima dopušta predloge praviti tek kao milost, a oni traže, da im se prizna kao pravo. „Svi smo mi — veli predstavka — u duši svojoj najčvršće uvjereni, da o jakosti i čvrstoći glave ponajviše ovisi čvrstoća tijela, pak prije svega da valja osigurati i zaštititi božanska prava primata. Ali ako je to bezuvjetna istina, ono nije manje istinito, da i ostalim udima mističkoga tijela Isusova vrednota njihova sačuvana biti mora, pak i zboru biskupâ da se priznadu ona prava, koja

su se sa službom i značajem njihovim srasla. — — Božjom odlukom doista ovo je dvoje najtješnje združeno i nerazdjeljivo sjedinjeno. Očitujemo ovo s pouzdanjem tim većim, jer nas je Svetost Vaša sama opomenuti dostojala, da slobodno iznašamo predloge, za koje bismo mislili, da bi mogli opće dobro unaprijediti; a takvim postupanjem slijedimo i stope glasovitoga sabora tridentinskoga". (Sess. XXIV. cap. X, 21.)

Ovu biskupovu predstavku potpisaše biskupi njemačko-austrijski, koji su od sada u jednoj svezi, a historici koncila vele, da je tu svezu stvorio naš biskup. Zato evo njihovih imena. Nadbiskupi: Praga (Schwarzenberg), Olomuca (Fürstenberg), Münchena (Scherr), Bamberga (Deinlein), Kaloče (Haynald), Lavova (Simonović); biskupi: Vratislave (Förster), Augsburga (Dinkel), Cjelovca (Wiery), Trsta (Legat), Budjejovica (Jiřik), Poreča (Dobrila), Maribora (Stepišnik), Čanada (Bonnaz), Triera (Eberhard), Hildesheima (Jakob), Erdelja (Fógarassy), Velikoga Varadina (Lipovnicki), Pečuha (Kovač), Leontopola (Forwerk), Osnabrücka (Beckmann), Križevaca (Smičiklas), Mainza (Ketteler), St. Louisa u Sjevernoj Americi (Kenrick) i opat Strahova u Pragu (Zeidler).

Papa odbije ovu predstavku. Naš biskup stvori se najednom medju francuskim biskupima. To je činilo senzaciju, jer se je znalo, da je medju njima još jača zlovolja radi oktroiranoga poslovnoga reda. Koncil tridentinski sam si je činio poslovnik. Sadanji papa ne da koncilu, da bi izabrao ma koga urednika. Papa je imenovao dapače sekretare i skrutatore. Biskupi smatrahu, da im papa steže njihovu slobodu. Biskupi su bili nezadovoljni, ali i nesložni. Zato učiniše tek neke primjedbe, a poslovnik ostade, kako ga je učinio papa.

Sada da vidimo same rasprave koncila. „Acta Concilii Vaticani" ne donose govora pojedinih izrečenih na koncilu. Mi smo upitali u samom Rimu, bismo li mogli dobiti po stenogramima govore biskupove. Odgovoriše nam prijatelji, da bi to veoma teško išlo. Do sada je samo historik koncila Granderath imao uvid u sve akte, a upotrijebio je i govore. Zato uzimljemo biskupove govore po djelu: „Granderath Theodor Soc. Jes., Geschichte des vatikanischen Koncils nach authentischen Dokumenten. II. Bd. Freiburg im Breisgau. 1903." Ovo je djelo izdao jezuita Konrad Kirch. Mi ćemo sebi dozvoliti samo neke primjedbe.

Dne 28. decembra započne rasprava o dogmatičkom nacrtu: De fide catholica contra multiplices errores e rationalismo derivatos. Dne 30. dec. dodje na red naš biskup, da govori.

Iza kratkoga uvoda počne govoriti o naslovu: „Pius episcopus servus servorum Dei sacro approbante concilio", dok je u koncilu tridentinskom glasio naslov: „Sacrosancta oecumenica synodus in Spiritu sancto legitime congregata". Govornik želi, da se za zaključke uzme isti naslov ili natpis, kojim se je služio sabor u Tridentu. Kao prvi razlog navede, da sloga i suglasje, koje postoji izmedju glave crkve i episkopata u svim dijelovima svojima izadje na vidik. Dalje raspravlja o tom, kako je važno ovo suglasje izmedju glave i članova za koncil i za crkvu. Prosvjeduje unaprijed proti svakoj potvori, kao da bi htio dirnuti u prava rimske stolice, naglasuje ipak, da i prava biskupâ sasvim i izrazito moraju biti priznata. Pozivlje se na koncil apostolski u Jerusolimu. Naravno da je na njemu prvo mjesto zauzimao sveti Petar, ali nisu ni drugi apostoli izuzeti, te je naslov njihova zajedničkoga zaključka glasio: „Svidjelo se svetomu Duhu i nama". Nadalje veli, da je zadaća sada na koncilu sabranih biskupa, da zaključke sa sobom u svoje biskupije odnesu i po mogućnosti duboko u srca svojih vjernika utisnu. To će laglje ovršiti moći, ako ono bude pod imenom svih njih u svim dijelovima svojima, što su svi zajedničkim radom stvorili.

„Ne da se tajiti — veli govornik — da u ovo naše vrijeme kod naroda obrazovanijih prevladjuje sklonost, da svoje skupne poslove i svoja prava zajedničkim sporazumkom uredjuju i ustanovljuju. Ja s moje strane ne osudjujem ovu naklonost narodâ slobodi, jer sloboda ograničena stalnim zakonima pospješuje samoodluku narodâ, njihovu djeatnost i njihovu moralnu snagu, samo ako se vjera sveta i neoskvrnjena uščuva i ako kršćanski zakon bude pravilom života i narodnoga morala, ako ljudi na pameti drže, da su ne samo u osobnim i privatnim poslovima vezani na kršćanski zakon, već i u javnima. Ja držim, da crkva ima to navijestiti narodima. Crkva će naći po mome mnijenju u slobodi narodâ takodjer onu slobodu i samostalnost, koja joj je potrebna, da ispuni svoju zadaću. Osim toga je jasno, da će narodi u nagonu za slobodom s mnogo većim veseljem primiti naše zaključke, koje im mi donesemo, ako budu izrečeni u ime svih nas, nego li u ime samo jednoga, ma da je on najveći autoritet".

„Dolazi k tomu i to, da smo se na formulu izraženu u zaključcima Tridentina već od mladosti navikli. Ona nam je već u krvi i puti. Nije probitačno odustati od ove stare formule, jer ćete možda ovom novotom koga uvrijediti. Govornik veli sam o sebi, da je priviknut na tridentinsku formulu bio zabezeknut i pitao se: zašto su zapustili tridentinsku formulu. Što sastavitelji navode za razloge, to ga nije uvjerilo s jednoga opće-

nitoga i dvaju posebnih razloga. Najprije formule starih ma kako dostojnih koncila ne mogu skučiti crkvu u njezinim odlukama. Drugo, ove su formule uzete iz onih koncila, kada je papa sam glavom predsjedao koncilu. U ovom saboru predsjeda papa na drugačiji način, u generalnim kongregacijama nije prisutan, već samo u javnim sjednicama". Obadva razloga govornik natanko izvodi, a onda reče: „Tertiove etiamsi dici posse . . . ." To reče on. Tada zazvoni zvoncem prvi predsjednik — kardinal de Luca, a onda se digne šesti predsjednik kardinal Capalti, da govori. Naš biskup na tribini sjedne.

Kardinal Capalti reče: „Njegova eminencija prvi predsjednik dozvolio mi je, da govorim, jer je potrebno učiniti nekoliko primjedbi na govor biskupa djakovačkoga. U ovom časnom hramu Petrovu pred njegovim pepelom nije slobodno riječi izricati, koje čini se da suzuju prava apostolske stolice. Zato je upravo nužno opomenuti ovdje prisutne oce, da se drže onih stvari, koje su im od svetoga oca na raspravu predložene, a da se ne udaljuju sasvim drugim pitanjima. Radi se o naslovu konstitucije, koji bi htio promijeniti prečasni biskup djakovački tako, da se namjesto konstitucija izdaju kanoni i dekreti na ime sveukupnoga koncila. Na to je dvoje primijetiti. Prvo, sve što je apostolskim pismom Nj. Svetosti ustanovljeno, ne može se učiniti predmetom rasprave. U apostolskom je pismu već ustanovljeno, da sve konstitucije, koje će izdavati ova sveta sinoda, imadu kao natpis imati ime papino sa dodatkom „uz odobrenje svetoga koncila" (sacro approbante concilio). Dok papa ovom formulom svoj primat nad svom crkvom ističe, priznaje u isto vrijeme, da ništa ne radi sam iz sebe, nego da govori samo uz odobrenje svetoga koncila. Drugo, u stvarima običajnima u crkvi katoličkoj nije nam slobodno da odustanemo od stopa svetih otaca. A u svim općim saborima, kojima su pape predsjedali, izdavane su konstitucije u ime predsjednika pape uz odobrenje koncila. Zato ne uvidjam, zašto bi se u pitanje postavio naslov konstitucije. Naslov se mora odobravati; on je svet, jer je već od pape odredjen, i svet je, jer se osniva na starom običaju. Zato ne uvidjam nikakve potrebe, da se nameće sada ovo pitanje, koje je u neskladu sa konstitucijom, koja je ocima predložena, da slobodno izreku svoje mnijenje. Ta sloboda sastoji se u tome, da svaki po svojoj savjesti izreče, da li ima kakvu primjedbu o konstituciji, da li je štogod ispušteno, što bi moglo služiti na opću korist narodima, da li izrazi što netočno izriču, da li bi se slog imao izmijeniti, da li su krive nauke točno označene, da li bi se o razlaganju vjere katoličke štogod poželjelo primijetiti

i slično. Što se pak tiče naslova konstitucije, to ne smijemo mi predsjednici, a ja govorim u ime svih, raspravu vodjenu od prečasnoga oca nipošto dopustiti, da bi se ovaj naslov odstranio. Ovo sam primijetio, jer nam služba naša nalaže, da zapriječimo, ako bi se govornici od predloženih pitanja udaljivali. Sada može prečasni govornik nastaviti".

Kardinal je imao pravo sa svoga kurijalističkoga stajališta, gdje se uzimao papin infalibilitet kao gotova stvar. Ali sa gledišta prava koncila ovo je velik napadaj na njegova prava. Poslovnik je koncilu nametnut, što nikada nije prije bilo. Papa nije smio pitanje otvoreno još od tridentinskoga sabora samovlasno riješiti bez koncila. Postupak Capaltijev stoji u protuslovlju i sa samim nametnutim poslovnim redom, u kojem papa veli, „da će sheme onako predložiti rasudi otaca, kako ih ispitaju i zaključe generalne kongregacije". (Ovako umuje Friedrich, Gesch. d. vatik. Conc. III, 1, 320.)

Tada se digne biskup Strossmayer i reče: „Riječima Nj. eminencije kardinala predsjednika imam dodati, da nisam ništa rekao, a ja se nadam, da će mi to posvjedočiti svi časni oci, da mi, velim, ovo svjedočanstvo ne će uskratiti, da nisam ni najmanje rekao, što se ne bi dalo složiti sa ljubavlju, poštovanjem i odanošću prema svetoj stolici, te ja očitujem ovdje u ovoj kongregaciji, premda sam nevrijedan, da izustim one riječi velikoga Bossueta, koje je u svom govoru o jedinstvu crkve zavapio: „Jezik mi usahnuo, jezik mi se osušio u ustima, ako bih ikada štogod u zloj namjeri izrekao, što bi prava svete stolice imalo krnjiti; ruke neka mi se osuše, ako sam ikada na to i pomislio".

Govornik ostavlja sada naslov, o kojem se ne smije govoriti, pak prelazi na samu shemu. On predlaže, da se konstitucija preradi i da joj se dade drugi oblik. Hvali sastavitelje kao ljude učene, pobožne i za crkvu oduševljene; ipak misli, da žive samo izmedju školskih zidova, da poznaju više potrebe i pravdanja škole nego li potrebe crkve. Mnoge bludnje, koje oni pobijaju, zastarjele su, a njihovi zastupnici, kao na pr. Froschhammer, sasma su neznatni ljudi, kojima se odaje previše časti, ako se u jednom koncilu ime njihovo samo spomene. Zaključci koncila neka idu za tim, da pobijaju širenje bludnja, koje pobijaju svaku religiju. Zato ne treba mnogo novih definicija. Preradba sheme neka se preda posebnoj komisiji takovih biskupa, koji u svijetu rade, osobito onakovima, koji žive u glavnim gradovima, radnju krivih učitelja svojim očima gledaju, te su na njih već i ustajali. Ako to ne ide, onda neka se shema vrati već izabranoj vjerskoj

deputaciji, da je preradi. Glede oblika predlaže, da se odstrane svi grubi izrazi, i preporučuje prema zalutalima blagost, kako nam to Isus Hrist svojim primjerom na srce polaže.

Poslije podrug sata dovršio je biskup svoj govor. Taj ga dan slavni biskup orleanski (Dupanloup) nazva prvim govornikom svega koncila riječima: „Le concile a trouvé son homme". Poslije podne dolazila je povorka biskupa francuskih i amerikanskih k biskupu u stan, da mu čestitaju. Ime biskupovo već iza ovoga govora slavi štampa po Europi i Americi. Ali to biva još više iza slijedećega govora.

Dne 22. januara započne rasprava o b i s k u p i m a i njihovim dužnostima. Naš biskup uzme riječ dne 24. januara. Veoma mu udara u oči, da se započelo s biskupima i njihovim dužnostima. To može dovoditi do sumnje, kao da nisu vršili svoje dužnosti. On predlaže, neka se počne s kardinalima. Biskupu od Moulinsa odvraća: Istina je, da njihova porodica ima oca; ali ima ona i mater, to je crkva, a ta je u koncilu zastupana. I koncil tridentinski bavio se kardinalima. Upravo s pogledom na mnijenje tridentinskoga sabora želi, da visoki kardinalski kolegij bude slika cijele katoličke crkve, da svaki narod u ovom svetom tijelu, u ovom uzvišenom senatu vidi na jednako svoje zastupnike. Biskup vjeruje, da je to Tridentinum odredio, i navodi govornički razloge, koji su ga na to mogli skloniti.

Naš biskup nije se te ideje nikada ostavio. Nekoliko godina kasnije (1879.) piše jednomu velikomu europskom državniku: „Der Papst ist wirklich ein gelehrter und ausgezeichneter Mann. Seine Hauptaufgabe wäre meines Dafürhaltens die römische Kirche zu reformieren, das heisst zu universalisieren. Die Kirche Roms müsste nicht nur ihrer Natur und ihrer Destination nach, sondern auch ihrer äusseren Gestaltung nach eine universelle Kirche werden. Diess bezieht sich nicht nur auf das Kardinals-Collegium, sondern auch auf alle Congregationen und Tribunalien. Nur so wird das Papstthum und die römische Kirche ihrer immortellen Destination und Erwartungen und Bedürfnissen der ganzen Welt entsprechen. Unter anderen Unzukömmlichkeiten, die das bisherige System mit sich bringt, ist auch die: Wenn man für Zwecke universeller Natur Menschen zumeist aus einer und derselben Nation, zum Beispiel wie hier aus der italienischen, zu wählen hat, so erschöpft sich sehr bald der Fond und man bekommt zwar gute und routinierte Leute, aber Leute, die ihrer hohen Bestimmung durchaus nicht entsprechen. Die Angelegenheiten aber, die die römische Prälatur zu behandeln hat, sind so wichtiger Natur, dass sie durchaus ausser-

ordentliche Menschen erheischen, bei denen sich das natürliche Genie mit den Inspirationen von oben so harmonisch verbindet, dass die zartesten und wichtigsten Fragen der Societät conform gelöst werden. Gott gebe, dass der gegenwärtige Papst, der gewiss von heiligen Intentionen beseelt ist, diess vollständig begreife und den Muth habe es durchzuführen. Übrigens scheint es mir, dass diese Reform die Providenz in ihre Hand bereits genommen hat, und sie wird wissen früher oder später sich ein geeignetes Organ zu ihrer wirklichen Durchführung zu finden".

Biskupov govor poradi osobite znamenitosti nastavlja naš izvor nadalje doslovce, kako raspravlja o izboru biskupâ, a donosi ga kao pozitivni biskupov predlog učinjen koncilu: „Kada je nekoć — veli on — crkva dala vladarima i svjetovnim vlastima pravo, da imenuju biskupe i druge crkvene dostojanstvenike, povjerovala je pobožnosti, vjerovanju i ljubavi vladarâ prema crkvi. Pouzdavala se je, da će svjetovni vladari davati crkvi takove biskupe, koji će zbilja paziti na svoje biskupsko zvanje. Premda je tako mnogo puta i bivalo, opet mi svi znademo, da su ta imenovanja bila mnogo puta u savezu sa najvećim zlim porabama, pa su kao i investitura dovodila do najtežih zapletaja. Sada se vas položaj u ovoj stvari izmijenio. Sada je većina vladarâ po normama javnoga prava i života velik dio svoje vlasti izgubila. Ta je vlast prešla na one oblasne osobe, kojima je povjereno, da izvode zakone i da vode javnu upravu, a obično se zovu ministri. Pri njihovu izboru ne uzimlje se obzir na vjeru i pobožnost, tako da i u samim katoličkim državama ministri mnogo puta stoje neprijateljski prema crkvi i njezinoj svetoj stvari. Pitanje je, da li bi u takovim prilikama crkva katolička sabrana tako mnogobrojno u vatikanskom koncilu imala ostaviti u rukama vladarâ tako važno pravo, koje je sa slobodom i blagobiti crkve tako usko spojeno. K tomu dolazi još i druga pogibelj, svijetli predsjednici i prečasni oci! I mi smo svećenici ljudi, ništa nam čovječjega nije tudje, dapače mi smo u svetosti još više napadani i napastvovani od onoga, koji nije propustio samoga našega Gospodina napadati i napastvovati. Postoji pogibelj, da svećenici ne prezru taštine i časti ovoga svijeta, već dapače sa požudom za njima hlepe pak svoju savjest, svoje zvanje i svoj položaj metnu pod prodaju, samo da se na više uspnu".

„Nekoć je crkva s punim pravom one kaznila, koji su tamjanom okadjivali nežive i isprazne kumire, a ja mislim, da oni crkvi božjoj mnogo više škode i po tom su i veće kazne vrijedni, koji ne okadjuju

nežive i isprazne kumire, nego žive i crkvi najviše škodljive kumire, te se nesramno bacaju u prah pred svakojakim promjenljivim i vladajućim mnijenjima, samo da se na više podignu. Zato sam ja toga mnijenja, da se crkva što može prije povrati staroj crkvenoj disciplini pa da povečavši autoritet provincijalnih sinoda njima preda oblast, da toliki utjecaj na izbor biskupâ steku, te se one pogibelji od crkve odvrate. Istina, stvar je teška i s premnogim poteškoćama spojena, ali ja mislim, da se ovaj vatikanski koncil nije sastao, da se bavi sitnim i lasno rješivim stvarima: već je zadaća ovoga koncila, da se bavi najtežim stvarima, pa da pronadje shodna lijeka takodjer za izvanredna zla i pogibelji".

„Teškoća je u ovom našem predmetu tim teža, što se radi o stečenom pravu vladarâ pa i o takovom, gdje to pravo uživaju već više stoljeća. Kažem otvoreno, da ne spadam medju one, koji bi htjeli potegnuti zid izmedju crkve i gradjanskoga društva: čim je slabije gradjansko društvo, tim više treba sućuti, pomoći i brige crkve. I Gospodin najvolio je boraviti medju grješnicima te reče jednom takovom prigodom: Ne trebaju ljekara zdravi, nego bolesni. Ja mislim, ako se dade oblast provincijalnomu koncilu, da tri osobe imenuje, koje su po srcu božjemu, to se može vladarima dozvoliti, da od ove trojice jednoga biraju za biskupa. Nešto slična ustanovljeno je u ugovoru s carem austrijskim i kraljem ugarskim, gdje je rečeno, da car i kralj sasluša prije imenovanja mnijenje i savjet svih biskupa dotične provincije. Što ja predlažem, nije ništa novo, nego da se učini obratan red. Pa makar kako stvari stajale, ja ovo predlažem. Ja nipošto ne sumnjam, da će se vatikanski koncil ovim predmetom baviti, te mora naći put, kojim će crkva dobiti biskupe po srcu božjem, biskupe sa jakom neprelomnom voljom".

„Pa ako vatikanski koncil na više stajalište stupi i sa viših mjesta obavijesti potraži, mislim, da će i vladare spremnije naći, da nešto popuste. Onda će uvidjeti, da se u vatikanskom koncilu ne radi o tom, da im se prava otmu, nego da se radi o reformaciji na korist crkve, što može i gradjanskomu društvu najbolje koristiti. Vjerujte mi, prečasni oci, gradjansko društvo očekuje, da će u ovoj nesigurnosti i tetubanju svih stvari majka mu crkva dati lijeka s njezinim moralnim utjecajem, koji je postavljen na stalnoj i nerazornoj pećini, koji stoji trajan i neprolazan usred ruševina: od njezina utjecaja očekuje klonulo društvo onu stalnost i snagu u svim prilikama, bez koje nijedno društvo napredovati ne može".

Biskup naš traži, da se periodično sazivlju crkveni sabori. Koliko su potrebni i poželjni, vidi se po tom, kako su svi vjerni sinovi katoličke crkve s veseljem pozdravili ovaj vatikanski koncil. Danas prometna sredstva olakšavaju te sabore. Leži to i u idejama svijeta, da se izmedju naobraženih naroda najvažnija zajednička pitanja zajednički raspravljaju. Već je Pije IV. dao nalog legatima na koncil tridentinski, ako ocima crkvenim bude pravo, da se sabor sastaje svakih dvadeset godina. Koncil u Konstanciji zaključio je u trideset i devetoj sjednici, za koju se općenito drži, da je pravovaljana, da se opći sabori drže svake desete godine. Napokon predlaže, da se opći sabori saberu svake godine*.

Biskup je kroz dva sata zanimao i osvajao srca umnih slušatelja iz cijeloga svijeta. Predsjednik je na početku sjednice zamolio oce, da ne daju nikakva znaka odobravanja, a biskup je naš bio drugi govornik po redu zabilježen. Da nije bilo te opomene, veli „Gazette de France", sjajni zbor bio bi pljeskao bar deset puta. Veli, da će se ova sjednica na vijeke brojiti medju prve. Biskupi neki rekoše, da se od vijekova nije čula takova govornička vještina na latinskom jeziku. Kardinal di Pietro, koji je poslije pobijao biskupov govor glede kardinalskoga kolegija, a da biskupa nije imenovao, nazivlje ga „rara venustas". Veliki broj otaca iza sjednice čestita biskupu. Po svem svijetu raznese se glas o tom govoru. Sada se makne i Hrvatska, domovina njegova, da mu čestita. Grad Zagreb pozdravi ga adresom, za njime i drugi gradovi, a poslije svećenstvo iz svih krajeva domovine. Velikomu je svijetu imponirala ona misao biskupova, da se crkva pristupom najumnijih sinova iz svih naroda okrepljuje, pomladjuje i doista universalizira. Naša hrvatska srca osjetiše, da je biskup svojim predlogom o popunjavanju biskupskih stolica želio svomu narodu za uvijek osigurati, da nikada ne dobije biskupa iz tudjega naroda. Znamo mi, koliko se on borio sve do svoje smrti, da hrvatskomu narodu budu samo Hrvati biskupi. Jednom upita on visokoga dostojanstvenika crkve: „Biste li dopustili, da osvjedočeni Hrvati budu imenovani za biskupe u Italiji"?

Specijalna rasprava o uvodu sheme „De fide catholica" započne dne 18. marta. Nacrt „De fide" došao je donekle preinačen pred koncil. Medju prvim govornicima javi se naš biskup. „Čim je njegovo ime spomenuto, nastade mrmljanje, koje

* Ovaj govor donosimo u prilogu po biskupovu nacrtu doslovce na latinskom jeziku.

je potrajalo za cijeloga govora" veli historik Friedrich. Drugi historik Jezuita Granderath kaže opet ovako: „Zlovolja je pritiskivala mnoge biskupe manjine, a njega osobito, ali nitko nije imao te otvorenosti i govorničke vještine, da tomu dade izraza, kao ovaj biskup s turske granice, kako su ga mnogi nazivali".

Svoj govor počne izrazujući odmah svoju zlovolju. Uvjerava, da će u kratko govoriti, jer je nešto boležljiv i neprekidno mrzovoljan (magnum ad usque fastidium), pa mu nije moguće veći govor reći. O stilu sheme šutjet će, premda je po njegovu mnijenju upravo nesnosan. Istina, reklo se: Slobodno je svakomu predložiti o slogu ispravke. To je lasno reći, ali teško izvesti. Cijeli je slog kao jedno vezivo; metni u vezivo jedan umetak, on će vezivu ostati uvijek tudj, a vješto oko to odmah opaža.

Prelazeći na samu stvar stavit će govornik tri primjedbe. Prva se odnosi na konac odsjeka u uvodu, koj se počinje riječima: „Cum itaque nos", po čem se papa označuje kao onaj, koji konstituciju izdaje. Govornik se vraća na svoje već prije izraženo mnijenje, da se odluke koncila ne imaju izdavati u ime pape, već u ime cijeloga koncila. „Moj je bio nazor u početku koncila — veli doslovce — a i sada jest, da odgovara više naravi stvari, o kojoj se radi, porabi i običaju starih koncila i pravim potrebama i željama sadanje dobe, da ono, što se s pomoću skupnoga, ako i ne jednakoga prava od nas svih skupnim vijećanjem i radom satvori, i naše skupno ime nosi i pod ovim proglasi". Bilo mu je odgovoreno, da o naslovima zaključaka autoritativna odluka postoji, a ta da se ne može mijenjati. To mu se pričinilo kao nešto novo i u općim saborima nečuveno. Zahvaljuje deputaciji, što je u stvari, koja je bila nazvana nepromjenljivom, ipak učinila promjenu i popravak, te se sada kaže: „Sedentibus nobiscum et judicantibus universi orbis episcopis etc.". Samo želi, da se još dodade: „et definientibus", da se prava biskupâ točnije označe. Zato navodi tri razloga: 1. Formula po njemu preporučena bila je obična u općim saborima, pa i u onima, u kojima su se pisma papinska ispitivala, potpisivali bi biskupi: „Judicans et definiens subscripsi". 2. U koncilu tridentinskom skoro svi biskupi potpisaše: „Definiens subscripsi". 3. U novije doba, kako je svima poznato, bogoslovi jedne stanovite škole tako oklaštriše juridičko značenje riječi „judicare", da mu je oduzeta sva juridička snaga i značenje, te mu je ostalo samo značenje „potvrditi". Da se pak božanska prava biskupâ uščuvaju i neozlijedjena ostanu, želi govornik dodatak riječi „definientibus". — „Uzoriti i

prečasni oci! — reče on — mi smo svi jednako uvjereni, da medju glavna djela božanske ljubavi i milosrdja pripada osnovani u crkvi primat; mi smo svi jednako o tom uvjereni i pripravni ono mišljenje izrečeno u knjizi svetoga Ciprijana i krvlju našom potpisati. Mi smo svi pripravni ovaj od Boga postavljeni autoritet i prava njegova slaviti i navješćivati, kao što smo ih u najnovije vrijeme više nego li prije kod naših javnih zgoda navješćivali i oglašivali Ali i prava su biskupâ božanska, a nisu naša svojina. Od Gospoda ih primismo, da ih upotrijebimo u koncilima na korist i čast naše crkve i našega puka. Nijedan od nas ne može ih se odreći, prije bi se mogao odreći svoga života, nego li da se odreče prava danih mu od Boga. On mu ih ima na dan sudnji, ako ih Gospod zatraži, neozlijedjena povratiti; ako je moguće, i sa dobitkom povratiti".

„Ovo rječito zauzimanje za prava biskupâ sigurno je steklo sveopće suglasje kod njegovih slušatelja" veli Jezuita Granderath (II. 392.)

Biskup nastavlja govoriti u drugom dijelu „errores" o nauci vjere. Mi ćemo ovaj dio govora priopćiti doslovno, kako ga je po bilješkama biskupovim izdao Lord Acton: „Zur Geschichte des Koncils, Freiburg 1903." Zato se ovdje rastajemo sa Jezuitom Granderathom, koji ovaj dio govora nešto drugačije i sa svojom kritikom donosi.

Shema kaže u uvodu u odsjeku 3. i 4., da su bludnje zabačene od Tridentina, prezrevši živo crkveno naučavanje, stvari religiozne izručile osobnomu sudu pojedinaca. Ovi su se opet raspali u sekte, koje se medjusobno pobijaju. Ove su sekte kršćansku vjeru kod mnogih sasvim uništile, a Sveto pismo jednom pričom proglasile. Dalja je onda posljedica mitizam, racionalizam, indiferentizam i naturalizam, a odatle opet panteizam, materijalizam i ateizam. Od ove kuge da su i katolici okuženi.

Biskup doslovce reče: „S dozvolom visokoučenih muževa neka bude rečeno, da ova izjava nije u skladu ni s istinom ni s ljubavlju. Nije sa istinom. Istina je, da su se protestanti velikom krivnjom ogriješili, dok su odnemarivši i zapostavivši božanski autoritet crkve vječne i nepromjenljive istine vjere rasudi i samovolji subjektivnoga uma podvrgli. Ovakovo pogodovanje čovječje oholosti dalo je povoda neprežaljivim zlima, racionalizmu, kriticizmu i t. d. Ali upravo u ovom pogledu mora se reći, da su klice za protestantizam i s njime u savezu za racionalizam već postojale prije XVI. stoljeća, i to u onom tako zvanom humanizmu i klasicizmu, koji su neoprezno i nedobro

upućeni gojili i podigli muževi u svetištu najvećega autoriteta". (Ovdje primjećujemo mi, da historiografija europska danas jednodušno prihvaća ovo stajalište o postanku reformacije.) „Jest, da nije — nastavlja — ova klica već postojala, ne bi se nikako moglo pojmiti, kako bi mogla ovako mala iskra u srcu Europe tako veliki požar raspaliti, da se ni do dana današnjega ugasiti nije mogao. K tomu dolazi, da je preziranje vjere i religije, crkve i svakoga autoriteta bez ikakve srodnosti ili zajednice s protestantizmom u sredini XVIII. vijeka postalo u jednom katoličkom narodu u vrijeme Voltaira i enciklopedista... Ma kako bilo sa racionalizmom, u tom se je poštovana deputacija posve prevarila, što u nacrtu rodoslovlja naturalizma, panteizma, ateizma i t. d. tvrdi, da su se ove bludnje izrodile iz protestantizma... Ovih bludnja ne plašimo se i ne oduravamo samo mi, nego i protestanti, tako da su oni pobijajući i oprovrgavajući njih i crkvi našoj i nama katolicima u pomoći bili. Tako je Leibniz bio doista učen i u svakom pogledu odličan čovjek i muž tako pravedan u ocjenjivanju ustanova katoličke crkve, muž tako ustrajan i junački u pobijanju zabluda svoje dobe, tako zanesen i zaslužan, da bi se povratila sloga medju kršćanskim udrugama. (Neki imadu, da je već ovdje nastala vika. Drugi to pobijaju.) Na ove ljude, kojih ima velik broj u Njemačkoj, Engleskoj, pa i u sjevernoj Americi, mogu se primijeniti riječi velikoga Augustina: „Oni blude, ali blude u dobroj vjeri, oni su heretici, a nas drže za heretike. Oni nisu bludnju obreli, nego su je baštinili od naopako poučenih i bludećih roditelja..." (Ovdje opet vika.) Svi ovi — nastavlja biskup — ako i ne pripadaju tijelu crkve, ali pripadaju njezinu duhu i imadu donekle dio u milostima spasenja. Svi oni imadu u ljubavi, kojom se osjećaju privučeni prema Isusu Hristu našemu gospodinu i u onim pozitivnim istinama, koje su od brodoloma vjere spasli, isto toliko dodirnih točaka za božje milosrdje, pa će se njima i poslužiti milosrdje božje, da se vrate staroj vjeri i staroj crkvi, u koliko mi sami našom pretjeranosti i nepromišljenom povredom dužne njima kršćanske ljubavi čas božjega milosrdja ne produljimo. A što se osobito ljubavi tiče, to je sigurno s njom u suprotivštini tudje rane dirati u drugu svrhu, nego da ih pomogneš liječiti; a ovo posljednje, kako ja mislim, ne će biti time, što se nabrajaju bludnje, kojima da je protestantizam povoda dao."

U daljem toku svoga govora o jednodušnosti koncila reče: „Jednim dekretom, što nam je priopćen kao dopunjak poslovnomu redu, ustanovljuje se, da će se poslovi u ovom koncilu odlučiti većinom glasova.

Proti ovomu načelu, koje od temelja ruši svu praksu svih predjašnjih koncila, već su mnogi biskupi učinili prigovore, a da nisu dobili nikakova odgovora. A imao bi se dati odgovor u stvari tako važnoj, i to odgovor jasan i nedvojben. U koliko nije učinjeno, pripada to medju najzlokobnije stvari u ovom koncilu. Jer to će dati povoda sada živim i potonjim rodovima, da kažu, da u ovom koncilu nije bilo slobode ni istine. Ja sam toga uvjerenja, da je zajedničko, vječno i nepromjenljivo pravilo vjere i tradicije uvijek bilo i uvijek će ostati, da bude moralna jednodušna suglasnost. Koncil, koji bi to pravilo odnemario pak se usudio dogme o vjeri i ćudoredju stvarati većinom glasova, proigrao bi po mojem uvjerenju pravo, da obveže savjest katoličkoga svijeta kao zalog i pogodbu za vječni život i smrt . . .".

Govornik bude prekidan. Nastala je grozna neopisiva vika. Španjolski biskupi ustaju kao jedan čovjek sa svojih sjedala i grme: „Damnamus illum". Mnogi lete prema govornici, kao da hoće baciti govornika s govornice. Viču: „Dolje s govornice!" Govorniku prigovara predsjednik Capalti po tri puta. Po tri puta počinje govornik govoriti. Vika sve veća. Govornik na govornici stoji i ponavlja po nekoliko puta: „Protestor". Napokon reče po tri puta: „Protestor" i ode sa govornice. Ovu skandaloznu scenu opisuje Jezuita Granderath, kako veli, po stenogramu (l. c. 395—400). Nama je bila prilika čuti od pokojnoga biskupa Gjure Smičiklasa, učesnika koncila, ovo ovako. Za čudo da u stenogramu, po kojem pripovijeda Granderath, nije zabilježeno, da je govornik govorio o jednodušnosti (unanimitas), već su o tom zabilježene u onoj buri samo neke riječi. A to je ipak glavna stvar u njegovu govoru. Stenografi ne zabilježiše ni toga, kako su skočili toliki biskupi španjolski i viču: „Damnamus illum, omnes damnamus illum". Toga po Granderathu u stenogramu ne ima. U ostalom sam Granderath priznaje, da biskupi stojeći bliže protestantima i živući s njima nisu nalazili ništa neobična u govoru biskupovu, dok su biskupi živući u čisto katoličkim zemljama bili ogorčeni i bijesni. Štampa vatikanska nije vjerno ovaj žalosni prizor opisala. Kardinal pariski napisa promemoriju na kardinalski kolegij, u kojoj kaže: „Ovoga dana bio je koncil pozorište najpožalnijih prizora, na koje se jedna skupština dade zanijeti. Bjelodano je dokazano, da manjina ima samo toliko slobode, koliko se dopada većini, koja se je kadra na sve mahove od strasti zavesti". Biskup je u posebnom podnesku protestirao proti postupku. Sabor je napokon ipak uvidio, da je biskup imao pravo u sudu o racionalizmu, pak je

cijelu točku o racionalizmu prihvatio po predlogu Strossmayerovu. (24. aprila 1870.).

Još jednom progovori naš biskup o samom infalibilitetu, dne 2. juna 1870. Sami protivnici vele, da je neizmjerno umjereno i mirno govorio. Slikao je crkvu i njezino biće po knjizi svetoga Ciprijana „De unitate ecclesiae" i dokazivao, da vlast biskupâ nije bila ograničena na medje njihovih biskupija, nego da oni po moći svoga značaja imadu autoriteta u poslovima cijele crkve, koji izvršivati mogu i moraju. Zatim pokazuje na prijeporu o novom krštenju heretikâ, što ga je imao sv. Ciprijan s rimskim biskupom Stjepanom, da Ciprijan nije vjerovao u osobni infalibilitet rimskoga biskupa; a to je sv. Augustin, biskup Kartage, tim opravdavao, jer o stvari još nije sudio crkveni sabor. Tako je i sv. Augustin držao za najviši odlučni autoritet opći koncil, a ne papu. Na to nadoveže obranu sustava francuske crkve proti Valergi i suzbije njegovu teoriju o ustavu crkve. Zatim predje na lijepu i važnu ulogu, koju igrahu crkveni sabori. Ako se proglasi osobni infalibilitet, bit će suvišni obći crkveni sabori, biskupi će izgubiti svoj značaj kao svjedoci i suci vjere, pak će imati da samo odobravaju i po tom jedva toliko moći, koliko je imadu teolozi i konsultori. To je proti ustavu crkve, kako pokazuje koncil halcedonski, gdje su biskupi vršili svoje pravo kao suci pismima pape Lava Velikoga. U tom popustiti značilo bi izdati svoje pravo i u obraz udariti koncil, koji je uzdržao pravo biskupâ proti legatima (proponentibus legatis). Zatim hvali tridentinski sabor, koji hotimice kreće s puta pred pogibeljnijim pitanjima. Zatim nadje povoda u opaskama relacije, da brani bar princip moralne jednodušnosti. Irenej, Tertulijan, Augustin i Vincent de Lérins postaviše za pravilo vjere, da je potrebna općenitost i suglasnost, a odatle slijedi, da je potrebna jednodušnost. Oporba njegova i njegovih drugova osniva se i na tom, što uvažuje vjersko stanje svojih dijecezana. Napose će ta definicija biti sudbonosna za Hrvate i sve južne Slavene. Šizmaticima ne će biti moguće prelaziti, a katolici bi mogli otpadati. Zašto se jošte nada, da će sveti otac, koga za to vruće moli, ovu definiciju skinuti s dnevnoga reda.

Vele, da je i ovaj govor bio jedan čin, ali uzalud muka biskupu kroz dva sata i pol.* Manjina biskupâ odluči se, da će ostaviti koncil i Rim prije proglašenja dekreta. Naš biskup stigne u Zagreb 25. jula, a onda

* Sadržaja ovoga govora ne donosi Jezuita Granderath. Zato ga uzimljemo po Friedrichu, koji ga donosi kraće i preciznije nego li djakovačka spomen-knjiga, koja ga inače ima vjerno po nacrtu, što se našao u ostavini Voršakovoj.

preko Siska 27. jula u Djakovo. S velikim ushitom primio ga je cijeli narod. Glas je njegova imena tekao preko obadva kontinenta Europe i Amerike. Protivnici crkve katoličke uzeše falsificirati njegove govore. Jedan u Americi patvoreni govor uznemirivao je svijet. Biskup ga je proglasio falsifikatom. Naš narod i sav slavenski svijet slavi biskupa i ponosi se njime kao svojim najodličnijim sinom. Naš narodni pjesnik Preradović pozdravi ga u to ime na povratku u domovinu:

Drhtnu Rim vječni, sva se zemlja lecnu
S Tvoga gromnog, s Tvog potresnoga slova —
Kako da naš svijet ne ustrepti s Tebe
Radosti silnom!

Zdravo naš slavni veliki junače!
S ponosom gleda na milog si sina
Zemlja nam rodna, s ponosom zove Te
Narod ljubimcem.

S ponosom sav svijet pripoznaje Tebe
Prethodnikom svog neodoljivoga
Tijeka pram stalnom, vječitom si cilju
Uzorna boljka.

Zato tutnji on na sve strane dikom
S Tebe, a mala, prezrena Hrvatska,
Za koju svijet taj ni ne znaše skoro,
Sad je na glasu.

Kad je godine 1890. naš biskup u društvu sve rimske aristokracije kod kneza Odescalchija bio na večeri, koju je knez biskupu u slavu dao, stigne knezu telegram iz Španjolske od slavnoga Emila Castelara. On našega biskupa pozdravi kao „prvoga govornika Europe". Evo poslije dvadeset godina biskupove govorničke slave! Castelar, njegov takmac za prvenstvo u govorništvu u Europi, priznaje mu prvenstvo. Narod hrvatski da je jak odlučivati o položaju i namještaju svojih odličnih sinova, bez sumnje bi ga bio postavio u središte svoga kulturnoga i državnoga života, da ga vodi i da mu donosi sa svojim svjetskim sve ama i svjetske simpatije i realne koristi od saopćaja svoga sa velikim narodima. Ovako iz Rima pa u Djakovo doduše rasvijetljeno od njegova miloga puka — ali ipak samo Djakovo.

* * *

Hrvatska i Slavonija nije sretna zemlja, da prima puno stranaca Nije se umjela dati na glas radi svojih prirodnih ljepota. Možemo reći, da odsele stranci najviše dolaze, da vide Strossmayera i ono, što je on stvorio.

Medju narodima zapadne Europe po osobnim simpatijama prvi su mu Francuzi. Rano zavoli on knjigu francusku, a od četrdeset godina ovamo dalje čita najviše francuski. Još posljednje njegovo čitanje bila je francuska revija „Correspondant" — ostala je otvorena na njegovu pisaćem stolu. Boraveći u Parizu 1867. g. upoznao se s mnogim odličnim Francuzima. Na koncilu sprijatelji se osobito s najodličnijim francuskim biskupom Dupanloupom orleanskim. Kad je njegov prijatelj umr'o i Orleanci mu postavili spomenik, očekivali su biskupa u Orleansu, da podade počast svomu nezaboravnomu prijatelju. Osim Dupanloupa i njegova nasljednika Culiera dopisuje biskup sa duc de Brogliem, Gratryjem, Emilom Olivierom, Laveleyem, Legerom, Didonom, D'Avrilom, Maksimom Rocheterrom, Melonom, Hamardom, Badairom, Allainesom, Lefaivrom, Maretom, Marbeauom, Pisanijem, Loisonom, Loiseauom, Duchesnom, Picotom i drugima. Louis Leger priopćuje iz jednoga pisma biskupova pisana njemu 26. aprila 1871. „Vaša će se domovina iza tolikih kušnja i žrtava podići i pomladiti. Sretna će posljedica iza ove situacije biti, ja se nadam, iskren savez izmedju življa romanskoga i slavenskoga". Drugi put 8. januara 1875. „O slozi plemena latinskoga i slavenskoga ovisi jamačno sloboda, kultura i napredak Europe". Smijemo reći, da je bolji dio njegove korespondencije kroz tri decenija s odličnim Francuzima. Mnogi Francuzi polaze na Balkanski poluotok. Prolaze i njihovi mladi ljudi. Nikada ne propuštaju posjetiti našega biskupa, da im dade putokaz za balkanske zemlje. Kada je u strašnom ratu izmedju Francuske i Njemačke iza Sedana zaprijetila Francuskoj invazija Nijemaca u srce Francuske, u sam Pariz, poleti naš biskup glavom u Beč do ruskoga poslanika, da ga nagovori, neka cara ruskoga Aleksandra II. uputi i skloni, da ne da satrti Francuske. Neka bi posredovao. Novikov mu obeća, da će to caru obznaniti. Valjada se ipak sjetio car Aleksandar II. i na posredovanje našega biskupa, kada je godine 1875. zapriječio drugu brutalnu navalu Njemačke na Francusku.

Simpatije medju Francuzima za našega biskupa bile su općenite. Kada je godine 1888. biskup vodio hrvatsku deputaciju pred papu Leona XIII., sastadoše se Hrvati s Francuzima u crkvi svetoga Petra. Francuzi su se natjecali s Hrvatima, da odlikuju našega biskupa. „Jedva se može reći — pripovijeda sam biskup u svojem pastirskom pismu od

10. maja 1888. — koliko su ti dobri i ushićeni francuski hodočasnici mene i sav narod hrvatski odlikovali i koliko su nam bratske ljubavi i štovanja iskazivali ili u samoj crkvi sv. Petra ili pred pročeljem njezinim." Navala Francuzâ, da mu ljube ruku, bila je tolika, da je biskup skoro od navale nastradao. „Ami de France" i „Vive" grmjelo je nekoliko hiljada grla po pijaci pred svetim Petrom.

Nije naša zadaća, da oslikamo odnošaje našega biskupa u poslovima čisto crkvenim sa papama Pijem IX. i Leonom XIII. Oni su bili iskreni i odani, kako se pristoji jednomu biskupu. Samo ćemo spomenuti jednu javnu zgodu iz dobe Leona XIII., kada je biskup predvodio hodočasnike slavenske, da zahvale papi, što je izdao znamenitu svoju encikliku „Grande munus" u slavu i proslavu apostola slavenskih Ćirila i Metoda. „Gledajmo i nastojmo — zove biskup svoj puk i sve Hrvate 4. febr. 1881. — da ni mi ni narod naš ovom zgodom za ostalim svijetom slavenskim ne zaostanemo. U današnjem svetom ocu papi uskrisio je Bog Slavenstvu Nikolu I., Hadrijana II. i Ivana VIII., sve slavne Isusove namjesnike, koji su važnost slavenskoga pitanja posve shvatili i iz svih sila o tom nastojali, da Slavenstvo uzvišeni onaj cilj postigne, koji mu Bog u bratskoj slozi sa najodličnijim narodima ovoga svijeta opredijeli. Znam ja zacijelo i iz izvora posve vjerodostojna, da sveti otac papa nas južne Slavene osobitom ljubavlju ljubi i da iz blagoga srca svoga, iz koga se srce Isusovo odziva, ne isključuje ni braću našu istočnoga obreda". Papa dade poslije o tom hodočašću kovati spomenicu g. 1883., koja je na Petrovo u Rimu razdijeljena, gdje je na jednoj strani papa Lav XIII., a na drugoj naš biskup s hodočasnicima slavenskima.

Biskup je s Talijanima crkvenjacima, učenjacima i umjetnicima prijateljski više godina općio u Veneciji, Fiorenci i Rimu. Izmedju kardinala prijateljevali su s njim najučeniji i najodličniji članovi kurije: Viale Prela, Franchi, Nina, Jacobini, Bartolini, Capecelatro, Parochi i Rampolla. Osobito je dobar njegov odnošaj bio s učenim upraviteljem papinskih arhiva Augustom Theinerom. Od odličnih politika bio mu je najsrdačniji odnošaj s ministrom Markom Minghettijem, a onda s Bonghijem, Torlonijem, sa slavnim arheologom Rossijem, sa glavom aristokracije rimske knezom Odescalchijem i drugima. Jednom kod Odescalchija sabrana aristokracija sleti se oko biskupa, neka se preko zime naseli u Rimu pak ih pomiri s papom. To mi je pripovijedao Rački, koji je bio prisutan.

Biskup je prijateljevao i s mnogim njemačkim biskupima, svojim

drugovima iz koncila. Od učenih ljudi bili su mu poznanci: Gregorovius, Gneist, Döllinger, Hübner, Helfert, Schuselka, Overbeck, Lützow, Eitelberger i drugi mnogi. Sam Bismarck tražio je, da dodje s našim biskupom u doticaj preko poslanika Schlözera, kada je imao da prekine kulturkampf.

Biskup nije nikada posjetio Engleske, nije znao engleski, a opet je po glasu dospio u prijateljstvo s velikim engleskim državnikom Gladstonom, s kojim nekoliko godina srdačno dopisuje. Rekosmo „srdačno". Jednom mu piše Gladstone, da su njihove misli o politici na Balkanu ne samo sukladne, nego dapače identične. Drugi put opet: „Sve mislim, da Vas jednom posjetim u Vašem biskupskom sjedištu. Smetaju mi samo onih 67, koje na ledjima nosim." Biskup je još srdačnije općio s lordom Actonom, koji ga je dapače u Djakovu posjetio.

Prvi i naravni biskupovi prijatelji jesu odlični sinovi slavenskih naroda. Za njih kao za braću biskupovo srce vruće bije. Zato je on po svem svijetu razglašeni „panslavista", zato su svi protivnici Slavenstva u svijetu i protivnici našega biskupa. Ne bismo bili pravedni, da ne spomenemo i njegovih nešto protivnika u domovini njegovoj. Rodila se i u Hrvatskoj protuslavenska misao u dva traka. Onaj trak, koji je mislio, da on ima biti nosilac ideala hrvatskoga naroda, postavio je sam sebi dostojan spomenik svojim grubim navalama na Slavenstvo i na našega biskupa. Tko hoće, nek se tim potanje bavi.

„Zadaća svakoga čovjeka, svake države i cijeloga čovječanstva jeste vršiti istinu i pravdu na ovom svijetu". S ovim riječima biskupovim najljepše uvodimo biskupove odnošaje prema Slavenstvu. Prvi su mu i najbliži po odnošajima Česi. S njima je prijateljevao već godine 1848. Misao o federalističnom ustrojstvu monarhije branio je on i u našem saboru. On prijateljuje sa Palackim, Riegerom, Josipom Jirečekom, Klam-Martinicem, Skrejšovskim, Čermakom, a i s drugima. Najtrajnije mu je i neprekidno prijateljevanje i dopisivanje kroz pedeset godina sa pobratimom Franjom Ladislavom Riegerom. Pri svim djelima i slavama biskupovima učestvuju i Česi, a tako se i biskup oglašuje pri češkim svečanim zgodama. Za karakteristiku svih tih zgoda neka bude njegova čestitka pobratimu Riegeru prigodom njegove osamdesetgodišnjice: „Vele slavni prijatelju! Ti si divne sposobnosti duha i značaja svoga vazda upotrijebio na korist, prosvjetu i slobodu svoga naroda, kao i na onaj položaj, koji mu u državi s punim pravom pripada. Narod tvoj slavni spaja pri osamdesetoj godišnjici tvojoj slavu imena tvoga sa slavom svojom i ufanjem svojim. Ja se toj slavi iz svega srca pridru-

žujem i želim, da ti Bog dozvoli doživjeti čas, kada će se sve pravedne želje tvoga naroda ispuniti. Slava tebi, slava cijelomu narodu češkomu". Rieger opet njemu prigodom pedesetgodišnjice biskupovanja ovako čestita: „Visoko štovani prijatelju! Malo ih je, kojima je Bog dao, da učine historijski što znamenito. Ali sretan i zaslužan je onaj, komu toplo srce za dobro naroda i požrtvovnost pružaju snagu, da taj veliki božji dar pretvori u neprolazna djela, i koji stupajući pred svojim narodom taj narod snažno naprijed pomiče. Tebi, plemeniti mužu, sve je to dano i k svemu tomu visoka starost sa duševnom jakošću. Ako se i ne može sve ono veliko, za čim težimo, postići, ako i najplemenitije namjere ljudi sumnjiče, ako i patriotske čine drugi nezahvalnošću uzvraćaju, vlastita svijest, da smo požrtvovno samo za dobrim težili, bodri nas na putu prema grobu i tješi time, da će nam s onu stranu groba povijest izreći pravedan sud".

Slovaci savijaju se oko našega biskupa kao djeca oko oca u veselim i tužnim danima. Kada je Nj. Veličanstvo (g. 1862. 21. aug.) potvrdilo pravila Matice slovačke i darovalo u to ime i hiljadu forinti, prvi se oglasi naš biskup sa darom od hiljadu forinti. „Nijedno pleme slavensko u Austriji — piše biskup njima — nije u toli teškom položaju kao slovački narod u Ugarskoj... Moje je ipak čvrsto uvjerenje, da će pravda i istina pod blagim uplivom Boga i pravednoga vladara prije ili poslije i tu pobijediti... Nadati se je, da će i Magjari uvidjeti, da u interesu njihovu leži, da krasni narod slovački zadovoljan i sretan bude, što dakako dotle biti ne može, dok mu jezik i narodnost u svakom obziru obezbijedjena ne bude." Rado se Slovaci njemu utječu u svojim nevoljnim danima.

Poljaci kao katolici i koliko su nesreće imali i nepravde trpjeli, imadu za sebe biskupove simpatije. Koliko su se i koji su se priznavali Slavenstvu, ti su mu bili braća i prijatelji, kao da su sinovi njegova rodjenoga hrvatskoga naroda. Godine 1881. napisa svoju sjajnu poslanicu u slavu svete braće apostola slavenskih Ćirila i Metoda, u kojoj zaklinje ruski narod, „neka se približi svetoj stolici i poboljša tako svoj odnošaj naprama najdarovitijemu plemenu slavenskomu" — Poljacima. Biskup je ove iste godine vodio i Poljake kao hodočasnike pred svetoga oca. Biskup se sprijateljio prije već sa knezovima Czartoryskim, Sanguskom, Lubomirskim, Chodzkom, Grabowskim, Jablonowskim, Gregorzewskim, a sada i sa Adamom Sapiehom, grofom Tarnowskim, Kulczyckim i drugima. Stanislav Belza opisa svoj boravak u Djakovu i u Hrvatskoj u posebnoj knjizi.

Rusini se kasno javljaju biskupu. Biskup je bio njihov zagovornik kod Poljakâ u ime bratske ljubavi i potrebne sloge. U tom pogledu znao je on biti braći nepriličan. Nije mu srce podnosilo, da ne kaže Rusima, neka patnje Poljakâ ublažuju, a opet Poljacima, da ne taru Rusine. „Budućnost Slavjanstva — veli veliki apostol sloge slavenske 23. marta 1888. rusinskim društvima — njegova sloboda, prosvjeta, pobjeda i slava očevidno leži u medjusobnoj njegovoj ljubavi, slozi i bratskoj uzajamnosti. Ako se mislimo tudjoj navali i tudjoj nepravdi oteti, očevidno je, da mi sami jedan prama drugomu ne samo vazda i vazda pravdu, nego i bratsku ljubav vršiti imamo. Ja ovo sveto načelo ovdje na jugu po mogućnosti zastupam i širim, vi pak, slavna moja gospodo i časna braćo, činite to tamo na sjeveru! Bog nas i ovdje i ondje blagoslovio i dao, da čvrstom vjerom našom i svakom kršćanskom dobrotom i kreposti vrijedni i dostojni uvijek budemo onih svetih i neumrlih svrha, na koje nas je božja providnost pozvala. Medju vašim i našim narodom mnogo se sličnosti nalazi. Vaš krasni i ljupki jezik blizu je našega jezika; vaše divne pjesme, kojima se više praha zemaljskoga u rajske visine uznašate, kao da su isto to, što i naše pjesme; vaši uzorni napjevi i vaše pučko pjevanje u toliko je istovetno sa našim napjevima i našim pučkim pjevanjem, e se čini, kao da je jednoga ter istoga naroda. A i ćud nam je skoro jedna ter ista, sklona na čednost, umiljatost i ljubežljivost. Svijem tijem kao da smo i mi ovdje i vi tamo na jednu ter istu posebnu svrhu opredijeljeni, a ta je: da svaku doduše nepravdu odvažno od sebe odbijemo, ali nepravde nikad nikomu ne nanašamo, nego vazda i vazda svetoj istini služimo i ljubav vršimo, u kojoj se otajstvo i naše i cijeloga Slavjanstva slobode, prosvjete, sreće i bolje budućnosti sastoji". Ovako nježno znao bi biskup svoj pravi slavenski program samo milim sebi Slovencima izreći, jer ih drži za patnike i jugoslavenske stražare prema invaziji germanskoj na Jugoslavenstvo. Vidi se, da Rusine drži za isto takve, ako ne još veće patnike.

Biskup i Rusi. Kada ovo napisasmo, diže nam se pred očima veličajni lik našega Gjure Križanića, toga velikoga propovjednika jedinstva crkve i Slavenstva. Koliko je puta i s kakvim zanosom naš biskup o jedinstvu crkava govorio svomu narodu, a kako to očitova u svojim slavnim govorima u rimskom koncilu svemu svijetu! Koliko je puta izrekao, da bi život svoj žrtvovao za ovu svetu misao! Zna on, da je tomu veliki trud i rad ne decenija, već vijekova potreban. Zato je želio, da Rusija s rimskom crkvom bar u bliže doticaje stupi. „Ja već

nekoliko godina nastojim — piše on gospodaru Crne gore — ne samo naše jugoslavenske glave, nego i samu Rusiju uputiti, da je u slavenskom interesu neizmjerno stalo, da se glede svojih katoličkih podanika sa svetom stolicom sporazumije. Cijelo ovo stoljeće ne poznaje po mom osvjedočenju djela uzvišenijega i divnijega, nego što je djelo, koje se je u najnovije doba po Rusima dogodilo; a Crnogorci i crnogorski knez ponovili su u tom svetom djelu čudesa onih grčkih junaka, koje je starac Homer opjevao, pa ipak sav je svijet graknuo i na Ruse i na Crnu goru. Već gledom na ovu okolnost željeti bi bilo, da se slavenski svijet u povoljne odnošaje stavi sa svetom rimskom stolicom, koja je najveća moralna sila na svijetu" (11. sept. 1879.).

Biskup je u tom pogledu postigao i neke uspjehe. Ruska vlada bila je voljna učiniti prve korake. Trebala je za to pouzdana posrednika. Biskup je voljan od srca svoga otkinuti svoga prijatelja Račkoga. Promislite, koliko ga je on trebao, koliko je bio uvjeren, da ga treba akademija i hrvatski narod. Ali biskup vjeruje u mudrost i razboritost svoga prijatelja, vjeruje, da bi ovo približenje preko katolikâ Rusije rimskoj crkvi moglo biti od najvećih i najsretnijih posljedica za cijelo Slavenstvo. Rački stavlja uvjete, da se prizna i dade veća sloboda katolicima. Na tom se sve razbije. Rački odbije ponudu.

Biskup boraveći poslije koncila po više puta u Rimu upoznao se i sprijateljio s knezom Urusovom, Butenevom i Izvolskim, ruskim poslanicima u Rimu, a vidjamo ga i u prijateljstvu s ruskim državnikom Hesenom. Biskup nastoji, da Rusija učini konkordat sa svetom stolicom. — Nije to išlo. Biskup je uvijek sudio, da bi se tim konkordatom ublažili odnošaji izmedju Rusa i Poljaka, što je on na sav glas svojim ruskim i poljskim prijateljima razlagao. Biskup je s mnogo Rusa općio, a s nekima i dopisivao, kao što su: Hesen, Ignatijev, Urusov, Pierling, Martinov. Ali srcu njegovu kao da je najmiliji veliki ruski filozof Vladimir Solovjev, najglavniji pobornik jedinstva crkve u ruskom narodu, koji o jedinstvu crkve tako otvoreno i uzvišeno svomu narodu pripovijeda, kako nikad nijedan Rus. Solovjev je biskupov gost za duže vremena u samom Djakovu.

Kada je papa Pije IX. pri prelazu Rusa preko Dunava Rusima neprijatan govor govorio, napisa biskup spomenicu na državnoga tajnika i na samoga papu, kako to rastužuje kršćanski svijet. Biskup je Bogu hvalio, kad je Rusija Tursku pobjedjivala i kršćane oslobadjala. Upravo cvili od jada, što ima i katoličke štampe, koja stoji na strani Turaka, a proti Rusiji. O tom se potuži u opširnoj spomenici

upravljenoj na državnog tajnika kardinala Franchija (14. marta 1878.), a želi, da to i svetomu ocu priopći. Biskup žali, što katolički list (La Defense) stoji na strani Turaka, gdje bi morao hvaliti Rusiju, koja se je tako plemenita posla latila, morao bi kuditi i plakati, što ostala Europa suha oka gleda toliki pokolj krštene čeljadi, pače što se stavila u takav položaj, da oslobodjenje kršćanâ odgadja i osujećuje. Dakako, uvjeren je biskup, da bi se drugačije sudilo o Turcima, kada bi ti kršćani po Balkanu bili Gali, Nijemci, Magjari i drugi, ali budući da su Slaveni, zavlače se njihove muke u nedogledna vremena. Zato moli biskup kardinala, neka zabrani takovo pisanje katoličkoj „La Defense", na temelju kojega pisanja mogu Rusi s punim pravom govoriti, da su oni nama katolicima omraženiji nego li protestanti, pače više nego li sami Turci. A ipak Rusija steče eto sama zaslugu i slavu, da ona jedina ugnjetavane narode krvavim žrtvama brani i odlučno zaštićuje.

Kad je Rusija slavila g. 1888. devetstogodišnjicu pokrštenja svoga kneza Vladimira i ruskoga naroda u Kijevu, pošalje onamo naš biskup ovaj telegram: „Baština sv. Vladimira, sveta vjera, jest uskrsnuće i život, svijetlo i slava ruskoga naroda. Bog blagoslovi Rusiju, da jakošću vjere, uzornim životom, pomoću božjom i kršćanskim junaštvom uza svoje druge zadaće i onu najuzvišeniju svjetsku misiju ispuni, koju joj je Bog namijenio." Štampa židovska i magjarska navališe na sve mahove na ovaj telegram biskupov. Vlada magjarska valjada da zadovolji svomu javnomu mnijenju, mislila je, da je potrebno skloniti samoga kralja, da ovaj telegram javno osudi i biskupa pokara. U mjesecu septembru ove godine 1888. došao je glavom car i kralj Franjo Josip na manevre vojne u Bjelovar. Kod predstave klera prikori kralj biskupa (po „Pester Lloydu") ovim riječima. „Čudio sam se, kakav ste vi poslali telegram u Kijev. Vi niste bili pri sebi. Vi ste bili bolesni. To je čin proti monarhiji i proti vašoj crkvi". Biskup se pokloni i reče: „Veličanstvo! Moja je savjest čista". Kraljev ukor razveselio je biskupove protivnike, a rastužio njegove prijatelje. Sav naobraženi svijet zanimao se ovim izvanrednim dogadjajem. Novine europske i amerikanske zanima sudbina proslavljenoga koncilskoga govornika. Nikada do tada nije jasnije izašlo na vidjelo, da je naš biskup doista čovjek svjetskoga glasa.

* * *

Biskup Strossmayer bio je stasa dosta visoka, koji mu je lijepo pristajao, da i vanjskim izgledom predstavlja ugledna crkvenoga dostojanstvenika. Suhonjav i vitak ostaje skoro do svoje osamdesete godine, svi su mu oblici oštri, a pogled živahan i pronicav. Tekar poslije osamdesete godine zaobljuje se i cijeli mu lik i postava odaje blagoga i dobroćudnoga starca. U mladosti slab i boležljiv, u starosti zdrav i jedar kako nikada prije, čuva sebi zdravlje neizrecivom redovitošću i umjerenošću. U slatkom smijehu iza velikih otvorenih usta prikazivali bi mu se zubi svi sačuvani do jednoga. Glas mu je melodičan bez grubosti u dubljini i piskutljivosti u visini. Hod mu je brz i krepak sve do visoke starosti.

Kod njegova gostoljubivog stola sjedili su kroz pedeset godina jamačno sinovi prosvijetljeni svih naroda europskih. Nije nikada nijedan od njega odlazio, da se ne divi njegovoj živahnoj i duhovitoj konversaciji. Kada je počeo govoriti kakav govor, priklonio bi glavu, lice bi mu se namreškalo i pokazalo upalo, kao da je bolan. Glas bi mu bio tih i slab, kao da će šaptati. Kako je god napredovao govor, tako je napredovao njegov glas i ispunjavala se njegova lica. Do kraja govora već su bila sasvim ispunjena i mladenačkim crvenilom oblita obadva lica. Biskup je u svakom svečanijem govoru zanesen. „Kada govorim — reče jednom sam o sebi — onda kao da ne govorim ja, nego da govori iz mene neka viša sila. A kada govorim hrvatski, latinski i njemački, ja i mislim onda samo u tom jeziku." Memorija mu je bila trajna sve do poslije osamdeset i pete godine. Tekar zadnje dvije tri godine slabio mu je sluh, te nije mogao pratiti konversaciju, kako je to prije činio. I slabiji vid posljednjih deset godina nije mu dao zadovoljavati njegovoj velikoj želji za čitanjem. Skoro do sedamdesete godine nije poznavao medjašne noćne ure, kada da se s čitanjem prestane.

Iz prošlosti nije gotovo nikada pripovijedao, što inače starci najvole činiti. Bilo je pred desetak godina. Sjedio s nama drug biskupov od mladosti, takodjer starac već od osamdeset godina, pa pripovijeda i pripovijeda iz njihove zajedničke prošlosti. Biskup se najednom okrene prema meni i reče: „Ovaj moj prijatelj sve pamti, što je bilo, a ja ništa, već gledam samo naprvo, i opet ne vidim ništa." Tom prigodom stari drug njegov pripomene, kako je pri jednom ispitu u teologiji Strossmayer smjelo i samostalno odgovarao. Predsjednik ispitne komisije iznenadjen reče mu: „Vaše gospodstvo bit će ili najveći heresijarha 19. vijeka ili najjači stup katoličke crkve". Hvala Bogu, da je bio ovo drugo.

Strossmayer je umr'o 8. aprila1905. iza kratke bolesti u devedeset i prvoj godini života. Zaplakao je za njim sav hrvatski narod i cijeli slavenski svijet. Sami njegovi protivnici malo se ublažiše pred strahotom smrti i veličinom čovjeka. Mi opet u ime naše akademije i hrvatske naše domovine kličemo: „Bog je blagoslovio Tvoj rad, veliki biskupe, u narodu hrvatskom, a narod će hrvatski blagoslivljati Tvoju uspomenu u vijeke vijekova, od roda u rod. Slava Tebi!“

I.

GOVORI.

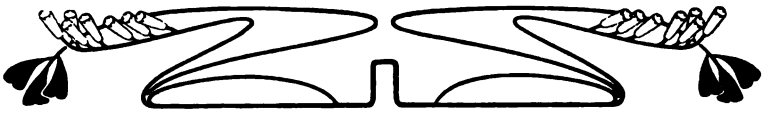

1. GOVOR O AKADEMIJI I SVEUČILIŠTU

GOVOREN U SABORU DNE 29. TRAVNJA 1861.

Svijetli bane, gospodo narodni zastupnici!

Svijest i srce naroda jest ono sveto gojište i shranište, u kom se prema potrebocama narodnima plemenite misli, plemenite želje i zahtjevi radjaju i čuvaju; pak što narod čestit i nevin polag zakona vječite pravde i istine u svijesti svojoj pomisli i ushtije, što u srcu svom zaželi, to pod blagim uplivom božje promisli prije ili poslije sve prepone i spletke ljudske nadvladati i u javnom životu ožudjenim plodom uroditi mora. To je, što poštenjaka i tada tješi i hrabri, kad se tmasti oblaci nad glavom domovine viju.

Meni, gospodo narodni zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom želja, koje za mili dom i rod svoj gojim, ponešto olakša, pače od radosti ustrepti, dočim vidim jednu od najusrdnijih i najplemenitijih namjera naroda našega s tolikim vašim odobrenjem, s tolikim vašim usklikom i ushićenjem primljenu i oživotvorenu; namjeru naime, da se putem akademije znanosti u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je doslije pod uplivom raznih nepovoljnih okolnosti samo životarila i tako rekav kukavila. Jednodušni usklik i ushićenje vaše, s kojim evo namjeru rečenu prigrliste, poručanstvo narodu našemu pruža, da ne ima nijednoga medju nama, koji bi se dušom i srcem narodnim željama, narodnim pravima, narodnoj časti i ponosu iznevjerio; pače da svi živo osjećamo nužde i potrebоće naroda našega, rane ljute, s kojih toliko boluje; da svi dobro shvaćamo uzvišenu zadaću naroda našega; da, gdje se o tom radi, da se narodu našemu ujamči sretnija i slavnija budućnost, razlikosti mnijenja medju nama ne ima, da smo tada svi jedna duša i jedno srce.

Jednodušni usklik i ushićenje, s kojim akademiju znanosti pozdravljate, uvjerenje je, da je plemenita želja i namjera ova narodu svemu, da je svima nama upravo iz dna srca i ljubavi proistekla. Gdje

je srce i ljubav tvoja, tu je — veli Pismo — i blago tvoje. Gdje je toli srdačna jednodušnost, tu će biti blagoslov božji, tu će biti i blagodarna desnica naroda našega, bit će tu primjernim načinom blagodarna desnica plemenitih naroda našega zastupnika, ter će pomisao tu do onoga stepena savršenosti dovesti, koja časti i dostojanstvu naroda našega odgovara, koja odgovara uzvišenomu cilju, koji nam pred očima trepti, da nam naime blagorodica i blagovjesnica više svjetlosti i višega izobraženja, knjiga narodna, svaki dan to više procvate ter narod naš duševnim blagom svojim u tolikom izobilju obogati, da se naskoro s najizobraženijim narodima svijeta ustakmiti može.

Što se malenkosti moje tiče, hvalim srdačno g. vel. županu križevačkomu, hvalim svima vama, gospodo, na tolikoj vašoj pohvali, na tolikoj dobrohotnosti i toli blagom sudu o meni. Ja ništa drugo, gospodo, ne učinih doslije, nego samo puku dužnost ispunih prama narodu svomu. Bog me i mila domovina od malih nogu tja do danas stostrukim načinom dužnikom svojim učini; ja se trsim i trsit ću se do groba svoga što mogu bolje Bogu i domovini se odužiti.

Ja sam, gospodo, od prostih, neukih roditelja proizišao te sam osobito u mladjoj dobi svojoj podosta tegoba u obrazovanju svom očutio; znam dakle iz vlastitoga iskustva svoga, što će reći miloj domovini i sinovima domaćima sredstva višega duševnoga izobraženja pružiti. Oni, gospodo, koji su nas rodili i odgojili, tijelo su nam i tjelesni život dali i othranili, ter su zato vječitoga našega priznanja, vječite zahvalnosti vrijedni; koji nam pak sredstva k višemu duševnomu izobraženju pružaju, oni nam viši život daju, koji toliko više vrijedi od prvoga, koliko više vrijedi nebo od zemlje, duh od tijela, dobra duševna od blaga tjelesnoga To su oti duševni roditelji, kojima nigda dosta priznanja, nigda dosta zahvalnosti iskazati ne možemo. Dobra, gospodo, koja uživam, zakoni crkveni baštinom siromahâ nazivlju. Ja scijenim, da je za sad mila domovina naša, što se sredstava za duševni razvitak tiče, još veoma oskudna i siromašna; scijenim dakle, da je svih nas sveta dužnost oskudnoj i siromašnoj domovini našoj u pomoć priteći; napose pak sveta je to dužnost onih, koji su držani po svetom stanju i zvanju svom osobitu skrb za siromahe nositi, budući baštinici ljubavi onoga, koji na ovaj svijet dodje s osobitim obzirom na siromahe i uboge, koji i sad i do vijeka osobitim načinom u siromasima i ubogima bivstvuje ter svaki dar sirotinji učinjen, kano da bi samomu njemu učinjen bio, smatra i nagradjuje.

Gospodo narodni zastupnici! Nemoć, pod kojom stenjaše i bolovaše doslije narodna knjiga naša, ona je ista, pod kojom stenje i boluje cijelo državno tijelo naše. Oštećeno nam je državno tijelo naše i oslabljeno na sve četiri strane svijeta; oštećeno i oslabljeno stranom nehajstvom našim, oštećeno i oslabljeno stranom tudjim nesmiljem i nepravdom, oštećeno i oslabljeno ponajviše našim požrtvovanjem za opće dobro.

Gospodo! Moje je uvjerenje cijelim tečajem javnoga života domovine naše potvrdjeno, da jedva ima naroda pod nebom, koji bi požrtvovanjem svojim i stoljetnim tako rekav mučeništvom svojim toliko si susjedne narode, toliko cijelo carstvo, pače cijelu Europu zadužio, koliko naš narod; zato scijenim, da je sveta dužnost susjednih naroda, sveta dužnost carstva i cijele Europe tim se narodu našemu odužiti, da ga živo i iskreno u težnji njegovoj, stare i nove rane državnoga tijela svoga po mogućnosti iscijeliti ter mu staru snagu i valjanost povratiti, podupire. Bilo medjuto tomu kako mu drago, istina je, da se oštećenost i rascjepkanost državnoga tijela našega prenesla u sve struke javnoga državnoga i duševnoga života našega, a po tom naravno i u knjigu našu, na veliku štetu narodnoga izobraženja našega. Tužni književnik, poslije kako bi velikim trudom i naporom knjigu izumio i svim mogućim uresom duše i srca svoga nakitio, tada mu se istom valja brinuti i glavu razbijati, kako će duševno ljubimče svoje na svijetlo iznijeti i u bijeli svijet oturiti. Trud pregolem, a šteta vazda gotova.

Nije čudo, da su se u tako nepovoljnom položaju najizvrsniji umovi od duševne radnje strašili i ustezali; nije čudo, da je u tim okolnostima mnogi plod duha domaćega u zabitnom kutu hranom moljaca postao, dočim bi krasnom hranom duhu domaćemu postati imao. Ah! Bog sâm zna, koliko duševnoga blaga u starim i novim spisima s toga uzroka u tminama zakopano stoji ter željno dan uskrsnuća svoga očekuje. Znala bi nam ovom prilikom o tom koješta pripovijedati posestrima Dalmacija, da ju tudja ruka od ogrljaja našega ne priječi, posestrima, velim, Dalmacija, koja, kao što je negda bila središte državnoga i političkoga života našega, sjedište kraljeva i krune naše, kolijevka slavnih junaka naših, tako je bila ujedno ognjište više svjetlosti i obraženosti, koje djelo cijenom i valjanošću svojom ništa ne ustupljuje najkrasnijim djelima izobraženih europejskih naroda. Ah Dalmacijo mila, što se od tebe učini! Vrati, ah vrati se čim prije u naručaj naš, pak ćeš bez dvojbe biti, što si negda i bila, glava naša i kruna naša!

Tomu nedostatku doskočit će akademija znanosti pružajući sredstva narodnoj knjizi, da bez ikakvih prepona slobodno pred lice svijeta i naroda stupiti može; akademija znanosti će, ako Bog da, narodnoj knjizi onu slogu i ono jedinstvo pribaviti, koja jur kod izobraženih germanskih i romanskih naroda vlada i koja je jedina poluga višega razvitka narodnoga izobraženja. U prvom početku i kod germanskih i romanskih naroda knjiga je narodna pod istim teretom stenjala kao i kod nas, pa je istim putem do sloge i jedinstva dospjela, a po slozi i jedinstvu do one gorostasne vrline, kojoj se s punim pravom čudimo. Što je kod njih moguće, moguće je i kod nas. Još i dan danas više je razlikosti u narječjima kod Germana i Romana nego kod nas Slavena na jugu, pa kad su oni razlikost i rascjepkanost tu u knjizi nadvladati mogli, nadvladat ćemo ju i mi, ako mudro i postojano napredovali budemo. Tada će se istom dokazati,

*

da duh slavjanski na jugu, lišen tudjih okova, puno lijepih sposobnosti posjeduje; tada će se jamačno dokazati, da je crna kleveta, da duhu slavjanskomu originalnost i viši polet manjka, koja kleveta u ustima ljudi, koji ju do sad narodu našemu predbacivahu, upravo toliko pravedna i istinita bijaše, kao da bi čovjeku, komu si noge i ruke sapeo, predbacivao, što s onom brzinom ne gradi, s kojom prost i svakih okova lišen, ili da bi se divio ptici, kojoj si krila podsjekao, što se ne baca nebu pod oblake.

Gospodo narodni zastupnici! S akademijom znanosti usko je spojen drugi zavod, koji bez dvojbe svakomu domorocu vruće na srcu leži i ležati mora. A zavod taj jest jugoslavensko sveučilište u Zagrebu. Gospodo! Usklik i pohvala jednodušna, s kojom primiste izušteno po meni jugoslavensko sveučilište, svjedok je, da sam tim dirnuo upravo u živac domorodnih želja, da je i taj zahtjev ko i prvi proistekao iz žive duše naroda našega. Akademija znanosti pretpostavlja po mom mnijenju sveučilište.

U akademiji znanosti sve struke znanja čovječanskoga u vi em znamenovanju zastupane biti moraju. Mudroslovlje, filologija, pravoslovlje, prirodoslovlje sa svima ograncima svojima, bogoslovlje, slovoslovlje, povjesnica i t. d. i t. d. u višem smislu u akademiji znanosti stjecište i utočište svoje naći imaju. Akademija znanosti ima biti umovima, koji se poput orla na krilima uzvišenoga duha svoga nebu pod oblake dižu, najplemenitiji cilj radnje duševne. Akademija znanosti ima biti nagrada i lovor-vijenac ljudima, koji su se ma u kojoj struci znanosti osobito odlikovali. To vam pak, gospodo, akademija samo onda biti može, ako se budu sve struke znanosti u sredini našoj i u narodnom duhu predstavljale i podučavale; ako se bude putem sveučilišta vrelo otvorilo, iz kojega će krasna omladina naša žedju svoju duševnu trnuti i onim se blagom obogatiti moći, koje više čovjeka resi i odlikuje nego ikakovo sjajno ime, više nego sve blago materijalno ovoga svijeta. Ako misli akademija znanosti procvasti, tada je nužno, da se za nju sjemenište u sveučilištu otvori mladih ljudi, koji bi se za višu duševnu radnju udesili i usposobili. Tkogod nam strani amo dodje, znajući, da je u Zagrebu sjedište akademije znanosti, nimalo dvojiti ne će, da je tu ujedno i sjedište sveučilišta; tako su te dvije ideje, ta dva zavoda jedan s drugim usko spojena.

Gospodo narodni zastupnici! Naš položaj vrlo je važan, ter ako se ne varam, narod će naš skoro pozvan biti, da ne samo u vlastitom interesu svom, nego i u interesu posvećenoga prestolja i sjajne dinastije, u interesu susjednih naroda, u interesu cijeloga carstva plemenitih zadaća riješi. Jedno od najogromnijih europejskih pitanja, koje cijeli svijet već odavna vele zanima, živo će se nas i naše budućnosti kosnuti. Pitanje to nas je jur rijeke krvi stajalo; nije dvojbe, da ćemo mi zvani biti u isto to pitanje u interesu kršćansko-europejske civilizacije duboko utjecati. Gospodo! U tu svrhu nije dosta, da nosimo zdravu mišicu i srce junačko. Danas se vojuje više i odlučuje

oružjem duha nego oružjem materijalnim. Zaman nam najznamenitiji položaj, zaman najplemenitije zadaće, ako nam umnih i moralnih sila uzmanjka, bez kojih sve blago neba i zemlje ništa ne prudi, jerbo je um, koji blago materijalno oživljuje, ravna i na korist obraća. Atena bijaše malahni grad, stara Grčka, što se prostora tiče, neznatna, pak se ipak Atena i stara Grčka zbog umnih i moralnih sila svojih na sve strane svijeta proslavi niti će joj igda slava potamnjeti, dok bude pod suncem ljudi, koji um, blago duševno više cijene nego blago materijalno, koje samo po sebi nikakve vrijednosti ne ima. Stari Rim već odavno poginu, ali ne poginu slava staroga Rima. Duhu staroga Rima u istim razvalinama starorimskih umotvora ni danas se svijet dosti načuditi ne može. Živi stari Rim još i danas u neumrlim proizvodima uma i znanosti svojih. Upliv izobraženosti staroga Rima u preporodjenje i razvitak duševni još se i danas živo osjeća i osjećat će se, dok je svijeta i vijeka. Mala šaka Francuza i Engleza zauze Peking, ponizi i upokori narod od više sto milijuna ljudi. Toli više valja umna sila od materijalne. To je ona sila, koja nebom i zemljom vlada; to je ona sila, koja zvijezde po nebu broji i stazu im pokazuje; to je ona sila, koja parom upravlja, da plav naprijed goni; to je ona sila, koja munji zapovijeda, da misao čovječju s jednoga kraja svijeta na drugi prenosi; to je ona sila, koja u busuli mornaru na pučini morskoj danju i noću svijeti. Te sile mi potrebujemo, gospodo, nada sve, da važni položaj svoj upotrijebimo, da zadaću svoju na korist i slavu naroda našega riješimo. Da si tih sila nabavimo, nužno je, da u sredini našoj i u narodnom duhu sveučilište ustanovimo. Mladež naša krasna je, čedna je, poslušna je, rado se naucima posvećuje, sposobna je. Mladež naša taka je, da ju s punim pravom cvijetom sadašnjosti a nadom bolje budućnosti nazvati možemo. Mladež naša ima biti baštinica želja naših i duševnih težnja naših. Da se ni mi ni mila domovina u nadi svojoj ne prevarimo, dužnost nam je priliku pružiti mladeži našoj, da se izobrazi, da plemenitom baštinicom ljubavi domorodne, domorodnih želja i težnja, slave i dike praotaca svojih po uzvišenom umu i oplemenjenom srcu postane; što samo tada možemo dostići, ako sveučilište u sredini našoj podigli budemo. Mladež naša puno duha i poleta ima, ali je većom stranom siromašna ter joj nije moguće s velikim troškom tudja sveučilišta pohadjati, otkle višekrat biva, da najljepše sposobnosti zakopane i za narodni dobitak izgubljene ostaju. Da i ne napomenem, da mladež u preranoj dobi izvan granica domovine svoje boraveći lako dušu svoju otrovati i narodu se svomu za vazda otudjiti može.

Još jedno, gospodo narodni zastupnici! I na Balkanu već počinje zora bolje budućnosti lice svoje pomaljati. I s onu stranu Save i Une počinju neki barem te neki nuždu osjećati višega obrazovanja. Počinju i u tima stranama osvjedočenje gojiti, da se treba ponajprije uzdati u se i u vlastite moralne sile svoje, da se od strašnog sužanjstva oslobode. Kršćanstvo preko Save i Une krv je od krvi naše, udo je od tijela našega. Negda i oni bijahu dio cjeloviti državnog posjeda našega. Ne ima prijeko znamenitijega mjesta, gdje ne bi hrpe kosti

naših slavnih pradjedova pokopane ležale, ne ima grada tamo znamenitijega, oko koga ne bi zemlja rijekom krvi hrvatske opojena bila. Jaram, pod kojim vijekove već stenju, i nas jednokrvnu i jednoplemenu braću teško tišti. Onostrana braća u nas oči svoje obraćaju, u nas se uzdaju, k nama ruke svoje dižu. Mi doslije malo ili ništa im učiniti ne mogosmo. Scijenim, da ćemo im ponešto u pomoć priteći, ako ovdje u Zagrebu, a to jest upravo pred vratima njihovima sveučilište podignemo, obilno vrelo ono, iz koga će i njihovi sinovi crpsti ono blago duševno, koje dočim um prosvjetljuje i srce oplemenjuje, ujedno najsigurnije jamstvo pruža one slobode, za kojom svako plemenito srce toli čezne.

Gospodo! Dužni smo, po mom mnijenju, domovini i samim sebi; dužni smo akademiji znanosti, koju ustrojismo; dužni smo onoj veličanstvenoj zadaći, koju u interesu ustavne slobode i sretnije budućnosti naše riješiti imamo; dužni smo u interesu cijeloga Slavenstva na jugu; dužni smo i braći našoj, koja pod turskim jarmom stenju; dužni smo krasnoj i miloj omladini našoj; dužni smo napokon i slavnomu gradu Zagrebu u sredini našoj utemeljiti sveučilište. Gradu velim Zagrebu, koji slave i milinja radi imenujem, koji od starodavnih vremena sredotočje kraljevina naših, višega državnoga i duševnoga našega života bijaše, komu ista priroda višu znamenitost i budućnost dosudi i opredijeli, koga će slava neuvela i stoga ostati, što mu lovor nepobitnosti junačko čelo resi, a sniženi okovi tudji vrat nigda, ni onda oskvrnili nisu, kad je bujica turska velike države oko nas poplavila i slavne gradove pod jaram svoj skučila.

Zato predlažem, da se istomu odboru, koji će izraditi imati osnovu akademije znanosti, nalog ujedno podijeli, da izradi osnovu za sveučilište, i da način naznači, kojim bi se najbolje i najuspješnije sveučilište kod nas oživotvoriti moglo. Budući da se radi o stvari toli plemenitoj i narodu našemu toli nužnoj, to nije dvojbe, da ćemo svi jednodušno uz to pristati i tako pred cijelim svijetom zasvjedočiti, da nam više obrazovanje naroda našega vruće na srcu leži.

(Posebno izdanje, u Zagrebu 1861.)

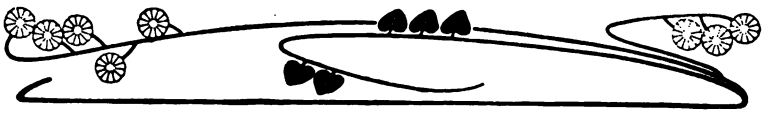

2. GOVOR O ODNOŠAJIMA KRALJEVINE HRVATSKE DALMACIJE I SLAVONIJE PREMA KRALJEVINI UGARSKOJ

GOVOREN U SABORU DNE 5. SRPNJA 1861.

Svijetli bane, gospodo zastupnici naroda!

Evo već više nedjelja pretresuje se najvažnije pitanje domovine naše, kojega rješenje, ispalo ovako ili onako, svakako će duboko zasijecati u budući udes i sudbinu naroda našega. Pretresuje se pitanje to s onom ozbiljnošću, s onom svestranošću i temeljitošću, koja predmetu toli važnomu dolikuje, koja dolikuje zastupnicima svijesnima, koji znadu, kolika ih zbog svake riječi u tom poslu izušćene odgovornost pred Bogom i pred ljudima, pred narodom danas i pred najkasnijim potomstvom čeka. Dakako da je u toj borbi mnijenjâ i osvjedočenjâ gdjekoja oštra i preoštra i s jedne i s druge strane izušćena. Ali tomu drukčije ni biti nije moglo; radi bo se o predmetu životnom, a mi smo narod južan, narod vatren, pa čestoput krv u srcu i žilama našima uskipi pa i prekipi, a kad srce prekipi, tada se jezik čestokrat i nehotice otme. Takvi smo mi bili vazda na bojnom polju, pak smo eto takvi i na političkom. Ele dobra volja i plemenita namjera, koja se s jedne i s druge strane priznati mora, kadra je sve brazgotine i pukotine oštrih izraza izravnati i iscijeliti. Jedno je samo, gospodo, što vas i kano sveštenik i kano nevrijedni vaš drug molim i zaklinjem: Van iz sabornice ove crnoj nemani, sumnji i sumnjičenju, koju gnjev pakleni kadšto u sredinu naroda izriga, da najnježnije sveze razvrgne, da najplemenitija čuvstva otruje, da najsvetije namjere osujeti, da najljepša i najkrasnija djela krivo tumači i izopači.

Nit, koju su usta visoke kuće i s jedne i s druge strane u poslu, o kom radimo, tako vješto plela, jurve je posve izvedena, tako da bi i najizvrsnijemu slovoslovu, a kamo li ne meni u politici i državnom pravu podobro nevještomu mučno bilo išta nova, išta znamenita

i uvažaja vašeg vrijedna naprijed donijeti. Upravo mi je ovim časom tako, ko siročadi, kad poslije pomnjivih i pozornih birača i žetelaca pabirčiti mora. Bilo bi mi dakle mirovati i šutjeti, da me na besjedu ne nuka svijest moja i čista ljubav domovine, koja, vjerujte, prvo poslije Boga mjesto u srcu mom zauzima, gdje se je sa svetom vjerom srasla; ljubav domovine iskrena i otvorena; ljubav, kojoj je Bog svjedok, da nigda vlastite koristi ni slave tražila nije niti će igda tražiti, pače ljubav, koja bi rado i dragovoljno svako zlo, svaku nepravdu i sumnju podnijela, samo ako bi se tim zlo i nepravda od domovine odvratila. Mirovao bih ja i šutio, da možebiti narod ne očekuje koju toju u tom važnom predmetu i od onog, od kog zna, da ga je i tada ljubio, kad se je ljubav ta odasvuda, a kadšto žalibože i od domaćih sinova u grijeh upisivala. Mirovao bih ja i šutio, da možebiti narod ne očekuje koju toju od onog, od koga zna, da ga je i tada po mogućnosti branio, kad ga je led odasvuda bio, a kadšto žalibože i s onih strana, s kojih bi ga imalo ponajprvo sunce ogrijati.

Svakomu poštenomu Hrvatu starodavni ustav k srcu je upravo prirastao, ter tko mu u ustav dira, taj mu u srce i dušu dira; zato smo, gospodo, svi u tom složni, da savez bratski, koji s ungarskim narodima sklopiti želimo, nikakvu drugu svrhu imati ne ima, nego i nama i njima ustavnu slobodu ujamčiti i proti svakomu nasrtaju, došo on otkud mu drago, obezbijediti; pa kad bi se taj cilj potpuno dostigao, ne ima i opet nijednog srčanog Hrvata, koji bi vrhu toga i za dlaku samo od svojih svetih prava, od svoje samostalnosti i neodvisnosti popustiti hotio, jerbo bi to značilo ne hrvatsku, nego ropsku dušu imati; značilo bi ne savez tražiti, nego glavu pod tudj jaram skučiti. Iskreno ispovijedam, da u tom obziru ja potpunu logičku dosljednost nalazim u predlogu zastupnika ribničkoga, komu na srčanosti, odvažnosti i na trudu neka bude hvala! Sjeme, koje se u sabornici ovoj sije, ne pada doisto na kamen, pa ako danas ne iznikne i ne uzori, ono će izniknuti i uzoriti vremenom. Da mi listom uz taj predlog, s nekim dakako promjenama, ne pristajemo, krive su tužne okolnosti, u kojima živimo; a i to, da oni, koje je božja providnost postavila na mjesto uzvišeno, da straže, a oni dovoljno ne bdiju; kojima je sluh dala, da gromki glas ne samo jednog ili drugog, nego svih naroda čuju, a oni ne slušaju. Budući da se k toj ideji najvećma približuje predlog, koji osrednji odbor preporučuje, zato i ja uz njeg pristajem. Dvije su bitne razlikosti izmed predloga osrednjeg odbora i ispravka časne gospode zastupnika grada Zagreba. Prva: da predlog osrednjeg odbora zahtijeva, da se prije potanjeg ugovaranja od strane ungarskog sabora u svoj pravovaljanoj formi prizna državna samostalnost i cjelovitost Trojedne kra'jevine; druga: da predlog osrednjeg odbora uopće samo govori o užem savezu, o kom bi se tada dogovarati imalo, dočim ispravak zastupnikâ grada Zagreba već sad napominje jedinstvenu legislaciju i toj legislaciji odgovarajuću jedinstvenu upravu, o koje shodnosti, potreboći i opsegu imalo bi se dogovarati.

Meni je dakle, koji uz predlog osrednjeg odbora pristajem, prednost istoga i u prvom i u drugom obziru opravdati.

Što se prvog, to jest samostalnosti i cjelovitosti naše državne tiče, gospodo, stara povijest pa s njom i javno državno pravo naroda našeg, koje se u povijesti kao u čistom zrcalu odziva, podosta je još tamom zastrta. Narod naš, otkad je na ovostrano europejsko pozorište stupio, više se je žalibože, mačem i oružjem nego li umom i perom bavio. A bilo je žalibože vremena, gdje bi se onomu, koji bi kritički i znanstveno dogodovštinu našu i javno pravo naše u sredini našoj predavati hotio, lako katedra podignuti mogla ondje, gdje bi samo četirma hladnim zidinama i tamnoj sobi predavati mogao. Lako bi taj počeo predavanja svoja u Zagrebu, a nastavio i dovršio u Munkaču. Jeda bi Bog dao, da tomu već jednom drukčije bude! Jeda bi Bog dao, da luč domaćih umova čim prije rasprši tmine, koje nam javni državni život praotaca naših kriju. Gospodo! Uvjereni budite, to vam je jedna od najvećih duševnih potreboća narodu, koji istom ima do potpune samosvijesti svoje doprijeti. Svakomu, a osobito takvomu narodu povijest je luč istine, knjiga života, vrelo iskustva i mudrosti, ogledalo slave, koju mu pradjedovi oporučiše. Kad se akademija naša jugoslavenska ustroji i na vlastite noge stane, prva će nagrada biti 1000 dukata onomu mužu, koji s odobrenjem akademije kritički i znanstveno izradio bude opširnu povijest Jugoslavenâ, a 100 dukata onomu, koji izradi javno državno pravo naše. Ele već ono, što danas o starodavnoj prošlosti naroda našega znamo, dovoljno je dokazati, da je narod naš odmah po došašću svom u južne ove europejske strane državno si tijelo stekao i stvorio, ne kako tako, nego zdravo i čilo, prosto od svake smjese feudalizma, kojino slavjanskoj naravi ne prija. Krtog feudalizma, koji smo mi god. 1848., opet ne tudjom pomoći, kao što neki misle, nego vlastitom našom snagom iz doma našeg izmeli i još danas izmećemo, vjerujte mi, bilje je iz tudjeg u naš domaći vrt presadjeno. Znano je svima i čestoput jurve u ovoj visokoj kući ponavljano, da smo mi početkom 12. stoljeća slobodnom voljom i odlukom našom Arpadovca Kolomana kraljem našim učinili, da smo ga u kraljevskom gradu našem Biogradu krunom apostolskom Zvonimira krunisali, da smo ga prisegom obvezali, da će staro naše pravo, stari naš ustav kao oko u glavi čuvati; da će svaku treću godinu glavom s nama saborovati; da ne će dopustiti, da se ikaki tudjin, ma on bio i Magjar, bez našeg naročitog dozvoljenja medju nama ugnijezdi. Jedna je ipak vele važna dužnost, koja u visokoj ovoj kući napominjana nije, a koja, po mom barem mnijenju, mnogo sličnosti ima s okolnostima, u kojima mi živimo. Premda državni ugovor, koji naši pradjedovi ugovoriše, ne bi uži ugovor s narodom ungarskim, nego samo ugovor s osobom kralja, ipak moraše ugovor taj mnogi ungarski velikaši potpisom svojim potvrditi; veli bo suvremeni bezimenik (vidi Kukuljević Jura v. 1.): „Ille, qui Dalmatiam regi subesse disposuerat, securus esse volebat per multas et magnas personas, sibi suisque haeredibus antiquam debere libertatem". Kod riječi ovih, čini mi se, gospodo, da u ovaj

čas vidim sjedoglave starine od 800 ljeta u sredinu našu uljesti, sjedoglave starine pune milinja i dražestva, pune iskustva i mudrosti, proste od svake strasti, himbe i varke, pune dobrote i nježnosti prama nama, unučadi svojoj, pune skrbi za budućnost našu, ter da ih čujem ovako zboriti: „O čem vi danas vijećate i radite, o tom smo mi prije 800 godišta vijećali i radili; sveza, koju mi ne s narodom, nego samo s kraljem ungarskim sklopismo, zlokobnim nekim udesom razvrže se; mi od mlijeka materina svoji u svom, slobodni posve i neodvisni, mi zaprisegnusmo kralja, a polag tog primorasmo mnoge velikaše ungarske, da nam potpisom svojim ojamče i obezbijede staru slobodu i neodvisnost našu. Evo vam primjera, koji slijediti imate, ako vi danas u bliži savez sa Ungrima stupiti želite. Narod, koji vas je amo poslo, da mu vrhu svega slobodu i neodvisnost putem bratskog saveza ne oslabite, nego oslabljenu i skoro iznemoglu ojamčite; mi, pradjedovi vaši, kojih ime nosite, kojih slavu i slobodu baštiniste, mi ištemo i zahtijevamo, da se bezobzirno u tudji naručaj ne bacate; nam negda Ungri potpisom svojim moradoše ojamčiti slobodu i neodvisnost našu. Evo vam susjeda vaših; ko što vi danas u Zagrebu, tako oni u Pešti sabore. Vi pravo i dužnost imate iskati, da vam se prije svega sloboda, samostalnost i cjelovitost vaša državna bezuvjetno i u svoj pravnoj formi od njih prizna. Nužno je to i potrebno i vama i susjedima vašima. Nužno vama, da već jednom Europa pozna i prizna, tko ste i što ste; da prizna, da tudja prikrpina niste. Nužno i potrebno susjedima vašima, jerbo tko tudje pravo, tudju slobodu i neodvisnost štuje i priznaje, taj tim upravo najbolje svoju vlastitu slobodu i neodvisnost štiti i brani. Nužno je to priznanje i vama i Ungrima, jerbo bi se onako upravo protivno zbiti moglo od onog, što savezom tim tražite i namjeravate; mjesto sloge, bratimstva i jamstva slobode: neprijateljstvo, raspre, a po tom grob i gotova propast slobode". Ja, gospodo, ne mogu na ino nego da se iz svega srca i iz sve duše odzovem svečanomu tomu glasu slavnih pradjedova naših, a budite uvjereni, da se i sav narod naš listom dičnomu glasu tomu odziva.

Uvijek je narod naš u sličnim okolnostima oprezno postupao, niti igda bez priznanja svoje samostalnosti državne ugovore ugovarao. Koncem petnaestoga stoljeća, kad ga dva kralja slobodnom voljom izabrana izasepce iznevjeriše, Ivan naime Korvin i Maksimilijan, prizna na posljetku Vladislava drugog, kralja poljskog i ungarskog, za svog kralja, ali samo uz predbježno diplomatičko priznanje i ojamčenje svoje samostalnosti, ko što potvrdjuju članci 1. i 8. god. 1492. u zakonik ungarski uvršćeni.

Kad se govori, gospodo, o samostalnosti i cjelovitosti naše države, kad se radi o samostalnosti i cjelovitosti krune i države hrvatske i njenim odnošajima, tada se dakako mukom mimoići ne može onaj čin, kojim djedovi naši pred cijelom Europom zasvjedočiše svečani čin, kojim prejasna kraljevska kuća naša mu i državu hrvatsku u muškim otrocima našem na Cetinju u Dalmaciji god.

1527. slobodnom i posve nezavisnom voljom našom izabrasmo si kraljem Ferdinanda I., ne kano kralja ungarskoga, nego kano nadvojvodu austrijanskoga i kralja češkoga. Gospodo! Kad pomislim, da se je svečani čin taj upravo u Dalmaciji, negdašnjoj kruni našoj i ponosu našem, negdašnjem sjedištu višega političkoga i duševnoga života našega zbio; kad pomislim, da se upravo na činu tom kao čvrstom temelju osniva pravo kraljevske kuće naše na Dalmaciju; kad pomislim, da se novoizabrani kralj Ferdinand ne samo u ime svoje, nego i u ime svih svojih nasljednika obveza, da će prava krune i države hrvatske proti svakomu napadaju braniti; kad pomislim, da Dalmacija s istim pravom, s kojim i mi, imala bi starodavni naš ustav uživati; kad pomislim, kojoj očevidnoj pogibelji se izvrgava Dalmacija, ako polag mogućih eventualiteta u izoliranom stanju ostane; kad sve to pomislim: tada iskreno ispovijedam, da se ja onomu, što od nekoga vremena u Dalmaciji biva, dosta načuditi ne mogu. Ona ista ruka, koja bi se imala prije sjajnoga gvoždja prihvatiti nego svečani ugovor od 1527. ozlijediti, ona ista ruka, koja bi imala sveto pravo legitimiteta, pravo krune kraljevske braniti: ona ga ista ruka ruši, za dvostranoga ugovora dužnosti malo haje ter tako povjerenje izmedju vjernoga naroda i krune slabi. Ja se tomu tim većma čudim, čim je više opaziti, da se pravo legitimiteta u Europi i onako ruši, drugim vele opasnim izmjenjuje, tako da ne bi doisto nužno bilo i sa legitimnih strana na njega napadati. Strahota je pak i pomisliti, da se namjerava pravom toli svetim, toli svečano utanačenim tržiti. Ali, gospodo, budimo pravedni, imajmo obje oči otvorene, i kad već mjerimo, odmjerimo jednom te istom mjerom na obje strane. Ili što? Zar nam je Pešta, zar nam je sabor ungarski u tom obziru pravedniji? Čuo sam ja iz ustiju najslavnijega ungarskoga državnika, da Dalmacija bez svake dvojbe s p a d a n a p r a v o k r u n e h r v a t s k e, — to su riječi njegove, koje onoj gospodi osobito preporučujem, koja rado ne čuju o kruni hrvatskoj govoriti, — pak ipak slavni taj muž kad se u poznatoj svojoj adresi tuži, da nas Hrvata kano tobožnje česti njihovoga političkoga tijela u saboru ungarskom nije; kad o posebnosti teritorija našega govori, gdje ominoznim doista načinom o Hrvatskoj, o trima slavonskim županijama, o Rijeci posebice govori, o Dalmaciji ni riječce ne izusti. Znam ja, da taj slavni muž osvjedočenje svoje promijenio nije, nego bi po svoj prilici Dalmacija kano čest i svojina krune hrvatske napomenuta po sudu ungarskoga državnika jezbina bila, koju još za sad želudac sabora ungarskoga probaviti ne bi mogao. Razlog mučanja toga nam medjuto svakako dovoljnim uzrokom biti ima, da prije svega priznanje išćemo bezuvjetno cjelovitost naše države, tim većma, što su obje kuće ungarskoga sabora u tom složne, da nam cjelovitost našu odreknu. Najnovija gornje kuće viječanja još su nama svima na pameti.

Što se dolnje kuće tiče, bit će poznato, da zgodopisac ungarski tvrdi, da Rijeka i Dalmacija samo putem krune i države ungarske s Hrvatskom se združiti može. To vam je, gospodo, s oproštenjem

vašim budi rečeno, istini i pravdi upravo toliko prilično, koliko bi prirodi prilično bilo vidjeti čovjeka, da mjesto na nogama, na rukama hodi, t. j. ako ugovor od god. 1527. nije puka riječ i gola opsjena, onda je baš upravo protivno pravda i istina, t. j. da se Rijeka i Dalmacija samo putem i posredstvom krune i države hrvatske, putem i posredstvom sabora Trojedne kraljevine s Ungarskom združiti može. Onu pak gospodu, koja mniju, da kako mi savez s Ungarskom sklopimo, da će odmah Dalmacija i Kvarnerski otoci kano zrela voćka saboru našemu u krilo pasti i ustav se na Krajinu protegnuti, opaznu činim, da mi to s Ungrima združeni već odavno, ali žalibože zabadava išćemo; opaznu činim na članak 5. od god. 1830. po kralju potvrdjen. Od tridesete do god. 1847. dosta bi vremena bilo, da se Dalmacija s nama združi, ako bi u združenju tom toliko čarobne sile ležalo, koliko se pretpostavlja. Što je zgodopisca toga zavelo, što neku gospodu i kod nas zavadja, jesu riječi: „prava krune ungarske sv. Stjepana", koje naši oci, o obito u posljednje doba, često rabiše. Jest istina, da su stari naši čestoput nepravilno se izražavali, čemu e nije ni čuditi, jerbo je vazda bilo i bit će vazda, da kad se narod slabiji s jačim druži, da slabiji polag sve opreznosti od svoje samosvijesti i od svojih prava sve više i više „sensim et sine sensu" gubi, dok mu se na posljetku, kao što se je to s nama zbilo, samostalnost stara u neku sjenu ne razdimi; sreća je za narod takov, ako providnost božja vrhu njega bdije ter ga na uzvišenije svrhe sahrani; sreća, ako mu muževe odvažne pokloni, da narod do samosvijesti probude i od konačne propasti oslobode. Ele stari su naši ipak polag sve slabosti svoje u odlučni se čas ipak osvijestili ter kadgod su „ex professo" govorili, uvijek su krunu svoju i državu svoju od krune i države ungarske razlučivali. Nedvojbeni dokaz tomu jest državni naš ugovor od god. 1527. i 1712., u kojima se o pravu krune i nasljedstva posve samostalno i neodvisno odlučuje, što nigda biti ne bi moglo, da smo mi u strogom smislu „subditi coronae regni Hungariae" bili. Da je ta samosvijest oduševljavala pradjedove naše početkom 16. stoljeća, očevidno biva iz sabora god. 1527., u kom narod naš najvažnija državna pitanja s kraljem svojim obavlja, ter mu ovako otprto govori: „Noverit Majestas vestra, quod inveniri non potest, ut ullus dominus potentia mediante Croatiam occupasset; nisi post discessum ultimi regis nostri Zvonemir (rectius Stephani II.) felicis recordationis libero arbitrio se coadjunximus circa sacram regni Hungariae coronam". Gospodo! Ako ja vas i vaš narodni ponos dobro shvaćam, tada će laglje biti sve one listove, koji nas u zakoniku ungarskom podanicima krune ungarske zovu, izderati nego ih proti našemu osvjedočenju tako tumačiti, kano da bi mi ičije druge krune nego vlastite, ičije druge države nego vlastite svoje podanici bili. Čini mi se, da se duhu tomu odzivaju oba predloga, koji ako i priznaju, da se naš općeniti kralj jednom te istom krunom, jednim te istim krunidbenim činom krunisati ima, ipak pridaju riječ važnu „svojevoljno" — za posvjedočiti, da i mi vlastitu našu krunu imamo, koju mi Hrvati s istim [illegible] krunom hrvatsko-ungarskom, kao Ungri ungarsko-hrvatskom.

ili drugim riječima, da krunu onu, koji Ungri krunom sv. Stjepana, mi s istim pravom krunom Zvonimirovom nazivamo; da u slučaju, ako bi igda kraljevska naša obitelj, što Bog sačuvaj, posve izumrla, nitko drugi osim samoga naroda našega s krunom i državom hrvatskom raspolagati ne smije, kao što doslije nigda nitko do naroda našega njima raspolagao nije. Da je tomu tako, svatko će se osvjedočiti, tko bespristrano prouči stare naše državne ugovore ter tko je vikao pravne i moralne stvari duševnim okom t. j. umom, a ne tjelesnim shvaćati i mjeriti.

Ali će mi se možebiti prigovoriti: to su pogibeljne državo-pravne teorije, koje bi lako temelj starodavnomu ustavu i državnomu posjedu našemu potkopati mogle. Na to neka bude odgovor: stari naši nigda nisu državne ugovore ugovarali, bez da bi si bezuvjetno i u svoj pravnoj formi svoj starodavni ustav i svoju državnu cjelovitost ojamčiti dali. „Assecuramus, vele punomoćnici Ferdinanda I., eosdem status et ordines, quod eadem S. R. Majestas omnia et singula eorum privilegia, jura, libertates et decreta, Croatiae regno ejusque incolis et habitatoribus a serenissimis retro regibus illis tradita et concessa, una cum ipsorum laudabilibus consuetudinibus et observationibus salva et illaesa confirmabit, conservabit et manutenebit. Item quantum ad privilegia, libertates et jura regni praefati inviolabiliter observanda, Majestatis suae responsum est, quod omnia illa illaesa et firmiter, sicut ab antiquo et laudabiliter hactenus observata sunt, manutenere velit". (Vidi Kukuljević, Jura regni pars 2. vol. 1. pag. 20—25).

Doklegod bude sunce sijalo nad hrvatskom kraljevinom, doklegod bude u prejasnoj vladalačkoj kući našoj i posljednjeg otroka, doklegod bude i posljednje podrtine Trojedne kraljevine: dotle će ojamčenje ovo starog ustava našeg dokazivati sveto pravo naše, koje porušiti ili ozlijediti grehota bi bila u nebo vapijuća. To je ujedno i onoj gospodi odgovor, koja misle, da mi spasenje našeg ustava samo Ungrima zahvaliti imamo, a da se naši stari za taj narodni amanet svojski pobrinuli nisu. U broju tih ojamčenih prava, sloboda i preimućtva nalazi se i pravo neodvisnosti, samostalnosti i cjelovitosti krune i države naše, priznane tada po novoizabranom kralju Ferdinandu, koji premda već kraljem ungarskim bivši, šalje ipak na sabor naš poklisare i punomoćnike, da ga kraljem hrvatskim izabere. Priznaše i Ungri, koji tada ni u snu mislili nisu, da onaj, koji je kralj ungarski, po državnom pravu svome ima biti ujedno i kraljem hrvatskim; što je tim očevidnije, budući da kralj Ferdinand kod nas postade odmah nasljednim kraljem u muškim otrocima svojima, dočim kraljevstvo ungarsko ostade još za 160 godina do Leopolda Velikog izbornim kraljevstvom; priznadoše to i suparnici Ferdinanda kralja Turci, Mlečani i Zapolja; priznade cijela Europa, koja na temelju ugovora od 1527. prizna Ferdinanda i nasljednike njegove za kralje Trojedne kraljevine, tako da pravo samostalnosti i neodvisnosti naše sačinjava cjeloviti dio javnog prava europejskog, te bi se narod naš bez dvojbe iznevjerio cijeloj prošlosti svojoj, kad ne bi od Ungara, s kojima želi u uži državo-pravni

savez stupiti, prije svega zahtijevao, da mu neodvisnost, samostalnost i cjelovitost državnu bezuvjetno i u svoj mogućoj pravovaljanoj formi priznadu, kano jedini temelj, na kom se ugovor sklopiti može.

Evo me, gospodo, kod pragmatičke sankcije, koju diplom od 20. listopada prošle god. temeljem proglasuje državo-pravnih odnošaja cijele carevine. Evo me kod pragmatičke sankcije, pod kojom se Ungri kano pod sjajnom zastavom za svoju samostalnost i neodvisnost toli junački bore. Mi Hrvati im pod tom zastavom u Beč putujućim iz sveg srca sretan put, a u Beču najbolji uspjeh želimo; ali ako Ungri misle, da im se tada, kad pod zastavom tom u Beč putuju, za nogama tako rekav Trojedna kraljevina i sabor naš sa stolnim našim gradom Zagrebom drlja, tad mi do Boga prosvjedovati i iz svih sila tomu se oprijeti moramo; jerbo ne ima „prava proti pravu". A mi imamo našu posebnu, od Ungarske posve neodvisnu i s njom posve ravnopravnu sankciju pragmatičku, koju smo mi posve samostalno i neodvisno od Ungara 11 godina prije njih primili, to jest 1712., dočim ju Ungri tek g. 1723. primiše.

Mi dakle vlastitu zastavu svoju imamo, pod kojom isto tako ko i Ungri za svestranu samostalnost i neodvisnost svoju boriti se možemo. Ne znam, gospodo, da li ikoji narod u carevini toliko prava ima i toliko razloga i dužnosti ima na pragmatičku sankciju pozivati se, koliko upravo mi Hrvati. Imamo mi pravo to, jerbo smo mi Hrvati vazda dužnostima, koje nam naši državni ugovori, pa i ovaj, koji pragmatičkom sankcijom nazivamo, nalažu, s tolikim izobiljem zadosta činili, s kolikim jedva ikoji narod u prostranoj carevini. Ne ima naroda u carevini cijeloj, koji bi sjajnim svojim zaslugama toliko dičnih pohvala od svojih okrunjenih glava steko, koliko upravo Hrvati, ter zato upravo mi Hrvati pravo imamo zahtijevati, da se s onim istim izobiljem, s kojim mi dužnosti naše ispunismo, prava naša na državnim ugovorima, a napose na pragmatičkoj sankciji osnovana, u potpunoj svojoj cijelosti priznadu.

Mi upravo Hrvati pravo osobito imamo na pragmatičku sankciju pozivati se, jerbo upravo mi Hrvati primajući pragmatičku sankciju osobitu uslugu učinismo prejasnoj vladalačkoj kući našoj, dočim mi put prokrčismo, da i Ungri poslije 11 god. pragmatičku sankciju prime. Poznate su one kralja Karla III. riječi: „Daturi operam, ut quae cepistis consilia, ea inclyti status et ordines Hungariae amplectantur".

Mi upravo Hrvati pravo imamo na pragmatičku sankciju našu pozivati se, kojom mi ne samo pred cijelom Europom početkom 18. stoljeća i opet posvjedočismo potpunu neodvisnost krune i države naše, razpoloživ njom neodvisnom posve voljom našom na korist tankog spola prejasne naše vladalačke kuće; nego si tim načinom i opet, ko i 16. stoljeća, najsvečanije ojamčismo stara prava i stari ustav naš. Pače kralj naš Karlo III. u znak osobite svoje dopadnosti i priznanosti obveza i sebe i svoje nasljednike, da će naša prava i naše slobode svakom zgodnom prilikom povećati i uzmnožiti. Vječite uspomene vrijedne su slijedeće riječi njegove: „Vicissim vobis verbo regio

spondemus nos totos in eo fore, ut quae a nostris praedecessoribus, istorum regnorum olim regibus, pro egregiis avorum vestrorum meritis concessa unquam iis fuere privilegia, libertates et praerogativae ac jura, ea omnia et singula vobis non modo sarta tecta illibata manuteneantur et conserventur, verum quandoque id res postulabit, etiam in majus augeantur et amplificentur, id ipsum pro haeredibus iisque successoribus nostris regibus aut reginis Austriacis promittentes"

Mi Hrvati upravo imamo pravo pozivati se na pragmatičku sankciju, jerbo ako bi se možebiti od Ungara i kazati moglo, što ja medjuto nipošto kazao ne bih, da su svoju pragmatičku sankciju ponašanjem svojim g. 48. i 49. ozlijedili ili uništili, o nama se to kazati ne može, koji nigda nijednim činom vjeru kralju našemu danu oskvrnili nismo; pače koji smo g. 48. koje u Italiji koje u Ungarskoj neizrečenih žrtava podnijeli, da prestol carski spasemo.

Rekoh malo prije, da mi upravo Hrvati osobiti razlog i dužnost imamo na našu pragmatičku sankciju pozivati se. Imamo dužnost prama nama, prama državnicima austrijskima, prama susjedima našima, s kojima u uži državo-pravni savez stupiti želimo. Imamo dužnost prama nama, jerbo žalibože priznati moramo, da se je kod nas do novijih vremena o našoj posebnoj pragmatičkoj sankciji malo ili nimalo znalo, malo ili nimalo hajalo; ko što bez dvojbe mnogi drugi važni dokumenti, koji se na naše javno pravo odnašaju, još dan danas pod prahom leže, tako je i naša pragmatička sankcija do novijeg vremena u zabitnom kutu prahu i moljcima na porabu bila, dok ju pomnja naših vrijednih učenjaka na svijetlo ne iznese. Da se dakle prama samima sebi zbog nehajstva našeg odužimo, dužnost nam je sjajnu ovu našu državne samostalnosti i neodvisnosti zastavu tim više u vis dizati, čim je više prije pod prahom čamila.

Dužnost nam je pozivati se na pragmatičku sankciju s obzirom na državnike austrijske, koji si u novije doba mnogo glavu tim taru, kako bi sankciju pragmatičku ungarsku s obljubljenim jedinstvom carstva u suglasje donijeli; što je po mom osvjedočenju, bez uvrede pravde i istine, samo jednim putem moguće, to jest: na temelju potpune federacije, koja bi svakomu narodu. ravnim načinom prava podijeliti imala; koju ne bi narodi kano očevidnu opasnost i propast svoje samostalnosti i svoga starog prava, nego kano jemstvo samostalnosti i prava svoga starog smatrati morali; na temelju, velim, federacije, koja raznolikim narodnim elementima carstva jedino odgovara; koja je jedina kadra grdne rane carstva vremenom iscijeliti; koja je, po mom čvrstom osvjedočenju, jedina kadra carstvo od velike opasnosti, kojoj na susret ide, pače od očevidne propasti osloboditi. Centralizacija, koja jednog ili drugog samo naroda korist ma pod kakvom izlikom pred očima ima, nipošto uspjeti ne može.

Dočim državnici austrijski mnogo govore o pragmatičkoj sankciji ungarskoj, o našoj hrvatskoj ništa ne zbore, kao da zboreći o Ungarskoj ujedno i o nama zbore, što je nepravda, kojoj smo medjuto sami krivi, jerbo ni mi sami do novijih vremena o našoj sankciji pragmatičkoj

mnogo znali nismo. Dužnost nam je dakle sveta javno i otprto o našoj hrvatskoj sankciji pragmatičkoj besjediti, da se državnici austrijski uvjere i osvjedoče, da mi nismo nikako prikrpina pragmatičke sankcije ungarske, nego da vlastitu pragmatičku sankciju imamo, da takodjer kao i Ungri na temelju dvostranog ugovora stojimo: koji doduše dužnosti imamo, koje nam dvostrani ugovor nalaže, ali i prava svetih imamo, koje nam dvostrani ugovor najsvečanijim načinom jamči, pa da bi grijeh i grehota bila prava ta ozlijediti i nam ikakve nove državne dužnosti jednostrano, bez našeg privoljenja naložiti, što bi značilo nas ne kano samostalne po našem svetom državnom pravu, nego kano podjarmljene i potlačene po samovolji smatrati.

Imamo mi Hrvati dužnost, kad se o tom radi, da s ungarskim narodima u uži državopravni savez stupimo, ponajprvo pozivati se na našu pragmatičku sankciju: to jest imamo zahtijevati od ungarskih naroda, da našu državnu samostalnost i neodvisnost, osnovanu na pragmatičkoj sankciji, prije svega u pravovaljanoj formi priznadu, kao što ju je početkom 18. stoljeća javno pred licem Europe Karlo III., kralj ungarski i kralj naš, priznao, dočim je 1712. sabor naš u Zagrebu zamolio, da pravo krune hrvatske, pravo nasljedstva i na tanku krv vladalačke naše kuće protegne, što sabor iz važnih razloga u najsvečanijoj formi, a posve samostalno i neodvisno učini: kao što ju u isto doba isti Ungri priznaše, jer im tada ni u snu na pamet ne dodje proti činu tomu kano uvredi krune svoje i državnog prava svoga prosvjed uložiti: kao što ju poslije dokončanog sedmogodišnjeg rata i cijela Europa priznade, dočim na temelju pragmatičke sankcije Mariju Tereziju kraljem Dalmacije, Hrvatske i Slavonije priznade, što će toliko reći, da naša državna samostalnost i neodvisnost osnovana na pragmatičkoj sankciji bitni dio čini javnog prava legitimne Europe. Gospodo! Budimo pravedni; kad se je patent od 26. veljače kod nas proglasivati počeo, sabor naš jednodušno uskliknu: To je uvreda našega ustava, to je uvreda naše samostalnosti i neodvisnosti, koju nam pragmatička sankcija garantira.

Sabor je naš u tom potpuno pravedno i dosljedno postupao; ali, gospodo, meni je kano Hrvatu i Slavenu jedno, došao patent od zapadnoga ili istočnoga sjevera, došao on u ovoj ili onoj formi. Sabor današnji ungarski otprto niječe pravovaljanost naše pragmatičke sankcije, dočim nas kano cjeloviti dio svoga državnoga i političnoga tijela smatra, što toliko znači, koliko državnu samostalnost i neodvisnost nam odreći. Gospodo! Budimo pravedni, stavimo ruku na srce i pitajmo se, da bi prejasna vladalačka kuća naša danas posve izumrla, što da Bog dade, da se nikad ne dogodi, pitam ja, bi li sabor ungarski po duhu, koji danas u njem vlada, mirno gledao, da mi na saboru našem god. 1861. s krunom i državom našom isto tako slobodno i neodvisno raspolažemo, kao što smo na saboru zagrebačkom g. 1712. raspolagali? Ja mnijem, da bi se onaj mistificirao, koji bi to vjerovao. Pokraj toga poznato nam je svima, da je upravo najugledniji i najumjereniji ungarski državnik, koji u poznatoj adresi s tolikom žestinom pragmatičku

sankciju ungarsku brani, na našu pragmatičku sankciju koli nepravedno toli nesmiljeno udario. Veli on, da mu se čini, da ni kralj naš Karlo III. ni narod naš mnogo do pragmatičke sankcije držao nije, na što ja odvraćam: ili je onaj državni ugovor, koji mi 1712. sa prejasnom vladalačkom kućom našom sklopismo, pravovaljan, ili ne ima nigdje na svijetu niti je ikad bilo pravovaljanog državnog ugovora; toliko jasnih i nedvojbenih svojstava pravovaljanosti naš državni ugovor na sebi nosi. Dopustit će to svaki, koji ugovor taj prouči, ako ne će kod zdravih očiju tajati, da nam sunce sja i bijeli dan dani. Ja medjutim, da mi je u ovaj čas čast s otim slavnim državnikom sastati se, molio bih i kumio bih ga, da se okani nasrtati u našem domu na ono, što u svom domu toli revno i pravedno brani; jer tim svoj vlastiti temelj i svoje vlastito umstvovanje slabi i ruši; jer tim povoda daje austrijskim državnicima pravovaljanost iste svoje pragmatičke sankcije s istim onim pravom nijekati, s kojim on pravovaljanost naše pragmatičke sankcije prama Ungarskoj niječe.

Da je kralj naš Karlo III. neizmjernu važnost polagao u tom, da je sabor naš god. 1712. pragmatičku sankciju primio i da je narod naš svečani čin taj u potpunom uvaženju znamenitosti njegove obavio, lako se je ubavijestiti iz sadržaja istoga sabora i svih diplomatičkih spisa, koji se na taj čin odnose. Da je naš narod svoje državno pravo i svoju državnu sankciju od državnoga prava i od pragmatičke sankcije ungarske potpuno razlučio, jasno izmedju ostalih biva iz naputka, koji poklisarima svojima na sabor ungarski god. 1722. daje, da se naime ne miješaju u posao sabora ungarskoga, kad se bude o pravu nasljedstva tanke krvi vladalačke naše kuće na saboru vijećalo, budući da je ta stvar kod nas jur konačno i za sva vremena odlukom sabora 1712. god. riješena. Narod je naš i tada državno pravo svoje i pragmatičku sankciju svoju od državnoga prava i pragmatičke sankcije ungarske razlučio, kad je po primljenoj po svim narodima pragmatičkoj sankciji posebni odbor u Beč poslao, da dotični diplomatički list potpišu i potpisom svojim u ime Trojedne kraljevine samostalno potvrde. Narod naš uvažio je potpuno znamenitost državnoga čina toga, kad je sebe i prava Trojedne kraljevine kralju svomu Mariji Tereziji, koja je prva po pragmatičkoj sankciji prestolje zasjela, preporučio navadjajući, da smo mi prvi bili, koji smo pragmatičku sankciju primili.

Adresa ungarska, da dokaže odnošaj personalne unije Ungarske naprama nasljednim pokrajinama, ovako umstvuje: Što bi bilo, da je Karlo III. prije god. 1723. umr'o? Ne bi li tada i ista sveza osobne unije izmedju pokrajina austrijanskih, koje jur pragmatičku sankciju primiše, s ungarskom kraljevinom razriješena bila, dočim bi Ungarska po starodavnom pravu svom slobodoizbornim kraljevstvom postala? Pa ne bi li Ungri polag neprijateljskoga duha Fridrika velikoga i Franceske naproti Austriji izvanjskim uplivom potaknuti Mariju Tereziju, kćer Karla III., u izboru svom mimoići i drugoga si kralja izabrati mogli? Pa zar ne bi tada i sveza iste personalne unije medju Austrijom i Ungarskom prestala? Tako od prilike adresa; ja joj odvraćam: A

što bi u tom slučaju bilo s Trojednom kraljevinom, kad bi Karlo III. izmedju god. 1712. i 1723. umr'o? Ne bi li tada sveza personalne unije izmedju Ungarske i Trojedne kraljevine posve se razvrgla? Ungarska, kao što hipoteza pretpostavlja, imala bi drugoga kralja, a ne Mariju Tereziju, a mi Hrvati bili bismo svečanim ugovorom pragmatičke sankcije obvezani Mariju Tereziju kraljem našim pripoznati i njoj vjernost do posljednje kapi krvi posvjedočiti. Ja ne velim, da bi to sreća ili za Ungre ili za nas bila, pače velim, da bi to za obje strane nesreća bila; ali navedoh to samo logične dosljednosti radi, u kojoj božja pravda leži, kojoj se zdrav um čovječanski ugnuti ne može. Gospodo! Radi se o tom, da li ćemo ili ne ćemo i nadalje biti „partes regni Hungariae". Znam ja, da naša Trojedna kraljevina uvredljivi izraz ovaj od sebe odbija, kao što su zbilja sabori naši izraz taj i u najnovijim vremenima od sebe tim odbijali, da su šaljući poklisare svoje na ungarski sabor i dajući im naputak služili se obično slijedećim izrazom: „ex diaeta" ili „generali congregatione regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae instructio data ablegatis ad comitia regni Hungariae et partium eidem adnexarum" — očevidnim dokazom, da nisu nikad ni pomislili sabori naši, da se na njih izraz „partes adnexae" odnosi; znam ja, da se izraz taj „partes adnexae" nigdje u zakoniku hrvatsko-ungarskom na Trojednu kraljevinu ne odnosi, koja pod svojim pravnim diplomatičkim izrazom „regnum Croatiae, regnum Slavoniae" ili „regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae" u zakoniku hrvatsko-ungarskom dolazi.

Jedno je samo mjesto u zakoniku hrvatsko-ungarskom, u koliko se ja sjećam, u kom se izraz „partes adnexae" o Trojednoj kraljevini rabi, a to je neki članak pacifikacije bečke godine 1608.; ali je članak taj bez ikakve dvojbe oštećen i izopačen, kao što u zakoniku hrvatsko-ungarskom, kako danas pred nama leži, bez dvojbe još i mnogo drugih izopačenih mjesta ima, budući da se izdanje kritičko i znanstveno istog zakonika tek očekuje. Još i to napomenuti moram, da se je i u istu pragmatičku sankciju ungarsku od 1723., ne znam, da li de industria ili nesmotreno, izraz uvukao, koji je stilistici diplomatičkoj u sličnim ugovorima i zakonima posve nepoznat, t. j. „partes, provinciae et regna adnexa," što se medjutim na nas ne odnaša, kao što je to iz gore navedenih lako uvidjeti; a kad bi sve tkogod oporno tvrditi hotio, da se izraz „regna" na nas odnaša, ipak to naš državopravni odnošaj napram ungarskoj kraljevini nimalo ozlijedilo, a još manje pomrsilo ne bi. Ja vam ipak, gospodo, velim, budimo na oprezu; radi bo se o tom, hoćemo li ili ne ćemo biti i nadalje u ustima državnikâ i u mnijenju Europe „partes adnexae regni Hungariae". U pozivnici na sabor ungarski napominju se „partes adnexae". U govoru, kojim je judex curiae na ime kralja sabor ungarski otvorio, napominju se i opet „partes adnexae". Vi ćete mi reći: to se nas ne tiče; ja vam pak odgovaram: to se nas, i to živo tiče. Da ungarski sabor nas pod izrazom tim razumijeva, nedvojbeno je stoga, što nas pod nikakvim drugim naslovom, nego upravo tim smatra kano čest političkog tijela svoga i išće, da se u Peštu na sabor uputimo. Ungri

nas pod tim izrazom još i dan danas razumijevaju. Jedan od najznamenitijih sadašnjih ungarskih državnika, kog ja vele cijenim, a još bih ga većma cijenio, da ne mijenja po okolnostima osvjedočenje svoje, pisao je znamenito djelo god. 1859.: „Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs", u kom se trsi iz petnih žila dokazati, da je jedinstvo carstva i realna unija na temelju pragmatičke sankcije velika potreboća. Lani je pak pisao zanimivo djelo pod naslovom: „Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands", u kom se i opet iz petnih žila dokazati trsi, da je upravo dvojstvo velika potreboća i Austriji i Germaniji, a da pragmatička sankcija s realnom unijom Ungarske sa Austrijom spojiti se nipošto ne može. Ja sam ta djela pri ruci imao i nalazim, da taj znameniti državnik i publicista ungarski pod izrazom „partes adnexae" Trojednu kraljevinu razumijeva. Koliko nam u toj struci neopreznost škoditi može, najnoviji nas dogadjaji iz života i iskustva uče. Medjumurje nazva jedan govornik „čedo naše od majčinih prsiju nesmiljeno otrgnuto". Ja, gospodo, kako sam dočuo onaj izraz, da se imaju županije ungarske u starim svojim granicama opet povratiti, odmah protrnuh i pobojah se, da li se ne bi to i na Medjumurje protegnuti imalo.

Gospodo! Istinu vam ispovijedam, da su me znameniti muževi i s ungarske i naše strane u tom obziru umirivali, pa ipak izgubismo Medjumurje, staru tu bezdvojbenu svojinu našu; izgubismo Medjumurje čistom hrvatskom krvlju napučeno; izgubismo Medjumurje, za koje se javno i očito zauzeše sva municipija naša; izgubismo Medjumurje, koje predji naši početkom 18. stoljeća pod banom svojim proti buntovnicima ungarskima osvojiše i posjedoše, kao što to članak III. sabora našega god. 1704. svjedoči; izgubismo Medjumurje baš u onaj čas, kad bi svi viši politički nazori i razlozi zahtijevali, da se u pitanje to ne dira, jer i kad bi i zbilja pravo Ungarske na Medjumurje tako nedvojbeno bilo, kao što nije, ipak nije zaisto vrijedno bilo, da se zbog te krpe hrvatske zemlje rane medju zavadjenom braćom diraju i pozljedjuju baš u onaj trenutak, kad bi se svim silama raditi imalo, da se srca čim više ublaže, da se medjusobne simpatije čim više umnože i toli ožudjeno pomirenje i bratski savez uskori. Izgubismo, velim, baš u tim okolnostima Medjumurje; a što mislite, gospodo, što bi onaj oštri mač, koji čedo to od majčinih prsiju nemilice odsiječe? Mač taj u ruci Ungara bijaše izraz gore navedeni o županijama ungarskima i njinim starim granicama.

Evo vam, gospodo, primjera, kako valja na oprezu biti. Gospodo! Kad su naši stari pragmatičku sankciju primili, tada svoga kralja ovako pozdraviše: „Nativos olim habebamus reges nullaque vis, nulla captivitas nos Hungaris addixit, sed spontanea nostra ultraneaque voluntate, non quidem regno, sed eorum regi nosmet subjecimus... liberi sumus et non mancipia". Gospodo! Ako u žilama našima ista krv teče, ako ista samosvijest u duši našoj živi, tada ćemo i mi danas, kad nekim načinom ne samo s kraljem, nego s cijelim narodom ungarskim državni ugovor utanačiti želimo, od Ungara prije svega zahtije-

vati, da priznadu našu državnu samostalnost i neodvisnost na pragmatičkoj sanckciji osnovanu. Imamo susjedima svojima reći: „Liberi sumus et non mancipia; liberi sumus, non quidem regno, sed regi communi subjecti; liberi sumus et non partes adnexae". Od pravednosti i velikodušja susjeda naših s punim pravom očekujemo, da se pred istinom i pravdom poklone, pače uvjereni smo, da se Ungri ni bratiti ne bi htjeli s narodom, koji bi se mogao dičnoj svojoj prošlosti iznevjeriti.

To, gospodo, po mom svetom osvjedočenju od nas čast i dostojanstvo naroda našega zahtijeva, inače ostadosmo kao i doslije pred sudom Ungarske i pred mnijenjem Europe tudja prikrpina.

Kad već o pragmatičkoj sankciji govorim, napomenut ću jedan prigovor, koji se u tom sastoji, da Dalmacija u saboru zagrebačkom prisustvovala nije, kad se o tom radilo, da se pragmatička sankcija primi. Na ovo je lak odgovor; pragmatička sankcija ništa drugo nije nego ugovor državni god. 1527., kojim se pravo nasljedstva na krunu i državu hrvatsku, doslije na muške otroke prejasne vladalačke naše kuće ograničeno, i na tanku krv prostrije i rastegnu. Da je tomu tako, svjedoči kralj naš Karlo III., koji se na sabor naš obraća s izrazom „ss. et oo. regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae"; svjedoči narod naš, koji pragmatičku sankciju prima u ime cijele trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Premda je dakle Dalmacija fizično prepriječena bila saboru god. 1712. prisustvovati, ipak ju obje strane, i kralj naš Karlo III. i narod naš u saboru svom pravno i moralno kano prisutnu smatra. Po primljenoj pragmatičkoj sankciji i prejasna vladalačka kuća naša i narod naš, a i cijela legitimna Europa daju kralju našemu naslov i pravo kralja dalmatinskog, hrvatskog i slavonskog, što je očevidnim dokazom, da se od nijedne strane o pravovaljanosti pragmatičke sankcije s obzirom na Dalmaciju ne dvoji.

Druga bitna razlika medju predlogom osrednjega odbora i predlogom gospode zastupnika grada Zagreba jest, da osrednji odbor uopće veli: kad se naša samostalnost, neodvisnost i cjelovitost našega državnoga posjeda pravovaljano prizna, tada smo pripravni u uži savez stupiti s ungarskim narodima; a zastupnici grada Zagreba vele, da ćemo se dogovarati o shodnosti, potrebići i opsegu jedinstvenoga u nekim strukama državnoga života zakonarstva i tomu zakonarstvu odgovarajuće jedinstvene uprave. Premda je slika, u kojoj se govori o jedinstvenom zakonarstvu i jedinstvenoj upravi, tako neodlučna i neizvjesna, da ne reknem bojazljiva, te nešto veli i opet ne veli; jerbo ako će se tek o shodnosti i potrebići jedne stvari govoriti, to je dakako moguće, da se neshodnom pronadje, ter je tada ne će ni biti niti se o njenom opsegu govoriti: ipak ja ne mogu pristati, da se makar u toj slici sad o jedinstvenom zakonarstvu i jedinstvenoj upravi govori. Nikad još narod naš od legislativne i upravne autonomije svoje ni za dlaku popustio nije do g. 1790.; nikad, velim, ni onda, kad se je na njega svih strana navaljivalo i kad je toliko oslabio, da se je u saborima izrazom „reliquiae regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae"

znamenovati počeo, što onima rečeno budi, koji u slabosti našoj razlog traže, da čim više od naše legislativne i upravne autonomije popustimo, dočim bi upravo to razlogom biti moralo, da tim oprezniji budemo; jer oslabljenomu i iznemoglomu čovjeku nikad se ne savjetuje, da bez obzira u naručaj gorostasa hrli; jer onaj, koji danas ruke širi i u lice ga ljubi, može ga sutra tako nježno u naručaj stisnuti, da mu sve kosti popucaju i duša izdahne, osobito ako se u obzir uzme, da politika srca i ljubavi ne ima. Ja još jednom velim: nikad narod naš do g. 1790. od domaće svoje legislacije i uprave ništa popustio nije — najmanje pak tada, kad je državne ugovore ugovarao. Najvažnija struka državnog života jesu financijalni i porezni poslovi. U drugoj polovici 16. stoljeća pade susjedima našima Ungrima, ne znam kako, na um u financijalne i porezne posle naše miješati se. Naš narod prosvjedova proti tomu i zamoli kralja svoga Maksimilijana II., da prava državne naše samostalnosti u tim strukama brani, na što Maksimilijan strogo naloži komori ungarskoj, da se u prednavedene posle naših kraljevina nipošto miješati ne smije. Dotična zapovijed našemu narodu po kralju priopćena datira se iz Požuna od godine 1567. 29. jula. Znani će biti gospodi narodnim zastupnicima, koji se poviješću bave, nasrtaji zapadno-sjeverne politike na ustav i domaću autonomiju našu pod kraljem Rudolfom od g. 1576. do g. 1590., kad se počeše u našu domovinu slati zapovjednici vojnički na uštrb domaćih naših institucija, na uštrb banske časti. Žalosno je, ali kazati moram, da opazujem, da je u sličnim prigodama sjever istočni k sjeveru zapadnom u pohode išo ter se s njim rukovo i vjeran mu čestoput drug i saveznik bio. Znano će biti, da se upravo uplivu tomu pripisati ima, da nam se usprkos naših temeljnih prava prvi put, u koliko ja znam, tudjin Kristofor Ungnad Štajerac na bansku čast narinu mjesto našega Alapića, velikog tada junaka, straha i trepeta Turaka, ljubimca naroda.

To je ona politika, kojoj se mi, kako neki misle, iznevjerismo, koja se čestoput s politikom njemačkom spajala, kad se je o tom radilo, da se narodu našemu ljutih rana zadade. Ako državni život naš prispodobim s platnom preda mnom razvijenim, tada mi crna nit te politike, žalibože, čestoput u oči upada. Da nam je u otajstva nepravda, koje nam najnovija vremena naniješe, prozreti, da nam je uvidjeti, zašto se najčistije i najpoštenije namjere naše krivo tumače, tada ne znam, na kog bismo se i dan danas više tužiti mogli, da li na sjevero-zapadnjaka ili na sjevero-istočnjaka! Fessler, veliki privrženik, a čestoput upravo panegirik Ungara, opisujući ove i slične zgode i nezgode ovih vremena ne može dosta nahvaliti energiju i postojanost Hrvata, gdje valja ustav svoj braniti, a hrabrost, gdje valja Turke suzbijati; naprotiv do Boga se tuži na mlitavost i popustljivost svojih Ungara u toj struci, što budi i opet rečeno onima, koji slijepo vjeruju, da mi ustav naš jedino odvažnosti Ungara, ne pak moralnoj sili otaca naših pripisati imamo. Ja pak obziruć se na ova vremena savjetovao bih narodu našemu glasom toli jasnim, kad bih ga imao, da se od Kotora do Varaždina, a od Varaždina do Zemuna čuje:

U nuždi i nevolji, narode moj, dobro je tražiti i vjerna prijatelja, ali je rijetka stvar naći ga, osobito u politici, od koje se veli, da srca i ljubavi ne ima, a bez srca i ljubavi ne ima prijateljstva; najbolje je pak poslije Boga oprijateljiti se s pravdom ter se u svoje pravo, u svoje moralne sile uzdati, a nigda duhom ne klonuti. Dok je naš narod tom stazom hodio, dok je bilo u njem Bakačâ, koji napadačima na naša prava zaoriše: „Regnum regno non praescribit leges"; dok je bilo Bakačâ, koji napadačima na naša prava zaoriše: „Tres fluvii nobis Savus, Dravus et Colapis"; dok je bilo Bakačâ, koji s ushićenjem uskliknuše: „Gentis meae croaticae prisca fidelitas"; dokle je bilo Bakačâ, koji zbog ozlijedjene cjelovitosti naše države odrekoše se banske časti, na koju ih ljubav i povjerenje naroda uzdignu, ter se u grad svoj Metliku u mir povukoše: dotle se Hrvati vazda odrvaše; a kad Hrvati počeše više se uzdati u susjeda, nego u se, tad podlegosmo. Kad bih ja s obzirom na ova i slična vremena toliko ugleda imao u Ungara, koliko ga ne imam, tada bih ih molio i zakleo srećom vlastitoga svoga i njihovoga naroda, da se nigda prividnim probitkom zavesti ne dadu, da se združe s politikom, koja krive osnove proti Hrvatima snuje, jerbo to do sad bi doduše za nas zlo, ali za Ungre je bilo vazda zlo i naopako, pak će vazda tako biti, jerbo se tim vječite pravde zakoni vrše.

Da je naš narod potpunu svoju autonomiju i glede zakonarstva i glede uprave uživo sve do god. 1790., očevidno biva iz sadržaja naših sabora do te dobe, kao što će se o tom svatko osvjedočiti, tko pročita najnovije djelo velikoga župana zagrebačkoga „Jura regni Croatiae", iz koga se vidi, da su naši u svojim saborima i ratne i financijalne poslove sve obavljali, neodvisno sasvim svoju samoupravu uživali. Da se je tako naš narod prigodom, kad je državne ugovore sklapao, počevši od Kolomana pa sve do Karla III. najprvo skrbio, da mu se ustav i državna neodvisnost njegova ojamči, osvjedočit će se svaki, koji te ugovore proučio bude. Premda je dakle narod naš početkom poklisare svoje sad u Beč, sad u Prag, sad u Požun i Budim k osobi kralja svoga slao; premda je poslije i s narodom i sa saborom ungarskim u poslima općenitima, što se napose vojštenja naprama općem neprijatelju Turčinu tiče, vijećao; premda je od 18. stoljeća uredno svoje nuncije svojevoljno i bez ikakve državopravne obvezanosti na sabor ungarski slao: ipak je uvijek i u legislaciji i upravi samostalan i posve neodvisan bio do god. 1790. Raspolaže on po svojoj volji o kruni i državi svojoj, vijeća i rješava sve i najvažnije državne poslove svoje u domaćim saborima svojima.

Kad se, gospodo, o državnom pravu i životu naroda našega govori, tada se god. 1790. u tom mimoići ne može tim manje, budući da god. 1790. sa god. 1861., a deset naših prošlih godina sa deset godina od 1780. do 1790. puno sličnosti imaju. God. 1790. izravna i iscijeli po mogućnosti rane prošlih deset godina, i u obziru državnoga ungarskoga i **našega prava** upravo epohu učini Kao što su neki Grci negda iz ljubavi **Homeru** Ilijadu i Odiseju na pamet znali, tako bi svaki

ungarski i svaki hrvatski državnik članke 3., 10., 11. god. 1790. na pamet znati imao. Članci ti resumiraju in nuce sav ustav naš, članci ti stožeri su upravo ustava i državnoga prava našega. Članci ti svojina su sveta naroda našega ne samo zato, što su sudjelovanjem naših poslanika u Požunu sačinjeni, nego zato upravo, što ih je narod naš po pravu si pripadajućem na saboru svom primio, proglasio i osvojio. Hoće li godini šezdeset i prvoj za rukom poći bijednim ranama prošlih deset godina lijeka naći i slobodoumne težnje svoje s mirom i redom spojiti, to će poslije Boga ponajviše zavisjeti najprvo samo od muževne postojanosti Hrvatâ i Ungara, koja će umjeti zahtjeve starodavnoga prava svoga sa zahtjevima, koje Bog u krilo novijega vremena proli, združiti; zavisjet će od mudre umjerenosti, koja zna u granicama mogućnosti se kretati i koja novih zapreka ne stvara, gdje starih i onako dosta i odviše ima; koja most pred sobom i za sobom ne ruši, nego do srca zakonitoga kralja i vladara svoga zlatni most gradi. Preuzetnost i pretjeranost rane čovječanstva ne liječi, nego truje; preuzetnost slobodu narodima ne gradi, nego joj grob kopa. U tom obziru, gospodo, velika odgovornost po mom mnijenju na saboru ungarskom leži.

Polag svega toga uvjeren sam ja, gospodo, da sve nezgode prošlih vremena državnomu našemu pravu toliku ranu ne naniješe, koliku upravo god. 1790. člankom svojim 5., 8. i 50., kojim se svojevoljno svoje samouprave i našega glavnoga državnoga prava, o porezu našem na našem saboru vijećati, odrekosmo. Tad se, gospodo, cijeloj našoj prošlosti iznevjerismo, tad su počeci politike srca, a ne uma, politike straha i malodušnosti, s kojom se dotadanjoj muževnoj odvažnosti naroda našega odrekosmo. To je politika, koja malo pomalo sve državno biće naše u podrtine neke kukavne municipalnosti rastroši; to je politika, koja luč samosvijesti u istim domaćim kruzima našima toliko oslabi, da bismo muževe, koji o kruni i državi hrvatskoj govore, odsudili kano utopiste, da im se isti glas ne odziva iz inozemstva i od onih ljudi, koji su g. 1848. u skrajnoj pretjeranosti svojoj nas komarcem, a našu državu atomom proglasili. Ako nam tudji ljudi gospodovahu i vratom zakretavahu, ako se kamenje grada Zagreba krvlju naših sinova orosi, ako se sada i prijateljstvo naše s Ungrima u neprijateljstvo i krvavi rat izvrže, scijenim, da se ne imamo na Ungre tužiti, nego da imamo vrhu nas i naših otaca plakati. Godina 1790. naravnim razvitkom svojim izrodi se u god. 1848. Što oci naši god. 1790. sijahu, kad upravu svoju u tudje ruke položiše, to djeca njihova 1848. god. žeti moradoše.

Da su oci naši znali, da će korak, kojim se samovolji zapadnoga sjevera ukloniti htjedoše, takvim plodom uroditi, doista bi se prije živi ukopati dali, nego bi ga učinili. Ako pak od nezreloga grožđja, koje oci naši pozobaše, sinovima njihovima toliko zubi utrnuše, tada se je od zrelosti, muževnosti i opreznosti sabora našeg nadati, da god. 1861. ne će biti novo izdanje godine 1790.

Što se naši poklisari na saborima ungarskima od god. 1790. liberalizmu magjarskomu klanjali nisu, tomu nije naš narod kriv, nego

onaj anahronizam, koji iz cijele skoro Europe prognan utočišće svoje u sredovječnom ustavu ungarskom nadje, po kom jedna vrst ljudi sva prava bez ikakih tereta uživaše, a druge vrsti ljudi sve terete bez ikakih prava podnosiše. Liberalizmom magjarskim nadalje, koji se od god. 1790. u saborima ungarskima razvijati počeo, ništa se narodu našemu koristilo ne bi, pače po njem bi se uprav propast naroda našeg uskorila. Nedvojbeno je, da baš upravo liberalizam onda, ko i danas, najžešće je nasrtao na potonje ostanke naše samostalnosti, koja se slabim štitom municipalizma zasloni; da je upravo liberalizam ekskluzivnom svojom magjarštinom najžešće nasrtao na narodnu individualnost našu, koja se u nuždi i nevolji zakonitim za tada latinizmom opšanca. U toj borbi nije se za nas toliko radilo o liberalnim ili konservativnim načelima, nego o tom, da se posljednja iskra naše samostalnosti pod pepelom municipalnih prava naših tinjajuća sasvim ne ugasi. U toj je borbi bilo od naše strane ljudi umnih, ljudi čestitih, ljudi značajnih, ljudi za narod svoj vele zaslužnih, na koje se nije dobro kamenom bacati, jerbo i njima ponešto barem zahvaliti imamo, da iskra samostalnosti inače sačuvana postade svetim plamom, koji danas nas, koji visoki ovaj sabor oduševljava.

Da je narod naš zbog učinjenog g. 1790. koraka brzo se pokajao i da je uvjerenje gojio, da se po volji svojoj u prvobitno stanje svoje povratiti mora, očevidno biva iz sabora našeg g. 1791. čl. 1., u kom se izmedju ostalih veli: „Cum obtineri non potuerit (in diaeta hungarica) renovatio veterum legum de solvendo hungarici subsidii dimidio eo, quod leges illas a tempore, quo status Sclavoniae contributionem suam ab hungarica separarunt hancque sibi soli imponere coeperunt, evanuisse status Hungariae sustinuerint; hinc illustrissimi domini ss. et oo. praecitatum articulum 59. eo sensu futuris quibusvis temporibus sumendum esse decreverunt, quod in re contributionis regni Croatiae et trium inferioris Sclavoniae comitatuum in diaeta ex parte statuum regni Croatiae immediate cum Sua Majestate Regia in medium consuletur, ac proinde ablegati regni ad comitia exmittendi eo specialiter instruendi venient, ut hoc intellectu neque secus in conformitate etiam praeexistentium, tamquam in ultima hac diaeta neutiquam abrogatarum, de contributione horum regnorum sonantium legum, negotium contributionis pertractent".

Znamenito je i to, da su naši stari već god. 1790. istim člankom potpunu uzajamnost u ime jezika i narodnosti zahtijevali. Zahtijevali su naime, da kao što bi se magjarski jezik imao na akademiji zagrebačkoj predavati, isto tako da se jezik ilirski (idioma illyricum) u svim gimnazijama, u svim akademijama, pa i na istom sveučilištu peštanskom predaje. „Circa introducendum linguae hungaricae in manipulatione omnium dicasteriorum usum; cum per articulum 16. dispositum sit, ut stylus curialis hungaricus in gymnasiis, academiis et universitate hungarica medio peculiaris professoris tradatur, jus autem ...um regnorum ad politica Hungariae dicasteria jam legibus sta...it, inclyti domini ss. et oo. eam occasione celebrandae regni-

colaris in literariis comissionis faciendam esse propositionem concluserunt, ut in hujati academia professor idiomatis hungarici ex fundo studiorum constituatur; una autem, quia idiomatis illyrici summa necessitas esset, tum quod hujus idiomatis homines non tantum in his regnis, sed et ipso regno Hungariae infinito numero continerentur, cum vero quod domini Hungari in hujatibus confiniis accomodari possint ac debeant, in his autem idiomatis illyrici potissimus usus sit, idem idioma illyricum in omnibus gymnasiis, academiis ac ipsa etiam universitate tradatur". Kud je ta uzajamnost od god. 1848. dospjela i kakvim se je okom idioma illyricum gledao, svi znamo.

Narod je naš po mom osvjedočenju do najnovijih vremena pravo imao, što se legislativne i upravne njegove autonomije tiče, u prvobitno stanje svoje neodvisnosti povratiti se, jerbo ga u tom nikakva državopravna obvezanost priječila nije; ali sve da i nije tomu tako, narod se je naš g. 1848. u to stanje s punim pravom povratio. Razvrgla se je medju nama i Ungrima svaka budi zakonodavna budi administrativna i sudstvena sveza, ako ne po drugom, a ono po onom zakonu, koji je na nebu i na zemlji jedan te isti; jedan te isti u Rimu i Ateni, u Pešti i Zagrebu; po zakonu, koji ako i ne bi bio u ikom zakoniku pisan, Bog ga rukom svojom u srce naroda upisa, po kom svaki narod pravo i dužnost ima život svoj braniti ter odoljev sili samosilnika ugovor, koji je potlačio, pod noge baciti. Rečeno je, gospodo, da mi ne imamo paziti, što u Ungarskoj danas biva. Oprostite, gospodo, to je toliko, koliko na dugi i opasni se put spremati, pak ga sa zatvorenim očima činiti. Malo je ženidba sretnih, gdje se žene i udaju, a jedno drugoga ne poznaje. Upravo danas više nego ikad treba oštrim okom motriti, što u cijeloj Europi, što u sjeveru i zapadnom i istočnom biva. Mi smo, gospodo, najprvo Hrvati i kano taki starodavni naš ustav posjedujemo, jedan te isti s Ungrima; sveta nam je dužnost ustav naš na temelju zakona god. 1790. čuvati; u tom obziru Ungri su naši naravni saveznici, ter smo pripravni s njima u neki savez stupiti, u savez, koji će nama i njima ustav ojamčiti; više od nas iskati jest naše poniženje iskati, a Hrvat se već hvala Bogu toliko osvijestio, da voli umrijeti nego se poniziti i pod jaram skučiti. Vrhu toga mi Hrvati složni smo dušom i tijelom. Ustavu našemu starodavnomu zahvaliti imamo odlično mjesto, koje medju Slavenima austrijskima zauzimamo. Mi kano Slaveni slavensku politiku imati i slijediti moramo, t. j. valja nam se trsiti, da i ostala slavenska braća naša, pače svi narodi carstva one starodavne slobode, koju mi uživasmo, dionici postanu. Ova nam politika dužnost nalaže, da se centralizaciji, bilo to na zapadnom, bilo to na istočnom sjeveru, muževno opremo; jer centralizacija raznim narodnim življima Austrije uopće, a Ungarske napose ne odgovara. Centralizacija ne odgovara duhu pravde i evangjelja, koje ne samo u privatnom, nego još više u državnom životu zapovijeda: što nisi rad, da drugi tebi čini, nemoj ni ti drugomu činiti; centralizacija je preimućtvo i gospodstvo jedne narodnosti nad drugom, nije dakle

sloboda, nego upravo sužnjevanje neprivilegiranih. Zaman je narodu neprivilegiranomu ili, kao što se neki državnici izražavaju, nesuverenomu sloboda, koja ga zlatnim okovima spaja, dočim centralizacija apsolutistična to isto gvozdenim okovima čini. Mala je razlika, da li rob u zlatnim, da li u željeznim lancima čami. Mi, gospodo, kano Slaveni danas nada sve bdjeti imamo, da i opet sjever istočni sjeveru zapadnomu u pohode ne dodje ter se nepravda s nepravdom, a centralizacija s centralizacijom ne pobrati, što bi nas Slavene lako medju dva žrvnja porinuti moglo. Dozlogrdiše nam plodovi jedne centralizacije, a što bi istom bilo, da nas s dvije strane led biti počne. Da je to moguće, dopustit će svaki, koji oči ima te vidi, i uši te čuje. U ovim okolnostima o jedinstvenoj legislaciji nekoj i upravi govoriti čini mi se toliko, koliko dva teška kamena na slabo podnožje naše samostalnosti i neodvisnosti navaliti, pak bi se i opet našemu narodu zbiti moglo, da oko razvalina svoje samostalnosti na novo jadikuje i nariče: „Quomodo mutatus est color optimus, haereditas nostra versa est ad alienos". Gospodo, interesi krvi i znoja najsvetiji su interesi narodâ, osobito kad je narodu krv podosta istočena, a znoj podosta iskapao, kao našemu.

Jedinstvena legislacija? Lako je to reći, ali je teško izvesti. Jedinstvena legislacija? Komu će narod naš svete svoje interese krvi i znoja povjeriti? Prestalo je vrijeme, gdje je samo jedna vrst ljudi interese naroda zastupala. Ne vjerujem, da će ikad naš narod privoljeti, da u zastupanju toli svetih svojih interesa, kao što je krv i znoj, ograničen bude jedino na ljude, koji su magjarskomu jeziku vješti. Bajka je pak i pomisliti, da će se na saboru ungarskom hrvatski sloviti, pa ako bi to sve i dozvoljeno bilo, značilo bi ipak ne svete interese narodne po dužnosti zastupati, nego praznu slamu mlatiti. A kako se majoriziranju sabora ungarskoga u interesima ovima ukloniti, koje bi krv narodnu i novac narodni tudjemu životu i tudjim nazorima žrtvovati moglo? Ne bismo li mi u tima okolnostima ungarskomu narodu dozvolili, da jednom rukom za svrhe nam neprijazne krv našemu narodu prolijeva, a drugom džep ispražnjuje? Jedinstvena uprava? To vam je, gospodo, po mom mnijenju ministar hrvatski u Pešti, koji bi narodu našemu upravo toliko koristio, koliko mu je koristio ministar bez portfelja u Beču.Ministar hrvatski u Pešti — po kom izabran? Komu odgovoran? Što, ako Pešti zadovolji, Zagrebu se pak zamjeri i omrazi? Ministar hrvatski u Pešti? Taj će vam poludjeti, ako uzbude muž ozbiljan i dom svoj ljubeći, jer mu se lasno dogoditi može, da najplemenitije njegove napore za dom i rod svoj neprijazne okolnosti pokvare. S lakomišljenikom pak ne će narodu našemu služeno biti. A ako bi ministar hrvatsko-ungarski u suglasju vazda sa svojim druzima biti morao, tada bi se zastava, koja se prigodom instalacije pred banom hrvatskim vije, i žezlo, koje se pred njim nosi, u Peštu prenijeti imalo, da se p ed ukupnim ministarstvom ungarskim vije i nosi. U toliko bi se po jedinstvenoj upravi razdimiti mogla čast i ugled bana hrvatskoga.

Ja to rekoh, samo da teškoću i zamršenost sličnih pitanja u sadanjim osobito okolnostima natuknem i da visoku kuću pozornom učinim na to, da bi se krivim rješenjem sličnih pitanja sjeme prije nesloge nego sloge, prije razdora i raspra nego bratskoga saveza i prijateljstva posijati moglo.

Gospodo! Više je puta u ovoj visokoj sabornici riječ povedena o orijentalnom pitanju, koje je sam Bog na europejski dnevni red postavio, pak se božjoj volji i odluci nijedna sila ovoga svijeta oprijeti ne može. Govori o tom pitanju cijela Europa, govori Austrija, jer je to pitanje s njezinim bićem ili nebićem usko skopčano, govore Ungri, govorimo i mi; a kako ne bismo o njem mislili i govorili, kad se nas ponajviše tiče! Srce bi naše doista od kamena biti moralo, kad ne bismo tužne vapaje braće svoje, koja pod stoljetnim jarmom stenju i leleču, poćutjeli. Rod su oni od roda našega i krv od krvi naše, pak nas svaka rana njihova ljuto tišti i boli. Dobar dio onostranih zemalja najdragocjenijom krvi otaca naših opojen i posvećen jest. Govorimo mi o tom pitanju u najplemenitijoj namjeri ter starim i novim zlikovcima i klevetnicima našima, koji trube, da mi nekakovo neodvisno kraljevstvo snujemo, otprto pred licem cijeloga svijeta odvraćamo: Mi Hrvati bez ikakva i najmanjega rumenila u cijelu se prošlost našu obaziremo znajući, da nikad vjeru Bogu i zakonitomu kralju danu oskvrnili nismo niti ćemo oskvrniti. Dvije samo riječi o tom pitanju: Ili će se orijentalno pitanje u interesu civilizacije, kršćanstva i slobode riješiti, ili pak u interesu, koji napomenuti ne ću, jer svakomu, koji bistro stvari rasudjuje, na jeziku i onako leži. U interesu pak civilizacije, kršćanstva i slobode samo se orijentalno pitanje riješiti može putem i posredstvom što više ojačena, okrijepljena i osviješćena Jugoslavenstva, tako da je okrepljenje i osvješćenje Jugoslavenstva s obzirom na orijentalno pitanje potreboća i interes upravo europejski, austrijski i ungarski. Ungarija bi se osobito sjećati imala, da u orijentalno pitanje sretno utjecati može samo posredstvom oprijateljena si i pobraćena si putem federacije Jugoslavenstva. Ungarija bez posredovanja jakoga Jugoslavenstva upravo bi tako orijentalno pitanje riješiti mogla, kao što je bitku kod Mohača početkom 16. stoljeća bez slavnoga junaka Krsta Frankopana i njegovih sivih sokolova riješila.

Ja sam iskren prijatelj federalnoga saveza s narodima ungarskima i zato želim, da se čim prije naš općeniti kralj općenitom krunom našom kruni. Premda bismo mi po starom pravu našem zahtijevati mogli, da se kralj naš hrvatski u sredini našoj i u krasnom hramu našem kruni, i premda bi to čin europejske znamenitosti bio, jer prvi top, koji bi uz tu svečanost s brda naših ruknuo, živo bi se odazvao u srcima svih Jugoslavena i na najuzvišenije ih svrhe ushitio. A nisu već danas ni balkanske gore toli gluhe, da ne bi glasu tomu živo odjeknule. Mi ćemo ipak rado i čim prije k braći i susjedima našima u Ungariju pohrliti, da jednom te istom krunom, jednim te istim krunidbenim činom

kralja našega krunišemo. Medjutim ako ja, gospodo, u plemenitim srcima vašima dobro čitam narodni ponos vaš, tada ćemo zahtijevati, da pri svečanom krunidbenom činu ne djeluje samo stožernik ostrogonski, nego ravnim načinom i stožernik zagrebački u znak, da je kruna općenita s istim pravom kruna hrvatska kao i kruna ungarska. Ja, gospodo, rekoh i dorekoh, a uvjeravam sve vas, da ne samo s jedne, nego i s druge strane ima muževa odvažnih, koji bi sto puta prije otrovnu kupu ispraznili nego samo i atom otrova milomu svomu narodu ponudili.

(Posebno izdanje, u Zagrebu 1861.)

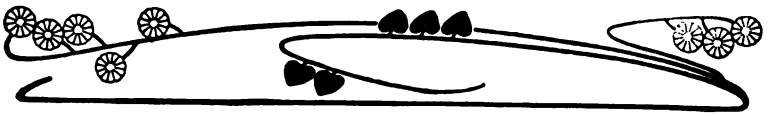

3. GOVOR PRI OTVORENJU JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

GOVOREN DNE 28. SRPNJA 1867.

Časna gospodo akademici!

Vrijedni zbore!

Običajno je, da se ljudi i narodi obavljajući važne i znamenite zgode služe u sredini svojoj propelom kakono svetim znakom, da se radi o poslu neobičnu, koji duboko zasijeca narodu u svijest i u udes, koji premda se vremenom razvija i vrši, daleko u budućnost, pače i u neumrlost zaseže. Na priliku: jedno najsvetijih i najznamenitijih zvanja na svijetu jest brez dvojbe s u d s t v o, komu je zadaća, da ona sveta pravica, koja nebom ravna, i na zemlji medju ljudima vlada; pa čim narodi sudijama povjeravaju svaku svoju svetinju, javno svoje pravo i svoju sigurnost, državljani čast, slobodu i imutak svoj, to u slobodnih i u izobraženih naroda sudija je osoba sveta i neoskvrnljiva, koja od ničesa na svijetu zavisjeti ne smije do jedino od svijesti svoje i od Boga, koji mu se u svijesti odzivlje, pak od zakona i pravice, koja se zakonom zaštićuje i brani. I baš zato, što je sudstvo tolike važnosti, baš zato ćeš u sudionicama kršćanskima obično naći propelo, sucima opomena, da im je zvanje i poslovanje naravi bi reći božanstvene, da ih zbog sudstvenih izreka njihovih čeka velika odgovornost ne samo pred narodom, nego i pred onim, koji za vječnu pravicu umrvši suze progonjenih i nepravično osudjenih u svom srcu sahranjuje, da ih na svom sudu svemu svijetu na vidik iznese kakono za osvetu i vjekovitu osudu svima, koji imavši po zvanju svom pravicu braniti i nevinost štititi, jednu i drugu tlačiše i nogama gaziše. Zato evo i mene danas u sredini vašoj u ruci sa propelom, što oda djetinjstva u srcu i duši svojoj nosimo. To propelo bit će vam, nadam se, tim milije, što je darivano od onoga, koga dvjesta milijuna svojim ocem i vrhovnim pastirom nazivlju, väs pak svijet štuje, što braneći neumrla

prava vjere i svijesti ujedno i najsvetije interese cijeloga čovječanstva zaštićuje.

Časni zbore! Jedna najvrućih želja naroda našega evo se hvala Bogu, ispunila. Radi se o tom, da sve naše umne sile ujedno skupimo i u svim strukama znanstvenima istini ih posvetimo: istini pak posvetiti se znači u najljepšem i najplemenitijem smislu onu luč slijediti, koja je cijelomu svijetu u propelu i u sv. vjeri za navijeke zasjala. U tom uvjerenju narodi na svijetu prvaci i najnaobraženiji nadjoše vječno vrelo višega žića i umnoga napretka svoga. Tuj će ga sigurno naći i naš narod. Zato dopustite mi, da svečanom ovom prilikom progovorim o odnošaju propela i vjere prema znanosti, a to predstavljajući vam Propetoga kako istinu u vjeri i bogoštovlju, kako istinu u življenju, a po tom i istinu u znanosti.

a) Propeti je istina u vjeri i u bogoštovlju. Svi, koji se knjigom bavimo, znamo, da je svijet više tisuća godina što se tiče Boga i načina, kojim se on štovati ima, u najvećem neznanstvu i najgušćoj tmini ćamio, i to ne samo svijet neuk i zapušćen, nego i najizobraženiji i najugladjeniji.

Sigurno ni Rimu ni Ateni nije manjkalo izobraženosti. Grci su oštroumljem svojim podigli jezik svoj na toliki stepen ugladjenosti i savršenosti, da se je s nekakovim pravom reći moglo, da ako se bogovi na Olimpu jezikom ljudskim služe, da to brez sumnje grčkim Platonovim jezikom. U politici i pravoslovlju, u vještini: kako valja državom vladati, granice državne promicati, ratove silne najuspješnije i brez ogromnih troškova voditi i narode novake tako osvajati, da im jaram tudji omili... u svem tom nitko još staromu Rimu nije bio premcem. A pak sva tolika izobraženost i sva ta bresprimjerna vještina ne bijaše kadra osloboditi te narode prednjake strahovitih bludnja u vjeri. Ti onoliko izobraženi narodi, da zloće i opačine, koje su im svu zemlju pokrile bile, opravdaju, strasti su svoje na žrtvenik uzdigli, a bogove izabrali za zaštitnike bludnosti, osvetljivosti, grabežljivosti i još kojećemu na toliko, da ne bijaše na zemlji nijedne grdobe, nikakve nepravice, koja ne bi našla u nebu svoga zaštititelja. Pozovimo pak danas u sredinu našu dà i najprostije pastirče, koje slova poznaje i kadšto svoju molitvenu knjigu prebira, pozovimo ga medju nas i upitajmo, što o Bogu drži — odgovorit će nam smjelo i odvažno: Bog je čist duh i najizvrsnije biće, stvoritelj neba i zemlje, koji u ime očinstva svoga samo zato čovjeku svijest i slobodu, dušu neumrlu, sliku svoju i priliku pokloni, da se svake zloće čuva, da izvrsnosti božje nasljeduje, da u čistoći srca svoga, u pravičnosti, dobroti i svakoj drugoj kreposti čast, slavu i cilj svoj traži. Prijatelji! Kada bi danas doista to pastirče medju nama bilo i pak kada bismo uza to još mogli uskrisiti i preda se pozvati kogagod starih mudraca, n. pr. Platona sa njegovim Fedonom „o neumrlosti dušâ“ ili Cicerona sa pismom njegovim „De natura deorum“ — što mislite, kakovo bi čuvstvo zavladalo tim veleumima? Vjerujte mi, čudom bi se čudili slušajući odgovore nevina pastirčeta ter zamijenivši za navijeke knjige

svoje sa našima svetima naprosto bi ispovjedili, da to dijete nije rodila majka samrtna, nego da ga je sama vječnost iz krila svoga na ovaj svijet poslala, da tajna njena, koja um čovječji nadilaze, ljudima otkriva. — O providnosti, pravičnosti i ljubavi božjoj stari ništa ne znadjahu, što bi umu i srcu čovječjemu zadovoljilo. Oni bi s veće strane mislili, da se Bog u vječitu miru i pokoju svom sa svijetom i ne bavi, da je zgode ljudske slijepomu udesu povjerio, koji krepost proglašuje slabošću i opsjenom, opačinu pak gvozdenom sudbinom i naravnom hitrinom. Pa ako bi ga oni kadšto i pomislili, da im bogovi na ovu zemlju dohadjaju, to bi bivalo radi koječega, na što nevino srce brez stida i srama ni pomisliti ne smije. Istom kada je Propeti žrtvom ljubavi i života svoga zemlju s nebom pomirio, kada je čovjeka na križu krvlju svojom pobratio i naravi svoje dionikom učinio, istom tada poče se svijet bojati pravice božje, koja zna i umije nepravicu ljudsku i u najgušćim tminama pronaći i u najsjajnijim palačama dostići, da ju kazni i vječnom sramotom žigoše; istom tada poče svijet štovati promisao božji, koji sve zna, sve vidi i sve na plemenite svrhe obraća, a ipak ljude i narode u slobodnoj volji i odluci ne prieči. Neumrlo djelo s. Augustina „De civitate Dei", u kom se uprav divnim načinom razvija nit, koju je promisao božji o zgodama rimskoga carstva pleo, to djelo svijetlom je tek po Propela otajstvu zasjalo; a krasna „Theodicea" Leibničeva, po kojoj ljudi i narodi nezgode i nevolje svoje ne imaju nikomu drugomu zahvaliti nego jedino zloporabi sila svojih i nevjeri svojoj, ta je knjiga staroj mudrosti knjigom otajstvenom sa sedam pečata.

Nikada i u nikakvim okolnostima ne zdvajati; u borbi sa nepravdom i nevjerom kreposti i poštenju do posljednje kapi krvi vjeran ostati; dobit dà i najsjajniju osnovanu na nepravici i oholosti opsjenom držati; u nuždi i nevolji utočište tražiti sâm u sebi, u Božjoj pravedljivosti i ljubavi više no u taštim obećanjima ljudskima, koja čestokrat i svijest i krepost na korist sebičnosti obratiti žele: to sve ljude i narode nauči stoprv otajstvo propelom svijetu otkriveno.

Istinabog priznati propelo prestoljem mudrosti, komu da se um čovječji pokoriti ima, opire se taštini ljudskoj, koja bi dakako voljela ugledati vječnu istinu i pravicu u sjajnosti veličanstva svoga. To je, što su jur Tertulijanu, slavnomu odvjetniku rimskomu, kasnije još slavnijemu kršćanstva zatočniku prigovorili stari mu drugovi. Ali im mudro odvraća čuveni učenjak, da to poništa koristilo ne bi čovječanstvu uprav do mrtvila dospjelu, a to po strahovitoj pošasti, koju porodi oholost, putenost i sebičnost. Tuj je trebalo primjera izredne poniznosti, osobita zatajanja samoga sebe, neke ljubavi i velikodušnosti, koja za pravicu i istinu, za opći spas dragovoljno sve, što ima, sve sile i svu moć svoju, život i smrt žrtvuje.

Mudrost i vječna istina mogla je samo u toj slici rane čovječanstvu izvidati i čovjeka ohrabriti, da se iz svoga groba uzdigne, strasti svoje da zauzda i sam sebe nadvlada, da ona ljubavi i požrtvovanja čudesa

tvori, po kojima se svijet novi od staroga razlikuje. I doista ako povijest u zvijezde kuje one domoljube, koji zaboravivši sami sebe posve se koristi naroda svoga žrtvuju; koji narod svoj tim većma ljube, čim je on siromašniji i zapuščeniji i čim manje prijatelja i sjajnih odvjetnika broji; kojima je radje prije umrijeti nego svijest i osvjedočenje svoje na štetu i sramotu naroda svoga zatajati; koji tako živu i posluju za narod svoj, da su, kad je nužde, pripravni za nj i trpjeti i umrijeti; ako povijest do u nebo uzdiže domoroce, koji se ničim, baš ni crnom nezahvalnošću odvratiti ne dadu od ljubavi prama narodu svomu: onda je nad svaku sumnju, da svijetu takove uzor-ljude, koji su čestoput narode do skrajne propasti dospjele revnošću i požrtvovanjem svojim iz mrtvila na nov život probudili — da ih nitko drugi darovao nije nego uprav propelo i ono otajstvo ljubavi i požrtvovanja, što se na njem obavilo. Otale je snagu svoju crpao neumrli irski patriot O' Connell. Svi poznavaoci žića i djelovanja toga slavnoga muža priznati imaju, da je on više upliva imao nad narodom i nad javnim mnijenjem po Engleskoj nego i oni, koji su tamo vladali i svu državnu vlast u rukama svojima nosili, i to ne samo kada je divne svoje govore slovio, stare i nove nepravice proti narodu svomu na vidik iznosio, nego i kada je narodu svomu za ljubav u tamnoj stanici sjedio i mukom mučao. No sva ta izredna moć bila je samo odsjena one velemoći, koju je O' Connell prije svakoga poduzeća propelu na podnožju tražio. A to uzdanje i ta nada bijaše mu vazda ono božanstveno srce, koje vječnom žrtvom za vas svijet postavši nigda još prognanika za pravicu iznevjerilo nije.

Žiće onih učenjaka, koji su spisima svojima svijetom pokrenuli i slavu si neumrlu stekli, kazuje nam ih kako ljude čedne i ponizne, koji uza svu svoju znanost najprvo znaju i osjećaju nemoć uma i znanja svoga. Ljudi su to brez svake pohlepe. Odrekli su se svake udobnosti u životu; čestokrat ubogi, bolježljivi, prognani i porugani. Stanište im posvema prosto; ne ima im tuj dičnih posjeta ni ugodljivih zabava ni skupocjenih posuda, — ali nikada i nikada u njem ne manjka propelo. Pa ako zapitamo Blaža Pascala, jednoga medju prvacima veleumima ovoga svijeta: što ga je u samoći i boljezni tješilo, što mu je snage davalo, da je trideset i devet godina na samu živući najzamršenije matematičke zadaće rješavao, da je mnoštvo neslućenih doslije istina obreo i svoj fizici nov pravac podijelio, da je u tom položaju djelo neumrle vrijednosti napisao? — on će nam odvratiti: propelo, u samoći mu razgovor, u nemoći utjeha, u požrtvovanju primjer, u umstvenom radu luč i provodilac. Netko starih reče: Neki se uče i znaju, da se znanjem svojim proslave, — a to je taština; neki opet, da se znanjem svojim nasladjuju, — a to je znaličnost; neki napokon, da narodu svomu koriste, — a to je ljubav. Ovima evo priljubio se je Pascal i svi pravi učenjaci. Priljubimo im se i mi!

Akademija naša postala je s većega dijela po prinescima prostijega naroda našega, što ja držim zalogom blagoslovu božjemu, koji, dao dragi Bog, u njoj vjekovao! No ako je dobri narod naš darove svoje

okupao znojem lica svoga, učinio je on to, ne da se taštini i znaličnosti nekih samo zadovolji, nego da to cijelomu narodu našemu od jednoga kraja do drugoga bude uharno i korisno. Ja ponavljam: držimo se toga, a držat ćemo se tim uspješnije, ako nam pred očima lebditi bude otajstvo propela, što svjetlošću svojom tmine svijeta rasprši i umstveni napredak čovječanstvu za navijeke zajamči. Taština uma ljudskoga opire se dakako otajstvo poniznosti priznati izvorom kreposti i mudrosti; no vrijedno je ovdje još primijetiti, da su nam ne samo naše stare svete knjige sliku otajstva toga živima posve vjernim bojama opisale, nego da su najumniji i najkorisniji stari mudraci slutili, željeli i predvidjeli, da ako je čovječanstvu sudjeno od propasti svoje spasti se i k novomu moralnomu i umnomu životu povrnuti, da se to zbiti ima i zbiti može jedino po biću, koje propelu našemu posve priliči.

Rimski mudrac i govornik Ciceron u spisu „De republica", i to u odlomku sačuvanom u Laktancijevu djelu „Divinarum institutionum" knj. 5., gl. 12. crta slike dvaju ljudi: čovjeka nevaljalca i čovjeka poštenjaka. O prvom veli, da je čovjek bez svijesti i duše; štogod radi, da ne radi za drugo nego sve za sebe; prijatelja iznevjeriti, domovini kvar nanijeti, kada je to po nj korisno, stvar da mu je posve laka i obična; da ipak svijet zavede, odorom nevinosti da se, veli, zaodijeva i opsjenom resi, pak tim opakim putem i zbilja dolazi do časti, ugleda, imutka i svega onoga, što bi poštenju i kreposti nagradom biti imalo. To je slika ljudi, kakovih brez broja bijaše, kadno sofiste atenske najpravičnijega čovjeka i mudraca na smrt osudiše, i kada Jugurta o Rimu reče, da se u skvarenosti svojoj na prodaju nudi i kupca očekuje.

Uzor čovjeka crpe Ciceron iz druge knjige Platonove „De republica", i ni jedan ni drugi ne traži ga u sjajnim palačama i pod grimizom, da li u prostoj i ubogoj kućarici. On je njima čovjek prost i ponizan, čovjek od riječi i poštenja, koji nikada ništa ne zbori do istinu i pravicu, ko što mu se u svijesti i osvjedočenju odziva; prijatelj je on stalan, privrženik narodu svomu postojan, čigov je svaki čin i svako poduzeće za opću korist. Ali polag svega toga ne poznaje ga svijet, pače mrzi, prezire i progoni ga, jerbo krepošću i požrtvovanjem svojim sebičnost i nevaljalost njegovu osudjuje. Potvore se svakojake na nj bacaju, a on sirota nikoga na svijetu svjedokom svoje nevinosti zazvati ne može, zašto i prijatelji ga u nuždi ostaviše, i nebo se nekim načinom glasu njegovu ogluši, da mu krepost iskuša i na smrt ga slavodobitna pripravi. To je slika, koju su ti na umu velikani zaman u starom svijetu tražili, a koja se je do najzadnje crte na našem propelu, a poslije toga na žiću više tisuća ljudi obistinila.

Ljudi površni smućuju se u propela otajstvu i ne pazeći, da je narav sva puna otajstva, da još nitko dokučio nije one sveze, koja u čovjeku dvije posve različne naravi u jedno biće spaja, ni način, kojim se misao zrakom odijeva i u tudje srce i um prelijeva; a čvrsto sam uvjeren, da su pomenuti veleumi za koji vijek kasnije živjeli, da su divni nauk slušali, koji pripovijeda propelo, da su svjedoci bili njegovim

čudesima i onomu duhovnomu preporodu, što ga je propelo u svijetu proizvelo, — čvrsto sam, velim, uvjeren, da bi oni u poniznosti srca svoga um svoj pod jaram sv. vjere skučili i drage se volje onomu Bogu poklonili bili, komu na prestolju križa pokloniše se Atanasij i Augustin, Kopernik i Newton, Bossuet i Leibniz.

Iza ovih dokaza dovoljno je s malo samo riječi pripomenuti, da je Propeti istina u bogoštovlju. Svatko zna, da su se stari bogovima svojima klanjali na brezumnu, sramotnu, a čestoput i na krvoločnu. Namjesto toga propelo od nas u ime štovanja ništa drugo ne pita do samo duh i istinu. Dužnost svoju vršiti, to je Propetomu bogoštovlje nad svako ino. Svima je rečeno: Obdržuj zapovijedi. Pred propelom svi su ljudi brez ikoje razlike jednaki. Na vazi božjoj tisućput više vrijedi krepostan prosjak nego nepravičan uglednik makar na najodličnijem mjestu ovoga svijeta. Pred evangjeljem čim na više čovjek stoji, čim veći ugled uživa, tim se više od njega zahtijeva; zašto propela otajstvo, koje je Boga do roba snizilo, samo zato čovjeka na čast i ugled podiže, da mu srce i ljubav tim većma raširi i u svijesti ga i dužnosti svojoj do najtanjih potreba društva, komu je predstojnik, dovede. Stari mišljahu, da se grijesi vodom peru; propelo i u tom važnom poslu duh i istinu pita. Pred njim i jedan samo uzdah srca pokajna, jedna suza ljubavlju praćena čudo stvara, Lazara iz groba živa vraća. Divne su u tom obziru prispodobe u našim svetim knjigama. Sin razmetnik, koga otac iznovice u naručaj prima i u stara prava povraća, čim izusti: Povratit ću se, slugom ću biti u domu oca moga, jerbo sinom nijesam dostojan; pastir, koji čitavo stado ostavlja, da zabludilu ovcu potraži, nad njom našastom više radosti ćuti nego nada devedeset i devet neizgubljenih; — to su prispodobe, kakvih u najmudrijim grčkim i rimskim knjigama uzalud tražiš. Samo te prispodobe vrijedne su i dostatne, da onoga, koji ih izusti, narodima u život prenese i živom nadom čovječanstvu učini, vječnim dobročiniteljem i neumrlom istinom priznamo.

Samo je po sebi očevidno, da su ove misli i ova načela neizmjerno utjecala ne samo u život svih naroda, nego i u knjigu i u znanost njihovu. — Jedan od najučenijih i najrevnijih muževa o početku kršćanstva zove ih s punim pravom suncem svijetlećim svijetu danas, sutra i do vijeka, premda je bilo i ima nezahvalnika, koji se suncem i danju služe, a ne priznaju darovatelja i dobročinitelja, brez kojega bi se svijet udilj u stare svoje tmine i bludnje povratio. Svima nama poznato je djelo Chateaubriandovo „Le génie du christianisme“. Prevrat franceski minuloga vijeka živim je naukom promisla božjega: kako se ondje zgrada sreće i napretka ljudskoga iz dna ruši, gdje Bog i vjera svoj temelj i prestolje svoje gube. Sreća, da je u podobnim užasnim slučajevima ljubav božja veća od ludosti i neharnosti svjetske. Propelo prognano iz crkava i ulica povuče se tada ljudima u srce i svijest, kamo nikakovo samosilje ne dopire, pak se otale u dobri čas opet u javni život narodu na sreću i slavu povraća. Poslije hiljadu prepaćenih muka svijest cijeloga naroda franceskoga odazva se u djelu mladoga

Bretagniola; u njem se s divnim oštroumljem, a još divnijom učenošću dokazuje: sve što narod vrednijega u životu, uzvišenijega u misli i knjizi ima, da se propelu zahvaliti ima; da je neizmjernim narodnim patnjama nevjerstvo krivcem; da je sve, što je u knjizi i učenosti stari svijet proizveo, tašto i ništetno prema onomu, što je kršćanstvom proniklo.

Ja rekoh, da se u djelu tom odazva svijest naroda franceskoga, a uza to drago mi je neizmjerno, što smjelo i pouzdano reći mogu, da se ne samo u svijesti dobroga i prostoga naroda našega, nego i u svijesti učenjaka naših, a najpače u vašoj, slavni akademici! ta ista moć i ta luč odziva, koja će narodu našemu nabrzo, ako Bog da, u krugu izobraženih naroda dično mjesto opredijeliti.

Dopustite mi, da na koncu ove česti još nešto samo pripomenem o mudroslovlju, rječitosti i pjesništvu.

Što se prvoga tiče, spomenuo sam jurve Blaža Pascala. Lako da je svima poznato djelo njegovo naslovljeno „Les pensées philosophiques". Ako se pravo veleum orlom nazivlje, to vjerujte mi, gospodo, nigda još bilo nije orla na svijetu, koji bi se mišlju svojom više od Pascala uzdigao. Štogod je stari svijet na tom polju proizveo, s tim se djelom usporediti ne da. Ono je lako stoput preštampano i tolikoput tumačeno. Ti tumači prema samoj knjizi ništa drugo nijesu nego kako najprostije naše kuće zemunice prema kojemu najdivnijemu umotvoru prvih gradjevnika ovoga svijeta. — Pascal se bavljaše nakanom pisati djelo, što ga kasnije u svom „Génie du christianisme" spisa Chateaubriand; ali nakana ne postade djelom valjada zato, što promisao božji nije htio, da neka tajna, koja je vjeri u krilu sahranjena, razbistrena bude; zašto ako itko, a ono bi ju veleum Pascalov razbistrio bio. Pitamo li pak: odakle su Pascalu uzvišene te misli; što je toga uzornoga genija nadahnulo? — to nam je jasnim odgovorom njegovo življenje skroz i skroz kršćansko; to je djelo, koje u šest prvih glava o onom otajstvu umuje, što ga svi u grudima našima nosimo i osjećamo, što ga naš katekizam istočnim grijehom naziva. Kad bi mi dopuščeno bilo svjetovati, želio bih, da se to djelo svakomu naših mladih učenjaka u rukama nadje.

U istu vrst spada djelo najnovije: „Les méditations sur l' essence de la réligion chrétienne", kojim si je slavni franceski državnik i umni povjesnik europejske civilizacije, Guizot, novu slavu i neumrlo ime stekao. Djelo ovo divne ljepote i duboke mudrosti jest osvetnik časti i poštenja, što najizobraženiji narodi i najveći učenjaci propelu iskazuju, a to proti djelu posve površnu i neznanstvenu, koje nije znalo navaliti na vrhunaravni značaj propela, a da iz temelja ne podruje njegov naravni značaj, razlikujući u žrtvi njegovoj više vrsti iskrenosti, kojom bi se prama ljudima i prama svijetu služila.

S punim pravom zatim slavi se rječitost Demostenova i Ciceronova. Pravo je, da se s njihovim govorima naša mladež zabavlja; ali nije dvojbe, da ih je obojicu ne samo što je same stvari, nego i što je forme, daleko nadmašio Bossuet. Njegove: „Oraisons funèbres"

jesu nedostiživi uzori ljudske rječitosti. Prvo nekoliko godina otvorivši grob toga velikoga svećenika nadjoše mu usta posve neoskvrnjena. Čini se, da se je i smrt strašila približiti se k ustima, koja su rječitošću svojom naravne granice prekoračila. Stari mudrac veli, da je govornik kralj nada dušama. To se je u Bossuetu doista i potpunoma ispunilo ne samo u istim živim, nego, što je redje, i u mrtvim slovima; zašto reći se može, da je moć riječi njegove na osobitu tada djelovala, kada je narod franceski poslije poplavice prevratne uskrsnuće svoje na nov život slavio; pak i danas još pobožnošću uprav religioznom kupe se kanoti sveti ostanci hartije Bossuetove, na kojima je običavao misli svoje prvo govorenja svojih bilježiti. Nije nužno k ovomu dodati, da su misli i čuvstva kršćanska um i srce Bossuetovo na onaj savršenosti stepen uznijele, komu se vas svijet čudi. Dosta je dopomenuti, da do Bossueta nigda nitko još nije s tolikom ugladjenošću, s tolikom neodvisnošću najstrože istine pripovijedao. Najsilniji kraljevi i najsjajniji velikaši stoput čuti moradoše, da dijadem i sva slava njihova pred Bogom ništa nije nego puka i gola taština; da moć njihova ništa nije nego san; da i oni ništa drugo nijesu nego šaka praha.

Što se pjesništva tiče, ne treba nam, Bogu hvala, tražiti primjera po tudjim narodima. Imamo svojih neumrlih pjesnika, imamo Gundulića, Palmotića, Gjorgjića i čudo drugih, medju kojima nekoji uzdaju se u akademiju kako u svoju uskrisiteljicu. — Propelo je, što je njihova djela nadahnulo i cijenu im doista europejsku priskrbilo. A i naše narodne pjesme, koje su toliko ime naše po stranom svijetu proslavile, nisu nego izljev moralnih i religioznih čuvstva prostoga naroda našega. Kad o narodnim pjesmama zborim, i nehotice spomenuti mi je neumrloga našega Vuka Karadžića, komu je narod naš vječnu zahvalnost dužan. Ja mislim, da se ne bi današnji dan dostojno proslavio, kad mu ne bismo svi od srca uskliknuli: Slava! Slava mu i hvala mu i stoga, što je zlatno svoje pero posvetio prevodu naših svetih knjiga. Slava i hvala vjernomu učeniku njegovu, tajniku akademičkomu, koji dio časa i rada svoga istoj svetoj svrsi posvećuje. — Sve su to plodovi svete vjere, koja će, nadamo se, probuditi u narodu našem sv. Jerolima, koji će vas život svoj, sve oštroumlje i svu znanost svoju u to uložiti, da nam sv. knjige s onom točnošću i savršenošću na naš jezik prenese, kojom se ostala slavjanska plemena jurve ponose.

Dopustite, da ovu čest govora s nekom osobnom opaskom dovršim. Nedavno u Parizu naidjem na novine crkveno-političkoga pravca: „L' Univers", koje nemilice na mene navaljivahu, kao da novce crkovne vjeri posvećene na svjetske svrhe trošim. Lasno je pogoditi, iz kojega su izvora te i podobne navale crpene, i da se tuj na akademiju i na sveučilište naše misli. Hvala Bogu, da nijesam takov krivac sâm, da mi je sukrivcem cijelo naše svećenstvo od prvoga do zadnjega; svećenstvo, koje zna, da štogodj se vjeri učini, da je i znanosti na probitak, a što znanosti u prilog ide, da i vjeri koristi A pak stoga neka narod znade, da se mi ni u buduće nikakvim sumnjičanjem, nikakvom klevetom ne ćemo dati odvratiti s pravca, kojim smo do sada polazili,

to jest: da vršimo savjesno dužnosti zvanja svoga, ali ujedno da sa svim silama promičemo svaki interes, koji zasijeca u materijalni i umni razvitak, a po tom u život i budućnost naroda našega.

Priznati nam je dakle, da se istina u vjeri i znanosti stječe i da jedna drugoj na korist radi.

b) Propeti je istina u životu. U starom svijetu trećina ljudi stenjala je pod teškim jarmom ropstva, lišena svakoga prava ne samo na slobodu i udobnosti, nego baš i na život. Nesretnika roba na težak i nesnosljiv rad odsuditi, životom se njegovim kockati, na javnom ga trgu kako i nerazložnu životinju prodavati, — to je bilo tako obično i u društvenim odnošajima tadanjega svijeta ukorijenjeno, da ni najmudrijoj glavi nikada ni na um palo nije posumnjati, da ropstvo ne bi naravi stvari i moralu odgovaralo. Istom kad je Bog čovjekom postao, sliku i priliku sluge i roba na se uzeo, poče ropstva u svijetu nestajati, dok ga napokon kršćanstvo svuda, kamo je bilo doprlo, uništilo nije. Pred vjerom ne ima ropstva do onoga, što ga strast i grijeh radjaju.

Istina, Propeti je za sve ljude umr'o i ljubavi svoje baštinikom sav svijet učinio; ali uza to s punim pravom reći se može, da je osobit obzir na sirote i nesretnike imao. Zato se je u pećini rodio, zato cio život svoj sirotovao, križ prestoljem svojim odabrao. I namjesto sve slave i hvale, koju bi od nas zahtijevati mogao, ništa drugo ne pita, nego da ljubavi i dobrote njegove naprama sirotinji namjesnici budemo, ter ako i prebiva u svetilištima i u srcima našima, prebiva ponajpače u siromahu, bolesniku i sužniku, ter u njima i po njima dar ljubavi i zahvalnosti od nas prima. Uzorna ova načela ukidajući ropstvo stvaraju po svijetu ona svratišta i sirotišta, gdje se čudesa ljubavi i milosrdja tvore; gdje se ljudi dragovoljno odriču časti, imena, imutka i slobode svoje, da se službi bolesnikâ posvete. Ah! ta da propelo ništa drugo proizvelo nije, zaslužilo bi, da mu se kano božanstvenoj istini poklonimo. To su čudesa, koja vjera i ljubav kršćanska tvori, dočim s druge strane materijalizam, što ga nevjerstvo stvara, novu vrst ropstva, a tim i nove doslije nevidjene opasnosti za države radja. Mnogo se snuje i piše, kako bi se toj društvenoj pošasti, koja sve većma mah preotimlje, na put stalo; a nad svaku je dvojbu, da će ona misao i ona knjiga u tom obziru najvrsnija biti i cilj svoj najprvlje postići, kojoj bude vjera i ljubav kršćanska ishodištem.

Što se nas tiče, poslujmo iz svih sila, da se materijalno stanje našega naroda što prije i što više podigne i promakne; no čuvajmo nada sve vjeru otaca naših, kojoj najljepše crte našega narodnoga značaja: prostodušnost, iskrenost i u svijetu daleko čuvenu gostoljubivost zahvaliti imamo.

Obitelj čovječanstvu izvorom, a državi temeljem služi. Obitelj je dar propela. Gdje u braku ne ima svetosti, jedinstva i nerazdruživosti, tuj ne ima ni vjernosti ni ljubavi ni istine ni života. Braku pak život, a obitelji oca, majku i dijete poklonila je vjera. Kršćanstvo roditeljima nalaže dužnost čuvati život djetinji kako oko u glavi.

U starom svijetu, a gdje vjere nije i dan danas siromaško djetešce ne ima oca ni majke, nego okrutnike, kojima je na volju djecu prije poroda tako rekav na smrt osuditi i od sebe odvrći. Imao sam zgodu govoriti sa svećenikom, kojega je u Kini nekršćena majka odmah po porodu odbacila, a ljubav kršćanska, koja svagdje djeluje, kamogod sunce božje dopire, od smrti oslobodila. Pri pariskoj izložbi vidio sam, gdje roditelji djetešce svoje boležljivo i posve slomljeno na kolima voze i najnježnijim načinom zabavljaju. Približiv se upitah ih, što je djetetu, da li imaju još druge djece. Odgovori mi majka sa suznim očima: Jest imamo ih više. Ovo evo od poroda nam je bolesno, pak nam je zato nekim načinom milije nad ostalom, ter se trsimo, da mu ljubavlju našom barem ponešto nadoknadimo muke, na koje je siroče od poroda osudjeno, a morda radi naših grijeha. Pri ovakovu prizoru mora te suza obliti, suza zahvalnosti prama propelu; a s druge strane zgroziti se moraš, kad pomisliš, što bi od siročeta toga bilo, da se je od nekršćenice porodilo.

Da su žena i majka izvan kršćanstva puke ropkinje, lišene svake slobode i časti — toga ne treba dokazivati nama, koji žalibože oplakujemo jednu čest krasnoga naroda našega sv. vjeri otudjenu. Dosta je pred gospodjama ovdje prisutnima pripomenuti, da odista nitko toliko zahvalnosti propelu dužan nije, koliko je to žena, kršćanstvom od tolike potištenosti oslobodjena i na toliku čast u obitelji i društvu podignuta. Ako narodi kršćanski ženi i majci danas prvo mjesto daju, da im nekim načinom one uvrede nadoknade, koje im je poganstvo kroz toliko vijekova nanijelo, to gospodje jedino propelu zahvaliti imaju. Tomu dodajmo, da bi nesmisao bilo i pomisliti, kao da bi ma kakovi napori o izobraženosti u narodu uspjeti mogli, koji ne znaju ženi ni majci onu čast, onu važnost i onu odliku udijeliti, brez koje one nijesu u stanju društvenim i obiteljskim dužnostima udovoljavati. Da takov narod odista sve ostale uvjete izobraženosti posjeduje, a samo taj jedan da mu manjka, nigda se ne podiže, nigda se barbarstva ne otrese. Mi svi to i očima svojima gledamo ondje, gdje nas Sava oda Turstva dijeli. — Napokon samo se po sebi razumije, da kršćanstvo muža obitelji na čelo postavlja, ne da silnikom, nego zaštitnikom i skrbnikom onima bude, u kojima mu se život nastavlja i koji pravo imaju od ljubavi i skrbi njegove baštinu ne toliko tjelesnih dobara, koliko kreposti, poštenja i slave tražiti.

Što je državnoga i medjunarodnoga života, u evangjelju neposredno o tom ništa zapisano nije, ali u njem su načela, brez kojih države opstojati, a narodi napredovati ne mogu. Evangjelje stavljajući oblasti državnoj počelo i izvor u samom Bogu, dakako da joj tim toliki ugled, toliku važnost i postojanost pribavlja, kolike izvan kršćanstva nigda imala nije; ali tim je ujedno evangjelje i granice dužnosti, koju oblasti vršiti imaju, neizmjerno razmaklo. Oblast je po taj način obvezana pravičnost, dobrotu, mudrost i milosrdje božje nasljedovati. Kakogod od Boga odbijamo svaku hudu i nečistu misao, tako oblasti kršćanske u svojim namjerama i poduzećima na ništa drugo ni pomisliti ne smiju,

nego na slavu, sreću i napredak države i državljana. Propelo, koje jednom rukom oblast državnu toliko uzvisuje, drugom ponor kopa i stotinu kazna pripravlja oblasti, koja se zvanju svomu iznevjeri i višu moć svoju na zlo obraća. Čim kršćanstvo moć i krepost državnih zakona ondje traži, gdje je Bog sebi i svetomu zakonu svomu mjesto priredio, to jest u svijesti čovječjoj, očevidno je, da se nijedan državni zakon svijesti, pravici i nuždi narodnoj protiviti ne smije.

Riječ u jednu, propelo ko što sve društvene i obiteljske, tako je i sve gradjanske kreposti porodilo. Prava ljubav domovine, požrtvovanje za opće dobro, vjernost, strpljivost, postojanost i sve ostale prednosti, kojima izobraženi narodi svoju slobodu, napredak, slavu i prosvjetu zahvaliti imaju, plod su po vjeri, dar po propelu.

Pravilom medjunarodnih odnošaja vjera isto ono sveto načelo označuje, koje medju ljudima u privatnim odnošajima vladati ima: Što ne ćeš, da ti drugi učini, ne čini ga ni ti drugomu, a što želiš od drugoga, i ti mu ga učini. U zao čas narodima, gdje protivna načela zavladaju, gdje oholost, pretjeranost, sebičnost i nepravičnost vlada. Tuj medjusobna mržnja, razdor, trvenje i rat na sramotu čovječanstvu, općoj slobodi i sreći vječni grob kopaju.

Opetujem, da su ova načela od velikoga upliva biti morala na sve one znanosti, koje sa materijalnim i ekonomičkim razvitkom i sa pravnim narodnim odnošajima u savezu stoje.

Vaša dobrota i strpljivost dopustit će, da opaske svoje na dvije točke i dva djela ograničim. Jedno se tiče javnoga državnoga prava, a drugo povijesti. O onom je brez dvojbe najslavnije djelo, koje slavni publicista XVIII. vijeka Montesquieu napisa s naslovom: „L' esprit des lois". Tomu djelu ništa se sravniti ne može, što od staroga svijeta u tom obziru baštinismo, i štogod je kasnije boljega i vrsnijega u toj struci pisano, sve je na neki način iz toga spisa crpeno. Istinabog veleumni pisac u mladosti svojoj protivnik bijaše ne toliko vjeri, koliko nekim njenim obredima, koje je u svojim „Lettres Persanes" napao bio. No poslije po dobi, znanju, iskustvu zreliji spazio je, da je slavi njegovoj u interesu spomenik graditi na čvršćem temelju, nego što je prašak zemaljski, kojim vjetrovi po volji igraju. Stoga veleum njegov izumije djelo, koje je preko uskih granica života ljudskoga i do nas doprlo, i koje će sigurno doprijeti i do najkasnije dobe i do svih naroda, i to baš zato, jerbo ga je usko spojio sa propelom, komu je Bog sva vremena i sve narode baštinu opredijelio. Tkogod to djelo pročita, uvjerit će se, da je skroz i skroz duhom sv. vjere orošeno. Čini se, veli Chateaubriand o njem, da mjestimice samo potanje razvija misli, koje je Bossuet iz Sv. pisma o politici crpao. Na mnogim mjestima svoga djela Montesquieu je pravi apologet kršćanski proti nepravednomu napadanju neprijatelja njegovih. U knjizi 24. gl. 3. sjećajući se okrutnosti počinjenih po krvnicima rimskima, grčkima i azijatskima, izrično veli, da sve, što je boljega u državnom životu, štogod je blažega u medjunarodnim odnošajima, da se kršćanskoj prosvjeti zahvaliti ima. U kratko: Montesquieu drži, da vjera kršćanska onim istim putem, kojim

vodi ljude do sretne neumrlosti, vodi takodjer narode do one slobode i sreće, za kojom narodi plemeniti, a danas jurve, Bogu hvala, i naš teži.

Što se tiče povijesti, grčki Herodot, Tukidid i Ksenofont, rimski Tacit, Livije i Salustije glede forme pravi su uzori reći bi nedostiživi. Ali Bossuet sve ih je kud kamo nadmašio u djelu svom „Les discours sur l' histoire universelle", u kom misao i nje izraz iste su visine. U tom remek-djelu sve se je u jedno steklo, što je ikada klasičke povjesnike odlikovalo. Bossuet opisujući Rimljaninu značaj veli: Najbitnija crta značaja njegova jest, da on nada sve ljubi slobodu i domovinu svoju. Dvije bi ove ljubavi Rimljanin vazda ujedno spajao, to jest ljubeći slobodu svoju ljubio bi ujedno i domovinu svoju, koja mu je od djetinjstva slobodna i velikodušna u srce ulijevala. Pod slobodom pak, nastavlja pisac, razumijevao bi Rimljanin i Grk stanje, u kom državljanin nikomu drugomu ne bi podložan bio do samo zakonu i gdje moć zakona više važi nego ikoja druga u državi. Nigdje Livije i Salustije tako istinito značaj rimljanski opisali nijesu. Kada se pomisli, da je Bossuet svećenik bio, da je živio pod uplivom samosilja, prezirača prava i zakona, da je djelo svoje spisao za kraljevića: tada se bjelodano vidi, da se samosilje s vjerom ne slaže; da je slobodoumnim narodnim težnjama vjera najvjerniji saveznik; da povijest franceska užasnih prevratnih dogadjaja ne bi zapoznala bila, da je prestolju nasljednik znao slijediti mudre svjete i nauke učitelja svoga. — Tacit opisujući piramide misirske moralni njihov znamen mukom prolazi, a Bossuet jezikom, koji se prevesti ne da, istom prilikom ovo opaža: Čovjeka, kako mu drago on visoko na ovom svijetu stajao, uvijek prati nemoć i ništetnost njegova. Piramide, veli, imale bi biti grobovi kraljevima, kojima nemoć i ništetnost ni toga ne dozvoli, da se grobova svojih naužiju. Isti rimski povjesnik pišući o običajima germanskima u gl. 33. hladnokrvno opisuje, kako se preko 60 tisuća ljudi, Bruktere ih nazivlje, na očigled tabora rimskoga pobilo i pomorilo — pak nadodaje: Dao Bog, da se tudji narodi nama i našoj koristi za ljubav barem medjusobno mraze i kolju, kad nas pravom ljubavlju ljubiti ne mogu. Doisto grozno načelo! A to se kad manje kad više i danas ondje očituje, gdje propelo moć i upliv svoj gubi. Isti povjesnik pišući u svojim „Ljetopisima" o Tiberiju, da je po Trasilovu proročanstvu prestolje zasjeo, veli, da se ne usudjuje dosuditi, da li su dogodjaji ljudski poslj edica gvozdena nemjenljiva udesa, ili nesvijesna svijetom se igrajuća slučaja. Kolika žalost srce kršćansko obuzeti mora, kada u klasičkim djelima starih povjesnika naidje na podobne bludnje, od kojih je prosto u nas i najprostije djetešce. Samo se po sebi dokazuje, da Bossuet svijetlom propela u ruci strogo osudjuje svaku okrutnost i onu paklenu himbenost, kojom se narodi u ime prava, koje im veća tobože izobraženost pruža, služe, da narode, s kojima se dotiču, poizopače, od naravnih svojih težnja` odvrate i na brezdušne svoje namjere kako puko orudje upotrijebe. Samo se po sebi razumijeva, da Bossuet divnim svojim perom opisuje promisao božji, koji se krepošću i poštenjem ljudskim služi, da malene i zapuščene narode uzdigne i do neumrle slave uzvisi, dočim

s protivne česti dopušća, da nepravica i zloća ljudska ponor kopa, koji znamenitost i drevnu slavu čuvenih u svijetu naroda za navijeke proždire. Svu bi mi skoro povijest Bossuetovu prevesti trebalo, kada bih sva klasička na stvar našu spadajuća mjesta navesti htio; a misao i izraz u njegovim spisima tako su uzvišeni, tako medjusobno spojeni, da bi ih svaki prevod lako osakatio i misao po svoj prilici oštetio.

Istina je dakle, da je vjera sa znanošću u najužem savezu; istina je stoput u životu narodnom posvjedočena, da gdjegod propelo moć svoju gubi, da skvarenost srca i potištenost uma slijedom slijedi. Stari su naši dična djela počinili i po svijetu se proslavili. Onaj dijel naroda našega, koji se srpskim imenom ponosi, pravo je čudo počinio, kad se je malo ne goloruk i oda svakoga ostavljen i uslijed nečuvenih muka od okrutnoga turskoga jarma oslobodio. Mi Hrvati pravično se ponosimo, da smo se u stoljetnoj krvavoj borbi Turstvu oteli, i to kada je ono najsilnije i strah i trepet zapadnim narodima bilo. Vjerujte mi, da uskrsnu slavni djedovi naši, tadanji narodu našemu predvoditelji, oni bi nam rekli, da sve to dobiše i premogoše u ime časnoga propela. „Za krst sveti i slobodu zlatnu", to je bila, to će i za vazda, ako Bog da, ostati lozinka naroda našega. Pod tim znakom dobit je jamačna. Mi želeći stupiti u kolo izobraženih naroda i proslaviti se na umstvenom polju, kako smo se negda na bojnom, polučit ćemo brez dvojbe želju svoju, ako pod istom zastavom vojevali i luč, koja s propela svijetu svijetli, slijedili budemo.

Ja po dobroti vašoj prvi pokrovitelj akademiji želim, da ovo propelo navijek u sredini njenoj ostane i akademicima dopominje, da vjera svijetlom svojim svakamo dopire, kamogod se um čovječji radom i poletom svojim zanaša.

Iza ovoga proslova ne preostaje mi drugo, nego da gostima, koji su svečanost našu svojim posjetom počastili u ime akademije zahvalim; najpače pak onoj gospodi i braći, koji su s one strane Save došli. Hvala im i slava! Neka uvjereni budu, da onaj ljubavi i bratinstva sveti vez, koji je srca naša jurve sklopio, nikakova na svijetu sila i nikada razvrći ne će. Bog blagoslovio akademiju i sve slavne njene članove! Bog da blagoslovi onoga muža, koga su najučeniji sinovi naroda našega na najodličnije mjesto uznijeli. Mi se predsjednikom akademije naše ponosimo, ko što bi se, osvjedočen sam, njim ponosili i najizobraženiji narodi. Milo mi je, što vršeći prvu dužnost pokroviteljevu ravnanje akademije naše izručiti mogu prijatelju meni vele ljubljenomu i počitovanomu, i umoliti ga, da zbor naš razveseli rječitim slovom svojim, koje nestrpljivo čekamo.

(Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 1. str. 27—43)

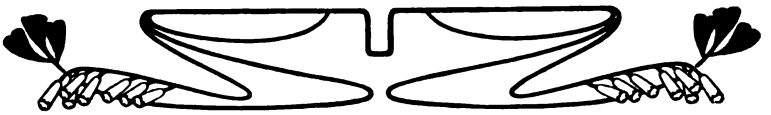

4. GOVOR NA KONCILU VATIKANSKOM

GOVOREN DNE 25. SIJEČNJA 1870.

Eminentissimi praesides!

Eminentissimi ac reverendissimi patres!

Audacia magna ac paene temeritas esse videtur, re quasi omnino exhausta, post tot tamque praeclaros oratores, me infirmum ac debilem sacrum huncce suggestum dicendi gratia conscendisse. Verum cum de grandi causa agitur, cum agitur de muneris et conscientiae debito, temeritas excusabilis et audacia ipsa quandoque sanctum est officium. Res equidem exhausta videtur; ast cum agitur de doctrinis divinis explicandis, aut decretis perpetuo valituris condendis, existimo, nunquam satis loqui, et potius peccandum per excessum quam per defectum, ne quidquam, quod ad rem pertineat, minus elucubratum maneat. Quod vero ad infirmitatem meam ac debilitatem, quam intime sentio, solet Spiritus Sanctus nobis assistens non solum virtutibus ac meritis, verum etiam infirmitatibus uti ad altiores providentiae suae fines assequendos. Ejus itaque gratia, vestra autem benevolentia fretus rem aggredior.

Schemata nobis proposita mea quoque sententia defectuosa sunt et reformationis indiga, quia in necessariis desunt, in superfluis abundant, adeoque in iisdem desunt multa, quae adesse, adsunt multa, quae deesse deberent.

I. Ad tria puncta revoca ea, quae desunt:

Primum respicit altiores hierarchici ordinis gradus.

Secundum episcoporum nominationem.

Tertium synodorum celebrationem, cujus rei hucdum nullus reverendissimorum oratorum meminit.

Quantum ad primum et secundum, pauca nonnisi iis, quae hicce jam dicta fuere, adjungam, specialius innuendo, quo circiter sensu reformationem fieri cuperem. Quod ad altiores hierarchicos gradus,

gravissima sane ratio suadet, ne disciplinae decreta in mediam veluti rem irruendo initium summant ab episcopis, ne hoc modo existimari possit, episcopos sua agendi ratione ansam praebuisse admonitionibus et severioribus comminationibus. Interest ut plurimum hisce nostris temporibus episcopalem dignitatem ab omni omnino vilipensionis occasione salvam tutamque praeservare, quod praestabitur, si decretum disciplinare, prouti rei natura, systematis ratio et conciliorum praxis deposcunt, initium sumat ab altioribus hierarchiae gradibus, ut sic a summis ad inferiora descendendo naturali ordine sermo devolvatur ad episcopos, ad eorum jura et obligationes, quae intimo nexu sibi cohaerent, nec unquam separari possunt, quod in episcoporum juribus sanctissimae eorum obligationes continentur.

Audivi ego paucos ante dies illustrissimum Mulinensium* antistitem dicentem nihil interesse, ut de episcoporum juribus quidpiam dicatur. Permittat dignissimus praesul, ut ei opponam cum sancto Augustino, qui sic circiter se suosque sacerdotes quodam loco alloquitur . . .**

Audivi aliud quoque omnino singulare hujus episcopi effatum sub praetextu, ne fors internum cum externo, munus patris cum munere judicis confundatur, vult ille, ut episcopis et vicariis generalibus non permittatur confessiones fidelium et sacerdotum exaudire. Bone Deus! Ergo ne divina illa potestas peccata remittendi ac retinendi in episcopo ac vicario generali sterilis manebit propterea, quod munera patris et judicis invicem conciliari non possint! Ego nuspiam audivi, duo haec incompatibilia esse, neque alicubi terrarum episcopos aut eorum vicarios generales ab ejusmodi obligatione dispensatos esse. En quo ducit theoria, quae episcoporum jura ab officiis separat. Miror maxime, id a Galliarum episcopo adferri, qui utique novit sanctum Franciscum Salesium, suae gentis gloriam, totam vitam consumpsisse in ferventissimo vitae pastoralis exercitio, atque, ut Canus in sancti hujus vita testatur, semper eum caritatis et misericordiae erga sacerdotes etiam perditissimos prodigum fuisse. Quanta hominum millia ad Dominum convertit ! Quanti in perditione mansissent, si ille omnimodo non succurrisset, si hujusmodi theoriae tenax fuisset.

Idem venerandus praesul dixit, episcopis obligationem imponi debere offerendi pro suis fidelibus sanctae missae sacrificium. Verum enimvero puto, citra gravem injuriam episcopis inferendam supponi haud posse, eos sponte sua pro populo sibi concredito huic officio non satisfacere. Abstinendum, videtur mihi, esse a superfluis praescriptionibus, quae populis nostris facile suspicionis ansam dare possent, quasi sanctissimis officiis nostris hucadusque defuerimus. Si quando, potissimum diebus nostris populorum nostrorum amore, fiducia et aestimatione egemus, secus enim omnis nostra vocatio et operatio

* Sa strane olovkom: Molesme.

** Sa strane tintom: ?? (Očevidno je imalo doći mjesto, otkud je citat).

sterilis maneret. Ut autem ejusmodi suspicio omnino tollatur, existimo ab altiori inchoandum fuisse.

Eminentissimus cardinalis Pragensium archiepiscopus, quem honoris causa nomino, et cui pro iis, quae nuper ex hocce suggestu protulit, summas ago gratias, meminit eminentissimi coetus, a quo reformatio ordiri deberet. Incurrit propterea censuram ejusdem reverendissimi praesulis Mulinensis ironice observantis, quod orator eminentissimus recte quidem a se ipso, minus autem recte a cardinalium coetu reformationem inchoandam duxerit. Quantum ad primum, existimo, nos omnes, quiqui demum simus, quamdiu in hac mortalitate versamur, continuo reformationis indigos esse, atque ab humili et efficaci hujusmodi confessione justificationis nostrae spem dependere. Quantum vero ad secundum, dixit idem illustrissimus antistes, collegium cardinalium sacrum esse nomine, pietate et conversatione, habereque idem summum pontificem patrem. Verum nemo nostrum negat, augustum huncce coetum viris summis et omni veneratione dignis constare; non agitur de personis, sed de institutione sermo nobis est. Habet quidem sacrum hoc collegium in summo pontifice patrem, sed concedet mihi reverendissimus praesul, habere idem ecclesiam matrem, cui in hocce concilio congregatae nemo jus denegabit, omnes omnino institutiones, quae reformatione opus habent, reformandi. Fecit hocce, ut notum est, concilium Tridentinum statuendo sapientissime, cardinales ex omnibus christianitatis nationibus assumendos esse (Sess. XXIV. De reform. c. I.)

Ego iis, quae ab eminentissimo oratore hac de re nuper dicta sunt, nonnisi pauca addam, ut innuam, in quem circiter finem ejusmodi reformatio tendere debeat. Eminentissimus cardinalium coetus, ut puto, vera ac realis imago esse deberet totius ecclesiae, et quoddam, si ita loqui fas est, totius orbis catholici compendium ; id quidem ex duplici ratione. Primo, quod ex eodem oritur summa illa ac plane divina potestas, omnibus omnino necessaria, cum sit non solum ecclesiae fundamentum, sed etiam totius socialis ordinis lapis angularis. Nihil conceptu suo hac potestate magis universale, omnibus magis commune datur, nihil, quod ab omni nationali admixtione ita exemptum esse oporteat. Cuperem itaque, ut haec potestas hunc universalitatis characterem, qui naturae et destinationi ejus tantopere respondet, in primo sui ortu prae se ferat, quod futurum est, si communis omnium credentium pater ex sinu totius ecclesiae prodierit, ac suffragiis totius orbis innixus fuerit. Haec eo dicta sunt, ut divina haec potestas ibi firmam suam sedem inveniat, ubi Deus ipse sibi et auctoritati suae sedem ac tribunal fixit: in conscientia et cordibus omnium mortalium, quo sic ab omnibus ametur, ab omnibus aestimetur, quo sic accelerari conspiciamus illa beata tempora a Domino praedicta, ubi unus erit pastor unumque ovile, Secundo: omnes nationes catholicae, haud dubium est, Romam promptius accurrent, cum sciverint, adesse ibi praeter communem omnium patrem etiam suae gentis viros piissimos, doctissimos, custodes summae suae auctoritatis itidemque

illius in gentem suam amoris, cujus exemplum nobis dedit gentium apostolus, cum pro suis contribulibus anathema esse cuperet.

Sermo hic loci fuit etiam de congregationibus Romanis, quarum reformatio sit urgens ac necessaria. Directio, quam haec reformatio sequatur, eadem mihi esse videtur veluti prior. Naturae quippe rei respondet, ut, quod communibus omnium negotiis discutiendis ac definiendis destinatum est, in sui organismo quoque commune sit ac universale, constitutum ita, ut re ipsa ab omnibus in compendio adminus tractetur, quod ad omnes spectet. Reformatio ejusmodi, puto, perfecta erit ac adaequata, si ab ejusmodi dicasteriis omnia resecentur, quae ad unitatem necessaria haud sunt, ne cum superfluis ultra modum occupentur, neccessariis, ut saepius evenit, desint.

Secundum, quod deest. Schematis auctores tractant de sedibus episcopalibus vacantibus, silentio praetermissa summi momenti quaestione: de episcoporum nominatione et de modo ecclesiis viduatis providendi. Hoc, hoc est totius rei cardo. Auctores libertatis, quae ecclesiae, ut divinam suam missionem adimplere possit, necessaria est, solliciti ad principes magistratusque hujus saeculi refugiunt. Sed omnino frustra ! Si enim in externis ecclesiae libertati praesidium esse posset aut esse deberet, videretur mihi illud in publicis populorum libertatibus potius quam in principibus hodie ad nihilum paene reductis quaerendum esse. Ast externa in ejusmodi quaestione vix aut ne vix prosunt. Ille, qui pro ecclesiae et aeternae veritatis juribus in ara crucis mortuus est, libertati ecclesiae internum atque omnino securum praesidium in generoso, forti et constanti apostolorum seu episcoporum animo constituit. Hocce internum asylum nullo externo resarciri potest, immo vero absque eodem omnis externa advocatio, omne externum praesidium, ut experientia abunde docet, in ecclesiae servitutem ac oppressionem degenerat. Sint, reviviscant in ecclesia Dei Chrysostomi, Ambrosii, Anselmi, Thomae, illico externorum praesidiorum necessitas superflua erit. Id autem vix unquam obtinebit, nisi modus* vacantibus sedibus providendi quadamtenus mutetur. Cum olim ecclesia principibus saecularibus jus ac privilegium tribuit episcopos, canonicos aliosque beneficiatos nominandi, in eorum fidem, religionem et pietatem confisa minime dubiavit, potentates hoc jure in ecclesiae utilitatem usuros. Et tamen, quisnam est, qui nesciat, quantae inde calamitates, quantae controversiae, quantae pugnae natae, quanta scandala orta sunt, ut, verbi gratia, controversia de investituris testatur.

Sed quidquid sit de iis,quae olim erant, indubium est, in praesentibus rerum et temporum adjunctis ex ejusmodi jure, nisi immutetur aut modificetur, plurima in ecclesia mala emersura. Nostris diebus tota rerum facies immutata est, Hodierno jure publico principes magnam suae potestatis jacturam passi, eandem comitiis iisque

* „Forma" je bilo u liniji, a „modus" iznad linije.

summis magistatibus cedere debuerunt, qui publicae administrationi et legibus exsequendis praesunt, quique communiter ministri audiunt. Hi ecce in posterum ut civiles ita ecclesiasticos magistratus et personas principis vice nominabunt. Quantum autem hujusmodi juris exercitium pro ecclesia funestum esse possit, facile patebit, si consideretur, ejusmodi viros ad supremos magistratus assumi sine ullo religionis aut cujuscumque confessionis discrimine, fierique hoc modo posse, ut in ipsis catholicis regnis practice jus illud devolutum videamus ad Hebraeos, incredulos, ecclesiae ac religioni hostiles, qui id imprimis prae oculis habebunt, ut opinionum suarum fautores, leves immo et vocationis sacerdotalis immemores eligantur et nominentur. Nemo non videt, quanta inde in ecclesiam et religionem incommoda dirivari possint. Quaestio proinde est, an ecclesia in hocce concilio congregata haec silentio premere possit ? An non, dum de sedibus vacantibus sermo fit, primo loco haec sane gravissima quaestio pertractari deberet?

Difficultates quaestioni insitae synodum hanc coram Deo excusare non possunt: concilii enim oecumenici finis est, ut gravissimis et difficillimis quaestionibus discutiendis ac definiendis incumbat, et gloria ejus tota in eo, si remedia malis sui temporis apta indaget et adhibeat.

Quaestio istiusmodi alia quoque ex parte periculis est referta. Etiam nos sacerdotes homines sumus, nihilque humani a nobis alienum, immo quandoque magis caeteris tentamur ab eo, qui ab ipso Domino nostro tentando non abstinuit. In specie non desunt, qui mente in altum sublati cum gaudio animadvertunt ad dignitates et subsellia respiciunt, quae iis offeruntur, si vocationem suam prodere, conscientiam suam et convictionem venalem exhibere non renuant. Hic uber corruptelae et immoralitatis fons gangraenae instar corpus ecclesiae hinc inde inficere et facile devastare posset. Olim ecclesia gravissimis poenis animadvertit in eos, qui inanibus mortuisque idolis adolebant. Sacerdotes ambitioni dediti adolentes thura idolis viventibus, ac dominantibus mundi opinionibus adulantes majori sane animadversione digni sunt, quia majus ,ut opinor, ecclesiae damnum inferunt. Puto itaque concilium nostrum hac gravissima quaestione occupari debere.

Uti promisi, opus est, ut dicam, quam, opinor, viam haec reformatio teneat. Res omnino difficilis est et salebrosa; agitur enim de jure quaesito, de jure, cujus pacifico exercitio a saeculis principes gaudent. Alia ex parte ego abhorreo ab omnibus doctrinis et studiis, quae separationem ecclesiae a societate civili redolent, neque intelligo eos, qui id desiderant sub praetextu, quod quasi societas prava sit, vulneribus et contagiis plena. Id nimirum mihi semper argumento et motivo fuit jungendi nosmet societati humanae magis magisque, quo eidem eo securius succurrere possimus. Hicce mihi menti est quaedam sancti Augustini exhortatio ad sacerdotes et episcopos; dicit scilicet: quod christiani sumus, nostri sumus, nostri curam gerere, de nobis

ipsis rationem reddere debemus; sed quod sumus sacerdotes et episcopi, minime nostri sumus, sed populi nostri, et quidquid in nobis sacerdotalis est, in populorum salutem impendere et superimpendere tenemur. Domino quoque oggestum fuit, quod cum publicanis ac peccatoribus conversetur et manducet; ast ille nobis in exemplum ac instructionem respondet: sanos non egere medico, sed infirmos. Ecclesia potestatis divinae perpetua haeres et misericordiae coelestis ministra est, ut laboranti humanitati continuo adesset. Cum itaque res eo dirigenda sit, ut non serviat in praetextum rumpendi ecclesiam inter et statum nexus, mihi admodum gratum est, sanctae sedis apostolicae hujusque concilii sollicitudinem eo tendere, quo* synodi dioecesanae et provinciales ordinarie celebrentur Forsitan, aucta ad normam veteris disciplinae provincialium synodorum potestate, iisdem deferri posset provincia designandi nominandique episcopos ad sedes vacantes. Analogi quiddam jam statutum et provisum habetur in conventione inter sanctam sedem et Austriae imperatorem, utpote qui in eadem obligatur ante nominationem metropolitae ac suffraganeorum episcoporum opinionem ac sententiam exquirere. Cum autem agatur de jure plurium saeculorum usu confirmato, ne cogitari posset eo rem tendere, ut omnis nexus statum inter et ecclesiam dissolvatur, posset forsitan principibus facultas relinqui una vel duabus vicibus ob rationes graves metropolitae scripto communicandi, ac tandem, si tertio difficultas non superetur, res ad sanctae sedis judicium definitivum revocari. Res, repeto, difficultate plena est, ast eo probabilius successura, si, reformatione his in rebus ab altioribus gradibus inchoata, saecularibus potestatibus probatum fuerit ac eliquatum, non agi de iis jure suo spoliandis, sed generatim de grandi ecclesiae ipsius reformatione, de ecclesiae necessitate ac emolumento, quod ipsi quoque civili societati non potest non esse proficuum, cum quod ecclesiae prodest, id ipsum civitatis bonum summopere promoveat.

Laudo summopere sanctae sedis provisionem et auctorum schematis curam de restaurandis synodis dioecesanis et provincialibus. Sicuti enim aquae stagnantes corrumpuntur, ita stagnatio in ecclesia corruptionis fomes fuit. Synodorum harum celebratio immensae erit utilitatis, pro primis si cessatum fuerit a consuetudine, quae hinc inde invaluit, eruditas elucubrationes componendi, si magis ad ea reflectetur, quae practica sunt verisque dioecesium aut provinciarum indigentiis accommodata, si denique congregationes Romanae non continuaverint usum aut, ut rectius dicam, abusum acta synodorum provincialium mutilandi iisque talia interpolandi, quae saepe spectatis peculiaribus provinciarum adjunctis, inacceptabilia sunt. Notum est, conciliis provincialibus usque ad Sixtum V. suam ita constituisse auctoritatem, ut eorum decreta a consessu promulgata mox legum provincia ium vigorem nanciscerentur. Cuperem. ut eadem praxis porro quoque vigeret, salva utique in omnibus sanctae sedis auctoritate, ne nimirum aliquid statuatur, quod eccle iae unitati, sanctae sedis

* „quo" iznad linije; prvo je bilo „ut".

juribus, aut universalis ecclesiae disciplinae contrarium sit. Caveatur autem omnino a quibusvis mutilationibus aut additamentis, quae saepe saepius id sequelae habent, ut zelosissimi synodorum promotores animum despondeant, et ab iis frequentandis omnino cessent.

Nescio autem, cur schematis auctores synodorum dioecesanarum et provincialium celebrationem certae periodo adstringentes, cur obliti sint synodorum quoque generalium, ut id natura rei deposcebat, meminisse, atque earum etiam celebrationem periodica lege determinare. Numquid synodi oecumenicae minus prioribus necessariae, minus utiles sint! Quae summus pontifex Pius IX. immortalitate digna perfecerat, iis coronidem imposuit totiusque ecclesiae gratitudinem promeruit convocando hocce concilium in bonorum omnium spem, in malorum confusionem et desperationem. Omissio, de qua memini, tanto minus justificari potest, cum jam existat lex de conciliorum generalium periodicitate. Concilium Constantiense praeterquam quod schismati occidentali finem imposuit, plurimasque saluberrimas leges condidit: in sessione 39., ut notum est, praestantissimum tulit decretum de conciliis generalibus singulis decenniis celebrandis. „Frequens, dicunt patres ibi congregati, conciliorum celebratio agri Dominici cultura praecipua est, quae vepres, spinas et tribulos haeresesque errorum et schimatum exstirpat, excessus corrigit, deformata reformat, et vineam Domini ad frugem uberrimam fertilitatis adducit. Illorum vero neglectus praemissa disseminat et fovet. Haec praeteritorum temporum recordatio et praesentium temporum consideratio ante oculos nostros ponitur. Eapropter hoc edicto perpetuo sancimus, decernimus et ordinamus, ut amodo concilia generalia celebrentur ita, quod primum a fine hujus concilii in quinquennium immediate sequens, secundum vero a fine illius immediate sequentis concilii in septennium, et deinceps de decennio in decennium perpetuo celebrentur in locis, quae summus pontifex per mensem ante finem cujuslibet concilii approbante et consentiente concilio, vel in ejus defectu, ipsum concilium deputare et assignare teneatur, ut sic per quandam continuationem semper aut concilium vigeat, aut per termini pendentiam exspectetur. Quem terminum liceat summo pontifici de fratrum suorum s. r. e. cardinalium consilio ob urgentes forte causas abbreviare, sed nullatenus prorogetur. Locum autem pro futuro celebrando concilio deputatum absque evidenti necessitate non mutet". etc. etc.*

Decretum hocce omnium consensu legitimum et canonicum est, utpote quod post totalem oboedientiarum reunionem et Martino V. pontifice jam existente, eo praesidente et synodum dirigente latum est. Argumenta, quae hocce concilium ad legem de synodorum generalium celebratione adfert, ex ipsis rei visceribus deducta omnibus omnino temporibus applicari possunt, omniumque generationum — praeprimis autem nostrae gratitudinem et observantiam merentur.

*Sa strane olovkom: Gdje je kod Hefela. Mansi Laac (!)?

Decretum hocce porro concilium Constantiense perpetuum, quibusvis omnino temporibus valiturum nominat ita quidem, ut eidem a nulla, etiamsi summa sit, auctoritate praejudicari possit.

Sanguineis, si sic loqui fas est, lacrimis deploranda est temporum iniquitas, quae vetuit, quominus sanctum hocce ac salutare decretum in usum et consuetudinem abeat. Meam facio eruditissimorum ac piissimorum virorum opinionem, plurimis malis in ecclesia Christi obicem poni potuisse, si decretum istud conscientiose observatum fuisset. Nemo utique novit divina arcana ; verum, puto, per frequentem conciliorum celebrationem forsitan impediri potuisset praetensa illa reformatio, cui ecclesia orbisque totus indole', quaeve permultas easque cultissimas gentes sinu sanctae matris ecclesiae eripuit. Quidquid autem hac de re sit, censeo, nunc tempus adesse, ut illud decretum instauretur, renovetur. Mea quidem opinione, si concilium Vaticanum paucis saltem lineis suam sapientissimo huic decreto redderet auctoritatem, plus reipublicae christianae prodesset, quam conscriptis sancitisque plurimis schematum voluminibus ; quod quidem eatenus fieri et posset et deberet, quatenus favorabilia sunt tali decreto exsequendo ac observando tempora. Hodie namque omnia ad unitatem et quandam, ut ita dicam, universalitatem tendunt. Olim Deus in amplitudine imperii Romani apostolis et primis verbi divini praeconibus viam aperuit lumen evangelii ad omnes gentes tum notas diffundendi; hodie, nisi me omnia fallunt, Deus in iis celerioris inter populos communionis mediis, quae materialismo aut saltem materiali populorum prosperitati unice destinata videntur, insigne ecclesiae suae medium paravit unitatis suae fovendae, regiminis sui universalisandi. Concilii Constantiensis tempore de civitate quadam ad aliam vicinam vix ea facilitate meabatur, qua hodie de una mundi parte ad alteram. A Deo id datum donatumque video, ut facilius ac securius decretum perpetuum concilii Constantiensis exsequi possit.

Alioquin omnes cultiores gentes hodie communia sua negotia communibus consiliis expediunt. Qua in re olim ecclesia matrem se et magistram populis per synodos suas praebuit ; nec dubium est, divinam providentiam eo tendere, ut hodie quoque cultioribus Europae nationibus ecclesia semet velut exemplar in universali suo regimine obeundo exhibeat, qua videlicet sapientia, qua gravitate et maturitate, qua libertate et ingenuitate, qua patientia et moderatione gravia omnibus negotia in conciliis generalibus pertractari debeant. Repeto itaque ex toto corde et ex tota anima mea: cum synodi dioecesanae et provinciales periodicitatis legi adstrictae habeantur, necessarium omnino esse, ut auctoritate decreto Constantiensi restituta, concilia quoque generalia omni decennio celebrentur.

II. Transeo ad alteram partem notando, q u a e i n s c h e m a t e a d s u n t, d e e s s e a u t e m d e b e r e n t. Quantum ad haecce, manifestus est nisus ille toties quoties recurrens omnia etiam minima ad unitatem reducendi seu centralisandi. Omnia opera divina, haud dubium est, ad unitatem tendunt, atque in ecclesia Dei unitas nota

est essentialis ac necessaria ; verum ut unitas sapientiae, pulchritudinis ac perfectionis divinae imago sit, eam ex diversitate — quae naturam suam functionesque suas integras intactasque retinere debet — constare oportet, secus enim eadem non harmoniae, sed monotoniae nauseam ac repulsam gerentis specimen erit. Hanc in rem liceat mihi adferre aliquid ex propriae experientiae penu. Vivo inter gentem dimidia sui parte ab ecclesiae unitate rescissam, frequenterque copia mihi est cum episcopis non unitis conveniendi. Sermone circa ecclesiae unitatem — quam praecipuum veritatis divinae argumentum vitaeque altioris fontem teneo — directo, semper ac semper mihi timorem manifestant, ne hac unitate, quam tantopere a me extolli audiunt, ecclesiae suae propria jura, autonomia, peculiaresque proprietates absorbeantur. Nunquam mihi satis fuit eosdem antistites persuadere: supremae in ecclesia potestatis esse jura particularium ecclesiarum non quidem usurpare, sed confirmare, depressis ac persecutioni obnoxiis potentiori adjutorio succurrere. Haec inter caetera divina est supremae potestatis natura infinitis in historia eventibus probata. Verum vereor, ne, si omnia, quae in nostris schematibus ad unitatem revocantur, in effectum abirent, illum suum metum manifesto documento confirmatum videant.

Ejusmodi unificationis vestigia, ut pluries jam observatum fuit, passim ubique in schemate notantur. Ita pag. 6., dum causae residentiales immediatae sanctae sedi reservantur jure metropolitarum ad odiosum solius denuntiationis officium restricto. Neque id suffecit schematis auctoribus, verum ea erga metropolitam et seniorem suffraganeum diffidentia feruntur, ut eos in officiis suis segnes incuriososque supponentes, nuntiis apostolicis munus denuntiationis in omnes demandant. Saepe dictum fuit, episcopis deberi reverentiam ac confidentiam; ab omni re esse cavendum, quae eos vilipensioni exponere posset. Timeo tamen, ne populi, ad quos redituri sumus, quorumque reverentia et amore in supremo gradu opus habemus, haec legentes, nos omni conscientia ac exactitudine in officiis nostris privatos existiment. Persuasum mihi est, ipsos nuntios apostolicos ab ejusmodi vili officio abhorrere; inter episcopos namque et hujusmodi legatos vigere debet mutua fiducia, mutuus amor, cum sine tali relatione vix aut ne vix munere suo ex asse fungi possent. Haec itaque veluti omnino superflua omittenda esse censeo. In hac re praeterea peculiare est, quod hocce capite de residentia notatur: „Sanctam sedem beneficio provisuram", quod quomodo sine gravibus incommodis et sine conflictu cum gubernio civili fieri possit, omnino non video.

Quod ad visitanda sancta limina (cap. 4. p. 10.), cuperem omnino, ut ejusmodi officium episcoporum spontaneitati relinquatur, quin ullis legibus, minus adhuc ullis poenis alligatur. Gratiora sunt Deo et hominibus, quae spontanea sunt ac libera. Ultimis hisce temporibus sane splendidissimis documentis episcopi testimonium reddidere, sibi communionem cum sancta sede omnino cordi esse, neque neces-

sarium esse eam legibus et gravibus poenarum comminationibus sancire.

Caput de „vicariis capitularibus" agens consuetudinem exprobrat jura sanctae sedis quandoque invadendi, futuri episcopi consilia ac regimen praeoccupandi; sanctae vero sedi jus reservat vacantibus beneficiis curatis providendi ; quod qualiter sine discrimine cum gubernii nostris fieri possit, minime intelligo. Primum quod attinet, potius in id nobis intendendum esset, ut viduatis sedibus episcopalibus quantocius provideatur, cum longiores hac in re morae quam plurimas difficultates generent. Beneficiis item curatis mox providendum est, et quidem modo vel vicario vel definitivo, semper autem per eos, qui speciali rerum et personarum cognitione muniti sunt. Apud nos nihil obstat, quominus vicarii capitulares cum capituli ac sanctae sedis consensu paraeciis(!) vacantibus provideant. Quodsi de sedibus episcopalibus quantocius providendum esset, hujusmodi beneficiis modo vicario usque ad futuri episcopi adventum provideri posset.

Quid de conciliis provincialibus teneam, jam satis dixi. Minime silentio praetereundum censeo, quod schematis auctores inter rationes, ob quas acta conciliaria Romam mitti debeant, illam etiam adferunt, ut nempe sancta congregatio corrigeret, quod in iis minus rigidum a u t r a t i o n i m i n u s c o n g r u u m s i t. Quantum hoc venerationi episcopis ac synodis provincialibus debitae deroget, facile patet, nihilque omnino in nostris dioecesibus nobis proprium esset, quod sub hocce praetextu a nobis avelli et Romam pertrahi non possit, nisi haec ipsa ratio omnino absurda et sanae rationi incongrua esset.

Tandem unam adhuc centralisationis speciem adferam, quae quidem in schemate deest, sed in re ipsa continetur. Fit nempe aliquando, ut episcopi ordinarii ob temporis et adjunctorum iniquitatem jurisdictionem suam vel in parte dioecesis vel in tota exercere non valeant. Hac ratione contingit, ut interim regimen et administratio dioecesis ad sanctam congregationem de propaganda fide devolvatur. Eadem hac ratione episcopi Bosnenses sua Bosnensi dioecesi ad hunc usque diem privati sunt. Cuperem itaque, ut specialis legis provisione statuatur, quatenus, si in hujusmodi casibus, mutatis rerum adjunctis, exercitio jurisdictionis ordinario nihil obstet, regimen dioecesis meae ordinario suo episcopo restituatur eo quidem potius, cum notum sit omnibus, quamlibet dioecesim a proprio suo pastore semper melius gubernari. Hoc meum petitum scriptotenus exponam commissioni ejusmodi quaestionibus praepositae, reservato mihi jure hac de re, si opus fuerit, uberius proloquendi.

Quoad v i c a r i o s a p o s t o l i c o s, de quibus nunc primum conciliariter sermo habetur, ego, ipse vicarius apostolicus in dioecesibus Belgradensi et Semendriensi, cuperem, ut omnibus hujusmodi vicariis, qui vere episcopi dignitate insigniuntur, omnia jura sint communia, quibus reliqui episcopi gaudent. Ipsi namque idem nobiscum quandoque majus etiam pondus diei et aestus portant ; ipsi inter gregem suum eadem auctoritate opus habent, qua et reliqui per orbem episcopi ; propterea nullam video rationem, cur ipsi iisdem juribus et privilegiis

non utantur, quibus reliqui episcopi gaudent; si v. c. reliqui episcopi certis mensibus per annum ob rationabiles causas sedibus suis abesse possint, cur idem permissum non sit vicariis apostolicis, qui absque speciali sedis apostolicae indulgentia non modo abesse non audent, verum absque eadem indulgentia nec quidem limina apostolorum visitare permittuntur.

Illud quoque singulare sit, vicarios apostolicos, licet episcopi sint, pontificalium usum in aliena dioecesi sub censurarum comminatione vetitum esse, etiamsi ordinarius episcopus in idem consentiret. Hujusmodi prohibitio facta anno 1655. a congregatione episcoporum et regularium negotiis praeposita ante aliquot annos renovata est. Cuperem, ut eadem omnino abrogetur, et vicarii apostolici, si episcopi sunt, omnibus juribus et privilegiis gaudeant, quae et reliquis episcopis communia sunt.

Desiderandum praeterea esset, ut quemadmodum Hierosolymis ob loci sanctitatem residet ordinarius patriarcha, ita quoque Constantinopoli et Alexandriae ob locorum gravitatem et catholicorum ibidem degentium multitudinem patriarchae, quilibet in civitate sua, resideant.

Fateor me summo cum solatio audivisse, quae eminentissimus apostolicus episcopus Bisontinus, venerandus apostolicus episcopus Parisinus et episcopus Aurelianensis de particularibus Galliarum ecclesiae indigentiis irrefragabili argumentorum vi et pondere disseruere. Probavit haecce omnis, qui causas absque praejudicio et graviori affectu considerare novit. Haec enim vere spectant ad eas ecclesiarum diversitates, quae utpote in peculiaribus adjunctis fundatae intactae maneant oportet. Contra eadem vix serio et minime recto sacrarum litterarum usu veneratissimus Molinensis episcopus edixit: „Unus Deus, unus Christus, unum baptisma, ergo unus in omnibus dioecesibus vicarius generalis!“ Per Deum immortalem! Si istiusmodi textus hoc consequens, quae et quanta ex eodem deduci possent? — Idem illustrissimus praesul aliud quoque centralisationis genus in ecclesias inducere desiderat, cupiens statuatur, ut sublato deinceps episcopis (nominavit in specie apostolicos episcopos Viennensem et Parisiensem) jure invigilandi et cavendi, ne ephemerides religiosae in suis dioecesibus in infaustos et ecclesiae nocivos fines excedant, idem jus soli summo pontifici reservetur. Omnes nos defensores sumus jurium sanctae sedis, omnes parati vitam pro iis defendendis offerre; sed omnibus nobis cavendum est, ne dum effusiori affectione rem exaggeramus, citra nostram intentionem summam in ecclesia auctoritatem compromittamus, eamque in quandam complicitatis suspitionem vocemus earum insolentiarum, earum exarcebationum, quibus hujusmodi etiam ephemerides hodie plus semel scatent, earum adhuc injuriarum, quibus viri gravissimi et meritissimi saturantur, si collum suum jugo certarum doctrinarum submittere abnuunt, ut novimus accidisse episcopo Aurelianensi maxime strenuo sanctae sedis defensori, viro, cui praeprimis in acceptis debetur, nos hicce congregatos esse et discutere posse. Hoc peculiare honoris tributum ei deberi lubens profiteor.

Ecclesiae disciplina variabilis est pro varietate temporum et adjunctorum, et praecipua sanctae matris vitalitas, ut ita dicam, in eo consistit, ut leges temporibus congruas edat; hinc finem dicendi facere non possum, quin unam adhuc animadversionem in Molinensis episcopi hac de re sententiam proferam. Dixit ille nudius tertius, corpus juris canonici intactum relinqui oportere, cum adeo sit perfectum, ut uno tantum lapillo ex miro hoce aedificio ablato, omne illud vitiaretur et in gravissimam ruinam vergeret. Ego equidem hoc hodie usque nuspiam audivi. Fides, quae sancta est, dogmata divina, quae semper, ubique et ab omnibus praedicata sunt, ipsa quoque aliqualem profectum, ut Vincentius Lerinensis dicit, admittunt, dummodo intelligentia et criterio in profundum eorum sensum descendamus. Sed de juris canonici imperfectibilitate et immutabilitate quis unquam disseruit? Quin immo quisque in eodem multa obsoleta, multa incerta, multa hodiernis indigentiis minime accomoda novit, quisque necessarium reputat, ut illud quantocius serio examinetur serioque reficiatur. Multum de hac re in nostro consessu disseruit doctissimus antistes Gastaldi. Haud dubium est, cupere mecum multos patres, ut quam primum commissio eligatur, quae tantum opus nomine et sub auspicis summi pontificis in ecclesiae summam utilitatem perficiat.

Ego finivi. Quod paleae et siccorum foliorum in hoc longo sermone — ventis (tradite); si quid autem sani seminis est, sinite, ut vestra sapientia et suffragiis fotum fructum afferat in gloriam Jesu Christi et sanctae matris ecclesiae, quam omnes pari affectu diligimus.

(Koncept govora, vidi str. VI.)

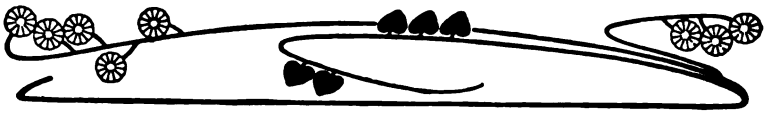

5. GOVOR PRI OTVORENJU GALERIJE SLIKA

GOVOREN DNE 9. STUDENOGA 1884.

Moje milostive gospodje!

Moja plemenita gospodo!

Moj brat i prijatelj, predsjednik akademije, tako je krasno i učeno govorio, da bih ja imao mučati, ali dužnost ostaje dužnost, pak mi je progovoriti sa čednim priznanjem, da sad već nisam više toliko govornik, koliko improvisateur.

U običaju je akademiji svake godine u svečanoj se sjednici sastati, da pred Bogom i narodom svijest svoju nekim načinom ispita i razlog o životu i djelovanju svom položi. Take sjednice do sada su, hvala Bogu, akademiji uopće, a časnim članovima akademije napose uvijek na poštenje i slavu služile, pak će tako biti i ostati, ako Bog da, i uvijeke. Smatram, da mi je kano pokrovitelju akademije dužnost ovo javno posvjedočiti i ovakovu nadu izreći. Akademija je od prvoga postanka svoga pak do danas na polju prirodoslovnom i matematičkom vrlo lijepih i znamenitih znanstvenih radnja obavila i zemlju ovu, koju svetom baštinom praotaca naših nazivamo, podobro ispitala, tako da je s te strane priznanje i pohvalu i stranoga svijeta zaslužila. Akademija je od postanka svoga do danas nebrojeno mnoštvo povjesnih izvora i spomenika na vidik iznijela, tako da je jedino ona svojim neumornim radom omogućila, da se prava povijest našega naroda sastaviti i na javu iznijeti uzmogne, ter kako ja muža, koji je u najnovije doba svojom povijesti Hrvatske s punim pravom zaslužio, da članom akademije postane, ne samo sa njegove učenosti i marljivosti, nego ujedno i sa njegove čednosti i pravednosti poznajem, on će i sam rado priznati, da bi mu bez rada akademijskoga jedva moguće bilo onakvu povijest napisati, kakovu je napisao. I glede jezika našega, koji se divnom ljepotom, obilatošću i suglasjem svojim sa najprvim i naj-

razvijenijim jezicima svijeta ovoga mjeriti može, akademija je mnogo učinila, pak ako joj, ko što ne ima o tom dvojbe, podje za rukom dovršiti i izdati historički rječnik našega jezika, poput onoga franceske akademije ili onoga od Littréa za franceski ili onoga od braće Grimma za njemački jezik, tim će već samim akademija podići sebi i narodu spomenik slave aere perennius, koji zub vremena nikada izjesti i uništiti ne će. Jest istina, u tom se svi ne slažemo, jer ih ima, koji tomu prigovaraju i na rad akademijski bezobzirno, da ne reknem, prezirno gledaju; ali tko bi svemu svijetu ugodio? Tako je uvijek na svijetu bivalo. Ja se dobro sjećam, da se je koncem prošloga stoljeća o franceskoj akademiji na sva usta govorilo, da ništa ne znači, da je puka taština i ispraznost; reklo se je o Descartesu i Malebranchu, da nisu nikakovi mudroslovi; o Newtonu reklo se, da nije nikakav fizik; o Laplaceu, da nije nikakav astronom bio; o Lavoisieru, da nije nikakav kemik. A i danas se gdješto govori, da Claude Bernard i da Pasteur nisu nikakvi fiziolozi. Ovako se je govorilo, ali što jest, jest i ostaje uvijek; a što nije, nije i poslije kratkoga vremena iščezava ko magla pred suncem. Akademija franceska polag svega negdašnjega prigovora ostade jedan od najzaslužnijih i najslavnijih akademijskih zavoda na ovom svijetu, a imena, koja sam gore spomenuo, ostaše polag preziranja zvijezde prve veličine na obzorju opće znanosti i slave. Takvi prigovori kadri su samo nutarnju cijenu i vrijednost sličnih zavoda i imena podignuti i uzvisiti, nipošto pak poniziti i uništiti. Kada se pak pomisli, u kakvim teškim okolnostima živimo, kada se pomisli, da sve, što stječemo i namičemo, s krvavim — da tako reknem — znojem stjecati i namicati moramo; kada se pomisli, da se kod nas samom knjigom danas živjeti ne da, i da skoro nikoga u nas nije, koji bi se mogao isključivo knjigom i znanošću baviti: onda se mora priznati, da smo sa vrlo čednim sredstvima, koja nam pri ruci stoje, dosta učinili i pravo nekim načinom stekli, da domovini našoj na Balkanskom poluotoku osobito opredjeljenje pripišemo, to jest da postane to, što Toskana u lijepoj Italiji, da postane osobite vrsti Athenaeum, što će reći ognjište i njegovalište svih viših umnih i moralnih težnja i svrha. Mi pak domaći sinovi imali bismo pomisliti, da narod naš ima i onako dosta i predosta vanjskih protivnika, koji sve, što je naše, preziru, i kojima je svaki naš napredak trn u oku; imali bismo se trsiti jednim jeditim načinom akademiju i njezinu radnju oprovrći, a taj jest izumljenjem i izdanjem knjige, koja bi učenošću i uzoritošću svojom sve dosadašnje naše radnje daleko nadmašila. Takovim oprovrgavaocima sav bi se svijet u nas obradovao i do crne zemlje poklonio.

Današnja svečana sjednica sjednica je ad hoc, kojom akademija slavi dvostruku stečevinu i dvostruku dobit. Prva stečevina i prva dobit ova je krasna i uzorita zgrada, koja i vanjskom i nutarnjom ljepotom svojom cijelomu narodu, a akademiji napose na slavu i diku služi.

Ona je osobit ures prestolnoga našega grada, koji opredjeljenje ima, da u ovo naše doba uskrisi i obnovi neumrlu slavu slavnoga na-

šega Dubrovnika, koji je znao i umio i tada zublju prosvjete i slobode u vis dignuti i plamteću uzdržati, kada je svuda unaokolo na Balkanskom poluotoku gusta tama neznanstva i sužanjstva ležala. Ako se takve zgrade, ko što je ova, u stolnom gradu našem širile budu, grad će naš ubrzo ne samo nutarnjim bićem i opredjeljenjem svojim, nego i vanjskim licem i oličjem slavni i neumrli naš Dubrovnik zamijeniti, ili, kad sam već prije hrvatsku našu domovinu na Balkanskom poluotoku prispodobio Toskani, to će zgrade ovoj našoj akademičkoj zgradi slične, kada se uzmnože, pretvoriti stolni naš grad, ako Bog da, makar i u čednoj mjeri, u lijepu i uzoritu Florencu. Hvala Bogu, da je tako! Bog nas kadšto iz tajnih i nedokučivih, ali uvijek iz svetih i pravednih svrha pohadja; ali kad takvi pohod ustrpljivo podnašamo i na korist našu obraćamo, tada nas Bog preobilno prije ili poslije nagradjuje. Upravo su danas četiri godine, otkada smo strahovitim i užasnim potresom postradali; tada su se zgrade i palače rušile i oštećivale, a od onda do danas evo se hvala Bogu još ljepše i uzoritije dižu i popravljaju, u koju vrst spada osobitim načinom i ova zgrada akademijska. — Još jedanput dakle hvala Bogu!

Poslije Boga pak imamo se najprvo zahvaliti Njegovomu apostolskomu Veličanstvu, premilostivomu kralju i vladaru, koji je, kad je zgrada naša užasnim potresom nastradala, kraljevskom upravo darežljivošću akademiji u pomoć pritekao i omogućio, da se zgrada brzo popravi i iscijeli. Mi smo narod od vajkada i vazda vjeran i lojalan; mi smo vjernost i lojalnost našu svakom zgodom i prilikom rijekama krvi naše posvjedočili, mi ćemo to i u buduće svagda s istom vjernošću i lojalnošću kao i do sada učiniti; u tom smo hvala Bogu svi složni ter odbijamo od sebe odlučno misao, kao da bi itko danas u monarhiji pravo imao nas na tu našu dužnost opominjati. Bog blagoslovio i svakom slavom obdario i Njeg. Veličanstvo kralja i kraljicu našu i svu vladajuću kuću!

Poslije ovoga hvala dobromu narodu našemu, koji se u velikoj materijalnoj nuždi i stisci nalazi, pak ipak od usta svojih otkida, kad se o tom radi, da se znanstveni i kulturni zavodi stvaraju. Bog blagoslovio naš narod! On zaista zaslužuje, da ga svi ravnom ljubavlju ljubimo i da iz svih sila složno nastojimo, da se čim prije podigne i do one visine prosvjete i slobode uzvine, koju mu je Bog sam u ovim stranama opredijelio, da svete i uzvišene svrhe nikomu na svijetu na štetu, nego svemu svijetu na korist, sebi pak samomu na čast i slavu izvršuje. Hvala i časnoj vladi našoj, koja je uz uvjet, da neke narodne zavode ovdje smjesti, znatno potpomogla, da se ova akademijska zgrada podigne i uredi. Bog blagoslovio vladu u svakoj plemenitoj i pravednoj namisli njezinoj! Javna je vlast neizmjerno važna stvar. Nju je Bog sam iz srca svoga — da tako reknem — iznio, krvlju jedinorodjenoga svoga posvetio ter zalogom svake istine i pravde, svake slobode i prosvjete, svakoga mira, poretka i napretka u narodâ učinio; ja ponavljam: Bog blagoslovio vladu i sačuvao ju, da se nigda ni za časak u vrtlog strasti i ma kakve nepravde zavesti ne dade! Hvala

i slavnomu gradu Zagrebu, njegovomu starješinstvu i zastupstvu, koje je ovomu kao i svim sličnim znanstvenim i kulturnim zavodima najljepša mjesta u gradu opredijelilo i ustupilo; znak je to sjajni, da zadaću svoju i opredjeljenje svoje dobro shvaća. Grad je Zagreb, njegovo starješinstvo i zastupstvo i svi razredi gradjanstva jučer i danas u mojoj slaboj osobi višim znanstvenim i kulturnim težnjama toliku ljubav i toliko štovanje ukazao, da će mi uspomena tih dana najsvetijom i najradosnijom uspomenom moga života na uvijeke ostati. Bog blagoslovio i stostruko naplatio ovu ljubav gradu Zagrebu, njegovomu starješinstvu, zastupstvu i svim vrijednim gradjanima stolnoga grada našega! Na posljetku hvala i momu bratu i staromu prijatelju, predsjedniku akademijskomu! Ja znam najbolje, što je njega muke, znoja i truda stajalo, dok se je ova velebna zgrada podigla, popravila, dovršila i uresila.

Osim toga slavi akademija danas još i drugu svoju stečevinu i drugu dobit, a ta je: zbirka slika i umjetnina, koja se danas evo otvara. Ja sam se tih slika i umjetnina tečajem 20 do 30 godina hvala Bogu naužívao, sada sam ostario i svijetu ovomu, a svijet meni skoro izumr'o; zato ih drage volje i po prvobitnoj namjeri svojoj narodu odstupljujem i tim per anticipationem mortis staru svoju oporuku izvršujem. I onako slike i umjetnine, kada do neke množine dospiju, trebaju za se osobitu zgradu i osobitu njegu, a ovdje su na svaki način korisnije i narodu pristupnije nego u Djakovu. Ja sam pri prvom sabiranju tih slika i umjetnina odmah početkom opazio, da mi ih je sabirati, koliko je samo moguće, iz svih umjetničkih škola, ako mislim, da narodu i učećoj se mladeži koriste. Ja sve slike naše zbirke, ko stare svoje prijatelje i poznanike, dobro poznajem i razabirem. Za to mi dopustite, da prvo barem trkimice označim sve škole, koje su u našoj zbirci zastupane i neke glavnije slike svake škole; a drugo, da vam razložim razloge i namjere, koje su me rukovodile, kada sam akademiju, sveučilište i ovu zbirku slika stvarati i nabavljati pripomagao. Možebiti će riječ moja dulje trajati, nego bih i sam želio: ali oprostite, ja sam čovjek star i prestar, pak je možebiti posljednji put, da tako javno i svečano narodu svomu progovaram. Molim vas dakle, imajte ustrpljenja.

Nada sve škole umjetničke stoji škola Giottova, nada sva imena umjetnička visoko stoji ime Giotta, koje je božja promisao opredijelila, da uskrisiteljem i ponoviteljem umjetnosti postane, jer ga je učitelj njegov Cimabue u polju florentinskom našao, gdje kao pastirče samouče divnim načinom ovce u blato prenaša i u drvo reže; Giotto, koji je bio suvremenik i sumišljenik božanstvenoga Dantea, tako da je izvornim svojim načinom misli i poezije svoga prijatelja u slike i prilike prenašao; Giotto, koji je sredovječnu umjetnost od bizantinske ukočenosti i drvenitosti oslobodio i svježim duhom novoga života i novoga pokreta, koji još i sada traje, nadahnuo. Tko misli umjetne proizvode toga velikana vidjeti i uživati, nek pogleda na divni njegov toranj stolne crkve florentinske, komu na svijetu ovom para nije, nek udje u flo-

rentinsku akademiju umjetnosti, nek pohodi u Assisiju crkvu sv. Franje Assiskoga, najljepši i najdivniji predmet sredovječne kršćanske umjetnosti, nek pohodi u Padovi crkvu „Arena", koju je neumrli umjetnik pod okom divnoga svoga prijatelja Dantea svu na lijepu ispisao (naslikao). Od njegove škole i od njega tako je malo slika u našoj zbirci, da ne bi skoro vrijedno bilo to ni spomenuti, da nije neke osobite okolnosti, koja će naš narod zanimati. Ima naime u našoj zbirci umjetnina i starina iz naše Bosne ponosne. U tu vrst spada jedna slika, koja je jedan dio dveri na svetom sahraništu (tabernakulu). S vana je na toj slici angjeo, koji baklju u ruci drži kao znak, da se u svetom sahraništu nalazi svjetlost vječita, svjetlost, koja prosvjetljuje svakoga čovjeka, koji dolazi na ovaj svijet, s nutra je pak slika depozicija ili snimljenje tijela Isusova sa križa. Kada se ta i još jedna iste vrsti slika prispodobi sa slikama, koje je neumrli Giotto u „Areni" slikao, onda se vidi, da su ove bosanske slike prave kopije ili snimke slika Giottovih, s tom jedinom razlikom, da su slike bosanske daleko ljepše i izvrsnije u koloritu, koji se sasvijem sudara sa koloritom mletačke škole. Otale slijedi, da je te bosanske slike slikao neki ili Franjevac ili svjetovnjak umjetnik bivši učenik i sljedbenik škole mletačke, i to po svoj prilici u ono isto doba, kada je Giotto sa svojim prijateljem Danteom u Padovi boravio, ili nešto malo kasnije. Po svoj pak prilici da je Bosna i sve ostale Giottove slike, kojima se u „Areni" svijet dosta načuditi ne može, u vjernim kopijama imala, koje su ali sve izginule osim ovih dviju, što ih sada naša zbirka posjeduje. Ove dvije naše slike medjutim dovoljno svjedoče, na kako visokom stepenu učenosti i razvijenosti stajala je naša posestrima Bosna u XV. vijeku, a koliki je udarac zadao joj grdni jaram turski, pod koji je malo poslije dospjela. U ovom obziru znamenit je takodjer misal franjevački, koji sam evo danas donio, da se uvrsti u broj umjetnina naše galerije. Knjiga je pisana i urešena za dobe Giotta od godine 1314. do godine 1330. U njoj je puno znamenitih minijatura tako zvanih inicijala i uresa, tako da je ne samo pod vidom obrednim, nego i pod vidom umjetnim, kano proizvod škole Giottove, vrlo znamenita.

Izmedju škola artističkih prvo mjesto u Italiji zauzimlje škola umbrijska, koja je počela sa Pierom degli Franceschi i sa ocem neumrloga Raffaela Ivanom Santijem, koji je popularnu povijest umjetnosti pisao, iz koje doznajemo, da je najdivniju i najumjetniju zgradu na svijetu, zgradu duke d' Urbino, sazidao Hrvat, koji je vrhu toga učiteljem najvećega graditelja XV. vijeka Bramantea bio. Tako je Hrvat Vranjanin iz Dalmacije još u XV. vijeku proslavio ime hrvatsko. Akademija berlinska poslala je silu ljudi, koji su svaki détail ove palače u lijepim narisima prenijeli u berlinski muzej. — Umbrijska ova škola našla je svoje usavršenje u Petru Peruginu i u divnom mladiću Raffaelu, koji je samo 37 godina živio, na veliki se petak rodio i na veliki petak poslije 37 godina umr'o; ali divan čovjek, mlad, lijep i svakim svojim potezom neumrlosti vrijedan. O njegovim slikama se ono reći, što je divni Michelangelo rekao o vratima Giober-

tovima na krstilištu u Fiorenci, da će ih naime na sudnjem danu Bog prenijeti dati u raj, da nebu na sve četiri strane dveri budu. Njegova tako zvana Disputa u Vatikanu predstavlja onaj vrhunac u umjetnosti, preko koga nijedan um i nijedna ruka ljudska presegnuti ne će. Ta slika i njegova Madonna del Granduca u Florenci, njegova sv. Cecilija u Bologni, njegova Madonna Sixtina u Draždjanima, njegov Spasimo u Madridu itd. tako su divne slike i za samu neumrlost stvorene, da se s nekim pravom reći može, da će ih Bog na sudnjem danu, kada se sve rušilo i razoravalo bude, u vječnost prenijeti, da se njima rajski dusi nasladjuju. Meni je žao, da je Vasari, koga ja inače kao klasičkoga pisca povijesti stare umjetnosti štujem, Raffaela sa moralne strane tako opisao, ko da se je neurednim životom svojim prerano istrošio. Krivo je to svjedočanstvo. Raffael je bio osobitoga genija mladić; genijalni ljudi mogu dašto pasti, ko i ostali ljudi, ali se opet i opet podignu ter se uzoru svomu i u moralnom smislu sve više približuju. Samo ljudi prosti, za prah i smet zemaljski — da tako reknem — stvoreni, kada jedanput padnu, više se ne dižu, nego sve više i više propadaju i sve, čega se u životu dotaknu, kvare i kuže. O Raffaelu se može reći, da je s dobrote svoje prerano preminuo, jer je toliko naloga primao, da nije na posljetku znao, kuda će glavom, ter je upravo stoga prerano svoju uslužnost glavom platio. Tko se o tom osvjedočiti misli, neka štije klasičko djelo: De l' art chrétien par A. T. Rio. — Ima u zbirci našoj nekih slika iz prve dobe umbrijske škole, tako jedna krucifiksija, možebiti od Piera degli Franceschi, jedna Gentila da Fabriana itd. Iz druge dobe ima jedna slika iz Peruginove škole, ima nekoliko i od Pinturichia. Od samoga Raffaela originala ne ima, jer se do njih više doći ne može, a kada se i dodje, onda su tako skupi, da ih samo najveći dinaste kupiti mogu. Jedan takov original, mala slika „Madonna dal libro", koji je Raffael kući contea Conestabili, u kojoj je sedam godina kano učenik Peruginov prebivao, poklonio, prodana je caru ruskomu Aleksandru II. za 380 hiljada lira. Ima ipak u zbirci našoj lijepih Raffaelovih kopija. Jedna je osobito znamenita, koja predstavlja gornji dio tako zvane Madonne di Foligno, to jest Majku božju i djetešce. U toj Madonni di Foligno, koja se u Vatikanu čuva, u donjem njezinom dijelu, sv. Franjo Assiski i sv. Ivan Krstitelj s jedne strane sa donateurom t. j. sa naručiteljem slike, koji kleči, s druge strane, spadaju u vrst onih divnih umjetnina, koje su više za nebo nego za zemlju stvorene. Naša kopija, koja predstavlja gornji dio iste slike u obratnom redu, prvi je izum pri sastavljanju slike, koju je Marc-Antonio — jedan od najvećih bakrorezaca ovoga svijeta, koji je najviše doprinio, da su se slike Raffaelove tako rasprostrle — u bakar urezao, a otale po općem mnijenju Sassoferrato naslikao. Po mom medjutim osobnom mnijenju slika koloritom svojim toliko je izvrsnija od običnoga kolorita Sassoferratovih slika, da će prije naša slika biti od starije dobe, slikana možebiti kojim od učenika Raffaelovih, a pod očima samoga Raffaela. U našoj zbirci nalazi se takodjer lijepa kopija Raffaelove Madonne del garofano od Sassoferrata

i druga kopija tako zvane Messe di Bolsena od modernoga slikara pokojnoga Scacciona.

U umbrijskoj školi igrala je osobitu ulogu „zastava" raznih tako zvanih bratovština, kojih je u srednjem vijeku toliko bilo, koliko je bilo društvenih potreboća. U zbirci je našoj jedna takva zastava, slikana najboljim saučenikom Raffaelovim Spagnom. Slika nije dovršena, ali i u nedovršenom svom stanju vrlo je poučljiva; jer prvo dokazuje, kako su stari umjetnici svoje slike stvarali, a drugo dokazuje, kako je veliki umjetnik u stanju bio sa nekoliko samo poteza divni uspjeh postići.

Poslije umbrijske škole najviše je na glasu škola florentinska. U njoj se je steklo sve, što je u raznim italijskim školama najumnijega i najizvrsnijega bilo. O Florenci može se reći, da je gledom na položaj svoj i na umjetničko blago svoje jedan od najprvih gradova svijeta ovoga. Štogod je mogao veleum čovječji iz najizvrsnijih stare Atene i staroga Rima forama izbiti i putem tako zvane renaissance u ideje i jezik kršćanski prenijeti, to je u Florenci počevši od neumrloga Masaccia, od Orcagne, pak ća do Michelangela i Lionarda da Vincija učinjeno. Zgrade i crkve sredovječne u Florenciji najljepše su zgrade i crkve na svijetu. Zbirke pak i glede vajarstva i glede slikarstva i glede narisa najbogatije su i najizvrsnije. Iz te škole ima mnogo slika u našoj zbirci. Tu je slika Dominika Ghirlandaja, koji je glavni poluokrug (apsidu) u crkvi Maria Novella, koju je Michelangelo običavao nazivati svojom zaručnicom, na lijepu ispisao. U našoj je zbirci slika od Ridolfa Ghirlandija upravo Raffaelskih; tu je slikâ od Filipa Lippija, a jedna od Filippina Lippija, poznata u povijesti umjetnosti pod imenom Madonna dal fungo; tu je slikâ od Cosima Rossellija, od Baldovinettija, čak bih rekao, da je jedna slika od Michelangela; barem kip Majke božje na našoj slici isti je istovetni kip, koji je Majke božje na tako zvanoj Pietà od Michelangela, koja se u sv. Petru vatikanskom pri samom ulazu u crkvu u prvoj kapeli na lijevoj strani vidi. U našoj zbirci gledom na ovu školu tri se osobite stvari spomenuti imaju, a te jesu: prvo, jedna je u našoj zbirci slika od fra Angelika-Fiesola. Njegove slike tako su rijetke, da ih ni bečka ni draždjanska galerija ne ima. Angeliko-Fiesole, Dominikanac, spada medju prve umjetnike religiozne svih vremena. Njegove se slike i prilike takim čistim, intimnim i božanstvenim čuvstvom pobožnosti, skrušenosti i zanesenosti odlikuju, da se reći može, da su Bogom samim nadahnute i iz samih rajskih visina crpene. Otale je Fiesolu u povijesti umjetnosti ime Angeliko. Divni je taj Dominikanac samostan sv. Marka u Florenci pretvorio svojom božanstvenom rukom u prvi muzej ovoga svijeta. Taj samostan spada u one divnosti i rijetkosti, koje će Bog jednom po angjelima svojima u raj prenijeti. I crkva divna u Orvietu, a osobito kapela sv. Nikole u Vatikanu njegovim se slikama ponose. Naša slika u jednom okviru dvije razne slike predstavlja. Jedna je stigmatizacija svetoga Franje Serafinskoga, a druga je mučeništvo jednoga Dominikanca, koji vlastitom krvlju

svojom piše: „Credo in unum Deum", dokazujući, da spada u vrst onih heroja, koji su rada krv svoju žrtvovati za vjeru i osvjedočenje svoje. Druga je znamenitost s te strane slika iz života bosanskoga. Slika je škole florentinske iz vremena od prilike Viktora Pisanella, od koga se jedna slika u našoj zbirci nalazi i u vremena Verrochia, učitelja Michelangela i Lionarda da Vincija spada. Slika predstavlja posljednjega kralja bosanskoga Tomu u prilici djakona bizantinskoga. Taj kralj bosanski, kojega supruga Katarina u Rimu leži u crkvi „Ara coeli", bio je Pataren ili Bogomil, pak priča veli, da mu se je jednom, kada je u lovu bio, Isus prikazao onim istim načinom, kojim negda i sv. Tomi, pokazujući mu rane ruku i nogu svojih i ranu boka svoga i opominjući ga, da vjeruje i da se dvoumlja svoga na uvijeke odrekne. Što tu priču pravom istinom prikazuje, jest, da je slika dogodjaju tomu istodobna, jer spada u vrijeme kraljevanja Tomina od 1440. do 1460. od prilike. Na obratnoj strani slike ove nalazi se rodoslovlje kraljeva bosanskih iz XV. stoljeća, koje je žalibože dosta oštećeno i i koje bi bilo probitačno od okvira odlupiti i posebnim načinom uščuvati. Prepis te pergamene u mene je. Ja ću ga uskoro akademiji poslati. — Treća stvar, koju glede ove škole opaziti imam, jeste: u najnovije doba nabavio sam ja za našu zbirku sliku Mariotta Albertinellija. Početkom ustručavao sam se tu sliku kupiti, jerbo mi je Albertinelli poznat bio više kano spletkar i trgovac nego kao pravi i idealni umjetnik; ali kada sam posljednji put bivši u Rimu sliku pobliže promatrao, učinilo mi se je, da je Adam i Eva u slici našoj tako izvrsno izveden, da nije od Albertinellijeve ruke, nego od fra Bartolommea Dominikanca, jednoga od najvećih umjetnika XV. vijeka, od koga se je i sam Raffael mnogomu naučio. Fra Bartolommeo naime upao je poslije spaljenja Savonarole, svoga učitelja, u melanholiju i nekim načinom klonuo je duhom. Ovu priliku upotrijebi spletkar Albertinelli ter se priljubi iz sebičnih svrha fra Bartolommeu, s kojim je tobože ujedno slike stvarao, da ih poslije skupo proda. Ima dakle slikâ, koje se Albertinelliju pripisuju, a koje su većim dijelom fra Bartolommea. Meni se čini, da u tu vrst spada i naša slika i da su napose Adam i Eva od njegove, a ne od Albertinellijeve ruke.

Prije nego počnem govoriti o mletačkoj školi, spomenuti mi je ovdje, da naša galerija ima dvije slike od Franceska Francie iz Bologne, dvije slike iz parmesanske škole od Correggia, jednu sliku iz cremoneske škole od Boccaccia Boccaccina.

Venecija je jedan od najljepših i najznamenitijih gradova ovoga svijeta. Ona je bila negda kraljica mora i jedina posjednica medjunarodne i svjetske trgovine. Ona je sa svih strana svijeta snijela starine i umjetnosti u svoj grad, a u svom izobilju i bogatstvu tako je divne i veličanstvene zgrade sazidala, da su one sada, kada su se okolnosti posve promijenile, stanovnicima Venecije na teret, koji jedva podnašaju. Trg svetoga Marka jedan je od najljepših i najuzoritijih trgova ovoga svijeta; neopisiv je pak čar voziti se noću pri mjesečini ulicom, koja se Canal Grande zove, u kojoj se neprekidnim nizom

jedna ljepša od druge palače nižu, od arapskog i maurijskog stila do romanskoga i lombardeskoga. Ova škola venecijanska osobito se je odlikovala svojim koloritom, a kako i ne bi, kada je kolorit svoj učila ne od ljudi, nego tako rekav od samoga Boga. Jamačno su divni Giorgione, Tizian, Paolo Veronese i Tintoretto čestoput na balkonima venecijanskih palača čudili se i divili pri istoku i zapadu sunca, kakve čarobne slike razbijeni površinom morskom traci sunčani u moru proizvadjaju. Te su slike oni u dušu svoju upijali, a otale ih na drvo i platno prenašali. Iz te je škole mnogo slika u našoj zbirci; ima ih nekoliko od Tiziana, od Palme starijega, od Tintoretta, od Paola Veronesa, najvećega trijumfalnoga slikara, koji je igda živio, od Karla Caliarija, od Catene, od Cime da Conegliana, a ima ih i od našega Carpaccia (Korparića), najvećega legendarnoga slikara sviju vijekova. Njegovoj se legendi svete Uršule u galeriji venecijanskoj nitko dovoljno načuditi ne može. Spada on takodjer medju najveće religiozne slikare venecijanske škole. Njegovo prikazanje Majke božje u crkvi držao je s punim pravom Overbeck najljepšom i najdivnijom religioznom slikom venecijanske zbirke. Taj je umjetnik-velikan našu narodnu crkvu sv. Gjurgja u Mlecima divnim načinom ispisao u slikama, koje se na život sv. Gjurgja i sv. Jere odnašaju. — Osobito je glede te škole u našoj zbirci to, da je u njoj množina slika našega Andrije Medulića, poznatoga u povijesti umjetnosti pod imenom Schiavona. I tako, kada ga za života nismo poznavali, moći ćemo ga barem mrtva u lijepim njegovim slikama uživati i cijeniti.

Još samo dvije riječi: jednu o našim minijaturama, koje bi vrijedne bile, da se njima samima za ljubav hram umjetnosti podigne. U broju onih 18 minijatura sve su divne i izvrsne, a neke bih ja samomu Raffaelu pripisao iz dobe, kada je sa saučenikom svojim Pinturichiom u Sieni zajedno radio u sali tako zvanoj Del Cambio, koja se je na divnu crkvu sienesku naslonila i u kojoj je trijumfalni život Enee Silvija iz kuće Piccolominija, poslije pape Pija II., opisan. U tu vrst spada i knjiga minijatura, koju sam sada ponio i akademiji prikazao. Knjiga je ta molitvenik, koji je negda spadao na vlastitost kraljevske kuće bourbonske. Ta je knjiga, ili se obazreo na tako zvane inicijale ili na urese, koji su na svakom listu drugi, ili pak na mnogobrojne minijature njezine, predivna i prekrasna, pravi biser naše zbirke. Ja sam za tu knjigu dao 4 hiljade škuda t. j. 10.000 for., a vrijedna je deset puta toliko, pače je neprocjenljive vrijednosti. Druga riječ tiče se slika iz novije dobe. Ima ih pak u našoj zbirci od Kuppelwiesera, od Steinlea, od Seitza ml., od Čermaka, od Flatza, od Matejka, od Siemiradzkoga, Consonija itd. Pravi su pak biser i drago kamenje kartoni pokojnoga Overbecka, koji je bio bez dvojbe najveći religiozni slikar XIX. stoljeća. Od njega je još jedna slika kod mene, koja s neopisivom ljepotom i izvrsnosti predstavlja smrt sv. Josipa, komu angjeli povrh glave drže napis: „Beati mortui, qui in Domino moriuntur". I ta je slika vlastitost naše zbirke, samo sam ju ja zadržao do smrti svoje, pak Boga molim, da mi milost udijeli, da u smrtnu horu pogledav u tu sliku vrijedan i dostojan i ja budem pre-

minuti smrću pravednika svetoga Josipa, koga sam ime na ovom svijetu nosio.

Premda sam već i do sada preveć se na vašu ustrpljivost oslanjao, dopustite mi ipak, da još nešto nadodam. — Kod nas ni najplemenitija stvar bez kritike i prigovora ne može biti, čim Bog sačuvaj da bih htio reći, da se narod naš samostalnoga suda i zdrave kritike odrekne, pače ako igda, ona je danas i bit će našemu narodu vazda od prijeke nužde, ali se čuvati imamo pretjerane kritike i vječite dvoumnosti, koja samu narav i biće stvari hotimice izvraća i namjere očevidno i bez ikakve dvojbe plemenite crni i sumnjiči. Veli se i čuo sam reći: Zbirka slika lijepa je stvar ali naš narod drugdje negdje opanak tišti; ima on prečih stvarnih nužda, on očevidno od dana do dana u to veće siromaštvo pada. Ovaj bi se dakle novac pametnije i korisnije u materijalne potrebe naroda našega obratiti mogao. — Ovo, što se o nuždi i nevolji našega naroda govori, neoporecivo žalibože stoji; ali i to je istina, da često i često puta upravo oni ljudi, koji te nužde i nevolje materijalne najviše u ustima nose, iste u svijesti i u duši svojoj najmanje osjećaju, nego u sebičnosti stoput više na vlastite svoje nego na općenite koristi i probiti misle; ima ljudi, koji o nuždi materijalnoj svedjer govore, a ovamo bi da mogu sav svijet progutali, pak još k tomu uvijek gladovali. Okolnosti su zaista takve, da bismo svi ozbiljno misliti imali, rad šta naš narod materijalno svaki dan propada, rad šta nam narodni naš imetak strmim i brzim korakom svaki dan na manjak ide, rad šta se siromaštvo i nevolja danomice sve to više i više u nas širi; pače imali bismo svi o tom ozbiljno misliti: rad šta mi ovoj materijalnoj propasti našega naroda ni na put polag najbolje naše volje stati ne možemo. Sve bismo ovo mi promatrati morali sa svetom, čistom, velikodušnom i na svaku materijalnu žrtvu pripravnom namjerom; Bog nas pak sačuvao od namjere, koja općom tobože brigom sebičnost i nezasitljivost našu pokriva, ko što je to bivalo kod onoga, komu se suvišno činilo, da se skupocjenim uljem tijelo meštra njegova pomaže. Medjutim ako narod ima stvarnih i materijalnih nužda i potreboća, ima i više idealnih, kojima je i akademija i ova zgrada i ova zbirka posvećena, pak valja za jedno se brinuti, a drugo nipošto zapustiti. Ne valja zaboraviti, da je onaj, koji nebo i zemlju i sve darove neba i zemlje u svojoj ruci nosi, rekao jednom: „Quaerite primum regnum Dei et justitiam ejus et reliqua omnia adjicientur vobis“ (tražite najprvo kraljestvo božje i pravdu njegovu, pak će vam se sva ostala u izobilju nadodati). Jedan od najslavnijih i najučenijih narodnih ekonoma Emil de Laveleye, profesor na sveučilištu u Liégeu (Lüttich), u klasičkoj svojoj ekonomiji političkoj — o kojoj bih želio, da se u naš jezik prevede i u svim našim školama predaje — uzvisuje ovaj biblički i moralni nauk na čast vrhovnoga načela ekonomičkoga i veli: Daj mi narod, koji vjeru u Boga i povjerenje u samoga sebe izgubio nije. Daj mi narod moralan, raden, uredan i štedan, koji se čvrsto dekaloga drži, koji, kad je šest dana znojem lica svoga i krvlju svojom zemlju svoju natopio, sedmi dan Bogu svomu, obitelji svojoj

i sebi posvećuje: takvi narod mora postati mogućim, bogatim i obilatim narodom. Suprotivnim načinom daj mi narod makar u najplodovitijoj zemlji, koji se u prahu i smeću zemaljskom gubi, koji do vjere, duše i deset zapovijedi božjih ništa ne drži, koji čestoput što s krvavim znojem za šest dana zasluži, to sedmi dan bez kuće i obitelji svoje prohara i probludi: taj je narod prije ili poslije propao na tijelu, ko što je jur propao i na duši. Ne stradaju i ne propadaju danas stoga narodi i države, što bi preveć vjere i preveć uzoritih težnja, što bi preveć velikodušnosti, ljubavi i milosrdja u njih bivalo; nego stradaju i propadaju narodi i države, što je u njih preveć sebičnosti, što je preveć strasti i požuda, koje se ničim na svijetu zasititi ne dadu, koje bi, da mogu, sve blago i bogatstvo ovoga svijeta u svoj tobolac sabrale bez ikakve brige, što će sa ostalim svijetom biti. To je to, a ne težnja za idealizmom, što socijalno i ekonomičko pitanje današnjega svijeta tako opasnim i pogibeljnim čini, da nam je skoro sutrašnji dan neizvjestan.

Istina vječita i opet osim ovoga veli: „Non de solo pane vivit homo, sed de omni verbo, quod ex ore Dei procedit" (ne živi čovjek samo o kruhu i vinu, nego o svakoj riječi, koja iz usta božjih proistječe). Ovo, što se o čovjeku veli, da bez vjere i bez ideala živjeti ne može, valja isto tako o narodu i o državama. Narod, komu je ugasnula svjetlost, koja ga k svomu Betlehemu vodi ; narod, koji je sav u kal i smet zagreznuo, pak se nije u stanju uzvisiti do one svrhe, koju mu je Bog na ovom svijetu opredijelio; narod, koji se ne zna za idealne svoje ciljeve raspaliti i na sve moguće žrtve ohrabriti; narod, koji uvijek samo strahuje i preda; narod, koji u ozbiljnim okolnostima samo i jedino na svoju slabost i nemoć misli; narod, koji uvijek i uvijek misli, da samo pod tudjim okriljem i tudjom moći i pomoći živjeti može : takvi narod truli, iznemaže i propada; takvi narod očevidno ne ima zaloga života i budućnosti. Suprotivnim pak načinom narod, koji zna, šta hoće, koji si nikad i uz nikakvu cijenu na svijetu ne da iz duše i svijesti izbiti onu idealnu svrhu, koja od samoga Boga dolazi; narod, koji zna u odlučni čas sve svoje sile u jedno skupiti i na postignuće viših svojih ciljeva uputiti, koji zna u takvi čas s općim oduševljenjem učiniti onu poslovicu: „Ili slobodno živjeti ili slavno umrijeti"; takvi narod, sve ako mu je kroz vijekove boriti se, patiti i svake žrtve podnašati, prije ili poslije se spase i slobode se svoje dovine. Bacimo okom kudgod hoćemo po Europi, pak ćemo vidjeti,da države i narodi samo ondje uspijevaju, u moć i ugledu napreduju, gdje se idealne svrhe čuvaju, njeguju i za njih se sve žrtvuje; suprotivnim pak načinom narodi i države ondje iznemažu i propadaju, gdje su se ideali izgubili i gdje državljani za njih ništa ne znaju i ne haju. Stoga je, ako se ne varam, onomadne narod, što u sredini Europe boravi, do nečuvenih dobiti i do nečuvene moći dospio, što je znao i umio kroz 32 svoja uzorna sveučilišta i nebrojene akademije uvijek i uvijek čuvati, njegovati i razvijati idealne svrhe. Ako je pak najumniji i najslavniji narod užasno postradao, postradao je stoga

najviše, kako se meni čini, jer se je starih svojih ideala, koji su ga tečajem vijekova u svakoj slavi i moći pratili, odrekao i jer je u slasti i lasti svojoj, u taštini i ispraznosti svojoj zaboravio, da ko što je Jenu i Austerlic izmijenilo Lipsko i Waterloo, isto tako i 2. decembar može zamijeniti Sedan. Ne velim toga, što ne bih taj narod ljubio, što mu ne bih iz svega srca i duše želio, da se čim prije do stare slave i do stare moći uzdigne, što će jamačno i biti, ako se osobito okani Boga i svetu vjeru u svijesti i u školama proganjati. Prvi bi se pak narod sjećati morao, da medju najuzvišenije stečevine kršćanstva spada sloboda vjere, svijesti i crkve, pak tko u to drskom rukom dira, taj ne stječe i ne namiče, nego rastječe i sve svoje stečevine u pogibelj meće.

Evo zašto ja polag materijalnih interesa po stanju i zvanju mome osobitim načinom promičem učene i prosvjetne zavode. Ja bih rada, da narod naš živi, da živi u slozi i ljubavi sa svakim, koji bratski s njime misli; ali želim, da pod nikim ne živi, koji bi mu rada svrhu, na koju je stvoren i opredijeljen, tudjom svrhom zamjenio.

Evo, zašto je sveučilište, akademija, ova lijepa zgrada i galerija opredijeljena. Neka pak ti vječiti zatočnici materijalnih interesa šute i miruju; ja sam bo ovom galerijom i pod ekonomičkim vidom vrlo dobar posao učinio; jer kad bi akademija danas htjela ovu galeriju prodati, ne vjerujem, da ne bi dvojinom više novca iz nje izbila, nego što sam ja izdao. Jedno mi je samo žao, što je crnom nevjerom i prevarom onaj novac od 40.000 for. i u glavnici i u probicima svojima propao, što sam dječačkomu sjemeništu i ovoj akademiji namijenio. Pak se čudim, da se takovi ljudi smiju poštenim imenom ponositi, smiju još u javni život utjecati i u njem nekakvi ugled uživati, smiju u narodu a proti narodu neku moć vršiti, po njem neslogu sijati, dočim bi se pristojalo, da u tminu podju i u njoj se zakopaju.

Drugi će pak reći, a i vele na sva usta: Dobro, ali zar se ne bi mogao taj novac, koji je u te slike uložen, bolje i plodovitije upotrijebiti na raširenje prosvjete u narodu, napose pak na pučke škole. — Ovaj je prigovor nešto plemenitiji i uzvišeniji od prvoga, ali sam uvjeren, da je isto tako netemeljit i neosnovan kao i prvi. Bog me sačuvaj, da bih ja išto drugo smio o sebi reći nego ono, što vječita istina svakomu, koji Bogu i zvanju svomu, koji domu i narodu svomu vjeran ostaje, na dušu stavlja, a to je „Servus inutilis sum; quod facere debui, feci"; pače meni je u svoj poniznosti i umiljatosti duše svoje reći, da i u tom obziru više se na milost i milosrdje božje nego na tobožnje vlastite zasluge svoje oslanjam. Vjerujte mi, znam ja, da jedan atom božje slave više vrijedi nego sva slava svijeta ovoga; znam ja, da se slava ne prodaje za sitni novac na tržištima našima; znam ja, da čim više za njom hleptiš, tim ona više od tebe bježi i zazire; znam ja, da ju Bog sam i jedini daje, kada čovjeka izvanredna znakom svete svoje milosti očevidno označi i kada ga trakom svoje slave obasja. Ja, iskreno ispovijedam, nikakove slave ne zaslužujem, jer sve, što sam učinio, stroga je dužnost moja i svadja se jedino na to, da sam ono, što je meni Bog za rano doba, a bez ikakvih

zasluga mojih u ruke postavio, ponešto barem na narodne svrhe obratio; ali polag svega toga mislim ipak, da je nepravda i grjehota reći, da sam ja pučke i srednje škole naše zanemario. Znam ja, da je narod u cjelini svojoj živ organizam, pak da treba iz svih sila nastojati, da vas narod u svim slojevima svojima prosvjećeniji, zdraviji, radeniji i za vršenje socijalnih svojih zadaća sposobniji bude. Tako i posljednji prostak i posljednji majstor, koji sveto svoju zadaću vrši i dostojno ispunjava, tolike je časti i slave vrijedan, kolike i biskup, kada svoju dužnost vrši. S te strane moramo se brinuti za sve slojeve i za pučke škole. Jest, i to je temelj snage, i to je rojilište i matica, iz koje se rojevi u svu šir naroda čim brojnije razlijetati i ulišta naša zdravom hranom snabdijevati mogu. Jest, imamo se osobitim načinom brinuti za prosvjetu cijeloga naroda, a za pučke škole napose, jerbo iz iskustva znamo, da se upravo u prostom i siromašnom dijelu puka našega najviše umnih darova nalazi, koje valja pučkom školom na vidik iznašati i razvijati, da nam inače neplodni ne ostanu; imamo se za sav narod i za pučku školu brinuti tijem više, jerbo u nas većom stranom iz sirotinje nešto biva. Iz sirotinje ponajviše i iz prostih naših kolibica izilaze ljudi umom i srcem odlični, Bogom samim opredijeljeni, da svoga naroda obrana, utočište, svijetlo i ponos budu ; pak se i sâm ponosim, da sam od siromašnih roditelja rodjen i iz proste kolibice proizašao. Imamo se brinuti i za pučke i za srednje škole; ali, braćo i prijatelji, pretjerava se jedno, naime, da se ja nijesam do sada za pučke i srednje škole brinuo. Bog bi me sačuvao, da bih si ja u tom pogledu kakovu slavu pripisivao; ali ne znam, da li ima u okolici mojoj pučke škole, koja ne bi kakve takve potpore od mene doživjela, a jedva pak u cijeloj zemlji gimnazije, koju ja ne bih podupr'o. U Djakovu viša djevojačka škola moje je ponajviše djelo, a nije bez moga nastojanja ni to, što se je slična škola u Osijeku otvorila. Kada se je o tom radilo, da se u Osijeku sirotište otvori i bolnica namakne, ja sam stvar godine i godine branio i višim oblastima upravo dosadjivao. Sjemenište Bošnjakâ u Djakovu ja sam otvorio; njemu se ponajviše zahvaliti ima, da se dan danas dostatan broj vrijednih i učenih svećenika u Bosni nalazi i da se je u najnovije doba stanje crkve bosanske iz manjkavoga i neurednoga u bolji i redovitiji položaj i lakim i naravnim načinom pretvoriti moglo. Sada je dašto taj zavod protivničkom silom uništen, ali sam uvjeren, nikomu na svijetu na korist, samoj pak svetoj stvari na štetu. Ako pak ja još koju godinu poživim, podignut ću u Djakovu tako zvano sjemenište malene djece tako udešeno, da će vas naš narod i duhovnički i svjetski stalež dvostruku i trostruku korist od njega crpsti. A mogu reći, da se je nešto i na stipendije potrošilo i da se i danas troši, pak me, mogu reći, suze čestoput od žalosti obliju, što na sve dospjeti ne mogu. Ne velim toga, da se prodičim, jer to ništa drugo nije nego moja sveta dužnost ; ali mislim ipak, da je nepravedno u takvim okolnostima reći, da se ja za pučku prosvjetu ne brinem i da bi bolje bilo novce na akademiju i na galeriju uložene na svrhe pučke prosvjete upotrijebiti.

Osim svega ovoga, ako je vas narod organička cjelina, isto tako i naukovni njegovi zavodi, koji mu služe, da se prema biću i svrsi svojoj diže i razvija, živ su takodjer organizam, pak ako pučku prosvjetu i srednja učilišta nazovemo tijelom, onda su najviša učilišta i zavodi učenosti i umjetnosti glava toga tijela ; ili ako su pučke i srednje škole temelj i prvi sprat zgrade učevne, to je sveučilište i akademija znanosti nužno dokončanje i neophodna savršenost zgrade, bez koje nijedan narod ne može biti, koji nešto samo do svoga narodnoga ponosa i do svoje narodne samostalnosti drži. Nijesam ja akademiju i sveučilište stvorio; prvo je već sto i više godina u srcu i želji naroda našega ležalo, a drugo je naravni plod naših krasnih književnih zavoda, koji i danas korisno i spasonosno u narodu djeluju. Ja sam samo doprinio, da se stvar u život privede, a da budem, ko što se pristoji, pred tako odličnim zborom i pred cijelim narodom posve iskren i otvoren, evo ću i osobiti razlog navesti, zašto sam u ovo uprav naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija otvori. Znano je, da je u novije doba u državni sustav i u državni život pristupilo načelo narodnosti, a i pravo je, jer je narodnost polag svete vjere najskupocjeniji dar božji; ali valja po mom mnijenju i osvjedočenju to načelo narodnosti, ako misli svojoj svrsi odgovoriti, duhom kršćanstva i svetoga evangjelja oplemeniti, uzvisiti, posvetiti i onom pravednosti nadahnuti, koja veli: „Što ne bi rado, da ti drugi učini, ne čini ni ti drugomu, a što bi rado, da ti drugi učini, učini i ti drugomu". Inače se načelo narodnosti rado izvrgne i izopači ter postane izvorom oholosti, nesnosnosti, sebičnosti i svakojake nepravednosti. Da pak u tom slučaju o pravoj slobodi, miru i slozi ni govora biti ne može, samo se po sebi razumije; samo se po sebi razumije, da se u tom slučaju i stare tečajem stoljeća posvećene i na uzvišene svrhe upućene sveze izvrći i u povod nemira i raspra, svakovrsnih stiska i spona obratiti mogu. Ja ne bih rada, da se naš narod tudji od onih naroda, na koje ga Bog i država veže; neka bude i drži sa svakim, koji pošteno misli, koji mu bratsku ruku zato pruža, da se sreće, napretka i slobode svoje dovine; ali neka nikada i nipošto ne bude pod nikim. Kada ja tako mislim, onda ćete se lako domisliti, zašto sam u ovo naše doba o tom radio, da se sveučilište i akademija u sredini našoj čim prije osnuje i podigne. Ja sam sudio, da je to u današnjim okolnostima upravo najpreča nužda narodna, jer narod, koji najviša učilišta svoja ima i dobro i spasonosno njima upravlja, taj se je narod intelektualno emancipirao, a emancipacija i oslobodjenje to naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu emancipaciju i svaku drugu samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. Osim toga svaki narod ima svojih crnih i nesretnih, ko što ima sjajnih i povoljnih dana. U vrijeme, kada se narodu smrači, kada mu najsvetija baština slobode i napretka u pogibelj padne, tada obično sve ono, što je Bog u svijest i u srce naroda stavio i zalogom vječitim svake slobode i sreće opredijelio, pribježište i utočište svoje u crkvi i u najvišim učevnim zavodima svojima traži pak ujedno i pobjedu svoju prije ili kasnije nalazi.

*

Ako je pak ovo, što rekoh, istina, onda ne bi ni jednoga u narodu našem biti smjelo, koji bi mi zamjerio, što nisam novac na stvaranje sveučilišta i akademije obraćen na pučke i srednje škole obratio. Reklo se medjutim što mu drago, ja ostajem uvijek i uvijek ljubiteljem i štovateljem znanosti. Znanost je najljepši ures svakoga naroda, ona mu je obilni izvor svake snage i svake obrane. Znanost je paru prisilila, da nas brzinom vjetra od jednoga na drugo mjesto prenaša; po znanosti se bićem i brzinom munje s jednoga kraja svijeta s drugim dogovaramo. Znanost brda probija i u glatke putove pretvara. Znanost je u ovo naše doba Sredozemno sa Indijskim morem spojila, a uskoro će Tihi sa Atlantičkim oceanom spojiti. U zao čas narodu, koji ne zna znanost i umjetnost cijeniti, koji ne zna u štovanju i ljubavi pravim učenjacima i umjetnicima prvo i odlično mjesto ustupiti. Taki narod propada, gine i izumire. Što se mene samoga tiče, ja štujem one historičke obitelji, koje se znaju i umiju sa narodom svojim srasti i njemu se u svakom plemenitom poduzeću na čelo postaviti, pa mi je ovdje draga dužnost sjetiti se dičnoga našega Jelačića i uskliknuti mu: „Slava!“ Ja štujem i vojnika i svećenika i gradjanina i uredovnika, koji su se znali u stanju i zvanju svom odlikovati i uzorom, obranom i okrepom naroda svoga postati ; ali upravo toliko, ako ne još i više, ljubim, štujem i odlikujem ja u narodu svom ljude učenjake, koji se samih sebe i svake udobnosti ovoga svijeta odriču, ter u krvavom znoju lica svoga blago i bogatstvo duševno svuda po svijetu kupe i veleumom svojim stvaraju i umnažaju, da ga u svijest i u srce cijeloga naroda svoga na opći uhar, na opću obranu i na opći ures obrate. Ja sam takove ljude vazda štovao, vazda im se klanjao, pak ću to i do groba činiti i o tom nastojati, kako bi nam se takovi ljudi u narodu hiljadili. Kada je dakle takvo moje uvjerenje i kada ja akademiju i sveučilište naše kano zjenicu oka u glavi naroda našega smatram, to iz svega srca i iz sve duše želim, da akademija s istim ili, ako je moguće, još i većim uspjehom znanost i umjetnost njeguje; želim, da časne stolice akademičke postanu najplemenitijom težnjom učeće mladeži naše; želim napose, da se bogoslovija kao najvažnija i najuzoritija znanost od rada poslovanja akademičkoga ne tudji, jer je njoj upravo zadaća božanstvenim svijetlom i žarom svojim sve ostale znanosti probiti, oplemeniti i na uzvišene svrhe svoje uputiti, pa kao što nije bogoslovije, da se od ostalih znanosti tudji, tako nije ni svećenička zadaća, da se od braće naše svjetovnjakâ u naucima tudjimo; pa ako ima ikojega polja, na kom se sastajati i susretati možemo i moramo, to je polje učenosti, to je akademija i sveučilište, gdje pokazati i dokazati možemo, da medju vjerom i znanosti nikakve prave opreke ne ima.

Sveučilištu pak želim najprvo, da se popuni i iscijeli; to zahtijeva sjajno i uzvišeno ime, kojim smo sveučilište prozvali; to zahtijeva i samo ime „sveučilište“, koje dotle pravo ime ne će biti, dok se sve znanosti u organičkom svom savezu na njem predavale ne budu. Možebiti se to čini teško ; ali sve stvari, koje jače u dobrobit naroda zasije-

caju, sve su teške. A onih muževa, koje Bog nadahnuo bude, da tu zadaću izvrše, imena će ostati neizbrisiva u narodu, a slava će im biti neumrla.

S te strane još jednu želju gojim, a ta bi bila — neka mi oproste braća, što ću reći — ja želim, da se bogoslovni fakultet ne dijeli i ne cijepa od ostalih fakulteta. To su sve sestre, traci jednoga sunca. U staro doba bila je teologija per legem et privilegium kraljica na sveučilištima, sada su pak sve znanosti na jednoj visini, pak bogoslovija ima gledati, da ono, što je negda bila preimućtvom, danas da nutarnjom svojom vrijednosti i znanstvenim svojim zanosom postane. Ja želim, da bogoslovni fakultet bude u organičkoj svezi sa ostalim fakultetima i gleda, da se predavanja njihova, koja se odnose na neumrlost i vječiti interes roda ljudskoga, tako drže, kako bi začarala i svjetski svijet, jer ja želim, da se ovaj bavi ne samo knjigama svjetovnima, nego i znanošću bogoslovnom, kao što to isto valja i nama crkovnjacima, da se ne bavimo samo bogoslovljem, nego i svjetskim znanostima.

Još jedno iz svega srca i iz sve duše želim, a to je, da i akademija znanosti i umjetnosti, a i naše sveučilište svoju autonomiju nedotaknutu vazda uzdrže. Poslije vjere i svijesti ništa na svijetu nije, što bi više slobode i samosvojnosti trebalo, koliko znanje i umjenje. Znanje i umjenje traci su svijetla vječitoga, pak kao što se traci sunčani, da ovaj svijet prosvijetle, da zemlju razgriju i na plod probude, prostranim zrakom služe, isto tako i svjetlost znanja i umjenja, da duh čovječanstva prosvijetli i srce na uzvišena poduzeća razgrije, slobode treba, to jest drugim riječima: znanost, umjetnost i vjera mogu samo pod zaštitom slobode i autonomije valjano i blagotvorno uspijevati.

Bog me sačuvao, da bih ja htio time onaj organički savez prekinuti, u kojem universa i akademija sa državnom vlasti stoji i stajati ima. Ne, toga ja ne ću, nego hoću reći, da država i javna oblast, kadagod se tim uzvišenim korporacijama približi, približiti se ima u slici istine, pravde i one slobode, koja se na dotičnim statutima osniva. To je uvjet života i napretka. Svaka spona, svako neovlašteno diranje u svijest i osvjedočenje svećenikâ znanosti i umjetnosti, ruši sličnu korporaciju i potkapa temelj svakoj uzvišenoj znanstvenoj težnji.

Još samo jedno. Možebiti će se reći, da je pogrješno, što je veći dio slika naše zbirke predmeta religioznoga. Ja pak na to odgovaram : kada bi to, što se veli, zaista i pogrješno bilo, pogrješka ta ne bi bila moja, nego vremena. Bog me sačuvao, da bih ja htio kuditi naše vrijeme. Svako vrijeme ima svojih vlastitih mana i prednosti. Jedna od tih mana jest, da je moć i čuvstvo religiozno danas u svijetu preveć oslabilo i da je u svijetu danas mnogo i premnogo težnja, koje to čuvstvo od dana do dana sve to više slabe. Ja držim, da je u tom pogledu veliko pomanjkanje, pak ako je danas u svijetu malo mira i reda, malo sloge u društvenim razredima, ako su danas javne moći i ugledi preveć oslabili, ako se danas posvuda od danas do sutra živi, da je tomu ponajviše krivo oslabljenje re-

ligioznoga čuvstva. S te strane napredniji je bio srednji vijek, u njem je moć i religiozno čuvstvo skroz i skroz probilo cijelo čovječje društvo, ter se je tim i um i srce i volja i mašta u toliko uzvisila, okrijepila, oplemenila i razgorjela, da nijedan vijek nije toli divnih spomenika na svakom polju umjetnosti proizveo, koliko srednji. Pak ako se danas pita, zašto ne ima danas nigdje Fiesola, koji je s celestijalnom nježnošću slike i oblike svoje nekim načinom iz samoga neba crpao; zašto ne ima nigdje Raffaela sa svojom divnom Disputom; zašto ne ima Lionarda da Vincija; zašto ne ima Michelangela i drugih? Zašto? Zato, jerbo je čuvstvo religiozno danas u svijetu preveć oslabilo. Ja opetujem, da se duboko klanjam i današnjemu vremenu, ja se divim Schinkelovom muzeju u Berlinu i operi Semperovoj u Draždjanima; ja se divim universitetu i muzeju Ferstelovu pa akademiji i parlamentu Hausenovu u Beču; napose pak divim se bečkomu Rathhausu, koji je možebiti najljepši i najveći spomenik 19. vijeka; a i ova zgrada, u kojoj se mi danas nalazimo, lijepa je zaisto i uzorita; ali iskreno mi je reći: kad ja sve te divne zgrade prispodobim sa sličnim zgradama srednjega vijeka: sa palazzo Foscari i palazzo principâ Giovanellijâ u Mlecima, sa palazzo Ducale u Urbinu, sa palazzo Vecchio, palazzo Pitti, palazzo Strozzi, palazzo Ricasoli i sa divnom galerijom Orcagne u Florenciji, sa palazzo Massimi, palazzo Farnese, villom Farnesinom i kancelarijom Raffaelovom u Rimu, onda ja prednost dajem spomenicima srednjega vijeka. A kada me se pita: zašto? — odgovaram evo zašto: stari su znali žar srca i duše svoje, koje je religiozno čuvstvo razgrijalo, prenijeti ne samo na religiozne, nego i na civilne spomenike, koje su gradili. Pak kada zdravo oko te zgrade sa sličnim zgradama našega vijeka prispodobi, odmah će opaziti, da je više srca, više poezije, više rječitosti i uzoritosti u starim tim zgradama no u novijima.

Evo razloga, zašto u našoj zbirci religiozne slike mah preuzimlju. Htio sam ja, da i one čuvstvo religiozno u narodu našem goje i da mlade naše umjetnike opominju, da je Bog i vjera vječito vrelo idealnosti i uzoritosti, pak da se je čovjeku tomu idealu svih ideala često puta približavati i na tom svetom ognjištu srce razgrijavati, da ne samo na religioznom, nego i na civilnom polju umjetnosti proizvadja spomenike, koje samo Bog svojom slavom i svojom neumrlosti označiti može. Htio sam i to narodu našemu i mladeži našoj pred oči staviti, da je i ova naša zbirka, ko i sve ostale slične zbirke po Europi, ko i sva sredovječna a i današnja umjetnost prava apologija katoličke crkve. Ona s jedne strane divnim naukom svojim čovjeka do samoga bića i srca božjega vodi, ona je s druge strane svojim simbolizmom živa poezija, koja je kadra svaki um i svako srce usplamtiti i na stvaranje lijepih djela u umjetnosti oduševiti. Tomu je sva povijest umjetnosti sviju vijekova živ svjedok.

Evo dakle, zašto je polag slika mitologičkih našega Medulića, polag slika Salvatora Rose, polag slika Teniersa i drugih veći dio slika naše zbirke religioznoga sadržaja.

Ja svršujem, moja gospodo, sa općenitom opaskom. Svećenik sam i vladika, pak sam za to i nešto doprinio, da se u narodu našem stvori i utemelji akademija znanosti i umjetnosti i sveučilište, da narodu svomu dokažem, da medju svetom vjerom i medju znanosti i umjetnosti ne ima nikakvih na svijetu opreka. Pak ako opreke kadšto i bude, nije ju narav stvari porodila, nego strast, slabost i zanesenost ljudska. Obje su: vjera i znanost božji porod i na medjusobnu ljubav, slogu i potporu bićem i izvorom svojim upućene. Bog je, vjerujte mi, u onaj isti čas, kad je svetom moći svojom prvu iskru misli iz uma čovječjega, kad je prvo čuvstvo iz srca čovječjega, kad je prvu riječ iz usta čovječjih izbio, i svetu vjeru i sveto znanje porodio i baštinom cijeloga svijeta i svih vijekova učinio. Ne može čovječanstvo, ne može nijedan narod bez jednoga i drugoga biti. Što se vjere tiče, vjerujte mi, kad bi moguće bilo, da Bog čovjeku i najmudrijemu i najučenijemu sve življe oduzme, koje vjeri i predaji zahvaliti ima, ostao bi bez svake misli, zamuknuo bi i postao aes sonans et cymbalum tinniens. Bez prave opet znanosti svaka bi vjera ishlapila, izvrgla se i otaštila. Znanost ima divnu zadaću. Ona ima zadaću, da čim više u tajne ove divne naravi prodre i da otale sile naravi na korist čovječanstva obrati; no najveća joj je zadaća, da sve više prodre u onu divnu narav božju, koja se vjerom očituje, i da iz nje onu svjetlost i onaj oganj crpe, bez koga rod ljudski nigda biti ne može.

Vjera znanosti već tijem neizmjernu uslugu čini, što uči i živi način pruža, kako da strasti i požude naše, najobilniji taj izvor bludnja čovječjih, svladamo. Vjera dašto znanosti veli ono isto, što i sebi : dok smo na ovom svijetu, dok ovu trulost i umrlost na sebi nosimo, videmus in speculo et in aenigmate, a samo tada, kada se ove trulosti i umrlosti oslobodimo, onda ćemo vidjeti facie ad faciem sicuti est. Ali ovo i znanost sto i sto puta potvrditi mora, jer samo da jedno spomenem. Zar je itko polag svega znanstvenoga naputka dokučio i rastumačio, u čem stoji moć oka čovječjega, po kojoj se u njem vas svijet ugleda i u duši čovječjoj odziva; ili je li znanost igda znala dovoljno protumačiti otajstvo riječi čovječje, kojim se nekim barem načinom potvara otajstvo upućenja božjega, i kojim čovjek dušu i srce svoje u dušu i srce bližnjega svoga prelijeva i zrak sili, da mu nosiocem najotajnijih misli i čuvstava bude ? — Vjerujte mi, Sveto pismo neizmjerno znanost odlikuje. Ne ima riječi izvjesnijih na svijetu, nego što su riječi sapiencijalnih naših knjiga, kojima se mudrost i znanje preporučuje, a da i ne govorim o kršćanstvu, koje početnika svoga suncem, svijetlom vječitim i svijetlom, koje svakoga čovjeka prosvjetljuje, naziva. — Znanost je pak vjeri, koja je božanstvom i neiscrpivim svojim izvorom dobročinstvo i spas svih vijekova i svih naroda, koristila, što je u dubljine božje prodrla i iz neiscrpivoga toga izvora stara i nova dobročinstva iznijela na spas i prosvjetu svijetu. Tako je bilo početkom vjere po apologetima, a tako je i danas. Vjerujte mi, sve, što se je na ovom svijetu do sada uzvišenoga učinilo, učinilo se je složnim radom svete vjere i znanosti, a ljudi

učeni, koji su znali umom i srcem svojim jedno i drugo prigrliti, najslavniji su ljudi, a djela njihova vječite vrijednosti i koristi.

Ja sam rekao i ponavljam: to je bila pri stvaranju visokih naših zavoda glavna moja namjera, a zahvaljujem se iz svega srca i akademiji i universi, što su tim putem pošle, pak ih usrdno molim, da na tom putu i ostanu. To će biti meni ne samo na samrtnom času, nego i pred samim licem božjim najveća utjeha i najveća nagrada. U to ime, kao što sam akademiji, kada sam ju otvorio, poklonio gledom na svetu vjeru križ, koji mi je darovao pokojni papa Pije IX., tako isto sada, kada otvaram galeriju slika, poklanjam joj jednu zlatnu i jednu srebrnu medalju, kojom se ovjekovječuje putovanje Slavenâ 1881. u Rim, koju je meni poklonio sveti otac papa Lav XIII. i kojoj se na jednoj strani vidi lik istoga sv. oca Lava, a na drugoj lik Slavenstva sa vašim biskupom, koji mu je Slavenstvo tada prikazao. Papa Lav XIII. veliki je štovatelj slavenskoga naroda i veliki promicatelj znanosti i umjetnosti; a ja poklanjam ovu medalju akademiji u namjenu, da znanost uvijek i uvijek u slozi živi sa svetom vjerom.

U to ime blagoslovio vas Bog sve, i ja proglašujem otvorenom galeriju slika.

(Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 73., str. 162—185.)

II.

RASPRAVE.

1. STOLNA CRKVA U DJAKOVU.

Slavonija je uska, a prema istoku sve se više i više uži, dok brkom svojim Zemun ne dosegne. Lijepoj se ona slici, samom božjom rukom pisanoj, prispodobiti može, koju divni okvir, s jedne strane Drava i Dunav, s druge pak strane Sava obimlje. Rekli bismo, da narav sama ljude nuka i pozivlje, da plodovitu i svakim božjim darom urešenu užinu putovima prepletu i blago obilno, koje u utrobi svojoj nosi, na vidik i užitak iznesu; pak ipak imade samo jedna jedita zidana cesta, koja taj jezičac presijeca i Savu s Dravom spaja. Pak koliko je truda i napora stajalo, dok se je i to postiglo! Pak kakav je taj put još i danas? Ista cesta imala bi spojiti Savu sa Dunavom kod Vukovara, i premda bi se to malim postiglo, bezumlje ljudsko umjelo je to do sad osujetiti.

Stari Rimljani posluživ se deltičkim, da tako reknemo, položajem ovoga dijela Panonije prekrilili su ju vodenim cijevima, kojima se posvuda u trag ulazi, a tijem su podigli Slavoniju na stepen najljepše i najbogatije pokrajine rimskoga carstva. U malenoj Slavoniji bilo je pod Rimljanima izvanredno mnogo velikih i bogatih gradova, što je vazda znak velike izobraženosti. Sjećamo ovdje na Mursu, Cibalu, Sirmium, Bassianu, Bononiju, Taurunum itd. Tu rimsku uljudnost i blagostanje uništi seoba narodâ; kasniju pak sredovječnu razoriše Turci.

Slavonija polag sve svoje uzoritosti i plodovitosti sada propada, a mogle bi joj samo željezne ceste pomoći. Prije nekoliko godina sastalo se u Osijeku društvo spremno željeznicu iz Osijeka do Broda bez ikakvoga jamstva graditi. Tomu se je, veljahu, opirao sustav željeznih pruga jur ustanovljen i odobren. Kad se taj željeznički sustav mirnim i nepristranim okom motri, zavapije se i nehotice: Ta ljudi božji, jeste li pri sebi? Zar ne znate, da je narav samo ugodnicima svojima blagodarnica, a silnicima na opću štetu i sramotu vazda ljuta osvetnica. Mi u ovim stranama i ne imamo svojih željeznica. Vele, da nije na nama još red; a Bog sam zna, kad će na nas red doći. Željeznica riječka ugarska je. Od ljudi joj pak, da je skroz i skroz sušičava, a od naravi, da samo tada ozdraviti i plodonosnom postati može, kad se od Karlovca do Zemuna pruži. Željeznica turska od Sarajeva do Šamca

dat će po svoj prilici povoda, da se Slavonija željeznom prugom od Šamca do Osijeka prvi put presiječe. Željeznica turska, vele, da će za četiri godine gotova biti, pak bi se trebalo za vremena pobrinuti, da se slavonska pruga sa sarajevskom ujedno otvori. Ne bude li spletaka i bezumlja, pruzi je ovoj put najpreči preko Djakova s jugo-istočne strane. Još će pak bolje i razumnije biti, ako ta željeznica od Broda k Osijeku podje. U tom bi slučaju još sigurnije morala kraj Djakova s protivne strane proći. U ovim stranama sa juga na sjever najkraća je pruga od Šamca ili Sikirevaca od prilike do Valpova. Ta pruga osim Save i Drave spaja ušće Bosne i Karašice. Sadašnja zidana cesta, koju gore spomenusmo, prama sjeveru zalazi nešto na istok, a prama jugu mnogo više na zapad, tako da slovo „S" sačinjava. Kad njom od sjevera, to jest od Osijeka prama jugu putujemo, prevaliti nam je svu širom plodovitu dravsku dolinu, kojoj četvrt ure više Širokoga polja vrlo ugodni humac koncem i granicom služi. Otuda postaje tlo valovito, kao da se je narav hotimice podigla, da hrptom svojim dvije sestre Dravu i Savu razdijeli. Tri takva valovita brežuljka jedan za drugim steru se prama jugu: jedan s malim dolcem od skrajnoga ruba nizine dravske do potoka Jošave; drugi od Jošave do ribnjaka, posljednji pak od ribnjaka do strbinačkoga prodola, gdje se ravnica savska počinje, koja se diljem tja do Zemuna stere, dočim nizinu dravsku u istom pravcu Fruška gora prebija.

Na srednjem od ovih humaca leži čedno mjesto Djakovo. Djakovu je položaj vrlo lijep i plodovit. Djakovačka okolica bješe svakako već u rimsko doba naseljena, kano što potvrdjuju starine, koje se ondje, imenito u Selcima, iskapaju. Ovu okolicu presijecala je cesta, koja je iz Siska preko Leucono (Selca ili Piškorevci), Cirtise (Mikanovci) i Cibale (Vinkovci) prolazila sredinom pokrajine u Sirmium. Prva povjesna spomen Djakova nalazi se u povelji* kralja Bele IV. od 20. srpnja 1244. godine, kojom je on svojega pokojnoga brata, hrvatskoga vojvode Kolomana († 1241.) darovnicu potvrdio; a ovom darovnicom dodje Djakovo u svojinu bosanskih biskupa. Povod ovomu darovanju dali su bosanski Patareni, koji su na toliko u Bosni zavladali bili, da je ondje bilo ostalo „malo prave vjere revnovatelja i štovatelja." Od ono doba, t. j. od prema koncu prve polovice XIII. vijeka, postalo je Djakovo sijelo bosanskih biskupa, koji su sada ondje sada u Bosni stanovali, a imali su oni osim Djakova velikoga posjeda i u Bosni, poimence u županijama vrhbosanskoj, neretvanskoj, lepeničkoj, vidoškoj, lisinskoj i skopljanskoj. Stoga se bosanski biskup već u spomenicima iz početka XIV. stoljeća zove „episcopus Bosnensis seu de Diaco, ecclesiae Bosnensis seu de Diaco"**.

Oko Djakova i Gorjana znameniti su se dogodjaji u srednjem vijeku zbijali. Tako je god. 1386. bila kod Gorjana uhvaćena kraljica Marija sa svojom majkom Jelisavom, što je još više razdražilo stranačke strasti u našoj za samostalnost borećoj se domovini. Stare mire,

* Kod Theinera, Monum. Slavor. merid. I, 297.

** Epist. Clementis PP. V. de dat. 1314, 10 kal. Febr. — apud Theiner, *Monum. Hung. I*, 445.

koji stranom još opstoje, držali smo sve do najnovije dobe radom turskim, dočim su vrlo lijep primjer gotičke tvrdjave iz XIV. vijeka, vrijedan da se uzdrži, kao što će se uzdržati. Žalibože, da od četiri tornja, koje Francuzi „donjon" zovu, više nijedan ne opstoji.

Već ova istina povjesna, da je Djakovo od prve polovine XIII. stoljeća bilo biskupsko mjesto, dovodi nas na misao, da je ondje imala opstojati stolna crkva. Ovo se potvrdjuje ostancima, koji su nadjeni tik sadanjega biskupskoga dvora na mjestu, gdje je sadanja stolna crkva. Stara crkva stolna bila je sagradjena u gotičkom slogu, kano što dokazuje bjelodano kamenje ovdje iskopano sa profilima očevidno gotičkima; dokazuje lijepa konsola dosta dobro uzdržana, koja je na sjevernoj strani crkve uzidana; dokazuje nadgrobna ploča prebijena od mramora predastavljajući biskupa sa natpisom gotičkim i sa grbom, a uzidana na istočnoj strani sadašnje crkve. Ovo će se dakako uzdržati, kao i sve ostale starine, koje se pri rušenju stare crkve našle budu. Dokaz, da je crkva ovdje gotička opstojala, jesu i zidovi gradski gotički, koje smo prije spomenuli. Po svoj je prilici crkva skupa sa zidovima u XIV. stoljeću zidana, a vjerojatno je, da su podrtine gotičke te crkve još početkom prošloga stoljeća postojale, pak kamo sreće, da nisu tada porušene. Lako da će se otkriti temelji toj staroj crkvi, kad se sadašnja rušila bude.

Djakovo je s ostalim mjestima Slavonije poslije muhačke bitke (1526.) dijelilo jednaku sudbinu; spalo je pod Turčina i jamačno san džakatu požeškomu potčinjeno, koji bi god. 1538. ustrojen. Stolica biskupska bješe i sada redovito popunjavana, ali biskupima nije sijelo bilo više Djakovo; oni bjehu „episcopi in partibus", a franjevački red brinuo se za pastvu katoličkih duša. Biskupi mogahu svoju stolicu zauzeti tek poslije karlovačkoga mira (1699.), kojim je Turska ustupila zemlje ovkraj Save. Zbivši se ovi dogodjaji, umah su se biskupi pobrinuli za stolnu crkvu i svoj dvor. Biskup Gj. Patačić Zajezdski, posvećen 30. ožujka 1704. g., sagradi crkvu na podrtinama starije i drven dvorac biskupski unutar zidina stare tvrdjave. Njegov poslije 24. travnja 1716. nasljednik Petar Bakić, rodom iz Spljeta, raširi stolnu crkvu Patačićem sagradjenu i uresi ju iznutra; ali tek pod njegovim nasljednikom (1749—51.) Franjom Tauzijem, rodom iz Hrvatske, bješe ona posvećena. Biskupski dvorac bješe sazidan tek pod biskupom Josipom A. Čolnićem (1751—73.), koji je takodjer na stolnoj crkvi popravio štete potresom počinjene i podigao joj zvonik*.

Ova stolna crkva u Djakovu sagradjena u prvoj polovici prošloga vijeka, a posvećena sv. Petru, kano i nešto kasnije sagradjeni biskupski dvor, postoje do dana današnjega. Ova crkva smjerna služi preko stotine godina bogoštovlju.

Ovo su kratki nacrti okolice i mjesta, u kom se polag biskupskoga stana od osam godina crkva stolna s velikim troškom i trudom zida.

---

* Uzeto iz izvještaja istoga Čolnića, koji je on podnio svojemu prijatelju o. Šaveru barunu Pejačeviću, ravnatelju isusovačkoga kolegija u Zagrebu.

1.

Misao o gradnji nove stolne crkve bi već početkom ovoga stoljeća zamišljena biskupom A. Mandićem (1806—15.), koji rodnomu mjestu svojemu Požegi na slavu služi i komu je biskupija djakovačka vječitu zahvalnost i uspomenu dužna, jer sve, što je u njoj boljega i korisnijega, u njem svoga početnika počituje. Njegov su primjer svi ostali biskupi slijedili. Dvije tri stare osnove crkvene takodjer se ovdje nalaze, što znači, da su neki biskupi već i samu crkvu zidati namjeravali. Jedna je snimak temešvarske, druga koločke crkve. Ni jedna ni druga ta crkva pod estetičkim vidom baš upravo ništa ne vrijedi. Obje spadaju u vrst jesovanskih crkava XVII. vijeka. Najnovije djelo Emerika Henszlmanna, u kome se navadjaju nacrti dviju crkava pod sadašnjom koločkom crkvom našastih, to jest jedne posve stare bazilike, koju pisac stjepanskom krsti, a druge vrlo lijepe iz XIII. stoljeća, veliku žaobu u nama probudjuje, što je ova posljednja pod zemljom. Sto bi puta bolje bilo, da se sadašnja crkva u zemlju zakopa, a uskrisi stara bazilika, kojoj je učenjak magjarski sva razmjerja točno proračunao. (Vidi djelo: „Die Grabungen des Erzbischofes von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald, geleitet, gezeichnet und erklärt von Dr. Emerich Henszlmann", i to na strani 59. i 105.).

Sreća je velika, što se one stare osnove za stolnu crkvu djakovačku proizvele nisu, čim ne mislimo nikoga ukoriti, jerbo ni stare nevaljale osnove nisu ničiji ukor ni novija bolja ničija nije zasluga; jedna i druga puka je samo posljedica . . . datuma. Da je crkva naša prije dvadeset do trideset godina zidana bila, po svoj prilici naličila bi peštanskoj crkvi u Leopoldovoj varoši, o kojoj neki šaljivdžija reče, da najpametnije, što je učiniti mogla, jest, što se je srušila, ter bi joj se samo zahvaliti imalo, da je to učinila, kad nikoga u njoj nije bilo; ili bi naličila crkvi ostrogonskoj, koja od duljega vremena cijenu svoju istom težnjom očituje, tako da je siromah stožernik i prvostolnik već pol miliona forinti potrošio, da je pokrpa i od propasti oslobodi. Možebiti bi bolje učinio, da je tijem novcem na istom vrlo lijepom vidiku drugu crkvu sazidao.

Stoga ne će se nitko čuditi, što se nijedna od onih starijih osnova nije mogla usvojiti, kada se prije više godina stalo ozbiljno misliti na gradjenje stolne crkve u Djakovu.

Kada se kod nas radilo o novoj osnovi za stolnu crkvu, valjalo se najprije odlučiti za s l o g, u kojem da se gradi. U tom obziru glede spomenika crkvenih dvije struje vladaju. Jedna se isključivo goticizmu klanja, druga, premda nije tako isključiva, više na stari romanizam naginje. Nama se čini, da su jedne i druge stranke pristaše još sveudilj u sumračju i da točku Arhimedovu još dosada zaman traže; ali su gotičari na svaki način u većoj zabuni i neizvjesnosti nego romaniste. Evo što o tomu piše učeni i vrlo zaslužni Lübke u svojoj povijesti arhitekture*: „Eine besondere Stellung nehmen überhaupt die Gothiker ein.

* Svez. II. str. 745.

Sie scheiden sich in verschiedene Gruppen, die noch nicht darüber einig sind, ob sie den strengen Styl des XIII. Jahrhunderts nach dem Vorgange der französischen Archäologen von heute, oder den frei entwickelten des XIV., oder endlich den willkürlichen aber beweglicheren der Spätzeit proklamiren sollen. Nur darüber sind sie einig, dass sie den gothischen Styl als das allein seligmachende Prinzip der modernen Architektur betrachten." Poslije ovoga navadja velike zasluge u tom pravcu Ungewittera, Haasea i Schmidta, koji gotiku k većoj ozbiljnosti privadjaju, ali nadodaje: „Aber damit hat sich zugleich eine gewisse Trockenheit und Nüchternheit eingeschlichen, welche mehr nach dem blossen Steinmetzer als nach dem Künstler schmeckt." Tko ovo razumjeti želi, nek prispodobi Schmidtove crkve sa Ferstelovom Votivnom u Beču.

Imajući pred očima ove dvije struje i nama se nametao slog gotički tijem više, što je i starija stolna crkva u Djakovu, kako spomenusmo, u tom slogu sagradjena bila, a kano da romanskomu u tima krajevima nije traga.

Istina je, da su vrlo rijetki tragovi romanskomu slogu u našoj užoj domovini. Ako bi crkva sv. Marije u Zagrebu zbilja bila stara romanska bazilika, onda bi ona medju vrlo rijetke pojave u našoj zemlji spadala. Mi smo naišli na trag romanskomu slogu u zapadnoj strani biskupije djakovačke, u kapeli groblja zdenačkoga. Vrlo lijep romanski portal tuj još opstoji, i prozorčići očevidno su istog stroja. Taj je portal pokojni arhitekt Roesner snimio. Ostale podrtine, koje smo u ovoj biskupiji opazili, sve su gotičke.

Ali ako si samo nešto razmaknemo granice izvan sadašnje domovine, onda je u nas dosta starodrevnih bazilika i razvitih iz njih romanskih. Tršćanska stolna crkva, premda ljuto osakaćena, bazilika je stara. U Poreču crkva biskupska stara je bazilika dosta dobro uščuvana. U njoj imadu znameniti stari mozaici i osobito stari biskupski stol.

U Dalmaciji našoj puno je tragova romanskim bazilikama. U Zadru stolna crkva slab je snimak prekrasne crkve pisanske. Crkva sv. Donata u istom Zadru romanska je. Takve su dvije crkve na otoku Rabu, jedna stolna, a druga manja u razvalinama. U taj red spada i crkva trogirska, a zvonik u Spljetu divan je spomenik romanskoga sloga. Čudnovato nam se vidi, što ni Lübke ni Schnaase ne spominju u djelima svojima crkve šibeničke.

Pa i kod nas je imalo nekada biti više crkava romanskoga sloga. Po našem naslućivanju u Mitrovici našoj u staro doba opstojala je bazilika sv. Dimitriji posvećena sa pet ladja. Tu je baziliku s velikom našom štetom zemlja progutala, ali joj je uspomena ostala u samom mjestu, na koje je ime svoje, to jest sveca Demetrija (Mitra), komu je posvećena bila, prenijela. Da je pak u Mitrovici takova bazilika opstojala, znamo izvjesno otale, što je u isto doba i istim povodom i u Solunu sagradjena krasna bazilika sa pet ladja istomu svecu posvećena. Tu je baziliku Turčin obratio u džamiju ter i danas još Muhamedu služi. Svaki našinac, koji u Solun dodje, neka ne propusti taj stari spomenik

pohoditi. Nadajmo se, da će Bog, sklonjen molitvom naših sv. apostola Ćirila i Metoda, koji su u Solunu svijetlo božje ugledali i u toj bazilici po svoj prilici vodom i Duhom svetim preporodjeni bili, koji su često u toj bazilici molili i željeli, da im kosti miruju, da će Bog, velimo, njihovom molitvom sklonjen crkvu svoju skoro sebi i puku kršćanskomu povratiti. Još jedna slična bazilika u Solunu u džamiju obraćena i danas opstoji.

Ima dakle u našim zemljama dosta tragova romanskomu slogu. Osim toga jedva je 30—40 godina, otkad su arhitekti misliti počeli, da se u interesu prave umjetnosti povratiti valja u tradiciju srednjega vijeka, ter se reći može, da polag sve dobre volje i ogromna zaisto u tom obziru napretka još se nije otajstveni onaj prsten s izvjesnošću označiti mogao,koji bi pretrgnutu vijekovima tradicionalnu nit tako nastavio, da se stara čudesa ponoviti mogu.

Još nas je jedan osobiti razlog sklonio, da romanskomu slogu prednost damo. Naša je domovina po zemljopisnom svom položaju jedan od onih prstena, koji zapad sa istokom spaja. Kad se je negda uljudnost i izobraženost sa istoka u zapad selila, naša joj je zemlja u tom vele važnom poslu poglavitom posrednicom bila. Danas zapad ima istoku staru ljubav odvratiti i izobraženost i kršćansku slobodu u nj prenijeti. U božanstvenom tom zvanju imamo mi opet vele važnu zadaću. Komu je Bog udijelio oštrije oko, da dopre do tanjih niti, koje promisao božja u ovim stranama raspleće, taj će lako opaziti, da sve, što od stoljeća pak i danas u nas biva, na tu svrhu smjera. Svaki i nesjetni nas manje više toj svrsi služi. To je znamenovanje starih i novih naših patnja i muka. Na to smjeraju junačka naša i praotaca naših djela. To je cijena krvi naše, kojom su ove naše zemlje rijekomice natopljene. To znači divna Hrvatska vječitim lovorom zato ovjenčana, što je znala navalu tursku tečajem triju stoljeća slavno od sebe odbiti i slobodnom ostati, dočim je sve oko nje iznemoglo i glavu pod jaram turski skučilo. Slava je to neumrla, u kojoj medjutim i vrlo ozbiljna opomena i sveta dužnost leži, da ne dopusti, da omlitavimo po njoj, po kojoj smo od djetinjstva navikli hrabriti se i do viših nada uzdizati se. Na to smjeraju bratska naša nastojanja za slogom i jedinstvom; na to živa želja naša za znanjem, kreposti i izvrsnosti; na to škole naše, akademija naša, na to muzej i sveučilište naše. Na to smjeraju sve crkve naše i pjesme naše, sve čitaonice naše i umjetnost naša i sve umno poslovanje naše. Nama se barem čini, da svaki i najmanji pojav u privatnom i javnom životu na to se nekim barem načinom odnaša. Ovo, što rekosmo, valja ne samo o nama, nego i o ostalim granama našima, koje za jednim s nama ciljem teže. Ponavljamo, da u tomu upravo leži ozbiljna opomena za sve nas, da u svem i svačem dobru i krepku volju, čvrst značaj i plemenitu namjeru čuvamo, da se čim više izobražavamo i oplemenjujemo, jer nas to samo vrijedne i dostojne viših božjih svrha učiniti može.

Prema toj providencijalnoj svrsi, koja u našem položaju leži, mislili smo, da ćemo bolje učiniti, ako romanskomu slogu prednost damo.

Gotički bo slog posve i isključivo je zapadni, dočim se u romanskom slogu dva življa, zapadni i istočni, u skladnu cjelinu spajaju. Polukruzi apsidalni, a još odlučnije kuba (kupola) istočni je živalj, koji se u grobnoj crkvi, kojoj su sv. Jelena i sv. Makarije temelj postavili, u Jerusolimu; u Carigradu u Aji Sofiji, divnom rječitosti sv. Ivana Hrisostoma posvećenoj; u Mlecima u crkvi sv. Marka, u palermitanskoj Martorani i palatinalnoj kapeli i u pravoslavnim našim bogomoljama u Srbiji i Fruškoj gori izrazuje. Ostalo u romanskom slogu, tri ladje, zvonici, tribuna i t. d. zapadno je.

Crkva dakle djakovačka već i samim svojim vanjskim strojem odgovara posve zemljopisnomu položaju našemu i opominjat će živo naš narod na onu posebnu uzvišenu svrhu, na koju smo u ovim europejskim stranama posebice pozvani. Na to smjerati ima sva umjetnost naša, kao što je to lijepo označeno u slici Salghettijevoj „Sloga" zvanoj.

Naris crkvi djakovačkoj dao je K a r l o R o e s n e r, profesor u c. akademiji umjetnosti u Beču (rodjen u Beču 19. lipnja 1804., umr'o u Steieru 13. srpnja 1869.). Roesner se u mladjoj dobi svojoj rado bavio dekorativnom umjetnosti, u kojoj je lijep napredak pokazao. Kasnije posvetio se arhitekturi posvema te je za rana pokazao i u njoj tolike sposobnosti, da je g. 1825. dobio veliku nagradu za pitomce gradjevne učione, a god. 1830. kano stipendista ode u Rim, gdje je dospio u krug prvaka umjetnosti: Overbecka, Corneliusa, Thorwaldsena, i u Steinleu i drugima našao iskrene prijatelje. Kada se Roesner u Italiji usavršio u umjetnosti i proučio tamošnje divne umotvorine gradjevne, vrativši se u Beč bješe godine 1835. imenovan za profesora graditeljskoga učilišta, gdje je razvio toliku djelatnost, da ga je car Ferdinand godine 1845. imenovao redovitim akademičkim savjetnikom. Dne 18. srpnja 1848. posta Roesner privremenim predsjednikom akademije umjetnosti, koje je mjesto uz profesuru zauzimao do 30. rujna 1852. t. j. do vremena, kad Ruben poprimi ravnateljstvo preustrajajuće se akademije. Kada se ovaj zavod preustrojio te učiteljske stolice o staroj gradjevnoj umjetnosti i renaissanci s jedne i osebno kršćanskom graditeljstvu s druge strane bile Hansenu i Schmidtu predane, preuze Roesner predavati nauku o perspektivi, ornamentici u raznim epohama sloga različitih i o tektonici posudja iz ovih perioda. Uz profesuru radio je Roesner neumorno. Već god. 1839. bješe mu povjereno, da točno snimi vršak zvonika sv. Stjepana u Beču, koji se stao rušiti. U odborima za gradnju kuće za banku i bursu, kano i za novo operno kazalište, sudjelovao je i Roesner kao vještak u arhitekturi. Kano član (1864.) povjerenstva osrednjega za sačuvanje spomenika monarhije izradio je Roesner mnogo predloga o restauraciji i popravcima drevnih gradjevina. On je sastavio takodjer osnovu za kapelu u bečkom arsenalu, za koju dobi viteški krst reda Franje Josipa. Roesnerove arhitektoničke tvorine jesu u ostalom različite vrijednosti. Ali dvije su, koje mu zajamčuju časno mjesto u novoj umjetnosti. Ove dvije jesu crkva sv. Ćirila i Metoda u praškom predgradju u Karlinu i naša stolna djakovačka. Karlinski hram, kojega osnova potječe od Roesnera, dočim su gradjenje ruko-

vodili Jan Bělský i K. Svoboda pod nadzorom arhitekta J. Ullmanna, gradjen je sasma po uzoru starih romanskih trobrodnih bazilika, s nižim bočnim ladjama, koje su od glavne odijeljene sa 10 krupnih stupova, a dva se zvonika (visoka 248') uspinju po objema stranama visokoga kora. Duljina cijele crkve iznosi 238 stopa, širina 98', glavna ladja visoka je 87', duga 225', a široka 42½'. Široki kameni stepeni vode na pročeljnoj strani k trima vratima, iza kojih se unutra prostire prostrana veža. Na pročelju velik je okrugli prozor s bogatom ružom. Ornamentika uopće je bogata i krasnom radnjom od kamena dosljedno provedena. Temelj za crkvu poče se dne 9. ožujka 1854. kopati, te je gradnja tako brzo napredovala, da se crkva mogla 19. listopada 1863. na uspomenu 1000-godišnjega pokrštenja Slovena posvetiti. Za ovu osnovu dobi K. Roesner naslov gradjevnoga nadsavjetnika. Roesner bio je revan katolik te je spadao u krug onih umjetnika, koji svoju djelatnost posvećuju crkvi s velikom odanosti; a u svima svojim posljednjim tvorinama bijaše odlučan i sretan pristaša romanskoga sloga. Vezom prijateljstva bi spojen s odličnijim umjetnicima, kano što sa Kuppelwieserom, Führichom, Böhmom, Endresom, Camesinom i t. d.

Kod toga opisa stolne crkve djakovačke nismo mogli obaći ove uspomene na Karla Roesnera, njezina svojom osnovom začetnika. Ove riječi neka mu budu zalogom našega počitanja. Pa Roesner nije samo sastavio osnove, nego je i gradnju crkve do svoje smrti nadzirao. Taj zadatak preuze iza njega pohvaljeni vrli gotičar prof. Schmidt. Što taj znameniti strukovnjak sudi o Roesnerovoj osnovi, sâm je otvoreno očitovao. Jednom mu u Djakovu rekosmo: „Koliko bi bolje bilo, da smo se s prvoga početka taki na vas obratili!" Na to nam on s ozbiljnim licem odvrati: „Budite zadovoljni, crkva vam je lijepa, a meni se čini, da je taj slog nešto mirniji, ozbiljniji i za službu božju prikladniji od gotičkoga; kad jedanput opirači (Strebepfeiler) i trokuci (Giebel) dobiju svoje urese, onda ko mu drago nek dodje, da crkvu prosudi, bez dvojbe će zadovoljnim ostati". Ovaj sud čovjeka vrlo umna i učena, koji se je do sad najviše gotikom bavio, velika je utjeha onima, koji gradnju crkve poduzeše. A tješi nas i to, što na istom mjestu Lübke piše. Spominjući i rešetajući bečki arsenal veli: „Dies gilt namentlich von der durch Roesner ausgeführten Kapelle, die hier noch nicht die Mässigung und Klarheit fand, welche später in seinen Entwürfen einer Kirche im Karolinenthal, und einer Kathedrale nebst Bischofspalast und Seminär für Diakovar in Slavonien erfreulich hervorgetreten sind." Što Lübke o palači biskupskoj i sjemeništu govori, ne dokučujemo. Mi smo govorili sa Roesnerom o tomu, ali naris nigda vidjeli nismo. Možebiti da ih je Roesner napravio i Lübke vidio.

Trsili smo se dosele opravdati slog romanski naše crkve, koji se od gotičkoga tim razlučuje, što u njemu obli luk (Rundbogen, arc en plein cintre) posve vlada, dočim protivno u gotičkom slogu samo šiljasti luk vidimo, koji Nijemci zovu „Spitzbogen", a Francuzi „arc ogival".

STOLNA CRKVA DJAKOVAČKA SPRIJEDA (S ISTOKA).

2.

Ovako se u nama začela misao, da stolnu crkvu u Djakovu gradimo u romanskom slogu po osnovi, koju je prof. Karlo Roesner sastavio. Sada možemo preći na opisanje ove gradnje.

Crkva leži na humcu, pak će se u nju ulaziti po deset do petnaest od prilike stuba, što će otale zavisjeti, da li će stuba za stubom slijediti, ili će stube, kao pred crkvom sv. Petra u Rimu, prebijati dva ili tri poloja sitnim kamenjem popodjena.

Tri su u crkvi dveri. Jedna srednja, koja u glavnu, druge dvije sa strane, koje u pobočne ladje vode. Ulazi se u crkvu od istoka. Glavni oltar i svetište (tribuna, presbyterium) u zapadu su, desna je dakle strana sjeverna, a lijeva južna. Tri su u crkvi ladje, sa pet velikih stupova s jedne i s druge strane razdijeljene. Kad se glavnim ulazom ispod predvorja, koje je takodjer u troje razlučeno, u prvi četverokut stupi, opazi se odmah glavni polukrug u istom pravcu. Opazit će se i glavni žrtvenik, koji će pod kubom stajati. Obli luk i obli svodovi, kano što to romanski slog zahtijeva, posvuda vladaju.

Ulazi se u našu crkvu a istoka. Ova orijentacija ne odgovara staromu običa u od X. od prilike vijeka pak sve do propasti, u koju je umjetnost XVI. i XVII. vijekom zagrezla. Crkve su i romanske i gotične protivnim načinom položene, to jest ulazi se u crkve sa zapada, a svetište, u kome se sv. otajstva obavljaju, na istoku je. Tako na priliku prekrasne crkve romanske na Rajni t. j. u Koelnu, u Bonnu, u Mainzu, u Speieru, u Bambergu, sve bez iznimke svetište svoje na ishodu imaju. Našoj krasnoj mladeži, koja po svijetu putuje kao pčelica, osobito preporučujemo crkvu romansku u Bambergu. Ako se slučajno desi u tim stranama Njemačke, neka ne mimoidje Bamberga i njegove krasne romanske crkve sa dvostrukim svetištem i 4 zvonika. Crkva bamberška najljepši je, najpotpuniji i najizvrsniji primjer bogatoga romanskoga sloga iz XIII. stoljeća. Ona je i zato znamenita, što je u novije doba brigom i potporom kralja Ljudevita popravljena i staroj svojoj ljepoti povraćena. Prosvijećeni taj muž, veliki mecen umjetnosti, dao je sve stvari, koje je dekadencija u tu crkvu nagomilala, iznijeti ter ih proizvodima, koji slogu odgovaraju, zamijeniti. Što je od tih starih stvari vrijedno bilo, da se uzdrži, položeno je u osobiti muzej, koji se je u tu svrhu u Bambergu stvorio. Lijep primjer, u koji bi se Zagrepčani gledom na svoju stolnu crkvu ugledati imali! Znano je, da su i sve tri naše stare crkve u Zagrebu istim načinom položene, to jest da imaju ulaze sa zapada, a presbyterium sa istoka. Značenje (simbol) toga staroga običaja bit će bez dvojbe to, da nam se je poslije pomrčine, koja je hiljadu i hiljadu godina trajala, sunce, koje po sv. Ivanu ima obasjati svakoga čovjeka, koji na ovaj svijet dolazi, porodilo na istoku. Zato se je htjelo, da ljudi na ishod sunčani gledaju, kad se na našim oltarima ponavlja sveta žrtva, koju je Isus za grijehe svijeta na Golgoti vječitomu svomu ocu prikazao. Kod nas u Djakovu žalibože mjesne okolnosti toga dopustile nisu, pak se tješimo tijem, da u pra-

staro doba nije taj običaj bio. Na priliku u Rimu stara crkva sv. Petra, sadašnji sv. Ivan Lateranski, sv. Marija Velika, sv. Balbina, sv. Cesario, sv. Alessio, sv. Cecilija, sv. Klement, sv. Hrisogon, sv. Marija Trastevere i t. d. istu orijentaciju ko i naša djakovačka crkva imaju. Govoreći o tomu učeni Lübke (u svojoj povijesti arhitekture*) veli: „Die Ostung scheint erst allmälig den Sieg davon getragen zu haben." Mi se i tijem tješimo, da polag prekrasnoga simbolizma, koji u običaju srednjega vijeka leži, ni ovaj naš položaj nije bez svakoga višega simbolizma. Ulazeći s istočne strane u crkvu i težeći k zapadu, gdje se sveto otajstvo obavlja, pomisliti svatko i nehotice mora, da su se u svakomu od nas dva protivna otajstva susrela i u jedno spojila, to jest otajstvo života i smrti. Prvi korak u život ujedno je i prvi korak k smrti. Hoćeš ne ćeš, od ishoda svoga stupaš k zapadu svomu, a u tom putovanju na zapad naš jedina je naša nada, jedina cijena i zalog naše neumrlosti onaj, koji na oltarima našima u smrti svojoj smrt našu ubija i put nam u vječitu baštinu otvara. Misao na smrt i zapad naš, koju će položajem svojim crkva naša u pohodnicima svojima buditi, misao je sveta i spasonosna, koju ne samo sv. evangjelje, nego i svjetska mudrost preporučuje.

I to je crkvi našoj djakovačkoj u probit, da je na humcu i da se u nju na deset do petnaest stuba uzilazi. Svakomu je, dok je na ovomu svijetu, sveudilj napredovati i uzlaziti. Ta ascensionalna, ako smijemo tako reći, težnja, u toliko je čovjeku i narodu svakomu prirodjena, da na jednom mjestu nipošto ostati ne može. Ili nam je po svetom zvanju uvijek napred ili po naravnoj našoj težini nazadujemo. U hitroj vodi se plovi ili silom i naporom uzvodice, ili ako sile nije, onda plav svaki čas većom hitrinom sama sobom nuzvodice brza. Posjetnik naše crkve uzlazeći u nju sjetit će se onoga evangjeoskoga**: „Budi izvrstan, kao što je izvrstan otac tvoj nebeski, koga sliku i priliku na sebi nosiš". A kad u ushodu i putovanju svom umori se, tada će na oltarima hranu sigurnu i olakšicu naći, tako da će sve premoći u onom i po onom, koji zato prebiva na oltarima našima, da prebivati može u nama, te da sjediniv se s nama u svijesti i duši našoj ponovi u nama i po nama vlastiti život svoj. Crkvi se pak božjoj najviše pristoji opominjati ljude i države na imanentnu tu zadaću, da napreduju, jerbo se bez nje propada, kao što je stoga upravo propalo veliko rimsko carstvo, kao što je možebiti stoga posrnula i postradala Francuska, kojoj iz svega srca želimo, da se čim prije podigne i oporavi te staro svoje mjesto medju narodima europejskima zauzme.

Sada ćemo našu crkvu iznutra i izvana opisati.

Prije nego predjemo na pojedinosti unutrašnje crkve, reći nam je koju o njezinom r a z m j e r u i odgovoriti na jedan ovamo odnoseći se prigovor. Crkva naša dugačka je iznutra 39 od prilike hvati. Široka je u ladjama 13"5', u raskrižju pak ili poprečnoj ladji 30 hvati. Šest do sedam hiljada ljudi od prilike u nju stati mogu.

* Svez. I. str. 220.
** Mat. V. 48.

Gledom na ovo razmjerje naše crkve čestoput se je ovdje reklo: Što će Djakovu, koje jedva 3.000 duša broji, tolika crkva? Mogla bi ona i manja biti! Toliko se ovdje o tom govorkalo, da će nam ustrpljivi čitatelji oprostiti, što ćemo ovo opravdati. Odgovaramo dakle: Crkva stolna majka je svih crkava u dijecezi (matrix ecclesia) i ne zida se samo za mjesto, u kom stoji, nego i za cijelu biskupiju. Crkva stolna ne zida se samo za danas ili sutra, nego za stoljeća, a nadati se je, da će nam cijela domovina, a s njom i svako pojedino mjesto vremenom rasti. U stolnoj crkvi valja da se služba božja u stanovitim zgodama svečanije obavlja, a i danas često biva, da svijet na hiljade u Djakovo na službu božju dodje, jerbo je Djakovo središte kotara od 25.000 duša, sa 50 do 60 sela okruženo, koja se čestoput ili na službu božju ili na sajam u Djakovo stječu.

A i to se opaziti mora, da monumentalna zgrada, želi li i zbilja biti umotvorom, neki veći prostor traži, da se dovoljno razviti može.

Osim svih ovih razloga još nas je osobiti jedan na to sklonio, da crkvu prostraniju zidamo. A taj jest: Crkva se dakako za sve ljude gradi, jerbo Isus, komu se u crkvi klanjamo, sve bez razlike ljude u srcu svom nosi, a i žrtva, koja se na oltarima našima Bogu prikazuje, prikazuje se za sve; ali kao što se je Isus svagda osobitim načinom zauzimao za proste i zapuštene ljude, tako smo i mi, iskreno ispovijedamo, crkvu stolnu gradili s osobitim obzirom na prosti naš puk. Sirotinja naša ništa ne uživa u kućama svojima do nužde i nevolje; ništa ona tuj ne vidi, što bi ju stalno razveseliti moglo. Svi mi od sirotinje naše živimo, a premalo se za nju brinemo; čestoput ju preziremo, od sebe odbijamo; čestoput stare i nove terete, pod kojima skoro iznemaže, bez nužde joj ogorčavamo sirovim i nepristojnim našim postupanjem. Pak još k tomu na posljetku biva, da joj i u crkvi onu jednakost, na koju smo Bogom i njegovim pomazanikom pozvani, zavidimo. Želimo, da se i u crkvi od nje dijelimo i mjesto za se odličnije dobijemo. Mi smo dakle prostranu crkvu zidali i želimo ju što ljepše uresiti, da i naš dobri puk slobodno se po njoj kretati može. Kad osim lijepe božje naravi ništa ne ima, što bi ga pravo razveselilo, barem kad u svoju stolnu crkvu dodje, nek odahne, nek mu se srce i duša po volji raširi. Bar tuj nek si kazati može: „Hvala Bogu, ovdje sam i ja, kao svaki drugi, kod kuće; hvala Bogu, ovdje me barem nitko prezirati ne može, jerbo onaj, koji se ovdje za vas svijet prikazuje, sirota je bio, kao i ja; sirotu je osobito ljubio i njegovao; osim svetih naših žrtvenika u sirotinji upravo živi, jer veli: Gol sam bio, i odjenuli ste me, gladan sam bio, i nahranili ste me i t. d. Onaj, koji ovdje prebiva, ne gledi na čast, dostojanstvo, odjeću, nego na dobro i pošteno srce; pak mu je Lazar, koji mrvice pod stolom kupi, stoput miliji nego bogati gavan, koji razbludno živi, pak još hoće da se i u crkvi baši veleći: Nijesam kao drugi ljudi.“ U starim crkvama bio je presbyterium od ladja ogradom rastavljen. Mi ni toga činiti ne ćemo, jerbo želimo, da i prosti naš puk u svojoj stolnoj crkvi svagda tja do onoga doći može, koji je dobrotu imao prije istočnih kraljeva i mogućnika na poklonstvo svoje pozvati nevinu sirotinju, proste

žudinske pastire u pratnji angjelâ. Mi iz svega srca želimo, da se i naš prosti puk naužije svoje majke crkve, ter da mu se u njoj ne samo nabožna i ćudoredna, nego i estetična ćut oplemeni i uzvisi.

Ovo su od prilike misli, koje su nama vladale, kad smo nešto veću crkvu u malom Djakovu zidati počeli, a veliko veselje oćutjeli smo u srcu našem, kad smo ovih dana u djelima neumrloga govornika i pisca Montalemberta nešto sličnoga čitali. Riječi, koje ćemo, prije nego što ih prevedemo, znamenitosti svoje radi u izvorniku navesti, crpene su iz govora, što ga je Montalembert rekao pred najizobraženijom kućom, koju je igda Francuska imala, a mi držimo, da joj nigda u svijetu para nije bilo. Govor se vrti oko vandalizma francuskoga glede umjetnosti, u komu je svaki ministar redom svoju čuo. Govor je držan 26. srpnja 1847. Oko polovice veli Montalembert ovako: „Ce qui n'est nullement nécessaire, et ce qui m'est odieux, pour ma part, ce sont ces marbrures, ces dorures, cette profusion d'ornements suspects et coûteux qui abondent à la Madeleine et à Notre-Dame de Lorette. Et ce n'est pas seulement sous le rapport de l'art que je réprouve ces églises: c'est encore parce que dans ces églises si somptueuses les pauvres ne trouvent pas leur place. (Adhésion). Il semble, en vérité, qu'elles soient trop riches pour y laisser entrer les pauvres. Oui, je déteste les églises où le pauvre ne peut pas pénétrer librement jusqu'au pied même de l'autel, où il y a tant de marbrures et de dorures, tant de balustrades et d'enceintes réservées, que les pauvres restent à la porte ou à l'entrée de l'église, comme autrefois les pénitents publics. (Vive approbation). Donnez nous donc des églises moins riches, mais plus vastes et plus nombreuses, et où règne cette noble simplicité qui est le premier apanage de notre art religieux et national, et le premier besoin de notre situation actuelle."*

Ne možemo reći, koliko nam je mila plemenita ta duša i koliko nam je draga uspomena, da smo imali priliku ne samo upoznati blaženika toga, nego se upravo s njim i sprijateljiti! Nikada pregorjeti ne ćemo, što nismo ponude njegove primili, da jedno dva mjeseca u belgijskim kupeljima skupa probavimo. Zamislio je on tada pisati o našim stranama djelo slično djelu divnom rječitošću pisanu o Poljacima pod naslovom: „Une nation en deuil" (narod u crnini), pak se je htio nama poslužiti, da se pobliže o stanju stvari ubavijesti. Ele nije pokojnik

* To će po našu reći: „Što na nikakav način nije potrebno i što je meni mrsko, to je ono mramorje, ona pozlata i ona preobilnost sumnjivih i skupih uresa, koje ćeš u izobilju u crkvi sv. Mandalijene i Notre-Dame od Lorette naći. Ne samo s umjetničkoga gledišta ne odobravam te crkve, nego što više i stoga, što u tima tako dragocjenim crkvama siromasi svoga mjesta ne imaju. (Odobravanje.) Zaista čini se, kao da su te crkve baš zato prebogate, kako bi se na taj način siromasima svaki ulaz u njih prepriječio. Jest, odurne su mi takove crkve, gdje siromahu nije slobodno proturati se tja do podnožja oltara, gdje ima toliko mramorja i pozlate, toliko ograda i pridržanih mjesta, tako da siromasi kod vrata ili kod ulaza u crkvu ostati moraju, kao negda javni pokornici. (Živo odobravanje.) Dajte nam crkava manje bogatih, ali mnogo većih i u mnogo većem broju, u kojima vlada ona plemenita jednostavnost, koja je prvo preimućtvo naše nabožne i narodne umjetnosti i prva potreba sadašnjega našega položaja".

ništa tijem izgubio, nego mi. On se od nas ničemu naučio ne bi, dočim smo se mi za vazda lišili prilike njegova velikoga srca naužiti se. Drago nam je medjutim, da smo prijatelja od nakane odvratili, jerbo po našem uvjerenju ne bi samomu sebi i slavi svojoj odgovorio, budući da mu je glavna misao, možemo smjelo reći, lijep san bila, kakov čestoput svi mi manje više kadšto sanjamo tražeći u stisci zatočnika slobode ondje, gdje se u istinu verige kuju.

Kad smo tijem, kako mislimo, prostor crkve naše opravdali, nek nam je dopušteno u istom pravcu još jednu reći. Reklo se čestoput, a u Osijeku osobito pogovaralo, kako bi biskup, Osječanin rodom, bolje bio učinio, da je u Osijeku, koji crkve i onako ne ima, crkvu gradio. Crkva djakovačka i prostorom i uzorom svojim upravo bi najbolje Osijeku, glavnomu gradu Slavonije, dolikovala. Mislimo, da nije nužno ispraznost ove želje dokazivati, dočim svatko zna, da se nijedan onih uvjeta stvoriti ne da, koji bi preseljenje biskupsko, kaptolsko i t. d. u Osijek omogućili. Osijek može biti sa Djakovom posve zadovoljan. Dobavio se je on u novije doba dvaju vrlo lijepih zavoda, sirotišta u gornjem, u dolnjem pak gradu bolnice. Ta dva zavoda darovi su pokojnih Bogom nadahnutih Manfelda, Huttera i Kolhofera, ali i Djakovu se ponešto barem u zaslugu upisati mora, što ta dva zavoda danas opstoje i djeluju. Sad je zadaća grada, da si pribavi u gornjem gradu crkvu, jerbo sadašnja gornjo-gradska crkva pravo je ruglo i sramota. Početak je u tom obziru jur učinjen, samo valja posao s istom revnošću nastaviti. Osijek po naravnom položaju svom bit će velika trgovačka varoš. U takovim varošima rado zavlada materijalizam, a s njim i sebičnost i razbludnost i škrtost i bog sam zna još koja ostala zla i nevolje. Tako je bilo i negda, a tako je i sada. Stari su Grci imali lijepu poslovicu, kojom su mladež svoju opominjali, da u Korint ne ide. I danas bi roditelji dobro promisliti imali, da li je za djecu probitačno, da se u trgovačkim mjestima duže vremena zadržavaju. Kužan je u takovim mjestima zrak, pak je upravo čudo, da se mladež ne okuži. Komu dakle na srcu leži, da polag svega materijalnoga napretka ne izgubi se u Osijeku krepost i izvrsnost, da se sačuva u njem čisti narodni duh, njega viših uzora, koja čovjeka više praha zemaljskoga uzdiže; koji želi, da u društvenim i trgovačkim odnošajima vjera, poštena riječ, značaj, velikodušnost, pravednost, požrtvovanje za javne svrhe i za prijateljstvo vlada; tko hoće, riječju jednom, da se varoš osim hrane materijalne hrani i božjom istinom, koja se čovjeku neumrlu pristoji; tko hoće, da mladi naraštaj ne nosi samo ime, nego ujedno i čast i slavu svojih roditelja, taj mora nastojati, da polag zavoda namijenjenih materijalnomu napretku ne uzmanjkaju Osijeku obilni zavodi za moralni i vjerozakonski napredak. Nitko pak ne smije tajiti, da u tu vrst spada i crkva, koja osobito u izobraženu mjestu i vanjskim svojim licem duh čovječji uzdizati i srce na plemenite kreposti razgrijati ima. Kad su Izraelci u kratko doba svoju sinagogu podigli, ne bi dično bilo za Osijek, da mu stara crkva još dugo u današnjem obliku postoji. U tu svrhu dakako hoće se, kano što za svako ozbiljnije djelo, volja čvrsta, muževna, radena, odlučna i

postojana, koja se ne da svakom malenkošću ustrašiti. Ono medjutim, što je grad dosele učinio, jamči nam, da u njega dostatne sile i energije uzmanjkati ne će, ali nek nam dopusti još jedno samo reći. Mjesto, na kom sada crkva stoji, upravo je stvoreno za crkvu. Budući pak da je to isto mjesto za trgovačke svrhe vrlo probitačno, naravno je, da pohlepa ljudska za njim zaseže. Uprave je gradske dužnost, da svaku ponudu, ma ona inače kako mu drago probitačna bila, odlučno od sebe odbije, koja bi smjerala na to, da se to mjesto crkvenoj svrsi oduzme. Drugo, što se gradu na srce metnuti ima, jest: da dobro pazi, komu će gradjenje crkve danas sutra povjeriti. Neka nam grad oprosti, što ćemo mu reći: varoška kuća u najnovije doba u gornjem gradu zidana pravi je non-sens. Upotrebljujemo hotimice riječ tudju, jer svaka naša u tom obziru morala bi biti oštrija i ujedljivija. S toga velimo Osječanima: ako ne misle crkvu novu bolje i umnije graditi, nego što je gradjena varoška kuća, onda je stoput bolje, da se novac crkveni sirotinji podijeli, a stara crkva i nadalje ostavi, da svjedoči i nadalje naš nemar za više svete svrhe, naš izopačeni ukus, kojim biva, da gradnje naše neumjetnicima povjeravamo, dočim bi za istu, a možebiti i manju cijenu, Schmidt, Ferstel, Hansen, Semper, Cipola, Zeri, Boito, Scala i t. d. osnove nam dali, koje bi gradu na čast služile i ljepšemu slogu i ukusu put krčile. Toliko na prigovor: zašto nije stolna crkva gradjena u Osijeku, što bi pretpostavilo, da se biskupska stolica s kaptolom onamo prenese. Osijek može, ako hoće, imati lijepu crkvu župnu, a opet ne može biskupu i kaptolu dati onoga, što im starodavno sijelo biskupije daje.

Svaka starodrevna crkva, bila ona romanskoga ili pak gotičkoga sloga, u svom temeljnom nacrtu predstavlja latinski križ. Tomu je tako i kod nas. Tko dakle misli proučiti stroj naše crkve, koji je posve jednostavan, taj neka udje u crkvu glavnim ulazom i neka sredinom glavne ladje dopre do stuba, kojima se u svetište uzlazi. Ovo, što ćemo sada reći, zapamtiti imaju osobito mladenci naši, koji po svijetu nauka radi putuju, ter ušav na Rajni ili u Francuskoj u kakvu staru baziliku, žele njenu zagonetku, koja je čestokrat vrlo zapletena, riješiti. Evo im prosta načina, koji i u našoj crkvi slijedimo.

Došav dakle do stuba, koje u svetište vode, opazit ćemo dva glavna stupa i na njima oveći luk, koji znanost zove „slavolukom" (Triumphbogen, arc triomphal). Tima stupovima odgovaraju naprečac jednaka dva stupa sa jednakim i opet lukom, i to kod nas biva od istoka na zapad, u ostalim pak crkvama, kako smo jur opazili, protivno. Svagdje su pak i ostale dvije strane svijeta istovetnim lukom na istim stupovima providjene. Imamo dakle i gore i dolje potpuni četverokut, koji znanost „glavnom kvadraturom" naziva. Strane toga četverokuta označuju širinu prvo srednje ladje, drugo samoga svetišta u strogom smislu, koji se istim pravcem kod nas prama zapadu stere, a treće širinu raskrsne ladje (Querschiff).

U promjeru ovoga četverokuta leži nedvojbeni ključ za sve ostale mjere u crkvi. Po njem se mjeri prostor izmedju stupa i stupa i prostor četverokuta u pobočnim ladjama, kano takodjer i onih četverokuta,

koji se oko svetišta nabrajaju. Kod nas je prostor toga središnjega četverokuta 6° 3'; to je dakle širina srednje ladje, svetišta i raskrižnih ladja; polovica te mjere označuje prostor od stupa do stupa od istoka prama zapadu, i toliki su svi, što ih u crkvi vidimo, pobočni četverokuti. Taj središnji kvadrat najbitniju upravo zadaću u cijelom stroju crkvenom ima. Njegovo se biće, da tako reknemo, ili cijelom cjelinom ili djelomice u svoj crkvi ponavlja. U njem i po njem sve ostalo živi, oko njega sve se mota i giba. Tu je u starim bazilikama glavni oltar; to isto će biti i u našoj crkvi. Budući pak da na križu tu upravo glavom počiva Isus, zato ovaj četverokut simbolički označuje moć i silu onoga, komu se tuj služi, o komu sv. Ivan govori: „On je svjetlost, koja ima prosvijetiti svakoga čovjeka, koji na ovaj svijet dolazi. Sve je po njem učinjeno i ništa nije na svijetu, što ne bi po njem učinjeno bilo". A sv. Pavao: „U njem živimo, u njem jesmo, u njem se gibamo".

Kad se promatralac, koji je tako središnju točku dobro pregledao i izmjerio, natrag istim putem povrati i sustavi se pred vratima, obrne se i opet prema zapadu; tada mu istom jasno postaje, kako je sve, što crkva zatvara, u najboljem skladu. U ladji je glavnoj, pak kad se okom baci na svodove, koji se od stupa do stupa razvijaju i koji se valovitoj vodi prispodobiti mogu, tada mu se i nehotice namiče misao, da se i zbilja ladjom vozi i da na valovima morskima plovi. Čini mu se, da je svetište stvoreno silnom nekom strujom, koja otajstvenim načinom i iza sebe ostavlja i ujedno s tolikom hitrinom crkvu napred valja, da ju je ispod slavoluka za dva središnja četverokuta napred dotisnula, dok se nije napokon u poluokrugu razbila i u samu sebe povratila. Pače razbijeni tom strujom valovi rastrojili su se ter je i desni sa sjeverne i lijevi sa južne strane isto to učinio, što i središnji, to jest dva središnja četverokuta u protivnom pravcu sa sobom iznio i poluokrugom se svojim natrag povratio. I pobočne je ladje struja prisilila, da se u visu svom jednim svojim četverokutom razbiju i dvije kapele sa sjeverne i južne strane stvore. Ove kapele imaju vrata, koja s vanjštinom opće; to će u našoj prispodobi reći, da je narav sama dva oduška stvorila, kojima bi se suvišni valovi izlili, da se prekomjerno gibanje ponešto utiša i željni mir povrati. Simbolički pak ova dvoja nova vrata znače, da kad se pri većim svečanostima premnogo svijeta u crkvu zgrne i ophodi čine, jedan dio pravovjernika mira i reda radi izlaziti i ulaziti može pobočnim ovim produhama.

Opetujemo, da se je tijem upravo najveći sklad oko središnje točke stvorio i svetište lijepo u tri jednake pole u jednom istom razmjerju izvan središnje ladje rastrojilo, oko kojih se u skladnom redu razni četverokuti sabiraju. Ovijem se upravo bitno razlikuju crkve sredovječne i romanskoga i gotičkoga sloga od starodrevnih bazilika pred X. stoljećem i od bizantinskoga sloga. U starovječnim bazilikama, kao n. pr. u staroj bazilici sv. Petra i bazilici sv. Pavla izvan mirâ (extra muros), ne ima središnje točke, koja bi pojedine dijelove ujedno spajala. Svaki pojedini dijel posve svojevoljno svoje biće razvija i svoju zadaću vrši. Ne ima dakle u njima jedinstva, bez kojega ne ima ni umjetnosti. U

bizantinskom pak slogu, n. pr. u Aji Sofiji u Carigradu, središnji četverokut takav je, ako smijemo reći, samovladnik i okrutnik postao, da je svakomu pojedinomu dijelu svoju posebnu naravnu zadaću oteo i nekim načinom progutao. Ako dakle stare bazilike ne imaju jedinstva, bizantinske bazilike ne imaju nikakve posebnosti. Čega u starim bazilikama posve ne ima, toga je u bazilikama bizantinskima odviše, ter se jedinstvo u azijatsku tiraniju pretvorilo. Crkva sv. Marka u Mlecima sva je divna, ali tko ju god bude s ove strane motrio, odmah će opaziti, da i u njoj središnja kvadratura preveć vlada i premaže. Ovijem se dakako nije htjelo reći, da nijesu obje crkve, i Aja Sofija i sv. Marko, vrlo lijepe. Umni njihovi začetnici znali su nedostatak, o kom govorismo, nadoknaditi divnim détailima, koje svatko u crkvi sv. Marka vidjeti može. U Aji Sofiji détaili su još ljepši, samo se poslije, kako su ju Turci iskvarili, dovoljno ocijeniti ne mogu. Dade li Bog, pak se ta crkva opet Isusu i evangjelju povrati i od turskih prikrpina očisti, onda će se istom njezine pojedinosti u naravnom svom sjaju i ljepoti pokazati. Ali polag svega toga naša gornja opaska istinita je ter opetujemo: mi nerado vidimo, da se politički i društveni odnošaji na crkveni simbolizam prenašaju, ali je izvjesno, da slog bizantinski nekom azijatskom apsolucijom umjesto kršćanske slobode odiše. Tko se o tom pobliže ubavijestiti želi, neka čita djelo pod naslovom: „Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter" von Dr. Karl Schnaase, napose svez. II., glavu prvu, stranu 126. pod natpisom: „Das gemeinsame Ideal, der Grundriss und der Rhythmus des Planes". Tko se pak želi potanje ubavijestiti o crkvi Aje Sofije i sv. Marka, neka čita djelo Dr. Karla Lützowa pod naslovom: „Die Meisterwerke der kirchlichen Baukunst" str. 17. i 58.

Ovomu nedostatku bizantinskoga sloga doskočiti pokušao je slavni umjetnik Bramante nacrtom svojim vatikanske crkve sv. Petra u slogu renaissance. Bramante je zemljak neumrloga Raffaela Santija, koji je preporukom Bramanteovom u Rim pozvan. Nacrt Bramanteov osniva se na grčkom križu, u kom je središnja kvadratura iznutra, a kuba na tom četverokutu podignuta izvana vladalicom bila. Vrlo je žaliti, da se Bramanteov nacrt izveo nije. Da je to bilo, onda bi se istom valjano prosuditi dalo, da li je zadatak sretno riješen. Na crkvi vatikanskoj mnogi su umjetnici radili. Jedno, ali kratko vrijeme i sam Raffael. Michelangelo radio je 17 punih godina na kubi, i to bez ikakve nagrade, želeći, da mu to bude pred sudom božjim cijena slave vječite, kao što mu je kuba sama svojom neizmjernom izvrsnošću cijena postala slave neumrle vremenite. Radili su i drugi još na istoj zgradi do Maderne i Berninija i proizveli smjesu renaissance i barokizma, čim se je križ Bramanteov pretvorio u križ latinski. Maderna je, ako se ne varamo, predvorje načinio, koje je pravi mrtvački pokrov za djelo Bramanteovo i za kubu Michelangelovu, koju sad sa trga sv. Petra i ne vidimo, nego moramo ići čak na Pincio ili u našu, kako Rimljani vele, Slavoniju (via degli Schiavoni), da si oko tim divnim umotvorom napasemo. Objamne pruge (Umrisslinien) te kube najizvrsnije su na svijetu. Od

Berninija je konfesija, to jest glavni oltar. U sadašnjem svom kipu crkva osim kube ne odgovara zakonima stroge umjetnosti, i mnogi posjetnik, koji se njezinoj ogromnosti čudi, i ne sluti, da su sve one crkve, koje su u njoj kano manje zabilježene, pod estetičkim vidom mnogo izvrsnije nego ona. Ona bi u prvobitnoj svojoj osnovi imala znamenitu zadaću riješiti, dočim sada, po našem barem mnijenju, manje estetičke vrijednosti ima nego starodrevna bazilika, koju je ona nadomjestila. Da Bog uskrisi Bramantea, morao bi mu ujedno milost ukazati, da nikad u Rim i na trg sv. Petra ne dodje, jer kad bi to bilo, uvjereni smo, da bi se odmah triput u grob povratio; toliko je njegova misao i njegov nacrt izopačen. Mi medjutim dvojimo, da li bi umjetniku stvar posve za rukom pošla bila, sve da je on sam djelo svoje do konca rukovodio. Mi uopće dvojimo, da li renaissansa crkvenomu slogu odgovara, i stoput romanskomu i gotičkomu stroju u tom obziru prednost dajemo.

Ali vratimo se sada u crkvu našu. Kad glavnim ulazom u našu crkvu stupimo, odmah nam se u njoj pred oči stavi slika svetoga križa, čim se odmah očituje glavna namjera crkvi i najbitnija točka nauka evangjeoskoga. Križ je znak spasenja našega. Muka Isusova cijena je otkupljenja našega. Smrt Gospodnja vječiti je izvor života i neumrlosti naše. Tko se iole osim kruha svakidanjega hranom nebeskom hrani, tomu, kako u crkvu našu udje, na um pada ona sveta izreka Isusova: „Ja sam život, put i istina“* i ona sveta prispodoba puna istine i utjehe: „Ja sam trs, a vi loza, pa kakogod loza samo dotle živi i plodi, dok je u životnom svezu sa trsom, tako i vi samo u toliko živite, u koliko ste u istinitom savezu sa mnom“**. Slika naše crkve svakoga ulaznika živo opominje, da mu je dužnost tako na ovom svijetu živjeti, da se sveta krv i duša Isusova nekim načinom u krv i dušu njegovu prelije, da on sam živo udo tijela Isusova postane, tako da Isus sam u njem, on pak u Isusu djeluje.

Budući pak da je pruga uzdužna, koja stup sa stupom spaja, svodovna, što gibanje i težnju za napretkom izrazuje po onoj misli sv. Pavla apostola: „Život ovaj je trkalište; u njem, kao u starom trkalištu, mnogi trče, ali ih malo do cilja dospijeva“, zato opominje sv. Pavao: „Sic currite, ut comprehendatis“*** (tako trčite, da cilj postignete), svaki ulaznik odmah pojmi, da mu je onamo težiti, gdje se otajstvo sv. križa i žrtva golgotska ponavlja. Čudnovato je, da učeni Schnaase o ovom simboličkom znamenovanju crkava starih dvojiti može veleći, da je križ više posljedica konstruktivnih i estetičkih nego simboličkih razloga. Ne može biti ni najmanje dvojbe, da je to mnijenje neosnovano. Prvo: i sam Schnaase u gore navedenom svom djelu često i često tumači nalike pojedinih dijelova crkvenih iz konstruktivnih razloga, ali nipošto ne isključuje doktrinalne i simboličke razloge. Nedosljednost ta tim je manje u našem slučaju dokučiva, čim se upravo o glavnoj točki nauka kršćanskoga i o bitnom vjerozakonskom simbolu

* Iv. 14, 6.
** Iv. 15, 5—7.
*** I. Kor. 9, 24.

radi. Drugo: ako se oko baci na najstarije bazilike gradjene samim Konstantinom, n. pr. baziliku staru sv. Petra i sv. Pavla extra muros, pak se prispodobe sa bazilikama XI.—XIV. stoljeća, onda se ni jedan čas ne može dvojiti, da se je u crkvenim zgradama lik križa od prvoga odmah časa u temeljnim starim nacrtima razvijati počeo. Komu je pri ruci knjiga, u kojoj se slični nacrti nalaze, odmah će mu samo oko kazati, da je istina, što rekosmo. Da zabadava ne duljimo govora, samo ćemo navesti, da se likovi starih križeva analogno sa likovima starih bazilika razvijaju. Mi posjedujemo jedan vrlo lijep križ iz XIV. stoljeća. Kad se taj križ na tle položi, eto mu odmah nacrt crkve romanske XII. do XIV. stoljeća. Gornji visovi križa već nijesu pravokutni i maleni kao u križevima V. i VI. do X. stoljeća, nego su mnogo veći i okrugli, prava tri poluokruga (apside) u našoj crkvi. Na jednoj je strani našega križa Isus propet, u glavnom je okrugu Bog otac, u pobočnima i na podnožju tri Marije. S druge strane u sredini je Isus zakonoša, a u apsidama su 4 evangjeliste u poznatim simbolima svojima. U tom našem križu slika je živa crkava razvijenih poslije X. stoljeća. Pače kad se u obzir uzmu i četvrta dolnja apsida i odozdo okrug zemaljski, onda je u našem križu živa slika Bamberške, Speierske i Mainčke crkve. Treće: u starim bazilikama opaziti je u glavnoj apsidi sliku Isusovu u neobično velikom razmjerju u mozaiku sa dvanaest apostola, tako n. pr. u Mariji Velikoj u Rimu, u Montrealu nad Palermom. Pače negdje te negdje u staro doba običaj je bio objesiti u visini slavoluka ogromni kip Isusov, koji je svakomu ulazniku odmah u oči pasti imao. Ako se ne varam, to je učinjeno u Beču u Lerchenfeldskoj crkvi, koja je bila prvi romanski pokušaj u Austriji. Mi ovaj posljednji običaj ni iz estetičkoga ni iz simboličkoga razloga odobriti ne možemo. Prvo ne, jerbo taj kip neugodan utisak u motriocu probudjuje. Drugo ne, jerbo kad naprama oltaru idemo, vid se naš koncentrirati ima na oltaru, gdje (vere realiter et substantialiter) istinito, stvarno i suštveno živi i kraljuje onaj, komu se u crkvi utječemo. Taj kip samo buni i smeta. Povoljniji nam je u tom obziru običaj, koji smo opazili u Fiorenci, u prekrasnoj crkvi Mariji Novelli, gdje na nutarnjem pročelju veliko propelo visi. Tu dakle kad iz crkve izlazimo i ledja glavnomu oltaru okrenemo, vidimo Isusa, što će reći, da ga nigda s oka i s pameti naše ne smetnemo. Bilo to medjutim kako mu drago, stalno je, da su prvi kršćani i prvi umjetnici odmah, kako su iz katakomba svojih na svijetlo božje stupili, u zgradama svojima crkvenima poglavito na križ i svetu njegovu žrtvu misliti počeli.

Na posljetku već od najstarije dobe u običaju je bilo, da se kip Isusov, od kamena istesan, na glavnom mjestu u vanjskom pročelju više portala podigne, i to u slici zakonoše, pun veličanstva i ozbiljnosti sa knjigom otvorenom ili zatvorenom u lijevoj ruci, na kojoj stoje slova A i Ω (Alfa i Omega), a desnom pokazujući ranu blagoslivlja Isus svijet. Hoće se tijem svakomu na svijetu da rekne: Zakon Isusov temelj je svakoj sreći i svakomu blagoslovu. U pojedinim osobama i u obiteljima, ako će biti zadovoljstva, mira i blagoslova, valja da evangje-

oska čistoća, vjernost, ljubav, radinost, ustrpljivost i t. d. vlada. Ali se tijem i cijelomu društvu veli: Evangjelje nije doduše zakonik politički ili društveni ili medjunarodni, ali duh evangjelja ima i u političke i medjunarodne i društvene odnošaje skroz i skroz prodrijeti, pa dok bude u svijetu oholosti, preziranja, sebičnosti i odurnosti, dok bude laži i prevare, dok ljudi budu mislili, da su samo bludu i razkošju za ljubav na ovom svijetu, nikada ni mira ni sreće. Istom onda, kad svuda po svijetu i u svim odnošajima zavlada ona istina i pravda, koja u nebu vlada i za kojom svaki dan vapijemo: „Budi volja tvoja na nebu kao i na zemlji"; kad poniznost, čednost, ljubav, velikodušnost i ono sveto načelo zavlada: „Što želiš, da ti drugi učini, učini vazda i ti drugomu; a što ne bi rad, da tebi drugi učine, neka ni ti drugomu učiniti"; kad istom jedan drugomu sreću, slobodu i napredak ne budemo zavidjeli, nego u tudjoj sreći i napretku jamstvo za vlastiti svoj napredak smatrali budemo; kad se jedan za drugoga rado žrtvovali budemo, kao što se je Isus za sve nas žrtvovao: onda će istom pravi mir, prava sloboda, pravo blagostanje i bratski medju narodima odnošaji postati. Dotle daj, oružaj se do nokata, a skrajna nužda i nevolja poput stare kuge hoda po svijetu, ili da mori ljude ili da jedne proti drugima huška i diže. Kad je kukavština i nevolja na svijetu najveća, onda se rado zalijećemo u rajske te vedrine, da si vjeru i nadu okrijepimo, da će doći i jednom vrijeme, kad će biti na svijetu jedan pastir i jedno stado, i kad će Bog stvoriti, kao što Pismo veli*, novo nebo i novu zemlju, na kojoj ne će biti više zavisti, zloće, svadje, osvete i rata, nego samo ljubavi i pravoga bratinstva; kad će zemlja krvlju sina božjega posvećena i u baštinu čovječju povraćena, trudu i znoju čovjeka rado odgovoriti i materinsku utrobu svoju svima na užitak i zadovoljstvo rado otvoriti; kad će bolesti i nevolje barem one, koje strast, požude i grijeh na hiljade radjaju, prestati i ono se vrijeme povratiti, o kom Isaija prorok veli, da će med i mlijeko svuda teći, a maleno se djetešce mirno sa lavom i risom sigrati**. Odgovorit će čitatelji: Ej lijepa sna! Mi, koji u sveto evangjelje vjerujemo, ne dvojimo, da će taj san jedanput istinom postati, jerbo kroz sve nužde i nevolje Bog čovječanstvo k tomu cilju vodi. Njemu nevolje i bludnje i opačine ljudske služe na svete svrhe, samo čovjek znati ne može vrijeme ni časa, koje je posve u njegovoj ruci. Mi barem ne možemo se odreći nade, da će nadoći jedan put vrijeme, gdje će prestati slobodom se zvati ona jačega naroda sloboda, kojom se drugi slabiji narodi pod jaram bacaju, i gdje će se pitanja velika rješavati ne brutalnom silom i krvavim ratom, nego umom ljudskim i božjom pravdom. Medjutim gledajmo svi, da taj san istinom postane najprvo u duši i svijesti našoj, pak onda u domu i obitelji našoj. Koji pak oblasti i upliva na javne poslove imamo, gledajmo po mogućnosti, da se taj san i u javnim odnošajima malo po malo obistini.

I ovaj medjutim prastari običaj, koji nam je povoda pružio ovoj

* Isaija 65, 17—25; Apoc. 21. 1—4.

** Isaija 11, 6—8.

opasci, dokaz je, da je učeni Nijemac Schnaase zabludio, kad je starim krstovitim osnovama simboličko značenje porekao.

Mi ćemo se ovoga običaja držati, ter će na pročelju naše crkve iznad glavnoga portala stajati Isus s evangjeljem u ruci, desnom blagoslivljajući svijet. Samo je željeti, da kiparu posve za rukom podje u lice i položaj Isusov metnuti ono veličanstvo i onu ozbiljnost, onu ljubav i ono milosrdje, koje božanstvenomu zakonoši odgovara.

U ostalom osnovna ova slika starih i novih crkava sredovječnoga sloga, čini nam se, da je nekim načinom prisilila arhitekte stare, da i u pojedinim takodjer čestima oblik poprime, koji križu naliči. Tako n. pr. u stupovima, na kojima svodovi počivaju. O tom će se svatko lako uvjeriti, ako promotrio bude stupove ili naše ili na priliku stupove stolne crkve zagrebačke, koji su se, da oblik križa dobiju, u zvijezdu obratili, koja svojim vršcima na istok, zapad, jug i sjever gleda, da kad prugu povučemo od istoka na zapad, od sjevera na jug, potpuni križ imamo, koji se u našoj crkvi i u svodovima, kojima su ladje zaključene, tako ponavlja, da najgornji križevi naliče valjcima, koji unakrst stavljeni sliku križa nose, koji se zove križ sv. Andrije, jerbo je po starom predavanju sveti Andrija na takvom križu raspet bio. U crkvi dakle našoj, kadgod okom pogledamo na križ kao što se to pristoji, nailazimo, da se živo sjećamo, da je onaj, koji je na drvetu križa za nas umr'o, jedini put, život i istina, i da nije drugoga imena pod nebom do imena Isusova, u komu bi čovjek spasen biti mogao.

Pokle smo ovo napisali, onda smo pogledali, što o tom piše učeni markez Selvatico, pak smo našli, da naše mnijenje doslovce potvrdjuje. U svom djelu: „Storia estetico-critica delle arti del disegno" str. 36. od prilike veli: „Stari su kršćani odmah početkom dodali starim bazilikama nalik križa. Mnogi mniju, da je Konstantin začetnik toga običaja, kao što to svjedoče bazilike sv. Ivana Lateranskoga i sv. Petra. Neki učenjaci to niječu, ali bez razloga, jerbo se ne može tajiti, da je križ, to sveto orudje muke i smrti Isusove, taj sv. simbol našega otkupljenja, odmah početkom kršćanske vjere postao glavni emblem i znak i zastava kršćanske općine. Nije bilo tada kršćanina, koji ne bi križ i Isusa imao na jeziku i koji ga ne bi nosio u duši. Opće je osvjedočenje zavladalo, da taj sveti znak valja nositi na tijelu proti svakoj napasti, i da ga valja imati u kućama živih i u počivalištu mrtvih. Nije dakle moguće ni pomisliti, da bi pravovjerni puk kod crkvenih zgrada zaboraviti mogao na taj temeljni znak svoga spasa i na taj bitni simbol svoje vjere."

U našoj crkvi, kako smo jur gore spomenuli, t r i s u u l a z a, t r i p r e d v o r j a, t r i l a d j e i u s v e t i š t u t r i r a s k r š ć a. Ova okolnost ima svakoga sjetiti na glavnu točku kršćanskoga nauka, o kom sv. Ivan veli: „Tri su, koji svjedočanstvo daju na nebu, Otac, Sin i Duh sveti, i sva su tri jedno."* A sam Gospod veli: „Idite i učite sve narode krsteći ih u ime Oca, Sina i Duha svetoga."** Sveti oci, oso-

* I. Iv. 5. 7.
** Mat. 28. 19.

bito oni, koji su slijedili stope platoničkoga mudroslovlja, kao što se je razvilo u aleksandrinskoj školi, s punim pravom naziru svuda tragove sv. Trojstva i jedinstva. U naravi, jerbo je djelo ruku božjih, u kom se njegove izvrsnosti odzivaju. U čovjeku, u komu upravo prebiva njegova slika i prilika. U povijesti svjetskoj i u životu pojedinih ljudi. Divno je, kako sv. Augustin, duhom i višim poletom pravi orao, tim načinom život naroda i pojedinih ljudi riše i tumači. U životu svakoga i naroda i pojedinca tri se stvari ujedno steći imaju, ako misle svoj cilj postići, a to je : znanje, hotjenje i moć. Spojimo li to troje u službi istine i pravde ujedno, eto ti lijepa i slavna života i divnih uspjeha. Uzmanjka li pak makar samo i jedno od toga, okržljavio je život i rad naš. Bog je sa svojom slikom i prilikom položio u dušu i pojedinca i naroda klicu pravu i živu svoga svemogućtva. I narodu je i čovjeku granice nemogućtva uvijek i uvijek razmaknjivati. Dok narodi i ljudi toj težnji iskreno i odvažno služe, dotle su vrijedni biti orudjem viših svrha; kad pak omlitave i u bludnje i blud zagreznu, tada polag sve vanjske sjajnosti u grob hrle. Sv. Augustin u divnom svom djelu „De civitate Dei", koje je poslije Makabejâ prvi ali divni pokus bio filozofije povijesti, tijem načinom tumači i veličinu i propast rimskoga naroda. U istinu, kad se tijem putem prosude dogodjaji svijeta, onda se do osobitih posljedica dolazi. Nikad nije slavan narod kukavnije poginuo nego narod grčki; nikad nije grad ružnije propao nego Carigrad. Mlitavost i raspuzlost duše čestokrat sakriva se plaštem mudrosti, trijeznosti i umjerenosti. Kod Grkâ se sva kukavština krinkom zakrila pobožnosti. Kad je valjalo sve sile duše svoje napeti, da se krvavi dušman odbije, kad je trebalo s oružjem u ruci braniti vjeru i oltare, domovinu i obitelj, Grci povjerivši obranu svoga grada Genovezima, u crkvi oči pretvaraju i ruke u vis dižu, da Boga na milosrdje ganu, to će reći, da Boga samoga sukrivcem svoje mlitavosti i ništavosti učine. Jedini Grk vrijedan starih Grka Leonide i Temistokla tada je u Carigradu car sam bio, postavši žrtvom koliko svoga junaštva, toliko kukavštine svoga naroda. Usuprot stari Jude brane se proti vrlomu Rimu s nečuvenim junaštvom; ne predaje se nijedan, dok i posljednji kamen grada i crkve čitav stoji. Upravo tijem junaštvom zalog stekoše, da će dobitnika svoga preživjeti i da će se jednom opet u svoju domovinu povratiti. U taj red spada boj Španjolaca i Rusa proti Napoleonu. Saragossa i Moskva goruća neumrli su naslov slave, kojom se je i jedan i drugi narod ovjenčao. Narod, koji zna, što hoće, koji se za istinu i pravdu i baštinu svojih otaca muževno bori, prije ili poslije mora te mora do svoje svrhe dospjeti. Osobito se pak kršćaninu ne pristoji nigda zdvojiti, jer se on u svetom otajstvu druži sa onim, koji je neizmjernost i svemogućnost. „Omnia possum in eo, qui me confortat"* (Sve mogu u onom koji me krijepi). Mnogi i mnogi ljudi i ne znaju, što mogu, jer ne imaju odvažnosti, da sile svoje makar samo pokušaju. Dao Bog, da se svaki, koji u našu crkvu udje i njezinu sliku trojstva i jedinstva opazi, proti svakoj mlitavosti i raspuzlosti ojači i okrijepi.

* Filip 4, 13.

U crkvu se našu trima ladjama u svetište dolazi. Riječ „l a d j a" prastara je ter simbolizira to, da je ovaj svijet, u komu se nalazimo, sličan moru, u kom se bura, hridi i napasti svakojakih bojati imamo, da nam se brod života i sreće ne polomi. Sjećaju nas ladje i na to, da je Isus more vrlo ljubio i da je s mora često puk podučavao, da je prve vjerovjesnike i apostole svoje iz sredine prostih ribara izabrao. Sjećaju nas ladje napose na onaj sveti čin, kojim je Isus Petra, kad je tonuti počeo, spasao, i na onaj drugi, kojim je, kad se vjetar i velika bura porodi, vikom i prošnjom apostola probudjen, vjetru i valovima zapovijedio, da se utješe, i apostole svoje ukorio, što su vjeru i pouzdanje u nj izgubili. Vrlo lijep primjer za svakoga nas, da nikad ne zdvajamo, da u njega pouzdano vazda pomoć prosimo, pak da ne dvojimo, da će nam dobrota njegova, ma se u kakvoj pogibelji nalazili budemo, pomoćnicu ruku pružiti.

S v e t i š t e j e i s v a p o p r e č n a l a d j a u n a s z a č e t i r i s t u b e u z d i g n u t a. Na slavolucima diže se u vis kuba, iznutra visoka 20 hvati, izvana 30° 5', a pod cijelim svetištem i cijelom poprečnom ladjom nalazi se vrlo prostrana i vrlo lijepa raka (kripta), koja živu i potpunu sliku i priliku na sebi nosi cijeloga svetišta i cijelih raskršća. Ima dakle kripta u duljini 15, a u širini 30 hvati, prava podzemna crkva, koja shvatiti može od prilike dvije hiljade ljudi.

Svaka od ovih okolnosti ima svoje znamenovanje. Što se svetište i poprečne ladje više ostale crkve dižu, razlog je i doktrinalni i obredoslovni. Prvi: jerbo je svećenstvo od puka razlučeno. Ono je posrednikom medju Bogom i pukom. Ono žrtvu sv. oltara prikazuje i otajstva ostala na spas puka obavlja; ono je puku vodjom, pastirom i naučiteljem, pak mu pristoji dakle uzvišenije mjesto. Drugi: jer za službu božju, da se slobodno širi i razvija i da ju puk dobro opaziti i slijediti može, hoće se prosto i uzvišeno mjesto. U nekim, pače u mnogim crkvama tu se upravo nalaze one balustrade i ograde, o kojima govori Montalembert u svom gori navedenom govoru. Mi ih, ako živi budemo, nipošto podići ne ćemo, jerbo ako i jest istina, da se svećenstvo od puka razlikuje, ipak je i to istina, da svećenstvo iz puka, pače većom stranom iz sirotinje proizlazi, a svaki i najmanji do svećenstva i do najvećega u njem stepena doviti se može. Naš zemljak Siksto V., jedan od najumnijih i najslavnijih papa u srednjem vijeku, od siromašna pastirčeta papom je postao. Njegova sestra Kamila, koja je poslije u Rimu znamenitu ulogu igrala, u djetinjstvu svom proseći u Montaltu običavala bi reći: „Moj će vam brat naplatiti, kad papom postane". Toliko je živa neka slutnja u obitelji živjela, da će to naše pastirče jednom vrhovnim pastirom cijeloga stada Isusova postati. Poznato je, da je u najnovije doba Hübner pisao povijest toga našega slavnoga zemljaka pod političkim i diplomatičkim vidom i dokazao, da se njegovomu veleumlju jedino zahvaliti ima, da nije tadašnja Španjolska cijelu Francusku, a s njom i cijeli izobraženi svijet progutala. Reći se dakle može bez pretjerivanja, da je ravnovjesje europejsko, na kom se je do danas sloboda i neodvislost europejskih naroda osnivala, Sikstom

V. osnovano i posvećeno. Sad je upravo tomu ravnovjesju odzvonilo, pak ne ima pametara, koji bi prorokovati mogao, što će iz toga slijediti. I Nikola V., jedan od najučenijih i najslavnijih poslije Grgura Velikoga papa, bio je u mladosti svojoj skrajno siroče, tako da su ga, i kad je papa bio, zvali „siroče, prosjače Sarzansko". Velika duša toga pape nije mogla dugo preživjeti pad Carigrada, koji bi bio on prepriječio, da se nijesu vladari europejski na svete njegove opomene o miru i slozi oglušili.

Zašto svetište ne bismo imali ogradjivati, evo još razloga. Istina je, da svećenstvo uzvišeno mjesto u puku zauzima, ali je i to istina, da je svećenstvo skroz i skroz sa pukom spojeno i da nikakvoga na svijetu razloga ne ima od puka se lučiti. Svaka nužda i nevolja puka najprvo se u srcu svećenika odazvati ima; svaka bolest pučka u svećeniku najprečega ljekara naći ima. Svećenik je upravo onaj Bogom poslani Samaritanac, koji rane puka svoga uljem i vinom prati i vidati ima. Sv. Augustin na jednom mjestu ovako od prilike svećeniku govori: „Svećeniče brate, u koliko si kršćanin, svoj si i skrbiti imaš za vlastitu dušu, da ju ne izgubiš; u koliko si svećenik, nisi svoj, nego puka svoga; sve, što imaš kano svećenik, puku svomu posvetiti imaš. U zao čas, ako talenat, koji ti je povjeren, da s njim dobit stječeš, u zemlju ukopaš." Tako je: Isus je, kako sam veli, na ovi svijet došao ne zato, da mu svijet služi, nego da on svijetu služi*, a služio je svijetu na spas, kad se je nama za ljubav u štali betlehemskoj rodio, kad se je na gori Maslinskoj krvavim znojem znojio, kad je na drvetu križa za nas umr'o. Služio nam je, kad je devedeset i devet ovaca ostavio i izgubljenu ovcu tražio i našav ju na ramenima svojima u ovčarnicu donio; kad je u slici oca obiteljskoga razbludnoga sina, kad se je skrušen povratio, u naručaj svoj primio i očinskim cjelovom u stara njegova prava povratio; služi nam, kad se na oltarima za nas žrtvuje i hranom duša naših postaje. Eto svećeniku primjera, koji doslovce slijediti ima. Uvijek je svećeniku u stadu svome bivati i njemu sve vrijeme svoje, sav život svoj, pače ako je nužno, i smrt svoju žrtvovati. Kad je dakle takov savez medju svećenikom i pukom, zašto da se u crkvi jedan od drugoga ogradom luči?

Na posljetku: premda je svećenik jedini pozvan, da sve otajstva obavlja, izvjesno je, da i puk u svećenstvu udioništvuje. Sveti Petar očevidno puk naziva „regale sacerdotium"** (kraljevsko svećeništvo). Zato svećenik pri svetotajstvu, kad žrtvu prikazuje, ne govori samo u svom imenu, nego i u imenu cijeloga puka: „Prikazujemo tebi, Bože; molimo te, Bože, primi ovo prikazanje puka svoga i t. d. " Svaki na svijetu ima prilike, a i dužan je svećeničko ovo zvanje vršiti. Vladari i mogućnici sjetiti se imaju, da se je Isus svoga veličanstva odrekao i do naše slaboće zato ponizio, da priliku dobije neizmjernu ljubav i milosrdje svoje prama nam vršiti. I oni su dužni nekim načinom sa prestolja svoga sići i do svake nužde i nevolje puka svoga poniziti se i ljubavlju

* Mat. 20, 28.
** I. Petr. 2, 9.

svojom i dobrotom svojom puku na službi biti. To je simboličko znamenovanje običaja, po kom vladari i mogućnici na veliki četvrtak prosjacima noge peru. Ovo svećeničko zvanje imaju ovršiti roditelji u kućama svojima othranjujući djecu svoju u strahu božjemu, u svakoj kreposti i izvrsnosti, da im djeca postanu ne samo nosioci imena, nego i časti i poštenja i slave. Ovo svećeničko zvanje vrši odvjetnik, kad za nikakvu cijenu ovoga svijeta ne će da brani nepravdu i zloću, nego uvijek samo istinu i nevinost. Ovo zvanje vrši liječnik, koji s istom, ako ne i s većom revnošću hrli k bolesniku siroti, kano i bogacu. Ovo zvanje vrši sudija, koji voli desnu ruku u vatru baciti nego štogod potpisati, što bi proti svijesti i zakonu bilo i t. d. Svaki nas i nesjetni ima ovim načinom zgode i prilike narodu neizmjernu ljubav ukazati, jerbo ne ima dvojbe, da vršeći tako svaki u svom zvanju dužnost svoju najviše narodu koristiti možemo. Čim se u svijetu manje pazi na istinu, pravdu, vjeru, čast i poštenje, tijem je veća i nužda i obvezanost, da se svaki u svom posebnom zvanju na svećeničku našu dužnost sjetimo. To su razlozi, s kojih mislimo da se svetište od ostale crkve ogradjivati ne ima.

Rekli smo malo prije, da se naša crkva kao sve sredovječne crkve u glavi svojoj na troje dijeli. Kuba u vis ide, u sredini ostaje svetište, a pod svetištem i poprečnom ladjom stoji kripta. Te tri strane crkve vrlo lijepo simboličko znamenovanje imaju. U prastarim bazilikama ono, što mi danas k r i p t o m ili počivalištem nazivljemo, zvalo se je „c o n f e s s i o", što će od prilike reći „ispovjedalište". U tom dijelu crkve bilo je tijelo sahranjeno sveca, komu je crkva posvećena bila, a puk se imao tuj hrabriti na očitu i neustrašivu ispovijest svete vjere i božje istine, sve ako bi nužno bilo za istinu i samu smrt podnijeti. U tima bazilikama, kao n. pr. u svetoj Janji i u sv. Lovri u Rimu, uzlazi se u svetište po 10 do 12 stuba, a toliko je od prilike stuba, po kojima se snilazi u konfesiju, koja je obično bivala poslije samoga svetišta najljepše urešeni dio crkve. Tko je ikada bio u crkvi pečuškoj, može si dosta jasnu sliku tih crkava predstaviti. Ovaj stroj starih crkava miliji nam je nego današnji sv. Petar i sv. Pavao extra muros. U tima crkvama snilazi se u konfesiju ravnim putem, tako da te na jedanput iznenadi praznina, u koju bi, da nije ograde, propao. S estetičkoga gledišta ovo se odlučno odsuditi mora. Te tri strane crkve predstavljaju simbolički tri stanja crkve božje, to jest stanje slavodobića, stanje borbe i stanje patnje (ecclesia triumphans, ecclesia militans et ecclesia patiens). Kuba i svetište u visu svom crkva su slavodobitna, koja će po starom običaju uresom svojim značiti nebo plavo sa zlatnim zvjezdama. Želi crkva, da se svaki kršćanin, podignuv pogled svoj u vis, sjeti posljednjega cilja svoga. Sveti Pavao apostol divnim načinom razlaže, da se je Bog raznim načinom čovjeku očitovao. Očitovao se je ljepotom nebeskom i zemaljskom, koja njegovu moć, njegovu izvrsnost svjedoči. Očitovao se je Bog u slici i prilici čovječjoj, osobito pak u svijesti njegovoj, koja ga opominje i na dobro nagovara, a kudi i odsudjuje, kad je zgriješio; toj božjoj opomeni nitko se na svijetu oglušiti ne može. Očitovao se Bog

osobitim načinom u vjeri našoj, u kojoj samo sveto biće svoje, svoju svjetlost, svoju ljubav i milosrdje čovječanstvu poklanja. Ali polag svega toga, veli sv. Pavao, poznajemo Boga na ovom svijetu samo kao u ogledalu i u nekoj zagonetki; istom kad na onaj svijet sretno dospijemo, onda ćemo ga vidjeti i spoznati licem u lice, kakov je u samom sebi*. To je težnja vječita svake poštene duše: „Cupio dissolvi et esse cum Christo"** (želim se prestaviti i sa Isusom združiti). Nikakova sofistika na ovom svijetu nije kadra ovu težnju u srcu čovječjem ugasiti, pače čim se više na nju navaljuje, čim je više zla na ovom svijetu, tijem se više u nama budi želja, da onamo dospijemo, gdje ne ima zavisti, sebičnosti, ne ima grijeha ni smrti. Sveta je zadaća crkve, da tu težnju i želju u srcu pravovjernih svojih riječju i otajstvima svojima, a i vanjskim strojem i uresom bogomolja svojih goji i razvija.

Središte iliti s v e t i š t e crkveno predstavlja, kako rekosmo, crkvu vojujuću. Tko misli ovaj boj najbolje dokučiti, taj neka čita život sv. Pavla apostola. On je, i ne obazrev se na njegovo više nadahnuće, bio jedan od najredjih, najizvanrednijih i najumnijih i najznačajnijih ljudi, koje je igda zemlja nosila. Zato ne samo crkvenjaci, nego i svjetovnjaci, pače i isti slobodoumci duboko se njemu klanjaju i njegove spise u red najizvrsnijih spisa postavljaju. Njegove poslanice divna su upravo stvar i najkrepčija hrana svakoj duši. Tko je god u crkvi do veće znamenitosti dopr'o, veliki je štovatelj sv. Pavla bio i njegovoga nauka, ter ako je sv. Ivan Zlatousti i ako je Bossuet Demostena i Cicerona u govorništvu nadmašio, to sv. Pavlu zahvaliti imaju. Izvanredni dakle taj muž opisuje jednom nutarnji boj, kojim mu se duša sveudilj bori. U njegovom opisu svaki sebe lako poznati može. „Osjećam, veli on, u sebi dva zakona, jedan zakon svijesti moje, koja me na dobro nagovara, a drugi zakon puti i požude, koji me na zlo navadja. Boreći se tako sa samim sobom žalibože često posrnem, često ne činim i ne tvorim onoga dobra, što sa svom dušom odobravam, nego ono zlo, komu se skroz i skroz moja svijest protivi. O nesretnika mene, vapije na posljetku Pavao, tko će me osloboditi od opasne i često smrtne borbe ove?" Evo prava i istinita povijest duše naše. Svatko priznati mora, da mu se je za krepost i valjanost ljuto proti samomu sebi boriti, pak koliko ih je, koji su sav svijet svladali i poginuli zato, što nisu umjeli same sebe svladati! Zato već prastara neka poslovica veli, da je veći onaj, koji je samoga sebe predobio, nego onaj, koji je najveće gradove svladao. Čudnovato je, kako može biti ljudi, koji se tomu opiru; medjutim ako ih i ima, koji u životu sve taje i niječu, što se na vječnost i krepost odnaša, dodje čas i hora, kad se svijest probudi, kad se strah ničim već više utažiti ne može. Znamo nebrojenih primjera, gdje su junaci takovi vrlo željeli, da im čovjek u ime Boga k smrtnoj postelji pridje i da ih utješi. Drago im je tada bilo na njihove tužbe i jade, da su život izgubili i skupocjeno vrijeme zaman potratili, čuti: Ne zdvajaj, prijatelju! Istina, žaliti je, da se prežaliti ne može, što život zaman potratimo; ali nas dobrota i ljubav

* I. Kor. 13, 12.
** Filip. 1, 23.

božja nikad ne ostavlja, ako se u žaobi i suzi našoj makar na koncu života našega odziva iskreno kajanje i ponešto barem ljubav božja; ufaj se u muku i smrt Gospoda našega i sjećaj se, kako je razbojniku, koji je vas svoj život u opačinama proveo, na jednu samo riječ: „Sjeti se na me, Gospodine, kad udješ u kraljevstvo svoje", obrekao: „Danas ćeš sa mnom u raju sastati se." To je, što crkva svakomu pojedinomu svomu članu propovijeda, pak na oltarima našima pokazuje onoga, koji je Pavlu jadikujućemu odgovorio: „Ne boj se, Pavle; krepost bojem dragocjenija postaje, a proti svakoj opasnosti štiti te dovoljno milost moja." Osim ovoga i stanje je crkve stanje boja, a u tom boju i ona se oslanja na onoga, koji na oltarima našima živeći ostaje s njom do konca svijeta. Taj je boj, kako vidimo, danas žešći nego ikada; pak premda mi priznajemo, da bi se u vremenitoj, da tako reknemo, strani crkve mnogo ispraviti i popraviti moralo; premda mi uvijek govorimo, da bi se crkva u vladanju svom što više na to sjetiti imala, da kao što je otajstvo našega otkupljenja i spasa otajstvo poniznosti, ljubavi i milosrdja, da je upravo tako otajstvo mudrosti, s kojom se svijet vladati i za spas ljudi djelovati ima, otajstvo duboke poniznosti, otajstvo one ljubavi i onoga milosrdja, koje je početnik vjere i cijelim životom svojim i osobito na drvetu križa dovršio; ljubavi, milosrdju, ustrpljivosti crkva naisjajnije svoje pobjede pripisuje — polag svega ovoga ne možemo da ne reknemo, da su današnji napadaji na crkvu nepravedni i nerazložni i vrlo opasni. Predati moć ma kakovu na vjeru oblasti, koja medju bitne svoje atribute silu broji, kojom nas prisiliti može, da joj volju činimo, znači očevidno sa slobodom svijesti i duše svakoj ostaloj slobodi siguran grob kopati i strašnomu militarizmu put krčiti. Nadamo se zacijelo, da se naš narod nigda ne će dati zavesti, da tijem putem podje. Sloboda je lijepa i sveta stvar, vrijedna čovječjega društva, božjim bićem u novom zavjetu posvećena, ali sloboda valja da se ravnim načinom na sve rasprostre, što je u čovječjem društvu zaslužilo, da živi i narav svoju na opću korist razvija.

K r i p t a predstavlja crkvu u stanju patnje. Amo ne spada patnja crkve, koju gori napomenusmo, ni patnja onih, koji su se i u životu i u smrti posve odrekli istine i pravde, koji mrze i na Boga i na čovječanstvo, koji bi radi da mogu sve razoriti i u prah i pepeo obratiti, čim se čovječanstvo diči. Ti su se po samoj volji i želji svojoj odrekli božjega bića. Ovdje se dakle razumije patnja onih plemenitih duša, koje se još očistiti i usavršiti imaju, da s neizmjernom božjom čistoćom i izvrsnošću u živo općenje stupiti mogu. Čudnovato je, kako su upravo ovaj nauk, komu svaki zakutak u katakombama, komu svaki tako reći kamen u starim bazilikama svjedočanstvo daje, protestanti zanijekati mogli. Mi ne znamo nauka, koji bi više poezije imao i koji bi bolje srcu i duši čovječjoj odgovarao nego ovaj. Mi mislimo, da ne može biti prizora divnijega, Boga i ljudi vrednijega, nego vidjeti sirotu udovicu, kad u crno zavijena skuplja dječicu svoju oko sebe i na smrtnom odru supruga svoga nariče; kad joj iz svakoga trepeta duše, iz svake suze, iz cijeloga cvila prodire glas: „Ah, Bože mili, što učinih, zašto mi ote vojna

i s njim polu duše moje? Ali hvala ti, Bože, jer si me ti naučio, da osim ovoga kratkoga i kukavnoga života ima još i drugi život, gdje se jednoć sve ono sastati ima, što se je na ovom svijetu svetom ljubavlju ljubilo. Ah, srce moje za sve je već sada ohladnjelo, što ovaj svijet zatvara, jedino za tobom, Bože, i za onim časom čezne, koji će me s tobom i u tebi sa vojnom mojim združiti. Ako živjeti želim, želim za ljubav siročadi ovoj, koju si sada mojoj samoj brizi izručio. Budi im ti odsele ocem! Ti znaš, Gospodine, da je suprug moj bio čestit, pošten, krepostan, ali ako možebiti još nije u toliko čist, da je vrijedan izvrsnosti tvoje, evo, Gospodine, žalosti moje, evo suza mojih, evo sirotinje djece moje, evo nada sve svete žrtve, kojoj si ti i to osobito opredjeljenje dao, da dušama preminulima na utjehu i olakšicu služi. Evo ti svega toga prikazujem za vojna svoga, da ga primiš čim prije u sveto krilo tvoje i srce tvoje, otkale će po milosti tvojoj bdjeti i blagosivati djecu svoju i blažiti tugu i žalost moju." Ovoj žalosti i ovomu naricanju istinu i poeziju odreći samo je strast i sljepoća mogla. Ovo je, što crkva kriptom govori kršćanstvu, a više nje se upravo zato molitva, zato otajstvo sveto obavlja, da se naših mrtvih često sjećamo i da ih onomu preporučujemo, koji je jedini spas naš i zalog sretnog uskrsnuća našega.

Naša je kripta vrlo lijepa. Ona je u troje razdijeljena. U njoj se stupi sa stupićima (colonne) lijepo i skladno zamjenjuju. Svodovi su vrlo lijepo na križ stavljeni. Riječ u jednu, mi mislimo, da ljepše podzemne crkve ni ljepšega počivališta u cijelom carstvu nije. Jedva čekamo, da iz sadanje spilje tjelesa naših ovdje počivajućih biskupa prenesemo. Kripta naša zaslužuje poseban opis, koji ćemo s vremenom i dati. U njoj će biti četiri oltara. U njoj će se velikom nedjeljom svečanosti crkvene obavljati. Ova okolnost, da nam je kripta tako dobro za rukom pošla, osobito nas veseli. Poslije crkve prva nam briga ima biti za groblje, gdje tjelesa naših milih počivaju. Kako su lijepa groblja u Italiji! Kako je lijep sv. Lovro u Rimu, sv. Miniato u Fiorenci, kako je divno groblje u Pisi i Bologni! Mi dakako takovih počivališta imati ne možemo, ali može biti i naše siromašnije groblje dobro ogradjeno; može biti čisto i bez korova; može imati u sredini svojoj križ, znak spasenja i ufanje usnulih; mogu se tjelesa redom pokapati, tako da svaki svoje pokojnike lako pohoditi i bez svake zapreke na grob kleknuti može. Ovo zahtijeva nabožno čuvstvo, ovo i sama izobraženost sa sobom nosi. Zato ne možemo na ino, nego da zamolimo naše domaće svećenstvo, da poslije crkve osobitu pozornost obrati na groblje. Po groblju se sudi vjera i izobraženost naša. Gdje su groblja zapuščena, tuj je nemar i nehajstvo za vjeru i svaki napredak bez dvojbe zavladalo.

Čudnovato, da smo razlažući simboličko značenje ovih triju crkava naišli na protivštinu markeza Selvatica, dočim se s nama slaže učeni Nijemac Schnaase. Ali kao što je prije bio Schnaase u bludnji, a markez u istini, tako protivnim načinom sada bludi markez Selvatico, a Schnaase pravo ima. Tko iole na samu stvar pazi i u stare spise ponešto zaviri, n. pr. u život Konstantina Velikoga, pisan Eusebijem, ocem crkvene

povijesti, taj ni za čas dvojiti ne će, da je naše tumačenje istinito i osnovano na prastarom predavanju.

Ova nam okolnost priliku pruža za jednu opasku, koja je po našem mnijenju vrlo važna, a ta je: kad se čitaju djela umjetnička, n. pr. Schnaasea, Lübkea, Kuglera, Burkhardta, istoga inače vrlo čestitoga Viollet-le-Duc-a „Dictionnaire raisonné de l'architecture française du 11 au 16 siècle", koga ne možemo dosta preporučiti: onda se opazuje, da je dobra jedna trećina, ako ne i više, njihovih djela suvišna, da je uzalud pisana, da se njihova umovanja osnivaju na pijesku. Tuj se u sredovječni simbolizam Bog zna kakove misli i političke i društveno-feudalne unašaju bez ikakvoga temelja. Nijemci još polag toga kod svakoga važnijega iznašašća govore o germanskom duhu, koji je svemu, što je ljepše, kumovao. Razlog je tomu, što simbolika kršćanska srednjega vijeka još u povoju leži, a ipak ona je, kao što Francuzi vele, „le dernier mot" (posljednja riječ) sredovječne umjetnosti, i sva današnja neizvjesnost graditeljâ u tom obziru jedino o nedostatku te znanosti visi. U njoj je jedini onaj otajstveni ključ, kojim se do starih ruda i do staroga blaga dospjeti može. Bolji pravac, koji je od 30 do 40 godina počeo, istom tada će se moći posve ojamčenim smatrati, kad znanost simbolička sredovječne umjetnosti čvrst temelj i onaj razvitak postigla bude, koji važnosti njezinoj odgovara. Mnogo je dakako u tom obziru jur učinjeno, n. pr. po Rossiju u Rimu, po Guerangeru u njegovoj Ceciliji, koje djelo željno očekujemo, i po Cahieru u djelu „Nouveaux mélanges d'archéologie", koje djelo pred sobom imamo, pa nam je drago, što čuveni pisac s velikom učenosti i s dičnim uspjehom suzbija navale na crkvu lakoumnih francuskih pisaca, koji se bez ikakvoga zvanja i još manjega znanja upušćaju u tumačenje simbola sredovječnih. Mi smo medjutim tvrdo uvjereni, da se takovo djelo, koje učeni svijet i pravi umjetnici jedva iščekuju, jedino svećenikom pisati može; toliko se tu hoće znanja u bogoslovlju, u obredoslovlju, u povijesti crkvenoj, u povijesti dogmatičnoj, u starim sredovječnim religioznim običajima i t. d. Riječ u jednu, stvar u toliko je skroz i skroz bogoslovne naravi, da ju samo vrlo učen, darovit i raden svećenik sretno dovršiti može.

U samom svetištu četvora su vrata: dvoja u sakristiju vode, a dvoja u dva predvorja, jedno sa sjeverne, a drugo sa južne strane. Iz tih predvorja uzlazi se u dvije vrlo lijepe bogomolje, u sjevernoj strani snilazi se ujedno u kriptu. Te dvije bogomolje više sakristija vrlo su krasne. Otvorene su prama svetištu lijepim svodištima (arkadama), koja počivaju na stupcima umjetno izradjenima i urešenima. Ove bogomolje predstavljaju živu sliku starih empora ili triforia, to jest svodišta, koja su se u starim bazilikama cijelom srednjom ladjom više pobočnih ladja uzdizala. Takovih empora ima crkva Aja Sofija. U lijevom njezinom predvorju uzlazi se u empore namijenjene ženskomu spolu, koje Grci „gynaikeion" zovu.

Na četiri velika stupa počiva usred raskršća naša k u b a. Izvana joj je visina 30° 5', iznutra pak 21°. Više lukova prelazi se iz četverokuta u osmokut (oktogon). U tu svrhu sazidana su četiri trokuta oslanjajuća

se na stupove i slavoluke. Ti trokuti u spoljašnjosti su posve pravokutni, u nutarnjosti su polojni, zato ih znanost zove pendentivi, jerbo nekim načinom vise. Od njih se diže kuba u oktogon. Na tima pendentivima naslikat će se simboli četiriju evangelista, što će u simbolici reći, da se cijela crkva osniva na Isusu kano na temeljnom kamenu i na četiri stupa, koji su četiri evangjelja. Tri su razloga, zašto se kuba u osmokut obraća. Ovdje samo jedan navadjamo, razlog estetični. Kuba ima biti ili posve obla, kao što je Brunelleskova u Mariji fiorentinskoj i slavna kuba Michelangelova u sv. Petru vatikanskom. U tom slučaju, mislimo, da kuba počiva na četiri stupa i ogromnom obodu, koji se na njih i na odnosne lukove oslanja. Ili ima biti oktogona, i tada počiva, kao kod nas, na stupovima i pendentivima i lukovima. Estetika za drugi oblik ne zna, koji bi zakonu ljepote odgovarao. Kuba četverokutna bila bi pravi nonsens. U svakom našem kutu diže se stupić počivajući na konsolima. Osam je takvih stupića i osam medju njima prostora, u koje ima doći osam simboličkih slika odnosećih se na zvanje i život sv. Petra, komu je crkva posvećena. Više tih stupića je obod (Fries), a više njega je osam prozora okruglih „rosette" zvanih, koji kubu i cijelo svetište prosvjetljuju. Ti prozori stoje izmedju okosnica, koje se u vršku svom svadjaju u ružicu, koja će nositi na sebi jaganjca božjega, koji odnima grijehe svijeta.

Crkva će imati 7 oltara, što znači 7 svetih otajstva, koja su jedini simbol, koja znače i djeluju ono, što znače, a čovjek, dok je čovjek i dok živi u vidivom ovom svijetu, treba vanjskih znakova, da se uzdigne do Boga, da iz vječitoga toga izvora crpe življe vrhunaravnoga života, bez kojega na ovom svijetu cilj svoj polučiti ne može. Onda će to prestati, kada, kao što Apostol veli*, umrlo naše tijelo odjene se neumrlošću i kad ono, što se kvari, postane nepromjenljivo i duhovito. Ne može se dosta odsuditi običaj na stupove naslanjati oltare, kao što se to vidi u stolnoj crkvi zagrebačkoj, a i u stolnoj crkvi bečkoj. Bože sačuvaj, da bismo sličnim opaskama željeli ikoga na svijetu uvrijediti. Nitko tomu nije kriv nego vrijeme, a kad zgodni čas dodje, lako će se to popraviti. O prečasnom metropolitskom kaptolu u Zagrebu nije dvojiti, da će na svake razumne popravke pristati, jer koliko smo čuli, opirao se je on, i to s punim pravom, nakani pokojnoga Alagovića, s kojom je na stolnu crkvu pravu pravcatu krastu bacio, koja je lijepu staru intonaciju stolnoj zagrebačkoj crkvi otela. Naš nacrt ima i osmi oltar u tribuni. Mi ćemo tu postaviti u polovici stol za biskupa, a oko biskupa ima biti 12 stolica za kanonike, s jedne 6 i s druge strane 6, što predstavlja svetu sliku Isusa usred svojih 12 apostola. Briga ima biti biskupa, da se broj kanonika s vremenom uzmnoži. Broj 12 odgovara i staroj simboli i nuždi dijecezanskoj.

Ladje i sva crkva počiva na stupovima korintičkima, koji od prvoga svoga začetka pak sve do kraja izrazuju u svojim profilima kipove lukova, koji njima odgovaraju, i svodova, kojima se ladje zatvaraju. Stupovi su oko zidova polovični, a samo su stupovi srednji

* I. Kor. 15.

do prvih glavica, to jest do visine pobočnih ladja, u cjelini. Od prvih glavica i pobočnih ladja i srednji stupovi preobrazili su se u polustupove do drugih glavica, od kojih se malo po malo počinju lukovi i svodovi, koji crkvu iznutra zatvaraju. Medju svaka dva polustupa i izmedju pobočnih ladja stoji jedan dugački, ali obli prozor. Medju svaka dva gornja polustupka više njihovih glavica stoji jedan prozor, i to okrugli, koji „roseton" nazivaju. Glavice su stupova, i gornje i dolnje, po zahtjevu korintičkoga sloga, lišćem raznim urešene. Dolnje glave stupova u srednjoj ladji spajaju svodovi, u pobočnim pak ladjama i u gornjem spratu srednje ladje obodi (Friese), koji i u svetištu samom oko svih poluokruga teku i u same sebe povraćaju se. Ovdje nam je umetnuti jednu opasku naših rimskih prijatelja radi, s kojima se ne slažemo. Oni su zbog slika u gornjem spratu oko poluokruga (apsida) taj obod uništili. Neka nam vjeruju, da je to dvostruk nedostatak, i to prvi estetički, jer se pruga, koja u dolnjem spratu skroz naskroz teče, bez ikakva razloga u gornjem spratu prebija. Mi smo uvjereni, da će i to prosti čovjek opaziti, jer kad vidi, da doljnja pruga unaokolo teče, a da se paralelna gornja u najvažnijem mjestu bez očevidna razloga prebija, mora se pobuniti i mora pitati: zašto je to? A na to pitanje ne će mu ni najveštija estetika dati odgovor. A drugo: vrlo važan simbolički razlog zahtijeva, da se u crkvama romanskima nijedna obzorna (uzdužna) pruga ne prebije, nego da se cijelim okrugom sama u sebe povraća; što značiti ima prvo božju neizmjernost, kojoj se u crkvi klanjamo, a drugo, da čovjek pošav u kreposti i pokori naprijed, više se nigda u stari grijeh povraćati ne smije. Ako je dakle moguće, spojimo dva cilja ujedno, bez da vrijedjamo ili estetiku ili simboliku.

Medju svaka dva polustupa, i u srednjoj i u poprečnoj crkvi i u svetištu, nalaze se četverokuti, koje u gornjoj strani zatvara obod od glave do glave, a u dolnjoj svod od stupa do stupa. To četverokutno polje zovu Francuzi „travées", a Nijemci „Bogenfelder". U starim crkvama tuj su bile empore, triforia, u našoj crkvi tu je mjesto slikama na lijepu. U ladji će one predstavljati dogadjaje staroga zavjeta, koji su osobitim načinom novi zavjet pripravljali. U svetištu i raskrsnim ladjama predstavljat će se dogadjaji novoga zavjeta sa posljednjim sudom, kojim se povijest ovoga svijeta dovršiti, a udes vječnosti započeti ima.

Mislimo, da je najzgodnije ovdje nešto progovoriti o slikariji, kojom će biti naša crkvena urešena. Sastavljanje kartona bilo je povjereno Fridriku Overbecku (rodj. 3. srpnja 1789. u Lübecku). Overbeck bijaše jamačno najveći religiozni slikar našega vijeka, vjerni sljedbenik i drug neumrlih i nedostiživih trecentista i kvatrocentista, Giotta, Avanzija i A. Fiesola. Ovi su najveći upliv imali na njegove kompozicije, u kojima su izražene uzvišenost i nježnost nebeske ljubavi i nutarnje blaženstvo, kano i pokora i skrušenost. Kartoni, koje je Overbeck za našu crkvu prije svoje smrti dogotovio, bjehu za kubu i apside opredijeljeni. Ali pošto je kuba odviše visoka, a nije obla i ne polazi odmah iz svojega

početka u svodove, nego se iz četverokuta stubočke diže u osmokut, kano što to narav cijeloga crkvenoga stroja zahtijeva, te se ne bi slike odozdo dovoljno opazile: bit će mjesto njih u kubi postavljeni simboli odnoseći se na zvanje i život sv. Petra. Overbeckovi kartoni ne će se dakle za sada izvadjati; no ako oni ne će žalibože resiti našu stolnu crkvu, resit će ipak zbirku slika, namijenjenu Jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu. Tuj će oni biti vječitim ogledom za sve one, koji se umjetnosti posvetili budu.

Slike na lijepu u našoj crkvi izvadjaju znameniti umjetnici oba Seitza, otac i sin. Ova oba umjetnika idu jednim te istim pravcem, samo što sin vjernije slijedi stope škole fiorentinske XV. vijeka. Kod starijega Seitza opaža se više tragova novije škole, i to velikoga Corneliusa, kojemu je on bio učenikom i suradnikom u Monakovu, a sada mu je sljedbenikom. On je mnogo radio u Ateni, i povodom tijem, da prouči bizantinsku slikariju, boravio je dulje vremena u Atosu (na Sv. gori). Ovaj smjer naših umjetnika opaža se izražen na onima trima slikama, koje su oni jurve prošloga ljeta dogotovili. (Vidi opis u „Vijencu" br. 39. god. 1873. i br. 1—2. god. 1874.). Slika starijega Seitza predstavlja Isusa liječećega bolesne i nemoćne; jedna slika mladjega Seitza predstavlja krštenje Isusa, druga posjet Isusov u kući Marte i Marije. U ovim su umotvorinama naši umjetnici potvrdili lijepi glas, koji si stekoše u umjetnosti. Stariji Seitz znao je osobama svoje slike dati tako vjeran izraz njihove duše, čuvstva i osjećaja, kako to samo veliki umjetnici znadu. Slike mladjega Seitza, kada bismo im u tradiciji tražili mjesto, rekli bismo, da spadaju u vrst klasičnoga naturalizma, koji su do najljepše savršenosti doveli Masaccio i Masolino u Firenci, kano što to svjedoče njihove slike u Brancaccievoj kapeli crkve Del Carmine, pred kojima su se božanstveni Raffael iz Urbina i fra Bartolomeo, kano i ini najveći umovi poklanjali. Izvanredna je zasluga Seitza, što nastavlja tradiciju, dugovječnom propalosti (décadence) prekinutu. — Pobrinulo se takodjer za vrsnu ornamentaciju, koju će izvoditi ornamentalni slikar Voltollini, naš zemljak iz Dalmacije. Ne sumnjamo, da će vještini njegovoj za rukom poći onako crkvu našu po prilici ukrasiti, kano što je assiska urešena. Drago nam je, što će tijem naša crkva imati djelâ domaćih umjetnika; jer osim ornamentacije iz kista Voltollinijeva može se ona podičiti i vrlim našim Riječaninom Doneganijem, kiparom, koji osim što od više godina nadzire gradnju crkve, radi takodjer za nju bas-reliefe. Budi mu posao blagoslovljen, da zauzme u našoj hrvatskoj crkvi ono mjesto, koje u fiorentinskima pripada slavnomu Donatellu.

U romanskom slogu, osim prozora, apsida i ulaza, vlada pruga osovna (vertikalna) kano i u gotičkom. I u romanskim crkvama tim se načinom oko i srce u vis diže i čovjek opominje, da je na ovom svijetu samo putnik, a da mu je prava domovina gori. Romanski se slog u tom obziru dosta dugo sa samim sobom boriti imao. Stare bazilike ispod X. stoljeća, a dosta dugo i poslije, imale su u glavnoj i poprečnoj ladji nutarnji pokrov drveni, i to naravno obzorni. To je ogromni ne-

dostatak bio, jerbo se je tijem vertikalna težnja dolnjih pruga vrlo nespretno prebijala. Bilo je to pravo protuslovlje i pogrješka i proti estetici i proti simbolici. Osim toga bila je velika pogibelj spojena sa drvenim pokrovom, to jest pogibelj požara. Prekrasna crkva romanska u Bambergu onaj isti dan je izgorjela, kad se je početkom XIII. stoljeća posvetila. Poznato je, da je stara bazilika sv. Pavla extra muros 1823. godine upravo tada izgorjela, kad je papa Lav XII. na smrtnoj postelji ležao. Vrlo je čudnovato, da su današnji graditelji te crkve na napredak ogromni, koji je u tom obziru znanost učinila, posve zaboravili i crkvi toj i opet u srednjoj ladji drveni pokrov dali. Mi kadgod smo u novije doba u tu crkvu ušli i taj pokrov vidjeli, zavapili smo: „O singularem mentis pigritiam et stultitiam", koju ni skupocjeni rijetki mermeri ni bogata pozlata sakriti u stanju nije. Uopće ta je bazilika u svojoj popravi mnogo trpjela. Ili ju je trebalo po starom stroju opet podići, ili je valjalo novu romansku baziliku sazidati. Ovo, što je sad učinjeno, pravi je nesmisao. Šteta što je najvelikodušniji i najdarežljiviji papa Pije IX. mjesto našega Martina od Lovrane, mjesto Bramantea i Brunelleska, mjesto Peruzzia i Michelangela naišao na ljude vrlo slabe glave, a još manjeg znanja. Kad se sada u našoj ili sličnoj kojoj staroj crkvi pogleda u vis i opazi zaključne svodove, čini mu se, da to nigda drukčije nije moglo ni biti, a ipak je izvjesno, da su se najmudrije glave 200 od prilike godina borile, kako bi tu zadaću riješile. Vrijedno je tu borbu kroz sve svoje faze pratiti u vrlom rječniku, koji smo jur naveli, Viollet-le-Duc-a. Lako je bilo svesti pobočne ladje uske; ali je teško bilo svesti ladju glavnu i poprečnu, koje su negda te negda posve izvanredne širine bile. Prvi takovi svodovi bili su posve obli, slični polovičnomu valjku. Te svodove Nijemci zovu „Tonnengewölbe" ili „Cylinder-Gewölbe", pak budući da su imali lik zipke (kolijevke), Francuzi su ih prozvali „voûte en berceau". Na posljetku se je došlo do svodova, koji se križaju, koje Nijemci zovu „Kreuzgewölbe", Francuzi pak „arcs en ogive ili à tiers point". Ti križajući se svodovi najbolje i oku i glavnoj težnji i znamenovanju cijele zgrade i gradjevnomu sustavu odgovaraju. Tko se o tom želi pobliže ubavijestiti, nek pročita u Schnaasea od str. 144. i dalje naslove: „Gemeinsames Ideal, Wölbungsarten". Ovomu primjerno dobila je kuba naša takodjer takove svodove, i osim razloga gore navedena imala je ona i iz ovih razloga u gornjem svom razvitku osmokutna biti. Svod stolne crkve u Zagrebu, jednak svodu crkve pečuške, kasniji je po svoj prilici iz XVI. oko konca ili iz XVII. stoljeća. Njemu u znanosti ni imena ni uspomene ne nadjosmo.

Ovaki su križevni svodovi naše crkve, što je znak, da je naš arhitekt, pokojni profesor Roesner, primjer našoj crkvi tražio u skrajnoj dobi romanske bazilike, to jest u drugoj polovici XIII. i početkom XIV. stoljeća, kad je već sustav svodovni svoj posljednji razvitak postigao. Nama se po nacrtima koje pri ruci imamo, čini, da se je naš umjetnik ponajviše obazreo na lijepu romansku crkvu na Rajni u Maria-Laachu. Što? — reći će možebiti koji čitatelj, zar

crkva djakovačka nije izvorna ? Mi odgovaramo, da nije, i sreća je, da nije, jer bi inače po svoj prilici to bila, što crkva stolna u Ostrogonu i u Pešti sv. Leopolda, to jest baš nikakve umjetničke vrijednosti. Ovo nam priliku daje, da s jednom opaskom, koja se barem nama važnom čini, opis nutarnje naše crkve dovršimo. Ta opaska jest: Mnogo se govori i piše o izvornicima (originalima), o izvornim ljudima, o izvornim mislima, o izvornim djelima i knjigama. Po našem shvaćanju sve to može imati samo relativnu vrijednost. U strogom smislu u cijeloj povijesti čovječanstva ne poznajemo nego samo jednoga sućtvenoga izvornika. Taj supstancijalni izvornik jest onaj, o kom sv. Ivan veli: „U početku bješe slovo, i slovo bješe kod Boga, i Bog bijaše slovo". Svi ostali izvornici samo su u toliko doista izvornici, u koliko im za rukom podje sa vječitim tim izvornikom u živi savez stupiti, jer je on svjetlost, koja ima prosvijetliti svakoga čovjeka, koji na ovaj svijet dolazi; on jedini daje ljudima moć, da sinovi božji budu ne po puti i pohotjenju ljudskom, nego po samom Bogu. On jedini, rodjen u štali i othranjen u prostoj kolibici u Nazaretu, mogao je, bivši još djetetom od 12 godina, smesti i pobuniti najmudrije i najoštroumnije učitelje onoga naroda; on jedini nije trebao nikakve tradicije, nikakva nauka, nikakve škole, ni atenske ni rimske, a ipak mu je nauk u svakoj riječi u svakoj priči i prispodobi posve božanstven, skroz i skroz izvoran, tako da je puk pravo imao, kad je vapio: „Blažena utroba, koja te je nosila, i blažena prsa, koja si sisao; nigda još nije čovjek govorio, kao što taj čovjek govori". On da sve i nije nigda nijednoga čuda učinio, sve da i nije njegovo uskrsnuće nedvojbenim pečatom istinitosti potvrdila najhitrija lukavost Farizeja i hvaljena mudrost i providnost Rimljana, kad su stražu pred grob njegov postavili: ipak bi već sama priča o Samaritaninu, koji ranjeniku i nevoljniku uljem i vinom rane ispira, i druga o ocu obiteljskom, koji razbludnog sina poslije pokajanja rado u naručaj svoj prima i u stara njegova prava povraća; već bi način sam, kojim ženu grješnicu proti himbenoj zlobi Farizeja brani, a drugu grješnicu na izvoru Jakovljevu podučava; već bi mudrost i istina, kojom Farizeje, kad ga pitaju, smije li se porez cesaru davati itd., već bi ovo, čemu ni najslabije osjene u svoj grčkoj i rimskoj znanosti naći nije, dostatno bilo, da se pred njega sa svetim Tomom na tle bacimo i iz svega srca zavapijemo: „Gospodine naš i Bože naš!" Eto nam jedinoga u cijeloj čovječanskoj povijesti sućtvenoga izvornika, koji je u stanju bio i smrt svoju u svima svojim okolnostima obratiti u vječiti izvor svakoga žjvota i svake neumrlosti. Mi svi ostali ljudi što smo, to smo u njem i po njem. Svaki čovjek ono što jest, to je po tradiciji i nauku, ništa čovjek na svijetu izvesti, u ničem uspjeti ne bi mogao bez tradicije, u kojoj i po kojoj um naš hranom duševnom isto tako hranimo i krijepimo, kano što se tijelo zrakom nebeskim hrani i razvija. U prvom traku svjetlosti, koji je pri stvaranju iz oka božjega u oku čovječjem odsjevnuo, u prvom dahu, kojim je slovo božje prvoga čovjeka nadahnulo, odazvao se duhu čovječjemu pravi dan, koji ne zalazi, i pravi život, koji ne prestaje,

da istinu poznavati i pravdu božju vršiti može. Prvobitnim općenjem svojim sa čovjekom položio je sam Bog u srce čovječje plodovito ono sjeme, koje razgranivši se po cijelom svijetu obilati je plod donijelo, kojim se sav svijet hrani i o kom pismo veli: „Ne živi čovjek o samom hljebu, nego o svakoj riječi, koja proizlazi iz usta božjih"*. To je tradicija. Narod, koji posve pretrgne tu nit tradicije, izumire, kao što Indijanci u Americi. U kom pak narodu tradicija ta dogadjajem kojim oslabi, taj narod nazaduje. Ovdje, žalibože, mi sami primjerom služiti možemo, jer otkad je din-dušmanin u našim kućama zasio, otada i nazadujemo. Sad se, hvala Bogu, stranom barem dižemo i trsimo, da starom tradicionalnom stazom napredak naš nastavimo. To isto valja i o pojedinim ljudima, o pojedinim znanostima i o pojedinim djelima. Pojedini ljudi mnogo laglje umno napreduju u sredini naroda izobražena nego ljudi, koji se radjaju i razvijaju u primitivnim odnošajima. Zato ako slučajno kojigod od takovih ljudi do kakove znamenitosti, učenosti, rječitosti itd. dospije, svijet se čudom čudi i pita: „Unde Saul inter prophetas?" (Odakle Saul medju prorocima?) Ali i najumniji čovjek dijete je svoga vremena; sva njegova originalnost u tom se jedino sastoji, što je znao i umio življe, koji u tradiciji leže, bolje upotrijebiti nego drugi manje darovit čovjek.

Kuba florentinske crkve stolne i njezin zvonik, kuba sv. Petra u Rimu divni su umotvori, ali stoje u najužem savezu sa tradicijom srednjega vijeka, samo što se je uzvišeni duh Giotta, Brunelleska i Michelangela umio divno starim i novim materijalom poslužiti, dočim bi srednje ruke ljudi istim sredstvom stvorili stvari, koje bi već davno u zaboravnosti iščeznule. To isto valja i o svakoj znanosti. Svaka znanost manje više je plod tradicionalnoga razvitka tako, da tko bi s te strane pozitivnoj nauci pravo znanosti odrekao, taj bi dosljedno svaku znanost uništio. Ono, što u mudroslovlju ili pravoslovlju novim i izvornim zovemo, ništa drugo nije nego nove i kadšto dakako vrlo umne i vrlo zaslužne posljedice starih premisa. U ostalom i narovoslovlje, koje se danas s tolikom ljubavlju goji, koje neki jedinom znanosti krste, skroz i skroz je pozitivno. Ni stariji Plinije, Humboldt starih vremena, ni Humboldt, Plinije našega vremena, ni vlas jednu nisu u cijeloj naravi promijeniti mogli; jedino, što su učinili, jest: da su izvanrednom učenosti sve, što se je o naravi u njihovo vrijeme znati moglo, u divnu jednu sintezu spojili i svijetu priopćili. Ako su to dakle bili učeni ljudi, ako je naravoslovlje učenost, onda se nikojemu pozitivnomu nauku pravo znanosti zanijekati ne može. Što se napose bogoslovlja tiče, ono je najprva i najznamenitija znanost, jer kao što se naravoslovlje spoljašnjošću, da tako reknemo, tako se bogoslovlje bavi nutarnjošću bića božjega; pak kao što um čovječji nigda ne će iscrpsti vrelo vidive naravi, tako će još manje igda iscrpsti nevidivu narav božju. Zvanje naravoslovne znanosti jest: da od dana do dana dublje prodre u tajne naravi i upotrijebi ih na korist čovječanstva. Cilj pak znanosti bogoslovne jest: sve više i više prodrijeti u otaj-

* Mat. 4, 4.

stva božje naravi i božjih svjetova na slavu i spas čovječanstva. Jedna i druga znanost premda se na pozitivnom posve temelju osnivaju, prava je ipak znanost, i dužnost im je, da se nikad u radu svom ne sustave, nego da uvijek i bez prestanka napreduju. Sv. Augustin, da nije u crkvi milanskoj Sv. Ambrosije orlovski svoj um pod jaram sv. vjere skučio, ostao bi doduše uvijek čovjek vrlo uman, ali ništa više nego rimski retor. Istom kad se je po svom obraćenju hranom kršćanske tradicije hraniti i krijepiti počeo, postade čudom učenosti u svakoj struci znanja ljudskoga. Vrlo bi željeti bilo, da se i u nas barem bolji i darovitiji svjetski življi bogoslovnim znanjem bave, kao što to u Njemačkoj i u Franceskoj biva. Što se pak umjetnosti i djela njezinih tiče, ona posve tradicijom živi. Kad je u renaissance i klasicizam nit predavanja prekinuo i samovolji mašte ljudske granice na sve strane širom rastvorio, onda je umjetnost prava propadati počela, dok joj nije napokon barokizam u besvijesnoj svojoj razuzdanosti posve grob iskopao. Slikaru Tiepolu u Mlecima i arhitektu rimskomu Berniniju nitko ne može veleuma odreći, ali jer nije bilo prave tradicije, koja bi ih hranila i od samovolje branila, djela njihova ostaju bez osobite umjetne vrijednosti.

Mi smo već gore opazili, da umjetnici, i gotičari i romaniste, još sveudilj tumaraju i da umjetnička znanost još se podobro i u sumraču nalazi. I jedno i drugo otud dolazi, što još nije dovoljno utrvena staza, koja u pravu sredovječnu tradiciju vodi. Zato se mladjim umjetnicima dosta preporučiti ne može, da staru sredovječnu umjetnost uče, da stare umotvore dan i noć snimaju, da iz njihovih živalja materijal beru za svoje misli i svoja iznašašća. Tijem se jedino putem do lijepih odnosno originalnih rezultata i u crkvenim i u civilnim zgradama dospjeti može. Mi smo zahvalni pokojnomu arhitektu Roesneru, što se je toga pravca držao, jerbo je tijem upravo polučio, da mu je djelo opće odobrenje steklo.

3.

Spoljašnjost naše crkve lijepa je i ugodna. Stare bazilike u nutarnjosti svojoj često puta vrlo odlične, obično su imale vanjštinu posve neznatnu. U tom se obziru i opet odlikuje crkva sv. Pavla extra muros. Svaki, koji je bio u Rimu, pripoznat će, da je vanjština te crkve vrlo loša. I taj se grijeh ima pripisati nevještini graditeljâ i njihovomu izvanrednomu nemaru za napredak znanstveni. Da su baziliku po stroju XI., XII. ili XIII. stoljeća gradili, tomu bi nedostatku odmah pomoženo bilo; ali nijesu razumjeli ni stare bazilike posve obnoviti ni nove kako valja sazidati. Sadašnja je, kao što smo jur opazili, samo nespretna smjesa. I zvonik je te crkve ispod svake kritike, što tim više vrijedja oči, budući da se u Rimu mnogo romanskih zvonika nalazi vrlo krasnih. I stare arapske mošeje, premda su iznutra posve divne, imaju vanjštinu neznatnu. Tako na priliku divna mošeja u Kordovi u Španiji neopisive je ljepote u nutarnjosti svojoj. Koji je od naših čitatelja u Zagrebu ter u crkvi stolnoj vidi 3 ladje, nek po-

misli, da u kordovskoj mošeji, sadašnjoj crkvi, ima 19 ladja. Stupića je u njoj nekada preko 1400 bilo, sad ih je samo 900; pa ipak ta crkva u vanjštini svojoj isto tako kao i čuvena Alhambra u Granadi slična je jednostavnoj teškoj tvrdjavi. Ovo odgovara posve arapskoj naravi, koja se rado u samu sebe povlači, a za vanjski svijet malo haje. Taj vrlo daroviti i radeni narod ostavio je u Siciliji i Španiji lijepih spomenika. Okrutna pak i surova rasa turkomanska ne će u najljepšim stranama Europe iza sebe ništa drugo ostaviti nego pustoš i svakojaki gad i smrad, na veliku štetu upravo našega naroda.

Sustav romanski i gotički tijem je vanjštinu svoju oljepšao, što je ne samo u nutarnjosti, nego i u vanjštini sve terete crkvene navalio na stupove, koji se izvana zovu njemački „Strebepfeiler" ili, ako se ne varamo, „Widerlager", francuski „contre-forts", naški bismo ih možebiti nazvali opirači, jer im je dužnost, da se opru pritisku svakomu i da mu ne dopuste, da se razlazi. Takovih opirača vidjeti je u Zagrebu u Markovoj crkvi u istočnoj strani medju prozorima. Svakomu stupu nutarnjemu odgovara izvana stup opirač. Tijem se je postiglo, da zidovi postanu tako tanki, da su mjesto stare težine postali skupa sa stupovima lijepi uresi. U gotičkom slogu skoro je nestalo zidova, ter se sve svelo na stupove i njihove urese. Svatko će se o tom lako osvjedočiti, ako pogleda na svetoga Stjepana i na Votivnu crkvu u Beču. Naša gotička crkva u Zagrebu ne može nam u tom obziru biti primjerom, jer je ne samo iznutra, nego i izvana iskvarena. I naša se djakovačka romanska bazilika na istom sustavu osniva, tako da i u njoj svakomu stupu i polustupu u nutarnjosti i izvana odgovara stup opirač.

Medjutim osim dviju strana, koje ćemo poslije pobliže opisati, glavne su strane u bazilikama romanskima pročelje (façada) i kor iliti svetište.

Što se našega p r o č e l j a tiče, ono ima prvo troja vrata, srednja su dvokatna. Počivaju pak vrata, osim dolnje glavne podstave (Sockel), na atičkim stupićima, koji kockastu glavu imaju. Pobočna vrata imaju samo dvije takove kolumne, glavna pak četiri u dolnjem i dvije u gornjem spratu. Sva troja vrata polojnom se prugom prema nutarnjosti razvijaju, što i Schnaase i Lübke tako tumače, kao da se svijet poziva, da ulazi u crkvu, da s Bogom svojim opći i najdubljim potrebocama duše svoje zadovoljava, što nam onu evangjeosku priču spominje, po kojoj otac obitelji ruke širi, da sina rasipnika, koji po svijetu bludi i tumara, kad se pokaje, u naručaj svoj primi i u baštinu staru povrati. Na stupićima dižu se lukovi arcivolte, koji će skupa sa dnom, koji znanost „tympan" zove, osobitim načinom urešeni biti, jerbo je i u starim bazilikama to mjesto uvijek osobitim načinom urešeno bilo, budući da polazniku crkvenomu to najviše u oči udara. Da se vrata zatvarati i otvarati mogu, u gornjoj strani glavnoga luka poprečno je stavljen stup, kojim se u vršku radjaju polumjeseci (lunette), u koje dolaze bas-reliefi predstavljajući s jedne strane navješćenje Gospino, a s druge porodjenje Isusovo, u polovici pak adoraciju iliti sveta tri

Kralja. Portali sadašnje crkve nešto su promijenjeni, ne odgovaraju dakle posve prvobitnomu narisu. Rekli smo već gore, da srednji portal ima i gornji sprat. U dnu njegovom nalazi se okrug, koji se ima popuniti Isusom u bas-reliefu u slici zakonoše cijeloga svijeta, to jest držeći u lijevoj ruci sveto evangjelje sa slovima „Alfa i Omega", a desnom blagoslivljajući svijet. Sva troja vrata pokrivena su trokucima, na kojima se u narisu nalaze križevi, u istinu pak bit će u polovinjem sv. Petar, komu je crkva posvećena, lijevo pak i desno sv. Ćiril i Metod.

Ovo je od prilike uopće slika portala romanskih. Bit će poznato, da i crkva bečka sv. Stjepana i naša stolna crkva u Zagrebu, premda su inače gotične, imaju portale romanske. Zagrebački je portal veoma sličan onomu na romanskoj crkvi u Sz. Jáku kod Šoprona. U Beču znamo zacijelo, otkale to dolazi, to jest odatle, što je sadanja crkva gotička postala iz starije romanske, od koje su u Beču sav portal i dva prednja zvonika zadržana. Portal zagrebačke crkve bješe sagradjen polovicom XVII. vijeka, u dobi klasicizma, kada su se oblici romanskoga sloga rado upotrebljavali. No taj pojav može se samo tijem tumačiti, ako se uzme, da je na mjestu sadanjega portala stajao stariji romanski, koji je u XVII. vijeku bio preradjen, te je ovom prigodom stariji oblik nasljedovan, da se pojedini dijelovi mogu shodnije upotrijebiti. A da je ondje stajao romanski portal, potvrdjuju dva lava, koji su na objema stranama ondje smješteni i nalik su sličnim romanskim kipima. (V. K. Weiss: Der Dom zu Agram, str. 27.) Bilo je u staro doba u običaju osloniti vrata crkvena na dva lava, koji su simbol bdjenja. Dva lava po staroj simbolici znače dva čuvara i stražara crkvena, jer se veli, da lav s otvorenim očima spava. Ovo je barem mnijenje u najstarije doba ovladalo i u simbolizam crkveni prešlo. Ima jedan stari spis grčkim jezikom početkom II. stoljeća pisan nekim Tacijanom pod naslovom „Bestiarium", u kom se simboličko značenje razne živine tumači, izmedju ostalih i lava (Vidi „Noveaux mélanges d' archéologie sur le moyen âge" par le p. Ch. Cahier na strani 117. i 118.).

Više glavnoga portala u nas je obod, kojim se prvi četverokut zatvara, a drugi iliti glavni prozor „roseton" $3^1/_2$ hvata u promjeru. Taj je roseton izvanredno lijep. Sastoji se pak iz osovine u sredini naličnе djetelini četveroperki, što Nijemci zovu „Fischblase". Iz te osovine proizlaze polumjeri, to jest vrlo lijepo izradjeni stupići, koji se ispod površine u prepletene svodove spajaju. U površini su unaokrug velike ružice, kojih na nacrtu nije; sam pak je roseton u lijepom okviru iz terra-cotte, koji u uglovima svojima zvijezde nosi. Osim što je ovo najljepši ures pročelja, ima takodjer lijepo simboličko znamenovanje. Znači naime božje oko, ter kao što traci sunčani od istoka svuda se po crkvi po ovom prostoru razastiru, tako i božje oko svuda dopire i čovjeka opominje, da ima biti onakav pred ljudima, kakav bi rad bio pred samim Bogom, o kom je pisano*, da će na sudnjem danu rasvijetliti tajne tmine i očitovati sve sujete ljudskoga srca i da će svakoga po

* I. Kor. 4, 5.

zasluzi i vrijednosti svojoj nagraditi. Evo svete i spasonosne istine, koju ima ovaj prozor probuditi u srcu svakoga čovjeka. Više toga prozora i opet je obod, koji zaključuje drugi četverokut, a otvara treći, koji u trokut (Hauptgiebel) prelazi i pročelje glavno dovršuje. U tom trokutu nalazi se prozor trostrani (triforium), koga i opet na nacrtu nije. Srednji je prozor viši, a dva sa strane uža i niža. Tuj bi imao doći mozaik, što bi pri ishodu sunčanom, kamo naše pročelje gleda, osobito dražesno bilo. Mi ćemo mozaik zamijeniti faiensom, to jest slikom pečenom u terra-cotti, ili što bi još bolje bilo, u tako zvanoj puzzolani, to jest osobitoj zemlji, koje samo u Italiji i, ako se ne varamo, u Grčkoj ima. Predstavljat će pak ta slika Isusa, kako sv. Petru ključeve i vrhovno pastirstvo daje; pri boku pak bit će sv. Ilija i sv. Dimitar. Okolo glavnoga kuta u vrh nanizani su lijepi okviri. Devet ih je i dobit će u dubljini svojoj (Nischen) angjele, što će značiti devet kora angjeoskih, koji se Isusu kano Bogu klanjaju i hvalu mu vječitu daju, što je u ključevima nebeskima toli divnu i spasonosnu oblast svojoj crkvi podijelio. Na vršku je trokuta križ, a skrajni nutarnji obod oko trokuta jest tako zvana reskavica („Zickzack"). U ostalim obodima takodjer su neke promjene učinjene u našoj odsutnosti, koje nam se ne mile, jerbo ne ima dvojbe, da je najljepši i slogu romanskomu najprikladniji obod svodasti, osobito kad se svodovi ili potkove prepleću. Nijemci ovakovi obod zovu i „Kreisbogenfries". Ovo zato bilježimo, jer se tijem pročelje od narisa razlikuje.

Glavnomu pročelju, koje srednjoj ladji odgovara, s jedne i s druge strane dižu se dva romanska z v o n i k a, 42 hvata visoka. Položaj naših zvonika, koji izvana pobočne ladje zatvaraju, odgovara najboljoj tradiciji. Rekli smo već, da i u slogu gotičkom i u romanskom osovna pruga posvuda vladati ima. Naši zvonici na onom mjestu, gdje su, tu težnju postepenim načinom lijepo i skladno izrazuju. Najprvo se u vis dižu pobočne ladje; pak kad su one u toj zadaći dospjele, onda srednja ladja svojom visinom istu težnju nastavlja; na posljetku, kad je i srednja ladja svoju zadaću svršila, zvanje to preuzimaju na se dva zvonika, koji dvadeset i sedam hvati u vis idu, jednakim korakom u pet paralelogramnih odjela. Svaki odjel osim jednoga, u kom su okruzi za ure, ima svoje romanske prozore, koji su nešto ljepši nego oni koje na nacrtu vidimo, jerbo u gornjem svojem dnu imaju malu zvijezdu. Svaki obod ima svoje urese, a drago nam je, da se je slučajno valjada desilo, da se motivi tih uresa sudaraju posve s motivima, koji se na ponjavcima našega naroda nalaze. Posljednji odjel ima svoje trokute, svoje cvjetove i svoju galeriju, na koju se izlaziti i vidik uživati može. Ni ovoga posljednjega na narisu ne ima. Odatle se na našim zvonicima dižu dva okrugla šiljka, svaki 15 hvati visok, koji su se na vršku vrlo lijepo rascvali. Ti su šiljci okruglom opekom zidani, što im osobito lijepo obličje daje. Tima šiljcima dospjela je ascensionalna težnja zvonika naših, propovijedajući svakomu, koji ih ugleda: „Sursum corda!" (U vis dušom i srcem!) Jedan od najljepših zvonika romanskih jest zvonik stolne crkve u Spljetu. Zvonici

u Zagrebu sv. Marka i stolne crkve iz XVII. su stoljeća, niti su išta drugo nego gomila kamenja sa klopastim šeširom. Stolna crkva imala je negda po svoj prilici dva gotička zvonika. Južnomu se vidi trag, našli bi sigurno temelj i sjevernomu, kad bi se umjesno kopalo. Zvonik crkve sv. Stjepana u Beču spada medju najljepše gotičke na svijetu, samo bi vrlo željeti bilo, da mu se drug sjeverni na istu visinu popne. Kao što se obično mlitavost i neodvažnost ljudska potvorama prikriva, tako i Bečani u pomanjkanju pravih razloga, da se izvine, vele, da je bolje i ljepše, da je samo jedan zvonik u sv. Stjepana, jer drugi ne bi smio biti puki snimak sadašnjega, a tko bi sadašnjemu premca stvorio ? To se je mnijenje čak i umjetnikâ dojmilo, kojima bi valjalo odvratiti, da su i dva oka na čovječjoj glavi jedno drugomu posve prilična, pak ipak je ljepši čovjek dvo- nego jednook. Začetnik osnove znao je dobro, što je radio, a sramota je za naš vijek i za Beč, da nije u stanju drugoga zvonika sazidati. Ne će biti možebiti suvišno ovdje opaziti, da su Talijani u srednjem vijeku poprimili običaj zvonike ne samo od pročelja, nego i od crkve posve odijeliti. Isto su učinili i sa krstilištima (baptisteria). Tijem su doduše postigli, da su im pročelja vrlo lijepa, n. pr. u Orvietu, u Sieni, u Fiorenci, u Miniatu i Novelli, u Pisi itd., ali su tijem nužni savez medju crkvom i zvonicima prekinuli. Najljepši je zvonik u Italiji Giottov u Fiorenci spadajući na stolnu crkvu sv. Marije, koja je skupa sa zvonikom u fiorentinskoj gotici zidana, koja se od njemačke posve razlikuje. Ta divna crkva nema ni dan danas pročelja. Dotični narisi Giottovi izgubili su se. Već je 30 do 40 godina, što se o tom radi, da se taj zadatak riješi, pak još ni dan danas nije riješen. Ogromna je dakako ta zadaća iznaći pročelje, koje bi ostaloj ljepoti crkvenoj posve odgovaralo. Mi smo nekoliko takovih nacrta vidjeli, pak bi nacrtu Scale, umjetnika mletačkoga, nad svima prednost dali.

Ovijem smo opisali istočnu stranu crkve. Poslije nje najznamenitija je strana zapadna. U njenoj blizini nalazi se humac, s kojega je vidik na crkvu zaista izvanredno lijep. Tuj ti se predstavlja u vanjskom svom obliku sve svetište, sva kuba, sva tri poluokruga, sva tri glavna trokuta i sakristije. Poluokruzi su osobito lijepi.

Opisat ćemo glavni poluokrug. Pri zemlji se ovija oko njega kamenit obod, podnož, koji Nijemci „Sockel" zovu. U nekoj visini ovija se opet oko kruga kamenit rub. U prostoru izmedju jednoga i drugoga ruba nalaze se prozori u kriptu; poslije male stavke i opet je polojit obod kamenit, na kom se dižu stupovi, koje znanost „lisene" naziva. Te lisene, iznutra šire a uže iznapolja, sačinjavaju 5 svodova sa trostrukim lukovima u vršku, koji sav gornji teret drže i dopuštaju, da su zidovi u svodovima posve tanki, što vrlo lijepu raznolikost predstavlja, a u prisunju svjetlost tako razbija, da sunce i sjena izmjenice cijelomu stroju lijep relijef daje.

Ovo, što ovdje navedosmo, valja o cijeloj vanjskoj crkvi, tako da je u neko dnevno doba pravo milinje pogledati u crkvu; tako se mjestimice jasne i polujasne boje sa sjenom i polusjenom mijenjaju i same

sobom igraju, da je naravno dražestvo tijem načinom podvostručeno. Više lukova diže se unaokrug svodište (Blendgallerie, arcades aveugles). Više njega je lijep obod, a više njega kamenit rub, koji žlijebom i otjecajem služi vodi, koja se s krova slijeva. Više triju poluokruga dižu se glavna tri trokuta, koji takodjer svoje obode, svoje rubove imaju, i dobit će još ove godine, ako Bog da, svoje vrhovne nakite u kamenitom cvijeću, koji se „fijale" nazivaju, što će ih skladno svezati sa kubom, koja se više njih diže.

K u b a je ta najljepši vanjski dio crkve. Opisav ju iznutra rekli smo, da se je četverokut pretvorio u osmokut s pomoću četiriju trokuta. Na ta četiri trokuta dižu se u vanjštini na sve četiri strane svijeta četiri mala tornja. Svaki kubni kut ima svoj opirač (Strebepfeiler) okrunjen lijepom fijalom. Dosljedno ima ih unaokrug osam. Medju svaka je dva stupa trokut (Giebel), i to okrunjen svojim cvijetom, imajući na dnu svom lijep prozorić u slici djeteline četveroperke, svoje obode i rube. Sama kuba ima dva glavna ruba, jedan dolnji, gdje osmokut počiva, drugi gornji, koji glavno dno kube zatvara. Medju ta dva ruba u svakoj je strani oktogona jedan lijep ružičast prozor. Više gornjega je ruba obod, a više oboda galerija posve slična galerijama na tribunama. Više te galerije jest glavniji i posljednji rub, koji počiva na kamenitim zubićima. Sva kuba ima svoj pokrov (Helm) olovom zastrt. Na vršku pak kube nad zlatnom jabukom diže se pozlaćeni križ. Ne može biti dvojbe, da naša kuba u broj najljepših kuba spada. U koliko mi poznajemo, medju čuvenije kube spada rimski Panteon, kuba sv. Petra vatikanskoga od Michelangela, kuba Bramanteova u Fiorenci, kuba u Aji Sofiji u Carigradu. U najnovije doba gradi Schmidt odmah izvan linije gradske u Beču crkvu sa gotičkom kubom ili da bolje reknemo, sva mu je crkva sama kuba, i to gotička. Vanjština je te crkve vrlo lijepa; hoće li nutarnjost vanjštini odgovarati, ne bismo smjeli kazati.

Sad nam još samo preostaje, da jednu s t r a n u u kratko opišemo, naime s j e v e r n u. Naravno je pak, da su obje strane posvema jednake. Dva su u crkvi sprata. Niži pobočnoj, a viši srednjoj ladji odgovara. Crkva je na humcu, koji se u nas sa sjevera u poloj spušća: stoga je ta strana crkve u vis otišla i providjela se zidom urešenim stupićima, koji crkvenim stupovima posve odgovaraju. Ovdje je negda mlaka oko tvrdje vodila; zato nam je bilo ovu stranu crkve u temeljima na pilotama poput Mletaka zidati. Tomu se polojitomu položaju pripisati ima, što je poluokrug sjeverni dublji. Tijem smo povodom priliku imali na zapadnoj strani istoga poluokruga steći lijep vanjski ulaz u kriptu. Ima dakle ona iznutra i izvana svoj ulaz. Rekli smo već gori, da se sredovječne bazilike i jednoga i drugoga sloga tijem odlikuju, što sve terete ne zidovi, nego stupovi nose. Svakomu nutarnjemu stupu i polustupu odgovara vanjštinom u istovetnom pravcu stup pravokutni, koji mi opiračem (a Nijemci „Strebepfeiler") zovemo. Svakomu dakle nutarnjemu četverokutu pobočne, a duljinom i glavne ladje odgovara u vanjštini četverokut medju dva i dva opirača.

Zidovi su medju njima mnogo tanji, pače ih je nekim načinom posve nestalo, jer u svakom četverokutu nalazi se visok prozor. Kod nas su ti prozori obli te najboljoj tradicionalnoj dobi odgovaraju. Svodovi su njihovi najprvi iz čistih lijepih opeka. U nutarnjoj svojoj dubljini imaju sa svake strane lijep i vitak stupić, kojemu polovinom isto takov stupić odgovara. Skrajni stupići, pokle su se na kamenitoj polojnoj ploči uspeli do dvije i više trećine prozora, na dvoje se u glavicama svojima razbijaju i jednim istim pravcem oko cijeloga prozora prolaze i jedan se u drugi prelijeva, a drugomu prelazi iz glavice odmah u polovinji stupac, i to u slici djeteline troperke. U dnu, koje se je tijem porodilo, novi je prozorčić postao u obliku ribljega mjehurčića (Fischblase). U onoj istoj pruzi, u kojoj se iznutra u pobočnoj crkvi obod od glavice u glavicu pruža, pruža se takodjer i izvana kamenit rub, koji kad udari o stup, razbije se nekim načinom i oguša, a kad na prozore naidje, onda se oko njih u luk savije. Teče pak ne samo cjelinom pobočne ladje, nego i duljinom kapele. Rekli smo gore, da taj rub, koji gradjevno (konstruktivno) i uresno (dekorativno) zvanje obavlja, na opiračima oguša. Poslužili smo se tom riečju zato, jerbo Nijemci taj čin nazivaju „Verkröpfung", a glavicu, koja tijem postaje, gušu (Kropf). Više prozora je obod naličan kamenitomu zublju, na kojem počivaju žljebovi i cijevi kamenite, kojima se voda slijeva. Iz svakoga opirača u visini krova proistječe zid, koji polojnim putem penje se do srednje ladje, a tu u slici lisena t. j. plosnatih pruga uzilazi do gornjega ruba središnje ladje. Te lisene imaju zvanje isto sa stupovima, to jest olakoćuju zidove i posve nutarnjim četverokutom odgovaraju; pak kao što u dolnjem spratu medju stupom i stupom nalaze se visoki, tako se u gornjem spratu medju lisenom i lisenom u tankim zidovima nalaze okrugli prozori, tako zvani rosetoni, koji teku oko cijele crkve i prosvjetljuju i srednju i poprečnu ladju i isto svetište. I ti su prozori vrlo lijepi i odgovaraju najboljoj dobi umjetnosti. Sustav im je skoro istovetan sa glavnim rosetonom u pročelju. Više tih prozora u srednjoj ladji i opet je obod s kamenitim zupcima, a na njem žljebovi i cijevi, kojima se voda sa krova srednje ladje svadja. Jedno je samo, što se u tom obziru opaziti mora, a to je, da je pruga, koja od svetišta pa do zvonika putem glavnoga krova vodi, odveć dugačka i da se u dovoljni sklad sa ostalom crkvom ni unapred ni unazad ne prelijeva. Nijemci bi tomu rekli: „Mangel an hinreichender Gruppirung". To je, što glede takovih crkava opazuje markez Selvatico, i to vrlo dobro, samo dvojimo vele, da li je način, kojim bi se tomu nedostatku doskočiti imalo, po markezu preporučen, doista dobar, to jest da se za temeljnu osnovu mjesto latinskoga grčki križ poprimi. Na svaki pak su način Nijemci tomu nedostatku u divnim svojim crkvama romanskima bolje doskočili, stvoriv ne samo na istočnoj, nego i na zapadnoj strani i u središtu novih zborova (Gruppen), koji se umjetničkim posve načinom ujedno vežu i divnu harmoniju sačinjavaju. Tako na pr. crkva u Speieru dvije kube ima, jednu na istoku, drugu na zapadu, i oko svake dva zvonika. Crkva najljepša romanska

u Bambergu ima četiri zvonika i dvije poprečne ladje, jednu na istoku, drugu na zapadu.

Tijem je načinom potpuni sklad polučen, ali se tomu hoće sredstva, koja našemu narodu u današnjim okolnostima pri ruci nijesu. Mi smo na našu crkvu do sad potrošili od prilike 700.000 forinti u gotovom novcu. U ovaj račun ne spada mnoštvo materijalnih stvari, koje je gospoština priskrbila, što bi onu svotu na milijun i više povisilo. Gradnja traje osam godina. Trebat će još toliko godina, dok se gradnja posve dovrši, a pet od prilike, da se crkva posveti. Kad se pomisli, kako je današnjim danom teško u najvećim gradovima monumentalne zgrade zidati, i kako se na daleko takove gradnje razvlače, onda će se lako dokučiti, što znači takovu zgradu graditi u malenom mjestancu Djakovu, gdje se je sve, što na gradnju spada, i opeka i kamen, i kreč i pijesak, upravo stvoriti moralo. Hvala Bogu, taj materijal tako je dobar, da ni u Rimu ni u Beču, kao što nam ljudi vještaci vele, boljega ne ima. Ima dakle naša zemlja sve uvjete za spomenike, samo joj manjka prosvjete i blagostanja. Najveći je križ bio i jest, što su se samo strane sile kod ogromnoga toga posla upotrijebiti mogle, i to bez ikakvoga natječaja, tako da nismo uvjete mi stavljali, nego takve kakve poprimiti morali. Mnogo je tu trebalo odlučnosti, ustrpljivosti i postojanosti; ali kad pomislimo, da smo često u zdvojenju, da tako reknemo, išli u postelju, a sutradan Bog sa svijetlom svojim iznenada pomoć svoju pružio, onda bez ikakova pretvaranja i iz dna duše svoje vapijemo: „Non nobis Domine, non nobis, sed nomini Tuo da gloriam!"* (Ne nama, ne nama, Gospodine, nego jedino svetomu Tvojemu imenu budi slava i hvala!) Nadamo se zacijelo, da će Bog milostivo i do konca pratiti djelo, slavi svojoj i izobraženosti našega naroda posvećeno. Veliku zahvalnost imamo u tom obziru očitovati prama stolnomu kaptolu, koji se upravo svojski za poduzeće naše zauzima. Osobitu smo pak hvalu dužni ne samo mi, nego i cijela biskupija prevrijednomu starini biskupu Matiću, koji s najvećom točnošću račune rukovodi, a početkom, dok se nije posebni odbor sastavio, vodio je i gradjevni dnevnik, koji će biti izvornikom povijesti odnoseće se na postanak i gradnju naše crkve. Bog ga blagoslovio i još dugo i dugo uzdržao da posvećenje crkve ne samo doživi, nego i mnogo godina preživi! Kaptolu neka nadalje bude preporučena crkva naša! U kaptolu se ne samo moralna, nego i fizična, ako tako reći smijemo, neumrlost predstavlja: nitko dakle od njega ni sposobniji ni valjaniji nije, da djelo sveto čuva i unapredjuje. Dvije su stvari, na koje se bitno paziti mora. Prva, da sve, što se u crkvi i oko crkve radi i nabavlja, bude posve prama romanskom slogu, odobreno čovjekom vještakom. U tu vrst spadaju ne samo oltari, kanonička sjedala, razni ormari itd., nego i sve ruho misno, svijećnjaci, kadilo, kaleži, riječ u jednu: sve do najmanjih sitnarija. Drugo pak, na što se osobito paziti ima, jest, da se crkva ne ošteti i ne iskvari. Evo što se u sličnim stvarima obično dogadja. Jednomu nije crkva dosta svijetla, daj otvaraj dakle gdjegod nove

* Ps. 113.

prozore. Drugomu nije dosta oltara, daj dakle oslanjaj i na stupove oltare, itd. Ne može se misliti, koliko je štete i kvara tijem načinom crkvama naneseno. Kaptol upravo zato tradicionalnu nit u svakoj biskupiji bez prestanka raspleće, da umom i ugledom svojim slične nepodopštine prepriječi.

Još jedna je stvar, koja se u našim ovdje okolnostima budućim biskupima i kaptolu vruće preporučiti mora. Crkva je velika i ugledna, a mjesto Djakovo malo, u kom je, kako i iskustvo uči, jako teško pristojan kor, to jest pristojno i službi božjoj odgovarajuće pjevanje i muziku nabaviti, a ipak ove dvije stvari bitni su dio službe božje i od prevelike važnosti, da se u srce i dušu slušaoca nježnija i svetija čuvstva bude i njeguju. Ta se uzvišena svrha osobito u manjim mjestima jedino polučiti dade dječačkim sjemeništem (seminarium puerorum).

Takova sjemeništa, kad bi se sposobnim načinom ustrojila, mogla bi biti na osobitu korist crkvi i narodu. U takovim sjemeništima našla bi siromaška ali darovita mladež svoje utočišće i priliku, da se izobrazi. Valjalo bi tako udesiti stvar, da u takim sjemeništima, osim posebnih nekih predmeta, i svi ostali predmeti, koji se u našim gimnazijama uče, predavani budu, da ako koji mladenac možebiti ne bi volje imao posvetiti se svećeničkomu staležu, u svijetu svoje nauke nastaviti može. U takova sjemeništa mogli bi djecu svoju smjestiti i oni odlični roditelji, koji žele, da im se djeca u religioznim načelima, što je današnjemu vremenu toliko nužno, učvrste. U tima sjemeništima imala bi se djeca osobito u pjevanju i muzici vježbati, čim bi se crkveno pjevanje i muzika i u tim manjim mjestima na onaj stepen uzvisiti mogla, koji uzvišenoj svrsi službe božje odgovara. To je po našem mnijenju jedini način, kojim bi se velikomu dosadanjemu nedostatku u toj velevažnoj struci doskočiti moglo. Hvala Bogu, u nas u Djakovu opstoji jurve u tu svrhu zadužbina od 150 od prilike hiljada forinti. U toj svoti, ako se, kao što o tom ni dvojiti ne smijemo, dobro čuvala i uložila bude, siguran zalog leži, da će jednom biskupija do te važne stečevine doći.

Po našem mnijenju još bi troje trebalo, da crkva djakovačka pristojni vidik zadobije. Prvo: morala bi se južna strana biskupske zgrade porušiti, da ne priječi pogled na crkvu s te strane. Strana pak prednja, istočna, imala bi se u romanskom slogu čistom pečenicom (Rohbau) popraviti i još na jedan sprat uzdići, da se za knjižnicu i arhiv pristojne prostorije dobiju. Tada bi istom rezidencija vanjskim svojim obličjem susjetki svojoj crkvi odgovarala. Ovo je zadatak, koji biskupi danas sutra proizvesti imaju.

Drugo: valjalo bi kuće uzduž crkve sa sjeverne strane premjestiti. Tijem bi se trg, što je nužno, raširio i močvara od crkve odbila. I onako ljudstvo tu zbog prevelike vlage živjeti ne može. To će, nadamo se, općina u sporazumljenju s biskupom proizvesti.

Treće je zamašnije i dulje dakako vremena treba da se izvede, a to jest: valjalo bi kuće kanoničke smjestiti u red dviju bližnjih ulica. Sadašnje mjesto tih kuća nisko je i močvarno. Negda je tu bez dvojbe tekao opkop gradski. Pače valjalo bi sjemenište i sjemenišnu crkvu

prenijeti na mjesto stare ljekarne. Tijem bi mjesto dobilo prostrani trg i lijepo šetalište, kad bi se tu s vremenom posadili divlji kesteni. Na posljetku tuj bi se imala dva lijepa javna zdenca iskopati, da si općina dobre i zdrave vode dobavi. Osim toga u slučajevima požara takvi su zdenci od prijeke nužde. Opetujemo, da ovo ne ima prešnosti, treba ostaviti vremenu, da to proizvede; na priliku kad se bude radilo o tom, da se dječačko sjemenište gradi, onda se o tom govoriti može. Tri su sile, koje bi u tu svrhu složno raditi imale: biskup, kaptol i općina, koja bi se tijem ponajviše koristila. O biskupu i kaptolu ne može biti dvojbe; a ni općina ne bi se smjela sustezati, tijem manje, što joj sredstva dopuštaju podupirati nakane biskupove. Općina ima više stotina jutara općega pašnjaka. Ovo zemljište, kojemu će cijena svaki dan rasti, po najnutarnjijem biću svom ima služiti općim kulturnim svrhama. Evo općini glavnice za malu realku, koju si želi, i za poljepšanje mjesta, koje ujedno zdravstveno stanje popravlja. Biskup je upravo s tom namjerom velikodušan naprama općini bio.

Tijem završujemo opis stolne crkve djakovačke, koja imade ne samo religiozni, nego i po naš narod kulturni zadatak. Umotvorine bjehu za sve zemlje i narode prava učilišta, iz kojih se kratkim i uspješnim putem širila prosvjeta i ugladjenost. Narod bez umotvorina jest ujedno bez uzora za svoj viši duševni život. Što smo u taj opis upleli svakojakih refleksija, koje kano da ne stoje u tješnjoj svezi s opisom samim, učinismo iz razloga, da opis bude poučniji i zabavniji, a dala nam se ujedno prilika očitovati neke misli svoje, koje želimo da nam se odbiju na račun svoje odanosti prama vjeri i domovini.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1874, br. 5—18. i „Stolna crkva u Djakovu. U Zagrebu 1874").

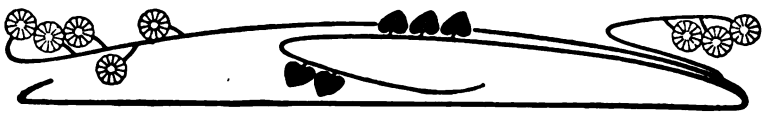

4 SLIKE U STOLNOJ CRKVI DJAKOVAČKOJ.

Vrlo nam je drago, što čitateljima „Glasnika“ priopćiti možemo, da je ovih dana prva slika na lijepu (al fresco) u našoj novoj stolnoj crkvi dovršena. Sudeći po ovoj prvoj slici možemo si predstaviti, od koje važnosti bit će za monumentalnu crkvenu umjetnost u našoj domovini onaj veličanstveni niz slika, kojima će slavni Seitzi našu divnu crkvu ukrasiti. Ove slike mogu se u našoj domovini smatrati prvim pojavom na polju one uzvišene crkvene umjetnosti, koja je kod drugih naroda toli cijenjena bila. Bit će ove slike od velike znamenitosti i za naše svećenstvo, koje će prigodu imati naučiti se poznavati, što je krasno, ukusno i uzvišeno, te će po tom odgovarajući svomu uzvišenomu zvanju u svom djelokrugu dostojnim načinom i za umjetnost zauzeti se moći, i tim svoju izobraženost i revnost za slavu božju i u toj struci posvjedočiti. Za sada pak bilo bi dobro, da se domaće naše svećenstvo sjeti na naredbu dijecezansku, koja propisuje, da se bez dozvole i odobrenja duhovnoga stola ništa u crkvi raditi ne dade. Sa žalošću moramo reći, da višeput svećenstvo u pogledu nutarnjega uresa crkve mnogo potroši, a zabadava. Mnogo je bolje, da zidovi crkveni ostanu bijeli, nego da se slikama narese, koje su višeput prava karikacija umjetnosti.

Mislim, da će čitatelje „Glasnika“ zanimati, ako koju o toj prvoj slici g. Seitza mladjega prozborimo.

Slika ova predstavlja nam k r š t e n j e I s u s o v o. Cijeli predmet podijelio je umjetnik veoma vješto u tri grupe.

U sredini je Isus sa sv. Ivanom. U Isusu golom osim pasa i stojećem u vodi slika je čovječjega ideala. Ruke je na prsima sklopio te je sav u molitvi i razmatranju. Vidi mu se na licu i u svem položaju, da je počeo obavljati sveto otajstvo poniznosti, dovršeno na drvetu križa, da ljudsku oholost i njezine posljedice izliječi. U molitvi čini se da nutarnjim načinom moli: „Otče! daj, da nijedan izgubljen ne bude od onih, koje si mi dao i koji će sv. krštenjem dionici postati muke i smrti moje.“ Molitva, s kojom je počeo i dočeo spasitelj sveto djelo otkupljenia. I ne-

vješto oko odmah spazi u golom tijelu Isusovu izvanrednu pravilnost risanja i divnu gipkost linija, što spojeno sa prozračnom tako rekav inkarnacijom tijela božanstvenoga čini, da se jedva oko od prilike spasiteljeve odvratiti dade.

Čin sv. krštenja obavlja sv. Ivan, prava prilika pustinjačke strogosti, slavna vjesnika pokore, koju koliko riječju toliko strogim životom prodikuje. Tijelo mršavo i koštunjasto pokriva plašt pustinjački. Noge su gole. S lijevoga ramena zbacio je plašt, da tim prostije sv. krštenje obavi. Kosa i brada duga i razvezana, lice i cijelo biće krstiteljevo govori strahopočitanje i pobožnu revnost; prvo, jer mu je u dio palo krstiti onoga, komu vrijedan nije ni opanaka zazriješiti (Mat. III, 11.); drugo, jer mu je dostojno odgovoriti milosti i zvanju božjemu, koje ga pretečom i krstiteljem sina božjega učini.

Ovu grupu dovršuje više glave Isusove i Ivanove golub, simbol Duha svetoga, iz koga se izobiljem razlijevaju traci božje milosti, u kojima se odzivaju: prvo, riječi vječnoga oca: „Ovo je sin moj poljubljeni, koji mi je srcu prirastao" (Mat. III, 17.); drugo, one obilne milosti božje, koje se sv. otkupljenjem našim razlijevati počeše i razlijevati se imaju do konca vremena.

Na desnoj strani slike nalaze se tri angjela u slici triju mladića. Jedan tih angjela drži svite Isusove, a druga dva ubrus, da tijelo Isusovo poslije krščenja otaru. Ta je grupa neizmjerno lijepa, ili motrio divnu harmoniju boja, ili krasna odijela sa bogatim i vrlo vješto izvedenim naborima, ili položaj i grupiranje angjela, ili ljepotu, nevinost svetih duhova i pripravnost njihovu na službu božju. Sve to živo izrazuje onu izreku Duha svetoga: „Sunt administratorii spiritus in ministerium missi propter eos, qui haereditatem capient salutis." (Hebr. I, 14.). U toj struci čini nam se da se je umjetnik uspeo do najveće visine. Mi barem po svoj Italiji nijesmo vidjeli nigdje liepših angjela. Tkogod ima nježno srce i zdravo oko, neka pogleda klečećeg angjela s najdesnije strane, ter će, uvjereni smo, udilj naći, da je sud naš posve pravedan.

Posljednja grupa, slici s lijeva, učenici su Ivanovi pripravljajući se na krštenje. Medju njima tri lica vrlo vješto grupirana, tako da medju dvojicom mladjom kano krasan posve umjetan kontrast stariji u polovici stoji. Ta starija posve još odjevena osoba kano da svoje drugove gole do plašta i pripravne na krštenje revno pita, o čem se radi, pače čini se, kao da ih kori, što tako živo naprijed hitaju. Lijevi od tih mladića ruke je na prsima raskrstio u znak adoracije i poklonstva; desni pak živom animacijom starcu odgovara i tumači sv. otajstvo. Ova osoba bez dvojbe spada medju najbolje i najizvrsnije u cijeloj slici, pravi remek i što se položaja i što se izraza i karakteristike tiče. Risana je pak i pisana slika upravo plastičkom izvrsnošću, tako da bih skoro rekao, da je iz mramora načinjena, te se čini, da u toj slici kakvu grčku statuu nazireš. Vidi se, da slikar nije zabadava u vječitom gradu učio, muzej vatikanski pohodio, a bez dvojbe da ga je kod iznašašća ove slike Sikstinska kapela i posljednji sud Michelangelov, napose pak figura Isusova nadahnula. Učenik sjedeći svojim indiferentnim licem valjada

je simbol onih, koji u crkvi božjoj sv. otajstva hladnokrvno primaju ne osjećajući onako živo, kao što bi morali, vrhunaravnu njihovu krepost.

U perspektivi vidjaju se još i drugi učenici. Cijelomu pak činu neki prijazni značaj daje naslikano vedro nebo s okolicom ukrašenom lijepim drvećem, kojom izmedju niskih brežuljaka Jordan teče.

Kad bismo mi imali znanstveno označiti vrst ovoj slici u tradiciji 14-tog vijeka, na koju se oslanja, mi bismo po slabom sudu našem rekli, da ova slika spada u vrst klasičkoga naturalizma u najboljem smislu, koji je do najljepše savršenosti doveo Masaccio i Masolino u Fiorenci. Tko od naših čitatelja ima zgodu posjetiti Fiorencu, neka udje u crkvu Del Carmine, a u njoj u tako zvanu kapelu Brancaccievu. Tuj će vidjeti divne proizvode dvaju više hvaljenih slikara, pred kojima su se poklonili najveći umovi, n. pr. božanstveni Ra fael Urbinatski i prijatelj njegov Fra Bartolommeo. Izvanredna je zasluga Seitzeva, što nastavlja staru tradiciju, dugovječnom propalosti (décadence) pretrgnutu. Čuli smo, da je ovih dana došav ženica u crkvu pred slikom Seitzevom klekla i skrušeno se Bogu molila. Ovaj čin proste pobožnice mnogo više veli i mnogo uspješnije hvali Seitza nego sud naš, koji ovim izričemo. Slika svaka religiozna ima biti tumač Sv. pisma i neka vrsta prodike, koju nepokvareno srce prostih ljudi višeput bolje shvaća nego ohladnjeli duh učenjaka.

Mi ćemo s vremenom, koliko znamo i umijemo, progovoriti i o ostalim slikama naše crkve.

Opisali smo prvu monumentalnu sliku u crkvi stolnoj djakovačkoj dogotovljenu slikarom Seitzem mladjim. Opaziti nam je, da je slika izvedena po svojstvenom narisu slikara. Overbeckovi bo kartoni još se ne izvadjaju. Oni su opredijeljeni za kupolu i apside. Budući pak da je kupola odveć visoka i budući da nije obla, te ne polazi odmah iz svoga početka u svodove, nego se iz četverokuta stubokce diže u osmokut, kao što to narav cijeloga crkvenoga stroja zahtijeva, zato ne bi se slike odozdo iz crkve dovoljno opazile. Overbeckovi kartoni dakle ne će se ni izvadjati, nego će mjesto njih u kupoli postavljeni biti simboli odnoseći se na zvanje i život sv. Petra, komu je crkva posvećena. Kartoni Overbeckovi za sada se nalaze izloženi u austrijskom muzeju u Beču; pak ako i ne će žalibože resiti našu stolnu crkvu, resit će ipak našu narodnu zbirku u Zagrebu i bit će našoj mladeži, koja se umjetnosti posvetila bude, vječitim ogledom, koji slijediti valja; jer nije dvojbe, da je slavni Overbeck bio najveći religiozni slikar našega vijeka, vjeran sljedbenik i drug neumrlih i nedostiživih trecentista i kvatrocentista, Giotta, Avanzija i Angelika Fiesola, koje dan i noć učiti i po mogućnosti slijediti ima svaki mladić, koji misli u religioznoj umjetnosti do ikoje znamenitosti dospjeti.

Druga slika u našoj crkvi dogotovljena je Seitzem starijim. Oba Seitza, otac i sin, jednim te istim pravcem idu s tom medjutim samo razlikom, što mladji vjernije slijedi stope škole florentinske petnaestoga vijeka. U slici starijega Seitza polag stare sljedbe opaziti je više tragova novije škole, i to ako se ne varamo velikoga Corneliusa, komu je stariji Seitz

učenikom bio, a sada je sljedbenikom. Poznato će biti, da si je Cornelius pod prosvijećenim pokroviteljstvom kralja Ljudevita neumrlost stekao u pinakoteci monakovskoj i u crkvama monakovskima. Seitz stariji bješe ne samo učenikom, nego i suradnikom Corneliusovim u Monakovu. Mi smo imali prilike Corneliusove slike u Monakovu i Berlinu vidjeti. Prava je naslada za čovjeka, koji se iole umije za idealima zanesti, slike Corneliusove promatrati. Mi se dobro sjećamo na jedan Corneliusov posljednji sud, koji je medjutim polag sve svoje ljepote i izvrsnosti želju u nama probudio, da je slikar malo manje Michelangela u Sikstini, a malo više Angelika u Orvietu, Orcagnu u pisanskom groblju slijedio. Stariji Seitz mnogo je radio u Ateni i povodom tijem, da bolje prouči Bizantince, dulje vremena boravio u Svetoj gori (Atosu).

Slika Seitza starijega u našoj crkvi predstavlja Isusa, kako bolesne i nemoćne liječi, što je šimbol živi onoga božanstvenoga lijeka, koji dušama našima pruža svagda, kad se pouzdano i skrušeno na njega obratimo. Isusu s lijeva nalaze se bolesnici jur ozdravljeni, s desna nevoljnici k njemu hrle i pomoć u njega pitaju; Isus sam u središtu nalazi se upravo u svetom činu — koji još traje. Okrenuo se na desno i vidimo ga samo u profilu polovicom lica. Čin se obavlja pod vedrim nebom, a za samim činom vide se vrata gradska i sam grad. Drago nam je vele, što se na toj slici i zgrada nalazi, i to zgrada vrlo lijepih romanskoga sloga.

Jedna od tih zgrada ima vrlo krasni peristil, to jest predvorje sa kolumnama i svodovima, da ne mogu biti ljepši. Opetujemo, da nam je drago i takovih zgrada u našim slikama vidjeti, da se i tijem boljemu ukusu priuči naš narod, jer žalibože sve, štogod se u nas ili crkvenih ili civilnih zgrada gradi, tako je slabo i neukusno, da pod estetičkim vidom upravo ništa i ne vrijedi i ukus nam više kvari nego čisti. — Mi mislimo, da bi upravo uzvišenomu zvanju svete crkve dolikovalo, da se u tom obziru na čelo postavi našemu narodu. Umjetnost, žrtvom golgotskom posvećena, i ona služiti ima svrhama božje providnosti, narodu na izobraženje i oplemenjenje. Ne može biti dvojbe, da je umjetnost od 16. stoljeća počevši poglavito zato propadala, što su svećenici na nju svaki upliv izgubili. Crkva pak i svećenstvo u srednjem vijeku preobilno su se i vele uspješno umjetnošću poslužili u zvanju svom. Divni su zaisto plodovi, koje je duh kršćanski na polju svakovrsne umjetnosti u srednjoj dobi proizveo, tako da se s njima ni iz daleka ništa po našem barem mnijenju prispodobiti ne da, što je klasička umjetnost starih Grka i Rimljana stvorila. Sve, što je graditeljstvo, slikarstvo i vajarstvo od 10. do 15. vijeka uzvišena stvorilo, sve se je to u crkvi steklo, da svrhama božjima i ljudskima služi.

Isto to valja o muzici i pjevanju. Danas žalibože što se u tom obziru uzvišenim svrhama službe božje posvećuje, većom stranom mnogo je lošije od onoga, što svjetskim zabavama, koje su kadšto vrlo dvojbene naravi, služi. Pak se ipak tužimo, da su nam crkve po svecima i nedjeljama prazne. Stari koludri i stari svećenici ne samo da su umjetnost štitili i svakim načinom podupirali, nego upravo mnogi od njih najveći su

umjetnici bili. Najljepše crkve po Italiji, Maria Novella u Fiorenci, Sopra Minerva u Rimu, Giovanni e Paolo, Dei Frari u Mlecima proizvodi su svećenički. Najdivnije minijature, najuzvišenije slike svećenici su negda sami slikali, n. pr. naš Clovio, Angeliko Fiesole i brat mu Benedetto i t. d. Sad se to od svećenika ne zahtijeva; ali se ne samo s obzirom na opću izobraženost, nego upravo s obzirom na zvanje svećeničko danas od svećenika zahtijevati mora, da umjetnost razumije, da zna rasuditi stara i nova djela umjetnosti i razlučiti zlo od dobra; zahtijeva se od svećenika, da ne podupire ništariju, kukavštinu, nego da pod okrilje svoje uzme pravu umjetnost, koja često puta propada zbog pomanjkanja pomoći, koja se izobiljem zlomu i pokvarenomu ukusu pruža. To je jedini način, da se umjetnost ne samo u crkvi, nego po njoj u svijetu preporodi i oplemeni, dokazav tim, da je i ona dionicom postala onoga preporodjenja, koje se na križu obavilo.

Zato se danas u Francuskoj i Njemačkoj predaje mladeži crkvenoj nauka o umjetnosti. U Beču bogoslovi svakim četvrtkom slušaju predavanja upravitelja muzealnoga g. Eitelbergera. Samo se kod nas još spava i potreba ta ne osjeća. Zato sve, što imamo starih umjetnina ter je nepravdom vremena oštećeno, ne samo da se ne popravlja, nego se od dana do dana sve više grdi i izopačuje. Što se pak nova gradi i namiče, to upravo ništa ne znači i novac je većom stranom utaman bačen. Mi, koji ovo pišemo, prijatelji smo i štovatelji svećenički. Znamo mi njegove velike zasluge cijeniti; ali baš upravo zato bismo željeli, da i u tom obziru prvo se svećenstvo probudi i ostalomu narodu na čelo stavi. Svatko zna, koliko je pokojni Montalembert crkvu katoličku ljubio, koliko je katoličko svećenstvo štovao; pak je upravo on prije 30 do 40 godina isto tako ko mi danas na svećenstvo francusko se tužio u svojim spisima: „Du vandalisme en France, De l' état actuel de l' art religieux en France, De l' attitude actuelle du vandalisme en France". Uopće se tomu slavnomu mužu, pak tada Riu, koji je klasičko djelo pisao: „De l'art chrétien", zahvaliti ima, da se je vandalizmu u Francuskoj na put stalo, da je umjetnost boljim pravcem pošla; napose pak, da je svećenstvo francusko važno svoje zvanje u tom obziru ozbiljnije shvaćati i vršiti počelo.

Možebiti će biti tko, koji će čitajući ovo reći: Lako je to pisati, ali otkale našemu narodu novaca, da umjetnih crkava i t. d. gradi, da skupih umjetnih slika i kipova kupuje? Tomu odgovaramo: I vele novaca dâ se u tutanj potrošiti, ko što je to tri sto i više godina za vrijeme dekadencije i barokizma bivalo, a čestoput još i dan danas biva. A malim novcem dadu se lijepe stvari sagraditi. Evo živoga primjera: Irski narod najnesretniji je na svijetu; on je pravi mučenik. Sve mu je oteto, i zemlje i crkve njegove; tudjin je ostao u vlastitoj domovini, a harač ljuti daje stranim svećenicima, koji medju njim i ne prebivaju; pak ipak taj slavni mučenik i sirotan što crkvica i kapelica od 30 do 40 godina zida, sve je krasno i vrlo umjetno u slogu gotičkom, ko što to svjedoči Montalembert, koji je svu Irsku proputovao. I naš narod rado na crkve daje; dosta se u nas na slične stvari troši, samo bi valjalo, da se svećenici u

nas s onim znanjem i onom voljom, ko što to irski svećenici čine, na čelo naroda stave. Još jedanput velimo, da ne pišemo ovo, da korimo, nego da zamolimo svećenstvo, da o tomu misliti i, kako bi se stvari na bolje obratiti mogle, promatrati stane. Duši bi lijepo mjesto spremio, ko bi od mladjih i učenijih svećenika složio i izdao djelo pod naslovom od prilike: „Archaeologia sacra" ili „Aesthetica sacra", koje bi prostim, posve praktičnim načinom tumačilo, što je umjetnost crkvena, što je u tom obziru uzvišena u srednjem vijeku stvoreno, što bi valjalo nasljedovati, i t. d. Djelo bi se to lako sastaviti dalo iz djela, koje je u tom obziru pisao učeni Lübke i Lützow. Slično djelo imalo bi se barem dvaput na nedjelju u sjemeništima našima predavati. Mi barem scijenimo, da takvo djelo na bitnost bogoslovnih nauka spada i da bi jednoj od najprečih potreba našega naroda i naše crkve odgovorilo.

Upravo kad nam je ovo pod perom bilo, čitasmo dopis iz Zagreba u „Obzoru" od 8. prosinca (1873.), u kom se govori, kako je crkva sv. Marije u Kaptolu popravljena. O istom predmetu govori i „Katolički list" od 11. prosinca. Ovo su vrlo povoljni pojavi. Vidi se iz toga, da naš narod rado troši na crkvu i umjetnost, samo bismo rekli, da se i u istim dopisima očituje premalo znanja o pravoj umjetnosti. Mi crkvu sv. Marije u Kaptolu ne poznajemo. Ako je u tri ladje razdijeljena, ako u osnovi predstavlja križ latinski, ako u raskršću imade kupolu, ako svetilište ima apsidu (polukrug), ako i u prozorima i u vratima svuda vlada obla linija, ako je sanktuar naprama ladjama malo uzdignut, tada ne ima dvojbe, da je crkva romanskoga sloga i da spada medju rijetkosti u našoj zemlji, da joj je doba postanja 13. stoljeće i da je bez dvojbe najstarija crkva u Zagrebu, jer ostale crkve, kao što stolna, crkva sv. Marka, pak i crkva franjevačka u Kaptolu, koju smo samo mimoišav nekoliko puta vidjeli, gotičke su, dakle bez dvojbe nešto poslije zidane, kad se je naime iz obloga svoda romanskoga razvijati počeo svod šiljasti, gotički. Vrlo bi vrijedno bilo proučiti kolumne ili pilastre, na kojima svodovi počivaju. Iz njih pak iz svodova moglo bi se doba crkve potanko označiti. Vrlo bismo rado takodjer vidjeli predikaonicu i taj bas-relief predstavljajući Ivana Krstitelja, kako u pustinji riječ božju pripovijeda. Što se veli, da je prije sto od prilike godina kanonik Matković i mramorne oltare postavio u toj crkvi, žalosno je. Namjera toga kanonika bila je bez dvojbe sveta; ali ti oltari zacijelo ništa ne vrijede i crkvi, ako je zbilja sloga romanskoga, nimalo ne dolikuju. Sva se njihova vrijednost sastoji u kamenu, estetičke pak vrijednosti ne imaju nikakove. Bojimo se, da i ono, što se veli, da je crkva narisana i pozlaćena, u tu istu vrstu spada. Slične crkve ne dadu se drukčije popraviti, nego da se pozove arhitekt, koji staru umjetnost skroz i skroz razumije, pak da se osnova napravi, kako bi se crkva iz temelja popravila i prvobitnoj svojoj ljepoti povratila. Montalembert u svom djelu „Du vandalisme en France" razlučuje vandalisme destructeur i vandalisme constructeur. U ovu drugu kategoriju svi mi žalibože spadamo. A ne može se misliti, koliko je prvi vandalizam crkve zagrebačke, a napose pak stolnu crkvu nagrdio. Bogu je plakati, da se na svom mjestu ne osjeća potreba, da se

ta lijepa crkva popravljati i u stari svoj lik povraćati počne. Mi smo nakanili o tomu jednom opširno progovoriti. Što se pak one misli tiče, koju dopisnik iz Zagreba nagovješćuje, to jest da se crkva sv. Marka ruši i druga zida, to je vrlo nesretna misao, kojoj se valja sa svom silom oprijeti. Mjesto, gdje se ta crkva nalazi, vrlo je lijepo i za crkvu posve pristojno. Ako bi se štogod na tom mjestu rušiti imalo, to bi se rušiti morali dvori banovi, koji prvobitno tu stajali nisu. Tijem bi se veći prostor dobio na trgu Markovom. Za banove dvore, da o tudjoj milostinji i laski ne živimo, kupiti bi se imala kuća Dragutina Jelačića na Južnom šetalištu i tuj sazidati zgrada slična zgradama florentinskima srednjega vijeka. Crkva sv. Marka nipošto se ne bi rušiti imala. Crkva sv. Marka prvobitno je bila lijepa crkva gotička, koju je vrijeme i vandalizam ljudski pokvario i nagrdio isto tako, kao i katedralnu crkvu. U crkvi sv. Marka sve, što služi službi božjoj, prava je pravcata parodija na službu božju, ali nije mnogo bolje ni u katedralnoj crkvi. Crkva sv. Marka nosi na sebi još nedvojbenih dokaza gotičkoga stroja. Prozori su u apsidi još gotički. Okosnice iliti rebra u apsidi i sanktuariju svjedoče isti stil. Ulaz sa južne strane gotički je, a prije nekoliko godina, kad smo u toj crkvi bili, još se je vidjela na sjevernoj strani kod ulaza u sanktuarij vrlo lijepa gotička konsola sa okosnicom svojom, koja se u vis diže. Pače ako se ne varamo, ista konsola na sebi još nosi tragove stare pozlate, što je takodjer gotičko. Ta se crkva dakle nipošto ne bi smjela rušiti, jer bi to bio strašan vandalizam, nego bi se ta crkva imala iz temelja popraviti i svojoj izvornoj formi povratiti. Mi smo nedavno zamolili arhitekta Schmidta, prvoga u Njemačkoj i Austriji gotikera, da prošav kroz Zagreb previdi malo tu crkvu i kaže nam, bi li se mogla popravit. On nam je odlučno odgovorio, da je crkva bez dvojbe gotička i da bi se lako popraviti dala, a poprava bi stajala 60 tisuća forinti. Recimo, da bi poprava stajala dvostruko, ipak bi to bio veliki dobitak naprama pol milionu forinti, što bi inače takova zgrada nova stajala, kao što to stoji crkva kod Weissgerbera u Beču. Rušiti pak crkvu sv. Marka, a zidati crkvu, kakove se u nas obično zidaju, to bi bilo zaman novac trošiti i podjedno dva glavna grijeha du vandalisme destructeur i du vandalisme constructeur na našu veliku sramotu i štetu počiniti.

Mi ćemo o crkvama i zagrebačkima i o drugima nekima u našoj zemlji opširnije progovoriti. Skrajno je doba, da se u tom obziru istina rekne i priznaje.

Ali povratimo se k našoj slici. Te su zgrade romanske, jedna manja naginje na orijentalni, druga veća na fiorentinski kip. Na velikim vratima, koja u grad vode jest prozor. Na tom prozoru stoje i čudo, koje se zbiva, sa živim ganućem gledaju dva lica, jedno mladje, drugo starije. Tuj je slikar po običaju starih slikara sebe samoga i svoga sina naslikao. U predvorju, koje smo malo prije spomenuli, nekoliko je takodjer osoba u živom razgovoru. Iz treće pak velike zgrade nose na nosilima bolesnika u vodenoj bolesti. Žena i dijete za njim gledaju plačući i naričući. Valjada su sirotice svu nadu izgubile, da će vojnu i ocu igda pomoženo biti. U daljini vide se brda i stabla razna. Isus sam po staroj najboljoj

tradiciji slikan je u tunici crljenkastoj, zagasite masti, a ogrnjen je plavim plaštem. Položaj tih halja, nabori i gradacija boja posve svrsi odgovara, a licem je Isus uzor ljepote, kosa mu se sa obadvije strane vrlo lijepo razlijeva, a resi ga brada, koja čovjeku tridesetogodišnjaku od prilike odgovara. Upravo je u svetom činu. Iz lica mu prozire osim božanstvene milote i dobrote blaženi mir i potpuno pouzdanje u vječitoga oca svoga i samoga sebe. Dočim je sve oko njega u nekom svetom strahu, u silnom očekivanju, u živom gibanju, tako da se je to čak sv. Petra apostola dojmilo, koji revniji i živahniji od ostalih apostola bivši i sam se u čudu nalazi, što i licem svjedoči ter dignutim rukama valjada ujedno i zahvalnost prama Isusu govori, a druga dva apostola Ivan i Jakob o božanstvu Isusovom ubaviješćeni posve mirni stoje i čekaju, da ih meštar na službu svoju i nemoćnikâ pozove — djeluje Isusov božanstveni mir vrlo dobro na motritelja pak i nehotice radja pobožnu misao: čudesa tvoriti i vrhunaravne čine obavljati posve odgovara biću Isusovomu. U svem položaju Isusovu, u njegovu licu i gibanju njegovu ko da čitaš: on je doduše otkupio sav svijet, ali je prirodjeno svetomu biću njegovu djelo ljubavi i milosrdja obavljati osobito nad sirotinjom, nad bolnim i nevoljnim svijetom. Čini se, da čuješ riječi svete, koje nevoljnicima govori: „Hodite k meni, koji ste bolni i preterećeni, i ja ću vas ozdraviti i razgaliti.“ Dijete je žensko pred Isusom u naručaju majčinom, koja kleči, da se Isusu pokloni i prošnju mu svoju ponizno prikaže. U licu joj čitaš žal i pečal za djetetom; ali ujedno i pouzdanje u Isusa. Dijete čini se da je padavicu imalo; ali kako se je Isus ruke i glave djeteće dotaknuo, odmah je trzavica prestala, a premda još nesvjestica traje, ipak je očevidno, da je dijete preobraženo, da će ozdraviti. Mi mislimo, da je slikar vrlo dobro učinio, što je čin trajući naslikao, da tijem cijelomu prizoru osobitu živahnost i znamenitost priskrbi, probudjujući u motritelju misao, ko da sam glavom svetomu činu prisustvuje, nukajući ga, da si i on bud u tjelesnoj bud u duševnoj bolesti svojoj od spasitelja lijeka zaprosi. Otale se u duši plemenitoj udilj sv. vjera i ljubav, a i zahvalnost prama božanstvenomu dobročinitelju radja. Nama se čini, da je slikaru posve za rukom pošlo sve teškoće s tom namjerom spojene sretno nadvladati.

Prije nego nastavimo tu stranu slike nadalje promatrati, obazreti nam se je na lijevu, gdje su obavljeni čini božanstvenoga milosrdnika predstavljeni. Za njim odmah kleči žena krvotočjem oboljela. Crpen je čin, kao što je poznato, iz evangjelja, u kom se pripovijeda, kako je nekom prilikom žensko čeljade svite se Isusove dotaklo, a Isus osjetiv, da se je sila iz njega izlila, obazreo se i ženi rekao: „Vjera tvoja, ženo, spasla te je.“ Vrlo je prostim i istinitim načinom označeno, da je to čeljade slično ženi evangjeoskoj tijem, da je sirotica klečeći lijevom rukom oči i lice pokrila, dočim je desnom halju Isusovu, od koje se zdravlju nada, prihvatila. Neizmjerno je lijep i naravan položaj te ženske, izvanredno lijepo i krasno ruho, nabori istiniti. Vidi se, da je umjetnik stare kipe učio, a da ga se rugota, koju danas ženske glave kadšto na se meću, hvala Bogu dojmila nije. Malo dalje za Isusom stoji čovjek u potpunoj

dobi muževnoj. Semitičkoga je porijekla. Slijep je bio, mlada ga je kćerka dovela; ali je jurve božjom milošću progledao. Siromah slijepac, pred kojim se na jedanput svijet otvori, sav je zabunjen; ne zna, je li istina, što vidi, ili je samo opsjena, ne zna, sanja li ili je na javi. Kao što u sličnim slučajevima bivati mora, oči su mu se daleko rastvorile, obje je ruke i nehotice na oči digao, kao da dvojeći siromah vas svijet pita: „Što je to? Je li moguće, da sam progledao?" — Isto se čuvstvo i djeteta dojmilo, i ono siroče kano zatravljeno puno nevinosti i ljubavi k ocu hrli te brižno ruke k očevomu vidu diže i ko da govori: „Ah bože mili! Je li moguće, da si se bajku momu smilovao? Je li moguće, da te, oče, više vodati ne ću, nego da ćeš ti u svijetlu božjem i majci i meni odsele vodjom, hranom i obranom biti?" — Mi ne znamo, jeda li je igda umjetniku za rukom pošlo živahnije i izrazitije nutarnja čuvstva duše na licu i cijelom položaju očitovati, nego je ovdje Seitzu starijemu. Svatko i najprostiji, koji oko na ovu scenu baci, odmah će shvatiti, o čemu se radi, odmah će zavapiti: „Ovomu je siromahu slijepcu Isus vid povratio."

Poznato je, da medju stotine stvari, na koje paziti valja u umjetnosti, spada kano glavna stvar izraz nutarnji duše, koji prostim i naravnim načinom tako odgovarati ima namjeri slike, da svaki zdravoga uma i srca motritelj može istu potpuno shvatiti i dokučiti. U tom su upravo tako zvani trecentiste i kvatrocentiste majstori bili. Zato markez Selvatico u svojim krasnim predavanjima na akademičku mladež mletačku ne može da joj dosta preporuči Giotta i školu njegovu. Stvar se čini na prvi pogled laka, a ipak je neizmjerno teška. I tuj ko svagdje valja ono staro: „Est modus in rebus sunt certi denique fines, quos ultro citroque nequit consistere rectum." Vrhunac, do koga se u tom obziru doviti može samo veleum, jest, da tako reknemo, punctum mathematicum. Obični umjetnici ili se stvari ne domaše ili ju, što je možebiti još gore, premaše. U tom obziru, ko i u svemu velikan je pravi i upravo nedostiživ Lionardo da Vinci. Njegova Posljednja večera u Milanu u tom pogledu pravi je unicum, rekli bismo upravo bez pretjeranja: viša inspiracija. Neizmjerna je šteta, što se je to pravo čudovište umjetničko odmah kvariti počelo. Već poslije kratkoga vremena, kad ju je umjetnički Plutarh Vasari gledao, ljuto je oštećena bila, a što istom danas? Pak ipak i danas, kad čovjek tu sliku prvi put ugleda, od čuda kanoti zapanjen ostane i živo osjeća, koliko neizmjerno za istinom ostaju sve one kopije, sve one štampe, kojih je na stotinu ta slika doživjela. U toj slici i takoj, kakva je danas, sve je divno, sve je božanstveno, dakako za čovjeka, koji je tanke duše ter se lako za idealima i poezijom zanese. Ima tupih ljudi, koji ništa ne ćute pak im je sve na ovom svijetu jedno, samo nek se dobro i udobno živi. Nesretna vremena, kad taki duh narodom zavlada! Mi smo imali priliku tu divnu sliku vidjeti i nekoliko ura pred njom u društvu umjetnika provesti, pak velimo i još jedanput: sve je na njoj divno. Da se pak na ono vratimo, o čemu govorimo, poznato je, da Isus u sredini te slike raširiv ruke apostolima govori: „Evo me žrtvom živom, da vas svijet i vas otkupim, evo me hranom vječitom, da vas svijet i vas svoje naravi dionikom učinim, evo me vašega pravoga

prijatelja i dobročinitelja; pak će me ipak jedan od vas izdati." Kad čovjek baciv oko na divne one četiri grupe na troje, u koje je Lionardo razdijelio svoju sliku, potraži lice Judino, odmah ga poznaje, odmah mu čita na licu, kako su ga se preljuto kosnule riječi Isusove, premda s božanstvenom blagošću izušćene. Odmah ga, velimo, čovjek poznaje, premda ga je slikar tankim i rekli bismo skoro samo nevidivim potezom i migom oka označio. Ali u tom se upravo veleum sastoji. Drugi bi srednji slikar Bog zna kako pregnantno Judu označio, a tim bi upravo cilj svoj promašio i u barokizam zagazio, ko što se to na mnogim Posljednjim večerama vidi.

Za ozdravljenim slijepcem u našoj slici još se jedan iscijeljeni bolesnik nahodi. Nogu, koja mu je ozdravila, razvezao je i na glavicu slomljenoga stupa postavio, a polag njega stoji majka i valjada žena. Sve troje duboko su tronuti i čude se. Žena od radosti suze lijeva. Scena je i ovo lijepa i svrsi svojoj odgovara. Nama je drago, što ovaj prizor nije tako živahan kao prvašnji. Gradacija u izrazu čuvstva spada medju zakone zdrave umjetnosti, kojih se pravi umjetnik nikada odreći ne smije.

Da dovršimo opis slike, povratiti nam se je na desnu stranu. Za ženom, koja bolesno dijete Isusu prikazuje, dokocao je k Isusu kljastavac. Na koljenima siromah koca i na rukama. Ove proti ozljedi štiti četveronožni stolčić, kojim nabada, kad grede. Vidjeti je ovakih nevoljnika kadšto i u nas, više pak u Orijentu. Sustavio se nevoljnik pred Isusom i podupr'o se lijevom rukom o svoj stolčić. Oči i lice i desnu ruku digao je prama božanstvenomu milosrdniku, ko da govori: „Isuse! smiluj se i meni, daruj i meni tužnomu nevoljniku hod, da se prehraniti i životom opskrbiti mogu." Ovaj kip i licem i položajem i ruhom vrlo je karakterističan i posve prema naravi izveden. Na posljetku još jedan zbor k Isusu prilazi, a to je slijepac, koga muškić jedan vodi; slijepac pak na krkači nosi kljastavca. Valjada je slikar izraziti htio misao, da sirota siroti najprije pomaže. Dijete provodič puno je strahopočitanja ter naivno u Isusa gleda držeći kapu u ruci. Slijepac pun ozbiljnosti i svetoga pouzdanja naprijed grede, a kljastavac živo u Isusa gleda, rekao bih, da bi poletio, da mu se je krila domašiti. Možebiti da bi se ovoj grupi, premda je dosta lijepa i umjesna, premda je motiv iz Raffaelske slike „Incendio di borgo" uzet, sa estetičkoga gledišta nešto prirećі moglo. U cijeloj slici lijepa raznolikost podvržena je medjutim zakonu jedinstvenosti, bez koje ne ima u slikama napose religioznima i historičkima vrijednosti umjetničke. Tijem dospjesmo u opisivanju slike.

I mladi je Seitz drugu svoju sliku, koja predstavlja posjet Isusov u kući Marte i Marije, skoro dovršio,što kad proljećem uzbude, i nju ćemo opisati. Više tih slika teku dva ruba. U prostoru njihovu doći će kano ures slovo zlatno Sv. pisma, koje se na samu sliku odnaša. Slike ne imaju još svoje okvire. To će biti posao ornamentalnoga slikara. Tomu se je posvetio vrli naš domorodac Voltollini Dalmatinac. Ne dvojimo ni najmanje, da će njegovoj vještini za rukom. poći našu crkvu onako krasno uresiti, ko što je od prilike crkva assiska urešena. Drago nam je vele, da se našinci bave našom crkvom. Našinci

trsit će se bez dvojbe srce svoje i um svoj i uspomenu prevesti u djelo svoje. I Seitzi su starinom po svoj prilici naši ljudi. Znano je, da i naš vrli Riječanin Donegani već više godina nadzire gradnju crkvenu. Njegove su zasluge u tom obziru znamenite. Sad sprema bas-reliefe. Nadamo se, da će mu taj važni posao tako za rukom poći, da u povijesti naše crkve zauzme ono mjesto, koje od stoljeća zauzima slavni Donatello gledom na fiorentinske crkve. Imat će u crkvi našoj posla, kad doraste, i Rendić naš. Samo mu iz sve duše svjetujemo, da u Fiorenci što može više uči djela Luke della Robbie. To je biopo našem mnijenju najveći vajar srednjega vijeka, pravi Angeliko Fiesole u vajarstvu. Nek uči na vratima baptistera fiorentinskoga Ghibertija. Taj u vajarstvu ono mjesto zauzima, koje Domenico Ghirlandajo u slikarstvu; a vrata Ghibertijeva tako su izvanredno lijepa, da je Michelangelo rekao, da su vrijedna, da se u raj nebeski prenesu. Nek uči i staroga Orcagnu ter nek nikad ne prodje, a da se ne sustavi i u svoju zbirku narisâ štogod ne nariše kraj crkve Or San Michele, koja je prava perla gotičke umjetnosti, a oltaru gotičkomu u toj crkvi ne znamo da li igdje na svijetu para ima. Isklesan pak na tom oltaru u kamenu život Majke božje vrijedan je, da svaki mladi vajar klečeći ga kopira. Slavni Andrija Orcagna bio je najveći um koncem 14. i početkom 15. stoljeća, u slikarstvu, vajarstvu i graditeljstvu ravno izvrstan. Osim crkve Or San Michele od njega je u Fiorenci divni Palazzo Vecchio skupa sa galerijom na starom trgu. Orcagna je bio preteča Michelangela, u proizvodima svojim i gorostasan i ljubežljiv ujedno, što potonje ili s nehotice ili s nemoći nije postigao Michelangelo.

Budući pak da govorimo o mladim našim umjetnicima, to neka znaju, da ništa lijepa i uzorna proizvesti ne mogu, ako im je duša i srce prazno i hladno. Ako se misliš proslaviti, umjetniče, valja da krv i dušu tako rekav u kamen ili bez preneseš. Zato ti prava briga budi, da si dušu oplemeniš i rajskim idealima snabdiješ. Nikada u spasitelju svijeta ne ćeš izraziti veličanstvo i milost, ako mu se u istini u duši svojoj ne klanjaš. Nikad ispod tvoga kista ne progovori majka otajstvene ljubavi i rajske čistoće, ako se ti sam ljubavlju k nebu uznijeti i čistoćom biće svoje odjenuti ne umiješ. Uči divnoga Angelika Fiesolskoga, uči Luku della Robbiu, pak ćeš se uvjeriti, kako im iz svakoga poteza duša sama govori. Sa umjetnikom je ko sa govornikom. Zabadava se govornik nateže i napreže, zabadava sva sredstva rječitosti iscrpljuje; ako mu ne idu riječi iz srca i duše, ostaje uvijek hladan, nigda se do srca i duše doviti ne može. Tako i umjetnik da cijeloga života svoga na jednom jeditom umotvoru radi, zabadava je, ako nije misao, koju izreći želi, iz dna duše crpao, ako ju nije žarom srca svoga razgrijao, ostade mu sav trud badava, ostade mu proizvod mrtvo slovo bez ikake umjetne vrijednosti i bez ikakoga upliva.

Na posljetku samo još jednu o koloritu naše slike, Nama se boje dopadaju. Čini nam se medjutim, ko da neka žutica zemlja svud prodire, što puti (karnaciji) osobito škodi i sklad prelaza iz svijetla

u sjene buni. Na svaki način čine nam se boje mladjega Seitza čistije i skladnije, što je lako opaziti, budući da slika jednoga naprečac upravo stoji slici drugoga.

Slijedi opis treće slike na lijepu u stolnoj crkvi djakovačkoj, koju je mladji Seitz dovršio. Odnaša se slika na epizodalni čin evangjeoski, naime na posjet Isusov u kući sv. Marte, M. Mandalijene i Lazara*. Epizodalnim činom u evangjelju zovu neki čine, što su se zbili slučajem i ne imaju neposredni savez sa božanstvenim zvanjem Isusovim; a usuprot, što navlaš i namjenice spada na zvanje spasiteljevo, zovu činom sustavnim (supstancijalnim). U vrstu sustavnih čina Isusovih spada n. p. čin, kojim je Isus apostole baštinicima svoga svetoga zvanja i svoje moći postavio, kad ih je naime poslao, da po svem svijetu sveti nauk njegov propovijedaju i puk krste;** čin, kojim je Isus vlastitim svojim duhom nadahnuo apostole te ih namjesnicima svoga milosrdja učinio davši im oblast, da riješe i vežu grijehe na zemlji, jamčeći im podjedno, da će u nebu valjati, što oni dosude na zemlji;*** čin, kojim je Isus na posljednjoj večeri samoga sebe apostolima i cijelomu svijetu kao jelo i pilo dao, učiniv ujedno apostole i njihove nasljednike do konca svijeta punomoćnicima neizmjerne ljubavi i smrti svoje te predav im oblast, da žrtvu Kalvarije na spas svijeta svedjer ponavljaju i božanstveno njegovo biće medju nama pravim, živim, istinitim načinom pod prilikom kruha i vina potvaraju.****

Akoprem ova razlika, kako se vidi, ima neki temelj, ipak je i to istina, da pod uplivom božanstvenoga bića Isusova i čini tako zvani epizodalni sa zvanjem Isusovim u tijesnom savezu stoje. Nek nam bude dozvoljeno ovo nekim primjerima razjasniti. Isus n. pr. trudan i umoran u svetom zvanju svom dolazi s apostolima k izvoru Jakovljevu, da se tuj odmori i otpočine. Apostoli se razidjoše u obližnja mjesta, da hrane i pića nabave. Slučajno dodje žena Samaritanka na zdenac, da vode nagrabi. Ovu slučajnu priliku upotrijebi božanstveni spasitelj, da sa ženom zametne (zapodjene) divni razgovor, u kom se istine općenite (universalne) i vječite odzivaju. Pita Isus u žene vode, a kad žena začudjena odvrati: „Ta za Boga, ti si Žudija, pak zar ne znaš, da medju Žudijama i Samaritancima ne ima općenja, nego samo vječite mržnje i odurnosti?“ — odgovara joj Isus: „Moja ženo! Znaj, da je blizu vrijeme, pače je tuj, da svaka mržnja i odurnost medju ljudima i ljudima, medju narodom i narodom prestane; došlo je vrijeme, pače je tuj, da se prizna, da svi ljudi bez razlike pravo imaju kazati stvoritelju svomu: Oče naš, a Mesiji, koji će ih krvlju svojom posvetiti i smrću svojom sretnoj neumrlosti povratiti: Brate i naš subaštiniče; došlo je vrijeme, da svi narodi bez razlike jednim te istim pravom ne samo nebo, nego i zemlju ovu svetom

* Luk. 10, 38.
** Mat. 28, 19.
*** Iv. 20, 19—23.
**** Luk. 22, 19.

baštinom svojom nazivlju, pak u jednakoj slobodi, istini, pravdi, kreposti, u jednakoj medjusobnoj ljubavi i napretku zalog si traže i vremenitoj i vječitoj sreći. Samaritanci, veli Isus ženi, i Židije misle, da se samo na brdu Garizim i na brdu Siona žrtva ugodna Bogu prikazati može; znaj pak, da je vrijeme došlo, da se mjesto jaganjaca i kozlića i ostalih živinica žrtva sveta, čista i neumrla jaganjca božjega, koji odnima grijehe svijeta, ne samo na jednom ili drugom mjestu, nego svagdje na svijetu i u svakom narodu prikazuje; a znaj, da se Bog ne obzire na vanjštinu, na obilje i sjajnost bogoštovlja, nego jedino na srce plemenito, na svijest čistu, na namjeru svetu. Bog je duh i istina, i tko njemu služiti misli, u duhu i istini služiti mu ima. To je vrhovno načelo zakona, koji će Mesija proglasiti i primjerom svojim i smrću svojom za uvijeke potvrditi"*. Opetujemo: evo slučajnom prilikom izušćenih istina općenitih i vječitih, koje se na sve narode, na sve okolnosti i na sva vremena odnašaju; evo istina novih i dosele ni u najizobraženijih naroda u Rimu i Ateni nečuvenih, istina, koje poslije Isusa postadoše svojinom i baštinom svih ljudi, tako da ih i najprostije djetešce, koje svoj katekizam zna, dobro pojmiti i u život prenijeti umije.

Evo još jednoga čina evangjeoskoga, koji epizodalnim nazivaju, a mudrost ga Isusova obrati na postignuće svete svrhe svoje i na korist svega svijeta i svih vremena. Farizeji htjevši osvaditi i omraziti Isusa privedo e k njemu ženu nesretnicu okrivljenu zbog preljuba. „Sudi joj, vele, gospodine, po zakonu Mojsijevu, koji nalaže, da se ta vrsta grijeha kamenovanjem kazni". Bit će bilo, da je žena bila mlada i odlična, da je spadala na svojtu uglednu i obljubljenu. Mnjahu dakle licumjerci i zavidnici: ili će ženu odsuditi Isus po zakonu i tada se omraziti sa cijelom obitelju i cijelim narodom, ili će ju odriješiti i tijem se u opreku staviti sa zakonom Mojsijevim; u jednom i drugom pak slučaju naša je dobit. Ali se ljuto prevariše, jer Isus poznajući, da su osvadnici grobovi izvana bijeli, iznutra pak puni smrada, poznajući njihovu hudu namjeru, pogleda ih s onom oštrinom, koja do najnutarnjijih tajna duše i svijesti dopire, i reče im: „Istina je, žena je smrt zaslužila, tkogod je od vas čist i u svojoj duši miran, nek prvi kamenom se na nju baci". Ovo rekav poče po tlu crkvenom pisati, i to po mnijenju nekih imena onih zlobnika, koji su istu opačinu počinili i možebiti se na sirotu grješnicu samo zato razljutili, što se njihovim požudama odazvati nije hotjela. Vidjevši zlobnici, da su Isusu ljage opakih njihovih duša poznate, jedan po jedan iz crkve uzmakoše. A Isus dignuv oči upita ženicu: „Gdje su, koji te osvadiše ?" — a na odgovor: „Ne ima ih, gospodine", odriješi ju od grijeha s lijepom ozbiljnom opomenom: „Kad ne ima nikoga, koji bi te odsudio, ne ću te ni ja odsuditi; povrati se kući u miru božjem i nemoj više griješiti".** Slučajno dakle ovo napastvovanje farizejsko upotrijebi Isus, da praktičnim načinom dokaže, da je on vječito slovo božje, koje sve zna i vidi i

* Iv. 4, 7.
** Iv. 8, 3—11.

komu ništa nepoznato nije, što u svijesti i životu čovječjem biva; da je on po vječitom ocu svom postavljen vrhovnim sucem živih i mrtvih; da zakon Mojsijev, zakon straha i vanjštine prestaje, a da počinje nov svetiji zakon, zakon milosti i nutarnjosti; da otkad je Mesija na ovaj svijet došao, da mukom i smrti svojom zamijeni čovjeka grješnika i da mu milost božju opet povrati, grijesi se kazniti imaju ne vanjskim načinom, nego svetom pokorom i skrušenjem, i da se u kršćanskoj kazni poglavito o tom radi, da se grješnik izvida, popravi i kreposnomu životu i opet povrati. Slučajni ovaj čin upotrijebi Isus, da u spasenju grješnice predstavi svijetu živi simbol onoga otajstva, kojim svaki pojedinac u svetoj pokori ljagu duše svoje krvlju sina božjega pere i u smrti Isusovoj dobit neumrloga života i baštine vječite slavi. Opetujemo, predstavlja nam se u slučaju spasene preljubodnice simbol otajstva, koje je nama slabićima i nemoćnicima na ovom svijetu toliko nužno, da bi bez njega skoro bez ikakva ploda ostalo presveto otajstvo presvetoga križa i smrti Gospodnje.

U tu vrstu evangjeoskih dogadjaja spada i ono zlobno napastvovanje, kad su naime Farizeji upitali Isusa, da li se smije davati porez cesaru. Mreža vrlo fino zapletena, da ju nije mudrost božja prelijepim i za cio svijet prekorisnim načinom rasplela. Imao se je Isus po nakani licumjeraca omraziti ili pred cesarskom vlasti, ako rekne, da nije slobodno danak davati cesaru, čim bi nekim načinom potvrdio onu himbenu potvoru: „Čini se kraljem, zato je protivnik cesarev", ili bi se imao omraziti puku žudinskomu, koji je sa svim jarom ponositoga svoga srca mrzio na Rimljane i jaram njihov vrlo neustrpljivo podnašao, ako rekne: Mora se davati daća cesaru. Isus medjutim ne učini ni jedno ni drugo, nego upotrijebi tu slučajnu zgodu, da izusti nečuvenu dosele istinu, istinu neumrlu, na kojoj se sav poredak svijeta i država, svaki napredak i svaka sloboda osniva, to jest da se svako društvo čovječje ima osnivati na dvije različite, u svojim svrhama i sredstvima samostalne, a u svom doticaju, koji se na nikakav način izbjeći ne da, skladne oblasti: „Podajte cesaru, što je cesarevo, a Bogu, što je božje".* Kršćansko osobito društvo imalo bi misliti i iz svih sila nastojati, da u cjelovitom organizmu svojem bude simbol one svete sloge i jedinstva, koje se u vječitom slovu božjem očitova, kad se je s puti i naravi našom u jednoj božanstvenoj osobi združilo i spojilo na spas i vječitu korist ne samo pojedinaca, ne samo svakoga društva, nego cijeloga svijeta. Znak je slabosti i kratkovidnosti, kojom se, budi nam slobodno reći, mediokriteti današnjega vremena toliko odlikuju, tražiti raskol i razdvoj ondje, gdje bi onolika sloga nužna bila, kolika opstojati ima izmedju zdrave duše i čila tijela. Žudije ogrnuše Isusa crvenim plaštem, da mu se narugaju; skoro nam se slični tima Žudijama čine oni, koji skrajno svoje neumijeće i nevještinu svoju u vladanju pokrivaju liberalnim prnjotinama progonstva crkve božje, majke cijele europejske izobraženosti i zatočnice svake slobode. Crkva moralnim svojim uplivom promiče mir i red, zakonitost i pravednost, zdušnost, izvornost i pravu

* Mat. 22, 15—22.

slobodu; ali pokušaj, ma s koje strane, ruke joj putati te ju na postignuće stanovitih političkih svrha svesti, odmah si ju smrtno ranio i oslabio i skoro ju svakoga upliva na svijest i ćud na odnu lišio.

Takav epizodalni čin predstavlja, kao što rekosmo, treća slika na li epu, mladjim Seitzem u našoj stolnoj crkvi izvedena, to jest posjet Isusov u kući Lazara, M. Marte i M. Mandalijene

Da sliku s estetičkoga gledišta dobro prosuditi možemo, valja ponajprije dobro pojmiti čin evangjeoski, koji slika predstavlja. Valja se obazreti i na posebni motiv, koji slikar osobitim načinom istaknuti želi. Valja dobro prosuditi, u koliko je slikar shvatio smisao i domašaj bibličkoga čina i u koliko mu je za rukom pošlo pristojnom formom odjenuti istinu evangjeosku. Ovo je nužni uvjet svakoj zdravoj estetičkoj kritici, ter ako se čestoput opažava, da ljudi, inače vješti i učeni, slabo shvaćaju i krivo sude slike, osobito religioznoga sadržaja, razlog je taj, što nijesu u stanju shvatiti pravi smisao slike i u koliko je ista dušu i srce slikarovo pronikla i maštu mu razgrijala, da ju prikladnim idealom odjene. Dokaz ovomu čitasmo ovih dana u „Revue des deux mondes" od 15. kolovoza o. g. (1874.), gdje u 4. knjizi Emil Montégut, najučeniji i najduhovitiji umjetnički pisac današnjega vremena u Francuskoj, opisuje u svojim „Impressions de voyage et d' art souvenirs du Lyonnais" Spasovo ili Uzašašće Gospodinovo slikano Petrom Peruginom, a poklonjeno muzeju lionskomu papom Pijem VII. Ovo je djelo najbolje od Peruginovih djela. Ne samo to, nego je Ascensija Peruginova jedno od najljepših, najumnijih i najdivnijih djela, što ih je igda umjetnost proizvela. Ako su igdje superlativi na svom mjestu, to su sigurno tuj. To djelo ne samo da je posve izvanredno pod vidom umjetničkim, nego i pod vidom teologičkim. Pak ipak o tom divnom umotvoru govori spiritualni akademik francuski Mérimée ovako: „Le caractère des figures et les poses sont admirables de naïveté et de noblesse; mais le dessin est sec et dur, comme celui des premiers peintres grecs. La vierge, qui occupe le milieu du tableau, n' est pas une femme. Il me semble qu' à cette epoque on ne savait ce que c'était que la composition, ou bien qu'on ne faisait aucun cas de cet art. Les figures sont placées au hasard à côté les unes des autres, et pourraient être déplacées sans que le tableau en souffrit". Tomu odmah nadodaje Montégut: „Voilà qui est franc, seulement ce tout le contraire de la vérité". A u daljoj svojoj raspravi očevidno dokazuje, da je sud Mériméea od riječi do riječi kriv i da je upravo protivno istina. Na posljetku zaključuje: „Nulle scène d' aucun drame humain ne saurait égaler le pathétique de celle - là pour ceux qui ont l' intelligence et l' amour des choses religieuses." Ovo i zato napisasmo, da se naši mladi umjetnici čuvaju suda, koji čestoput u svojim učionama orakulskim načinom slušaju, ko što čujemo, da je negdje te negdje modom postalo Tiepola za najvećega slikara svih vremena držati.

Sadržaj slike naše znamo. Isus vraćajući se iz Galileje u Žudiju, morao je po zemljopisnom položaju svete zemlje proći Betanijom, gdje mu rodjaci, koje pohoditi nakani, stanovahu. Svatko si lako

pomisliti može, koliko je veselje s posjeta Isusova kuća Martina osjetiti morala; jer osim što je Isus u rodbini po krvi s kućom bio, ne ima dvojbe, da su ukućani jur upućeni bili o dostojanstvu mesijskom Isusa i o svetom zvanju njegovom. Sve okolnosti čina, koji nam slika predstavlja, to dokazuju. Mi ćemo samo jednu navesti, koja i u istoj slici svoj izraz nalazi. Marija Mandalijena, djevojka prelijepa i uzorna, sva se je izgubila u Isusu i u svetom njegovom nauku. Očevidno je, da je čista i poletna duša njezina mističkim jur načinom zaručila se i sjedinila za uvijeke sa srcem Isusovim, što je svakomu čovjeku na ovom svijetu manje više nužno, ako misli baštine Isusove vrijednim postati, jer sv. Pavao apostol veleći, da ga ništa na ovomu svijetu, ni smrt ni život, ni patnja ni udobnost, ni svijet ni pakao, od ljubavi Isusove odvrnuti u stanju nije*, nadodaje „anathema" onomu, koji ne ljubi Isusa Krsta**. Bez djelotvorne ljubavi onoga, koji nas je s neizmjernom ljubavlju svojom otkupio i neumrlomu opredjeljenju našemu povratio, ne ima prave kreposti ni izvrsnosti, ne ima spasenja. Mandalijenin odnošaj prama Isusu, kao što ga Sv. pismo, a po Svetom pismu i slika naša predstavlja, nedvojbenim je dokazom, da se je u kući Martinoj znalo i osjećalo, što je Isus i sveto zvanje njegovo. Zato neopisiva i vrhunaravna radost i veselje odsijeva iz lica Martina i Lazarova, ko što nam ih slika predstavlja, a veselje Mandalijene živom i neumrlom ljubavlju preobrazilo se u zanesenost svetu, koja se u srcu i duši zaručnika i Boga njezina gubi, otresav se na uvijeke svega, što varavi ovaj svijet zatvara. Budi nam dozvoljeno ovdje jednu važnu okolnost navesti, kojom se Mandalijenin položaj u Svetom pismu i našoj slici razjašnjuje. Sv. evangjelje M. Mandalijeni vrlo lijepu i vrlo častivu ulogu opredjeljuje. Ona suzama svojima pere noge Isusove, a kosom svojom ih tare;*** ona malo prije smrti Isusove tijelo njegovo skupocjenim i miomirisnim uljem maže, što je u Judi Iskarioti, bogogrdnom tatu i pohlepniku, licumjernu žaobu probudilo, da bi se ta skupocjena mast prodati, a novcem dobivenim siromasima u pomoć priteći moglo.****

Mandalijena rano jutrom u nedjelju hrli sa drugim Marijama ka grobu, da pomaže tijelo Isusovo;† Mandalijeni se Isus napose poslije slavnoga uskrsnuća u slici baščovana prikazuje.†† Otkale dakle, da Sv. pismo M. Mandalijenu grješnicom naziva, kojoj se mnogo otpušća, budući da je mnogo ljubila?††† Ova posljednja okolnost dala je povoda, da se je predavanje o M. Mandalijeni ponešto po našem mnijenju iskvarilo. I mi se sami sjećamo, da nam je dobra majka, tumačeći svete dogadjaje evangjeoske u djetinjstvu našem, razlagala, kako je sv. Mandalijena taštinom i pohlepom za dopadnošću u neuredni i grješni

* Rimlj. 8, 38 i 39
** Kor. I, 16 22.
*** Luk. 7, 38.
**** Iv. 12, 1—8.
† Mark. 16.
†† Iv. 20. 14—17.
††† Luk. 7, 39, 47. i 48.

život pala. Ah, kako se još i dan danas rado sjećamo tih dogadjaja iz djetinjstva našega ! Koliko blagosivamo dobru majku svoju, koja je prostim svojim, ali blaženim, materinjom ljubavlju posvećenim načinom više djelovala na srce i dušu našu nego sva potonja učenost. Ah, od koli neizmjerne važnosti je, da se u svakoj kući, od najprostije do najodličnije, dobri kršćanski običaji uščuvaju, svete knjige čitaju, otajstva nauka kršćanskoga slave i djeci tumače. U tom ponajviše leži otajstvo sretne budućnosti našega naroda. Pita se dakle, u čem se je sastojao grijeh sv. Mandalijene i da li se tuj i zbilja misliti ima na bludni i raspušteni život? Ako se čovjek obazre na sve okolnosti, u kojima sv. Mandalijena djeluje; ako se uzme u obzir, da je kuća Martina bila kuća posve uredna i častiva; da je Mandalijena živjela najprije pod nadzorom dobrih i poštenih roditelja, a poslije pod nadzorom starije sestre i brata Lazara; da je kuća domaća Mandalijene ne samo uredna i častiva, nego i imućna bila, inače ne bi bilo Mandalijeni moguće dragocjenim uljem pomazati tijelo Isusovo; da je Mandalijena u mladjanoj dobi bila, kad se je dogadjaj, o kom govorimo i koji slika predstavlja, zbio, i da je već tada i sv. Mandalijena po ljubavi i milosti Isusovoj do izvanredne izvrsnosti i svetosti dospjela, i tomu dosljedno da se je dakle grijeh Mandalijenin prije ovoga dogadjaja pokazati imao: onda iz svih ovih i ostalih okolnosti bezdvojbeno slijedi, da se tuj o bludnom i nečistom životu ni pomisliti ne može. U čem je dakle Mandalijena zgriješila? Po svoj se prilici sav grijeh sv. Mandalijene u tom sastoji, što je prelijepa i uzorna djevojka premnogo držala do vanjske svoje ljepote; što je pregizdava i za nakitima i dopadnošću odveć pohlepna bila. Sve stvari, koje se kod mlade, lijepe i opće hvaljene djevojke lako dokučiti mogu. Ako je tako, reći će nam se: otkle nadjevak grješnice? Vjerojatno je, da je djevojka, upoznav se pobliže s naukom Isusovim i svetim zvanjem njegovim i uvidjev, da ljepota vanjska bez nutarnje dobrote i vrijednosti ništa nije, pače da se čestoput u pogibelj i propast duševnu izvrgne, vrlo se kajala zbog predjašnje taštine i ispraznosti svoje. Budući pak da ljudi, koji se božjom milošću do višeg stepena izvrsnosti podignu, rado u poniznosti i skrušenosti srca svoga i pomanja pomanjkanja svoja grijehom nazivaju, vrlo je vjerojatno, da je svetica naša sama sebe grješnicom nazvala i da joj to ime sv. evangjelje ne toliko gledom na prvašnju taštinu, koliko gledom na njezinu izvanrednu čednost i poniznost na jednom mjestu daje. Ime grješnice dakle kod naše sv. Mandalijene po svoj prilici više je ime poniznosti i pohvale nego ime veće kakove neurednosti i ukora. Ovako ju i slika naša predstavlja, i to po našem mnijenju s punim pravom. Predstavlja ju naime punu ljepote i svetosti, iz koje neokaljana prvobitna nevinost i čistoća u nedvojbenim crtama prosijeva.

Sad je odgovoriti na pitanje, koji je smisao čina evangjeoskoga i kako ga slika shvaća i predstavlja? Isus dodje u kuću Martinu. Marta sa ukućanima u velikom je veselju, ali ujedno i u velikoj zabuni, kako bi vrijedno i dostojno Isusa počastila. Sv. Lazar odmah se ustavio pri ulazu sa sv. Ivanom i sluša željno i pomnjivo zgode Isusove, koje mu

Ivan pripovijeda. Mandalijena pak sjedi kod nogu Isusovih i sva zanesena sluša nauk njegov. Marta u brizi i zabuni obraća se na samoga Isus i veli mu žaobno: „Gospodine, vidiš, koliko se mučim i radim, dočim sestra moja, otkad si došao, sjedi kod nogu tvojih; zapovjedi joj, da mi pomogne!" Isus odgovara: „Marta! Marta! Preveć se brineš i buniš, a samo je jedno potrebno; Marija najbolji dio odabra, koji joj se ne će nigda oduzeti". Stvar je na prvi pogled jasna. Isus ponavljajući riječ: „Marta! Marta!" ponešto kori Martu zbog pretjerane brige, kano da bi joj rekao: „Zašto se toliko mučiš i pečališ, Marto? Zar ne znaš, da se cijena prave gostoljubivosti ne sastoji u obilju jela i pila nego u iskrenoj ljubavi i privrženosti? Mio mi je tvoj rad i tvoje nastojanje, ali mi je još milija uzorna ljubav Mandalijene, koja mene radi na vas svijet i na sva svjetska nastojanja zaboravlja". Varao bi se medjutim, koji bi mislio, da Isus na ovom mjestu kudi skrb i radnju domaću. Da tomu nije tako, slijedi već iz toga, što Gospodin govoreći o Mandalijeni veli, da je ona najbolji di odabrala. Dio dakle Martin dio je dobar. Naravnu dužnost, da se čovjek u znoju lica svoga hrani i za blagostanje svoje brine, sv evangjelje ne samo da ne slabi, pače potvrdjuje i oštri. Evangjelju je briga za dom i za ukućane svoje sveta briga, tako da je onaj, koji tu brigu zametne, poganu sličan. Rad medju prve dužnosti stavlja kršćanstvo, tako da onaj, koji ne radi, nije vrijedan, da se hrani. Svetomu evangjelju rad je prva i najbolja molitva i glavno sredstvo čistim i neporočnim se uzdržati. Radom čovjek najbolje volji božjoj i pravednosti odgovara i za grijehe svoje zadovoljava. Ako pak evangjelje ujedno zapovijeda, da kršćanin najprije traži pravdu božju na ovom svijetu, i da se više brine za dušu nego za tijelo svoje, i da nada sve traži providjeti se obiljem onoga blaga, koga moljac razvrći, a lupež ukrasti ne može: to biva posve shodno naravi čovječjoj, koja ne živi samo hljebom i pilom, nego i svakom riječju, koja iz usta ožjih proizlazi. Kršćanstvo tijem potvrdjuje onu svetu i nerazrješivu svezu, koja izmedju blagostanja i kreposti opstoji, tako da se o jednom bez drugoga nikako uspješno raditi ne može.

Nešto je malo teže tumačenje riječi Isusove, koja se na Mariju odnaša: „Marija je najbolji dio odabrala, koji joj nitko oteti ne može." Kršćanski moral razlikuje evangjeoski svjet od stroge dužnosti, bez koje ne ima kreposti, ne ima napretka, ne ima spas. Odgovor, što ga je negda božanstveni početnik sv. vjere naše mladiću dao, kad ga je ovaj pitao: „Što imam činiti, da udjem u kraljevstvo nebesko?", na svakoga se na svijetu, ma tko on bio, odnaša. „Obdržavaj zapovijedi", veli Isus*. Bez obdržavanja zapovijedi evangjeoskih nitko ne može biti dionikom one baštine, koju nam je Isus svetom mukom i smrti svojom zaslužio. Drugo je svjet evangjeoski, koji vrše samo oni, koji su Bogom i sretnom ćudi pozvani, da izvanrednom izvrsnošću i uzornošću svojom svijete svima, koji se u kući božjoj nahode. To je onaj najbolji dio, što ga je Marija odabrala, koja u svojoj osobi predstavlja one rijetke i izabrane duše, koje se do tolike svetosti i izvrsnosti dižu,

* Mat. 19, 16.

da cijelomu svijetu uzorom služe. Razlika, koju kršćanstvo čini izmedju stroge dužnosti, bez koje se spasti ne možemo, i izmedju kršćanske savršenosti i svetosti, najbolje se, nek nam je dozvoljeno prevažnu ovu stvar opetovati, slika i opet u onom evangjeoskom mladiću, koji Isusa pita: „Što imam činiti, da udjem u kraljevstvo božje?" Isusov odgovor sveta je i nepromjenljiva riječ, ko što je sam bog svet i nepromjenljiv.

„Obdržavaj zapovijedi" svakomu je na svijetu rečeno, kralju kao i podaniku, ugledniku kao i prostaku, bogatašu kao i siromahu, svećeniku kao i svjetovnjaku, svakomu, koji misli cilj i opredjeljenje svoje postići. Mladić medjutim nezadovoljan u prerevnosti svojoj s odgovorom Isusovim odvraća: „Ja sam zapovijedi i do sada obdržavo, i htio bih i više šta učiniti". Tada Isus: „Moj mladiću, želiš li izvrstan biti, odreci se svega na ovom svijetu i podijeli sve, što imaš, medju sirotinjom i po tom dodji i slijedi mene". Mladić ne imajući te sile duševne povrati se, veli Sv. pismo, s tužnim srcem kući svojoj. Evo očevidne razlike medju strogom dužnosti i višim zvanjem, koje samo nekim izabranim bićima odgovara. Ova razlika posve odgovara naravi čovječjoj i povijesti ljudskoj. U svakom staležu na svijetu bilo je i ima ljudi, koji svoje dužnosti čine tako, da im se ništa prigovoriti ne može; ali ima takodjer i posve uzoritih ljudi, kojima je Bog sam nekim načinom zastavu idealnosti u ruke postavio, da slabiji svijet sa sobom povlače. Omlitavio bi svijet i od iste svoje stroge dužnosti odvratio bi se, da nije takovih uz ra. Takvi nam se uzor prikazuje u Mariji Mandalijeni, koja se iz ljubavi prama Isusu svijeta odriče, da uzornim posve i svetim načinom jedino Bogu i svetomu vjereniku svomu služi. Marti se ništa prigovoriti ne može. Ona svoju dužnost strogo vrši; ali je Marija izvrsnija, i njezin dio u ljubavi božjoj i izvrsnosti kršćanskoj mnogo bolji. To je smisao dogadjaja našega i riječi Isusovih, koje slikar dobro shvatiti ima, ako misli zadaću svoju sretno riješiti.

Pred nama stoji slika stara predstavljajući posjet Isusov kod Marte. Sastavitelj joj je jedan od mletačkih Bassana, a vjerojatno najbolji od Bassana, t. j. Jacopo Bassano. Slika je u mnogom obziru vrlo dobra i skupocjena; ali što vrijedi, kad je glavni svoj cilj promašila?

U svakom dogadjaju evangjeoskom ima nešto poezije i idealnosti. To je upravo, što se shvatiti i izraziti ima; a naš stari Venecijanac upravo protivno čini, to jest umjesto da idealizira, on siromah vulgarizira sveti dogadjaj. On nespretnim načinom pretvara dogadjaj sveti. u mletački genre. Vidi se doduše na slici Isus, učenici, Marta i Marija. Sjedi doduše Marija kod nogu Isusovih, a Marta se tuži; ali veći dio zauzima posudje kuhinjsko i jela, koja se spremaju, kuhač, služinčad njegova i njihovo gibanje. Ne manjka tu djetić ribar, koji svakovrsnu ribu iz košarke vadi; tu vam je obični Bassanov pas, koji na mačku reži, itd. Ova strana slike svu pozornost motritelja na sebe privlači, tako da si na poglavitu stvar, na Isusa i Mariju skoro sasvim zaboravio. Opetujemo: slika je lijepa, ali je očevidno glavnu svoju zadaću posve promašila; pak ipak ima ljudi, koji takove i slične slike skoro više

cijene, nego Giotta, Fiesola, itd. Oslabljeno čuvstvo religiozno oslabilo je i estetičku ćut i kritički sud ljudi.

Drago nam je, što reći možemo, da je naš umjetnik zadaću svoju posve dobro shvatio i riješio: ko što u samom dogadjaju, tako je i u slici sedam glavnih osoba; Isus prišav u kuću sa običnom pratnjom, t. j. sa Petrom, Ivanom i Jakobom, Marta sa Marijom i Lazarom. Slikar je te osobe po tradicionalnom običaju razdijelio na troje. Ob desnu sv. Ivana, najmladjega od apostola, sustavio se Lazar, takodjer mladenac, odmah pri vratima i živo se s njim spominje, razlažući mu valjada kućne i obiteljske dogadjaje, a sv. Ivan opet njemu dogadjaje Isusove.

Svatko će lako uvidjeti, da je taj položaj posve prirodan, jer mladji svijet. kad se nježno ljubi, kod prvoga odmah susreta živahnije osjeća veselje sastanka i s osobitom radošću odmah se upušća u žestoki izljev misli i ćuti, koji mu dušom pokreću. Obadva stoje ne imavši u revnosti svojoj kada ni pomisliti na stol i sjelo. U sredini Isus umoran s puta sjedi sa ostalom dvojicom učenika, Petrom i Jakobom. Kod Isusovih nogu kleči sa sklopljenim rukama Mandalijena izgubivši se, tako rekav, u srcu i svetoj riječi Isusovoj. S lijeve strane stoji i posluje Marta. Slikar je vrlo vješto i kršćanskomu simbolizmu posve shodno postavio u zahod slici grad i polje, i to takovim načinom, da se i u samoj naravi znamenovanje i smjer slike jasno odziva. Radi se, kao što gore jur opazismo, poglavito o tom: 1. da se domaća radinost i pomnja odobri i potvrdi, ali ujedno i višoj svrsi, na koju smo po neumrloj duši našoj i po svetoj krvi i smrti Isusovoj pozvani, da se podredi. Za to s lijeve strane za Martom rabotnici se nahode, koji vrt i polje obradjuju, jedni pomnjivo i revno, a drugi mlitavo i lijeno. Jedan od ovih rabotnika lijenost i nehajstvo svoje čak i otezanjem očituje, ko što to žalibože čestoput i u istini biva. Na strehi u predvorju nuz drvene stupce penje se vrlo bujna lomača s lijepim i obilnim grozdjem, znak božjega blagoslova, koji se pomnjivim poslovanjem, u znoju lica, stječe. Tuj se još i raznih posuda u klasičkom stroju i na zemlji i na polici nalazi. Marta stoji okrenuta k Isusu. Ona je stasom i licem uzor ljepote i dobrote ženske u zreloj dobi, od 20 do 30 od prilike godina. Poznato će biti, da je u smislu staroga predavanja Marta u ono doba, kad je Isus kuću njezinu pohodio, udovicom bila. U revnom se poslovanju nahodi, zato je rukave zasukala i gornju halju z pregla, što je sve tako izvedeno, da ljepotu odjeće i nabora nimalo ne smeta, ni čednosti i stidljivosti ne vrijedja. U desnoj ruci zdjelu drži Marta, lijevu je pak prama Isusu pružila, jerbo je predstavljena upravo u času, kad je dospjela tužiti se. Tkogod se okom baci na kip Martin, vjerovat će osvjedočenju našemu, da je slikar duševno stanje Martino prostim doduše i naravnim, ali ujedno istinitim i svetičkim načinom tako izrazio, da je u toj važnoj struci umjetnosti rekli bismo vrhunac postigao. Vidi se, da je Marta žaobu svoju dovršila, ali u licu i položaju njezinom čita joj se još jasno sav govor. Čini se, da zvuci posljednjih joj izreka još sveudilj šume u zraku, tako je plastično izraženo psihologičko stanje Martino.

Osim toga je Marta simbol radinosti i pomnjivosti kućne. Cijelim svojim bićem u radu je i revnosti, u žurbi i poslovanju. I ovo će značenje u Martinom kipu i cijelom gibanju i najprostije oko opaziti. Drago nam je, da je tomu tako, jer će ova strana slike u sva buduća vremena prilika dati propovjednicima, da svijet naš opominju na radinost i pomnju, što je u ovim stranama naše domovine osobito nužno, jer ne ima dvojbe, da nam ovdje svijet nije toliko raden, koliko bi raden biti morao. Bit će, da je to nesretna posljedica turskih vremena i nastalih poslije toga bezumnih društvenih i političkih odnošaja. Zato je ovdje dvostruka dužnost pastira duševnoga, da svijet nuka na rad i pomnju, da ga opominje na važnu izreku sv. Pavla apostola, po kojoj je bezbožnik i gori od pogani a onaj, koji se za svoju kuću i ukućane svoje svojski ne brine*; da mu na um i dušu stavi, da je blagostanje materijalno uvjet moralnomu napretku i svakoj višoj svrsi, za kojom krepki i čestiti narod naš težiti ima. Bude li pak obratno propovjednik htio ujedno pokazati, u kojem savezu sa materijalnim napretkom stoji sveta vjera i krepost kršćanska, bude li htio, što vazda činiti ima, staviti puku svomu na srce, da se najviše brinuti ima za dušu svoju neumrlu, jer što prudi čovjeku, da vas svijet dobije, ako dušu svoju izgubi, i jer u duši zdravoj i bodroj glavni uvjet leži blagoslovljenom radu: onda mu prilikom služiti može bujni trs, koji se na ovoj strani naše slike nahodi i koji svijet i nehotice sjeća na onu divnu prispodobu Isusovu**, da je on čokot, mi pak ljudi da smo loze, koje samo dotle žive i plod donose, dok su u živom općenju sa čokotom; inače odsječene od čokota suše se i u vatru bacaju.

Ova prispodoba zrcalo je cijele povijesti čovječanstva. Sve što je na svijetu dobra, slavna i stavna, to je u Isusu i po Isusu; sve što je osim njega ili proti njemu, tašto je, opsjena je puka i propast prava. Tako je bilo uvijek do sada, i tako će biti i do konca svijeta. Umjetnik, kad je na lijevu stranu lomaču postavio, sigurno je na ovu priliku mislio i na ono sveto otajstvo, o kom Isus kod Ivana na poglavlju 6. s tolikom energijom i odlučnosti govori, kad veli: „Amen, amen velim vam, tko ne bude io od kruha ovoga t. j. od tijela moga i pio od kaleža ovoga t. j. od krvi moje, ne će živjeti na uvijeke. Tko bude io kruh ovaj, u meni će živjeti i ja u njem; tko blaguje moje tijelo, živjet će na uvijeke". Opetujemo, da je ovo pri sastavljenju ove strane pred očima lebdilo umjetniku, koji zna kao i mi, da čovjek ne živi samo o kruhu i vinu, nego o svakoj riječi, koja proizlazi iz usta božjih, i da čovjek ostaje vazda slab i nemoćan, ako se ne krijepi kruhom angjeoskim i vinom neumrlim t. j. tijelom i krvi Isusovom. Valja doista i za naša vremena, koja tako malo haju za presveto otajstvo i izvor neumrloga života, ovo apostolsko: „Zato upravo medju vama mnogi su slabi, mnogi u oskudici živu, mnogi drijemaju, a mnogi su u istinu mrtvi, dočim mniju, da žive."***

* I. Tim. 5, 8.
** Iv. 15, 4.
*** I. Kor. 11, 30.

Ali obratimo se na središnju stranu slike. Tu nam najprije u oči pada Isus, božanstveni spasitelj naš. Uzor je čovječje ljepote i dobrote. Duga mu se kosa, na dvoje razdijeljena, duboko niz ramena razlijeva, a lijepa mu brada lice resi. Plašt mu se gornjom stranom spustio tako, da mu se dolnja oširoka halja vidi, a ruke mu se slobodnim načinom šire. Upravo je počeo govoriti obrativ se k Marti. Desnu je ruku prama Marti digao i opomenu svoju sa dva podignuta prsta pooštrio. Lijevu je više Marijine glave podigao u znak, da njezino ponašanje odobrava. Tkogod zna Sv. pismo i pogleda na sliku, udilj će i sam početi s Isusom govoriti: „Marta, Marta, preveć se brineš i smućuješ; Marija je najbolji dio odabrala, koji joj se nigda ne oduze"; tako je živo dotična misao u Isusovu licu i u rukama izražena. Čovjek rekao bih čuje zvuk božanstvenih riječi, koje Isus govoriti poče. To je jedna od bitnih zadaća umjetničkih, da zna značaj i stanje duševno tako živo i istinito narisati, da se u njem sve jasno čita, što u duši i srcu biva. Mi smo gore jur opazili, što ove riječi znače; ovdje nam je samo nadodati, da je ovijem događajem i gostoljubivost preporučena i ono sveto čuvstvo, koje i onoga, koji gosta prima, kao i samoga gosta oduševljavati ima, t. j. da se na nikakvu vanjštinu u gostoljubivosti ne gleda, nego najviše na srce i ljubav. Komadić hljeba sa čašom čiste vode, ako je iskrenom ljubavlju začinjeno, više vrijedi nego Bog zna kakova gozba, gdje iskrene ljubavi i štovanja nije. Slika Isusova i u licu i u položaju i u gibanju tako je izvrsno djelo, da će uvijek slikarima za uzor služiti moći.

Budući pak da se u ovoj strani slike o tom poglavito radi, da se skrb za vječnost i za višu izvrsnost naprama skrbi za vremenitim dobrom, koje se je Isusu za ljubav Marija posve odrekla, dostojno ocijeni i uvaži, vrlo je zgodno umjetnik ovoj strani slike u zahod stavio crkvu sa svijetom, koji u nju ulazi. Crkva je u slogu renaissance izvedena i sjeća živo na crkvu, koju je božanstveni Raffael Urbinatski stavio u slici svojoj „Vjenčanje i prstenovanje sv. Josipa sa Majkom božjom", koja sada resi zbirku milanesku „Brera" zvanu. Čini nam se od prilike, da bi takovo ili vrlo slično lice bilo crkve vatikanske sv. Petra, da je divna namisao Bramanteova vjerno izvedena. Sjeća ovo simboličko predstavljanje na malu jednu sliku Raffaelovu, u kojoj se ponavlja alegorija Grka Prodika o Herkulu na krstopuću, u posjedu gosp. Sykes (Passavant: „Kunstreise durch England und Belgien". Vidi Ferd. Piper 1. tom, p. 433.). Pred mladićem stoje dvije ženske, jedna mu nudi knjigu i štit, druga cvijeće. Za prvom je zgrada na visu strme brdine, za drugom varoš pokraj rijeke na podnožju brdskom. Ovijem se označuje s jedne strane život pun rada i posla sa slavom, a s druge strane život s uživanjem i razbludom bez slave. Na koju se stranu mladić odlučiti ima, označuje božanstveni slikar bujnim stablom lovorike, što ga je slici unazad stavio. Tako pravi slikari umiju značenje slike svoje i mrtvom naravi uzdići i oplemeniti.

Druga osoba, na koju se s ove strane pozornost obratiti ima, jest Marija Mandalijena. Kleči ona pred nogama Isusovim sa sklopljenim rukama. Sve, što smo gore rekli o svetoj Mandalijeni, živo je u njoj

izraženo. Djevojka je ona čista, nevina i lijepa. Zanesena je za Isusom i svetim naukom njegovim. Odrekla se je svega na svijetu i živi jedino u ljubavi Isusovoj. Akcija, koju slika predstavlja, živahna je i rekao bih, da se pred očima našima upravo tada obavlja, ali je Marija Mandalijena posve mirna. Ukor Martin i pohvala njezina Isusom izrečena ko da se nje i ne tiče, toliko se je u biće Isusovo, u sveto zvanje njegovo i dužnost, koju joj plamteće srce prama Isusu nalaže, izgubila. Riječ u jednu, sv. Mandalijena, kao što nam ju sv. evangjelje i po njem slika naša predstavlja, uzor je i pravo prvenče onoga svetoga staleža, koji se iz ljubavi Isusove svega odriče, da tijem slobodnije i uspješnije Bogu i čovječanstvu služi. Sv. Mandalijena prvi je cvijetak u vrtu evangjeoskom redovničkoga zvanja. Današnjemu svijetu zagrezlu u materijalnost zgraža se nad tim zvanjem, jerbo mu je i sveto evangjelje s otajstvima i strogim moralom svojim mrsko; ali taj stalež u duhu kršćanskom leži, taj je stalež jedan od najzaslužnijih staleža ovoga svijeta. Leibniz, najveći filozof njemački, akoprem protestant, priznaje potpuno evangjeoski izvor i važnost veliku toga staleža, priznaje neocjenivu onu baštinu, koju svijet tomu staležu duguje. A naš divni Montalembert pisao je pet debelih knjiga o tom staležu pod naslovom: „Les moines d' occident", a njegova knjižica „O životu sv. Elizabete" vrijedna bi bila, da se što prije prevede u naš jezik i da se u svakoj kući čita. Sveti Franjo, prosti trgovački dječak, pokrenuo je u 13. stoljeću cijelom Europom i označio joj idealni cilj, za kojim težiti ima. Najljepši i najdivniji spomenici europejski djelo su redovničkoga staleža, a sve naše knjižnice bile bi podobro prazne i suhoparne, da ne bijaše neumornog poslovanja redovničkoga. Naš vijek hoće da bude demokratičan, a mrzi ludim načinom instituciju skroz i skroz demokratičnu, koja čini, da se ljudi u grimizu rodjeni u bolnicama i sirotištima službi bolesnika i ostavljenika sa svijem srcem i sa svom dušom posvećuju. Tko pak život promatranju jedino i molitvi posvećen suvišnim scijeni, taj ne zna naravi ni božje ni čovječje, ne zna moći čiste i pobožne molitve, i ne sjeća se, da bi samo sedam pravednika u stanju bilo strahoviti udes od Sodome i Gomore odvratiti. Naša sveta Mandalijena ne mogući dulje ostati u zemlji, koja je najveće zločinstvo počinila, koje medjutim božje milosrdje u najveće dobročinstvo pretvori, otputova u Francusku i u peščeri marseljskoj postade za vazda odvjetnicom njezinom, posvetiv ju uzornom pokorom i molitvom svojom. Tomu odvjetništvu ima se bez dvojbe zahvaliti, da je Francuska u vrijeme apostolsko kršćanskom zemljom postala, a narod francuski prvim i najzaslužnijim narodom europejskim. I sada je najviše kršćanskoga duha u Francuskoj, pak onaj, koji je poslije pregorke muke i smrti svoje treći dan slavodobitno uskrsnuo, jamči nam, da će Francuska polag svih muka i nevolja, koje ju danas tište, ipak jednom u krsnuti i na čelo se europejskih naroda u svem, što je lijepo, istinito, pravedno i uzorito, postaviti. Mir i tihoća Mandalijenina na našoj slici i vanjskim svojim obličjem nam se dopada, jer

gdje je akcija živahna i žestoka, tuj zakon umjetničke gradacije i kontrasta zahtijeva, da se nahodi i živalja mirnijih, tiših i blažih.

U ovom srednjem zboru nahode se još dvije osobe, a to je sv. Jakob, brat Ivanov, i sv. Petar. Sveti Jakob, rodjak Isusov, sličan mu je vanjskim obličjem. On je dobro shvatio domašaj riječi Isusovih znajući, da u božanstvenoj ekonomiji kršćanstva, a to jest čovječanstva, leži, da ima na svijetu ljudi, koji su u stanju više praha zemaljskoga posve se uzdignuti i cijelomu svijetu na uzor jedino u Bogu i u njegovoj svetoj službi živjeti. Sv. Jakob tu misao tijem bolje shvaća, što ju je odlukom svojom i svetim zvanjem svojim slijedeći jedino Isusa potvrdio. Jedna od najznamenitijih osoba u ovoj strani slike jest osoba sv. Petra. Kao što su iz starorimskih novaca posve poznate slike starih rimskih careva, n. pr. Klaudija, Nerona, Vespasijana, Tita, Domicijana, Nerve, Trajana, itd., isto tako točno poznajemo sliku i priliku glavnih apostola, koji su se dulje vremena bavili u Rimu, t. j. sv. Petra i Pavla.

Sv. Pavao bijaše čovjek crnomanjast, visoka čela, ćelave glave, dugačka lica, orlovskoga nosa, guste brade, velikih otvorenih očiju. Slika njegova u mjedu, koja se vidi i dan danas u kršćanskom muzeju vatikanskom i koja je iz konca drugoga stoljeća, istinita je njegova slika. Čovjek inače bijaše slaba tijela i vrlo nespretna hoda, što mu sarkastičkim načinom predbacuje pisac dijaloga „Philopatris" zvana. Sve te pojedinosti pobliže navadjaju se u vrlo starim djelima sv. Tekle. Pak ipak taj slabi čovječac, da tako reknemo, odmah, kako bi izustio plamteću riječ svoju, svatko bi udilj ućutio, da iz njega izvanredni genij govori. Kad je sveti Pavao prvi put oko konca godine 57. pozivajući se na cara pred sudište rimsko (praetorium) stupio i braniti se počeo, sve je u čudo stavio i nekim načinom očarao. Da su se neki tada na kršćanstvo obratili, svjedoči sam apostol u svojoj poslanici pisanoj u isto doba na Filipljane*: „Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Caesaris domo sunt". Toj je obrani prisustvovao i Seneka, budući da je koncem te godine konsulom bio. Od toga vremena stupi Seneka u odnošaj sa sv. Pavlom u toliko, da je u nekim svojim djelima ne samo misli, nego upravo i riječi sv. Pavla osvojio i kršćanstvo mnogo bolje pojmio nego Tacit. U jednoj od svojih poslanica na Lucilija hvali i u zvijezde kuje način, kojim su kršćani muke svoje trpjeli. U našoj zbirci taj list dolazi pod br. 78. Tacit, akoprem suvremenik, polag sve svoje učenosti i ozbiljnosti ipak je neizmjerno lakouman i neuk, kad valja ocijeniti domašaj dogadjaja važnih, koji su se pred njegovim očima zbivali. Jošter nam je opaziti, da je sv. Pavao pri koncu svoga života i boravljenja rimskoga (g. 66. od prilike po Isusu, g. 69. pak bio je mučen) i pred samoga Nerona stavljen bio, da se opravda, što je neke važne osobe na dvor carski spadajuće zaveo. I tom prilikom sveti se je Pavao tako divnim načinom branio, da je istu divlju zvijer na milost i blagost sklonio. U svojoj drugoj poslanici na Timoteja na poglavlju 4. o tom sam sv. Pavao ovako govori: „Gospodin me je uščuvao i moću me nadahnuo, da ga tuj propovijedam ... i oslobodjen bih iz

* Filip 4, 22.

ralja lavovih". Godi neizmjerno srcu kršćanskomu, da tolikoga čovjeka i apostola licem tako rekav u lice i danas poznavati može. Kip i obličje sv. Petra isto tako potanko poznajemo. Mjedni kip njegov u muzeju vatikanskom iz konca 2. stoljeća takodjer je istinit. Po tom sv. Petar bijaše okrugla, svijetla lica, obilne kundraste kose i brade, crnih živahnih očiju, stasa vitka i uzrasla. Tko priliku ima u Rim doći, kad udje u crkvu sv. Petra, neka zna, da je mjedni kip, komu se svijet na desnoj strani pred glavnim oltarom klanja, istiniti kip Petrov i da je po svoj prilici na tom istom mjestu sv. Petar na drvetu križa za Isusa i za sv. vjeru preminuo. Svi znameniti slikari slijedili su u svojim proizvodima ovaj tradicionalni pravac. I mi sami posjedujemo star misal iz početka 14. stoljeća, gdje su ta dva apostola desetput od prilike u tradicionalnom kipu predstavljeni. Drago nam je, da se je naš slikar na slici, koju opisujemo, toga istoga pravca držao. Sv. Petar na ime predstavljen je u pravom, istinitom i izvornom kipu. Osim toga mu je slikar i nutarnju ćud vrlo dobro pogodio, kad ga je predstavio u obličju čovjeka, koji smisao i domašaj riječi Isusovih još traži i nagadja. Dočim susjed Petrov sv. Jakob posve mirno i blaženo tako rekav počiva u istini Isusom izušćenoj, sv. Petar nekim načinom još nagadja i pita se, što će reći riječi Isusove: „Marija je najbolji dio odabrala, koji se čovjeku nigda oteti ne može". Tko sliku Petrovu u našoj slici spazi, a pozna iz Svetoga pisma značaj njegov, odmah će si reći: Jest, to je onaj apostol, koji Isusu, kad poče o otajstvu svete svoje muke i smrti govoriti, odvrati: „Bože sačuvaj, Gospodine, ne će se tebi nigda to dogoditi"; a drugom prilikom, kad se je Isus tužio, da će ga svi apostoli u čas nužde i progonstva odbjeći: „Ne, ne, Gospodine, ne ćemo mi toga učiniti, pak ako svi ostali i učine, ja te nigda ostaviti ne ću, makar mi bude bilo s tobom i umrijeti". Riječ u jednu: odsijeva iz oblika Petrova na našoj slici apostol revan, svet, dušom i tijelom Isusu privržen, no koji se kadšto u žestini i prerevnosti svojoj preveć zanijeti i zabluditi može, osobito kad se što obljubljenoj njegovoj misli i nadi protivi. Vidi se medjutim iz svega, da će se mudrost i ljubav Isusova u odlučni čas znati poslužiti i slabijom, ako tako smijemo reći, stranom Petrovom, da sebe proslavi i svetomu nauku svomu nove sjajne dokaze božanstvene moći i kreposti podijeli. Tako nam slika naša svetoga Petra predstavlja, i ovo bismo mi nazvali teologičkim značenjem njezinim; što se pak umjetničke strane tiče, samo se po sebi razumije, da je gradacija u čuvstvima i izrazima, kad istini i svetoj svrsi služi, nov ures slici. Još nam je samo dodati, da slikar vrlo vješto i umjetno sv. Lazara pred vratima predstavlja u odori kućnoj, koja se pristoji težaku domaćemu; a sv. Ivan, sustavljen pri ulazu, predstavljen je u odori putničkoj, pošto mu prijatelj Lazar razlažući domaće dogadjaje nije dopustio, ni da plašt putnički s ledja snimi. Sv. Ivan uzor je takove ljepote ljudske, da je ona u isto doba pravim ogledalom osobite nutarnje ljepote. Sv. Lazar pak lijep je mlad čovjek, živahan, pravi izraz semitičkoga tipa.

Mi dakle sliku odobravamo i hvalimo, ma s koje ju strane pro-

matrali. I misao sama i način, kojim je izražena, i sastavak i grupiranje i pojedini zbori i osobe i nadodaci, koji značenje slike razjasniti imaju, sve potpuno svojoj svrsi odgovara i pravi nam umjetnički ideal pred oči stavlja. Zahvaljujemo slikarima na poslu, što ga oni s tolikim umom, s tolikom revnošću i ozbiljnošću izvadjaju; samo ih jedno molimo, da koliko je samo moguće pospješe stvar, jer osjećamo dan na dan, da nam se život naginje; i akoprem za ovaj svijet puno ne marimo i akoprem nam kadšto i zbilja u toliko otešća svijet, da zavapijemo: „Cupio dissolvi", ipak iskreno ispovijedamo, da Boga molimo, da nas dotle uzdrži, dok crkvu dovršimo i blagoslovimo. Tada ćemo drage volje reći: „Sada otpusti, Gospodine, slugu tvoga, jer ugledaše oči naše spasenje svoje i slavu tvoju".

U „Glasniku" i „Vijencu" opisane su slike u novoj stolnoj crkvi djakovačkoj. Od tada su iste pomnožane, ali žalibože ne u onom broju, u kojem bi to moglo i moralo biti. Kolika je nevolja s tudjinom poslovati! Tudjinac u najboljem slučaju obazire se više na svoju korist nego li na samu stvar. Sretan narod, koji radi vlastitim silama, koje se osim svoga probitka uvijek više obaziru na ime i slavu, koju u posao i poduzeće svoje ulažu. Zato u zaostalom narodu vladi prva i najpreča briga ima biti, da se učilišta raznovrsna stvaraju i usavršuju. Što se u tom obziru učini, to ostaje i djeluje na uvijeke, dočim uspjeh stotinu ostalih briga i napora danas jest, sutra nije.

U kupoli mjesto osam slika po Overbeckovim kartonima slikani su simboli, koji se odnose na život i vlast sv. Petra, komu će crkva posvećena biti. Činilo nam se, da slike zbog prevelike visine i stubokog položaja ne bi bile dosta vidljive ni čitljive; mislim, da nas je slutnja prevarila i da je pokojni Overbeck bolje shvatio stvar, kad je svoje divne kartone prigotovio, da se u slike prenesu, koje bi svako zdravo oko dobro shvatiti i proučiti moglo. Ti kartoni ostaju medjutim osobiti ures naše zagrebačke zbirke, koje će nam mnoge europejske zbirke zavidjeti. Slike Overbeckove i njegovi kartoni spadaju u vrstu onih umjetnina, koje će svijet sve više i više cijeniti. Overbeck je bez ikakve dvojbe najizvrsniji religiozni slikar našega vijeka, vrijedan i dostojan, da se uvrsti u broj najvećih te struke slikara 14. i 15. stoljeća. Njegova slika na pročelju tako zvane Porcijunkule u dolnjoj crkvi assiskoj spada medju najdivnije umotvore cijeloga svijeta. Na začelju iste crkvice vidi se slika stara ili Spagne ili Perugina, sad se dobro ne sjećam, ali se sjećam dobro, da nije ni sluga Overbeckovoj slici; pak ipak ima medju nama puzavaca i patuljaka, koji Overbecku sad ovo sad ono prigovaraju, mjesto da klečeći uče i studiraju. Glavna mana naših ljudi jest, što ne poznav još kako valja ni najprvih elemenata umjetnosti već se nadimlju do visine starih Grka i Raffaelovih divota. Prava darovitost očituje se neutrudivošću u učenju i poslovanju, nepovjerenjem u samoga sebe i nezadovoljstvom sa svojim poslom. Raffaelu se sav svijet čudio i njegove umotvore u zvijezde kovao; sam on je sa sobom i sa svojim djelima najviše nezadovoljan bio. Nedvojbeni znak traljavoga duha jest: presumcija, koja sve bolje zna

nego drugi; koja se bez truda i posla najvećih zadaća maša; koja misli, da se išta na svijetu bez muke, bez bdjenja, bez sveudiljnoga rada i napora postići može. Simboli kupole naše odnašaju se, kako rekoh, na život, konac i vlast sv. Petra. Kako u crkvu na glavna vrata udješ, predstavlja ti se u kupoli na zapadnoj strani sunovraćen križ, na kojem je sv. Petar umr'o, a više križa dva goluba drže verige, koje je sv. Petar u mamertinskim tamnicama na sebi nosio. Te se verige i danas u Rimu čuvaju u crkvi, koja se naziva S. Petri ad vincula. Na protivnoj t. j. istočnoj strani, na koju se sa zapadnoga polukruga gleda, slikano je prestolje sv. Petra (cathedra s. Petri), snimljeno posve po pravom prestolju Petrovu, koje se u Rimu u crkvi vatikanskoj čuva. To prestolje vidivi je znak one vrhunaravne moći, koju sv. Petar i nasljednici njegovi kano učitelji (doctores) cijele crkve posjeduju; zato više prestolja golub lebdi, da označi onu vrhunaravnu krepost Duha svetoga, koja vrhovnoga učitelja vasione crkve nadahnjuje i štiti, da u bludnju ne padne, kad svijetu otajstva sv. vjere Isusove tumači i razlaže. Uz ovaj simbol stoje dva angjela u odijelu djakona i kade prestolje Petrovo, znak one poslušnosti i privrženosti, koju svijet duguje vrhovnoj moći i oblasti u crkvi božjoj. Križu pak uz bok s jedne i druge strane stoje opet dva angjela držeći jedan ključe nebeske, a drugi pastirski štap, znakove one vrhovne moći, koja do kraja i konca svijeta ovoga dopire, kojoj se svatko pokoriti ima, ako misli kratkotrajni ovaj život sretnom neumrlosti zamijeniti. U središtu kupole od sjevera i juga dva su kerubina, jedan u vis u nebo, a drugi u niz na zemlju gleda, a oba skupa znače onu moć, koja što razriješi na zemlji, razriješeno biva i u nebu, opominjući svijet, da je zemlja krvlju Isusovom posvećena postala njivom, u koju se sjeme baca, da do žetve vječne u nebu dozrije, i da svi mi na ovom svijetu tako živjeti i zakonu se božjemu pokoriti imamo, da nam zemaljski život cijenom blažene vječnosti postane.

Kupola se je u osmerokut pretvorila po četiri poluge, na kojima se četiri svoda razvijaju. Na te četiri poluge slikani su znakovi četvorice evangjelista, ko što ih označuje divno vidjenje Ezekijela proroka, otajstvena knjiga apokalipse i prastaro predavanje. Orao predstavlja sv. Ivana, angjeo sv. Matiju, lav sv. Luku, a vol sv. Marka. Na četiri sv. evangjelja osniva se poglavitim načinom kraljevstvo Isusovo. U crkvi našoj četiri evangjelista nose na sebi najglavniji dio crkve, to jest kupolu. Na obodu okolo kupole napisano je zlatnim slovima: „Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalebunt adversus eam" (Math. 16. Ti si Petar, vrhu te stijene sagradit ću crkvu svoju i vrata paklena nigda ju nadvladati ne će). Dvije hiljade skoro godina pišu svjetski dogadjaji živi komentar tomu božjemu proročanstvu, komu se nijedan razborit čovjek oteti ne bi mogao.

Sve je u crkvi našoj u medjusobnom suglasju. Crkva je posvećena sv. Petru. Glavni je oltar Petrov oltar, a stoji pod samom kupolom. Sve dakle, što je u kupoli i oko nje, odnaša se na sv. Petra. Oko kupole

su na južnoj i sjevernoj strani po tri polumjeseca, više kojih se četverouglaste svijetle slike na lijepu razvijaju. U te polumjesečne polukruge nisu se mogle smjestiti i opet svijetle slike, koje bi gornje slike pobijale, nego su po zakonu postepenosti i opreke tuj sretno smješćene slike modro-svijetle, koje Francuz „en grisaille", Nijemac pak „grau in grau" naziva, a mi bismo ih „modropisi" zvati mogli naprama ostalim slikama, koje bi se „svjetlopisi" zvale. Ove su slike isto tako shvatljive i čitljive ko i posve svijetle slike. Trajnost je pak njihova ista ko i slika svijetlih na lijepu. Tko se o tom uvjeriti želi, nek pogleda u Padovi crkvicu Arena zvanu, u kojoj je slavni Giotto pod nadzorom i nadahnućem neumrloga Dantea svijetle slike izvadjao, a ispod njih bogoslovne kreposti u modroj svjetlini postavio. I jedne su i druge dan danas u istom stanju, pače bih rekao, da su se posljednje još bolje uzdržale. Drugi je takav primjer u divnoj florentinskoj crkvi Maria Novella zvanoj, koja u jednoj od pobočnih svojih apsida sadržaje slike Filipa Lippija na lijepu posve svijetle i modro-svijetle, ravnim načinom uščuvane i hvaljene. Te naše modro-svijetle slike odnašaju se na život sv. Petra i pravi su uzor, štono Francuz veli: „chef-d'oeuvre". Djelo su ruku mladoga Seitza, dočim su simboli, o kojima sam do sad govorio, djelo ruku starijega Seitza.

Mladi Seitz medjutim slijedio je u ovoj struci svoga posla pokojnoga Overbecka, tako da se o nekim osobito slikama može reći, da nisu Seitzeve, nego Overbeckove. Prva takva slika u južnom polukrugu na istočnoj strani predstavlja zvanje sv. Petra po Overbecku. Tu nek dodju mladi slikari, pak nek vide i nauče se, da je umjetnost divna poezija, koja um i srce u idealne visine zanaša. Koliko dostojanstvo i kolika ozbiljnost u Isusu, koji božanstvenim svojim bićem i ushitom zanaša za sobom prosto ali pošteno srce ribara galilejskoga, koje u očima božjima više vrijedi nego sva nadutost, ponositost i ispraznost oholih učenjaka! Kolika odlučnost i revnost Petrova, koji sa svim žarom tople duše svoje slijedi poziv Isusov, da odsele s njim u istini i pravdi vječitoj za spas ljudi djeluje! To isto čuvstvo i nehotice obuzima i brata Petrova Andriju, koji pri krmilu sjedeći s očima u Isusa uprtima desnu je na prsima stisnuo, ko da govori: „I ja sam, Gospodine, spreman krmila se svoga odreći i tebi se na uvijeke posvetiti". Kameno bi srce bilo, koje ne bi pogledom na ovu sliku čvrsto odlučilo, svake se tromosti i mlohavosti, svake ništavosti i taštine ovoga svijeta odreći i glas vječite istine i pravde u svakom poštenju, u svakoj kreposti i izvrsnosti slijediti.

Na poprečnoj strani nastavlja se život sv. Petra u dvije slike. Na jednoj, motriocu s lijeva, predstavlja se onaj evangjeoski čin, u kom Petar vidjevši Isusa, gdje vrhu vode grede, moli, da mu dopusti slijediti ga. Što kad bješe učinjeno, poče sv. Petar strašiti se, poče u vjeri klonuti i dvojiti, a po tom udilj tonuti vapijući: „Gospodine, spasi me, pogiboh!" Što Gospodin učini pruživ mu ruku i ukoriv ga: „Malo-
zašto kloneš vjerom?" Upravo ovaj posljednji momenat pred-
ar straši se i tone, a Isus mu pruži ruku i spase ga. Oblik

Isusov i sve biće njegovo posve je idealno, ko što ga je samo Overbeck znao shvatiti i izvesti, pun veličanstva i snage, bez dvojbe da je pravi i živi Bog, komu se i vjetrovi i valovi morski pokoravaju. Petar pun žara i revnosti lako se zanaša, lako se u svaku pogibelj baca, ali se i lako smućuje, smete i propada. Pun vjere i zanosa baci se u vodu, ali odmah se poče strašiti, a po tom i tonuti. Jedva mu se iz duše istisnu riječ, koja ga spase: „Gospodine, spasi me, pogiboh!" Takvi smo mi ljudi! Ima časova, kad bismo i najteže stvari poduzeli, kad bismo se nebu pod oblake uzdigli, kad bismo i u najveću pogibelj posrnuli, a pri prvoj poteškoći odmah se pokajemo i duhom klonemo, radi česa nam čestoput cio život jalov ostane. Bolje je dulje razmišljati i teže se odlučiti, ali kad si jednom u vodu skočio, ne dvoj, ne plaši se, pa makar ne samo do koljena, nego i do glave zaronio. Onaj, koji vjetrima i moru zapovijeda, kuša vjeru tvoju, ne boj se, ne će te ostaviti. On je u dušu tvoju jedan dio svoga vlastitoga bića i mogućstva ucijepio. Sve možeš u njem, samo ne dvoj, vjere ne gubi, ne zdvajaj ni onda, kad vas svijet oko tebe zdvaja. U tom leži sva cijena života i sav uspjeh poduzeća naših. Ovo isto valja još više o narodima. — Mlitavošću i mlohavošću ništa se na ovom svijetu postići ne da. Narod, koji ne zna uzavreti i do Boga pisnuti, kad mu se bez ikakva razloga najsvetija prava uskraćuju, propada i izumire, jer samo tudjom milošću, to jest vlastitom svojom sramotom i porugom živi. To je anemija prava i smrt gotova.

Druga slika na istoj strani samosvojna je slika Seitza mladjega. Ona predstavlja, kako Isus sv. Petru vrhovnu moć i oblast u crkvi u slici i prilici ključeva predaje. Pred Isusom kleči sv. Petar i ključe nebeske sa svom pobožnošću prima osjećajući živo, koliku odgovornost pred Bogom i svijetom na se prima, kad se na čelo apostolskomu redu i zvanju postavlja. Tu su i ostali apostoli. I oni su istim čuvstvom oduševljeni, jer i oni na općenitu svrhu istu moć in solidum primaju, pod uvjetom ipak, da uvijek i u svakom položaju s poglavicom svojim u živom općenju ostanu. Slika je u svakom obziru krasna, a slikar vrijedan i dostojan, da stope neumrloga Overbecka slijedi. U slici je i za pojedinca i za narod puno divne pouke i ponuke. Sve naše naravne sile tašte su, isprazne i neplodne, ako se s njima ne spoji vrhunaravna sila božje milosti i božjega blagoslova. Otmi oku čovječjemu svjetlost sunčanu, oko je oslijepilo na uvijeke; otmi njivi, koja te hrani i odijeva, toplinu i rosu nebesku, njiva je izvjetrila i obumrla; otmi djetetu riječ i njegu roditeljsku, otmi mu svako općenje ljudsko, dijete je onijemilo i u apsolutnoj nemoći usahlo. Što je oku svjetlost sunčana, što je njivi toplina i rosa nebeska, što je djetetu riječ i njega roditeljska, to je čovjeku Bog i milost njegova. Ja sam trs, veli istina vječita, a vi ste loze. Lozu od čokota otcijepljenu u vatru bacaju. Smrtonosni nož u srce naroda rivaju oni, koji bi ga rado od vjere i Boga otcijepiti. Samo oni narodi uspijevaju, koji Boga i vjeru najprečom i najsvetijom stvarju smatraju i narodne sile svoje moću i milošću odozgo sveudilj osvježuju i okrepljuju.

Na sjevernoj su strani i opet dvije slike modrolike. Prva je na za-

padu s južne strane i odnaša se na zatajenje Petrovo. Ništa toliko slabost i nemoć ljudsku ne dokazuje ko zatajenje Petrovo. Petar, koga je Gospodin svega ljubavlju svojom obasuo i poglavicom i uzorom apostolskim učinio; Petar, koji dvaput najsvečanijim načinom meštra svoga Bogom proglašuje (Mat. 16. i Iv. 6.); Petar, koji se malo prije pred Isusom i cijelim zborom apostolskim pohvali, da ga nikad ostaviti ne će, pa makar ga svi ostavili, da će mu vazda vjeran ostati, pa makar mu bilo s Isusom umrijeti: Petar ga triput zataji i na posljetku prisegom potvrdi, da ne poznaje čovjeka. Ah, koliko se puta u svijetu ova pogrda ponavlja! Ah, kad je prijateljstvo, koje Petra i ostale apostole s Isusom spaja, toli krhko i slabo bilo, što ćemo se mi od prijateljstva nadati! Prerijetka je stvar u svijetu pravo prijateljstvo, kad čovjeka crni dani snadju. Prijateljstvo je samo ono stalno i ustrajno, koje se na kreposti i istini osniva, a ljubavlju i milošću božjom sveudilj začinja. Slika predstavlja nam momenat u povijesti bibličkoj, kad je Petar poslije trojnoga zatajenja trojnim pijetlovim pjevom označena bježati počeo s mjesta napasti. Isusov ozbiljni, ali ujedno i milostivi pogled sjeti Petra riječi proročanskih: „Prije nego li pijetao triput zapjeva, triput ćeš me zatajiti", ali mu ujedno i istisnu iz očiju gorku suzu pokornicu. Bježi Petar pun straha i užasa, ali ne zdvaja, jer se u neizmjernu ljubav i milost Isusovu nada, da će mu grdni grijeh oprostiti. Takovo je lice i biće Petrovo na slici. Djavao u grdnoj slici rogata čovjeka naslonio se na stup predvorja, pak se zlobnim i zavidnim načinom ceri i smije, što mu je za rukom pošlo glavni stup crkve slomiti i samoga poglavicu apostolskoga pod svoj jaram skučiti. Ali se zaman raduješ i rugaš, hudobniče pakleni i krvniče stari! Jer ako i jest istina, da smo preslabi, da se nigda u same sebe uzdati i oholo se ponašati ne smijemo; ako i jest istina, da smo plahi i nestalni i ono potvorimo, što smo jur oplakali: ipak nismo izgubljeni i očajni, jer pravi kâj u srcu, a istiniti vâj na jeziku do samoga srca božjega dopire te nam staru milost i ljubav božju opet i opet povraća. Samo se slijeposti i oholosti, samo se tvrdokornosti i očajnosti čuvati imamo, a ostalo sve prava suza pokornica ispraviti i izbrisati može, tako da se i iste stare ozljede nekim načinom u znakove naše pobjede i božje milosti pretvaraju. To je znamenovanje slike naše.

U istom redu na sjevernoj strani nastavlja se slika, koja predstavlja Petra, kako ga anđeo Gospodnji iz tamnice jerosolimitanske izbavlja. Ova je slika Overbeckov remek. Tkogod makar i nevještak u ovu sliku pogleda, odmah će mu sa srcem i oči uz nju se prilijepiti. Anđeo je Petra jur probudio i za ruku prihvatio, vrata su tamnice širom otvorena, putnici su jur na pragu, a čuvari vojnici tvrdo spavaju. Oblik anđela oblik je pravoga božjega poslanika. Lice mu je u istinu lice čovjeka, ali mu je cijelo biće očevidno idealno. Vrhunaravno svoje zvanje s lakom lakoćom obavlja, da mu je očevidno to isto svakidanja zabava, kojoj je posve privikao. Sv. Petar još se nije posve osvijestio, još misli, da otajstveno neko više vidjenje vidi, ali ipak dobrohotno i dragovoljno spasitelja svoga slijedi. Na čuvarima vidi se, da im san više znači

nego navadan san, i da se Bog njihovim snom služi, da više svoje ciljeve izvrši. Cijeli slog slike, pojedina lica, njihov izraz i položaj taki je, da se povijest biblička i čin vrhunaravni ljepšim i idealnijim načinom tumačiti ne može. Slika se slobodno uz bok staviti može divnoj slici Raffaelovoj u vatikanskim stanzama istog sadržaja, koju je naš čuveni zemljak Dubrovčanin Mančun u bakar urezao i nedavno objelodanio. Svatko će lako dokučiti, da slika naša u današnjim okolnostima osobitu vrijednost ima. Što je Petru obrečeno i iskazano, to je svim njegovim nasljednicima svojim načinom obrečeno i zajamčeno. Nebo će i zemlja proći, ali riječi obećanja božjega ne prolaze. Što se pak nas samih tiče, budi nam vazda vjera čvrsta ko vjera Petrova, budi nam ljubav čista i vatrena, ko što je bila Petrova, pak ne trebamo nigda ni u najnepovoljnijim okolnostima zdvojiti, jer Bog bdije nad nama, koji iz ljutice kamena izbija vodu bistricu, a iz smradna groba uskrisuje Lazara na novi preobraženiji život.

Posljednja slika modrolika nahodi se u sjevernoj polovici svetišta na istočnoj strani, predstavlja pak smrt Petrovu po Overbecku. Poznato je, kad je Isus poslije slavnoga svoga uskrsnuća sv. Petru na obali jezera Genezaretskoga vrhovnu moć podijelio upitav ga triput: „Ljubiš li me, Petre, više nego ostali?“ i nadodav na trojni povoljni odgovor triput: „Pasi ovce moje, pasi janjce moje!“, istom svečanom prilikom reče sv. Petru: „Petre, Petre, kad si bio mlad, sam si sebe pasao i hodio, kud si htio; kad ostariš, Petre, drugi će te pasati i voditi, kud ne bi htio. Ti pak slijedi mene“. Riječi se ove odnašaju na smrt Petrovu, koji je imao u službi svetoga i uzvišenoga zvanja svoga istim načinom na drvetu križa umrijeti, ko što je Isus, spasitelj naš, za nas sve i za grijehe naše na drvetu križa umr'o. Ovaj dogadjaj predstavlja slika naša. U polovici je križ sunovraćen; polag križa stoji Petar nag, samo mu krvnici boke pašu. S jedne i druge strane gledaoci i vojnici rimski. Izmedju prvih mnogi žale i oplakuju poglavicu apostolskoga. Drugi su pak većom stranom ravnodušni, ko da se stvar njih i njihova gospodstva pobliže i ne tiče. U njima je izražen onaj ograničeni opseg rimskoga mudrovanja, po kom se prepirka religiozna vodi samo medju Žudijama i kršćanima, a Rim i njegova budućnost ko da je tobože daleko nad njom uzvišena. Sveti Petar odabire svojevoljno sunovraćeni križ u znak duboke poniznosti, na koju ga nuka uspomena gorka negdašnje sramotne propasti. Ruke je raširio prama križu, znak, da dragovoljno za Isusa i sveto zvanje svoje smrt podnaša; glavu je i oči upr'o u nebo, otkle mu se Isus pokazuje, ko da bi reći htio: „Isuse, negda sam se preveć u samoga sebe pouzdao, pak sam grdno posrnuo, danas se nimalo u sebe ne uzdam, nego jedino u tebe. Ti me, Gospodine, pomozi i okrijepi, jer bez tvoje pomoći i okrepe i opet propadoh. Daj, Gospodine, da smrt moja vrijedno i dostojno okaje grdnu nezahvalnost i zatajanje moje; U ostalom, Gospodine, i život moj i sveto zvanje moje i smrt moja, koju sad podnašam, djelo je svete milosti i ljubavi tvoje. Ti u nama vlastito djelo svoje kruniš i nagradjuješ. Priljubi, molim te, križ moj svetomu križu tvomu, a posveti

smrt moju svetom smrću tvojom, da bude nasljednicima mojima [illegible], a tebi i svetoj crkvi tvojoj na slavu i diku na uvijeke". Žrtva se ponizna Gospodinu očevidno dopala, jer je zaisto postala slavom, utjehom i okrepom crkve božje, kojom se ona i danas ponosi, tješi i krijepi i ponosit će se, tješiti se i krijepiti na uvijeke. Nama pak nek slika bude ponukom, da vas život naš istini i pravdi božjoj posvetimo, pa makar bilo za istinu i pravdu trpjeti i smrt samu podnijeti; jer ništa nije uzoritijega ni plodovitijega nego za istinu i pravdu trpjeti i umrijeti. Tko to čini, slavi i zasluzi Isusovoj se je priljubio i patnje svoje i smrt svoju u izvor obilni života i spasa obratio. Čovjek kršćanin ničesa se na svijetu ne boji nego samo grijeha i one smrti, koju grijeh radja. Smrt poslije smrti i uskrsnuća Gospodnjega nije više smrt, nego početak novoga neumrloga života, blažen prelaz iz ove doline od suza u prebivalište vječite slave i utjehe. Tako se više i oko oltara glavnoga posvećena sv. Petru sve na život, zvanje i smrt sv. Petra u harmoničkom skladu odnaša.

Sad mi je nastaviti opis svijetlih slika na lijepu, koje u novije doba nastadoše.

Sustav, po komu se slike u crkvi našoj razvijaju, jest: da se pri ulasku u glavnoj ladji slikaju dogadjaji staroga zavjeta, koji se osobitim načinom odnašaju na novi zavjet, u komu je razvoj religiozni čovječanstva svoj posljednji cilj i vrhunaravnu savršenost postigao. U samom pak svetištu (sanctuarium) slikaju se slike novoga zavjeta u povjesnom i naravnom svom razvoju. U južnom dakle polukrugu sa istočne strane počinje prva slika novoga zavjeta pisana na lijepu mladim Seitzem. Slika predstavlja p o h o d j e n j e G o s p i n o. Po starom običaju slika je rastrojena. S jedne i druge strane vrlo su lijepe zgrade, jedna slici na lijevoj u staroj renaissanci, a druga na desnoj u lombardeskom stilu. Slikar da logičkim i historičkim redom novi zavjet počne, postavio je u predvorje s desne strane navješćenje Gospino. Radost i ushićenost poslanika božjega probija u izvanrednoj hitrini i žestini, s kojom djevici navješćuje otajstvo sveto, koje mu je Bog na srce i usta postavio. Angjeo Gospodnji pun je rajske ljepote, pun štovanja i strahopočitanja prama zaručnici Duha svetoga. Stari su slikari ovaj dogadjaj čestoput u onom momentu predstavljali, kad je prečista djevica pozdravom angjeoskim nekim načinom ustrašena i iznenadjena progovorila: „Kako će to biti, kad ja muža ne poznajem?" U minijaturama mojima nalazi se jedno takovo predstavljanje divne ljepote i izvrsnosti. Naš slikar Majku božju, prečistu djevicu, predstavlja u položaju, kad ju je strah zbog čistoće i nevinosti njezine jur minuo, kad se u poniznosti i pokornosti srca svoga volji i odluci božjoj jur podvrgava veleći iz svega srca i iz sve duše svoje: „Evo službenica Gospodnja, budi meni po riječi tvojoj!" Slikar je sliku tako vješto i istinito udesio, da i Majka božja i vjesnik rajski, a i motrilac svaki duboko osjeća, da se je milošću božjom najprvo i najpoglavitije otajstvo spasa ljudskoga začećem sina božjega obavilo. Tako je slikar dosljednim posve načinom povijest novoga zakona prvim upravo dogadjajem

začeo. Sad istom u glavnoj slici slijedi drugi dogadjaj, to jest pohodjenje Gospino. Majka božja zna i osjeća duboko domašaj svetoga otajstva, koje se u blaženoj njezinoj utrobi obavilo; zna i osjeća nutarnji savez, u kom to sveto otajstvo s ostalim dogadjajima iste vrste stoji; zna i osjeća, da je u isti hip i starica Elizabeta začela djetića, budućega prethodnika, pripravnika i krstitelja spasiteljeva, o kom sam Spas veli, da zemlja nigda izvrsnijega i svetijega čovjeka ne vidje. Po nadahnuću Duha svetoga hrli s drugom i zaštitnikom svojim Majka božja preko brda i gora k rodjakinji svojoj u grad Judin Hebron. Slikar predstavlja dogadjaj sveti u onom času, kad starica Elizabeta Majci božjoj s drugom svojim i s ukućanima svojima u susret hiti. Svete te žene i pratnje njihove susretaju se pred dvorom Zaharijinim. Znajući Elizabeta, da je blažena Marija po Duhu svetom postala živim žrtvenikom i pravim hraništem Boga živoga i spasa ljudskoga, pada pred njom na koljena ter iz dna duše svoje vapije: „Otkle meni i domu momu čast, da me majka božja pohadja?“ i ponavlja nekim načinom pozdrav angjeoski, kojim i dan danas sav svijet Majku božju pozdravlja: „Zdravo, Marijo, milosti puna, blagoslovljena ti medju ženama i blagoslovljen plod utrobe tvoje!“ Prignuta pred Majkom božjom koljena angjela Gabrijela i sv. Elizabete prvenci su one neumrle slave, onoga divnoga štovanja i uzvišenoga poklona, kojim sam Bog djevu bogorodicu odlikova, kojim crkva božja evo već dvije hiljade godina bez prestanka prati Majku božju, označiv pobožnost, koja se njoj pristoji, grčkom riječju „hyperdulijom“, to jest štovanjem i poklonom presvetim, uzvišenim daleko više neba i zemlje, kao što je milošću božjom i zvanje Marijino neizmjerno više neba i zemlje uzvišeno. Svi puci i narodi, koji se Isusu kano Bogu i spasu svomu klanjaju, klanjaju se ujedno s izvanrednom pobožnošću i pouzdanjem i Bogorodici svetoj. Sva su stoljeća prepuna divnih dokaza te izvanredne pobožnosti; svako stoljeće ima svoga Ivana Damascenskoga, ima svoga Bernarda; našemu je pak stoljeću neumrli Pije IX. dan, da staru slavu Majke božje novim sjajem obasja, a tim svijet kršćanski, koji je uslijed neizmjernih zala i nezgoda skoro zdvojio, na novo ufanje probudi. Štovanje Majke božje smatralo se je vazda, i to s punim pravom, kao znak obilujućega duha kršćanskoga. Dok se u velelijepim crkvama oltari neoskvrnjenomu začeću Majke božje dižu; dok svijet kršćanski mjesta oprošćenja Gospina svojim hodočašćem štuje i odlikuje; dok se na pučini morskoj u krhkoj ladjici slika Gospina kano zvijezda jutarnja i utočište sigurno nalazi; dok se u prostoj kolibici domaći svijet svaki dan jutrom i večerom oko svijetla, koje pred Majkom božjom gori, sakuplja, da se na muke i patnje svakidanjega života ojači i u nadi blažene neumrlosti okrijepi: dotle neman paklena uzalud reži na križ sveti i na spas svijeta.

Majka se božja puna milosti, dobrote i umiljatosti prignula, da staricu objeručke prihvati i u naručaj svoj digne. Živi je to znak one milosti i ljubežljivosti, koju prama svijetu nosi, i onoga posredovanja, koje je Majka božja mediu zemljom i nebom na se primila ne samo tada, kad je slovo vječito sina božjega začela i porodila, i kada je u

Kani galilejskoj na piru prije vremena prvo čudo pretvorene vode u vino od sina svoga na uhar i veselje gostima isprosila, nego osobito tada, kada je pod drvetom križa srce svoje i bol duše svoje priljubila srcu Isusovu i svetoj muci njegovoj na spas svijeta, i kada je s punim pravom zaslužila, da u osobi sv. Ivana majkom cijelomu svijetu postane. Ovo je posredovanje nada i utjeha svijetu kršćanskomu, koji se s punim pouzdanjem u svakoj nuždi i nevolji, osobito pak u oči smrti na nju obraća. A sv. Bernardo s punim pravom veli, da se od pamtivijeka nije čulo, da bi se itko u potrebočama svojima na nju pouzdano obratio, a da ne bi uslišen bio.

Za Majkom božjom stoji sv. Josip, pravi lik pobožnosti. Slikar je ovu stranu slike svoje popunio sa dvoje prosjačadi, koja na tlu blaguje i znalično dogadjaj sveti promatra. S druge strane slike za sv. Elizabetom stoji sv. Zaharija, pun strahopočitanja prama sv. Gospi. Slikar mu je po starom običaju pratnju sastavio osobljem sebi milim i dragim. Tu je žena slikarova sa dvoje djece, jedno vodi, a drugo u naručaju drži; za ženom su dvije sestre slikarove. Skoro bih rekao, da je slikar tim ponešto slici svojoj naudio, odjenuo ju preveć likom sadašnjosti. Slikar se je u bitnosti držao predavanja. Ja mnogo starih slika istoga sadržaja poznajem istim od prilike načinom izvedenih. I u mojim minijaturama slična se slika nalazi. Meni se medjutim čini, da bi se istoj slici s vrlo dobrim uspjehom nov posve i dosele neobičajan lik dati mogao. Poznato je, da je tom prilikom živa ćut otajstva svetoga i zvanja svoga Majci božjoj iz srca i duše istisnula slavospjev divan „Magnificat" (Uzveličajem), koji crkva svaki dan u večernici svojoj ponavlja, kao što u jutarnjici svojoj ponavlja svaki dan slavospjev Zaharijin „Benedictus" (Blagoslovljen). Poezija jevrejska sva je neobičajne ljepote i izvrsnosti, kojoj se čude i dive ne samo ljudi vjernici, nego i nevjernici. Knjizi Jobovoj i psalmima Davidovima nijedna književnost ovoga svijeta ništa slična uz bok staviti ne može. Iz vrutka toga crple su sve bolje glave napitak vode bistre i žive, kojom su srce svoje svježile i krijepile na divne umotvore. U Lamartinovim meditacijama mnogo je tomu tragova. U cijeloj pak poeziji jevrejskoj najdivniji je i najizvrsniji slavospjev Marijin „Magnificat", u kom uzveličaje Boga, spasitelja svoga, koji vršeći riječ Abrahamu i sjemenu njegovu zadanu, najveće otajstvo milosrdja svoga obavlja, obazrev se jedino na poniznost i umiljatost službenice svoje. Proriče, da će ju sva pokoljenja do konca svijeta blaženom nazivati i slaviti. Hvali božju dobrotu, koja ohole ponizuje, a ponizne uzvisuje. Kvar je, što mi u hrvatskom jeziku ne imamo još prevoda, koji bi divnomu tomu slavospjevu dolikovao. Ja bih želio, da svaka izobražena gospoja našega naroda taj slavospjev na izust znade; jer kad se slavi otajstvo Gospino, slavi se ujedno otajstvo oslobodjenja ženskoga iz one zapuštenosti i potištenosti, u kojoj je ženski spol kroz stoljeća čamio i u kom dan danas čami svagdje, kud svijetlo kršćanstva doprlo nije. Prva i posljednja riječ kršćanstva, da tako reknem, oslobodjenje znači slabijega spola.

Porodice na licu svake ženske odsijeva. U Majci božjoj žena

je do najviše časti uzvišena. Sjaj se zvijezda oko glave bogorodice odsijeva takodjer na čelu svake ženske glave cijenom krvi Isusove otkupljene. Zvono, koje nas triput na dan poziva, da Gospu pozdravimo i uspomenu upućenja Gospodnjega slavimo, glasi ujedno i slobodu, čast i uzvišeno zvanje gospoje i u obitelji i u društvu. Pak ako se je Majka božja otajstvu sv. križa iz svega srca i sve duše priljubila, priljubila se je s obzirom na spol svoj, da ga žrtvom srca svoga nekim načinom posveti i na nasljedovanje svojih vlastitih izvrsnosti u zvanju njegovom okrijepi. Dašto, čim je veća čast, na koju uzdiže kršćanstvo ženski spol, tim su veće i dužnosti, koje u ime nove časti isti spol i u obitelji i u društvu vršiti ima. Naš je narod po naravi svojoj tanke ćudi. On možebiti jedini izmedju indo-europejskih naroda najnježnijom i najčasnijom riječju ženski spol označuje. Riječi „djeva, djevica, djevičanstvo, djevovati itd." crpene su iz istoga izvora, iz koga i latinski „Deus, divus" i grčki „theos", a to će reći, da je našemu narodu žensko čeljade u nevinosti i poštenju svom nešto izvanredna, nešto božanstvenoga.

Samo se pak po sebi razumije, da će nježni spol samo tada ispuniti zvanje kršćansko i naum naroda našega, ako čistoćom, vjernošću, umiljatošću i požrtvovanjem svojim vječitomu uzoru svomu, to jest blaženoj Majci božjoj sličan postane. Da će se naš ženski spol danas sutra do te visine dovinuti, dokazom je ona slava, koju su u najnovije doba neke gospoje slavjanske jur postigle. Najobljubljenija knjiga novije dobe jest: „Récit d' une soeur" od gospoje Craven, koja je 22 izdanja doživjela. Slovi pak i slavi knjiga hvalu mlade Ruskinje Aleksandrine, supruge brata spisateljičina. Ista gospoja Craven, koja se medju najumnije i najklasičnije spisatelje francuske današnje dobe brojiti ima, napisala je u najnovije vrijeme djelo pod naslovom: „La soeur Natalie", u kom izvanredne i upravo herojičke kreposti opisuje Natalije, Ruskinje, u redu sestara ljubavi kršćanske. A pokojnu gospoju Swetchine sav svijet poznaje i slavi. Samo se sjetiti moraju i oni, na koje to spada, da se požuriti imamo, da stvorimo zavode, u kojima bi se ženski spol čim potpunije i izvrsnije izobražavati mogao. Nama Hrvatima nije u nijednom poslu kasniti.

Ja mislim, da bi se onaj dogadjaj sveti vrlo lijepo izvesti dao predstavljajući onaj hip, kad je blažena djevica počela slavospjev pjevati, na što su sigurno i angjeli božji, a i svi ostali prisutnici drage volje pristali. Dašto da bi se misao ova poroditi imala u glavi umjetnika darovita, koji bi umio dulje vremena njom se baviti i u žaru srca svoga višeput ju okupati i razgrijati.

Slijedi u istom redu slika p o r o d j e n j a I s u s o v a, koje naš narod „Božićem" naziva ter tim načinom vrlo lijepo i zgodno označuje božanstvenu narav djeteta, koje u jaslicama leži. Pogledom na ovu lijepu sliku Seitza mladjega i nehotice nam na um pada divno evangjelje sv. Ivana, orolika vjesnika božje naravi Isusove i svetoga upućenja njegova. „U početu bijaše riječ, i riječ bijaše kod Boga, i Bog bijaše riječ... i riječ je put učinjena i prebiva medju nama, i vidjesmo

slavu njegovu kano slavu jedinorodjenika očeva, punu milosti i istine.“ Slovo božje izvor je vječiti života. Sve, što jest i živi, po njem jest i živi, a ništa nije na nebu ni na zemlji, što ne bi po njem bilo i živjelo. Slovo božje izvor je vječiti svjetlosti i one, koja cijelomu svijetu u. svetoj vjeri svijeti, i one, koja u svijesti ljudskoj svijeti svakomu čovjeku, koji dohodi na ovaj svijet. Tko se vjeri svetoj ogluši, taj u tminama ostaje, njemu se i naravne svjetlosti sjaj u duši sve više i više trne i tamni. Na sliku smo i priliku božju stvoreni; to jest: slovo je božje od postanka našega nekim načinom u umu i srcu našem živjelo i djelovalo, a kad prvobitni taj dar izgubismo, tada se slovo božje rodi djetetom, da nam priskrbi moć i pravo, da se i mi preporodimo u sinove božje, ne po krvi i puti, ne po pohoti ljudskoj, nego po samom Bogu. Slovo se božje uputi, da se i opet sa milošću i svjetlošću svojom u staro prebivalište, svoje u dušu i svijest našu povrati i život vječni u nama i po nama djeluje. Ovo je smisao slike, koju opisujemo. Slika predstavlja noćno doba. Tmine u spilji betlehemskoj znak su onih tmina, u kojima je rod čovječji više hiljada godina čamio. Zvijezde medjutim ponešto sjaju na obzorju nebeskom, a zora, hvala bogu, puca, koja vječito sunce navješćuje. Dan je svanuo rodu ljudskomu, koji nikad ne zalazi. Isus je danas, sutra i uvijek. Iz izvora vječite svjetlosti i života svijetlo se i život na sve strane razliježe. Na lijevoj strani slike nešto je bujniji i obilniji život, svjetlost sjajnija, jer je tu Majka božja, tu je hranitelj i branitelj obitelji svete, pravednik božji, sv. Josip, tu je lijepi zbor angjela pjevajući na sva grla: „Slava na visini Bogu, a na zemlji mir ljudima dobre volje“. Svi su ti u srcu i duši svojoj u obilnoj mjeri očutjeli moć otkupljenja ljudskoga i milosti božje. Majka božja lijepa je kano sunce žarko, božje se oko u nju zagledalo, a zvijezde joj nebeske glavu okrunile. Ona je unapred najskupocjeniji dar otajstva svetoga primila, kad je od ljage istočnoga grijeha sačuvana, od prvoga začeća svoga ogledalom i izvorom čistoće, pravde i svetosti postala. Ona klečeći klanja se Bogu stvoritelju, ali ujedno i sinu svomu. Vrijedno je i dostojno, da se prvi glas zahvalnosti na tolikom daru u srcu vječitoga oca odzove iz duše prečiste i presvete Majke božje. Nju svi vijekovi i sva pokoljenja do konca svijeta slijede hvalu i slavu dajući Bogu ocu, što iz ljubavi prama nama nije štedio ni jedinorodjenika svoga osudivši ga žrtvom za spas i uskrsnuće naše. I Božića našega i blaženu Majku božju predstavlja slikar u idealnoj ljepoti, koja otajstvu svetomu dolikuje. Zbor angjela predstavlja slikar u slici krilatih djetića. Djetići su, ali su tako idealni i rekao bih eterični, da se odmah opazi, da su stanovnici nebeski, koji samo tada na ovaj svijet dolaze, kad ih milosrdje božje šalje, da na spas ljudski djeluje. Vidi im se, da nikad doslije radosnijega poslanstva ne obaviše. Slavu božju pjevaju, a iz usti i lica lako je opaziti, kojim je čuvstvom srce i duša im uzavrela. Angjeli naši živo čovjeka sjećaju na one čuvene angjele Luke della Robbie u Fiorenciji, koji takodjer slavu i hvalu božju pjevaju, a umjetnik je moć čuvstva i grla njihova s tolikom plastičnošću

izrazio, da lako razabireš, koji dubokim, koji srednjim, a koji visokim glasom otpijevaju.

Na ovu stranu slike spada i sv. Josip, koji svu svoju dušu, da tako rečem, u pobožnosti i zahvalnosti pred prestoljem božjim izlijeva, što se vječiti otac udostojao njega hraniteljem i braniteljem sinu svomu na ovom svijetu odabrati; što mu je dozvoljeno ocem se nekim barem načinom nazvati onoga, koji drugoga oca ne ima van prvu osobu svetoga Trojstva, koja ga vječitim, prvorodjenim, jedinorodjenim sinom svojim učini. Slikar si vještim i posve dramatičkim načinom prelaz na drugu stranu slike sprema tim, što se sijedi starina pastir od svoga zbora odlučio i sv. Josipu priljubio, da sveto otajstvo licem u lice ugleda. Starina pastir jedva se na nogama drži, zato ga sv. Josip ljubezno podupire. Starina će taj spadati bez dvojbe u broj onih izabranika božjih, kakvih je ne samo u žudijskom, nego i u poganskom svijetu bilo, koji su u duši svojoj duboko osjećali kraj i konac staroga svijeta, a proricali novi svijet s novim spasom i preporodom svojim. Jasno je, da se starini, kad je Božića svoga i Spasa svoga ugledao, iz duše otimaju one riječi sv. Simeuna: „Sad otpuščaj, Gospode, slugu svoga u miru božjem, jer vidješe oči moje spasonošu, što ga cijelomu svijetu daruješ."

Na drugoj su strani slike pastiri i pastirice, koje angjeli božji poslaše, da se Bogu svomu i Mesiji svomu poklone. Zbor je ovaj vrlo vješto i vrlo skladno sastavljen. Svakomu je pastiru i svakoj pastirici na licu čitati, što im srce osjeća. Razne darove nose: jedni košaricu jaja, drugi golubiće, treći janjce, svi pak srce nevino, pošteno i Spasu svomu posve privrženo, bez čega nijedna molitva, nijedan dar Bogu ugoditi ne može. U Majci božjoj, u Josipu i angjelima božjima nebo se, da tako reknem, Bogu klanja; a u nevinoj pastirčadi zemlja se u prirodnoj nevinosti svojoj pred božje prestolje prostrla, da se vječitomu pastiru duša naših pokloni i da mu na ljubavi zahvali.

Pri ovoj slici čovjeku na um pada slavna slika Correggia, koju draždjanska zbirka čuva, a zove se u povijesti umjetničkoj „Noć Correggiova". — Draždjanska zbirka podobar broj Correggiovih slika posjeduje. Ja sam višeput te slike pobliže promatrao i njihovoj se ljepoti i izvrsnosti dostojno poklanjao, osobito pak njegovoj „Noći", koja isto predstavlja, što i slika, koju sam opisao. Correggio je veleuman učenik staroga Lionarda da Vinci. Dražestvenost njegovih poluboja upravo je neopisiva. Correggio je Parmi slavu neumrlosti pribavio. On je željno želio kakvugod sliku neumrloga Urbinata vidjeti, pak kad ju jednom ugleda, reče: „Sad vidim, da sam i ja slikar". Sud ga nije prevario. Correggio je doista veliki slikar. On bi se bio po mom sudu skoro izjednačio sa Raffaelom, da se je znao samo čuvati afektacije i nenaravnih položaja. U svakoj skoro povećoj Correggiovoj slici ima osoba u takvom položaju, koji silovitim nazvati moraš. Čini se, da slikaru nije vazda samo do toga stalo, da čin svoj u poetički sklad, koji um i srce u vis diže, složi, nego da kadšto svoje anatomičko znanje pokaže. Ova ćut barem mene obuzima, kad poveće Correggiove slike promatram. Slavnoj njegovoj „Noći" ne možeš se dosta načuditi, samo

da nije na desnoj strani pastirâ, koji u silovitom položaju neugodno ziraju u oko i srce, koje je skladu i harmoniji priviklo. I ja imam dvije slike Correggiove. Jedna od njih spada u broj, kojima prigovaram. Predstavlja Isusa na gori Kalvariji. Zaspali i tek probudjeni apostoli u takovom su položaju, koji se s istinom i s naravlju nikad složiti ne da. Svako bar ja sudim i sud svoj na vidik iznašam zato, da se naši mladi umjetnici silovitih i nenaravnih položaja ko od usijana gvoždja čuvaju. U afektaciji i nenaravnosti očituje se većom stranom neznanje i nezvanje.

S te strane slika je Seitzeva, koju sam opisao, pravi uzor. Jezik je u njoj poetički, ali ujedno i posve naravan. Njemu će se učenjak rado pokloniti, ali će ga i nevještak dobro i lako shvatiti i proučiti.

U apsidi južnoj, koja za ovom slikom slijedi, predstavit će se sveta tri kralja. U poprečnoj pak strani svetišta slijedi slika, koja predstavlja Isusa dvanaestgodišnjega u hramu u sredini učitelja i zakonoša.

Blažena djevica Marija i Josip odvedoše po zakonu i običaju dvanaestgodišnjega Isusa u Jerusalem na svečanost Pashe, kojom se je slavila uspomena oslobodjenja žudinskoga iz sužanjstva misirskoga. Pasha bijaše Žudijama od prilike to isto, što nama kršćanima Uskrs, živa slika i prilika oslobodjenja našega od sužanjstva grijeha i smrti vječite. Žudijski Pasha sjena je samo i proročanstvo bio onomu Pashi novoga zavjeta, po kom Isus u slavodobiću svoga uskrsnuća slavu uskrsa i spasa našega na uvijeke dokonča. Običaj je bio, da se Žudije sa svih strana svijeta tom prilikom jatomice u Jerusalem zgrnu. Poznato je, da se je to isto zbilo i tada, kad je Tito Vespasijan Jerusalem opsio i predobio. Ta je okolnost povodom upravo bila, da se je Jerusalem tako odlučno, tako junački i tako slavno branio. Običaji religiozni sveti su; oni na um i srce naroda veliki upliv imaju. Narod, koji se svijesno svoje vjere drži, s Bogom se je združio i dobar dio mogućtva božjega sebi je u nuždi i nevolji prisvojio. Narod pak, koji se je vjeri svojoj otudjio, omlitavi i iznemogne, sramotom se svojom ko svakidanjim kruhom hrani, a na posljetku tudje spone i okove obljubi, jerbo to prija nebrizi, tromosti i lijenosti njegovoj. Dašto da je Jerusalem, kao što je Isus pretkazao, neizbježivomu udesu svomu podleći morao, jerbo je najveće zločinstvo počinio i osvetu božju na se onim nesvijesnim vapajem izazvao: „Krv njegova vrhu nas i vrhu djece naše!“ Ali je ipak smatrajući stvar po naravnom tečaju slavno podlegao i poginuo, dočim ne ima sramote i ukora, koga ne zaslužiše Grci, što slavni Konstantinov grad tako lakim i mlitavim načinom u ruke nekrstu pasti dopustiše. — Sveta obitelj obavi u hramu božjem svoju pobožnost i kući se povraća. Ali kad tamo, pri sutonu opaziše roditelji, da se dijete Isus izgubilo. Komu hram jerusalemski i običaji žudinski poznati nisu, čudom će pitati: Kako je moguće, da se dijete izgubiti moglo? Kako je, da roditelji to istom opaziše, kad se dan naginjati počeo? Po propisu i običaju žudinskom ženski je spol u hramu posvema razlučen bio od muškoga, kao što i dan danas u sinagogama biva. Pri koncu svečanosti izlazio je iz hrama svaki spol svojim izlazom, pače i svojim ulicama

do samoga sutona tako, da su se rodjaci i suplemenici istom u podvečerje istoga dana sastati mogli. Blažena djevica dakle mišljaše, da je dijete s Josipom, a Josip da je s Marijom; istom pri sutonu, kad se na putu sastadoše, opaziše, da je djeteta nestalo. Bistro će oko u svakom ljudskom životu opaziti nedvojbenih tragova božje ruke, koja mirno i umilno volju i slobodu našu k višemu opredjeljenju vodi. Sav život svete obitelji dašto da nije drugo nego neprestano čudo božje ljubavi i božje providnosti. Božanstveno djetešce već u povojima proganjaju i na muke odsudjuju, jer je to upravo cijena biti imalo otkupljenja našega, jerbo i mi svi na ovom svijetu samo cijenom muke i nevolje do viših svojih svrha dospjeti i sveudiljnom žrtvom moć svoje kreposti i izvrsnosti posvjedočiti imamo. I Majka božja strahom i trepetom živi, a časoviti gubitak sina božjega ima ju bez dvojbe pripraviti na onaj gubitak i onu žrtvu, koju je materinje srce njezino pod drvetom križa podnijeti moralo. Naravno je, da roditelji djetešce traže kod rodjaka i suplemenika svojih; naravno je, da se u Jerusalem vraćaju i svud za njega pitaju, dok ga koncem trećega dana u hramu samom nadjoše.

Ovo je čin, koji naša slika predstavlja. Slikar je i opet u troje sliku razdijelio. U sredini je Isus sam. S desna su roditelji sa jednim pratiocem, valjada rodjakom u odijelu putnika i hodočasnika. S lijeva su učitelji i zakonoše, neki sjedeći, a neki stojeći. Majka i otac našav sinka zapanjeni ostaju. U srcu njihovom žalost i pečal, od nove i nenadane radosti i veselja nerazdvojena, ne da im još sad progovoriti. Samo majka dijete objeručke za desnu ruku hvata. Poslije će istom, kad se duša i srce razbistri, reći: „Ah, sine, što učini? Ja i otac tugujući evo već treći te dan tražimo!“ I dijete božanstveno još ima nešto doreći učiteljima i zakonošama, ter će onda istom majci odvratiti: „Zašto me tražiste? Zar ne znate, da mi je zvanje vječitoga oca moga vršiti?“ Čin dakle, koji se predstavlja, traje još sveudilj. Predstava tako je živa, da se motriocu čini, da dionikom postaje dogadjaja, koji se pred njegovim očima zbija i obavlja. S lijeva su zakonoše i tumačitelji zakona božjega. Vidi im se na licu i položaju, da su stvari neizmjerno važne, koje iz ustiju Božića našega slušaju. Od najstarijih vremena pitalo se je, što je Isus ovom prilikom starješinama žudinskima tumačio. Evangjelista naprosto veli, da je Isusovo ponašanje posve dolikovalo čednosti i umiljatosti djetinje dobe njegove. Ja nisam toga mnijenja, a drago mi je, da je i slikar drukčije stvar shvatio. Isus je Bog i čovjek ujedno. Bog po ocu, koji ga od vijeka bićem, slavom i moći sebi ravna porodi; čovjek po majci, koja ga u vremenu po Duhu svetom zače i porodi. Jedna i druga narav spojena je i djeluje u jednoj i po jednoj božanstvenoj osobi, koju Isusom spasiteljem svijeta nazivamo. Komu je ovo neshvatljivo i preveć otajstveno, nek pomisli, da i mi sami u sebi slično otajstvo nosimo. U svakom su čovjeku dvije posve različite naravi: jedna duševna, koja misli, ćuti i slobodnom voljom i odlukom djeluje, druga tjelesna, koja prvoj vanjskim orudjem služi, dok se prije ili poslije ne istroši i u prah i pepeo povrati. Obje pak susrele su se i spojene djeluju u jednoj i po jednoj ter istoj osobi, koju

čovjekom zovemo. Cijelim javnim životom Isusovim od prvog početka tja do smrti i slavnog uskrsnuća njegova očituje se poglavitim načinom božanstveno biće i moć njegova, tako da bi s uma sašao, koji bi zanijekati htio. Skromni život Isusov pečat poniznosti i umiljatosti na sebi nosi, ali tako, da ipak od vremena do vremena božanstvena moć i narav njegova kroza nj kano sunce kroz oblake prosine. Na takvo očitovanje božje moći i naravi spada po mom mnijenju i objavljenje dvanaestgodišnjega Isusa u hramu jerusalemskom. Ovo samo a i riječi Isusove: „Zar ne znadoste, da mi je zvanje, koje mi vječiti otac naloži, vršiti?" dokazuje, da se je o prevažnoj stvari radilo, koja u uskom savezu sa svrhom upućenja Gospodnjega stoji. Izraz dakle evangjeoski: „slušao i pitao" ne isključuje, da je Isus sam izvornikom i početnikom prvim bio svemu, što biva i što se tumači, i da je stvar duboko zasizala u sustav otkupljenja našega. Evangjelista nijedne riječi ne spominje o onom, što se je govorilo; ali kad se u obzir uzme, da je sav svijet tada duboko ćutio, da je vrijeme nadošlo, da se Mesija objavi i da se svijet novim posve načinom pretvori i preobrazi: onda ne će biti dvojbe, da je bio govor o Mesiji samom i o svojstvima njegovima. Kad se pak u obzir uzme opća skoro bludnja kod Židija, da će Mesija na ovaj svijet doći, ne da kraljevstvo duševno ustanovi, nego da Židije od jarma rimskoga oslobodi i da kraljevstvo izraelsko povrati, u kom bi učitelji i tumačitelji prva mjesta zauzeti imali; kad se u obzir uzme, da su isti učenici Gospodnji tom bludnjom zaneseni prepirali se, koji će od njih biti preči i poglavitiji u kraljevstvu Mesijinom; kad se u obzir uzme, da i sam sv. Petar s istoga razloga ne može odlučiti, da vjeruje Isusu, koji razlaže, da mu je skorim sramotnu smrt za spasenje svijeta podnijeti; kad se u obzir uzme, da su i poslije samoga uskrsnuća Gospodnjega dvojica učenika na putu u Emaus tumačiti počela Isusu, kako im je meštar poginuo, a oni su se nadali, da će kraljevstvo izraelsko povratiti: onda će biti skoro izvjesno i nedvojbeno, da je Isus ovom prilikom na tu poglavitu bludnju udario tumačeći stare proroke i razlažući narav i zvanje Mesije i onoga kraljevstva, koje se je imalo po njem utemeljiti. Tako slikar stvar tumači.

Naučitelji i zakonoše na lijevoj strani slike tako su vjerno i istinito označeni, da ih je slikar po svoj prilici u Ghettu rimskom dal vero snimio. To su pravi pravcati tipi semitički, potomci onih Židija, koje Tito, Vespasijan i Pompej zasužnjiše i u stari Rim premjestiše. Tri se osobito lica u prednjem redu odlikuju. Jedno stoji, a dva sjede. Jednomu sjedećih se vidi, da mu je sve na svijetu jedno. Dušu njegovu nigda nije razjario oganj živoga osvjedočenja. On u preobilju živi i uživa, a za ostalo si glave ne tare. On tu sjedi samo pristojnosti radi. On će sve na svijetu potpisati i svemu se prilagoditi, samo da dobro živi i čast uživa. Kad se takovi ljudi, kakvih žalibože puno ima na svijetu, do časti i upliva, osobito u kritičko doba uzdignu, onda narodu svomu neizrečenu štetu nanašaju. Drugi sjedi, a noge je prekrstio. U lice mu je jal i otrov zlobe i zavidne duše probio. On bi po svoj prilici odmah sad, da može, dijete na križ pribio, što je znak,

da sluša istine, koje zlobnoj i oholišavoj duši ne prijaju. Poniznost, zatajenje samoga sebe, požrtvovanje za istinu i pravdu do same krvi, ljubav prama svakomu, i onomu, koji je nas uvrijedio, milosrdje bez kraja i konca prama sirotinji i nesretnicima, iskrenost i otvorenost prama Bogu i svijetu, pokora i kajanje, ništavost svega sjaja i odličja, ako nije duša čista i Bogu ugodna: to i sto ostalih stvari, koje je Mesija i naukom i svetim primjerom, pače i smrću svojom potvrditi imao, to razlaže božanstveno djetešce, a to je toliko razjarilo dušu zlobnika, da mu vatra iz očiju i cijeloga lica sijeva, koja bi, da mu je po želji, jezik i glas istine božje spržiti i uništiti imala. Što? Da njega Mesija na sve te dužnosti obveže, kad je njemu Bog po sjemenu Abrahamovu obvezan bez ikakve ostale brige i zasluge sve dati, što je sjajno i trajno na nebu i na zemlji? Istim čuvstvom oduševljen je i stojeći Farizej s tom samo razlikom, što on još umuje proti Isusu, prema kojemu je i ruku pružio. Slikar je nutarnja čuvstva te trojice učenjaka tako vjerno i istinito izrazio, da mu se upravo čestitati mora, što je tu najvažniju stranu slikarstva tako sretno i majstorski svladao. Slika je naša daleko sa svake strane izvrsna, vrijedna i dostojna Seitza mladjega, koji se već sada pribrojiti more najizvrsnijim slikarima našega vijeka.

Slijedi na istoj strani slika kršćenja Isusova, koju sam jurve opisao.

U srednjem svetištu na južnoj strani nastavlja slikar predstavljenje događjaja evangjeoskih. Prva slika na toj strani predstavlja Isusa, kako s gore razlaze i tumači svetotajstva blaženstva kršćanskoga. U kršćanstvu sve je tako usko spojeno, da se jedno od drugoga nipošto razdvojiti ne može. Nauk o Bogu i o čovjeku, nauk o Isusu i svetoj muci i smrti njegovoj temeljem služi zakonu evangjeoskomu. Tko bi zakon i moral na drugom temelju osnovati htio, taj bi na pjeskovitom tlu zgradu dizao, koju bi prva bura i oluja podrovala i uništila (Luk. 6.) Bez čvrste vjere u Isusa i u moć svete smrti njegove, bez ufanja svetim uskrsnućem i uzašašćem Gospodinovim pokrijepljena, bez ljubavi žive prama Isusu, večitomu ljubovniku našemu, sve težnje ljudske za čistoćom i plemenitošću duše ostadoše manje više puke sanjarije. Čovjek je sam po sebi preslab, bez više potpore ostade vavijek igračkom svojih strasti i plijenom svojih pohota. Bilo je ipak učenjaka, koji su teoretičnu stranu kršćanstva od praktične razlučivali, pak ako bi ih i bilo, koji bi prvoj, nikad ih nije bilo, koji bi drugoj prigovarali. Zakon kršćanski svi jednodušno smatraju najuzvišenijim i najčistijim zakonom, a čovjeka i društvo, koje se po njem vlada, najizvrsnijim i najplemenitijim. Ja opetujem, da je ludo i nedosljedno ono razdvajati, što je Bog sam i narav ujedno spojila. Ali je sveta i neoprovrgljiva istina, da je zakon evangjeoski najljepši i najizvrsniji zakon, a istina večita stoput pravo ima, kad veli, da bi se onaj udilj o božanstvenoj naravi kršćanstva uvjerio, koji bi cio zakon evangjeoski u život i djelovanje svoje prenio; jer bi toliko blaženstvo u duši i svijesti svojoj osjetio, da bi odmah priznati morao, da je to plod ruku božjih. Tko se želi o istini, koju razlažem, uvjeriti, nek ozbiljno pročita poglavlje peto sv. Mateja i šesto sv. Luke. U oba

se razlažu otajstva zakona božjega, što ih naša slika predstavlja. Isus je cijelu noć u molitvi na brdu proveo i istom prigodom po svoj prilici izmedju učenika svojih 12 apostola odabrao. Sišav na podnožje i ne mogav odoljeti žestini mnoštva, koje ga se dotaknuti želi, otvori usta i poče razlagati divne ljepote zakona svoga, koji je naumio vlastitom krvlju svojom potvrditi i zapečatiti. Blaženi ubogi duhom, jer njihovo je kraljevstvo nebesko. To će reći: blaženi oni, koji su se u duši svojoj otresli spona, koje ih s ovim svijetom spajaju, njihovo bo je kraljevstvo nebesko, od koga nas najviše odvraćaju strasti i požude naše, oholost, putenost, pohlepa za čašću i bogatstvom itd. Uz tu jedinu cijenu stječe istina sveta, sloboda nutarnja mir i blaženstvo božje, koje sâm ovaj svijet ni dati ni oteti ne može. Slikar je pristojnim načinom u sredinu slike postavio Isusa samoga. Isus u idealnoj ljepoti i u veličanstvu, kroz koje božja narav i božji ugled prosijeva, govori i pripovijeda, što i otvorene svete usnice i raširene prema mnoštvu ruke svjedoče. Na desnoj su strani apostoli, a na lijevoj mnoštvo puka. Isus se na lijevu obratio. U mnoštvu, koje Isusa sluša, a i u apostolima lako je razaznati, kako se koga riječi Isusove doimaju. Tu je razabrati krotke i miroljubive, kojima Isus veli, da su baštinici zemlje i sinovi božji, koji u miru i blagoslovu božjem za vječitim svojim opredjeljenjem idu i plod zemlje uživaju; jer ne paze na svaku neugodnu riječ i uvredu; jer vole prešutjeti i pregorjeti nego li ljubav i slogu poremetiti; jer su odlučni hiljadu nepravda prije podnijeti nego li ikomu ma i najmanju nepravdu nanijeti; jer su svagda spremni oprostiti i s protivnikom se svojim izmiriti. To su oni, koji kada se kod oltara sjete, da imaju protivnika, s kojim se još izmirili nisu, kući se vraćaju i izmiruju, pak onda istom u crkvu dolaze, da dar Bogu prikažu. Razabrati je u mnoštvu nemilosrdne, kojima Isus milosrdje božje obriče. Ne ima načina sigurnijega i uspješnijega Boga na milosrdje prama sebi i svojima skloniti nego milosrdje prama ubogima i nevoljnima vršiti. Kojom mjerom mjerimo, tom će nam se i odmjeriti. Preporuča pak sljedbenicima svojima ne samo sirotinju i nevoljnike svake vrste, nego i same protivnike i neprijatelje, jer veli: „Ako same prijatelje ljubili i njima dobro činili budete, ništa više ne činite, nego što su i pogani činili. Od vas se više zahtijeva, koji ste se Bogu zavjerili, koji sja i daždi vrhu pravednih i nepravednih, koji sina svoga na drvetu križa cijenom učini otkupljenja i spasenja grješnika i protivnika svojih". Razabrati je u mnoštvu one, kojima godi važna riječ Isusova: „Blaženi, koji gladuju i žedjaju pravdu, jer će se nasititi". Društvo čovječje ne živi samo kruhom i vinom, nego stoput više istinom i pravdom božjom. Gdje ove posljednje hrane nestaje, tu društvo čovječje polag svega sjaja vanjskoga i izobilja zemaljskoga iznemože i propada. Zato su oni, koji i životom i naukom o tom rade, da te svete baštine i hrane u narodu nikad ne ponestane, najveći prijatelji i dobročinitelji narodni. Razabrati je one blažene, kojima čistoća srca daje, da Boga samoga vide. Nečistoća je u pravom smislu gusta magla, koja oku ne dopušta, da do sunca istine i bića božjega dopre. Ništa nije kadro svijetlo uma čovjeku

toliko potamniti i čovjeka do same nijeme životinje poniziti ko blud i nečistoća. Čistoća pak srca i duše plod je najljepši kršćanstva. Ona čovjeka iz kala ovoga života u rajske visine uznaša i Bogu približuje. To su oni, o kojima na istom mjestu Gospodin veli, da bi voljeli oči svoje iskopati nego li dopustiti, da se po njima pohota i blud u dušu uvuče. Razabrati je na posljetku i one, koji plaču i progonstvo trpe zbog pravednosti. Ne ima na svijetu veće kreposti i izvrsnosti nego mirnim i Bogu odanim načinom progonstvo zbog pravde i istine podnijeti. Tko to čini, vječitomu uzoru svomu Isusu sličan i priličan postaje, koji svako progonstvo i grdnu smrt podnese, da nas otkupi i da nam primjer ostavi, koji slijediti imamo. Lijepo je i uzorito sav život svoj narodu svomu posvetiti; ali da nam je u tajne božje providnosti dublje prodrijeti, vidjeli bismo, da čovjek nigda narodu svomu više koristiti ne može, nego kad umije mirno i dostojno progonstvo za pravdu i istinu podnijeti. Tom se cijenom i žrtvom najuspješnije od Boga sloboda i spas naroda isprositi i zajamčiti može. Izvrsnost je kršćanska težnja i moć po zakonu božjemu i po svijesti svojoj živjeti i od svega se onoga malo po malo odlupiti, što strasti i sebičnosti našoj prija. U živoj toj težnji ima dašto stanovitih granica dužnosti svete, koju svatko vršiti ima, koji misli opredjeljenje svoje polučiti; ali ima i osim toga prostora neizmjernih, koji su za one plemenite duše, koje ushitom svojim i izvrsnošću svojom i u ovom životu već više u nebu nego na zemlji žive, u kojima se slika i prilika božja u tolikom sjaju pokazuje, da se u njima nekim načinom svetost i izvrsnost Isusova potvara. Ti su uzor čovječanstva i osobiti dar božji za narod svaki. Ovamo spada ono, što apostolima svojima veli: „Vas će mene radi progoniti i fruštati, ali se upravo zato radujte i veselite, što ste vrijedni i dostojni za me i za svrhe božje trpjeti". Ovo se je doslovce i ispunilo na apostolima, jerbo se o njima veli, da se veseli od skupštine židijske vraćaju, jerbo su dostojni bili sramotu i ukor Isusa radi pretrpjeti. I u zboru apostola ko i u zboru ljudstva ima tako živih i rječitih izraza, da će, uvjeren sam, danas sutra mladji slikari i umjetnici amo dolaziti, da ih prouče i snimaju. Bit će to pak lako moguće, jer se slika sa desne bogomolje (empore) više sakristije iz bliza vidjeti i proučiti može.

Ja sam prije rekao, da bi željeti bilo, da svaka naša gospodja slavospjev „Magnificat" na izust znade. Sada pak velim: željeti bi doista bilo, da se svakoj kršćanskoj obitelji barem jednom na nedjelju u skupu pročita 5. poglavlje sv. Mateja i 6. sv. Luke, u kom Isus otajstva blaženstva božjega tumači i divnim primjerima dokazuje, u čem se sastoji prednost i izvrsnost kršćanskoga zakona nad starim zakonom. Znati bi se i pamtiti imalo, da je kršćanstvo prava luč, prava jakost i energija svake obitelji i svakoga naroda. Budući pak da se Isus na istim mjestima osobitim načinom obazire na apostole i nasljednike njihove, koje luč svijeta i sol zemlje naziva, imali bismo i mi svećenici, koji se i onako Svetim pismom kano svakidanjim kruhom hraniti imamo, ta mjesta često proučiti; jer samo ćemo tako ono narodu

našemu biti, što po latinskom nazovu našem biti imamo: sacerdos, to jest pravo božje uzdarje.

Slijedi na istoj strani slika, koja predstavlja pohod, kojim je Gospodin počastio kuću Marte, Marije i Lazara. Ovu sam sliku jur opisao.

U apsidi slikat će se krunjenje Gospino, najuzvišeniji cilj otkupljenja našega i posljednja svrha naša, budući da po nauku sv. Pavla apostola i na nas čeka kruna neumrlosti, kojom će se okruniti svi oni, koji su Boga na ovom svijetu iskreno ljubili.

Na sjevernoj strani svetišta slijede slike Seitza starijega, od kojih sam prvu, koja predstavlja liječenje raznih bolesti i nemoći po Isusu, jurve opisao.

Druga slika Seitza starijega predstavlja Isusa, kako iz hrama božjega tjera i progoni prodavaoce i kupce. Prije svoje smrti htjede Isus još jednom svečanim načinom kano kralj i Mesija uljesti u Jerusalem, koji je toliko ljubio, da je nad udesom njegovim gorke suze lijevao. Uputi se dakle jutrom na Cvjetnicu u pratnji svojih apostola na osliću u Jerusalem. Puka je tada izvanredno mnoštvo u Jerusalemu bilo. Neki Isusa sami dopratiše, neki na svečanost vazmenu u hram jerusalemski dohrliše. Sav pak puk Isusa dočekuje i pozdravlja najdičnijim načinom. Jedni svoje haljine i ponjavce, drugi cvijeće i granje steru po zemlji, kud je Isus proći imao, svi pak vapiju iz svega grla: „Hosana sinu Davidovu (a to će reći: Slava sinu Davidovu), blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje! Slava na visini Bogu!“ Sav pak grad skoči na noge i pita: „Tko je ovaj?“ — a puk odgovara: „Ovo je Isus, prorok iz Nazareta, koji je u Galileji.“

Tko misli ovaj događaj dobro shvatiti i razabrati, što se je u hramu samom nedjeljom, a što ponedjeljkom i utorkom zbilo, nek pročita poglavlje 21. sv. Mateja, poglavlje 11. sv. Marka, a 19. sv. Luke. U hramu se Isusu predstavlja prizor pun grdobe i odurnosti. Poglavice svećenički i starješine, kojima bi svetost i neoskvrnjenost hrama božjega na srcu ležati morala, dopuštaju, da se hram božji pretvara u tržište i prodavalište, na kom se nevini puk hudoj pohoti i sebičnosti žrtvuje. Isus bijaše krotak i umiljat, pun dobrote, ljubavi i milosrdja prama svakomu. On kori apostole, što bi, da mogu, oganj s neba bacali, da se grješnici i neharnici sprže i utamane. On rado s grješnicima opći, jer bolesnici najviše ljekara trebaju. On nam se sam predstavlja pod slikom pastira, koji izgubljenu ovcu traži i na ramenima ju svojima u ovčarnicu nosi; pod slikom oca, koji razbludnoga i rasipnoga sina na prvu riječ pokore i pokajanja rado i veselo u naručaj svoj prima i u stara svoja prava povraća; pod prilikom božjega Samarićanina, koji naše rane uljem i vinom ispira i za naš spas sama sebe žrtvuje. Njemu je najdraže oprašćati i u milost primati. Tako učeniku, koji ga je zatajio i zakletvom potvrdio, da ga ne poznaje, na prvi pogled suze u oku prašća i staro mu dostojanstvo povraća. Tako razbojniku na desnoj svojoj, kad se pokaja i krasne one riječi izusti: „Mi smo zaslužili, što podnašamo; ti, Gospo-

dine, nevin i nedužan trpiš; smiluj mi se, Gospodine, kad unidješ u slavu svoju" — tako, velim, razbojniku, u koga se mi svi grješnici ugledati moramo, rado oprašća, kad veli: „Danas ćeš još sa mnom sastati se u raju". Jednu ipak stvar ni preblago srce Isusovo mirno podnijeti ne mogaše, a to je licumjerstvo, koje Boga i pobožnost hudim orudjem svoje sebičnosti i lakomnosti čini, licumjerstvo, koje čestoput i najčistiju pobožnost i krepost odurnom i pogrdnom čini. Zato da osveti mjesto sveto, da žigoše javno opakost himbenih srdaca, da moć naravi svoje pred cijelim pukom zasvjedoči, uze u ruke trostruki bič i poče progoniti iz hrama prodavaoce i kupce veleći: „Pisano je, dom moj dom je molitve i pobožnosti, vi ga pak pretvoriste u spilju razbojničku". Riječi ove samo iz usta živoga i pravoga Boga proisteći mogu, jer bi te iste riječi u ustima samoga pukoga čovjeka veliko bogogrdje bile.

Stari Seitz nije u bojama svojima tako čist i jasan, ko što mu je sin; ali mu se odreći ne može, da jasno misli i govori i da mu slike pravi pečat monumentalnosti i one veličajnosti na sebi nose, koja slikama na lijepu u većim crkvama posve pristoji. Ovo je upravo bitno svojstvo slike na lijepu, u kom se je toli slavno odlikovao i u Rimu i u Monakovu i u Berlinu pokojni Cornelius, a u nas evo u Djakovu stari Seitz, učenik njegov. Isus je u sredini slike. S jedne su strane muški, pravi krivci i oskvrnitelji hrama božjega, a s druge su ženske, koje golubiće i druge nevine živinice prodavaju, što u običaju bijaše, jer su se te živinice po zakonu i običaju u hramu žrtvovati morale. Isus je pun veličanstva i one strahovitosti, kojom će jednom na sudnjem danu suditi žive i mrtve. Vidi mu se iz lica i položaja, da je sudac i osvetnik, koji svetost pravde i zakona svoga osvećuje. Obratio se na lijevu. Prodavaoce i kupce strah i užas hvata, ne toliko zbog udarca, jer je bič posve malen i neznatan bio, koliko zbog one strahovitosti, ozbiljnosti i veličine, pred kojom svako koljeno na nebu i na zemlji nice pada, a svaki se stvor pod teretom neumoljive pravde božje i svoje nevrijednesti snebiva. Osjeća svaki, da moć bića božjega u Isusu prebiva, da oko njegovo sveto do otajstva svijesti i srdaca dopire, da bič srditosti njegove bije i obara prave krivce i prave oskvrnitelje, koje je vlastita svijest još prije odsudila nego Bog sam. Strah i užas obuze ne samo ljude, nego i istu nijemu živinu. Jedan se prodavalac bori najprije sa samim sobom, pak onda i s volkom svojim, koji sav rastrašen i razjaren bježi. Značajan je osobito jedan kip mjenjača, koji se s trpezom svojom i cekinima svojima prevrnuo; čitati mu je u licu i izrazu strah, ali mu to ne izbrisa pečal za blagom i novcem, koja mu je cijelu dušu probila. Vidi se iz svega, da nesretnik ne posjeduje blago, već da blago njega posjeduje i da mu se srce tako već isušilo i okorjelo, da za drugu brigu i želju osim novca i ne mari. Skupac spada u onu vrstu nesretnika, koji se tudjom sirotinjom i nesrećom bez ikakva milosrdja na svoju korist služe; koji čim više stječu i imaju, tim više žedjaju i gladuju; koji i u čas smrti na ništa drugo ne misle, nego na novac svoj, u koji su sav život i svu slast svoju, svu slavu i sav cilj svoj stavili. Bog bi dao, da takovih nemani već jednom nestane na svijetu! I na drugoj strani slike

svijet bježi u strahu i trepetu, ali je strah ipak manji, jer je i krivnja manja. Sv. Pavao veli: „U strahu i trepetu djelovati nam je svoj spas". I nevin čovjek prestraši se, kad na svoju slabost s jedne, a na strogost suda božjega s druge strane pomisli. Michelangelo je u poznatom svom „Posljednjem sudu" u Sikstinskoj kapeli Isusa suca tako veličanstvena i strahovita naslikao, da se je strah nekim načinom i same Majke božje i samih pravednika i izabranika božjih dojmio. Tolika je moć veličanstva i pravde božje, kad nam se živo predoči. Takva se vrsta straha i na našoj slici s desna osjeća. Naravno je pak, da se je cio ovaj dogadjaj neugodno dojmiti morao srca starješina i svećenika, koji bi sigurno već sad uhitili i na smrt odsudili Isusa, da se nisu bojali puka, koga je valjalo prije paklenim načinom navesti, da sveti i istiniti pozdrav: „Slava sinu Davidovu!" zamijeni odurnim i užasnim: „Propni, propni njega; krv njegova vrhu nas i vrhu djece naše!"

To slijedi nedvojbeno iz onoga, što odmah dalje izvješćuje evangjelista. Kad Isus istjerav prodavaoce poče puk podučavati, bolesnike i nevoljnike čudotvornim načinom vidati, tada se svećenici i starješine u gnjevu i bjesnilu svom trse Isusa zavesti i pred pukom omraziti, a to najprije djetinjastim pitanjem: „Zašto ne zabraniš vikati djeci, koja neprestano viču: Slava Bogu na visini! Slava sinu Davidovu!" A Isus im odgovori: „Pisano je, da djeca tako ne govore, kamenje bi govorilo. Iz usta djetića i prosjaka pripravit ću slavu i hvalu tebi". Drugo himbeno pitanje bijaše već ozbiljnije, ali i odgovor Isusov bijaše ozbiljniji i oštriji. „U koje ime, vele svećenici i književnici, učiš i djeluješ?" A Isus: „Ja ću vam drage volje odgovoriti, ali mi prije vi odgovorite na pitanje: da li krštenje Ivanovo bijaše od Boga ili od ljudi?" A oni umuknuše misleći u sebi: ako reknemo, da od Boga bijaše, odgovorit će nam: zašto ga dakle ne nasljedovaste? — ako li pak kažemo: od ljudi, bojati se je, da puk na nas ne navali, koji sv. Ivana kao velika proroka priznavaše i štovaše. Odgovoriše dakle: „Mi ne znamo". A Isus njima: „Budući da mi ne ćete odgovoriti, ne ću ni ja odgovoriti na pitanje vaše". Razumijeva pak Isus, da im ne će odgovoriti neposrednim načinom, jer im posrednim načinom u priči i prispodobi tako jasno i tako umno odgovara, da su morali sami sebe odsuditi i da ih je vas nazočni svijet iz samih usta njihovih odsudio. „Imadjaše, veli Isus, otac obiteljski krasan vinograd providjen svijem, što na preobilan plod sluti. Prije pak nego će otputovati, povjeri vinograd najamnicima svojima. Vrativ se u vrijeme berbe doma posla dvaput sluge i dvoranike svoje u vinograd, da plod poberu i u pivnicu donesu. Al kad tamo, najamnici obaput dvoranike i sluge prognaše, neke izbiše, neke umoriše, neke kamenovaše. Otac obiteljski na posljetku posla samoga sina svoga u vinograd misleći: Njega će valjada barem štedjeti i poslušati. Ali jest, najamnici sad se istom živo razgnjeviše i urotiše, da sina i baštinika umore i da tijem načinom baštinu sami sebi prisvoje i na svoje svrhe obrate. Što mislite, nastavlja Isus, što će činiti otac obiteljski s najamnicima, koji se tolike nezahvalnosti i odurnosti krivci učiniše?" Rado bi oni i sad svu stvar mukom mimoišli, ali ne

mogu zbog puka i naroda, koji očekuje odgovor, koji si svakomu na licu čitao. Ne odgovoriti značilo bi bez dvojbe samoga sebe odsuditi. Odgovaraju dakle: „Otac će obiteljski opake te najamnike odsuditi i pogubiti, a baštinu će svoju drugim najamnicima povjeriti, koji će obilni plod prinašati". — „Čujte, odvraća im Isus, vi sami sebe odsudiste; vi ste ti odurni najamnici, koji krv starih i novih proroka i izaslanika od Abela tja do Zaharije proliste; vi baštinu moju i vinograd moj na zle svoje svrhe upotrijebiste; vi i samomu sinu vječitoga oca o glavi radite, vi ćete ga skorim na smrt odsuditi i na križ pribiti. Zato će se kraljevstvo nebesko od vas oduzeti i dati narodima, koji će umjeti bolje se s njim poslužiti i na spas ga svoj upotrijebiti". I ova će se slika vrlo dobro shvatiti i proučiti moći sa južne bogomolje više južne sakristije.

Slijedi u pobočnom sjevernom svetištu slika, koja predstavlja posljednju večeru.

Isus je pravi božji svećenik. Žrtva, koju on Bogu prikazuje, jest on sam. Žrtvu je svetu i neizmjernu počeo, kad se je nama za ljubav svoje i božje svjetlosti odrekao i čovjekom postao; dovršio pak na drvetu križa, kad je zavapio: „Dovršeno je", kad nas je cijenom krvi i smrti svoje otkupio i s vječitim ocem svojim izmirio, kad nam je u smrti i uskrsnuću svom izvor vječitoga života otvorio i zalog nam vječite slave podijelio. Svako božje djelo pečat vječnosti i neizmjernosti na sebi nosi. Prvi vrhunaravni čin božje moći jest stvorenje svijeta ovoga. Od časa stvorenja tja do danas i do konca svijeta dan za danom novo je stvaranje; jer samo ona moć svijet uzdržati može, koja ga je stvorila. Na toj podlozi naravne se moći svijeta razvijaju i djeluju. Kad te podloge nestane, nestat će i svijeta, jer će se moći svjetovne tada poremetiti, medjusobno sraziti, satrti i uništiti. I svećeništvo Isusovo vječito je. On sam vječiti je temelj i izvor svećeništvu, koje se svud na svijetu obavlja. To znači posljednja sveta večera, na kojoj se vidivim načinom blaguje jaganjac vazmeni, otajstvenim pak načinom jaganjac božji, koji odnima grijehe svijeta. Posljednja večera divno je čudo božje ljubavi i milosrdja prama nama. U njoj Isus otajstvenim načinom predusreta smrt svoju na drvetu križa prikazav ocu svomu vječitomu tijelo svoje i krv svoju za spasenje svijeta. U njoj Isus otvara vječiti i neiscrpivi izvor svećeništvu novoga zavjeta rekav apostolima: „Ovo, što ja činim, činite i vi na uspomenu muke i smrti moje". Ovaj se sveti dogadjaj raznim načinom predstavlja. U čuvenoj „Posljednjoj večeri" slavnoga Lionarda da Vinci u Milanu u polovici je Isus, uzor božanstvene mudrosti i dobrote i ustrpljivosti. Prozborio je riječi života vječnoga, ali ujedno i riječi ukora, koje se živo dojmiše duše apostola. Apostoli lijevo i desno, tri po tri u zboru, vatreno medju sobom zbore i sramotu izdajstva paklenoga od sebe odbijaju. Opstoji jedna „Posljednja večera" od Raffaela u bakrorezu po Mark - Antoniju. I ona divnim načinom isti motiv predstavlja. „Jedan će me od vas izdati" reče Isus, a apostoli se na toliko uzbuniše i uzrujaše, da im je duša slična i prilična uzburkanu moru, koje oluja

amo tamo razvraća. To je u slici divnim načinom označeno. Istu misao izrazuje Seitz stariji u našoj slici, samo se čini, da je oluja jur prestala i da su se valovi ponešto barem stišali. Isus je u polovici slike pun ljubavi, dobrote, mudrosti i one moći, koja moru i vjetrovima zapovijeda. Na njem je vidjeti, da se najsvetija odluka božja vrši i da cijelim bićem svojim želi apostole umiriti i utješiti, jer je došlo vrijeme toli žudjeno, da jedinorodjeni sin božji u slavi svojoj proslavi ujedno i vječitoga oca svoga i da mu staru baštinu, preporodjeni i krvlju svojom posvećeni rod ljudski opet povrati.

Kip Isusov isti je od prilike koji i u Lionarda i u Raffaela, koji u Ghirlandaja i Andrije del Sarta u Florenciji u samostanu sv. Marka u većem i manjem blagovalištu. Apostoli još medju sobom zbore i govore, ali su se ponešto umirili, jerbo im je svijest čista, a onaj, koji je imao paklenu nakanu izvesti, tako označen, da više nikakve dvoumnosti nije biti moglo. Sv. Ivan počiva jur miran i blažen na prsima meštra svoga, priljubio se ognjišću vječitu, da srce svoje još većma na božju i ljudsku ljubav razgrije. Nesretnik Juda Iskariot na skrajnoj ljevici pravi je kip paklenjaka, koji rodu ljudskomu zavidi sreću, slavu i slobodu, koja ga čeka. Vidi se, da se je usudioprimiti jiće sveto, zalog života i neumrlosti, kad je duša čista; zalog smrti i odsude vječite, kad je duša nečista. Sa zalogajem svetim i bogogrdjem hudim zapečati on na uvijeke zlobu i zavist duše svoje tako, da ga ništa više od paklene nakane svoje odvratiti ne može.

Jednom je pritisnuo tobolac s novcem na prsa odajući srce svoje, koje se novcu kano Bogu klanja i njemu sve žrtvuje, što je čovjeku na ovom svijetu sveto i uzvišeno, sve, što mu je milo i drago; drugom pak se kano očajanik za kose hvata, znak, da ga svijest jošte grize i da mu luč k pokori i pokajanju još posve ugasnula nije, dok na posljetku o milosti i ljubavi božjoj ne zdvoji i grdnim samoubojstvom ne skonča. Dobro veli apostol: „Avaritia idolorum servitus" (Lakomost se idolima, to jest kumirima klanja). Kad čovjek pomisli pogledom na ovu sliku, da se je tu o najvećem otajstvu ljubavi i milosrdja božjega prama nama radilo; kad pomisli, da nam to pravo i istinito očitovanje božje ljubavi i milosrdja tim milije biti mora, što ga je Isus začinio divnim žarom srca svoga veleći apostolima: „Željno sam želio ovaj put vazmenoga jaganjca s vama blagovati" — to će reći: željno sam želio za vas umrijeti, jer je u smrti mojoj cijena života, slave i otkupljenja vašega; kad čovjek pomisli, da nas je Isus posljednjom večerom u časti i po časti svećeničkoj dionicima učinio na uvijeke cijele baštine svete muke i smrti svoje; kad pomisli, da je Isus povodom posljednje večere u znak svoje poniznosti i ljubavi apostolima noge prao; kad pomisli, da Isus upravo ovom prilikom apostolima na vječitu utjehu sve ono ponavlja, što je igda ljubavi dobrote božanstveno srce njegovo prama njima oćutjelo; „Vi niste, veli on, sluge moje, nego prijatelji moji, koje iskreno ljubim, kojima sva otajstva srca svoga otkrivam; i otac moj vječiti ljubi vas, jer ste vi mene ljubili i meni vjerovali; ljubite se medju sobom, kao što sam ja vas ljubio; zapovijedi moje ob-

državajte; ne smućujte se, što vas ostavljam, ja ću se opet povratiti. vidjet ćete me, preteći ću vas u Galileji; ne bojte se, kad vas mene radi proganjali budu, ja ću biti s vama, ne ću vas ostaviti osamljene, poslat ću vam Duha svetoga, koji će vas utješiti i okrijepiti"; sveto ovo obećanje šestput ponavlja; „Ja sam, veli im, pravi vinograd, a otac moj je vinogradar; ja sam trs, a vi ste loze; loza, koja u meni ostaje, plod donaša, a loza od čokota odsječena suši se i u vatru baca; ostajte u meni, ko što ja ostajem u vama, pak ćete plod obilni donijeti i plod će vaš na uvijeke trajati"; nadodaje još i divnu molitvu za njih i za vas svijet, da se nitko ne izgubi, nego da svi spaseni budu; da svi, koji u njega vjeruju ili igda vjerovali budu, u jedinstvu presvete Trojice zalog i slavu svoga vlastitoga jedinstva i spasa slave; — kad sve ovo, ponavljam, čovjek promisli, onda se i nehotice vapaj iz nježne duše iztisne: „Ah dobri i milostivi Bože, zašto dopusti, da se otajstvo prečiste i predivne ljubavi tvoje pri posljednjoj večeri nekim načinom oskvrni najcrnijom nezahvalnošću i najgrdnijim izdajstvom, zašto dopusti, da nam sunce pravednosti, istine i ljubavi, da nam dan naš, koji ne zalazi, u podnevu upravo tmasti oblaci zastiru?" Ova čuvstva obuzimahu već početkom nježnije duše; zato se je već 14. stoljećem ovaj dogadjaj i drugim načinom predstavljao. Slavni Dominikanac Angeliko Fiesole predstavlja Isusa, kako pri posljednjoj večeri pričešća svoje apostole, ali ih je samo 11; dvanaestoga pak označuje stolica na tlo porušena. Njega je u najnovije doba slijedio čuveni Overbeck, umjetnik nježne pobožnosti i sveta života. Ni njegova duša ne mogaše podnijeti, da blago otajstvo posljednje večere pogrdi gnjusnom osobom Jude, koju samo bezdno pakleno izriga. Najneviniji je u tom obziru brat Angelika Fiesola, Dominikanac Benedetto. I on predstavlja Isusa, kako u posljednjoj večeri pričešćuje apostole, ali je tu 12 apostola, i svi su bez iznimke označeni sjajnim polumjesecem oko glave. Valjada je dobri Dominikanac mislio, da i Judi Iskariotu takav znak apostolske časti dotle pripada, dok se ne pričesti i tim bogogrdnim činom sama sebe na uvijeke ne odsudi.

U ostalom otajstvo svete večere služi nam i poukom i ponukom. Poukom: da i najcrnija nezahvalnost i najgrdje otajstvo pakla božjoj providnosti služi na podignuće viših svrha. Ponukom: da se od svake strasti i pohote čuvamo, osobito pak od lakomosti za novcem, koja u naše doba toliko mah preotima. Moć religioznoga čuvstva najplemenitija i najuzvišenija je moć duše naše. Ona nas više nas samih i više praha zemaljskoga u idealne visine uznaša; njoj se sva slavna i heroička djela ovoga svijeta pripisati imaju. Nju je sama ruka božja kano živu žeravicu u srce ljudsko položila. Do nas je i do odgojenja našega, da ne dopustimo, da se taj žar duše naše utrne, da ga prah i pepeo ništavih želja i nevaljala življenja zaduši. Pače do nas je i do odgojenja našega, da žar taj svaki dan njegujemo, da ga idealnim životom i idealnim težnjama u oganj sveti raspirimo. U ovom se sastoji otajstvo života i budućnosti naše. Ko što se svaki dan kruhom i vinom hranimo, tako se isto svaki dan i očenašom hraniti

moramo. Svaka nedjelja jest doduše dan svečanosti i veselja obiteljskoga i javnoga, ali je ujedno i dan molitve i pobožnosti, da se pri ognju presvete žrtve razgrijemo i na idealne svrhe i žrtve okrijepimo. Tko ovo niječe, ne poznaje nimalo narav ljudsku. Zabadava je ona divna večera, na koju nas Gospodin poziva, ako smo se materijalnim životom u živine pretvorili, pak kad nam je za Boga i narod uzavreti i na bitnije se žrtve odlučiti, onda se po riječi Sv. pisma ili ženimo ili njivu našu kušamo, to će reći, onda za 30 srebrnjaka sve prodajemo, što bismo pogledom na Boga i narod samom žrtvom vlastitoga života svoga otkupiti imali.

S ovakom mišlju i željom prelazim na opis slijedeće u istom redu slike Seitza starijega, koja predstavlja izdajstvo Judino.

Isus poslije posljednje večere uzilazi s učenicima svojima na Goru maslinsku, da po običaju svom noć u molitvi i promatranju probavi. Uzašav na goru ostavlja učenike svoje na polju ter ih ljubezno opominje, da mole i bdiju, jer je nastao čas tmina i kušnje. On se pak sam na gori prostire pred vječitim ocem svojim ter ga iz dna duše po triput moli, da ga mimoidje kalež ljuti, ali svaki put nadodaje ono, što i mi u svakoj nuždi i nevolji ponoviti imamo: „Ali ne moja, nego tvoja sveta volja budi!“ Svako djelo božje dobrote i ljubavi osniva se na slobodnoj volji i odluci božjoj. Bog je čovjeka slobodnom voljom i odlukom stvorio, da se slikom i prilikom svojom na ovom svijetu nasladjuje i da u dragovoljnom posluhu i izvrsnom životu ljudskom veličanstvu svomu dostojni poklon i strahopočitanje priskrbi. Bog je čovjeka slobodnom voljom i odlukom otkupio; zato Isus prije nego bi cijenom muke i smrti svoje rod čovječji s ocem svojim izmirio, svečanim načinom pred Bogom i zemljom priznaje, da sve ono, što na slavu božju i spas ljudski podnaša, slobodnom voljom i odlukom podnaša. Otajstvo naše smrti i propasti bijaše otajstvo naše oholosti i neposluha. Otajstvo našega otkupljenja i spasa imalo je biti otajstvo dragovoljne poniznosti i posluha. U strogom smislu pregorka muka Isusova počinje na Gori maslinskoj. Tu se obavi smrtni boj (agonia). Tu Isusa obalije krvavi znoj, koji mu iz svetoga tijela istisnu ne samo promatranje onih nepravda i hudopština, koje se tada na njem dovršiše, nego i one nezahvalnosti i nevjernosti, kojom ga opaki ljud vazda zameću i za 30 srebrnjaka prodavaju. Na gori Kalvariji prolijeva Isus svu svoju krv, da čovjeka od vječite propasti otkupi i na neumrli život probudi. Na Gori maslinskoj krvavim znojem posvećuje i od staroga prokletstva oslobadja zemlju, da ju otkupljenik kano baštinu svoju smatrati i na korist svoju u miru božjem obraćati može. Molitvom i angjeoskim pozdravom okrijepljen Isus silazi s gore i navješćuje učenicima, da je užasni čas prispio i da se izdajica jur približuje. Malo poslije eto i zbilja Jude Iskariota u pratnji sa svjetinom i vojnicima. Ovaj čas naša slika predstavlja. Parnica, koju pakost žudinska proti Isusu vodi, ništa drugo nije nego paklena mreža neurednosti i nezakonitosti. Jednu takvu neurednost odmah s početka spo-
[illegible]e Isus Žudijama: „Vi, kako vidim, dodjoste s oružjem i koljem

proti meni kano proti lupežu. Ja se pak svaki dan bavih medju vama i javno podučavah u crkvi, a vi me ne uhitiste. Ali je nužno, da se vrši Sveto pismo, jer je sad vaša ura i moć tmina". Ja sam već jednom rekao, da je Isus i u skromnom životu svom kadšto božanstvo svoje očitovati običavao; sad pak opetujem: presveta muka njegova bila je poniženje i uništenje njegovo, ali se i u njoj višeput očituje moć i slava božanstva njegovoga. Na pitanje: „Koga tražite?" odgovara mnoštvo „Isusa Nazarećanina!" Isus im pak s takvim veličanstvom i s tolikom moći odvraća: „Ja sam", da ih ta riječ: „ja sam" onesvješćuje i na tlo obara. I doista dotle ga se dohvatiti ne mogahu, dok im se sam ne predade govoreći: „Ja vam rekoh, da sam ja; ako mene tražite, evo me! Ove t. j. apostole moje pustite".

Čudnovato je, da je moglo biti učenjaka, koji su iz proste bludnje i puke predsude, da je vrhunaravnost nemoguća, ustvrdili, da Isus nije pravi i živi Bog. Poznato je, da Renan u svom „Životu Isusovu" Isusa stoput naziva uzorom čovječanstva, koji se je i životom i naukom do takve izvanredne i do sad nečuvene izvrsnosti i visine podigao, da ga Bogom nazvati možemo, premda po njegovu pravi i živi Bog nije. Ovako umovanje pravo je pravcato protuslovlje, koje skrajnu slabost uma čovječjega, a preveliku moć bludnjâ i predsudâ dokazuje. Istina je živa: Isus je i kano čovjek samo smatran i životom i naukom uzor pravi čovječanstva, ali s ovom izrekom, koju svi priznavaju, nerazdruživo je spojena vjera i uvjerenje, da je Isus ujedno pravi živi Bog, jednoga bića, jedne moći i jedne slave s vječitim ocem svojim, a to zato, jer Isus vjeru o božanstvenom biću i naravi svojoj tako jasno i razgovijetno uči i predaje, da uprav na njoj samoj sav život svoj, sve uzvišeno zvanje svoje, sva djela svoja, osobito pak svetu smrt i uskrsnuće svoje bezdvojbenim načinom osniva. Ako je dakle Isus uzor čovječanstva, onda je ujedno i pravi i živi Bog; ili ako nije pravi i živi Bog, onda ne može biti uzorom čovječanstvu, nego je pravi bogogrdnik. Izmedju ostalih primjera evo živi primjer iz muke njegove. Dovedu Isusa svezana pred Kaifu, velikoga svećenika, čovjeka ništavca i nevjernika, koga su Rimljani rado vidjeli na visu svećeništva, jerbo su željeli, ko što to svagdje samosilnici žele, da se i ta doslije još neoskvrnjena moć u narodu žudinskom skrši i uništi. Tu preslušaše razne svjedoke proti Isusu, ali svjedočanstva njihova ne bijahu suglasna. Na posljetku dva su se svjedoka složila u tom, da su čuli, da je Isus rekao, da će hram jerusolimski u tri dana porušiti i opet ga sagraditi, a Isus govoraše o hramu tijela svoga i o svetom uskrsnuću svom. U velikoj se dakle smeći i pobuni nalazi vrhovni svećenik i sud. Tada veliki svećenik Kaifa ovako progovori Isusu: „Ja te zaklinjem Bogom živim, reci nam: jesi li ti Krst, sin Boga blagoslovljena na uvijeke?" Pitanje ne može biti ni svečanije ni jasnije. Isus ima odgovoriti u ime Boga živoga, to jest, ima tvrdnju svoju najsvečanijom zakletvom potvrditi. Na to svečano i jasno pitanje Isus isto tako svečano i jasno odgovara: „Vi rekoste, ja jesam sin božji". Pak da nikad nitko o smislu svetih riječi njegovih dvojiti ne može, nadodaje: „U istinu govorim vam:

od sada ćete vidjeti sina čovječanskoga, gdje sjedi ob desnu vječitoga Boga i dolazi vrhu oblaka nebeskih". Isus dakle u najsvečanijem času života svoga zakletvom potvrdjuje, da je sin božji, da sjedi ob desnu oca svoga, to jest, da je s njim jedne moći i jedne slave, i da će premda sad ponižen i nepravedno sudjen jednom u sjaju svoga veličanstva na oblacima doći suditi žive i mrtve. Sad velim: ako je Isus uzor čovječanstva, onda je bez dvojbe ujedno i Bog pravi i živi. Nije li pak Bog pravi i živi, onda ne može biti uzor čovječanstva. Onda Kaifa pravo ima, što haljinu svoju razdire, što u sav glas vapije: „Što će nam inih svjedočanstva, on sam proti sebi svjedoči, jer se Bogu ravnim čini i hudim bogogrdnikom označuje"; onda pravo ima besvijesna svjetina, koja viče: „Jest, kriv je smrtne pedepse, propni, propni njega!" Ali vratimo se k našoj slici.

Crna je noć. Umjetnik je crveno-žutkastu boju bakalja na podlozi guste tmine tako udesio, da užas i strahotu označuje, koja je i pukom i zlobom ljudskom zavladala. Pred vojnicima i svjetinom grede Juda Iskariot, zločom, zavišću i licumjerstvom pravi infernalni kip. To označuje ne samo lice, ne samo oči, čelo i usta, nego i svaka vlas na glavi i na bradi. Odurno i izgubljeno stvorenje, koje se paklenoj moći u službu i sužanjstvo predalo! Lijevom drži tobolac s novcem u ruci kano znak one strasti i pohote, koja ga u ponor pakleni strmoglavi; desnom ogrlio je Isusa ter ga ljubi. Isus je i opet pravi kip veličanstva i onoga božjega mira i utjehe, koja pravednika ni usred svih muka ovoga svijeta ne ostavlja. Na najgadniji i najhudji pozdrav krotko i umiljato odgovara Isus: „Prijatelju, što si došao?" Još jednom izgubljenika prijateljem naziva, ne bi li se osvijestio i pokajao; znak, da ljubav i milost božja grješnika nikad ne ostavlja, nego ga svedjer na pokoru nuka. U riječima: „Zar poljupcem sina čovječanskoga izdaješ?" leži ljuti prijekor, da je zloba snošljivija, kad se u naravnom svom licu predstavlja, nego li kad se plaštem licumjerstva pokriva. Ah! kamo sreće, da se ovaj hudi čin, podloga izdajstva u svijetu ne potvara! Isus je ruke raskrstio. Lijevu predao je protivnicima, da ju konopom vežu, znak, da je dragovoljno uznikom i sužnjem postao, da nas od okova smrti i od sužanjstva paklenoga oslobodi. Desnom pak liječi ranu Malha, sluge svećeničkoga, koji pred sv. Petrom leži. Umjetnik je, ko što mi sam kaza, tim označiti htio, da je Isus vječiti dobročinitelj roda ljudskoga i da je napose u svetoj muci svojoj liječnik božji, koji rane naše svojim ranama i svojom patnjom vida. Nama je pak svima u tom vječiti primjer, da i neprijateljima svojima dobro činimo, jerbo Isus svoga protivnika ranu čudnovatim načinom liječi. S te je strane vrlo znamenito, što Isus ukorava učenika, koji se mača latio, da ga brani. „Moj Petre, veli on učeniku, ostavi se oružja, jer tko se oružjem služi, oružjem se i gubi. Volja oca moga i otajstvo spasenja ljudskoga zahtijeva, da ja trpim i umrem; a kad bih ja htio, jedan samo dah usta mojih uništio bi ne samo sve protivnike moje, nego i sav svijet; kad bih ja htio, otac moj bi poslao dvanaest kora angjeoskih, da me brane. Znaj i pamti dobro, Petre, da se sveto zvanje, koje obavljam i koje sam vama povjerio, ne

ima nikada braniti oružjem vanjskim, nego samo oružjem duševnim. Otajstvo vjere i spasa moga braniti se ima vazda samo istinom i pravdom božjom, samo ljubavlju, svetošću, ustrpljivošću i svakim poštenjem i izvrsnošću svakom. Ja nisam nipošto na ovaj svijet došao, da gubim svijet, nego da ga spasem. Moj Petre, drvo križa i smrt moja, to je jedino oružje, kojim se služim, da svijet predobijem. U smrti mojoj i u uskrsnuću mom leži zalog života i slave vječite. U tom ja vama i nasljednicima vašima ostavljam vječiti primjer, koji slijediti imate. Zadaća vaša nije rane zadavati i krv prolijevati, nego je vaša zadaća i dužnost sveta za protivnike i neprijatelje svoje krv vlastitu proliti i smrt dragovoljno podnijeti". Ovo uzvišeno načelo ostavlja Isus kano svetu, skupocjenu baštinu crkvi svojoj, nasljednici prava svojih i otajstva svojih.

Slika je posve monumentalna. Isusu s desna neki su Farizeji rugajući mu se i radujući se zlu njegovu. S te strane u daljini vidjeti je apostole, gdje bježe. Jedini Petar ostaje, da Isusa slijedi. On na sebi ljuto ćutje, da je riječ Isusova vječita i da Isus tajna srdaca naših i tajna budućnosti naše dobro poznaje, i da se svaka riječ proročanstva njegovih doslovce ispuniti ima.

U apsidi, koja slijedi, slikat će se Isus na križu. U istom pak svetištu na istočnoj strani slijedi slika Seitza starijega: uskrsnuće Gospodnje. Parnica, koju pakao i zloća žudinska proti Isusu podiže, dvije svoje strane ima: jednu zakonitu (juridičku) i tjelovitu (materijalnu), a drugu moralnu. Sav pak čin svete muke i smrti ima značenje sakramentalno ili otajstveno, po kom je muka Isusova cijena otkupljenja našega, a smrt njegova izvor vječitoga života našega. Premda je Isus na drvetu križa umr'o i pokopan bio, jerbo je to otajstvo ljubavi i milosrdja božjega u ime spasa ljudskoga zahtijevalo, ipak je Isus i sa strane juridičke i materijalne divno pobijedio; jerbo sva parnica proti njemu od prvoga početka pak tja do konca svoga ništa drugo nije bila nego tja do najtanjih niti svojih hudo pletivo svake neurednosti i očevidne nezakonitosti. Kad se pak protivnik proti nedužnoj žrtvi svojoj nezakonitošću služiti mora, onda je baš upravo u tjelovitoj pobjedi svojoj grdni i sramotni poraz doživio. Ako Bog da života i zdravlja, ja ću o tom jednom opširno progovoriti, jerbo mislim, da će stvar izobraženije naše krugove, osobito pak odvjetničke zanimati. U ostalom nevinost Isusovu svjedoči sam izdajica odbijajući od sebe cijenu izdajstva i ispovijedajući očito pred zavoditeljima svojima, da je izdao krv pravednika. Nevinost Isusovu svjedoči Poncije Pilat, čovjek slab i neznačajan, kakvih je uvijek puno na svijetu, koji se i same svoje sjene boji, koji je pripravan svemu se prilagoditi i sve nepravde ovoga svijeta odobriti, samo da svoj položaj spase. Njegovo je svjedočanstvo posve vjerodostojno, premda voda, kojom ruke svoje pere, nije u stanju oprati sramotu, koju je na se i na uspomenu svoju na uvijeke bacio. Nevinost Isusovu osobitim načinom svjedoči izobraženi rimski stotnik, koga je dužnost vojnička slučajno pod križ dovela, da svjedokom postane divne one ustrpljivosti, krotkoće, mudrosti i

milosrdja, s kojim Isus smrt na drvetu križa podnaša. Lijepa riječ toga stotnika: „Vere hic filius Dei erat“ (u istinu ovo je sin božji), jasan će i vječit dokaz nevinosti Isusove ostati. — Tako je božja providnost odredila, da kroz tmaste oblačine židijske nepravde i krvoločnosti probije od vremena do vremena sunce božje pravde i istine.

Ali još i s druge strane moralna je pobjeda Isusova sjajna i slavna. Isus posve jasnim i odrešitim načinom proriče ne samo smrt svoju, nego ujedno i uskrsnuće svoje. Nikoga u cijeloj Judeji ne bijaše, koji toga ne bi bio znao. Stoga starješine svećenički poslije smrti Isusove dolaze k Pilatu i govore: „Ovaj bunitelj puka rekao je, da će treći dan uskrsnuti. Bojimo se, da ne dodju učenici njegovi i da ga ne ukradu; daj nam stražu, koja će nad grobom njegovim bdjeti.“ Kad bi čovjek smio svete i neumrle riječi Isusove u prosti jezik obične parnice prenijeti, tada Isus Židijama ovo govori: „Vi ćete me umoriti, ali znajte, da će upravo smrt moja, koju vi držite zalogom vaše pobjede, sjajnim i vječitim znakom postat vaše sramote i vašega poraza; jer ću ja treći dan uskrsnuti, što će biti vječita pobjeda moći, neumrlosti i slave božje, koja u meni prebiva, a vječitim temeljem nade i ufanja, koju svijetu ostavljam“. Starješine svećenički primorani su bitnu ovu okolnost u parnicu svoju proti Isusu uplesti; zato išću i postavljaju stražu na grobna vrata, zato vlastitim pečatom svojim označuju grob Isusov, zato pred cijelim svijetom priznavaju: ako bi Isusa nestalo iz groba, da bi najpotonja gora bila od prvašnjih (novissima erunt pejora prioribus). Sada se ne pita: je li Isus i zbiljam uskrsnuo, jer je sveto uskrsnuće njegovo i sveto prebivanje i općenje njegovo s apostolima i učenicima svojima tako jasno i nedvojbeno, kao što je jasno i nedvojbeno sunce božje, koje nam na nebu sja i sjat će do konca svijeta; nego se pita: kako se starješine svećenički i Židije prama tomu svetomu činu ponašaju, kako parnicu s te strane nastavljaju? Odgovor: tako se ponašaju, da je bjelodano, da je svaka njihova riječ prava potvora, laž i kleveta; t. j. sami i nehotice ispovijedaju i priznavaju, da su poraženi i osramoćeni na uvijeke. Što dakle vele, kad se je glas u Jerusalemu prosuo, da je Isus, kao što je prorekao, zaista uskrsnuo? Vele: „Reći ćemo, došli su učenici noćom, podmitili vojnike rimske i ukrali tijelo Isusovo“. Ponavljam: svako je to slovo bezdvojbena laž, potvora i kleveta, kojom se uskrsnuće Isusovo i pobjeda njegova, a poraz židijski potvrdjuje. Vojnici rimski podmićeni! Istina je, carstvo se rimsko jur duboko u propast svoju naginje; ali ako je u njem još išta zdrava, značajna i kreposna, to je sigurno vojska rimska. Legije rimske svud po svijetu ostaviše sjajnih dokaza svoje kreposti i valjanosti. Kad je svud u rimskom carstvu zapta i discipline nestalo, strogi zapt i disciplina uzdržavala se još u rimskoj vojsci. Rimljani pak neizmjerno prezirahu Židije. Sad pitam: je li vjerojatno, da su se u tima okolnostima vojnici rimski dali podmititi, i to po ljudima, koji se tada svijetla božjega progonstva radi čuvati moraju; po ljudima, koji tada u narodu židijskom najviše potlačeni i prezirani bijahu! Da se to vjeruje, hoće se drugih dokaza nego li pukih riječi i očevidnih potvora. Ako je ne-

moguće, da su rimski vojnici podmićeni bili, isto je tako nemoguće, da su učenici Isusovi podmitili vojnike. Učenici Isusovi u strahu i užasu živu. Nigdje se oni na svijetu pokazati ne smiju. Osim toga učenici izgubiše svako ufanje u Isusa. Oni prvo dvoje o njegovom uskrsnuću. Kad je prvi put Isus u skrovitom mjestu i pri zatvorenim vratima medju njih stupio i mir im nazvao, premda su već znali i vjerodostojno čuli, da je Isus uskrsnuo, prestraše se ipak misleći, da utvoru vide. Isus ih istom umiriti morade pokazujući im rane tijela svoga i blagujući na očigled njihov. Ali recimo, da je i jedno i drugo moguće, zašto starješine svećenički u stvari toli važnoj i odlučnoj parnicu ne nastavljaju? Zašto vojnike rimske pred vojnički sud ne stavljaju, da se javnom odsudom prizna i potvrdi, da su se vojnici rimski podlim načinom podmititi dali? Zašto ne istražuju, gdje su učenici Isusovi i koji su ti, koji tijelo Isusovo u noćno doba ukradoše? Starješine svećenički ljudi su oštroumni i dosjetljivi, zašto ne pitaju i ne istražuju, gdje je mrtvo tijelo Isusovo? Kolika bi to dobit za njih bila, da su doista tijelo Isusovo našli i pred cijeli puk iznijeli, da se prevara javno dokaže! Starješine svećenički od časa, kad Isusa uhitiše, pak sve do križa i groba s najvećom uzrujanošću i halabukom parnicu proti Isusu vode, nesvijesni puk proti njemu huškaju i oštroumljem upravo paklenim slabića i neznačajnika Poncija Pilata primoraše, da odsudu njihovu izvrši. Zašto sad, kad se je upravo o konačnoj ili dobiti ili porazu radilo, sramežljivo nekim načinom i muče samo potvoru hudu u svijet bacaju bez brige i nastojanja, da se potvora dokaže i potvrdi? Zašto? Zato, jer su i sami uvjereni, da izmišljotina njihova ništa drugo nije nego puka laž i kleveta. Mentita est iniquitas sibi. Ali osim toga dokaza evo još jedan pozitivan i bezdvojben dokaz, da je potvora žudinska laž i kleveta. Poznato je, da su apostoli malo poslije, Duhom svetim okrijepljeni, javno počeli u Jerusalemu evangjelje Isusovo propovijedati, i to s takvim uspjehom, da je svijet na hiljade i hiljade vjeru Isusovu primao. Što na to starješine svećenički? Starješine svećenički ovim nenadanim pojavom iznenadjeni i prestrašeni pozivaju apostole pred onaj isti vrhovni sud — synedrion — koji je Isusa na smrt odsudio, ter im javnom odlukom najstrože zabranjuju, da više u Jerusalemu i Judeji predikovati ne smiju. A što na to apostoli? Apostoli po ustima sv. Petra ovo od prilike odvraćaju: „Mi smo vam u svem, što se stvari ovoga svijeta tiče, podložni; ali u stvarima vjere i svijesti vi nikakve moći nemate. U tim stvarima starija je božja od vaše. Isus je pravi Mesija, koga naši proroci navijestiše; on je najveći dobročinitelj naroda žudinskoga i spas svijeta. Nezahvalnost je skrajna i prava sljepota, što ga vi odbiste, na smrt odsudiste i na križ pribiste. Ali vam je nastojanje uzalud, jer Isus je treći dan uskrsnuo od mrtvih i živi te će živjeti na uvijeke. Mi njega slijedimo, pak rekli vi i odlučili, što vam drago, mi moramo vršiti sveto zvanje, koje nam je on u ime spasa svijeta naložio". Očevidno je, da apostoli uskrsnuće Isusovo pred vrhovnim sudištem, pred Anom i Kaifom propovijedaju. A što na to vrhovno sudište?

Što Ana i Kaifa? Nijedne riječce o staroj potvori! Ako je pak igda bilo povoda i razloga ponoviti ju, to je sad bilo u očigled apostola, koji tobože zločin učiniše, a sad cijelomu vrhovnomu sudištu i starješinama svećeničkima nezahvalnost prama Isusu spočitavaju i navješćuju, da je Isus na uvijeke zloću njihovu nadvladao i od mrtvih slavodobitno uskrsnuo. Tako je božja providnost htjela, da ono isto vrhovno sudište i oni isti opaki ljudi, koji Isusa na smrt križa odsudiše, javnom da tako reknem odlukom svojom priznadu i potvrde vječiti poraz svoj i vječito slavodobiće kršćanstva.

Ovo slavodobiće predstavlja slika Seitza starijega. Ona je posve monumentalne naravi, vrijedna i dostojna tolikoga slikara. Slikar je po staroj predaji svu svoju namisao u dva veličajna poteza sveo. Na jednoj je strani prazan grob Isusov, a nad grobom angjeo rajske ljepote, bijel ko snijeg, a sjajan ko sunce. Iz lica i očiju veselje mu božje prosijeva. S druge su strane tri Marije, koje jutrom rano u nedjelju pohitiše grobu, da tijelo Isusovo po običaju pomažu. Pobožnice su u brizi, tko će im strašni kamen s grobnih vrata odvaliti; no kad tamo, kamen je jur odvaljen, a grob prazan. Ali je Bog skrbio, da pobožnost i sveta namjera bude nagradjena; jer angjeo ženama govori: „Ne bojte se, vi Isusa tražite, nije ovdje, uskrsnuo je! Nego idite u Jerusalem i navijestite to učenicima njegovima." Sve, što su te pobožne Marije u ovom času u duši i srcu svom očutjeti morale, to je umjetnik vještim, istinitim i veličajnim načinom u lice i položaj njihov metnuo. Višeput je i sad vidjeti, kako naš dobri puk pred ovom ili onom slikom poklekne i Bogu se pomoli. Uvjeren sam, da će i ovu sliku prosto i pošteno srce našega puka dobro shvatiti i razumjeti. Jedan će pred nju kleknuti i sam sebi reći: „Ah nužno je, da i ja iz groba svojih grijeha jednom ustanem i da se u nj više ne povratim, ko što se ni Isus više u grob svoj ne vraća. Pod tim samo uvjetom vrijedan ću biti, da se kršćaninom i pravim učenikom Isusovim nazovem". Drugi će opet kleknuv pred sliku iz dna duše zavapiti: „Hvala ti, Isuse, što si sam u sebi i sam po sebi cijenom moga otkupljenja i spasa postao". Treći će pak u nuždi i nevolji pogledom na ovu sliku okrijepiti dušu svoju i ojačati ufanje svoje znajući, da onomu, tko dragovoljno s Isusom pati i trpi, dan uskrsnuća i slave pofaliti ne može.

Slijedi u istom redu slika od istoga slikara, koja predstavlja u z a š a š ć e I s u s o v o u n e b o ili Spasovo.

Isus poslije slavnoga svoga uskrsnuća 40 dana boravi medju apostolima i učenicima svojima; tješi ih i krijepi; otkriva im najtajnija otajstva nauka svoga i zvanja njihova; dijeli im oblast ključeva nebeskih; daje Petru vrhovnu moć u crkvi svojoj; šalje ih po svem svijetu, da nauk sveti propovijedaju i da krste u ime Oca, Sina i Duha svetoga. Na posljetku izvede ih iz grada i na očigled njihov uznese se u nebo i vraća u sjaj vječite svjetlosti i slave svoje, da i tu ob desnu vječitoga oca svoga djelo otkupljenja našega nastavi. Ide k ocu svomu, da Duha svetoga, koji od Oca i Sina zajedno proizlazi, pošalje, da u apostolima i u crkvi njegovoj na uvijeke ostane i za spas ljudski djeluje.

Baština sveta, u koju unilazi, i naša je baština po zaslugi muke i krvi njegove, jer nam on u njoj mjesto pripravlja.

Ovaj sveti dogadjaj živa je slika i prilika onoga uzvišenoga opredjeljenja, na koje smo kršćanstvom pozvani, ako se životom vjerom i izvrsnim životom na nj na ovom svijetu pripravimo.

Slikar je slijedio staru predaju. Isus se diže u oblake. Tijelo njegovo sveto, uskrsom preobraženo, duhovito, prozračno i sjajno, samo se po sebi u zrak diže. Sjajni oblaci i svjetlobojna duga obuima ga, a iz tijela samog traci sunčani na sve strane probijaju i božje biće i slavu svjedoče. Slikar je u kipu Isusovu slijedio stope neumrloga Urbinata u posljednjoj njegovoj slici, koja preobraženje Isusovo na gori taborskoj predstavlja i koja se dan danas kano alem-kamen u zbirci vatikanskoj čuva. I u njoj se Isus preobražen i sjajan u zrak digo. Samo što u slici Raffaelovoj Isusa okružuju Mojsija i Ilija, u našoj pak slici dva angjela. Jedan u vis gleda, drugi pak u niz, da zemlji navijesti, da će Isus, koji se sada u nebo diže, opet se jednom u sjaju svoga veličanstva na oblacima nebeskima povratiti, da sudi žive i mrtve. Pogled na ovu sliku još jednu misao u nama budi. Sv. Pavao apostol uči nas, da ćemo svi uskrsnuti, ali da se ne ćemo svi promijeniti. Samo će pravednici i izabranici božji uskrsom poput Isusa Krsta preobraženi biti. Preobraženo tijelo pravednika po divnom opisu Pavlovu bit će duhovito, prozračno, sjajno i neumrlo. Ispod Isusa na zemlji slikar je apostole u dva vrlo lijepa zbora razdijelio. Sva su lica apostolâ lijepa i značajna. Vidi se, da ih polag sve individualne razlikosti sve jedno čuvstvo oduševljava, to jest žarka ljubav i zahvalnost prama Isusu. Čuvstvo je to tako živo i jako, da bi se apostoli za meštrom svojim zanijeli i nekim načinom u nebo poletjeli, da nije po zapovijedi Isusovoj još jedno vrijeme na zemlji ostati i sveto zvanje Isusovo na spas svijeta vršiti. Slikar je, da neku razlikost u zborove uvede, s punim pravom s jedne i s druge strane stavio po jednoga apostola, kako se je na zemlju prostr'o, da se Isusu kano Bogu i spasitelju još jednom na ovom svijetu pokloni. Po mom sudu i po općem mnijenju ovo je najljepša slika Seitza starijega. I boja mu je u ovoj slici sjajnija i čistija nego li u ostalim slikama.

Sad bi mi još samo preostalo dvije slike u glavnoj ladji opisati, ali mi se ne će. Umjetnik, koji ih je slikao, vrlo je dobar i plemenit čovjek, no slab slikar. Slike mu nimalo nisu monumentalne. Reklo se, da je učenik Overbeckov i da je dugo vremena kod Overbecka radio. Ja u njegovim slikama ni najmanjega traga Overbeckove umjetnosti ne nalazim. Slika jedna predstavlja žrtvu Noemovu, a druga žrtvu Abrahamovu. Tim će slikama najoštrija kritika biti neposredno susjedstvo Seitza starijega i mladjega.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1873. br. 18., 1874. br. 1—2, 19—23., 1878. br. 1, 3, 5—10.)

3. TRI RIJEČI NAŠEMU SVEUČILIŠTU.

Jedna od najvažnijih i najplemenitijih želja narodnih, hvala Bogu, ispunjena je. Sveučilište je otvoreno. Narod ga je neizmjernim žrtvama stvorio, što je tim veće hvale vrijedno, čim oskudnija vremena živimo. Sveučilište je hram posvećen istini u svim strukama znanja i umjenja ljudskoga. U njem se dakle svatko istini svetoj klanjati ima, kojom sve na svijetu biva i živi, jer oduzmi biću i životu istinu, odmah si ga u sjenu i utvoru pretvorio. To znači ona sveta priča o trsu i lozi, koja samo dotle živi, dok ostaje u živom općenju sa korijenom svojim. Svako društvo, bilo ono državno ili obiteljsko, u istini jedino uvjet pravoga života i sigurne budućnosti ima. Stari Polibije tri sto godina unaprijed je propast rimskoga carstva prorekao, jerbo je opazio, da njim istina, pravda i krepost vladati prestaje. Tursko carstvo sva Europa od rasula brani; ali uzalud, kad u njemu istine ni u zametu ne ima. U obitelji se istina očituje vjernošću, ljubavlju i slogom, pak ako se makar i najstarija i najčuvenija obitelj od toga odvrati, odmah u propast naginjati počne. Istina je dakle onaj uzvišeni cilj, za kojim svaki član sveučilišni iz sve duše, iz svih sila težiti ima. Svatko tko u sveučilištu boravi, ima istinu cijelom dušom prigrliti tako, da je i u život i zvanje prenese i plodove njezine u narodu na sve strane širi.

1. Istina u duši i umu. Čovjek na sliku i priliku božju stvoren neodoljivim načinom za istinom teži. Težnja se ta odmah, kad se čovjek na život probudi, odzove najprvo u svijesti našoj i svetim njezinim opomenama, a poslije u jeziku našem, u kom nutarnje slovo naše otajstvenim načinom put i riječ postaje i u vanjski svijet prelazi, da istinu govori, budi, širi i brani. Bez istine nitko biti ne može, tako da se isti zavodnik i himbenik plaštem istine odjenuti mora, misli li opaki cilj svoj postići. Tu prirodjenu i Bogom danu težnju mora svaki član sveučilišta gojiti i razvijati, jerbo kao što se tijelo naše hljebom svakidanjim, tako se isto duša naša istinom, tom hranom nebeskom, gojiti, krijepiti i razvijati ima. Lijepo veli Pismo: „Čovjek ne živi samo jelom i pilom, nego i svakom riječi, koja od Boga dolazi, jerbo je Bog vječiti izvor istine i onoga svijetla, koje prosijeva svaku dušu, koja dolazi na

ovaj svijet". Istina je baština sveta, koje nam nitko oteti ne može. Sve, što si na ovom svijetu stekao, i blago, koje posjeduješ, i čast, koju obnašaš, i sloboda, koju uživaš, sve ti se oduzeti može; do jednoga samo nijedna moć ovoga svijeta ne doseže, a to je: istina, znanje i poštenje, koje si duši svojoj priskrbio. Otale ona sveta opomena: „Tražite vrhu svega ono blago, koje ni molj razgristi ni lupež ugrabiti ne može". To je ono blago, koje se na sveučilištu stječe. „Istina i znanje najljepši je ures i najsilnija moć duše naše; istinom se i znanjem jedino do velikoga imena i do neumrle prave slave dospijeva" veli Tacit kršćanski: Tertulijan. U istini i znanju leži čestoput uvjet života ili smrti za cio narod. Da je narod francuski u posljednjem ratu imao vojsci na čelu umnoga Napoleona I. ili Julija Cesara, izbjegao bi bio sigurno štetu i poraz, što je pretrpio. Evo što se duši i umu pribavlja time na sveučilištu. Mladost je svježa srca i poletne misli; zato će, ne dvojim, svaki mladić, koji ovo uščita, sa svom ozbiljnosti odlučiti, da umu svomu to blago, taj ures, tu snagu čim obilnije priskrbi.

Ali se pita, kakva ima biti duša, da za tolike darove sposobna bude? Od odgovora na ovo pitanje zavisi ponajviše uspjeh radnje i nastojanja na sveučilištu našem. Duša mladića, koji se na sveučilištu nauci posveti, ima biti skroz i skroz kršćanska. Jer 1. kao što se ništa uzvišenijega na ovom svijetu postići ne može bez truda i napora, tako se ne može ni znanje i umjenje; kao što zemlju, da nam žudjenim plodom urodi, znojem lica svoga natapati moramo, tako isto, ako mislimo, da sjeme istine i pravde, koje se na zemljište duše naše baca, plod donese, ima se dan i noć znojem lica našega natapati, inače je palo sjeme na kamen ili na drač, i ostalo je loše, ili ga nije zemlja pokrila, i došle ptice nebeske i odnijele ga. Ako u duševnom i umnom radu želimo uspjeti, valja samoga sebe zatajiti, valja se rasipnosti i raskošja odreći, valja sve vrijeme znanju i umjenju žrtvovati. Sveto pismo, da čovjeka na rad obodri i probudi, upućuje ga na mravca i pčelu; naše novo sveučilište, misli li svoju svrhu postići, ima nekim načinom mravinjakom i pčelinjakom postati. Svaki je nas primio od Boga lijepih darova, jedan deset, drugi pet, a treći dva talenta; ali se valja darom božjim poslužiti, valja talentom dobivenim lihvariti. U istini je Bog, a tko istini služi, Bogu služi, pak će Bogu razlog dati, kako se je vremenom, prilikom i darom božjim poslužio. Svakomu mladiću imala bi ona priča evangjeoska o slugama, koji talent od gospodara primiše, da se njim posluže, uvijek pred očima lebditi. Naš sv. Jero, najveći genij i najučeniji čovjek svoga vijeka, svjetuje svećenicima, da se kruhom Svetoga pisma u znoju lica svoga svaki dan hrane, da im se knjiga sveta iz ruku nikad ne izmiče, da s njom bdiju i nad njom zaspe; na posljetku svojim energičnim načinom veli: „Svećenik je poput proroka, o kom se veli: Devoravit librum hunc" — svete knjige gutati, probaviti i u krv svoju pretvoriti. Ovo se isto svakomu mladiću reći mora. Valja da se knjiga uvijek mladiću u ruci nalazi, valja čestoput noć u dan pretvoriti, valja nauk, koji slušaš, ako smijem tako reći, proždrijeti i u meso i krv svoju pretvoriti. Ne hasni tu ni na genijalnost i lakoću u učenju pozivati se, jer prvo genijalnost

ali pod jednim samo uvjetom: da se naime mladež tom slobodom dobro posluži, da sama po sebi sa svom ozbiljnosti uz rad prione, da nigda bez uzroka i važnoga povoda od predavanja ne izostane, da, riječ u jednu, čim je manje discipline vanjske, tim više bude u svakoj duši i srcu zapta nutarnjega, po kom se drug sa drugom u poslu, u marljivosti, u poštenju i dičnom ponašanju natječe; a budući da to bez pomoći odozgor biti ne može, zato molim mladiće i zaklinjem narodnom budućnosti, koja na njima ostaje, da se vjeri svojih otaca ne ogluše.

Imaj svaki, komu je iole moguće, svoju bibliju, ter kad ti duh inim naukom i štivenjem otešča, a ti ga razgali i obodri kojom glavom Svetoga pisma, osobito Novoga zavjeta. To je vazda meni barem bio, a i danas je najbolji odmor. Imaj svaki i nesjetni više kreveta svoga znak sv. križa, pak reci barem jutrom i večerom spasitelju svomu: „Ti si, Isuse, put, život i istina; ti me vodi, ti me krijepi, ti me nahrani! Ti si, ne imav kud glave svoje postaviti, sav sveti život svoj posvetio neumrloj istini i pravdi, koja svijetom vlada i vladat će uvijeke! Daj da i ja istoj svetoj svrsi sve vrijeme svoje i sve sile duše svoje, osobito u proljetno ovo doba života svoga, posvetim! Ti si me, Gospodine, svetom krvlju svojom pobratio i svetom božanstvenom smrću svojom na novi viši život probudio; posveti ti život i nastojanje moje i daj da, kao što si ti u naravi čovječjoj meni sličan postao, i ja tebi, vječitomu uzoru svomu, po milosti i pomoći tvojoj svaki dan sličniji i na svaki rad i posao sposobniji postanem! Daj mi ti, vječiti moj dobrotvore, da pod teretom svoje važne zadaće ne smalakšem i učini jaram, što ga nosim, lakim i slatkim!“ (jugum meum suave et onus meum leve). Ah mladeži moja! znaj, da u tom uvjet života i smrti tvoje i naroda našega stoji.

Ako je prema tomu izvjesno, da duša mladenačka kršćanska biti ima, želi li ona trudom i naporom onim istini se i nauci posvetiti, koji svrsi vodi, to biva još izvjesnije, kad se obazremo 2. na sve ono, čega se duša čovječja čuvati ima, misli li sebe pravom istinom, znanjem i umjenjem obogatiti. Tri su osobito stvari, kojih se duša u tom pravcu čuvati ima, i to prvo oholosti. Filozofija, poslovice svih naroda, pak i našega, potvrdjuju i izrazuju istinu, da ohola duša oslijepi, a to je posvema naravno, jer Bog je vječiti izvor svake istine, ter što je sunce zemlii, to je Bog duši čovječjoj, pak zato svaki čovjek, koji iskreno za istinom hlepti, ima uvijek iz dna duše svoje vapiti: „Gospodine! ti si luč vječita, posvijetli ti dušu moju i raspršti tminu, koja me obuzima!“ Oholica se pak odvraća od Boga, jer sebe samoga kumirom čini, komu se u nutarnjosti svojoj klanja. On je po svom mnijenju sam po sebi svijetao i sjajan, da mu pomoći odozgor ne treba. Čovjek u svojoj ograničenosti ima štovati onu svetu baštinu istina, koja se od pamtivijeka od koljena do koljena tja do naših vremena predaje i hranom tako rekav duševnom čovječanstva biva. Čovjek, koji za istinom teži, ima se obazreti i na tudji svijet i osvjedočenje. Oholica pak prezire ex professo čovječanstvo i svu tradiciju ljudsku; on zazire od ugleda božjega, zabacuje svaki ugled, svaki svjet i svako osvjedočenje ljudsko; on je sebi samomu najveći ugled, ter bi se sav svijet ludoj njegovoj glavi klanjati imao. Čim je koja

stvar novija i rekao bih apsurdnija, tim je njemu milija; ta zašto bi on ostalomu učenomu svijetu naličio? Iskustvom je svih vremena posvjedočeno, da oholica za istinu nije. Evo nekoliko primjera! Sveti Petar, dok je bio ponizan, poznaje i najdublja otajstva bića Isusova; pooholiv se pak ne shvaća ni najjasniju istinu. Isus kod Ivana na pog. 7. govori o najdubljem otajstvu vjere, to jest o svetom tijelu i krvi svojoj, koja ima svijetu hranom i pilom, to jest izvorom neumrloga života biti. Na posve odlučne i posve jasne riječi Isusove ostavi ga ljudstvo, koje je malo prije čudnovatim načinom nahranio bio; a Isus obrativ se na apostole veli: „Zar ćete me i vi ostaviti?" Tada Petar u ime ostale cijele družine: „Kuda ćemo, Gospodine! Ti posjeduješ riječi života vječnoga?" Evo u prostoj izreci dvostruko otajstvo u jedno spojeno, otajstvo naime znanja i poniznosti; jer sv. Petar htjede reći: „Gospodine! Mi dubljinu otajstva, o kom pripovijedaš, isto tako ne dokučujemo, kao i ostali svijet; ali to znamo, da si ti Bog živi i pravi, da se tvomu neizmjernomu umu svaki um klanjati i tvojoj svetoj riječi pokloniti ima." Ali isti taj Petar poslije ni najprostiju istinu ne priznaje; on ne vjeruje Isusu, da će umrijeti, premda je Isus često o otajstvu smrti svoje govorio i u njemu izvor neumrloga života za cio svijet označio; premda je iz neizmjerne mržnje pisaca i Farizeja, kao i iz nestalnosti ljudstva, koje danas viče: „Hosanna" a sutra: „Crucifige" lako uvidjeti bilo, da će Isus uhićen i na smrt odsudjen biti. Petar ne vjeruje, jer si je u glavu ubio, da će Isus vremenito kraljevstvo osnovati i njemu prvo mjesto do sebe opredijeliti. Pak i tada je Petar samo poradi oholosti svoje ljuto posrnuo, kadno je na opomenu Isusovu: „Svi ćete me ostaviti" odvratio: „Ako te svi ostave, ja te ostaviti ne ću; ja sam pripravan s tobom u smrt poći." Petar, koji se je u gordosti više sve ostale braće, koji slabost svoju priznaju, izdigao, niže sve ostale duboko je pao, kad se je na glas ženice zaklinjao, da ga ne poznaje. — Iz povijesti svjetske budi mi slobodno jedan samo slučaj navesti, koji je užasnih posljedica imao. Svatko zna, koli ogromna je duha čovjek bio Napoleon I. Thiers, divni njegov povjesnik, predstavlja nam ga u mladjanoj dobi kano uzor kratkoće i čednosti, koji, premda najumniji, ipak svakom zgodom i druge za savjet pita. U toj vlastitosti njegovoj nalazi Thiers s punim pravom ključ divnomu uspjehu u prvoj dobi života njegova. Poslije kad se je pooholio, odmah je i oslijepio duhom, te sebi samomu i cijelomu svomu dobiću grob iskopao. Iza strašnoga poraza u Rusiji još se je uspješno Napoleon proti Rusu i Prusu borio, te se je poslije nekoliko krvavih bitaka o tom radilo: da li će Austrija pristati uz koaliciju. Metternich od strane tasta dodje u Draždjane k Napoleonu. U predsoblju zateče sve skoro znamenitije generale francuske osvjedočene, da je Francuska jako iznemogla te da joj je bez skrajne opasnosti i očevidne štete nemoguće proti cijeloj Europi rat voditi. Svi dakle praćahu Metternicha s najvećim željama, da mu za rukom podje Napoleona na mir skloniti. Uzalud je Metternich nudio Napoleonu takovu Francusku, kakovu si danas nijedan Francuz ni u snu snivati ne može. Nudio mu je, ako se dobro sjećam, cijelu Francusku s jednom i drugom obalom Rajne, nudio cijelu Ho-

landiju i Belgiju itd. Napoleon ne htjede popustiti, a poslanik se carski bez uspjeha vraća. Živo Thiers opisuje, kako su generali u predsoblju i očima i licem i cijelim vanjskim položajem pitali: „Kako je? Jeli pitanje smrti i života sretno za Francusku riješeno?“ Metternich ne sustavi se kod njih, nego im samo oštrim i odlučnim načinom usklikne: „Votre empereur est un fou.“ I pravo je rekao: taj genijalni muž postao je po oholosti i gordosti svojoj pravi mahnitac, koji je sebe i narod svoj u skrajnu nesreću strmoglavio. Bitka mu je lipska posljednji udarac dala.

Gdjegod je ljudi, tu svagdje žalibože ima takovih pojava, te se je i u nas našlo ljudi, koji nisu umjeli ni same sebe ravnati ni sebi ikakvi položaj priskrbiti; ali su navaljivali ljuto i okrutno na svakoga, koji bi se usudio i jednu riječ u javnim poslovima izreći, jer su sebi isključivo pravo prisvajali državu i društvo hrvatsko urediti; a to tobožnje uredjenje ne bijaše drugo nego pravi moralni i državni cinizam; ali se je zato i slučilo, da su svoju sramotu i skrajnu sljepoću krvlju svojom zapečatili, dočim se tijem inače slava i veliko ime pečati. I u najnovije doba pojavila se žalibože i u nas teorija, koja ne znaš da li zamršenijom misli ili riječju maši se filozofije Büchnerove, Moleschottove itd., da nam tobože dokaže, da pravih zločinaca na svijetu ne ima. „A quoi sert le libre arbitre à celui, qui vole, qui assassine par nécessité? Les criminels à vrai dire sont pour la plupart des malheureux plus dignes de pitié, que de mépris.“ Ove Moleschottove riječi kao da su se pod plaštem ne znam kakova originaliteta u Zagreb preselile! Pak čemu sve to? Da se put prokrči blaženu postupku prama krivcima i uznicima —! Ah Bože neumrli! Kud s puke taštine i ispraznosti zalutasmo? Svatko zna, da nigda na svijetu ni pitanja ne bi bilo, da ropstvo prestane i da se sa krivcima i uznicima ljubezno i milostivo postupa, da nije kršćanstva, to jest, da nije onoga, koji je robom postao, da nas ropstva vječitoga oslobodi; da nije onoga, koji za sve milosti, koje nam je toli obilno iskazao, u ime uzdarja ništa za se ne prosi, nego veli: „Blaženi, koji ste bolnika pomogli, koji ste gologa odjenuli i gladne nahranili, koji ste sirotu pohodili i tješili itd.; što ste tim učinili, meni ste učinili!“ Ah zar nam je u mrtvim i otrovnim izvorima tražiti milosrdje za uznike i nesretnike kraj one božanstvene priče o Samaritancu i ranjeniku, koja se svagdje i danas vrši, gdje duha kršćanskoga ima? Ili kraj one druge divne o sinu rasipnom, koga milost očeva i u bludnji svagdje prati, a kad se je pokajan povratio, otac ga rado u naručaj prima i cjelovom ljubeznim u sva svoja prava povraća? Ah! zar se drugdje za krivca milosrdje tražiti ima nego u srcu i primjeru onoga, koji je ženu preljubnicu, Farizejima na smrt odsudjenu, oslobodio sa lijepom opomenom: „Hajde u ime božje i nemoj više griješiti!“ Ja još jedanput opetujem: svijet o pravoj ljubavi i milosrdju ne bi ni pojma imao, da nije onoga, koji je na drvetu križa čovječanstvo samim sobom zamijenio i nama svakomu u smrti svojoj ne samo zalog neizmjernoga milosrdja svoga, nego i primjer svetoga života, koji svojim načinom slijediti imamo, ostavio. Ah! može li biti suca od njega blažega, kad je razbojniku ob desnu na jednu samo riječ: „Spomeni se mene, kad dodješ k ocu svomu“ — oprostio uvjeriv ga, da će se još danas

s njim sastati u raju? Kako je Sveto pismo divno i božanstveno! U jednoj njegovoj izreci i priči više mudrosti i znanstvenosti ima nego u tisuć hvaljenih i samim sobom opojenih pisaca. Ja bih se životom svojim okladio, da se više uma i razbora nalazi u prostoj izreci lupeža evangjeoskoga s desne strane, kad druga svoga kori: „Nama pravo biva, mi podnašamo, što smo zaslužili, ovaj pak nevin trpi", nego u cijelom razvratnom umovanju materijalističke nauke, osobito pak u bljutavim plagijatima njezinima.

Proti opasnim ovim sanjarijama, koje iz oholosti i taštine proizviru, ništa drugo dušu mladenačku uščuvati podobno nije do milosti, nauka i primjera Isusova. Sveto evangjelje riješilo je otajstvo najveće svijeta ovoga, kojega nigda um čovječji sam po sebi riješio ne bi, otajstvo naime smrti i života. Grijeh i smrt otajstvo je oholosti ljudske, ali ujedno pravi uskrs i neumrli život naš otajstvo je poniznosti božje. Vječito slovo božje, istobitni sa ocem svojim i Duhom svetim Bog, čovjekom je postao i ponizio se do smrti križa, da rod čovječji otkupi i na nov život uskrisi. To je, što sveto evangjelje svedjer čovjeku pred oči stavlja ter mu u ime kreposti i spasa zapovijeda, da oči svoje nikad ne odvraća od slabosti i nutarnjih nevolja svojih; zapovijeda mu, da bude ponizan i da sve, što ima i što stječe, ne sebi, nego Bogu pripisuje. Zato čovjek čestit, makar bio i najučeniji i najzaslužniji ter ga sav svijet u zvijezde kovao, uvijek ostaje ponizan, čedan, umiljat; često puta se on pred lice božje prostire ne u onoj slici, u kojoj ga svijet vidi, nego u pravoj svojoj nutarnjoj slici, punoj grijeha i nevolja, pak veli: „Ako je štogod u meni ozbiljna znanja, ako je pohvalnih i korisnih djela, nije to moje, nego tvoje, Bože! Ti dao priliku, ti pomagao i sredstva pružio; ti bez ikakvih zasluga na čast uzdigao, ti svetim dahom svojim nadahnuo, sve, sve je to tvoje djelo; tebi dakle nek je hvala i slava! Što je moje, to su grijesi i slaboće moje, pak je zato i meni iz dna duše zavapiti: Si iniquitates observaveris, Domine, quis sustinebit? Domine, salva me, pereo" (Gospodine! ako se samo na grijehe moje obazreš, a ne na veliko milosrdje tvoje, kako ću sud tvoj podnijeti! Gospodine! spasi me, jer inače pogiboh). Ovo je jedino kadro dušu mladenačku od oholosti uščuvati; zato svaki mladenac, koji se nauci na sveučilištu posveti, i opet se ima često pred križ prostrijeti pak i reći: „Gospodine! kad si se ti tako duboko i do smrti križa ponizio za mene, daj mi milost, da i ja s tobom uvijek ponizan ostajem i onih se zlatnih riječi Augustinovih uvijek sjećam: Kogod misli veću zgradu znanja i kreposti podići, taj neka duboki temelj poniznosti kopa."

Još se jednoga duša čuvati ima, koja se istini i nauci posveti, a to je razuzdanost i razbluda. Istina je svako slovo božje. Ona je tako čista, neporočna, sveta kao i Bog, te se zato samo čistoj, neporočnoj i svetoj duši priljubiti može. Dobro veli Pismo: „In animam coinquinatam veritas non ingredietur" (U okaljanu dušu ne će istina). Razbluda je duši ono, što je mraz lijepu proljetnomu cvijetu; ona je upravo otrov, koji u duši čovječjoj svaku istinu ubija. Ah! Bogu je samomu znano, koliko je plemenitih duša i života pozvanih po naravi na ime i slavu neumrlu

ta neman uništila i u prerani grob strmoglavila! Kako je divna i zaista velika bila duša Aleksandra Macedonskoga! Kako je taj uzoriti mladić, dok je čistim i neporočnim bio, ljubio i štovao istinu u učitelju svom Aristotelu i u neumrlom pjesniku Homeru, koga je uvijek pri spavanju pod glavu metao! Pak što je iz te duše još u cvijetu njezine dobe razbluda učinila? Učinila je, da je čovjek proti samu sebi bjesnio i lijepo svoje ime i slavu skupa s tijelom u prerani grob bacio; učinila je, da je Aleksandro poput okrutne zvijeri proti najboljim i najvjernijim prijateljima svojim bjesnio, te na posljetku i samo slavnoga Parmeniona i još slavnijega mu sina Filotu na smrt odsudio. Vrijedno je ovaj posljednji zločin u Kvintu Kurciju čitati, jer jasno dokazuje, kako razbluda u duši čovječjoj svaki trag istini i pravdi zamete. Duga osvada Aleksandrova ništa drugo nije nego mreža bludnja i potvora, dočim je obrana Filote jasna kao dan, istinita kao sunce božje, tako da je ovaj posljednji u nemoći i smrti svojoj doista velik i slavan, dočim je Aleksandro u premoći i okrutnosti svojoj upravo kukavan i svakoga preziranja vrijedan. Ovo je već i stari svijet slutio; zato je u priči svojoj o Sirenama mladež opominjao, da se na vele opasni glas vila razbludnica oglušiti ima, misli li more života sretno prebroditi. A vrijedno je, da svaki sveučilišni mladić dva tri puta pročita i na izust nauči, što glede toga veli najveći rimski mudrac Ciceron u raspravi svojoj „De senectute" glav. 12., u kojoj izrično tvrdi, da je razbluda najveća neprijateljica uma, da se njom vid duševni posve trne, a zdrav sud kvari. Kraj svega toga jedino je slava sv. evangjelja, da je ono više nego ikoja stara knjiga ne samo opasnost razblude jasnijim i razgovjetnijim načinom označilo, nego i protivnu posve krepost, čistoću naime i neporočnost duše u svijet uvelo i tijem upravo čvrst temelj pravoj prosvjeti i napretku položilo. Zato mladić želeći dušu svoju za istinu i viši život sposobnom učiniti, ima se duhom sv. evangjelja opojiti, ima onu vjeru u srcu svom gojiti, koja mu po ustima sv. apostola Pavla veli, da se razbludom ubija ne samo vlastita duša, nego ujedno ponavljaju rane Isusove, te se njom sam spasitelj iznovice na križ pribija; ima svedjer pred očima imati one divne riječi istoga apostola: „In Deo vivimus, movemur et sumus" t. j. ima se svedjer sjećati, da pred očima Boga svoga stoji, živi i giba se, ter da ima nasljedovati primjer svetoga onoga mladića, dobrotvora i spasitelja svoga naroda, koji je volio tamnicu prestoljem zamijeniti nego li grdno djelo pred očima božjima počiniti. U svetom evangjelju čitamo, da je Isus mladiću, koji ga upita: „Što sam činećі, da dionik tvoga kraljevstva budem?" odgovorio: „Obdržavaj zapovijedi i slijedi po mogućnosti primjer moj." Svaki mladić, koji je pristupom na sveučilište više zvanje u narodu prigrlio, imao bi osvjedočenim biti, da se je upravo tijem pred Bogom i narodom obvezao, da će zapovijedi obdržavati i uzor svoj vječiti, Isusa nasljedovati. Kad je Isus pri posljednjoj večeri najdivniji dokaz ljubavi prama rodu ljudskom dao odlučiv na vijeke medju nama kano vječiti izvor istine i života pod otajstvom kruha i vina ostati, tad je doduše apostole okrijepio i na uzvišeno zvanje ohrabrio; ali je jedan samo tol tom prilikom glavu svoju na božanstveno srce Isusovo položio,

a taj apostol bio je mladić čiste, svete, djevičanske duše, sv. Ivan. Sveti Ivan, velim, koji je tako duboko u otajstvo božje istine prodr'o, da mu simbolom kraljevski ptić orao služi. Oj mladosti lijepa, oj mladosti mila! Ovo je tebi na spomen pisano! Vjeruj mi, vjeruj, istina je slovo božje, pak ako misliš na srcu i grudima počivati te božanstvene vjerenice, ako misliš dublje prodrijeti u tajne istine, kojoj si se posvetila, a ti budi i ostani uvijek čiste, svete, neporočne duše Ivanove. To je, to jedini uvjet slave i napretka, za kojim plemenita duša s tolikom žestinom teži. — Ovo je prva riječ moja. Ali pošto svi istinu zato štujemo, da ju u život i zvanje prenesemo, to je druga riječ moja: i s t i n a u ž i v o t u i z v a n j u.

2. Vječito slovo božje sišlo je na ovaj svijet, da put, istina i život postane. Isto tako i nutarnje slovo čovjeka ima istinom i životom postati. U tu ravno svrhu posvetismo se i mi istini i znanju. Drvo se plodom, a čovjek životom i znanjem sudi. „Ex fructibus eorum cognoscetis eos." Tko zna, a ne čini, dvostruka je ukora vrijedan. Općenita je tužba, da je malo odvažnih i značajnih muževa, koji ozbiljno i svestrano svoje dužnosti vrše. Sveučilištem se upravo polučiti namjerava, da se broj muževa bi reć hiljadi, koji ozbiljno dužnosti svoje vrše, i istinu, koju prigrliše, sa svim žarom srca svoga u život prenašaju. Zadaća učitelja s ote strane upravo je neizmjerna. Učitelj je sveto ime, Gospodinu našemu u toliko omiljelo, da je jednom meštrom nazvan sa osobitom energijom odgovorio: „Sum etenim". Učitelj svaki jedan dio zvanja Isusova vrši, i zato uzora svoga stope vjerno slijediti i vazda se sjećati ima, da je o Isusu pisano: „Coepit facere, dein docere". O učitelju svakom reći se može kao i o svećeniku, da ima biti luč svijeta, ujedno pak i sol zemlje. Život učitelja ima učeniku biti ogledalo pravo i glavni dokaz istini, koju pripovijeda. Učiti, a ne činiti znači jednom graditi, a drugom razgradjivati. Običaj je razlikovati izmedju skromnoga i javnoga života; u učitelju poput skladnoga idealnoga bića ima sve biti skladno, lijepo i uzorito. Njegov i skromni i javni život ima biti primjernim. Sve pak, što do sad rekoh i što bi se reći moglo, od jedne stvari zavisi, naime od kršćanske vjere i života učiteljeva. Najučeniji i najodličniji gost, koga pri otvaranju sveučilišnom imadosmo, nije se ustručavao javno kršćansku kulturu naglasiti i sveučilištu našemu zaželjeti, da cvate i da se razvija „ad gloriam Dei omnipotentis". Svaki, koji j' naumio uzvišeno mjesto učiteljsko na sveučilištu našem zauzeti, ima najprvo sa samim sobom na čistu biti: kakav mu je duh i srce naspram onoj svetoj baštini istinâ, koje neposredno od Boga dobaze, koje Bog pod osobitu zaštitu svoju uze, koje on sam temeljem i glavnim kamenom učini svemu, što um čovječji snuje, gradi i radi. U toj je svetoj baštini hrana, kojom se pokoljenje ljudsko od kolijevke svoje pa sve do danas hrani, bistvuje i živi; ono pak, što se izvan nje nalazi, ili samo još od odlomaka njezinih životari ili je bezuvjetno propalo. Ja podobro poznajem knjigu dvaju glavnih europejskih naroda, pak mogu po duši reći: sve, što su isti protivnici kršćanstva lijepa i istinita u svojim knjigama zamislili, nije njihov izum, nego pravi plijen,

jer je sve iz vječitoga izvora sv. evangjelja crpeno. Ostalo je pak pljeva, koju prvi vjetar na sve četiri strane svijeta raznese. Opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat.

Znam ja, što mladji osobito učenjaci kadšto reći običaju: kršćanstvo je pozitivno i nepromjenljivo, a umu i znanju čovječjemu hoće se polje neizmjerno i beskrajno. Kršćanstvo je dakako pozitivno; ali pitam ja: je li rod čovječji od jučer ili je od hiljadu i hiljadu godina? ter što je danas u rodu ljudskom, što ne bi manje više na sebi znak pozitivnosti nosilo? Danas se osobitim načinom goje znanosti naravoslovne i filologičke, pak pitam ja: da li se jedna ili druga ta znanost ne osniva na temelju pozitivnom i nepromjenljivom? Ni stari Plinije ni noviji Humboldt ni Newton ni Kopernik nijesu u naravi ni jota jedan promijenili, nego su duhom pronicavim u tajne naravi prodrli i stare joj zakone na korist i slavu roda ljudskoga na vidik iznijeli. Filolozi tajne zakone jezika i misteriozne odnošaje raznih jezika otkrivajući divnim načinom rasvjetljuju mističku dobu naroda, kamo povijest inače nikad dospjela ne bi; ali se sva filologija kano i naravoslovlje na pozitivnom temelju kreće i pozitivnim posve predmetom bavi. — Istina je, da je kršćanstvo nepromjenljivo, kao što je nepromjenljiv Bog, od koga kršćanstvo neposredno dolazi; ali zar nije takodjer nepromjenljiva istina matematička, povjesna, juridička itd.? Zar nije više ljudske samovolje uzvišena kao nebo od zemlje? Medjutim varao bi se, tko bi mislio, da u kršćanstvu ne ima napretka i da ono znanstveni razvitak u čovječanstvu pači. Istina božja jedan je dio nekim načinom neizmjernoga bića božjega, koga ograničeni um čovječji nikad iscrpsti ne može, nego mu je dužnost i umom i srcem svojim sve dublje i dublje u nj prodirati. Pisano je u tom obziru klasičko djelo još u petom stoljeću po Vincenciju Lerinskomu. Kršćanstvo u nepromjenljivom biću svom upravo je jedini stalni temelj na ovom svijetu, na koji se rad čovječji bez pogibelji osloniti može, jedina luč umu ljudskomu, koja se nigda ugasiti ne da. Hvalimo Bogu, da je tako; jer inače kraj vječite nestalnosti svih stvari na ovom svijetu, uz vječite i većinom vele opasne promjene, kojima se djela uma i ruku čovječjih odlikuju, bilo bi pokoljenje ljudsko prilično ladji na uzburkanom moru bez krmila i luke. Hvalimo, velim, Bogu, da se po kršćanstvu u tom brodu nalazi onaj, koji našom molbom probudjen vjetru i valovima zapovjediti može, da se utišaju. Ja bih se vidom svojih očiju okladio, da bi najboljim i najplemenitijim dijelom čovječanstva skrajno zdvojenje zavladalo, kad bi polag današnje nestalnosti i uzrujanosti europejske moguće bilo, da sunce svijetla kršćanskoga ugasne, jer bi tada skrajni nered i užasni prevrat nadvladao, koji bi Europu za kratko vrijeme u groblje preobratio. Kršćanstvo nikad umnomu napretku na putu bilo nije. Sv. Augustin, sv. Tomo Akvinatski natkrilili su Platona i Aristotela; sv. Ivan Zlatousti i Bossuet natkrilili su Demostena i Cicerona upravo zato, što su u svijetlu svetoga evangjelja živjeli. Veliki filozofi Pascal i Leibniz, veliki pjesnici Dante i Lamartine, veliki povjesničari Adam Müller i Guizot, veliki juriste

Montesquieu i Beccaria kršćani su bili. Najveći današnji astronom i ispitatelj naravi sunčane Isusovac je otac Secchi. Kršćanstvo se nije nikad slobodnomu istraživanju u nijednoj struci opiralo, nikad nije od najsmjelijih i najzanesenijih hipoteza zaziralo, nego je samo zaziralo od oholosti i taštine ljudske, koja čestoput odsudjuje, što ne razumije, čestoput se više samoga Boga i njegove istine uzdiže samo zato, da svijet zablene i u čudo baci. Naš je narod od kolijevke svoje u ovim stranama kršćanstvom njegovan bio; ono se poslije u muževno doba njegovo sa slavom i veličinom njegovom pobratilo; ono ga je u nevolji njegovoj tješilo i hrabrilo te mu je i danas pri preporodu njegovu vjeran drug i dobrotvor. Zato naš narod želi i zahtijeva, da mu se mladež svagdje, a najpače na sveučilištu u duhu kršćanskomu othranjuje. Tko dakle toga duha nije, ne ima pravo zasjesti stolicu učiteljsku. Kršćanstvo se osniva na slobodnoj volji i odluci; tko ga ne ima, nek u zvanju i stanju, što si ga je odabrao, mirno živi i dužnosti svoje vrši, ali bi griješio proti naročitoj volji narodnoj, proti Duhu svetomu, proti budućnosti našoj, kad bi se kano nevjernik i apostol nevjerstva na stolicu učiteljsku popeo. Tuži se svijet s punim pravom, da je malo velikih značajeva sličnih staromu Regulu, koji je na neizrečene muke izišao, da riječ svoju održi, ili Fabriciju, o kom neprijatelji rekoše, da bi prije sunce od svoga tečaja odvratili nego li Fabricija od istine i pravde. Tomu je po mom čvrstom uvjerenju glavni uzrok, što se ljudi lakoumno odreknu dužnosti, koje ih prama Bogu i istini božjoj vežu. Tko riječ Bogu danu krši, kako će riječ čovjeku i zvanju svomu danu nepomično uzdržati? Bitno je dakle za naš narod i njegovu budućnost, da mu učitelji i s te strane primjerni i uzorni budu. Neka mi gg. učitelji ove riječi ne zamjere, jer proistječu iz srca, koje učiteljsko zvanje neizmjerno štuje. Ja sam i sam u mladosti svojoj učiteljevao, pak mi je Bog svjedok, da bi se i sada rado na učiteljstvo, da mi je moguće, povratio. Medjutim i ovdje, gdje sam, učitelj sam, pak molim učiteljee da me svojim drugom smatraju i da uvjereni budu, da sam sve, što sam njima rekao, i sam sebi rekao.

A sad još nešto barem učenicima u tom smjeru. Narod je naš teškim žrtvama sveučilište podigao, pak s punim pravom želi i očekuje, da mu svi staleži, koji iz sveučilišta proizlazili budu, radeniji, svjesniji, korisniji i izvrsniji budu, jerbo to znači istinu u život i zvanje prenijeti. Želi i očekuje narod, da budući svećenici odgojeni u novom sveučilištu budu učenjaci rječitiji, revniji, neporočniji i svetiji nego do sada; želi i očekuje, da budući svećenik bude prava slika i prilika Isusa nasljedujući njegovu ustrpljivost i neumornost, kad je kod vrela Jakovljeva gladan i žedan ženu grješnicu podučavao; — njegovo milosrdje, kad je devedeset i devet pravednih ovaca ostavio, da izgubljenu ovcu nadje i na ramenima svojima u ovčarnicu privede; — njegovu ljubav, kad je u slici Samaritanca nevoljnu ranjeniku vinom i uljem rane ispirao; — njegovu čednost i poniznost, kad je branio, da ga svijet dobrim meštrom naziva, budući da je sam Bog dobar. U novije doba jednom se je prilikom s neke strane navalilo na svećenstvo, kano

da nije zadaću svoju dobro shvatilo i dužnost svoju svijesno vršilo. Ja mislim, da je tuj nešto i nepravde i lakoumnosti bilo. Sjećam se, da je Seneka jednom prilikom kudiocima svojima odgovorio: „Quid in me reprehendis, in sinu proprio reperies". Sva zvanja u nas još dan danas nose značaj izvora svoga; ter ako je svećeniku na koljena pasti i iz dna duše svoje mane priznati i zavapiti: „Nijesam vrijedan ni dostojan oči k nebu uzdignuti", to ja ne poznajem u narodu našem staleža, koji bi smio oči u nebo dignuti i reći: „Nisam kano drugi ljudi". Kad nam bude sav narod bolji i izobraženiji, onda će i svi staleži, koji iz njega proizlaze, bolji i izvrsniji biti. Istina je medjutim, koja se tajiti ne da, da svećenik i po zvanju, komu se je posvetio, i po nauku, koji propovijeda, i po svetim činima, koje obavlja, mora prvi i najuzoritiji biti. Naši viši i odličniji staleži, ako se i nijesu sasvim kršćanstvu otudjili, Ponešto su ipak napram njemu ohladnjeli. Recimo istinu, da smo i mi svećenici barem nešto tomu krivi, jer ako i hranimo mlijekom nauka božjega puk i malene naše, gdje je ona hrana krepčija i obilatija, o kojoj Pismo govori i koju odličnijima i izobraženijima dugujemo? Narod želi i očekuje od budućih svojih svećenika, da će izmedju njih biti učenih i rječitih, koji će poput Ravignana, Lacordaira i Feliksa barem u gradovima skupiti oko sebe u korizmeno vrijeme cvijet naših umnika, da im razlažu, kolika sila upravo posvećujuća leži u kršćanstvu gledom na najuzvišenije zadatke društvene i državne; kako duh kršćanski svako zvanje i skromno i javno posvećuje, na idealnu ljepotu uzvisuje i neumrlom vrijednosti opskrbljuje; kako je predsuda i opsjena, kano da je teško i skoro nemoguće zapovijedi evangjeoske obdržavati; jer je evangjelje naravi božjoj isto tako kao i ljudskoj prirodjeno, pak kad dužnost kršćanska u običaj predje, svatko živo osjeća istinu onih Isusovih riječi: „Jugum meum suave et onus meum leve".

Želi i očekuje narod naš, da mu u buduće odvjetnici i suci, koje bude novo sveučilište radjalo, budu učeniji, zdušniji i pravedniji. Odvjetnici i suci vrše svoje zvanje veoma važno, može se reći, da vrše upravo zvanje božje, jer pravdu i pravicu braniti i vršiti stvar je upravo božja. Odvjetnički i sudački stalež svugdje su na svijetu najodličnijih muževa državi i društvu dali. Narod, koji se medju izobražene narode broji, mora imati odvjetnike ili suce, na koje ni sumnja ne smije pasti, kao da bi hotimice ili ikomu na svijetu za volju pravdu zametnuli i nevinost pogazili; a ne zna se, tko je pred Bogom i ljudima odurniji i gnusniji, da li onaj, koji nepravdu brani, ili onaj, koji bogogrdnim načinom na toli mrsko djelo ljude zavadja i sili. Narod želi i očekuje od budućih svojih sudaca i odvjetnika, da ih ništa na svijetu, ni ista smrt od poštena zakona i pravde odvratiti ne će. Sa sviješću, zakonom i pravdom ne da se igrati; zato glatki Rimljanin kad je ruke prao, nikako nije mogao oprati ljagu vječitu, koju je imenu i uspomeni svojoj nanio, kadno je hudom nepravdom božanstvenu pravdu na smrt odsudio. Ja se sjećam, da sam jednoć o nekom sucu u Francuskoj čitao, kako je u opasno vrijeme svaki put, kad bi na sud pošao, pred propelom kleknuo i vapio: „Bože, koji si nepravedno odsudjen htio biti,

da mene kukavca od pravednoga vječitoga odsudjenja spaseš; Bože, koji ćeš me jednoć suditi po onoj pravdi ili nepravdi, koju ja na ovom svijetu vršio budem, daj mi ti, da se nikoga ne strašim, da se na ništa ne obazirem, nego samo na zakon i pravdu. Ako bi se jezik kadgod na nepravdu otvoriti ili ruka krivicu potpisati htjela, Gospodine, ti si i jezik i ruku stvorio, daj, da jezik zamukne navijeke, da se ruka osuši prije, nego što krivicu potpiše". Ovakove suce i odvjetnike želi u buduće narod naš.

Od onih, koji iz sveučilišta proizlazili budu, neki će se posvetiti učenosti, neki učiteljstvu, a neki opet odlučiti, da perom u ruci svaki dan u javnim organima istinu pripovijedaju i svijetlo božje u narodu šire. Od svih tih narod želi i očekuje istinu, i ništa drugo nego istinu božju. Istinu svaki dan u nebrojenim kruzima širiti najljepše je preimućstvo, koje društvo čovjeku pojedincu podijeliti može; ali je zato toga čovjeka velika odgovornost pred Bogom i ljudima. On kao što može prosvijetliti, okrijepiti, umiriti, može tako isto i tmine navući, oslabiti, otrovati, uzbuniti i prevratiti. Ako danas svijet od toga preimućstva ponešto zazire, krivi su ljudi, koji kadšto istinu i pravdu za trideset srebrnjaka prodaju i u strasti svojoj na sve, što je pojedincu, društvu i narodu milo i drago, nemilice udaraju. Pravo je netko rekao, da je čovjek, koji se perom budi svaki dan budi u knjigama služi, sličan i priličan ili mudru umniku, koji s bičem u ruci svijetu svijetli i stazu istine i poštenja pokazuje, ili mahnitu zanesenjaku i ludjaku, koji sa sabljom u ruci žari i pali sve, što mu u susret dodje. Naš narod od svojih umnika očekuje ono prvo, to jest svjetlost pravu, istinu, poštenje, umjerenost i opreznost, koje su osobito u našim okolnostima nužne. — Narod naš na posljetku želi i očekuje od svih onih, koji se na njegovim ledjima do viših mjesta uspnu, da narod svoj ljube, da sve svoje sile njemu posvete, da bratski i prijateljski s njim postupaju, da gdješto s njegovim manama ustrpljenje imadu; riječ u jednu: želi i očekuje narod, da se mogućnici i prvostolnici njegovi sjećaju, da nije slovo božje zato s neba snišlo, da mu se služi i dvori, nego da on svih nas sluga i dobrotvor postane. Svaki dakle mogućnik ima po poniznosti i ljubavi u dubljine naroda sići te se slugom narodnim u svem učiniti. Ako se ovako svijesno na sve strane bude istina u život i zvanje prenašala, tada će se lako putem novoga sveučilišta polučiti ono, za čim istina svaka težiti mora, što je treća riječ moja.

3. Kad istina duboko zasjedne u duši i svijesti čovjeka te kad ju ovaj zdušno u život i zvanje prenaša, tad ona naravnim načinom urodi plodom svojim, to jest ljubavlju, dobrotom, milošću, slogom i jedinstvom, za čim svaka plemenita duša teži. Najuzvišeniji cilj i najplemenitiji plod istine jest odista ljubav i jedinstvo. Bog je vječita istina, i zato upravo Bog je ujedno i ljubav vječita. Vrlo lijepo veli Sv. pismo: „Bog je ljubav i tko u ljubavi živi, živi u Bogu i Bog živi u njemu". O vječitom slovu božjem, koje je nama za ljubav čovjekom postalo, veli se, da „smo vidjeli slavu njegovu, slavu jedinorodjenoga očeva, puna milosti i istine." I zaisto! Kao što je spas

naš bio put, život i istina, bio je u istoj mjeri ljubav, dobrota i milosrdje. S ljubavi te upravo željno je želio s učenicima svojima posljednju večeru blagovati, to jest sebe sama žrtvom čovječanstva učiniti, da svijet otkupi i njega s vječitim ocem svojim pomiri, da se s čovječanstvom po krvi i smrti svojoj pobrati i jedan dio božanskoga bića svoga u dušu ucijepi, to jest: da mu neizmjernu ljubav i milosrdje pokaže i s njim zavijeke sjedini. Vrlo je znamenita u tom obziru posljednja molitva, koju Gospod naš prije odlaska svoga s ovoga svijeta ocu svomu šalje, molitva posve divna, božanstvena, njegova bića vrijedna i dostojna. „Evo je, veli on, vrijeme, da se poslije dovršena zvanja svoga opet k tebi, oče, povratim; molim te, združi i ujedini one, koje si mi poklonio, da združeni i ujedinjeni navijeke ostanu, kao što ja i ti sjedinjeni jesmo!" Oni, koje je vječiti otac pomazaniku svome dao, jesu oni, koji su istinu božju prigrlili, pak se moli za njih Isus, da se plod istine svete i u njima obilno očituje, ona naime ljubav, sloga i jedinstvo, koje u jedinstvu božjem svoju sliku i priliku ima. Zato gdje je istine prave, gdje ljudi sa svom dušom istinu ljube i vrše, tuj nikad ljubavi, sloge i jedinstva ne manjka. Kad čovjek po tom nedvojbenom pravilu društva europejska sudi, onda se vrlo ražalostiti i nad udesom svijeta upravo rasplakati mora. Ovi česti ogromni ratovi i krvoprolića, ovaj neprestani nemir, nesloga i razmirica, ovo grčevito trzanje, ove ogromne spreme na boj i pokolj, nedvojbeni su dokazi, da je u Europi žalibože malo istine prave, malo pravde božje, koja nije ino nego istina u životu i odnošaju ljudskom i odnošaju medjunarodnom; jer da je istine i pravde, bilo bi više ljubavi, sloge i dobrote, bilo bi više one lijepe težnje, da se stvari mirno putem uma i razbora riješe, ne pak putem boja, koji ljute rane i nove zavisti, nove strasti, nove nepravde i nove ratove radja. Bog sam zna, kamo će stvari u Europi dospjeti, ne bude li se svijet brzim osvijestio i ozbiljnije onomu povratio, koji kano što je vječiti izvor istine, tako isto vječiti izvor je ljubavi i mira, za kojim čovječanstvo već od mnogo vremena čezne. Sad stvari tako stoje, da i najmanja iskra ogromni požar prouzročiti može.

Što se nas napose tiče, mi upravo osobiti povod imamo istinu i pravdu tako ljubiti, štovati i u život prenašati, da se otud sama po sebi ljubav i sloga radja. Mi upravo osobiti povod imamo iz svega srca za uzvišenim ciljem istine, to jest jedinstvom težiti. Mi smo boreći se kroz vijekove protiv barbarstva za kršćansku izobraženost vrlo oslabili i iznemogli. Uda tijela našega još su i dan danas rastrgana. Sveučilište upravo naše svetu zadaću ima, da narod složi i združi, da se ono, što je nepravda i udes hudi od tijela našega otrgnuo, i opet majci našoj općoj priljubi. Sveučilište naše ima upravo biti ono sveto ognjište, na kom se srca bratska na ljubav, slogu i jedinstvo razgrijati imaju. — U samom našem užem domu dva brata rodjena, jedne majke sinove, još predsude neke rastavljaju. Jednu krv, jednu dušu dva dična imena, koja jedno te isto znače, čestoput razdvajaju. Do sveučilišta je, da te predsude i razmirice prestanu, da se braća u jednu dušu i u jednu svetu namjeru spoje. Na sveučilištu je, da jedan dru-

goga u medjusobnoj ljubavi, dobroti, potpori, i svakovrsnoj kreposti pretječe. Na čast budi braći dalmatinskoj rečeno, oni su od jedno desetak godina upravo orijaški napredovali. Oni ako nas nisu prestigli, sigurno su nas dostigli. Oni su upravo s početka novo sveučilište krasnim i upravo odličnim silama providjeli, tako da bi se njima i najstarija sveučilišta ponositi mogla. Riječ u jednu: naši dični Dalmatinci još su u duši i svijesti svojoj s nama nerazdruživo spojeni. Budimo im na tom zahvalni i ukažimo im svakom prilikom dvostruku i trostruku ljubav, jer su toga zaista vrijedni i dostojni. A što ću reći o našim prvim susjedima, braći slovenskoj? Ah neka znaju, da ćemo mi svi na uvijeke u duši i srcu našem zadržati zahvalnu uspomenu onih riječi izušćenih po jednom od najodličnijih njihovih sinova: „Braćo Srbi i Hrvati, znajte, da mi Slovenci vaše sveučilište smatramo kano naše vlastito sveučilište." Zlatne odista riječi pune nade i utjehe! Kad sam te lijepe i uzorite riječi čuo, mene je suza radosti polila. Budimo dakle i toj braći zahvalni, pokažimo im svakom prilikom, da je udes njihov naš udes, da je rana njihova naša bol, da je veselje njihovo naša radost. Čast osobita, koju nam tom prilikom ukazaše braća Poljaci, Česi, Slovaci, dužnost nam nalaže, da uzajamnost bratsku gorljivo njegujemo, da se moralno medju sobom podupiremo i da se njihovoj radosti radujemo, a njihovoj tuzi žalujemo. Sveučilište naše otvoreno je i bijednoj našoj braći Bošnjaku i Bugarinu. Prigrlimo ih bratski, kad k nam pridju, i tako ih ljubimo, primajmo i dvorimo, da povrativ se u svoju postojbinu apostoli postanu one umne moralne sveze, za kojom svaka plemenita duša težiti mora. Baratajmo tako s njima, da se povrativ medju svoje pohvaliti mogu: „Našli smo u Zagrebu braću ljubeznivu, nikad im ljubav zaboraviti ne ćemo, to je zemlja blažena, narod plemenit, koji u svakom dobru stalno napreduje." Tijem će načinom sve više i više mladeži iz onih strana k nama hrliti, a naše sveučilište postati izvorom svijetla, kreposti, sloge i ljubavi i za daleke krajeve naših zemalja. Svatko, tko je na sveučilište naše došao, budi nam mio gost, da našu izobraženost, našu uljudnost, našu pravednost, bespristranost, našu ljubav i umiljatost svagdje priznati i pohvaliti mora.

Ova dužnost svete ljubavi i jedinstva sve nas obvezuje. Obvezuje visoku vladu, da djelo s tolikom hvalom i svojom slavom početo dovrši pridruživ u urečeno vrijeme liječnički fakultet. Bez toga ostade sveučilište ime bez same stvari. Najplemenitiji dio znanja liječničkoga sastoji se u tom, da izvore i zlokobne povode raznih bolesti i prevelike umrlosti iznadje i odstrani. Tomu važnomu poslu samo je domaće sveučilište doraslo. Osim toga svaka bolest, po mom barem osvjedočenju, u raznim stranama zemlje i u raznih naroda ima osobiti svoj značaj, osobite obilježke, osobiti razvitak i osobite svoje lijekove. Sve to mladež liječnička samo u zemlji samoj, samo u zemaljskim bolnicama naučiti se može. Samo se pak po sebi razumije, da je mladiću po dovršenim u domu svom naucima probitačno u svijet otići i obilnije izvore znanju i umjenju svomu potražiti.

Obvezani su učitelji na ljubav učenikâ, koje kano vlastitu djecu svoju ljubiti i njegovati imaju, a mladež ima u učiteljima svojima ljubiti i štovati duševne roditelje i ravnatelje svoje. Taj vrlo lijepi i mili odnošaj ponajviše zavisi od učiteljâ; ja bih rekao, da onomu učitelju glavno svojstvo manjka, koji ne umije ljubav, štovanje i pouzdanje mladeži svoje steći. Mladež pak uzletna duha i nježna srca vazda se skoro rado ljubavi odzove.

Na ljubav su medjusobno obvezani svi učenici. Što je negda Isus o učenicima svojima rekao: „In hoc cognoscet mundus, quod discipuli mei estis, si caritatem ad invicem habueritis", to valja i o učenicima sveučilišnima. Narod želi u tom poznati mladež svoju, ako se medjusobno u ljubavi, u slozi, u nauci i svakovrsnoj kreposti natječe. Naravna je posljedica pravoga znanja i umjenja uljudnost, dobrostivost, čednost i ljubav, koja se dakako najviše vršiti ima prama onomu, s kojim u svakidanjem bratinskom odnošaju stojimo.

Obvezan je na ljubav i slavni grad Zagreb i plemeniti Zagrepčani. Svatko hvali grad Zagreb zbog lijepoga njegova položaja, zbog nutarnjega njegova reda i čistoće. Ja ne dvojim, nimalo, da se grad Zagreb brine i za čistoću moralnu i da ne će nikada i ni pod kakvom izlikom dopustiti, da se ona otrovna vrela pošasti u njemu uvriježe, koja po velikim gradovima mladež truju ter dušu i tijelo u prerani grob bacaju. Zagrepčani pak dvojakim načinom ljubav prama sveučilištu vršiti mogu i moraju. Ja sam višeput čuo, kako pošteni i brižljivi roditelji žale i boje se, kad dijete svoje u daleki svijet šalju; boje se, velim, da im se dijete ne pokvari i po zlu ne podje. Od ove skrbi i bojazni dužni su Zagrepčani osloboditi roditelje tijem, da budu djeci, koju u kuću svoju primaju, otac i majka; da ih čuvaju kao oko u glavi, da se ne pokvare; da bdiju nad njima kao nad vlastitom djecom svojom; da se pred Bogom i narodom obvezani osjećaju djecu tako dobru, nepokvarenu i nedužnu roditeljima povratiti, kako su ih iz ruku roditeljâ primili. Svatko će lako uvidjeti, da se tu radi o neizmjerno važnoj dužnosti, o kojoj budućnost našega naroda zavisi. Tko tu važnu dužnost vrši, obvezuje si ne samo roditelje na uvijeke, nego upravo i Boga i cio narod. Osim toga mladež je naša većom stranom potrebna i siromašna, pak neka se Zagrepčani, koje je Bog blagoslovio, spomenu, da ne ima ljepše, pred Bogom i pred narodom zaslužnije stvari nego sirotinju u nauku poduprijeti. Svevišnji sam zna, koje je siroče znakom božjim označeno i na više zvanje opredijeljeno; a ja mislim, da ne ima veće radosti nego vidjeti, kako je negdašnje siroče čestitim i slavnim postalo, i pomisliti: „I ja sam nešto tomu svojom potporom doprinio".

Ja izbrojih dosta veliki broj obvezanosti, pak da mi se ne rekne: „Drugomu prodičiš, a sebi samomu ne ćeš", evo me i kod samoga sebe. Ja sam za svaku gimnaziju u našoj zemlji, ako se dobro sjećam, nešto učinio. Gdje sam mogao, rado sam učeću se siročad potpomagao, a žao mi je, da nisam mogao to i obilnije činiti, i molim one vrle mladiće, koji su se zabadava na mene obraćali, da mi oproste; pored velikih svojih troškova nije mi moguće bilo na sve dospjeti. — Sad pak po-

lažem u ruke sveučilišta deset hiljada u papirima senjskoga brodarskoga društva za potporu siromaških učenika na sveučilištu. Svjetujem pak starješine i učitelje sveučilišta, da se tijem povodom zbor sklopi, komu bi se možebiti mogli i odličniji ljudi pridružiti, koji povjerenje svoje braće posjeduju, pak da se svi magnati i imućniji gradjani naše domovine pozovu, da na plemenitu svrhu potpore sirote učenika svaki po mogućnosti doprinese. Opaženo je bilo, da osim tri dične i u našemu narodu poznate boljarske porodice ostalih magnata na otvaranju sveučilišta nije bilo. Ja sam u duši svojoj uvjeren, da to nije hotimice učinjeno. Radilo se je o stvari plemenitoj, koja svima bez razlike staleža i stranke na srcu ležati mora i leži sigurno na srcu i duši naše domaće aristokracije, koja se je vazda blagodarnošću i velikodušnošću odlikovala. Uvjeren sam u duši svojoj, da će se ovo, što izustih, i sad sjajnim načinom potvrditi. Nek mi sveučilište i svaki pojedini oprosti, što ja baš ovo rekoh. Narod je naš prigodom otvaranja sveučilišta jedan dio slave, koja njega jedinoga ide, dobrostivo na me pred stranim svijetom prenio. Neka mu bude zato vječita hvala, i neka narod bude uvjeren, da ću ga do groba, pače i preko groba uvijeke ljubiti. Bog je meni bez ikakvih mojih zásluga još u mladje doba neizmjerno blagotvoran bio. Bog dragi od mene ništa ne treba, nego je sebe narodom, koji sto nužda i potreboća ima, zamijenio. Ja se dakle gledam Bogu odužiti i na milosrdje ga prama meni na sudnjem danu skloniti. Ali baš upravo stoga, što je narod mene osobitim načinom pri onomadnjoj svečanosti odlikovao, dužnim sam se ja scijenio ove tri riječi na sveučilište upraviti; nadam se pak, da je ono, što je rečeno, iz duše i svijesti samega naroda crpeno.

Zaključujući svoju besjedu sjećam se na jedan znameniti čin iz života sv. Augustina. Sv. Augustin bivši od osamnaest godina mladić čitao je raspravu Ciceronovu o Kvintu Hortensiju, slavnom govorniku. U toj raspravi rimski mudrac po običaju svom tako divnim načinom opisuje mudrost i one probitke, koje ona čovjeku pruža, da je mladić orlovskoga uma i poleta sasvim zanesen ostao te odlučio dotle ne mirovati, dok mudrost ne dostigne. Žalibože rasprava je Ciceronova poginula, ali ja iz svega srca i sve duše želim, da se krasna mladež naša slušajući na sveučilištu mudre i razborite nauke svojih učitelja istom željom kao i Sv. Augustin zanese za pravom mudrošću, koja je uvijek sa ljubavlju Boga i čovjeka spojena; a ako je moguće, još gorljivije želim i Boga molim, da ju ondje nadje, gdje se jedino nahodi, gdje ju je i sv. Augustin na neumrlu svoju slavu našao, to jest u vječitom slovu božjem i sv. evangjelju; jer ako i jest istina, da se nauk i znanje iz raznih knjiga crpsti može, istina je takodjer sveta iskustvom svih vremena i naroda potkrijepljena, da se prava mudrost samo u onoga nalazi, koji je luč vječita božja, koja prosjati ima u duši i srcu svakoga čovjeka, koji na ovaj svijet dolazi. Ja rekoh, a Bog dobri nek blagoslovi!

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1874, br. 23—24.; 1875, br. 1—2.)

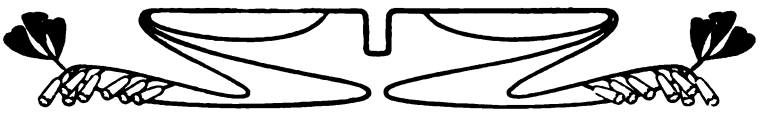

4. PUTOPISNE CRTICE.

Nedavno sam odmora radi jedan dio Njemačke i to trkomice proputovao, pak me neki osobiti razlozi nukaju, da put svoj makar i površno opišem.

Kad čovjek sredinom Slavonije s juga na sjever putuje, onda mu je najteži put do Osijeka. Jedna jedina napravljena cesta spaja Savu s Dravom, pak i ta je dosta loša. Od Broda do blizu Djakova bila je ta cesta negda dobra; sad čini se da je zapuštena. Razlog tomu valjada će biti neizvjesno stanje Granice. G. vrhovni zapovjednik Mollinary lijep je glas stekao u našem narodu. Ja ga molim, da ne dopusti, da ta toli nužna cesta propadne. Koliko je važno, da se cesta napravi, toliko je važno, da se dobro uzdržaje, inače je sav trošak i sav trud uzalud. U našim okolnostima samo dvije godine zanemari makar najbolju cestu, ona je propala. Od Djakova do Osijeka dosta je loša ista cesta, i premda se u novije doba nešto više na njoj radi, to ni iz daleka ne doseže, jer je ta cesta jako opterećena ter se zimi tako pokvari, da nije njom putovati. Magjari, na koje, mislim, ta cesta spada, imali bi se iz vlastitoga svoga interesa više na nju obzirati. Njihove dvije željeznice, koje do Osijeka dopiru, peštanska naime i segedinska, ništa drugo nisu nego dva Siska, kojima se sva roba, što se na osječkom tržištu stječe, u Peštu odvlači. Čim su dakle ceste s južne strane u Slavoniji bolje, tijem će obilnije ti magjarski Sisci svoju svrhu vršiti. Na cijelom ostalom putu po Njemačkoj, Francuskoj, Italiji i tako dalje ne razbije se i ne izmuči se čovjek toliko, koliko na rečenoj cesti.

O s i j e k je poznata našemu svijetu varoš. Ona po položaju svome ima trgovačko opredjeljenje. Da se u tom pravcu razvije, neki se uvjeti ispuniti moraju. Žaliti je, da je tu grad. On je od početka rastrojio varoš, koja je sad na četvero razdijeljena. Ako je Osijek svoj narodni značaj izgubio, to se ponajviše gradu zahvaliti ima. U Austriji puno ima gradova, medju kojima ima mnogo posve suvišnih. Naša osobito zemlja po položaju i opredjeljenju svomu obiluje gradovima. Tu je Karlovac, Gradiška, Brod, Rača, Varadin, Osijek. Po mom mnijenju

svi su ti gradovi suvišni. Prva četiri ništa i ne znače, nego što štetu čine dvostruku zemlji, jer prvo pače trgovački razvitak dotičnih mjesta, a drugo novac za uzdržavanje tih gradova nuždan bolje bi bilo obratiti na nužnije svrhe. Ni Osijek ne odgovara svojoj svrsi. Današnji projektili uništit će taj grad za tili čas. Nekoliko hiljada ljudi zatvorenih dulje vremena u toj tvrdjavi moraju skapati od bolesti. Taj grad u ozbiljnim slučajevima prava je mišolovka za posadu. Što znači Varadin, ja ne znam. To znam, da grad cnaj samo može odgovoriti svojoj svrsi danas, koji je u stanju veliku armadu dulje vremena u sebi sahraniti, kao što na priliku Verona ili kod nas Komoran. Naši deputirci u delegacijama uvijek bi morali nastojati, da se ti suvišni gradovi ukinu; a grad Osijek nikoga izabrati ne bi smio svojim povjerenikom na sabor, koji ne bi obrekao, da će raditi o tom, da Osijek prestane biti tvrdjavom. Istom kad se to postigne, prestat će ona vječita trvenja osječka na štetu opću. Grad Osijek ništa nema osobita. Položaj mu je posve prozaičan i ponešto nezdrav. Sreća što u okolici ima dosta nasada, što zrak čisti. Voda mu posve ništa ne valja. O tom, kako bi se toj nuždi doskočilo, nitko i ne misli, a ipak je izvjesno, da otale mnoge bolesti i slabosti dolaze, otale u vrijeme pošasti nerazmjerno mnoge žrtve. Toj bi se nuždi možebiti pomoglo, kad bi se dravska voda shodnim i čistim putem u grad svela. Ova je slutnja tijem opravdana, što je i danas najbolja i najzdravija voda u bunaru kod agencije, to jest voda dravska nepokvarena u svom tečaju. Ostali svijet u Osijeku pije vodu pokvarenu i nezdravu, jerbo ta voda većim dijelom u doticaju stoji sa kanalima, koji smet izvažaju. Da je pameti i novca, toj bi se nuždi u Osijeku lako doskočilo.

U novije doba stekao je grad dva vrlo lijepa zavoda, koje ima zahvaliti kršćanskomu duhu predja svojih. Sirotište i bolnicu stvorila je ljubav Krstova, to jest ljubav i milosrdje prama čovječanstvu, koje se u boli i nuždi nalazi. Tuj je jedini izvor svakomu dobru, kojim se svijet ponosi. Grad Osijek po položaju svom namijenjen je trgovini i prometu. U takom se gradu rado razvijaju niže strasti, a zaboravlja se često na neumrlo opredjeljenje čovjeka. Zato je sveta dužnost oblasti, koja gradom vlada, pomisliti za vremena na onu vječitu istinu: „Čovjek ne živi samo kruhom i pilom, nego svakom riječi, koja iz ustiju božjih proizilazi". Pobrinuti se je oblasti za idealne svrhe gradjana i načine, kojima se one goje i njeguju. Gornji se grad silno razvija. Trgovina i promet tuj se stječu. Tu je i sijelo skoro sviju oblasti. Oblast gradska ima se sjetiti, da tuj crkve dostojne ne ima. Ona crkva, koja opstoji, na žalost i sramotu je gradu. U gradu takovu, kakav je Osijek, valja da crkva i vanjskim svojim obličjem i nutarnjim svojim uresom božje veličanstvo, a ujedno i pobožnu i plemenitu ćud gradjanstva svjedoči. Ona će biti mjerilo, kojim će stranac suditi izobraženost i skrb gradjana za više idealne svrhe. Pohodio sam bolnicu u dolnjem gradu. Mogu reći po duši, da grad nije mogao izabrati nespretnije mjesto za bolnicu. Svi, koji su u tom sudjelovali, velikoga su ukora vrijedni. Zgrada stoji upravo sjevernim vjetrovima na udarcu. Za-

čeljem svojim okrenula se Dravi, otkle zimi od samih Karpata ljuti sjevernjaci velikom silom dolaze. I za najzdravije ljude ne bi tu probitačno bilo živjeti, a kamo li za bolesnike. Prije jedno dvadeset godina zidali su u sličnom položaju u Kamenici othranilište za vojničku djecu. Danas to othranilište prazno stoji. Bog bi dao, da se to i našoj bolnici ne dogodi! Valja na svaki način sa sjeverne strane saditi drveće jako i visoko, ne bi li se vjetrovima odoljelo. Pred pročeljem na jugu množina je putova, koji će ljeti silu bcžju praha nositi u bolnicu, što je i opet zdravlju vrlo škodljivo. Oblast se ima pobrinuti, da samo oni putovi opstoje, koji su bezuvjetno nužni. Ti putovi imaju se ljeti pomnjivo poljevati. Ostali se imaju zabraniti. Visoka je vlada velike hvale vrijedna, što je njegu bolesnika prepustila duvnama. Ne ima dvojbe, da su na takovo djelo skroz i skroz religiozno najsposobniji redovnici i duvne. Dakako da su i redovnici i duvne ljudi pak da se kadšto i kod njih neurednosti nadje, što površnomu svijetu povoda daje, da na religiozne zavode viče; ali iskustvo svih naroda i svih vijekova dokazalo je, da su za njegu nemoćnih i bolesnika najsposobniji oni, koji u bolesniku i nemoćniku smatraju brata Isusovom krvi posvećena i skrbi bližnjega povjerena. Mislim, da je najnovije iskustvo u kaznioni lepoglavskoj osramotilo one vikače, koji su prvašnju upravu grdno napadali i osudjivali. Njega sirotišta u dobrim je rukama za sad, ali sam uvjeren, da će visoka vlada i tuj jednom istim putem poći, kojim je kod bolnice pošla.

Polag drugih idealnih svrha ima se u Osijeku s osobitom pomnjom njegovati narodni značaj, jerbo ga inače što njemački grad što merkantilni položaj osječki utamaniše. Prije četrdeset do pedeset godina Osijek je u toliko slavjanski grad bio, da su se mnoge obitelji po imenu svojih utemeljitelja i otaca nazvale, na priliku: Ivokovi, Pavlovi, Derviševi itd. Danas sve je inače; danas u odličnijim kruzima i u socijalnim odnošajima jedva ćeš čuti koju slavjansku riječ. Zato bi se imao grad i vlada osobitim načinom pobrinuti za škole. Viša gimnazija i realka opstoje, ali Bože moj, u kakvim zgradama! To su vam ružne i posve primitivne, a vrhu toga močvarne i nezdrave zgrade. Znam ja, što se na to odvraća: „Lako je tebi govoriti i kritizirati, ali gdje je novaca?“ Ja odgovaram: Umna uprava naći će izvor za tu najprvu i najnužniju potrebu. Nigdje se novac bolje i plemenitije ukamatiti ne da nego na dobro othranjenje djece. U djeci je bitni zavjet bolje budućnosti narodne. Djeca su nosioci ne samo imena, nego i uspomene i slave naše. U dušu i svijest djece naše prenašamo mi najsvetije želje i težnje naše, pak nam se je pobrinuti, da djeca vrijedni i dostojni zatočnici budu svega, što je Bog u dušu našu i u dušu naroda postavio. Škole, koje zidamo, zidamo ne samo za nas, nego i za buduća pokoljenja, ter ako je zajam i opterećenje i budućega naraščaja igdje opravdano, to je kod škola i svega onoga, što na škole i njihovo oplemenjenje spada. Meni se čini, da polag svega ovoga još je prijeka nužda, da se u Osijeku čim prije podigne viša djevojačka škola. Mogao je to učiniti grad Varaždin, ne vidim, zašto ne bi to isto učiniti mogao i grad Osijek? U Osijeku je to jedino sredstvo, da se ljepši spol, koji toliki upliv na

obitelj i društvo ima, privikne narodnomu jeziku i narodnomu običaju. Na posljetku čini mi se, da bi nužno bilo, da naše zagrebačko kazališno društvo od vremena do vremena i u Osijek dodje. To pravda zahtijeva, jer se to društvo iz državne blagajne ponajviše uzdržava. Osim toga nužda je prijeka, da se u Osijeku probudi i njeguje želja za plemenitijom narodnom zabavom. Kako stvari sad u Osijeku stoje, dolaze tamo razna njemačka društva, koja čestoput ne samo da tudje svijet od svoga naroda i zavičaja, nego mu još i dušu truju nemoralnim komadima. Veli mi svijet, da se upravo ove godine komadi davaju u Osijeku, koji sve, što nam sveto biti ima, na ruglo stavljaju. Moj narode, čuvaj se od toga ko od vreloga gvoždja! Lako je narod pokvariti i otrovati, ali je neizmjerno teško popraviti i preporoditi ga.

Kad se iz Osijeka u Njemačku kreneš, put ti je na Beč. Iz Osijeka se u Beč željeznicom dolazi za jedan dan, to jest od šest ura jutrom do jedanaest večeri. Kad bi bilo reda, moglo bi se za nekoliko ura i ranije doći. Uopće ne ima nužnije željeznice na svijetu od one, koja iz Osijeka u Beč vodi. Kaže se, da je vrijeme najskupocjenija stvar na svijetu i da njim valja lihvariti. Nigdje se na svijetu ne trati zaman vrijeme tako kao na rečenoj željeznici. Tiče se nas osobito Hrvata. Mi se caljizamo na toj željeznici ko na dvokolim tarnicama. Iz Osijeka do Zagreba još i hajde de, ali od Zagreba do Osijeka od rana jutra pak do dva tri sata poslije ponoći. Na pruzi toj skoro do blizu Beča nije ništa vidjeti, što bi dušu ushititi a srce razigrati moglo. Varoš Pečuh lijepo leži, ali je grad nečist, gadan, ter se ni iz daleka Zagrebu, koji je u tom obziru upravo uzoran, prispodobiti ne može. Sa željeznice vidjeti je stolnu crkvu, koja je negda imala biti lijepa i ukusna, sada je iznapolja i iznutra oštećena i izgrdjena, a nitko valjada o popravi i ne misli, jer se zato hoće viša izobraženost, više znanje i želja stvoriti nešto, što i preko groba ostaje i nastojanju našemu više značenje podjeljuje. Pokojni Scitovsky u plemenitoj namjeri, ali bez ikakve koristi i više svrhe podigao je dvanaest apostola na južnoj strani iste crkve. Pročelje i apsida te crkve posve je zagradjena i sakrivena i četiri fortifikatorna tornja ne služe crkvi uresom. Magjari hvale i u zvijezde kuju gornjosubotičku crkvu. Ono, što se od nje sa željeznice vidi, nedvojbenim je dokazom, da je ta hvala posve neosnovana. I to je nezgoda putniku na toj željeznici, da se u Kaniži zlo i nečisto jede, a o mirnom počitku nigdje ni govora nije. Činovnici na magjarskim željeznicama čestoput su nevješe skrajni. Posjetnici sveučilišne svečanosti u Zagrebu iz Osijeka barem nastradaše sa svojim freikartama. Ja jednoga poznajem, koji je polag svoje proste cedulje više platio nego se obično plaća. Ovakove zle porabe valja u javnim listovima žigosati, jer se inače na opću štetu za vazda uvriježiše.

Kad iz Osijeka u Njemačku putuješ, prva ti je postaja B e č. Beč i Latin i Nijemac, zapadni i sjeverni Slovin: Wien, Vienna, Videň zovu. Samo mi južni Slaveni zovemo ga Beč. Od nas su tu riječ po svoj prilici pozajmili Magjari. Otkale je to ime, što upravo znači, ne znam. Jedan mojih bosanskih prijatelja reče mi jednom: Beč mi zato Bečom

nazivamo, jer se je na nas, koji mi na jugu i istoku ležimo, izbečio. Ako ta riječ u ustima našima i zbiljam naravno opredjeljenje Beča znamenuje, onda se zaman Beč na nas beči, jerbo svoje zvanje ne pojmi. Uopće njemački živalj u Austriji imao je do sad dobrih odvjetnika i sudaca, dobrih upravitelja i profesora, dobrih liječnika i umjetnika, ali nikakvih upravo državnika. Što je dosad u Austriji državnika bilo, to je bilo slavjanske krvi. Ali dakako u Ugarskoj drukčije se stvar ima. Tuj državnici rastu ko gljive, tu je barem svaki treći čovjek pravi državnik; otale su u Ugarskoj Solonovi upravo zakoni, otale uzorna uprava i sudstvo, otale cvatuće financije i ekonomija, otale opći napredak i potpuno posvuda zadovoljstvo. Ili se dakle Beč bečio il ne bečio na nas, istočno pitanje je za sad u posve sigurnim rukama, i uvjeti sjajnoj budućnosti u Ugarskoj posve su nedvojbeni. Tko je vidio Beč negda, kad je još debelim pasom nutarnji grad od predgradja razdijeljen bio, a sada ga, kad se je taj pas u sjajan prsten (Ring) pretvorio, posjeti, taj odmah ogromnu razliku opazi. Negda je Beč bio prava slika i prilika provincijalnoga grada; noviji istom razvitak povisi ga do časti prave metropole, pravoga rezidencijalnoga grada. Divna njegova okolica i veličanstveni Dunaj uzvisuju ga više Berlina, Pariza i Londona. Samo će Stambul, Napulj i Rim ljepši i ugodniji biti. Što se novih zgrada tiče, mnogo ih ima dakako lijepih i ukusnih. Medju najljepše spada austrijski muzej, koji je kopija rimske Kancelarije, koju, ako se ne varam, samomu Raffaelu ili Peruzziju pripisuju. Razlika je ipak izmedju rimske i bečke zgrade tolika, kolika izmedju originalne slike Raffaelove i kopije njezine učinjene Sassoferratom. Ima medjutim u Beču dosta javnih i privatnih zgrada, koje nimalo nisu pošle za rukom, tako na priliku Opera je vrlo loše djelo. U značaju istočnom, koji u Ringu bečkomu premaže, leži pretjerivanje i afektiranje. Zato sam svomu prijatelju i pratiocu pravo dati morao, kad je tvrdio, da se je barokizam iz ostale Europe sada preselio u Beč, a otale u Peštu, u Temešvar i žalibože u naš Zagreb, i t. d.

Dva sam dana samo u Beču boravio i društvu svomu jedino za volju posjetio riznicu carsku. Ima tuj vrlo rijetka i vrlo skupocjena kamenja; ali iskreno ispovijedam, da to kamenje preda mnom velike cijene ne ima. Ovo je proizvod slijepe sile naravne, u kojoj se doduše očituje moć i dobrota božja, ali ništa, što bi se čovjeku u zaslugu upisati moglo. Cijena je tomu kamenju posve konvencionalna. Umjetnina makar ona bila samo iz opeke, iz voska, iz drveta ili kamena, za umna i svijesna čovjeka više vrijedi, jer nosi na sebi sjajne tragove uma čovječjega i svjedok je kulture i izobraženosti ljudske. Ljepši spol rado se oko tih dragocjenosti stječe; ali bi i on znati imao, da ljepota prava, osobito tada, kad je ogledalo vjerno nutarnje ljepote i dobrote, više resi dragi kamen nego on ljepotu. Ljepota je sama sobom bez ikakvih uresa ljepota, a uresi i nakiti na praznoj i nevrijednoj glavi samo satiru izazivaju. Meni su za to mnogo draži bili oni časovi, koje sam u Belvederu proveo.

Kad čovjek u zbirku napuljsku, rimsku, florentinsku i t. d. udje,

onda mu se pričini, da se u onom javnom vrtu nalazi, u kom je negda florentinski neki dužda mnoštvo grčkih i rimskih umotvorina sakupio i prijateljima svojima umjetnicima na užiće i pouku izložio; čini se čovjeku, da u toj otvorenoj akademiji sluša učenoga Machiavella, kako prijateljima svojima tumači Tita Livija; čini mu se, da tuj pozdravlja zadubenoga u koji grčki divotvor nedosežnoga Michelangela i genijalnoga Lionarda da Vinci; čini mu se, da se tuj rukuje sa divnim Raffaelom i njegovim prijateljem fra Bartolommeom; čini mu se, da se prijatelji i da opći sa blaženim dusima, koji su u tima galerijama sjajnu uspomenu i neumrla svoja djela ostavili. Ovaj put kako sam u galeriju belvedersku stupio, sretnim slučajem odmah sam susreo Raffaelovu Belle jardinière, jerbo ju je netko snimio, da ju valjada kopira. Čovjek nježne duše pred divnim takvim tvorom i nehotice do zemlje se klanja ne samo zato, da se Majci božjoj, majci milosti i dobrote, i božanstvenomu njezinu porodu pokloni, nego da i dostojno počasti onu genijalnu dušu, koja je umjela otajstvo božje toli lijepo i istinito shvatiti i izraziti. U svakoj slici nekim načinom i umjetnik živi. Kad fra Angelikove Majke božje i celestijalne njegove angjele ugledaš, odmah ti se u njima i čista, neporočna i zaista angjeoska duša toga Dominikanca pred oči stavi. Kod Raffaelovih slika, kod njegovih mnogovrsnih madonna, kod njegove Transfiguracije, kod njegove Dispute i t. d., omdah ti se predstavi i njegov harmonični, uzoriti, poletni i tajinstveni duh, koji je rekao bih iz samoga bića božjega svoje uzore i nacrte crpao i na platno ili zid prenašao. Njegovo uzvišeno zvanje, čini se, da je početkom i dočetkom njegova života označeno. Rodio se taj divni mladić na dan najvišega otajstva božjega, na veliki petak, a usnuo je poslie 37 godina na isti dan velikoga petka. U istom redu naći je uzornih slika iz svih škola talijanskih; tuj su dvije vrlo lijepe slike Peruginove, tu vam je napose mnoštvo slika iz mletačke škole. Tizian, Palma stariji, Paulo Veronese, Bonifazio, Tintoretto, svi su tu u više lijepih primjera. Samo se ne sjećam, da bi naišao na našega Carpaccia, koga ja držim jednim od najumnijih i najizvrsnijih slikara mletačke škole. Štogod u mletačkoj galeriji od njega vidiš, divno je. On je najveći legendarni slikar svih vremena. A njegovo Predstavljanje Gospino u velikoj sali mletačkoj držim najizvrsnijom religioznom slikom u cijeloj bogatoj mletačkoj zbirci. S druge su strane Nizozemci, napose lijepi Rubensi, van Dycki, Rembrandti i t. d. U gornjem spratu sja njemačka škola vrlo obilno zastupana. Najljepša i najumjetnija je slika Dürerova, koja predstavlja Sveto trojstvo i Slavu nebesku. Dürer je Raffael njemački. O njem je Raffael, kad je njegov portrait na poklon dobio, rekao: „Ovaj bi njemački umjetnik sve nas nadmašio, da u tako povoljnim okolnostima živi kao mi.“ Vrijedno je posjetiti i odjel novijih slika. Tu je zastupan sjajni Makart, nježni Kupelwieser, duboki i zaisto filozofički Führich, umni i vrlo cijenjeni Steinle i t. d. Kod Schelleina, čuvenoga restaurateura, vidio sam jednu vrlo lijepu sliku našega vrloga Čermaka, koja se i sa najizvrsnijom nizozemskom slikom najbolje dobe natjecati može. Predstavlja slijepca prosjaka na mostu praškom.

Naravno je, da sam i stare i nove crkve pohodio. To su čovjeku, koji umjetnost ljubi, vjerni znanci i prijatelji, koje svaki put, kada u Beč dodje, pohodi. Prvi posjet pristoji se Sv. Stjepanu, oko koga se je varoš najstarijih vremena do dan danas razvijala. Njega je vrlo točno opisao Lützow. On ima nešto sličnosti s našim zagrebačkim Sv. Stjepanom. I jedan i drugi je po svoj prilici u prvobitnom svom obliku bio hram romanskoga stroja. Portal bečki i sad je romanski, i ona dva prednja zvonika romanske su dobe, i pod svojom današnjom gotičnom ljušturom nalazi se druga sastojeći se iz pisana crijepa romanske dobe. I našemu zagrebačkomu Sv. Stjepanu pročelje je romansko. Razlika medju jednim i drugim u tom se sastoji, da se u Beču iz svih sila o tom radi, da se Sv. Stjepan preporodi i prvobitnoj svojoj ljepoti povrati. U nas u Zagrebu nitko i ne misli na to, da oslobodi Sv. Stjepana našega starih svojih prlja i oštetina. Molimo se Bogu i dotičnomu svecu, da čim prije i s ote strane naš zagrebački Sv. Stjepan svomu bečkomu imenjaku sličan i priličan bude. Izvana i iznutra u Beču se u veliko ispravlja crkva prvostolna. Na oltare i ostale manje stvari još nije došao red. Neugodno je svakomu prijatelju umjetnosti vidjeti na dvoru iste crkve razne prikrpine, koje tamo ne spadaju, a kojih se lijena i neumjesna udobnost kruto drži ko pijan plota. Schmidt mi jednom reče, da je to njegov veliki križ. U tu vrstu spadaju razne sakristije u posljednje vrijeme prikrpane, a i neki lijepi kipovi i bas-reliefi, kojima bi mnogo bolje dolikovalo, da se u kakovu muzeju čuvaju, nego što se tuj i kvare i crkvu samu ruže. Izmedju ostalih takih stvari u oči mi pade na sjevernoj strani iste crkve blizu apside kip Sv. Ivana Kapistranskoga iz najgore dobe propale umjetnosti. Po svoj prilici to je mjesto, s kojega je Sv. Ivan polovicom petnaestoga stoljeća križarnu vojnu propovijedao. Vrijedan je doista i dostojan taj čin, da se odgovarajućim spomenikom proslavi i ovjekovječi; ali zar ne bi to moglo i moralo biti spomenikom, koji slogu crkvenomu i zakonu ljepše umjetnosti odgovara? Sadašnji spomenik šteti crkvu i ruga se nekim načinom staroj uspomeni, koju proslaviti namjerava.

Nek mi je slobodno ovom prilikom obazreti se na naš Zagreb i jednu opasku za nas Hrvate nadodati. Kad čovjek kaptolačkom ulicom prolazi, onda naidje pri crkvi fratarskoj na kapelicu, u kojoj se prolazniku Isus za nas trpeći i žalostiva Majka na poklon predstavlja. Sveta je to stvar i hvale vrijedan običaj javno izlagati našemu štovanju predmete vjerozakonske. Ne ima ništa ljepšega nego vidjeti čovjeka, osobito izobražena, gdje se u svoj poniznosti i iskrenosti duše svoje javno svomu otkupitelju klanja i iz svetih rana njegovih krepost crpe, da se proti svijem nepogodama ovoga svijeta za sveta prava pravde i istine bori. Ali Bože moj! ono što predstavlja Isusa, Majku božju i sveta otajstva muke i smrti Gospodnje, mora biti primjereno svetosti i božanstvenosti same stvari, a pitam ja svakoga, koji zdravo oko i nježnu ćut posjeduje, je li Isus, koji nam se u rečenoj kapelici na poklon predstavlja, vječito ono stvorenje božje, o kom sv. Ivan veli: „I vidjesmo slavu njegovu, slavu jedinorodjenika očeva, puna milosti i istine“?

Je li to Spasitelj, koji o sebi veli: „Ja i otac jedno jesmo", jedno bićem, moći i slavom, tako da mu je to bez dvojbe odsijevalo i u ljepoti i uzoritosti lica i obličja, jer je, ko što apostol veli, bio „splendor gloriae et figura substantiae patris sui aeterni", to jest živi odsjev slave i pravi kip bića vječitoga oca svoga? Slika, koja nam se u kapelici zagrebačkoj predstavlja, ružna je, odurna je, i rekao bih prije, da je ruglo, nego da predstavlja najsvetije otajstvo vjere naše. Istina je, slika predstavlja Isusa trpećega za grijehe svijeta; ali i takov je on uzor ljepote, dobrote i ljubavi. Tako ga je predstavljao najizvrsniji slikar religiozni fra Angeliko, komu je u običaju bilo klečeći Spasitelja u muci slikati i pri tom gorke suze prelijevati. Ali zato je Isus njegov trpeći doisto sličan Isusu, koji je s tolikom krotkoćom, ustrpljivešću i ljubavi svijet na drvetu križa otkupio i na novi neumrli život probudio, da su pod križem ne samo žene gorko plakale i u prsa se lupale, nego da je i izobraženi Rimljanin, stotnik, u ime cijeloga poganstva zavapio: „Vere! hic filius Dei est" (Zaisto! on je pravi sin božji). Pitam ja svakoga, koji je igda na sliku, o kojoj govorim, u Zagrebu pogledao, jesu li mu se slične misli nametnule? U prvom stoljeću bilo je neznatnih ljudi, koji su krivo tumačeći Izaiju proroka mislili, da je slika i prilika Isusova ružna bila; ali odmah s početka kršćanstva nadvladalo je mnijenje, da je Isus i vanjštinom svojom bio uzor ljepote, dobrote i milosti. Čini se, da su ljudi, koji su zagrebačku kapelu podigli, uskrisiti htjeli mnijenje prvih onih neznatnika; toliko je slika ružna i neprilična. Ovaj ukor ne tiče se nijedne osobe, nego same stvari, jerbo nije tomu nijedna osoba, nego samo vrijeme krivo. Cilj je ovih redaka, da se ta kapela zamijeni ljepšom i dostojnijom. Zagreb napreduje; prema tomu napretku valja da sve ono napreduje, što mu u oči pada, napose ono, što na dušu i ćut njegovu u religioznom smislu utjecati ima. Ja bih na svaki način volio, da ne ima nikakove kapelice, nego da onaka, kaka je, ostane.

Pohadjajući stare crkve u Beču običajem ja uvijek pohoditi i lijepu staru gotičku crkvu Majke božje pri stubama (Maria-Stiegen). Ova je crkva doista vrijedna, da ju svaki posjetnik bečki pohodi. Ona je vrlo dobro uzdržana i prosta od oštetina i nevaljalih prikrpina, što je rijetko. Kad sam u crkvu sa svojom družinom unišao, upravo se je mnogobrojni puk sa svećenikom Bogu molio, što je toj lijepoj crkvi krasnim uresom i višim životom bilo, a i nama povoda dalo, da u skladu bratskom dušu k Bogu uzdignemo i na vječitom tom ognjištu srce naše na plemenite misli i nakane razgrijemo. Ovaj sam put pogledao i u crkvu Augustinsku pri carskom dvoru. U njoj se, ko što je poznato, nalazi divni grobni spomenik od Canove vrijedan i dostojan, da ga čovjek stoput pohodi i prouči. Njemu sličnoga ni u Beču, a lako ni u cijelom carstvu nema. Umotvor taj bio je ovaj put ponešto zastrt, jer su crkvu popravljali. I to je lijepa crkva gotička, nego podobro iskvarena. Njezinu je vanjštinu svu vrijeme poharalo i zametnulo. Pročelje njezino na zapadu zastr'o je carski muzej, začelje pak i južnu stranu negdašnji Augustinski samostan, a sada više crkveno odgojilište,

sjevernu pak stranu dućani. Na sreću je toj crkvi, što se je u novije doba domogla lijepoga i posve pristojnoga velikoga žrtvenika. Taj žrtvenik bio je pokojnim carem meksikanskim Maksom naručen za Votivnu crkvu za 70 hiljada forinti. Kad je oltar bio gotov, graditelj je Ferstel svečano prosvjedovao, da se taj oltar bez njegova znanja i odobrenja naručen u Votivnu crkvu ne smjesti, jer je medju gotikom i gotikom razlika. Medjutim umre car Maks, umre i graditelj toga oltara, a sirota udovica graditeljeva u sto jada zbog oltara. Bila je i kod mene i nudila mi ga. U posljednje doba vidio sam ga kod vajara Meiksnera. Sad se je valjada sirotica brige riješila, jer je oltar prodan i u crkvi Augustinskoj smješten. To je vrlo lijep gotički oltar bogato urešen i mnogobrojnim kipovima providjen. Upravo je našao najprikladnije za se mjesto. Šteta, što taj oltar nije dobavljen za crkvu našu prvostolnicu u Zagrebu. Mnijem, da bi njoj posve pristajao. Onda bi naši mogućnici u Zagrebu vidjeli, što je pravi gotički oltar i što se crkvi zagrebačkoj pristoji.

Dakako da sam i bolje novije crkve pohodio, to jest: crkvu sv. Jelisave blizu južne i istočne željeznice, crkvu kod Weissgärbera, crkvu Lazarista i u Fünfhausu i crkvu altlerchenfeldsku. O crkvama Schmidtovim mogu reći, da su krasne. Prva mu je ipak najbolje za rukom pošla, to jest crkva Lazarista kod Mariahilferlinije. Crkva kod Weissgärbera preveć je u nutarnjosti svojoj popisana i urešena. Fünfhaus je kupola gotička. Ona je prenos kupole mletačke „Della Salute" u gotički slog. Vanjština je te crkve zaista impozantna; ali se bojim, da nutarnjost tomu vanjskomu veličaju nimalo odgovarati ne će. Ogromna taka zgrada mogla se je samo izvesti pod uvjet, da ju iznutra grdni stupovi drže. Posljedica pak toga jest, da će prostor nutarnji crkve biti prema vanjštini premalen i preneznatan. Ćut, koja će čovjeka, kad u tu crkvu unišao bude, obuzeti, bit će po svoj prilici prevara (Enttäuschung). To je barem moja slutnja, o kojoj, da li je temeljita, istom će se suditi moći, kad djelo dovršeno bude. Ornamentacija pisana, u koliko se sad već prosuditi dade, i ta mi se ne dopada. Schmidt čini mi se da ljubi pretjeranost i boje odveć živahne. Crkva altlerchenfeldska lijepa je crkva romanskoga sloga. Ona na osobitu čast služi graditelju svomu Švajcaru Mülleru, koji je žalibože u mladim svojim godinama preminuo. U njem je umjetnost, osobito pak crkvena, mnogo izgubila. Njegovo djelo tim je veće hvale vrijedno, čim je prvi bio pokušaj te vrste i čim je imao zgradu crkvenu podignuti na temelju po drugom arhitektu nacrtanu i izvedenu. Slikâ je u toj crkvi preveć; zato je posjetniku, makar i učen i vješt čovjek bio, teško nit slijediti, koja misao sa mišlju, sliku sa slikom spaja. G. Führich je s te strane crkvu opisao. U ovaj mi čas njegov opis pri ruci nije. U toj su crkvi mnogi bečki umjetnici priliku imali svoju vještinu razvijati. Tuj je radio Führich, Kupelwieser, Blas, Engerth i t. d. Ja bih naš svijet, koji tu crkvu pohodio bude, opaznim učinio na glavnu sliku u apsidi, koju ponešto glavni oltar zastire. Sastavak je od Führicha, a izveo ju je Engerth. Predstavlja slavu nebesku. Führich je u svojim kompozi-

cijama pravi mudrac kršćanski, koji duboko u tajne kršćanske istine prodire. Ja tu sliku držim najboljom slikom u cijeloj crkvi. Tkogod tu crkvu pohodi, sa čuvstvom velikoga zadovoljstva i prave utjehe iz nje izlazi. To se je ne samo meni, nego i cijelomu momu društvu dogodilo. Tko dakle od našega svijeta u Beč dodje, nek ne propusti tu lijepu crkvu posjetiti. Navratio sam se jednom sa svojim drugom i suputnikom u tako zvani Volksgarten, da čujemo Straussa, koji je tada svirao. Tuj nadjosmo neobično mnoštvo svijeta, a razlog tomu bijaše, što su upravo taj dan u tomu vrtu Bečani slavili i častili sjeveropolce. Bečana se odmah kano pošast primi, kad ma tko na ulici stane i u ma kaki predmet zjati počne. Za čas je tuj vreva ljudi. A svatko si pomisliti može, koliko je tada ljudstva u vrtu biti moralo, kad je novinstvo bečkoj čeljadi natovarilo, da se tuj radi o plodu njemačke izobraženosti i austrijskoga ustava. U tom vrtu stanuje, ko što je poznato, Tezej od Canove u hramu grčkom. Da taj grčki heros ne spada u vrstu onih polubogova, koji imaju usta a ne govore, imaju uši a ne čuju, imaju noge i ruke a ne hodaju i ne rade, već bi odavno razorio taj kukavni hram i oprostio se svoga tamnovanja. Njemu bi mjesto u sjajnoj, prostranoj i otvorenoj izbi bilo. Umotvor talijanskoga Fidije pravi je dragulj, komu bi valjalo pristojan okvir i sjajan dvor posvetiti.

Poslije dvodnevna boravljenja u Beču krenusmo put zlatnoga Praga, te od jedne ure po podne dospjesmo u P r a g oko devete ure na večer. Zlatni Prag spada medju najznamenitije gradove srednje Europe. U zlatnom Pragu zasnovano je bilo prvo sveučilište, a daleko poslije otvorilo se je prvo njemačko sveučilište u Lipskom gradu, i opet po Slavjanima osnovanu. Najnovija struja europejskih dogadjaja dosudi mu, po momu barem mnijenju, upravo svemirsku znamenitost. U srcu Europe složi i združi se, poslije nečuvene sreće i ogromnih pobjeda, njemački narod, koji je uvijek za tijem težio, da granice svoje na sve strane rasprostre, kojoj težnji su jur podlegla u staro doba mnoga slovenska plemena. Od prastarih vremena pak do dan danas očituje se od vremena pa do vremena u čovječanstvu instinktivnim, da tako reknem, načinom težnja i želja sa jedne jedite točke cijelim jednim kontinentom, pače cijelim svijetom po volji vladati. Taka misao obuze Makedonca Aleksandra, dok dobitnik cijele skoro Azije sam sebi, to jest svojoj razuzdanosti i raskošnosti ne podleže. Znamo, da se je veliki narod rimski, prvi i nedostižan u politici i mudrosti svjetskoj, toj namisli, da cijelim svijetom gospodi, podobro približio; ali mu se blizu luke brod slomi i država razori, čemu je većim dijelom sama ogromnost carstva uzrokom bila, jerbo čim se je više rasprostiralo carstvo, tijem je više u središtu slabilo, čim je više plijena i bogatstva bilo, tijem je više iščezavala krepost i pravednost, bez kojih se ništa na ovom svijetu stalna i ustrajna stvoriti ne može. Konstantin Veliki prenese carstvo u Bizant, da odatle barem jednim dijelom Europe i Azijom vlada; ter zaisto, ako ima na svijetu mjesta, s kojega bi se moglo i Azijom i Europom ujedno zavladati, to je novi Rim; ali carstvo brzo oslabi, iznemože i užasnim posve načinom pod-

leže divljoj sili, koja malo da ne porazi cijelu Europu. U naše doba tu staru namisao uskrisi genijalnim načinom najveći general, koga je igda svijet ugledao, to jest Napoleon Bonaparte; pak kako kukavno sirota skonča na otoku sv. Jelene! Do sada je promisao božja tu namisao smela, ko što je smela graditelje babilonske kule. U toj težnji i namisli leži velika bludnja, koja ipak ko svaka bludnja nešto istine u sebi ima. Zadaća svakoga čovjeka, svake države i cijeloga čovječanstva jest: vršiti istinu i pravdu na ovomu svijetu. To je kruh svakidanji, kojim se svako biće i svako društvo hraniti ima, ako misli opstojati, ustrajati, koristiti. Budući pak da je najviši cilj i najplemenitiji plod istine sloga i ljubav, zato svako društvo i cijelo čovječanstvo ko što teži za istinom, tako isto teži za slogom i jedinstvom. Ono, što rekoh, leži u naravi čovječjoj i u svetom evangjelju, koje sva otajstva ljudske naravi i ljudskoga društva u sebi sadržaje. Ovo će se jedinstvo, osnovano na istini i pravdi, na medjusobnom štovanju, prije ili poslije u svijetu ispuniti. Divlji medjutim nagon pokvarene ljudske naravi pretvara ovo sveto i istinito čuvstvo u težnju za tiranijom i gospodstvom bez istine i pravde, bez medjusobnoga štovanja i ljubavi. Čovjek ovaj divlji nagon prenaša u obitelj, u državu, u društva; otale neizmjerna zla u obitelji i u državi; otale ona gore naznačena težnja, koja se naravi ljudskoj, promisli božjoj opire; za to ju ova smesti i osramotiti mora. Ako me sve ne vara, njemački će narod stare one pokušaje za gospodstvom europejskoga kontinenta ponoviti, što kad bi mu za rukom pošlo, prestade u Europi istina i pravda, prestade sloboda, neodvisnost i svaki napredak. Narod će njemački po svoj prilici u toj svojoj težnji zasegnuti jednom rukom za Baltičkim, drugom za Jadranskim i cijelim stasom i obrazom putem Dunaja, koji već sada svojom rijekom nazivaju, za Crnim morem. Toj težnji imala bi se cijela Europa oprijeti. Prvi je napose na udarcu Prag i češki narod. Prag nekim načinom u samom imenu svom nosi izraženo providencijalno opredjeljenje svoje. Na njem se kano na tvrdoj stijeni prvi vali neprijateljskih navala razbiti imaju. Otale njegovo veliko znamenovanje. Zidovi dosadanje tvrdjave ruše se u Pragu, i to s punim pravom, jerbo manje tvrdjave nijesu od nikakove skoro koristi. Tolike je medjutim strategičke važnosti Prag, da bih ga ja pretvorio u veliki, dobro utvrdjeni tabor, koji bi u stanju bio dulje vremena veliku vojsku sahraniti, što bi takvim načinom izvesti se moglo i moralo, da naravnomu razvitku grada u nijednom obziru ne škodi. Dakako da to još ni iz daleka ne doseže. Sav savcat češki narod imao bi se čim prije u pravednim svojim zahtjevima zadovoljiti i tako u moralnu tvrdjavu obratiti, koja više vrijedi nego ikakovi oklopi i bedemi materijalni. Narav je svu Češku tvrdjavom proti Njemačkoj učinila. A u valjanosti, postojanosti, vjernosti i junaštvu češkoga naroda imali bi državnici austrijski čim prije podići čvrstu stijenu, koja bi svakoj sili odoljeti kadra bila.

Ja rekoh gore, da grad Prag spada medju najljepše gradove u srednjoj Europi. Položaj Praga divan je. S njegova Hradčina, s njegova Višehrada čarobno je upravo prozorje. Položaj mu je taki, da

osim Napulja i Stambula u cijeloj Europi ne ima grada, koji bi se ljepšim položajem ponositi mogao. Što se pak nutarnje njegove ljepote tiče, ja mu ne bi znao premca do Rima, Florence i Mletaka. Oštroumlje, ozbiljnost, ustrajnost i umjetnička vještina Čehâ priskrbila je gradu Pragu osobiti značaj ljepote i klasičke vrijednosti. Tu je do sedamdeset od prilike tornjeva, izmedju kojih mnogi su pravi umjetnički spomenici. Kad se ili s Hradčina ili s Višehrada okom na te tornje baci, onda ti se sveudilj osvjedočenje namiče, da tuj narod plemenit živi, koji polag sto briga svakidanjega života nigda s vida pustio nije više idealne svrhe, koje neumrlomu duhu čovječjemu toliko dolikuju. Sto i sto je tu dvorova i velikih palača, jedna ljepša od druge. Ja se nisam dosta načuditi mogao ljepoti palače Klam-Gallasove. Pred njom sam barem po ure ko zapanjen stajao. Ona je u najčistijem slogu renaissance sazidana. Nijedna palača u Beču ni starija ni novija s njom se prispodobiti ne može. Pogledom na tu i neizbrojene druge zgrade u Pragu probudila se je u srcu mom želja, da bi naši graditelji zagrebački u Prag išli učiti se, kakve zgrade gradu Zagrebu odgovaraju, a to tijem većma, što u Pragu ne samo velikih lijepih zgrada ima, nego što je tu nebrojeno mnoštvo prostih gradjanskih kuća, koje u pravilnom posve slogu zidane pravu umjetničku vrijednost imaju. Na Hradčinu se na prečac dvoru nadbiskupskom nalazi palača, ako se ne varam plemenite obitelji Černin, u florentinskoj renaissanci od sama kamena zidana, tako lijepa, da bi jedva ljepšu u Fiorenci našao. Što se pak njezina vidika tiče, on je tako lijep, da se ljepši samo više Bosfora i više napuljskoga zaljeva naći može. Taj umjetnički značaj Praga prisilio je svijet, da i u ono doba, kad se je drugdje grdni barokizam širio, bolje i pravilnije zida. Zato je u Pragu razmjerno mnogo manje ružnih zgrada nego drugdje.

Boraveći dva dana u Pragu pohodio sam dakako neke stare znance i prijatelje. Prevrijedni starina Palacký i zet njegov Rieger ne bijahu kod kuće. Palacký je starorimskoga značaja muž. Sve, što je u narodu češkom darova i vrlina, u njegovoj se duši snašlo i narodnoj obrani i koristi posvetilo. Njega narod češki s punim pravom ocem otadžbine naziva; jer ako je narod češki čudnovatim načinom u novije doba iz groba svoga uskrsnuo, tomu je vrlo mnogo doprinijela povijest češkoga naroda zlatnim perom Palackoga pisana. Palacký kano zatočnik i branitelj svoga naroda slavi se u narodu češkom; kano učenjak pak prve vrste slavi se on s punim pravom u ostalom svijetu. Rieger je po svojoj izvanrednoj darovitosti, rječitosti i znanju, po svom značaju i ugledu kano stvoren, da na krmilu sjedi. U državi, koja državnim talentima zaisto ne obiluje, šteta je velika, ako ljudi daroviti, a na više državničko zvanje upućeni praznuju. Kad čovjek pomnjivo čita povijest francuskoga prevrata na koncu prošloga stoljeća, ne može se oteti uvjerenju, da je revolucija izmedju ostalih uzroka poglavito i zato užasnim pravcem pošla, što su ljudi daroviti i značajni, po slabosti i nestalnosti vladaočevoj na nerad odsudjeni, mjesto ustupili slabićima i nevještacima, koje je struja strahovitih dogadjaja skupa s kraljem i

s Francuskom u ponor strmoglavila. Pohodio sam i Zeithammera, koji si je vještim svojim perom i neumornim radom slavno mjesto u publicistici stekao, a i bijednika i stradalca Skrejšovskoga, komu se je zdravlje posve oporavilo, koji zna i osjeća, da ako je časno za narod svoj djelovati, da je slavno za njega trpjeti i da se narodu i istini nikada veća usluga učiniti ne može, nego kad se vrijednim i dostojnim načinom za njih pati i strada. Značaj grada Praga jest ne samo neka svečana ozbiljnost, nego i neka vrsta svete melanholije spojene sa nadom i radom, što se u licu praških pobornika opaziti može.

Za kratko vrijeme boravljenja u Pragu obratio sam svoju pozornost osobito na crkvene spomenike starije i nove dobe. Medju spomenicima te vrste prvo mjesto zauzima stolna crkva sv. Vida na Hradčinu. Ona je gotička crkva iz početka 14. stoljeća. Jedan dio samo crkve, to jest svetište i toranj dovršen je po prvobitnom nacrtu. Ja sam tu crkvu prije trideset od prilike godina vidio i instinktivnim načinom opazio, da medju starom zgradom i novijim prikrpinama neizmjerna razlika opstoji. Velim: instinktivnim načinom, jer se u teologičkim školama žalibože ne uči estetika crkvena, premda u zgradama crkvenima srednjega vijeka leži najtemeljitija apologija katoličke crkve. Kad sam ušav sad u crkvu sv. Vida prispodobio ju s onim, što je pred trideset godina bila, iskreno ispovijedam, da sam izvanredno veselje ućutio i tada upravo odlučio ove putne crte napisati i priopćiti. Sada se čisti i popravlja crkva u veliko , nastavlja gradnja pod umnom upravom češkoga graditelja Krannera. Prije trideset godina nije na to nitko ni mislio do jednoga jedinoga tadašnjega kanonika Pešine. Ja sam imao prilike upoznati se s tijem plemenitim mužem u Marijskim kupkama (Marienbad). Tu sam spoznao i posvećenoga tadašnjega biskupa praškoga Widmanna. Čestoput bih ja općio sa kanonikom Pešinom, a kadgod bi nas biskup zajedno ugledao, odmah bi rekao: „Ja ću se okladiti, da vam Pešina o našoj crkvi stolnoj govori. On i ne zna o ničem drugom govoriti, nego samo o crkvi stolnoj; samo kad ne bi njegovi govori puke sanjarije bile!“ I zaista kanonik Pešina uvijek bi o crkvi sv. Vida govorio i o načinu, kako bi se ona popraviti i dozidati mogla. On je u tu svrhu čitav sustav izumio i dokazivao, kako bi se crkva za jedno dvadeset do trideset godina dozidati mogla, kad bi svaki Čeh u tu svrhu svaki mjesec samo jednu krajcaru žrtvovao, ostaviv dakako onima, koje je Bog obilnije blagoslovio, proste ruke. On je u tu svrhu smjestiti dao u crkvu škrinju, u koju je primjera radi i da plemenitomu nagonu srca svoga zadovolji, sam svaki mjesec u stanovito vrijeme u svečanoj odori mjesto krajcare dukat svoj položio. U Pragu svak je živi toga čovjeka sanjarom proglasio i pretjerancem, koji misli ljude na tanak led navesti; ali je Bog blagoslovio to revnovanje plemenitoga Pešine i evo danas njegov san istinom i životom biva; ali zato sad svatko u Pragu i Češkoj, pa bez dvojbe mnogi od onih takodjer, koji ga negda pogrdiše, blagosivlju ime i uspomenu njegovu. Primjer njegov i danas dobro djeluje i svaki priznaje, da [illegible] sad biva, plod je sjemena, koje je on u zemlju bacio i znojem [illegible]a svoga natapao.

Pri ulazu crkvenom nailazi se na kapelu sv. Vojtjeha. Tu poklecnusmo i sv. Vojtjehu se preporučismo. Kapela ta pod umjetničkim vidom ništa ne vrijedi i bez dvojbe da će i na nju red doći, da se drugom ljepšom i dostojnijom zamijeni. U crkvi pomolismo se Bogu takodjer na grobu sv. Ivana Nepomuka. Grob je taj iz samoga srebra. Cijene, da 30 centi srebra važe. Ja mogu reći, da mi se taj grob nimalo ne dopada. Ja bih volio to srebro u novac pretvoriti i zavjetniku češkoga naroda kamenit spomenik u gotičkom slogu, koji ostaloj crkvi bolje prija, podignuti. I to će po svoj prilici biti. Bijasmo i u kapeli sv. Vaclava, koja je vrlo lijepa i nosi na sebi vidive još, a na mjestima i dobro sačuvane tragove slika na lijepu. Crkva sama popravlja i nastavlja se dičnim upravo načinom po zakonima prave umjetnosti i znanosti. Svetište jur je gotovo, a novi oltar glavni lijep je i uzoran, da ne možeš očiju s njega skinuti. Ja bih vrlo želio, da nadbiskup zagrebački i kanonici vide taj oltar; tad bi istom dokučili, što je pravi gotički oltar. Kako on silno dušu i srce u vis diže! Onda bi vidjeli, što se crkvi zagrebačkoj pristoji. Tu sam u južnoj jednoj kapeli vidio i oltar staroga Achtermanna, koji sam u Rimu u njegovu atelieru vidio. Taj vrli vajar napravio je taj oltar iz puke pobožnosti i ljubavi umjetničke; ali zato je i prenio u njega i mnogobrojne njegove kipe i basreliefe čistu, neporočnu i svetu dušu svoju. Ja ne vjerujem, da je od vremena Luke della Robbie išta u tomu pravcu ljepšega i izvrsnijega stvoreno. Tu ti sve duši i srcu tako odgovara, da u njem i nehotice sveta i pobožna čuvstva radja. Polag svega toga nije umjetnik svoga oltara nikomu prodati mogao, jer nije bio nijednoj crkvi namijenjen. Trebalo je dakle naći prije crkvu nego li nadješ kupca. I meni ga je umjetnik nudio, pak sam se vrlo radovao, što se je crkva našla u sv. Vidu i kupac u nadbiskupu praškom. Oltar crkvi dosta dobro dolikuje, samo mi se je činilo, da bi se morao naprama visini crkvenoj više malo podignuti. U ostalom diže već vrli Kranner diljem crkve stupove, na kojima pobočne ladje počivati imaju. Još deset do petnaest godina imat će Česi stolnu crkvu, koja će se s najljepšim crkvama u Europi s punim pravom natjecati moći. Bit će im to živi i istiniti simbol njihove vjere u Boga, a ujedno i njihovih državnih i narodnih prava i one samosvojnosti, za kojom težiti moraju. Narod, koji s tolikom odvažnošću Bogu svomu spomenik diže, svoju budućnost i svoja prava pod zaštitu božju stavlja i s punim pravom reći može: „Si Deus pro nobis, quis contra nos?“ (Ako je Bog s nama, tko će proti nama?)

Svaki pravi Hrvat kod ovakih zgoda i nehotice na svoju domovinu i na svoj stolni grad i crkvu pomisli. Kada će se kod nas pojaviti Pešina, da revnuje za kuću Gospodnju i da ne miruje, dok se društvo ne sklopi, koje bi se popravka stolne naše crkve odvažno, krepko i uspješno latilo? Nedavno se je o tom nešto u „Katoličkom listu“ i u podlisku „Obzorovom“ pisalo, ali se čini, ko da u odlučnim upravo kruzima stvar nije najbolje primljena. Reklo se možebiti: To su fantazije. Ja odgovaram: Pokojnomu Pešini stoput se je prije reći moglo, da su njegove nakane sanjarije, pak te sanjarije, kako gore rekoh, sad isti-

nom i životom bivaju. Mlitavosti i udobnosti ljudskoj vide se višeput i najprikladniji predlozi neizvedivi, jerbo se ništa većega i slavnijega bez truda i napora na ovom svijetu proizvesti ne da. Sva djela odličnija bila su u počecima svojima sanje, a svi ljudi, koje je povijest slavnom uspomenom ovjenčala, neko vrijeme sanjari i nepraktični pretjeranci. Hoće se dakako za veća poduzeća novca i vremena, ali nada sve hoće se znanja i ljubavi. Ljubav osobito čudesa tvori. U ljubavi je i novac i znanje i uspjeh, jerbo je u ljubavi pravoj sam Bog „Deus caritas est, et qui manet in caritate, in Deo manet et Deus in illo" (Bog je ljubav, a tko u ljubavi ostaje, ostaje u Bogu, a Bog ostaie u njem). Reklo se možebiti: „Odakle nam miliona, da crkvu stolnu čistimo i popravljamo?" U gornjim riječima dovoljan je tomu odgovor. Reklo se to isto prije 30 godina u Pragu, pak je ljubav i gorljivost jednoga jedinoga čovjeka otvorila vrela, koja još i dan danas teku. Crkva stolna zagrebačka ima, kako čujem, dvadeset do trideset hiljada forinti godišnjega prihotka. Posvetimo to, ako više smoći ne možemo, na očišćenje i popravu crkve tečajem 20, 30, 50 godina. Veća djela ne vrše se u 2, 3 il 5 godina. Počnimo u Bogu, ali počnimo znanstveno i sustavno, pak kad dobri naš i darežljivi narod ugleda lijepih stvari, koje se nabavljaju, uvjereni budimo, da će se podatno njegovo srce na dare i poklone razgrijati. Ima mnogo ljudi, koji su sveučilište sanjom proglasili, pak evo danas ono hvala Bogu opstoji; opstoji žrtvama naroda našega, koji u dobroti svojoj slavu, koja njemu jedinomu pristoji, na pojedine ljude prenaša. Bitno je, da se ili Ferstel ili Schmidt u Zagreb pozovu i da se društvo sklopi, koje bi stvar rukovodilo, i da prvaci crkveni u zaštitu sveti taj cilj uzmu. Reklo se je na posljetku, kako čujem, i to: „Što na stranoga čovjeka spada, ima on dosta svojih briga, nek mete pred svojima vratima". Upravo se je to isto prije 30 do 40 godina reklo slavnomu Montalembertu, koji je veliku knjigu o tom pisao; reklo se je to njemu i prijatelju njegovu Riu i Viletu i Viktoru Hugu, i to s većim možebiti pravom nego piscu članka o stolnoj crkvi zagrebačkoj, koji je svećenik, dočim su svi gore spomenuti muževi svjetovnjaci. Reklo se, velim, to njima, ali glas istine i pravde, ma otkale zamnio, ne ostaje glas vapijućega u pustinji. I zaisto nastojanje tih muževa spaslo je hiljadu spomenika od propasti u Francuskoj i otvorilo put k boljoj umjetničkoj budućnosti, i ako je francuski narod gledom na umjetnost prvak, to ima zahvaliti Montalembertu, Riu itd. Stolna crkva zagrebačka i njezino stanje nijednomu Hrvatu nije tudja stvar, ko što ni prestolni grad i stanje njegovo nikomu nas tudje biti ne smije. Čim se više bude kultura u Zagrebu širila, tijem će se više u svim izobraženim kruzima osjećati nužda, da se stolna crkva popravi. U stolnoj crkvi svojoj zagrebačkoj smatrat će sav savcat narod simbol svoje vjere u Boga, ali ujedno i simbol svoga narodnoga ponosa, svoje cjelokupnosti i svih svojih prava i težnja, koje želi pod zaštitu božju staviti. Ako mi crkvenjaci zapustimo u tom obziru dužnost svoju, ja sam uvjeren, da će nas svjetski živalj preteći i nekim načinom osramotiti. Žurimo se dakle i držimo se onoga, što Sveto pismo veli: „Gloriam meam alteri non dabo".

U povratku sa Hradčina navratismo se u tako zvani „Belvedere", otkle se naužismo divnoga doista vidika na Vltavu i dolnji grad. Belvedere je lijepa zgrada u slogu italske renaissance. U velikoj njezinoj dvorani nalaze se slike dosta dobre na lijepu odnoseće se na povijest češkoga naroda. Na tom je ljetnjaku kralj češki Rudolf II. sa slavnim zvjezdoznancem Tychom Braheom često puta zvijezde motrio. Uzlazeći i silazeći sa Hradčina prodjoh kraj spomenika Radeckoga. Meni se taj spomenik nimalo ne dopada. Slavnoga generala nose vojnici na štitu. Meni se taj način predstavljanja ni sa moralnoga ni sa estetičkoga gledišta ne mili. Pohodismo i Gospinu crkvu pred Tynom, koja je negda Husitima služila. I ona je gotičkoga sloga iz 15. stoljeća. Šteta je velika, što je ta lijepa crkva posve obzidana. Pročelja joj nije ni vidjeti. Do njega se kroz uske neke ulice i koridore provlačiti moraš. U nutarnjosti svojoj glavne crte i samo tijelo neoštećeno je; ostalo sve, što se uresom i detailom zove, grdnim je načinom iskvareno. Samo je propovijedaonica vrlo lijepo i ukusno gotičko djelo od drva, komu sam slično vidio u monakovskoj stolnoj crkvi. U tim propovijedaonicama sve je sustavno i organično, dočim sam u novim gotičkim propovijedaonicama opazio anorganičkim posve načinom nametnut širok obod, koji bi imao tobože priječiti, da se glas u vis ne gubi, ko da se to organičnim načinom ne bi postići moglo.

Poslije kako promotrismo varošku kuću, lijepu noviju gotičku zgradu sa još ljepšim ostancima starogotičkima, i poslije kako posjetismo muzej, koji je u najboljem redu (zbirka osobito mineralogička i zoologička vrlo su bogate i vrlo lijepo uredjene), uputismo se u Višehrad. Otale je neizrecivo lijep pogled na zlatni Prag, osobito sa njegovih bedema. Tu pohodismo crkvu, koja je takodjer negda gotička bila, a sad je tako iskvarena, da se staroj gotici jedva nešto tragova u pobočnim ladjama opaziti može. Znamenito i vrlo lijepo je groblje na Višehradu. Tu nadjosmo grobove neumrlih Čeha Hanke, Jungmanna, Šafařika i t. d. i drugih uskrisitelja i prosvjetitelja češkoga naroda i zavapismo iz dna duše: „Requiescant in sancta pace! Hvala vam i slava neuvela na trudu za narodni preporod i prosvjetu! Bog vam ga stostruko naplatio; dao Bog, hiljadili se u slovjenskom narodu muževi, koji vašim slavnim primjerom zaneseni djela neumrla tvore". Položaj toga groblja na višehradskom visu tako je lijep, da se s njim samo najljepše na svijetu groblje, to jest sveti Miniato u Firenci prispodobiti može. Čujem, da se i u Zagrebu misli na osnovanje ljepšega groblja. To je pravo. To zahtijeva vjera, to zahtijeva ljubav prama našim pokojnicima, to zahtijeva i korist narodna, jerbo se mladost ničim bolje na slavna djela potaknuti ne može, nego kad vidi, kako se zaslužni i slavni muževi i poslije groba u spomenicima svojima štuju i slave. U okolici zagrebačkoj ima položaja kano stvorenih upravo za lijepo i uzorno groblje. Posjetismo na Višehradu i prijatelja Stulca, za sada prepošta višehradskoga, ali ga kod kuće ne nadjosmo. Ja mu ostavih svoju kartu, premda sam želio nepoznat u Pragu ostati. Vrijedni taj svećenik zida od samoga kamena pravu palaču prepoštiju sa vrlo

lijepom kapelom u domu samom. Ostali kanonici višehradski obitavaju dolje tik obale vltavske, te je nedokučivo, kako se ta gospoda zimi u nepogodno vrijeme na strmi vis višehradski penju. Valjada u takovo vrijeme bogomolju svoju u domovima svojima obavljaju.

Večeri povratismo se k Željeznoj zvijezdi, odsjedištu našemu, da se na sutrašnji odlazak spremimo. Oko 10 ure medjutim eto ti k meni moga staroga prijatelja prepošta Stulca. Dobio kasno moju kartu, pak ne mogao srcu odoljeti, da me ne vidi. Stulc je uzoran svećenik, vrli češki pisac i revni domorodac. Prava je slast s njim zboriti i govoriti. Prije desetak godina probavismo četiri nedelje skupa u Parizu s knezom Gjurom Ljubomirskim. On mi pripovijedaše, kako je Gjuro siromah u naručaju njegovu u Krakovu nedavno preminuo; a ja njemu, kako me je isti prije dvije od prilike godine u Beču pohodio, našav kod mene Petra Preradovića, kako se hvalio, da je staromu svojemu kataru želudskomu lijek u neslanom od mekinja hljebu našao, a evo danas ni njega ni Petra Preradovića ne ima. Pripovijedaše Stulc, kako prepoštiju gradi zajmom, koji se iz dohodaka prepoštskih za 25 godina namiriti mora, dodavši, da sad i kamate i amortizaciju iz svojih dohodaka namiruje i da opet više dohotka ima, nego mu predšasnici imahu. Tako Bog blagosiva dobro djelo. Ja bih s prijateljem do jutra ostao, da nijesam s rashlade bolovao i da mi nije bilo sutra dan otputovati, a onako se oko pol noći rastanusmo, obećavši on meni, da će me pohoditi, a ja njemu, da ću odsele, ako u Prag dodjem, kod njega u lijepom njegovu dvoru odsjesti. Stulc ostavi i taj put u meni sliku valjanoga svećenika, koji samo zvanju svomu i idealnim svrhama živi. Ja sliku prava svećenika držim najljepšom slikom ovoga svijeta; ali je ujedno i to istina, da ne ima ništa nujnijega ni bljutavijega do svećenika, koji samo za ekonomiju i svjetske probitke živi, koji muči i zijeva, kad se o učenosti i umjetnosti govori, a jezik mu se istom razveže, kad se radi o tom, kako se zemnjaci sade, kako se duhan čuva i kako se slatko dobro pivo pije.

Sutra dan, koji je petak bio, otputovasmo u Draždjane. Željeznica u Draždjane vodi putem Saske Švajce, koja je neizrečeno lijepa i zanimiva. Iz Praga do Draždjana dolazi se za nekoliko ura. Draždjani su doista dražesni i ugodni. U njima bi se čovjek lako udomio. Cijelo moje društvo zaljubi se u Draždjane, a i ja velim, da Draždjani sa svake ruke spadaju u vrstu najljepših, najbogatijih i najudobnijih gradova u cijeloj Njemačkoj. Mi odsjedosmo u svratištu „Bellevue", otkale se vidik otvara na Labu, kojom mnoštvo parobroda i ostalih ladja plovi. Živahni taj promet gledati vrlo je ugodno. Meni pri tom pogledu pade na um naša Drava. Da su se oni mnogi milijuni, koji se troše na poljepšanje Pešte, uložili u očišćivanje i uredjenje dravsko, Drava bi do Maribora brodivom postala i cijelim svojim tečajem danas sutra sliku živahne i prometne Labe predstavljala. Tom prilikom padoše mi na um magjarske željeznice, ko n. pr. od Dombovara do Žakanja, koje na sadanjim svojim mjestima praznuju, dočim da ih preneseš u Slavoniju od Zemuna do Karlovca, probitak

njihov bio bi velik i za Magjarsku i za Hrvatsku. Narav se hvala Bogu siliti ne da, jer se inače novac u tutanj troši i višekrat u samo bezdno hrli. Ovaj dan poslije objeda samo površno pogledasmo varoš i mimogred posjetismo crkvu katoličku Sv. Jadvige i Brühlovu terasu, najljepše i najmilije šetalište draždjansko ležeće na lijevoj obali Labe, s koje se vrlo lijep vidik na novu varoš otvara. Sutrašnji dan posjetismo zbirku draždjansku, koja spada medju najbogatije zbirke ovoga svijeta. Zgrada, u kojoj su zbirke smještene, osim tako zvanoga staroga Zwingera u rokoko-slogu, novija je gradjena čuvenim u cijelom svijetu graditeljem Semperom. Sudi se uopće, da je to najljepša i najizvrsnija zgrada novijega vremena u slogu klasičke renaissance. Ja mislim, da će svaki, koji tu zgradu vidi, rado priznati, da je zgrada pravi remek, samo mi je jedno opaziti. Nosi ta zgrada u polovini svojoj kupolu. Ta je kupola prvo sama u sebi neznatna, a drugo na nikaki način ne spada na zgradu te vrste i zato ju ruži i harmoniju cijelu kvari. Po svoj prilici, kad je sva zgrada dogotovljena bila, pokazala se je nužda, da se slikama veća svjetlost pribavi, i tada se morala hoćeš ne ćeš kupola ostaloj zgradi prikrpati, što je za galeriju samu dobro, za zgradu pak po mom mnijenju zlo. Gradi se u Draždjanima i novo glumište, i to istim graditeljem. I ta zgrada u istom stilu bit će izvrsna, daleko ljepša i izvrsnija nego bečka „Opera".

Što se same zbirke tiče, ona je u cijeloj Europi slavljena i višeput opisana. U putne crte samo osobite opaske spadaju. Tu je zbirku većom stranom nabavio kralj saski August III. Sto najljepših slika iz modenske je galerije, nabavljeno za sto tisuć cekina. Dobro opazuje učeni Hübner u svom franceskom opisu zbirke draždjanske, da danas ni za desetput veću cijenu ne bi bilo moguće te slike nabaviti. Šezdeset do sedamdeset slika nabavljeno je iz praške galerije za 50 hiljada talira, čijom štetom, lako je dokučiti, ko što je lako dokučiti, čijom štetom nestade silnih umjetnina — kod zaplijenjenih dobara dviju slavnih hrvatskih obitelji, Zrinjskoga i Frangepana. Čudnovata su to vremena bila prošloga vijeka. Umalo da nije taj velikodušni kralj dobio Madonnu di Foligno, najdragocjeniji ures danas zbirke vatikanske, za 4000 škuda, a božanstvenu sliku sv. Cecilije u Bologni za 15 hiljada cekina. Tako se je malo tada cijenio Raffael. Sada te slike ne bi se za nikaki novac nabaviti mogle. Galerija draždjanska mnogo je novca stajala i mnogima rasipnost kraljeva nije po volji bila, pak ipak osim neizmjerne moralne koristi, koju galerija čini, nikada se novac bolje i korisnije uložiti nije mogao. Da se sračuna novac, koji su stranci polazeći te zbirke u Draždjanima potrošili, vidjelo bi se, da je kapital uložen ne samo obilne kamate nosio, nego i da se je već i više puta sav isplatio. Najdragocjeniji ures draždjanske galerije jest Raffaelova Majka božja, Sikstova zvana, kupljena Augustom trećim za 20 hiljada cekina u Piacenci. Slika danas vrijedi to, što je negda za svu galeriju skupa s njom dano. Ona je zaista divna i božanstvena. Majku božju oblaci nose. Na njezinu licu i obrazu vidi se doduše, da je stvor čovječji, ali osobitom milošću u najuže općenje i srodstvo sa

presvetim Trojstvom uzvišena. Svaki pojedini kip sam je u sebi pravi chef d' oeuvre. Kad bi se ondje birati moglo, gdje sve na nedosežnoj visini stoji, ja bih kip Sikstov najizvrsnijim proglasio. Njemu u toj struci nigdje na svijetu prispodobe nije nego u sv. Franji na slici Raffaelovoj „Madonna di Foligno". Dva angjela na dolnjoj strani Madonne Sikstove misliš da nije slikar slikao, nego da su i zbilja onaj čas s neba samoga sišli. U istoj galeriji nahodi se Holbeinova Madonna baselska sa glavarom iste varoši i njegovom suprugom i djecom. Nijemci kad pred tom slikom sve svoje superlative iscrpu, onda ju na posljetku ravnom proglase Raffaelovoj slici, a ja velim: premda je Holbeinova slika krasna i izvrsna, ipak je medju jednom i drugom tolika razlika, da se u istinu reći može, Raffaelova slika pisana je u nebu, a Holbeinova pravljena na zemlji. Galerija draždjanska ima mnogo Tiziana, a medju tima je najizvrsnija Tizianova slika u povijesti umjetničkoj poznata pod imenom „Il Christo della moneta". Zloća i himbenost Fariseja, koji novac Isusu pruža, ne može se istinitijim načinom izraziti, nego što je tu izražena. Netko je još u doba Tizianovo, po svoj prilici Polidoro sam, pokušao snimiti tu sliku; ali je medju izvornikom i snimkom neizmjerna razlika. Ta je slika, ko i ostale Tizianove, spadala u broj ono sto slika, što su iz Modene nabavljene. Ima ista galerija mnogo Correggia, izmedju ostalih i najljepše Correggiovo djelo, Poklon pastira, poznato u povijesti pod imenom „Noć Correggiova", vrlo izvrsno djelo, koga se dosta nagledati ne možeš. Slika je ova Bog zna koliko puta bila kopirana. Najljepša kopija, koju sam vidio, jest od Pompeja Battonija. Tu je i čuvena Mandalijena Correggiova, koju su jednom iz galerije ukrali, ali poslije dugoga vremena i velikoga truda i opet našli; djelo vrlo lijepo, ali bi Mandalijenu prije okrstio kakvom starom božicom nego kršćanskom pokornicom. Correggio daleko bi veći slikar bio, da se je znao čuvati od nenaravnih položaja u pojedinim svojim kipovima. Valjada je tijem svoje anatomičko znanje pokazati htio. To je hrid, na kojoj su mnogi umjetnici već nasjeli. Još je vrijedno spomenuti dvanaest ponjavaca (tapisserija), šest nizozemske škole, a šest Raffaelovih, nalazećih se u kupoli. Raffaelovi „arazzi" pravo su čudo ljepote i izvrsnosti. Oni sadržaju događaje iz povijesti apostola Petra i Pavla.

Taj dan poslije objeda provezosmo se kroz svu i južnu staru i sjevernu novu varoš, a na posljetku ustavismo se nešto u vrtu kraljevskom, koji u staroj varoši na jugo-istočnoj strani leži. Ulice su posvuda široke, zdrave, pune lijepih i starih i novih zgrada. Naprama kraljevskomu vrtu naidjosmo na 50 do 100 novih ljetnjaka, jedan ljepši od drugoga. U samom vrtu nadjosmo neobično mnoštvo svijeta, jer su se sutra dan u lijepim sjenicama prodavati imale razne stvari za ne znam kaku humanitarnu svrhu. U Draždjanima je običaj, da takom prilikom najodličnije gospodjice i mlade gospodje razne predmete prodaju. Lijep zaisto običaj, jer se tijem načinom najplemenitije čuvstvo u srcu čovječjemu goji, to jest čuvstvo dobrotvornosti. U polovici toga vrta nalazi se ljetnjak kraljev, a u tomu ljetnjaku dvije zbirke.

Jedna razi zemlje zove se Starinarski muzej. U njem se razne stvari iz crkava katoličkih, koje su protestantima u ruke pale, nahode. Ne bih nikoga svjetovati mogao, da tu zbirku pohodi, jer u njoj ništa nema, što bi bilo vrijedno vidjeti. A drugo čuvar toga muzeja grdna je varalica, tako da se čini, da je ta neznatna zbirka samo zato tu smješćena, da mu prilika pruži neoprezne posjetnike besramno gloiiti. Čudno je, da se je takva šta u samoj kraljevskoj kući uvriježiti moglo. Muzej u gornjem spratu zove se „Rietschelov muzej". Taj je vrijedan, da se posjeti. U njemu su svi modeli vajara Rietschela izloženi. Najznamenitiji je spomenik Lutherov u Wormsu. Luther stoji na visokom podnožju; u lijevoj drži bibliju, a desnu je šaku takim obrazom i položajem na nju stavio, da očevidno kaže: „Ovo i samo ovo je slovo božje", i da se sav svijet, koji se tomu diktatu ne bi podvrgao, na poprište izaziva. Na podnožju se nalaze 4 kipa, Hus, Wiclif, Savonarola, četvrti mi je ispao iz pameti. Djelo nije loše u estetičkom obziru, ali ne ima u njemu istine i nutarnjega sklada. Biblija je zaisto slovo božje, ali slovo mrtvo, koje istom u ustima i po ustima čovječjima istinom postaje, a čovjek svaku mrtvu stvar služavkom i orudjem svojih strasti, svojih osobnih namjera, svojih bludnja i grijeha čini. Otale koliko učenih toliko i tumača, koji će se svaki zakleti, da je njegovo samo tumačenje pravo i istinito. Da nije vječito slovo božje drugim shodnim načinom providjelo, da riječ njegova, svijetlo ovoga svijeta, vječitom i nepromjenljivom ostane, po učenim glavama barem dvije sto puta za dvadeset stoljeća zamijenila bi se ona bila osobnim mnijenjem ljudi. Što Luther u spomenutom spomeniku s tolikom svečanošću istinom proglasuje, to je samo njegovo subjektivno mnijenje, i ništa drugo. Da je moguće, da svih pet kipova kamenitih udilj čudom božjim oživi, prva bi stvar bila ljuta i užasna borba o Sv. pismu i njegovu tumačenju; pa kako je Luther oholica i nesnosnik bio, lako da bi, poput Serveta, Hus i Savonarola na novo po njemu na ognjište i vatru odsudjeni bili. Modeli spomenika Schillerova i Götheova iz Weimara vrlo su lijepi.

Sutrašnji dan, koji u Draždjanima još provedosmo, bila je nedjela, pak nam je naravno prva briga bila, da crkve pohodimo. Oko jedanaest ura prisustvovasmo u crkvi Sv. Jadvige katoličkoj službi božjoj. Prodika je vrlo lijepa bila o ljubavi božjoj i iskrnjoj i kako se njom i samo njom jedinom duša i srce plemeni, uzvisuje i izobrazuje. Šteta što riječ propovjednikova nije većega domašaja bila. Mnogi slušalac nije ga mogao dovoljno čuti. Na velikoj misi muzika i pjevanje bilo je izvanredno lijepo. Jedno mi se samo u toj službi božjoj mililo nije, a to je stroga neka policija. Tko se je domašio klupa, taj ostade u miru; nas ostale služnici kraljevi otisnuše i strpaše pod kor. Toj strogosti povod morao je biti neugodan kakav dogadjaj, ali ona sigurno u domu božjem nije na svom mjestu. Poslije naše službe božje otidosmo ja i moj suputnik u crkvu luteransku sv. Križa, da prisustvujemo slovenskoj službi božjoj. Znano je, da u Draždjanima i okolici stanuje sto hiljada starosjedilaca Slovena pod imenom Lužičana, Soraba ili Srba. Nijemci

ih Vendima nazivaju. Dijele se u katolike i Luterane. U crkvi Sv. Jadvige vide se ispovijedaonice za Slovene Srbe. Imaju tu kadšto i katolici svoju prodiku. U crkvi sv. Križa, najvećoj u Draždjanima, nadjosmo pastora pri oltaru, kako štije neke crte iz Sv. pisma. Po dovršenu čitanju okrene se puku, opomene ga, da pristupi k oltaru na ispovijed, općenitu dakako, koju pastor sam u ime cijele općine čini. Tom prilikom reče pastor slovo s takvom ozbiljnošću, s takvom gorljivošću i rječitošću, da bi željeti bilo, da se riječ božja u nas svagdje tako štuje i da svaki katolički propovjednik tako se svijesno i točno na prodiku pripravi. Moj je drug nešto više, ja sam tek smisao razumio. Puk je u crkvi bio srednje klase, a tip mu još sasvijem slovenski. Jednoga vrijednoga starinu vidio sam pri oltaru, koji je širokim češljem u zatiljku vlasi svoje spojio isto tako, ko što je to i kod nas do nedavna bilo, a gdješto još i dan danas biva. Kadgod bi pastor riječ „Isus" izustio, sav bi svijet u ime štovanja pokleknuo. Poslije prodike pjevali su se psalmi Davidovi, a mi, budući da se je medjutim pastor u sakristiju povratio, k njemu. Rekosmo mu, da smo Sloveni i da smo došli riječ slovensku usred njemačkoga svijeta slušati. Ja ga odmah upitah: „Recite mi, hoće li se ovo pleme od poplave njemačke sačuvati?" On mi posve odlučno odgovori, da hoće, i izbroji nam natanko sve njegovo crkveno i književno nastojanje i radnje, i to ne samo protestantičkoga, nego i sa velikim štovanjem i katoličkoga dijela. Da nas pak potvrdi u osvjedočenju, da će se Lužičani saski uzdržati, reče nam: „Kad je Luther prije 300 godina čuo, da su „Vendi" reformaciju prigrlili, tada odmah odredi, da im se biblija u njihov jezik prevede. Neki se tada toj nakani protivljahu veleći: Nije to nužno, jer za 20 godina nestalo je i cigloga Venda". Pak nadoda naš vrli pastor: „I hvala Bogu, to se proročanstvo nije još ispunilo; pače broj našega naroda od dana do dana raste; imamo danas lijepu našu literaturu i znamo i osjećamo, što i u ostalom slovenskom svijetu biva". Pak budući da smo mu kazali, da smo Hrvati — „Znamo, nastavi, da Hrvati imadu jednoga biskupa, koji svoj narod iskreno ljubi i njegov napredak po mogućnosti promiče". Ja ne mogoh, da mu se na te ljubezne riječi ne otkrijem, što je veliko veselje i radost našemu vrijednomu lužičkomu Srbu prouzrokovalo. Rastasmo se prijateljski i bratski, ko što se pristoji. Crkava osobitih u Draždjanima ne ima. Katolička crkva i sve protestanske manje su više baroke. Jednu jeditu crkvu protestantsku, koju dvorskom nazivaju, vidio sam gotičku. Dakako da je to stara katolička crkva, nezgodom dogadjaja u posjed protestantski prešla. Izvana je crkva lijepa, iznutra ištećena, i to naravno, jer prvo: premda su protestanti neku vrstu oltara zadržali, odmah se opazi, da tu prave žive i istinite žrtve ne ima. Sve je i u vanjskima svojim znacima hladno, bez božanstvenoga žara i života, koji iz katoličkog oltara prosija, u srca probija. A drugo: protestanti bogomolje svoje nekim načinom pretvaraju u opere i koncertne dvorane tijem, što u više spratove prave lože za posjetnike smještaju. To bogomolji i svaki hijerarhički značaj i estetički razvoj oduzima.

Poslije dvodnevnoga boravljenja u Draždjanima krenusmo treći dan put B e r l i n a. Ko što je put iz Praga do Draždjana lijep i ugodan, tako je put od Draždjana do Berlina nujan i nemio. Sve sama ravnica i nujna jednolikost. Stvar samo tijem biva podnošljiva, što tu raden i okretan narod prebiva, koga je milina bila gledati, kako plodine svoje sprema i njive svoje obradjuje. Monotoniju prebijaju i česti gajevi umjetnim načinom gojeni. Ravni toj manjkaju vode, zato je vidjeti naših vjetrenjača, koje takodjer u ravnima tima prostorima dosta dobro oku ugadjaju. U pjeskovitoj takoj ravnini i nedvojbenom negdašnjem jezerskom tlu leži Berlin sa svojom mutnom i nečistom Sprevom. Ko što Draždjane, tako i Berlin osnovaše negda Sloveni. Tragovi nesumnjivi staroga slovenstva uzdržaše se u nebrojenim imenima varoša, rijeka i obitelji. Draždjani, Lipsko, Berlin, Laba, Spreva, Regnica, Bülov, Virhov, Gregorov, Radović, Redvić i t. d. sve su ostanci staroga slovenstva. Najbliža Berlinu postaja zove se varoš Jüterbog. Bit će u tom po svoj prilici trag staroga slovenskoga boga Bijel-boga, komu je suparnikom bio Crn-bog. U varoši Jüterbogu ponijemčeno je pročelje, a začelje ostade još do danas slovensko. Berlin je ogromna varoš, središte učenosti i izobraženosti njemačke, trgovine i obrtnosti svjetske. Berlin izvanredno naglo raste, osobito otkad je postao stožerom i središtem njemačkoga carstva. Za malo će Berlin brojiti jedan milion duša. Sad već dopire do blizu devet sto hiljada. Ja sam opisujući Prag rekao, da je lijep i u strategičkom obziru vrlo znamenit. O Berlinu se ni jedno ni drugo, po mom barem sudu, reći ne može. Što se posljednjega tiče, Berlin je posve otvorena varoš, koja se proti neprijatelju ni braniti ne bi mogla. Pače položaj naravni Berlina takav je, da se i ne bi nikad u tvrdo mjesto pretvoriti mogao. U posljednjem ratu francusko-njemačkom očevidno su Nijemci pravo imali, jer su svoju neodvisnost branili. Ovo mnijenje skoro je opće, premda bi se (budući da su događaji rat neizbježivim učinili) još pitati imalo, tko je događajima onaj pravac dao, da su se u boj i pokolj izvrgnuti morali. Bilo to medjutim kako mu drago, izvjesno je, da se postupak Nijemaca poslije Sedana ničim opravdati ne da. Da je u Europi one sloge, one ljubavi k istini i pravdi, koju evangjelje kano uvjet pravoga života i napretka preporučuje, rat danski, rat francusko-njemački ne bi bio moguć. A što danas Europa u nemiru živi, što se silni novac na oružje troši, a siromašni puk pod teretom daća skoro iznemaže, uzrok će medju ostalima i taj biti, što se je dopustilo, da se plijenom dvaju provincija živa i duboka rana na tijelu europejskom otvori, koja se samo novim pokoljem iscijeliti može. Čini se, da ni sama Njemačka ne može mirno probaviti ono, što je po svojim pobjedama progutala. Otale ona grčevita trzavica, koju u Njemačkoj vidimo; otale osobiti neki pojavi u državnom njezinom životu, kojima u povijesti pametara ne ima; otale strah, da se ona prije ili poslije ne baci u sunovratne pothvate, koji groznih posljedica imati mogu. Kad se čovjek pita, kako da nije Njemačka u vlastitom svom interesu poslije Sedana druge uvjete svoje odštete i sigurnosti tražila, onda sam ja barem sam sebi

na to pitanje odgovorio: jerbo se nije mogla stare i prirodjene svoje težnje za rasprostranjenjem svoga gospodstva odreći: jerbo nije mogla javnomu mnijenju odoljeti, koje je kadikad tako silno i tiranićko, da mu se i najveći mogućnici oprijeti ne mogu. Ja se sjećam iz dobe prvih invazija francuskih, da je stari Blücher i njegova stranka zubima tako rekavši škripala od ljutine, što tada već nije Francuska raskomadana na korist Pruske i Njemačke. Medjutim kad čovjek Berlin, to središte sviju sila državnih, materijalnih i moralnih, vidi i opazi, kako se nijedan čas proti neprijateljskim navalama braniti ne može, onda se dokučuje, kako su Prusi težiti morali, da ono u okrajcima svoje države nadomjeste, što im je narav u središtu njihovu bezuvjetnim načinom odrekla. Ja medjutim ostajem polag svega toga kod osvjedočenja, da bi za budućnost Europe i za budućnost same Njemačke mnogo probitačnije bilo, da su Nijemci poslije Sedana druge materijalne uvjete one odštete i one sigurnosti tražili, na koju su sveto pravo imali, i da nijesu zaboravili, da se uvjeti moralne sigurnosti, koja bi se tijem postigla, ničim na svijetu zamijeniti ne dadu.

Što se pak ljepote tiče, dašto da je grad Berlin lijep moderni grad. Tu je 58 krasnih prostorija (trgova). Tu je 480 širokih, prostranih i lijepo uredjenih ulica. Tu je 700 javnih zgrada, velikim dijelom dobro i ukusno sagradjenih. Tu je 170 hiljada privatnih kuća, od kojih se mnoge sa najljepšim zgradama ovoga svijeta takmiti mogu. Berlin je središte najviše umne izobraženosti. Njegove zgrade posvećene znanosti i umjetnosti najljepše su i najudobnije možebiti na svijetu. Ali polag svega toga Berlin nije lijep grad. Njegove pravilne ulice i zgrade jedna drugoj većom stranom slične, ko da su ponavljanje i nekim načinom karakteristika one monotonije, u kojoj grad leži. Nikakav umjetni rad ne može nadomjestiti sliku lijepe naravi. Nijemci prispodabljaju Berlin Beču i vele, da je Berlin daleko ljepši: ali se ljuto varaju, jer lijepi Dunaj i krasna bečka okolica vječitu prednost Beču podjeljuju. Odsjedosmo Pod lipikom (Unter den Linden) na istočnom Berlina okrajku, sa sjeverne strane, u najvećemu berlinskom svratištu, „Rimu" zvanom. Tu je čovjek upravo u središtu varoškom, samo nekoliko stotina koračaja od sveučilišta, od „Opere", od carske kuće i kuće nasljednika carskoga, od otočca Spreve, na kom je carski dvor, na kom su muzeji i t. d. Najveća je vreva ljudstva Unter der Linden. A kad čovjek od Brandenburških dveri, to jest od zapada na istok, do carskoga dvora prodje, onda je prošo najljepšom i najživahnijom ulicom i dospio do najznamenitijega prostora (pijace). Brandenburške dveri, slične atenskim propilejama, pet otvorenih svodišta počivajućih na doričkim stupovima, i carev i nasljednikov stan, i veliki muzej na otoku Spreve — grčke su zgrade, što je znak, da se jednom u Berlinu vrlo greciziralo. Ima ljudi, koji se ljepoti tih zgrada dosta načuditi ne mogu. Ja od svoje strane rado priznajem, da su to lijepe zgrade, ali ipak opaziti moram: grčki genij osobite je naravi bio: stvorio je on doduše i u znanju i u umjetnosti vječitih ideala, koji malenomu grčkomu narodu na vječitu slavu služe: sva se je rimska, a dobrim dijelom i sva današnja

kultura razvila iz zametaka i sjemena duhom grčkim izumljena. Ali ne može se sve, što su Grci za se i za svoju Atenu i za svoje okolnosti i za svoj puk stvorili, i na drugim mjestima oponašati. Što bi bilo, kad bi danas tkogod htio stare grčke tragike i komike na bečkom ili berlinskom glumištu u doslovnoj njihovoj slici ponavljati? Isto to valja o njihovim zgradama. One su bile uzor za grčki život, za grčko podneblje, za male grčke gradove. Njihova arhitektura bila je vrlo nježna, divno urešena i zaisto uzorna, ali se je obično kretala u manjemu razmjeru. Takvih lijepih grčkih zgrada vidjeti je u južnoj Italiji, napose pak u Pompeju, skoro u svoj svojoj cijelosti. Ali prenesi te zgrade iz južne Italije ili iz same Grčke u Beč, u Berlin, u Petrograd, pak ćeš odmah opaziti, da im tuj nije mjesta i da tuj svu svoju prvobitnu ljepotu gube. Svaki arhitekt mora paziti, gdje gradi. Naravna okolica, brdo ili ravnina, rijeke i gajevi, pače isto podneblje i zrak isti cjeloviti su nekim načinom dio zgrade, jer joj lijepim okvirom i relijefom služiti imaju. Rimski narod, najmudriji i najpraktičniji narod ovoga svijeta, primio je svu svoju kulturu od Grka. Sav jezik rimski prepleten je ježikom grčkim, i dobro je netko opazio, da rimski jezik ništa drugo nekim načinom nije nego grčki u mondijalnu svoju sliku prenesen, ko što je to dolikovalo gospodarima cijeloga svijeta. Rimske zgrade u zamecima svojima grčke su, ali u mondijalni svoj jezik i formu prenesene. Ako su Rimljani štogod iz Atene strogo snimali u Rimu, to su samo iz osobita obzira na Grke ili, da bolje reknem, na grčke bogove učinili. Zato u starom Rimu samo na pojedine bogomolje nailaziš u strogom grčkom stilu izvedene. Praktični duh Rimljana osjetio je dobro, da bi zgrada, koja je u Ateni divna bila, u Rimu svu svoju divotu izgubila. Čini se, da ovo, što rekoh, i u Berlinu sad osjećaju; zato što se u novije doba zidje, zidje se vrlo dobro i vrlo pravilno, i to većim dijelom u slogu renaissance.

I u Berlinu smo samo dva dana boravili. Moje društvo pohodilo je operu, ja sam bio bolešljiv. Slučajno su čuli pjevati Hrvaticu Mallingerovu. Ona vrlo lijepo pjeva i predstavlja. Ta ženska glava sreću je svoju polučila hrvatskom darežljivošću. Što je sad u Berlinu, nitko joj zamjeriti ne može, jer svatko za boljim teži; ali je velikoga ukora vrijedna, što se je svoga naroda odrekla i što bar kadšto u Zagreb ne dodje, da se svojim dobrotvorima oduži. Pohodili smo kraljevski muzej, koji carskoj kući na prečac leži. To je djelo grčko, od Schinkela sazidano. I na to se odnaša moja gornja opaska, premda ima ljudi, koji to djelo najizvrsnijim novijega vremena proglašuju, i premda ga Nijemci u svojim djelima zovu „das erhabenste Bauwerk Berlins, eine gelungene Reproduktion griechischer Baukunst im höchsten Sinne". Ja bih to sada potpisati mogao samo sa gornjom reservom. Kad čovjek sa popriječne strane na to predvorje sa 18 ogromnih joničkih stupova pogleda, onda se i nehotice upita, jeda li su Grci igda uz tolike stube u svoj peristil se penjati morali, jeda li je njihovo graciozno predvorje toli ogromne dimenzije imalo. Kad si čovjek takvo grčko predvorje predstavi, onda mu odmah pade na um, da su Grci i orijentalski narodi

veći dio dana vani probavili. Grčko dakle predvorje uvijek je bilo živo i gipko. Tuj si u svako vrjieme od rana jutra do kasne večeri vidio razne zbore Grka u živahnom kretanju i općenju. Da takav atrium ne ostane hladan i polumrtav, trebalo ga je ogrijati i nekim načinom oživiti okretnim, živahnim i strastvenim duhom grčkim. I samo fizično gibanje Grka, lijepi zvuci njihova okrugloga jezika, ista njihova odjeća prosta i raznolika imali su njihovu peristilu svoj osobit relijef i okvir pribaviti. Svega toga na sjeveru nije. I u Berlinu unilazi se i izlazi se u stanovito vrijeme u muzej, ali u kakvim haljama, kakvim hladnim i umjerenim korakom! Većom pak stranom taj peristil prazan je i mrtav. Eto s čega od prilike mislim da se od prevelikoga greciziranja u većim varošima čuvati imamo. Što se zbirke muzealne tiče, ona spada medju lošije u Europi, što nije ni čudo, jer je najmladja. I bečka i draždjanska i monakovska starije su i daleko bogatije. Ima u toj zbirci mnogo slika okrštenih Raffaelom, polag kojih bi se imao velik znak pitanja staviti. Dvije su samo po mom sudu bez dvojbe Raffaelove, i to jedna poznata u povijesti umjetnosti pod imenom „Madonna del Duca di Terra nuova". Bogorodica drži božanstveno čedo u krilu, koje s desne strane prima od malenoga Sv. Ivana vrvcu sa „Ecce agnus Dei". S lijeve strane angjelak sa strahopočitanjem čin taj promatra. U začelju je lijepo polje. Slika je dakako vrlo izvrsna, ali ne spada u vrstu najboljih Raffaelovih slika. Bolja je druga Raffaelova slika poznata pod imenom „Madonna Colonna". Bogorodica je odvratila lijevom knjigu, u kojoj je tek čitala, pak gleda s onom nježnošću, s onom božanstvenom ljubavlju na čedo svoje, koja je svakoj kršćanskoj majci uzorom postati imala. Isus pak sa sinovskim pouzdanjem lijevom grli majku prihvativ desnom njedra majčina, što je simbol one ljubavi i dobrote, s kojom je cijelo pokoljenje čovječje prigrlio.

Pohodismo i novi muzej, u kom smo veliko mnoštvo modernih slika vidjeli. Mogu reći, da me je pogled na te mnogobrojne slike vrlo ražalostio. Nigdje prave poezije, nigdje pravih ideala, koji bi dušu i srce čovječje u viši i ljepši svijet uznijeli. Većom je stranom lakoumnost, da ne reknem frivolnost, zavladala. Medju tolikim slikama samo tri religiozne, i to kakve! Pada mi na um ono klasičko: „Aetas parentum pejor avis dedit nos nequiores mox daturos progeniem vitiosiorem". I bih doista o umjetnosti našega vremena zdvojio, da nisam u Monakovu priliku imao vidjeti slike Corneliusa, Kaulbacha, Hessa, Overbecka i t. d., premda je veliko pitanje, da li će ti doisto veliki umjetnici, kojih danas već na ovom svijetu nije, vrijednih i dostojnih nasljednika naći.

Posjetismo takodjer dvor carski, u kom se samo diplomatičke svečanosti obavljaju, jer car i nasljednik prestolja, ko što je jur rečeno, obitavaju u svojim privatnim kućama. Carska je palača zgrada raznih epoha počevši od 16. vijeka pak sve do današnjega vremena. Ulaz na zapadnoj strani snimak je slavoluka Septimija Severa, nad kojim se diže velika kupola, carska kapela od Stüllera i Schadowa. Zgrada

premda nije klasična, ipak je veličanstvena. Prije nego se u nutarnje dvorane udje, običaj je u Berlinu, da svatko, muško ili žensko, navuče na noge velike vunene čarape. Tuj je svaki put velik smijeh. Početkom jedva u njih hodaš. Najbolje se u njih sklizati. Dvorane su velike i vrlo skupocjeno urešene. Mladi provodič tumači sve u dvoru. Ja takova tumačenja ne mogu podnijeti; zato obično ili naprijed ili nazad za jednu sobu idem. U dvoranama se tima nalaze i bitke novije, napose one kod Königgrätza. Naš tumač ne propusti opaziti, da se je ta slika drugamo prenijela, kad je car naš Berlin pohodio. Versailles je u tomu obziru izvrstan. U Versaillesu nalazi se u slikama i kipovima sva povijest francuska od početka njezina do sadanjega vremena. Francuz da svoju djecu poduči u povijesti svoga naroda i da im pokaže njegove najslavnije sinove, ništa drugo ne treba, nego da s njima dvaput na nedjelju u versailleske dvorane ode i slike i kipove vjerno tumači. Francuska je još polag toga sretna, da posjeduje povijest Francuske s divnom jasnošću i temeljitošću pisanu za svoju unučad pokojnim Guizotom. Tu dakle povijest u ruke, pak s djecom u Versailles, eto ti najboljega predavanja povjesnice! Mene u berlinskim dvoranama ništa nije osobito zanimalo. Najmanje pak pripovijedanje tumača, koliko zlata i srebra koji kandelaber u sebi nosi, koliko koja vaza stoji; što je svijet s otvorenim ustima slušao. Meni je jedno samo u pameti ostalo. Kad dodjosmo na kraj dvorana, nadjosmo neku vrstu kapele i u njoj vrlo lijepu sliku od Palme starijega predstavljajuću uzašašće Gospino. Slika je po svoj prilici prije poznate Tizianove „Assumpte" pravljena, jerbo u sastavku svom naliči Tizianovoj. Možebiti da se Tizian Palminom slikom nadahnuo. Slika je, kako velju, vrlo lijepa i ja bih ju bez oklijevanja Tizianovoj slici pretpostavio. Naš tumač kad je ispripovijedao, tko je i kada sliku poklonio, nadoda, da ta slika samo privremeno stoji ter će se zamijeniti drugom pristojnijom, što njegovi protestantički slušaoci drage volje primiše. Čudni li su ljudi protestanti; koji još nisu u racionalistički tabor prešli, vjeruju ko mi u božanstvo Isusovo, dakle vjeruju i to, da je blažena djevica Marija bila prava bogorodica. Ta pak vjera istinita i sveta čvrst je temelj i naravni izvor, iz koga same po sebi izviru sve one božanstvene povlastice, koje grčka i latinska crkva Majci božjoj pripisuju. Priznati vrutak nebeski, a ne priznati ono, što iz njega naravnim načinom proistječe, nije umno i dosljedno.

Zgrade, koje su mi u Berlinu još u oči pale, jesu slijedeće: Novi muzej, koji se još dogradio nije; prekrasna zgrada u slogu renaissance. Jedno mi se ne mili, što se u zgradu unilazi sa dvije strane visokim stubama, koje do prvoga sprata od prilike dopiru. Ne ima dvojbe, da bi prosto pročelje u slogu klasičkom mnogo više tu zgradu uresilo. Te visoke stube sa svojim pročeljem zastirat će neugodno jedan dio zgrade. Medju najljepše novije zgrade u Berlinu spada varoška kuća u slogu romanskom od Wäsemanna. Što mi je u toj zgradi u oči palo, jest, da je sva osim podloge od pečene zemlje, tako da su i najnježniji detaili i uresi, na priliku na prozorima i vratima, na obodima i naborima svi

od pečene cigle. Ima varoška kuća toranj 84 m. visok, s koga je vrlo lijep vidik na Berlin i okolicu. I galerija tako zvana carska Pod lipama djelo je Wäsemanna, takodjer cijelo od pečene zemlje. Ta je galerija nešto manja od čuvene galerije Viktora Emanuela u Milanu, ali je po mom sudu ljepša od sestre svoje milaneske. Pod staklenom tom ulicom i kubom sastaje se sve do pol noći odlični svijet berlinski. I u Monakovu našao sam najljepših zgrada u svima svojim detailima, pače i u kipovima i bas-reliefima svojima od terra cotte. Sličnih starih zgrada vidio sam samo u Ferrari. U nas u Zagrebu i Osijeku prave se vrlo dobre opeke, pak da je dovoljno znanja arhitektoničkoga, da je dobrih poznavalaca i risara uresa arhitekturalnih, da je kapitala i obrtničke okretnosti, lako bi se mogli i u nas, barem u Zagrebu i Osijeku, proizvadjati ti detaili, uresi i t. d. na veliku našu korist i na ukrašenje naših varoša i domova. Crkve su u Berlinu vrlo loše. Čini se, da protestantima nije dano išta znamenitijega u tom pravcu proizvesti. Berlinska tako zvana „Hofkirche" na najljepšem prostoru, to jest na carskoj pijaci, upravo je ružno djelo. Misle ju skoro zamijeniti drugom crkvom. Katolička crkva u Berlinu posvećena sv. Jadvigi slaba je kopija rimskoga Panteona. Židovska sinagoga u Berlinu spada medju najljepše zgrade te vrste. Ona je u slogu mavričkom zidana arhitektom Knoblauchom; s vana i s nutra djelo je izvrsno i veličanstveno. S nutra je umni graditelj nasljedovao Alhambru. Osobito bogato je urešeno centralno mjesto, na kom se škrinja zavjeta nalazi. Kad se pri večernjoj službi rasvijetli bogomolja, onda misliš, da si se u vilinske dvore preselio. Ova je zgrada sigurno najljepša sinagoga na ovom svijetu.

Jedno mi je svaki put, kad sam Berlin pohodio, neugodno u oči palo, a to je: mutna i gadna Spreva i otvoreni po cijelom Berlinu potočići, koji smet u Sprevu nose. Za čudo je, kako toliki grad već odavna nije ozbiljno mislio, kako bi se toj ogromnoj grdobi, koja lice berlinsko toliko ruži i zdravlje Berlinaca toliko kvari, konac učinio. Ja sam cijelim ovim putovanjem nazebom obolio, pak sam u Berlinu liječnika kućnoga zvati morao, da se s njim posavjetujem. Čovjek je mlad, ali vrlo uman i razborit bio. U razgovoru upitam ga, kako je to, da se za zdravlje i čistoću u Berlinu ozbiljnije ne misli? On mi odgovori, da se već od dvadeset od prilike godina o tom govori, da su liječnici berlinski mnogo i mnogo puta berlinsko poglavarstvo upozorili na štetu i kvar, koja se tim načinom pučanstvu nanosi, da su dokazali, da su statističkim datima potvrdili, da kod svake pošasti dvostruko više djece u Berlinu umre nego u jednakim okolnostima u drugim mjestima. Ja sam [illegible] barem pripisivao [illegible] njemačkoj štednosti i [illegible] 15 do 20 milijuna [illegible] s obzirom na [illegible] lakoumnost, s kojom neki narodi [illegible] nesmišljene [illegible] najbitniji [illegible] puk pod teretom [illegible] tvrdi, da Berlin [illegible] zastupnici

gradski bojeći se kod novih izbora za svoja zastupnička mjesta, koja ponajviše srednje gradjanstvo dijeli, ne smiju glasovati za zamašnije izdatke, premda su u duši svojoj uvjereni, da su ti izdaci nužni i korisni. Gneist mi medjutim onomad reče, da je stvar jurve dozrela i da će se skorim početi u djelo prevadjati. Meni pri tom i nehotice pade na um naš grad Zagreb i plemenito nastojanje našega vrloga doktora Čačkovića. Jedan dio vrlo važnoga liječničkoga zvanja upravo se u tom sastoji, da se vrelo raznih bolesti i pošasti zatvori. Grad pak Zagreb nek se sjeti, da mu ne ima preče zadaće i dužnosti do one, da se posve očisti, da se zdravom vodom opskrbi. Djeca danas veći dio dana u školi probave. Valja dakle, da su škole prostrane i zdrave. Glumište, zabavište, gdje se svijet svaki dan u većem broju sastaje, valja da je lijepo, ukusno, nada sve pak valja da je zdravo. Ako u kojoj stvari na svijetu, to je u toj opravdan razborit zajam, jerbo što se s njim postigne, to će uživati i kasnija pokoljenja; vrijedno je dakle, da i potomstvo jedan dio tereta na se uzme. Ko što je ludo i nerazborito novce u tutanj bacati na tašte i oholišave svrhe, tako je isto ludo i nerazborito oklijevati s nužnim i neodcljivim stvarima.

Za kratki čas našega boravljenja u Berlinu nismo mogli posjetiti ni Potsdama ni Sanssoucija ni Monbijoua i t. d., nego smo ipak pohodili zoologijski vrt, koji će biti, ko svi skoro ostali znanstveni zavodi, najprvi i najizvrsniji u Europi. Na zapadnoj strani Berlina leži i u njeg se ide kroz tako zvani Thiergarten. To je vrlo lijep gaj, a takvih gajeva i nasada puno je oko Berlina. Ti gajevi lijepo rese Berlin i njegovu položaju posve odgovaraju, jer da tih gajeva nije, imali bi Berlinci kod najmanjega vjetra sav svoj okolišni pijesak u svojim širokim ulicama. Koliko to zdravlju škodi, dokučit će svaki, koji je igda prvim proljećem u Pešti bio, u koju proljetni vjetrovi silu pijeska iz okolice unašaju. Rekoh gore, da je zoologijski vrt berlinski veoma bogat i izvrstan. O tom se ne samo učenjak i stručnjak, nego i svaki laik posjetnik lako uvjeri, a berlinska vlada u toj barem struci nije štedna, pače je upravo rasipna, što joj na hvalu služi, jer ako je generozitet igdje na svom mjestu, to je sigurno na svom mjestu, gdje se radi o kulturi i umnom napretku narodnom. Za svaku vrstu živina tu su posebne zgrade, posebna kupališta, jezera, prostori, jedno ljepše od drugoga. Tu sam prvi put u svom životu vidio nekoliko morskih pasa. Gadna zvijer, koja po vodi kano munja plovi, a proždrljiva glavu svoju često iz vode ističe, da plijen svoj uhiti. Pravi krvolok morski. Tu je vidjeti zgrada za slonove, da ih ljepših za tu zvjerad samo je narav u srednjoj Africi podići mogla. Tu sam, ko i u „Jardinu des plantes" u Parizu, vidio dva bijela jelena, kojih mi do stotine imademo. Mililo mi se, što učitelji i učiteljice djecu svoju pouke radi u taj vrt vode. Kolika je tu vreva, vika i cika djece! Najvole se djeca zabavljati oko majmuna. Meni je pak ta živina, u nekima osobito svojim vrstama, odurna, jer je karikatura čovječja. Odurna mi je ta živina, osobito otkad saznadoh, da ima ljudi, koji čovjeka otrokom i praunukom majmunovim učiniše. Stari rimski mudrac reče. „Nihil tam absurdum, quod non defenderit

aliquis philosophorum". I zaisto ništa se apsurdnijega ni pomisliti ne može, nego da je jopac pradjed čovjeka, čovjeka, velim, koji u svijesti svojoj ima nedvojbeno nutarnje svjedočanstvo božanstvenoga izvora svoga. Ne samo kršćanski, nego i poganski je svijet do sad u svijesti štovao Boga samoga, božju riječ, božju opomenu, božje karanje, komu se nitko na ovom svijetu upravo stoga oteti ne može, što svijest više moći i dohvata čovječjega stoji i što je Bog sam u svijesti nepredobitna stražara i zatočnika kreposti i nevinosti ljudskoj postavio. Čovjeka, opetujem, koji u jeziku svom drugo vanjsko nedvojbeno svjedočanstvo posjeduje, da je od Boga. Riječ čovječja čudnovat je dar božji. U svakoj je riječi odjek nedvojbeni one svete istine, kojom ljudi vele: „Oče naš!" O vječitom slovu božjem veli se: „Et verbum caro factum est et habitavit in nobis" (i slovo put učinjeno jest i prebivaše medju nama). To sveto otajstvo nekim načinom pretvara se u riječi čovječjoj, po kojoj slovo nutarnje čovjeka, njegova misao, ćut njegova put postaje i u vanjski svijet prelazi. Čovjek u svojoj riječi otajstvenu moć posjeduje, da mehaničkim gibanjem jezika i usana svojih zrak prisili, da mu nosiocem misli i duševnih svojih namjera bude, da ih u tudju dušu i srce prelijeva. U jednoj riječi bibličkoj o postanku i zvanju čovječjem više prave znanstvenosti ima nego u svima tima novijim teorijama, koje svijet truju. Starija njemačka filozofija izjednačila je čovjeka s Bogom. To se je donekle dokučiti moglo, jer je čovjek u sustavu svom i duševnom i tjelesnom čestoput i u životu i djelovanju svom tako divna stvar, da se lako sa samim Bogom takmiti može. Ali ta sramota i ruglo, da u ime tobožnje znanosti samoga sebe do gadne životinje snizi i majmunovim unukom proglasi, samo je našemu kukavnomu vremenu podobna.

Kad sam već ovim pravcem pošao, nek mi se oprosti, ako ovomu još nešto nadovežem, što se nas upravo tiče. Nedavno čitasmo izjavu upravo užasnu nekih djaka na slovinskom jugu, u kojoj se religija, to jest upravo Bog sam i neumrlost i sve, što s time u svezi stoji, zločom, opsjenom, nazatkom krsti. Evo kud slične teorije vode! Ovo ni najizobraženiji, ni najčvršći narodi bez užasnih posljedica podnijeti ne mogu, ko što nam to potvrdjuje povijest francuska koncem prošloga stoljeća pak sve do dana današnjega. Mladi pak i nezreli narodi pod uplivom takovih načela bez ikakve dvojbe propadaju i izumiru Naši neprijatelji imaju doista dovoljno uzroka radovati se našoj razvratnosti i našoj propasti, u koju s bogogrdnom upravo lakoumnošću srćemo! Ujedno pak čitasmo i u „Kat. Listu" i u „Obzoru", kako je jedan docent na novom zagrebačkom sveučilištu u uvodnom svom govoru tvrdio, da u čovjeka ne ima slobodne volje ni odluke. Ovaj nauk u neposrednom kausalnom savezu s užasnom gore spomenutom doktrinom stoji Ako ne ima slobodne volje u čovjeka, onda čemu Bog? Onda ne ima kreposti, ne ima neumrlosti, ne ima zasluge ni nagrade; onda ne ima o kršćanstvu ni govora, a stanje naše braće preko Save i Une, koji pod igom i udesom musulmanskim stenju, stanje je posve pravilno. Ako ne ima slobodne volje, onda je puka op-

sjena slava, koja se pojedinim velikim i zaslužnim muževima i narodima dijeli; onda je nepravda i zločin kazniti komunarde, koji su taoce ni krive ni dužne smicali, a biblioteke i zbirke, koje se nigda nadoknaditi ne dadu, u oganj bacali. Ako ne ima slobodne volje, onda se najplemenitija nastojanja naroda za slobodom, znanjem i umjenjem ispraznim i nerazložitim naporom nazvati moraju. Kaže nam „Obzor", da mladež tu teoriju nije odobravala. Ja vjerujem, jer se ona očevidno protivi naravi i svijesti ljudskoj, jer ona očevidno tmine radja i tromost i trulost tursku promiče, jer ona dočim svakoj kreposti i svakomu slavnomu djelu svoju cijenu oduzima, ujedno svako nedjelo i svaki zločin opravdava. Ah mladeži mila, ne slušaj takvih otrovnih nauka; čuvaj ko oko u glavi vjeru otaca svojih, koja osim nutarnje svoje vrijednosti, kojoj se najgenijalniji ljudi s punim pravom klanjaju, u divnom svom uspjehu u čovječanstvu vanjski pečat božanstvenosti svoje nosi, koji svak lako opaziti i razabrati može, tko kršćanske sa nekršćanskim narodima prispodobi! Ti pak, narode, koji s tolikim požrtvovanjem učilišta sinovima svojima stvaraš, pazi, komu se othranjenje mladeži povjerava! U nauku leži uvjet i života i smrti tvoje: života, ako je nauk dobar; smrti, ako je nevaljao i otrovan.

Poslije dvodnevnoga boravljenja u Berlinu krenusmo put Bamberga. U lipskom kolodvoru ležećem na jugozapadu Berlina, kojim valja u Bamberg poći, nadjosmo neobično mnoštvo svijeta, jerbo je bila u Lipskom „misa", to jest sajam. Kolodvor malen, da ga svaka provincijalna varoš većega ima, a ovamo na pročelju napisano: „Es wird von Taschendieben gewarnt". Lako je dakle pomisliti, koliko su putnici u toj vrevi ljudi za svoje novce u brizi biti morali. Mi hvala Bogu bez štete izbavismo se iz te napasti. Put iz Berlina u Bamberg ide uz Wittenberg, gdje je Luther svoje 93 teze na crkvu augustinsku pribio pozivajući smjelim i dosele nečuvenim načinom svakoga na dvoboj, koji bi mu se protiviti htio. Sa željeznice vidi se njegov kip podignut na pročelju iste crkve. Samostan, u kom je prebivao, sad je kasarna. U Lipsko, kraj koga se prolazi, nijesmo se svraćali. Ja sam već nekoliko puta u njem bio; jedan put sa pokojnim svojim prijateljem Matom Topalovićem, ter se živo i sad sjećam jednoga dogadjaja. Gledali mi naime crkvu jednu oko poldneva, kad nikoga u njoj ne bješe. Vrata od tornja otvorena, a moj Mato: „Hajdemo na toranj, da Lipsko i okolicu njegovu gledamo". Ja ne htjedoh, a moj prijatelj popne se na toranj sam. Ja odem u grad, povratim se poslije duga vremena kući, a mog Mate nikad. Zabrinut počnem ga tražiti, idem i k crkvi, a kad tamo, al moj prijatelj navrh tornja s jedne balustrade viče i zaklinje svijet, da ga oslobodi, jer je zatvoren. U nuždi siromah čak se i kamenčićima dolje nabacivao, ne bi li samo pozornost na se svratio. Taki se sjetim jadu pak potečem k crkvenjaku, da otvori crkvu i vrata na tornju, koja je ne znajući, da se itko na toranj popeo, zatvorio, dok je moj Mato Lipsko razgledavao. Bože moj! Koliko smo se mi tomu dogadjaju, koji je pokojnik vrlo humorističkim načinom pripovijedati znao, smijali!

Bamberg je vrlo lijepa varoš u južnoj Njemačkoj sa 30 od prilike hiljada ljudi. Leži na pet ugodnih brežuljaka. Dijeli ga u dvije pole mala rijeka Regnica (Regnitz). Slavjansko to ime nedvojbeni je znak, da su tu negda Slavjani obitavali. U Nijemaca je poslovica: „Da je moj Nürnberg, ja bih ga u Bambergu pozobao". Meni je bilo do toga, da stolnu crkvu bamberšku, ljubimicu svoju, vidim. Oko 9 ura jutrom podjemo k crkvi, koja na najljepšem i najvišem brežuljku leži. Iz dolnje varoši dva su uzlaza k crkvi, jedan južni, drugi sjeverni. Mi prvim podjosmo i poslije četvrt ure od prilike popesmo se na humac, gdje crkva leži. Ustavismo se na istočnoj strani, koja je po svoj prilici najstarija i najljepša. S te strane pogled na istočnu apsidu i dva istočna tornja upravo je divan. Čovjek i nehotice tu kano zapanjen pol ure ostane i oči s tih ljepota ne skida. Učeni dr. Dragutin Lützow u djelu svom „Die Meisterwerke der Kirchenbaukunst" o toj crkvi na strani 135. ovako govori: „Der romanische Styl hat in Deutschland kein zweites Monument aufzuweisen, welches diese Würde und Grossartigkeit der Gesammtlage mit einem ähnlichen Reichthum architektonischen und plastischen Schmuckes vereinigte". Naše se prosvijećeno stoljeće ruga mračnoj sredovječnosti, a ja bih se glavom okladio, da naše vrijeme ne bi u stanju bilo podignuti spomenike slične bamberškoj, mainčkoj, kölnskoj, florentinskoj i t. d. i t. d. crkvi. Sad kad se radi o popravi starih spomenika, koliko je mlitavosti i koliko neodlučnosti! U staro doba ljudi su svježiji, odlučniji i pothvatniji bili nego danas. Crkva u Bambergu tri ulaza ima. Dva na istočnoj apsidi, a treći glavniji na sjevernoj strani. Na apsidu istočnu penje se na 18 od prilike stuba. Mi udjosmo u crkvu sa južno-istočne strane. Ulaz taj vodi u južnu pobočnu ladju, i premda čovjeka tu raznovrsne ljepote zaustavljaju, ipak mu je najpreče hrliti u sredinu crkvenu, da otale na strane prozre. Bože moj! Kaka divna i samosvojna misao kretala je glavom, koja je tu crkvu stvorila! Crkva ima tri ladje: srednja je ladja 45, a svaka pobočna 25 stopa široka. Cijela crkva duga je 335, a široka 97 stopa. Prema tomu je i visina. Crkva ne ima pročelje u strogom smislu, nego dva kora, uzimajući tu riječ ne u našem, nego u arhitekturalnom smislu, to jest ima dvije apside i dva velika oltara, jedan istočni, a drugi zapadni. Na te se kore penje na 18 stuba dvostrukim pravcem, sa juga i sa sjevera. Istočni veliki oltar služi svečanoj službi biskupskoj, zapadni službi kapitulskoj. Taj stroj ko što je nov i samorodan, tako je neizmjerno veličanstven i dražestan. Kako to sve srce čovječje u vis diže i na neumrlu njegovu zadaću opominje! To je zaisto pravi i istiniti simbol one ladje evangjeoske, koja čovjeka usred uzburkane pučine ovoga svijeta sigurnim posve načinom u luku mira i blaženstva vodi. Crkva je posve čista i prozorna. Ne ima tu nikakovih tudjih inorodnih prnja i prikrpina. Zasluga je to neumrloga kralja bavarskoga Ljudevita. Budući pak da u toj okolnosti spasonosna opomena za Zagreb i njegovu stolnu crkvu leži, evo što o tom spomenuti Lützow na strani 130. svoga djela piše: „Im Laufe der letzten Jahrhunderte hatten sich eine Fülle zum Theile prachtvoller Spätrenaissance- und Rococo-

Monumente in der Kirche angesammelt. Jetzt befinden sich in den Haupträumen nur noch eine kleine Anzahl mittelalterlicher Kunstwerke nebst einigen modernen, welche neuerdings im Style des Mittelalters für den Dom gearbeitet wurden. Das Übrige ist bei den in den zwanziger Jahren durch König Ludwig I. angeordneten Bestimmungen theils bei Seite gestellt, theils ganz entfernt worden". To je ogromna crkva, pak je u njoj samo šest oltara. Sad si pomislimo, što znače oni silni oltari u našoj stolnoj crkvi zagrebačkoj! Dok smo mi u polovici crkve stajali i na sve se strane obazirali, eto ti svećenika, gdje ide na sv. misu. Kad čovjek u stranom svijetu slučajno na sv. misu naidje, odmah mu se srce u grudima razigra i ohrabri, jer si veli: „Evo mi staroga moga domaćega prijatelja, koji me s ljubavlju i milošću svojom po svem svijetu prati! Evo mi brata, koji me krvlju svojom posvećuje i ojačuje! Evo mi vječitoga dobrotvora, koji mi u smrti svojoj zalog neumrloga života i nove snage pruža". Misa se govoraše u južno-zapadnoj grobnici kanoničkoj. Ja sam osobiti uzrok imao zahvalnim se Bogu ukazati, jer sam cijeloga puta bolovao, a sad se oporavljati počeo.

Poslije mise povratismo se i opet u crkvu i stadosmo pojedine stvari promatrati. U koru zapadnom, koji se Petrov kor zove, znamenit je spomenik iz 11. stoljeća podignut na čast biskupa Suidgera, koji je papom postao pod imenom Klementa II. i koji ovdje počiva. Na oltaru u južnoj pobočnoj ladji nalazi se propelo slonove kosti, o kom vele, da ga je car Hinko II. iz Jerusolima donio. U istinu pak je djelo vrlo lijepo iz poznije dobe romanskoga sloga. U istočnom koru na sjevernoj strani nalaze se vrlo lijepi kipovi Majke božje, angjela Gabrijela, Sibile i t. d. iz najbolje dobe romanske. Najljepši spomenik u cijeloj crkvi jest grobnik cara Hinka II. i njegove supruge S. Kunigunde. Vajar, koji ga je napravio, zvao se je Tillmann Riemschneider iz Würzburga, koji tijem svojim djelom zaslužuje, da se uz bok stavi Adamu Kraftu i Petru Vischeru. Na ploči gornjoj toga spomenika leže car i carica, kipovi vrlo izvrsni. Bas-reliefa pak ima šest, od kojih jedan kulturno-povjesno znamenovanje ima. Predstavlja naime caricu, kako se proti sumnji preljuba brani idući bez oštete na živom uglevlju. Dok sam oko toga spomenika boravio, pridje k meni žena neka i upita me nešto, što ja nijesam mogao razumjeti. Moj drug i suputnik, s kojim se poslije razgovarala, reče mi, da me je pitati htjela, jeda li sam ja jedan od progonjenih biskupa njemačkih, što je stoga slutila, jer je na mojoj ruci prsten opazila. Kazivala je, kako dan i noć plače i Isusa moli, da crkvi svojoj mir i slobodu povrati. Kad sam to čuo, žao mi bješe, što ju razumio nijesam, jer bih joj siroti na utjehu rekao, da se ništa za crkvu božju ne boji. Onaj, koji je u gorkoj muci i smrti najveću slavodobit slavio, znat će u svoje vrijeme osloboditi zaručnicu svoju. Ja bih ju ponukovao, da u svojoj molitvi i pouzdanju ustraje, što će sirota i učiniti, jer da su suze i molitve pravednika daleko možnije nego najveća moć svjetska, koja kad se proti svijesti i pravdi, to jest proti Bogu obrati, sama sebe slabi i u prividnim dobitima svojima konačni

si poraz sprema. Još mi je samo napomenuti, da se u južnoj pobočnoj kapeli posvećenoj Sv. Antunu nalazi vrlo lijepa oltarna slika od Matije Grünwalda, suparnika neumrloga Hansa Dürera. Kor istočni zove se Gregurov kor. I u njem je sila božja lijepih spomenika, koje bi samo velika knjiga opisati mogla. Pod tijem je korom grobnica biskupska iz dvanaestoga stoljeća. Djelo vrlo lijepo i vrlo zanimivo! Poslije dvije ure boravljenja u crkvi izadjosmo ter crkvu izvana promatrati stadosmo. Ne zna se, da li je crkva iznutra ili izvana ljepša. Ima crkva, ko što gore rekoh, dvije apside i četiri tornja. Apsida istočna starija je i izvrsnija nego zapadna, koja sa svojim tornjima podobro već naginje na dobu gotičku ili, da bolje reknem, na smjesu dvaju slogova, romanskoga i gotičkoga. Na sjevernoj je strani treći portal veći od ostalih dvaju. Lako da se taj portal samo kod osobitih svečanosti otvara.

Crkvi na prečac stoji lijepa kraljevska palača, u kojoj sad stanuje udovica pokojnoga kralja grčkoga Otona. Nije mogla ta visoka gospodja ljepše stanovište izabrati. Vraćajući se sjevernim putem naidjosmo na obalu Regnice i opazismo uzduž južne obale toli lijepim i upravo pitoreskim načinom postavljene domove i njihove trijemove, da sličnoga ugodnoga prizora nigdje vidio nijesam do Mletaka, kad se kanalom velikim, ili u Fiorenci, kad se obalom rijeke Arna pogleda. Doklegod živio budem, nikad mi ugodna slika crkve bamberške iz duše iščeznuti ne će.

Poslije objeda krenusmo put Monakova. Da su mi iole poslovi dopustili, rado bih bio jedan ili dva dana boravio u Nürnbergu, vrlo znamenitoj i vrlo lijepo ležećoj varoši; onako pak isti dan oko 10 ura večeri dospjesmo do Monakova i odsjedosmo kod Četiri dobe godine (Vier Jahreszeiten). Monakov su negda po svoj prilici osnovali monasi. Do nedavna još nosio je na sebi sliku srednjega provincijalnoga grada. Sada je prva rezidencijalna varoš i jedan od najljepših gradova u Njemačkoj. Sve to grad Monakov ima zahvaliti jednomu jedinom čovjeku, t. j. pokojnomu kralju Ljudevitu. Sve, što je Monakov, po njemu jest. Kudgod se u gradu okom baciš, svugdje na sjajne tragove rada njegova nailaziš. Ulica najljepša Ljudevitova od tako zvane loggie zidane poput loggie Orcagnine u Fiorenci, pa prema sjeveru do dveri trijumfalnih njegovo je djelo. Njegovi nebrojeni spomenici, njegovo sveučilište i politehnika, njegove pinakoteke, gliptoteka i biblioteka, njegove mnoge lijepe crkve i t. d. On je već nasljednikom oko sebe skupio najznamenitije umjetnike, Corneliusa, Schwanthalera, Hessa, Schnorra, Kaulbacha i t. d. i stvarao djela neumrle vrijednosti. On je i u Rimu oko sebe skupljao bolje njemačke umjetnike: Overbecka, Steinlea, Foltza i t. d. i podupirao ih živo. On je čovjek vječite slave. Pravo su imali umjetnici, što su ga već za života neuvelim vijencem ovjenčali i na pročelju pinakoteke i u mjednom spomeniku, koga mu usred ulice Ljudevitove podigoše. On je pokazao, što jedan jedini čovjek može, kad se sa sretnim vanjskim položajem spoji plemenita i uzvišena duša. Nije dakako ni pokojnik bez mana bio, a tko

je bez njih, kad jedan od najvećih ljudi, kojih je igda pod nebom bilo, sv. Pavao vapije: „Infelix ego, quis me liberabit de corpore mortis hujus?“ (tko će me osloboditi od smrtonosne pohote moje?). Ali te male sjene ne mogu nikako zasloniti sjajnu svjetlost života njegova, jer je bio čovjek, koji je svoj narod iskreno ljubio i sve sile svoje njegovoj slavi posvetio i doista zaslužio, da ga ne samo Nijemci, nego vas svijet štuje, uzveličaje i po mogućnosti nasljeduje. Veći dio čovječanstva pod teretom svakidanjih briga i nevolja stenjući ne ima vremena na ideale misliti i uzvišene stvari stvarati; za to su oni, koje je Bog ma kojim načinom uzvisio i obilnim blagom blagoslovio. Bog od nas ništa ne treba. Njemu mi ništa dodati, ništa oduzeti ne možemo. Sebe je on zamijenio narodom, koji je mogućnicima i bogatirima osobitim načinom preporučio. Meni se ne može na ino, nego da to sam sebi i svećenicima često ponavljam. Svećenik i po zvanju, koje obavlja, i po nauku, koji pripovijeda, i po činima, koje vrši, i po položaju, koji u narodu zauzima, upućen je, da se svakoj naprednoj i idealnoj težnji na čelo stavi. Kleveće se proti vjeri, da je nazadna, dočim je u njoj uprav sjeme i zamet svakomu napretku, dočim ona upravo svako plemenito nastojanje najbolje podupire i pod zaštitu najprvo ljudske svijesti, poštenja i značaja, a na posljetku i božje pravde i milosti stavlja. Ali je na svećenicima životom i primjerom dokazati, da je tomu tako, i ne dopustiti, da se iz mlohavosti i trulosti njihove oružje proti Bogu i vjeri kuje. Neizmjernoga ukora vrijedan je svećenik, koji na svijetnjak postavljen ne svijetli, koji ne samo ne radi i ne gradi, nego i ono, što mu je uzdržati i uščuvati, razgradjuje i zapušća.

Ja sam samo dva dana boravio u Monakovu i zato se u posjetu svom stegnuo samo na stvari najpreče i srcu momu najmilije. Poslije kako sam varoš, koju sam medjutim i od prije poznavao, podobro pregledao, pohodio sam najprvo staru pinakoteku. Zgrada je to vrlo lijepa, u slogu renaissance arhitektom Klenzeom pod Ljudevitom sazidana. Na jednoj su strani 24 kipa čuvenih umjetnika od Schwanthalera. Ima u njoj 1500 slika. Staro-njemačka i nizozemska škola osobito je dobro zastupana. Ima tu, ako se dobro sjećam, divnih slika od Van Eycka. Te su slike velika rijetkost i pravi biseri. Dva brata Van Eycka uvrstiti se imaju medju najveće umjetnike sviju škola. Ivan Van Eyck prvi je uljem pisati počeo. Od njega se tomu priučio Vlah Antonello da Messina i prenio važni taj obret u Italiju. Što se finoće i nježnosti tiče, nitko se sa Van Eyckom takmiti ne može. Dosta je pogledati njegovu sv. Ceciliju. Meni je drago, da malu jednu sliku providjenu monogramom od Van Eycka posjedujem. Ja rekoh gore: ako se dobro sjećam, jer kako na pamet samo pišem, moguće je, da sam te Van Eyckove slike u berlinskom muzeju vidio. U monakovskoj zbirci i ostale su škole, navlastito pak talijanske, podobro zastupane. Pogrješkom držim, što mjesto običnih imena slike talijanske nose imena obiteljska svojih umjetnika. Na priliku Tizianove slike dolaze pod imenom Vecellia, slike Pavla Veronesa pod imenom Caliarija, Tintorettove pod imenom Robustija i t. d. [illegible] poroditi može kod

posjetnika, koji nisu posve vješti povijesti umjetničkoj. Pinakoteka monakovska ima vrlo lijepih i nedvojbenih Raffaela. Majka božja poznata u povijesti pod imenom „Madonna di casa Tempi" jedna je od ljepših Raffaelovih slika. Majka božja drži božanstveno djetešce u naručaju svom i s tolikom ga vjernošću i žestinom priljubila srcu svomu, da bi rekao, da bi ga rad u srcu i duši svojoj sahraniti od neprijatelja njegovih i odvratiti od njega gorki kalež, koji mu je valjalo po volji oca vječitoga za spas svijeta ispiti. Majka božja poznata pod imenom „Madonna di casa Canigiani" najizvrsnija je piramidalna figura, koju umjetnici toliko ljube. Sv. Josip na vrhu piramide naslonio se na štap i s velikom pobožnošću gleda, kako s lijeve strane sv. Ivan sa krila sv. Jelisave Isusu pruža vrvcu „Agnus Dei", a Isus ob desnu sa krila majke svoje klečeće i knjigu u ruci držeće prima vrvcu iz ruku Ivanovih. Izvrsnija od ove Raffaelove slike slika je druga Raffaelova u istoj pinakoteci pod imenom „Madonna della tenda". Tu su tri kipa, Majka božja, Isus i Ivan, sva tri tako izvrsna i divna, da se u umjetnosti jedva više dospjeti može.

Kad čovjek tri četiri ure provede u tako bogatoj zbirci, onda se toliko umori, da nije kadar više na ništa paziti; zato odgodismo na drugi dan posjet pinakoteke, a taj dan pogledasmo vanjsko lice Monakova i posjetismo crkve neke i glavno monakovsko groblje. Medju novije ljepše crkve monakovske spada crkva sv. Ljudevita u Ljudevitovoj ulici. Zidana je u slogu romanskom. Ima na pročelju dva tornja visoka 71 m. Pokrivena je musivnim načinom, to jest pisanim crijepom, što bi se i u nas lako uvesti moglo, da je obrta; ne mogu se pak ljepši ni stalniji krovovi ni pomisliti od te vrste krovova. Crkva ima 3 ladje. Sve je unutri prema zakonima umjetničkima u skladu, niti ikomu na svijetu pada na um pomnoženjem oltara oštetiti i oružiti crkvu. U toj se crkvi nahodi u glavnoj apsidi Corneliusov Posljednji sud, vrlo lijepo i izvrsno djelo, pristojno velikomu i pobožnomu duhu Corneliusovu. I ostale slike na lijepu njegovi su većom stranom nacrti izvedeni njegovim učenicima. Vidjesmo tom prilikom i lijepe dveri dobitnice (Siegesthor) i vidjesmo lijepo sveučilište. Kako su sretni ti njemački mladići, koje i vanjska slika zgradâ, koje pohadjaju, opominje na nježnost, izgladjenost duše i više kulturne svrhe. Dok smo na ovom svijetu i dok ovo umrlo tijelo na sebi nosimo, dotle ostajemo i vanjskim uplivima izloženi. Zato zgrade, u koje mladež na nauke šaljemo, valja da su ne samo zdrave, nego da su i lijepe i umjetne. Tijem biva, da mladež postaje ne samo učenom, nego ujedno i čednom, ugladjenom, umjerenom i u cijelom vanjskom svom ponašanju milom i ljubežljivom. Pohodismo taj put i baziliku sv. Bonifacija. To je vrlo lijep snimak staro-rimskih bazilika iz VI. i VII. stoljeća. Ima naravno svoje predvorje. Ima pet ladja. Srednja je ladja visoka 26, a ostale 14 metara. Ima 66 stupova monolita, t. j. od jednoga kamena. Podnožja su i glavice tih stupova od mermera. Krov je iznutra poput starih bazilika otvoren. Tu je život sv. Bonifacija slikan na lijepu po Hessu vrlo izvrsnim načinom. U toj crkvi s desne strane pri ulazu leži pokojni kralj

i veliki dobrotvor naroda svoga Ljudevit I. sa suprugom svojom Terezom. Tomu će se grobu svaka poštena duša duboko pokloniti. Ja sam ga iz počitanja prama velikomu pokojniku poljubio. Te stare bazilike imaju nešto mističkoga, što svetim otajstvima vrlo lijepo odgovara. Gledom na monakovsku baziliku sv. Bonifacija ipak mi je opaziti, da bih ja volio, da je pokojni Ljudevit i njegov graditelj stare bazilike rimske VI. stoljeća posve nasljedovao, što kod apside ovdje učinjeno nije. U starim naime bazilikama, na priliku u sv. Lovri u Rimu, pri apsidi uzilaziš na kor i glavni oltar na jedno 18 do 20 stuba, a ujedno razi zemlje silaziš i opet toliko stuba u podzemnu tako zvanu konfesiju. U Bonifacijevoj bazilici toga ne ima, nego je apsida u jednoj visini sa ostalom crkvom poput apside od prilike u sv. Pavlu u Rimu. Da je prastari običaj zadržan, onda bi pokojni Ljudevit u konfesiji vrijedno i dostojno sebe i svoje slave počivalište našao; dočim sad, meni se barem tako čini, toliki čovjek neprimjerno u nekoj zabiti leži. Istim mahom pohodismo u predgradju „Au" crkvu Auer-Kirche ili Mariahilfer-Kirche. Crkva je to gotička, većom stranom zidana opekom. Ja sam pogledom na tu crkvu, koja će od prilike 300 hiljada forinti stajati, odmah pomislio na Osijek. Osijek ako iole bude dobre volje, lako si može sličnu crkvu nabaviti. U njoj je 16 vrlo lijepo pisanih gotičkih prozora po nacrtu Hessovu. U njoj je put križa vrlo izvrstan od pečene zemlje po Schvanthalerovim narisima. Sve je u toj crkvi harmonično i skladno. Jednu je znamenitu pogrješku graditelj učinio, što je toranj naslonio na krov, mjesto da ga je o sebe postavio. Istom zgodom vidjesmo i Bavariju i tako zvanu „Ruhmeshalle". Moj drug i suputnik popeo se je na nju, da uživa vidik na varoš i okolične Alpe. I ja sam sa družinom gore pošao, ali sam se zapare radi natrag povratio.

Vrlo znamenita stvar, koju taj put još vidjesmo, jest monakovsko groblje. Groblje je poslije crkve najvažnija i najsvetija stvar. Groblje je pravi poklon (cultus), koji neumrlosti i uskrsnuću prikazujemo; obratnim načinom groblje dobro uredjeno lijepa je opomena ljudima na neumrlo zvanje i opredjeljenje njihovo. Groblje je spomenik ljubavi i štovanja, koji milim pokojnicima našima dižemo. Groblje je mjerilo naše tanke, plemenite i izobražene ćudi, jerbo samo divlji i odurni narod pokojnike svoje zanemariti može. Groblje monakovsko vrlo je lijepo. Ono je nasljedak i snimak nekim načinom groblja sv. Lovre u Rimu. Tu je vrlo lijepih spomenika. Tu je red takav, da svatko pokojniku svomu lako doći može. Tu su unaokolo svodišta ili arkade, gdje se najodličniji spomenici i na zidovima krasne slike na lijepu nahode. Vidi se i tu upliv pokojnoga Ljudevita i umjetnika njegovih prijatelja. Ja da nisam bio vrio umoran, potražio bih bio grob pokojnoga Möhlera. Njegova sam djela u mladosti s velikim oduševljenjem čitao. Napose njegovu simboliku, njegovu patristiku, njegovo djelo o jedinstvu crkve, koje se takmiti može sa istoimenim djelom Ciprijanovim. U groblju naidjosmo na grob djevojke, koja je, kako vele, umrla sušicom stoga, što joj je sav životni sok u kosu prelazio, u koju

se je sve do zemlje zaviti mogla. Na spomeniku vidi joj se duga do zemlje i izvanredno gusta kosa. U groblju monakovskom ima velikih izba i prostorija, u koje se svaki mrtvac bez razlike postavlja, da neko vrijeme tu probavi. Na prstu je svakomu brzojav, da se opazi, ako oživi i prstom makne. Vrlo dobra naredba, da se prepriječi pokopanje prividno mrtvih. Mi smo do trideset takovih mrtvaca vidjeli u raznim sobama. Jedni su bili lijepo urešeni, drugi su prosto ležali, ali svud red i čistoća vlada. Dobro je kadšto i smrti u oči pogledati, jer bi se čovjek inače lako pooholio i za svojom pohotom zanio. Dobro je, da čovjek kadšto zaviri i u groblje, gdje mu se veli: „Što si, bili smo; što smo, bit ćeš". Kod takve prilike čovjeku i nehotice na um padaju one mudre i poučne izreke Svetoga pisma, da je ovaj svijet samo san; da se više imamo brinuti za dušu nego za tijelo; da je smrt prilična tatu, koji noćom dolazi, kad se mi i ne nadamo i t. d. Groblje bi imalo biti svagdje čisto i dobro uredjeno. Na to bi svećenici i općine u nas imale veću pozornost obratiti nego do sada. Ja već od više godina opominjem u mjestu, gdje stanujem, i svećenike i općinare, da se bolje brinu za svoje groblje, da ga očiste i urede, ali žalibože do sad badava.

Sutra dan bila je nedjelja; zato smo na velikoj misi u stolnoj crkvi bili. Crkva je bila dupkom puna, a svijet vrlo pobožan, što se i nas kosnulo, jer se takovom prilikom, rekao bih, duša o duši razgrije i živo istina onih svetih riječi osjeti: „Gdje je dvoje ili troje u ime moje sabrano, tu sam ja u sredini njihovoj". Kor i pjevanje više mi se mililo nego u Dražđjanima. Crkvu stolnu zove puk Marijinom crkvom (Frauenkirche). Ona je gotičkoga sloga iz polovice XV. stoljeća. Sva je i s vana i s nutra od pečene zemlje. Ima na pročelju dva tornja visoka 109 metara. Toliko je i crkva duga. Ima tri ladje iste veličine i množinu vrlo lijepih spomenika. I ona je u novije doba pomnjom i uplivom Ljudevita kralja od tudjih prikrpina očišćena. Šteta što tornjevi ne imaju svoje gotičke vrške, nego nekakve tursko-perzijske čalme, što Nijemci zovu: „Birnenhelme, das Wahrzeichen Münchens". Taj dan pohodismo i novu pinakoteku. Tu su slike novijih slikara iz prve polovice našega stoljeća. Mene su zanimale najviše slike poznatih slikara. Veličanstveno je Kaulbachovo „Razorenje Jerusalema". U Overbeckovoj Mariji i Jelisavi nalaziš vrlo umno nasljedovanje Raffaelovo. Njegova Italija i Germanija i njegova Rimljanka slike su izvrsne za svakoga, koji u slikama istinu i naravitost traži. Schnorrovi prizori iz Nibelunga i Gallaitov Monah hraneći siromaha prve su vrste slike u toj zbirci. Ova je zbirka uopće velika utjeha ljubitelju umjetnosti. Jedne se samo brige otresti ne može, a ta je: da li će ti vrijedni slikari, koji zbirku predstavljaju, svojih dostojnih nasljednika naći? Ono, što sam u tom obziru u Berlinu vidio i što i sâm o tom znam, ne dopušća mi, da posve odlučno odgovorim: hoće. Ovo naše materijalistično doba ne prija nikako pravoj poeziji i idealnomu shvaćanju stvari. Posjetili smo taj dan i tako zvani Nymphenburg, ljetište kraljevsko. Ni kraljevska palača ni vrt kraljevski očekivanju ne odgovaraju. Najljepše je još tu jezero i na njem množ bijelih labudova. Te se je nedjelje otvo-

rila pučka zabava na livadi Terezijskoj (Theresienwiese), koja leži gradu na južnom zapadu. Mi probavismo na toj zabavi dobru uru. Tu je bila sila božja svijeta nižih razreda, pravi naš prosti sajam u jesensko doba, kad se i za svadbe i za zimu mnogo kupuje. Tu se kuha, peče, vari. Tu se po zemlji jede, pije, smije, šali. Tu se svira, igra, pleše. Tu se svakojake jestojke, poslastice i robe nude i kude, prodaju i kupuju. Tu harlekini svake vrste na svoje predstave puk mame, vabe, privlače, siluju. Tu je riječ u jednu prava slika i prilika pučke vreve i pučkoga života. Tu bi pravi umjetnik i psiholog imao učiti dušu čovječju, njezine strasti i načine, kojima se očituju. Ta se zabava momu društvu i meni vrlo milila. Na prečac toj sjenokoši sa sjevera stoji vela gospa „Bavarija". Meni se činilo, da je s osobitim zadovoljstvom motrila tu zabavu, to veselje i sreću pučku, ko da bi s nekim ponosom rekla: „Ova pučka sreća moj je ponos, jer je moje djelo". Na što bih joj ja odvratio: „Moja Bavarijo, raduj se, dok je vremena, jer kad se posvema preobraziš u Germaniju, ne vjerujem, da ćeš imati često povoda takvoj radosti". Do sad je barem iskustvom dokazano, da su manje države n. pr. Belgija, Švicarska, Holandija i ista Švedska i Norveška, sretnije i zadovoljnije nego velike. Najveća je medjutim nevolja, kad zla kob odsudi malen narod na savez s velikim, što ga višeput, bez ikakvoga svoga probitka, sunovrati u vrtlog velikoga troška i rasipa. Takov narod gine i valja mu osobite mudrosti i opreznosti, da sasvijem ne izgine. Još mi je samo na jednu stvar oprezne učiniti našince, koji bi Monakov pohodili. U Maksimilijanovoj ulici, dugačkoj 1600 koračaja, nailazi se u istočnom pravcu na lijep prostor. S lijeve je strane toga prostora vladin dvor (Regierungsgebäude), jedna od najljepših zgrada u Monakovu, sva od pečene zemlje. Ta je zgrada vrijedna, da ju naši ljudi, koji u Monakov dodju, prouče. Svi su uresi, sve baze i glavice, svi kipovi od terra-cotte. Slične bi se zgrade u nas u Zagrebu i Osijeku dizati morale. Taj sam se dan pred večer slučajno sastao na ulici sa Gregoroviusom, koji je vrlo učeno i vrlo opširno djelo u osam svezaka izdao o Rimu sredovječnomu. Prvo pitanje, koje je na mene stavio, jest: „Jeste li čitali moju Lukreciju Borgiu i šta velite o njoj?" Ja mu odgovorim, da jesam i pohvalim djelo, ko što se pohvaliti mora, ali da nismo na ulici bili, bio bi mu neke opaske moje priopćio.

Ovijem dovršismo, s božjom pomoći, nakanu svoju i povratismo se kući. Ovijem dovršujem i ja ove putne crtice, koje na brzu ruku napisah još samo jedno nadodajući, da mi je vrlo žao bilo, što nijesam mogao barem dva dana u Solnogradu i lijepoj njegovoj okolici probaviti.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1875. br. 2—3, 5—14.)

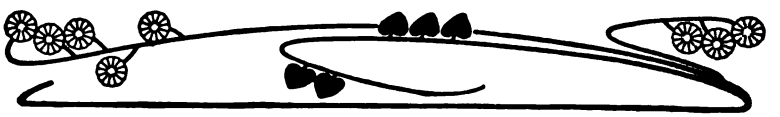

5. PREDGOVOR NOVOMU OBREDNIKU.

Poljubljena u Isusu braćo!

Stari obrednici naši izdadoše, zato je nužda nastala, da se obrednik rimski pretisne. Obrednik je poslije Svetoga pisma najvažnija knjiga, jer se po obredniku sveta otajstva dijele i ostala služba božja za spas duše obavlja. Obrednik, ko svaka druga knjiga, po samom sebi mrtvo je slovo; životom i istinom postaje kroz nas svećenike. Zato je sveta dužnost naša, da točno i ozbiljno obrednik upotrebljujemo i svetim načinom službu božju i dužnosti svoje pastirske obavljamo. Strahovita odgovornost na nama leži, ako po nesreći ono, što po mnijenju i nakani svete majke crkve ima biti izvorom života i spasa, našom nebrigom i nehajstvom postane izvorom smrti i propasti. Znamo svi, da je Bog već u starom zavjetu prokletim proglasio onoga, „qui opus Dei facit negligenter" (koji djelo božje obavlja površno). Stari obredi odnašahu se samo na sjenu onih neumrlih dobara, koja po vrijednosti muke i smrti Gospodnje postadoše baštinom cijeloga svijeta. Ako dakle prokletstva vrijedni bijahu svećenici, koji površno obavljahu obrede židinske, što će istom biti sa svećenicima novoga zavjeta, koji najsvetija otajstva života vječnoga i spasa ljudskoga površno i bezbrižno obavljaju? Zato se svima, osobito pak mladjim svećenicima živo preporučiti mora, da često obrednik proštiju i dobro prouče, ter da posve točno, svijesno, ozbiljno i sveto obrede svete obavljaju. Nitko nek ne reče: Propisi (rubrike) su kadšto sitne stvari. U toli svetoj i ozbiljnoj stvari, kao što je služba božja i spas duša, ne može biti nikakvih sitnarija. Sve, što po obredima našima obavljamo, posvećeno i uzveličano je svrhom, za kojom idemo, i posluhom, koji crkvi majci dugujemo. Tko iskreno ljubi Isusa i sveto zvanje svoje, taj je vjeran ne samo u krupnim stvarima, koje u oči padaju, nego i u najmanjima. Obavljajući zvanje svećeničko po propisima crkvenima, mi smo osobitim nekim načinom sluge evangjeoski, kojima je Gospodin povjerio talente svoje. Do nas je, da točnošću, svijesnošću i radenošću svojom vrijedni i dostojni budemo, da nam Gospodin prilik

kad razloge svoga službovanja davali budemo, rekne; „Euge serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui" (Ej dobri moj slugo, budući da si vjeran bio u malom, postavit ću te vrhu mnogih; unidji u veselje Gospodina svoga).

Budi mi dozvoljeno na dvije stvari braću svećenike u tom pravcu opazne učiniti.

Sredotočje cijeloga obreda katoličkoga i izvor vječiti svake milosti i života jest sveta ona i neumrla žrtva, koju svaki dan na spas svijeta ponavljamo. U tom svetom otajstvu leži sva cijena i sva krepost svih svetih otajstva i svega obreda našega. Valja dakle, da je crkva, u kojoj Isus sam s otajstvom božje i ljudske naravi svoje, s milošću svetoga otkupljenja svoga prebiva i spas naš djeluje, uvijek čista i urešena; valja da pred svetim otajstvom uvijek luč sjaji, znak one svjetlosti, koja svakoga čovjeka s oltara naših obasjati ima; valja da je ruho misno čisto i čitavo i tolikomu otajstvu posve prikladno; valja napose da se mi svećenici vazda sjećamo, kako nam ruke imaju biti čiste i neoskvrnjene, koje Boga svoga nose i puku na poklon prikazuju, kako nam jezik ima biti čist i neporočan, koji se krvi Isusovom kvasi, kako nam duša i srce ima biti čisto i sveto, koje Isusa samoga u prebivalište svoje prima Sveta misa, vrijedno i dostojno obavljena, veliki je povod pobožnosti i skrušenosti u puku kršćanskom; ali isto tako sveta misa, rečena površno, prebrzo i nebrižno, povod je smutnji i propasti u puku, koji s punim pravom veli: da je svećenik zbilja uvjeren, da se u svetoj misi sam živi Isus za nas isto tako prikazuje, ko što se je nekoć prikazao na gori Kalvariji, nije moguće, da bi sveto otajstvo tako površno, tako brzo i nemarno obavljao. Kolika odgovornost s te samo strane na nama leži! Tu se na nama doslovce ispunjuje ono: „Positus hic in resurrectionem vel ruinam multorum in Israel". Svećenik ozbiljno i sveto, ko što se pristoji, govoreći sv. misu povod je uskrsu; svećenik govoreći sv. misu površno i nemarno povod je smrti i propasti u puku svom. Sveta majka crkva s punim pravom propisuje, da se nikad svećenik k svetomu oltaru ne približuje bez ozbiljne priprave, bez molitve i skrušenja. Zato se u svakoj crkvi klecalo i propisani molitvenik nalazi. Dašto da cijeli život naš ne bi dostatan bio, da se vrijedno i dostojno pripravimo na jedno jedino obavljanje svetoga otajstva. Zato uvijek dušom i srcem čisti i neporočni imamo biti, da nam inače pravi i živi zalog života i neumrlosti ne postane povod smrti i propasti vječite. Zato imamo se i u sobi svojoj pripravljati na dostojno obavljanje svete oltarske žrtve; ali polag svega toga ostaje nam sveta dužnost, da u crkvi samoj svaki put prije sv. mise pokleknemo i propisane molitve obavimo. Dužni smo to ne samo svetomu otajstvu, ne samo svetoj crkvi, majci našoj, ne samo samim sebi i spasu svomu, nego smo dužni to i puku svomu, koji se, vjerujte mi, smućuje i kvari videći, kako svećenik bez ikakve priprave i molitve k oltaru svetomu pristupa i od njega odstupa. Dajte dakle, braćo moja, da i u tom obziru dužnosti i zvanju svomu svećeničkomu zado-

voljimo: dajte da uvijek sveto oltarsko otajstvo tako sveto i ozbiljno obavljamo, da svijet naš vidi i osjeti, da nam svaka riječ i svaki čin iz srca i duše proistječe. Vi osobito, mladja braćo moja, jedina poslije Boga nada i ufanje puka našega, dajte da se od prvih vremena svećeništva svoga priviknete sveto i dostojno obavljati sveto otajstvo mise i sve ostale crkvene obrede, jer tada nije dvojiti, da će se na vama, na vašu slavu, a na korist puka našega obistiniti ona riječ Sv. pisma: „Adolescens juxta viam suam ambulans, etiam cum senuerit, non recedet ab ea." U protivnom pak slučaju vrlo se je bojati, da se na vama ne ispuni strašna, ali istinita riječ sv. Ivana Zlatoustoga: „Raro vidi sacerdotem cito poenitentem". Sjećajmo se vazda svi mi, što o tom govori isti sv. Ivan Zlatousti u trećoj knjizi o svećeništvu: „Cum videris dominum immolantem et jacentem, et sacerdotem sacrificio incumbentem ac precantem, omnesque pretiose illo sanguine rubentes, an putas, te adhuc cum hominibus et in terra esse? an non potius in coelo, translatus, omnique carnali cogitatione eliminata nudo animo menteque pura, quae in coelis sunt, circumspicis? O miraculum! O Dei benignitatem! qui cum patre sursum sedet, illa hora omnium manibus tenetur, seseque volentibus dat complectendum et accipiendum. Illud autem omnes faciunt oculis fidei. Num tibi haec contemptu digna videntur? an hujusmodi esse, ut possit quispiam adversus ea extolli? Visne et sanctimoniae illius excellentiam ex alio miraculo perspicere? Heliam mihi ob oculos depinge, immensamque circumfusam turbam et hostiam lapidibus impositam, atque omnes alios in quiete et magno silentio stantes, solum vero prophetam precantem: tum repente flammam ex coelis in sacrificium injectam. (3. lib. R. c. 18.) Admiranda haec sunt omnique stupore plena. Illinc te transfer ad ea, quae nunc peraguntur, ac non mira tantum videbis, sed omnem stuporem superantia. Stat enim sacerdos non ignem gestans, sed Spiritum sanctum, preces multo tempore fundit, non ut fax demissa coelitus apposita consumat, sed ut gratia in sacrificium delapsa per illud omnium animos inflammet et argento igne purgato splendidiores exhibeat. Hoc itaque terribilissimum mysterium quis tandem, nisi admodum insanias et mente captus sit, despicere audeat?" *

Poznato je, da je sv. Ivan ovo pisao bivši još svjetovnjakom i odvjetnikom, pisao pak svomu drugu Basiliju, sveceniku i biskupu. Smatrajmo, da sv. Ivan Zlatousti te svete i ozbiljne riječi i nama svima govori.

Drugo, što s istom pravcu kazati imam, jest: poslije sv. mise najsvetije najprece je otajstvo otajstvo sv. pokore i pričesti. U njemu se živim i istinitim načinom ponavlja na svakom pravom pokorniku otajstvo križa. U njemu Isus svetom krvlju svom pere ljage duše pokornice i ugojenju ovcu na ramenima svojima u ovčarnicu prenosi.

* Ovo i sve ostalo iz svetoga Ivana Zlatoustoga navodim po prevodu latinskom po Montfauconu, Benediktincu reda sv. Maure, neizmjerno zaslužnom za staru literaturu crkvenu. Čovjek se ne može dosta načitati sv. Ivana Zlatoustoga u prevodu, a što bi istom bilo, da ga čitati može u izvorniku.

U njemu mi svećenici po danoj nam odozgor oblasti Lazare u grobu grijeha otrule i smradne na život uskrisujemo i razmetne sinove i kćeri u naručaj vječitoga oca opet povraćamo. Koliko znanja, koliko mudrosti i opreznosti, koliko je ljubavi i požrtvovanja nužno, da to sveto otajstvo vrijedno i dostojno obavljamo! Kad mi je već pri ruci djelo sv. Ivana Zlatoustoga o svećeništvu, dopustite, braćo, da vam njegove misli u tom obziru priopćim i njegovim uzvišenim ugledom slabost svoga govora poduprem. Govori o tom sv. otac u knjizi III., glavi 5. i 6., i veli, da je svećenik moći svojom uzdignut daleko više angjela i arhangjela; jer Gospodin nije angjelima ni arhangjelima, nego svećenicima samo rekao: „Quaecunque ligaveritis in terra, erunt ligata et in coelo, et quaecunque solveritis in terra, erunt soluta et in coelo" (Mat. 18, 18.) Imaju, veli on nadalje, i oni, koji ovim svijetom vladaju, moć vezati i sapinjati, ali samo tjelesa, „hoc autem vinculum sacerdotale ipsam attingit animam, coelosque transcendit; ac quaecunque inferne sacerdotes faciunt, eadem Deus superne confirmat, servorumque sententiam ipse Dominus ratam facit". Vječiti otac sav sud vrhu živih i mrtvih povjeri sinu svomu; sin pak to isto u cijelosti svojoj povjeri svećenicima svojima. Nastavljajući pak gore spomenutu prispodobu veli: „Koliko bi se na ovom svijetu štovali i strahopočitali ljudi, kojima bi vrhovni vlasnik povjerio oblast, da od smrti i tamnice oslobadjaju odsudjenike! Koliko dakle više štovati i slušati imamo one, „qui a Deo tanto majorem potestatem accepere, quantum coelum terra pretiosius, et quanto animae corporibus!" Prispodabljajući u 6. glavi iste knjige svećenstvo staroga zakona sa svećenstvom novoga, ove vrlo znamenite riječi izučuje: „Corporis lepram purgare, immo potius nullatenus purgare, sed purgatos probare tantum Judaeorum sacerdotibus licebat; et tamen nosti, quanta tunc esset pro sacerdotali dignitate concertatio. Hi vero non lepram corporis, sed immunditiam animae, non purgatam probandi, sed prorsus purgandi potestatem acceperunt; ita ut qui ipsos contemnunt, longe sceleratiores et graviore supplicio digniores sunt ipso Dathan et sociis ejus".

Pak što mislite, braćo i prijatelji, zašto to sve navadja sv. Ivan Zlatousti? Zato, da svomu prijatelju Basiliju dokaže, da svećeničku čast ne izbjegava zato, što ne bi dovoljno cijenio moć i ugled svećenički, nego što je skroz uvjeren o svojoj nevrijednosti i nesposobnosti za toli sveto i uzvišeno zvanje. Ah braćo, ako je taj divni veleum, ako je čovjek tolike svetosti i izvrsnosti tako mislio i govorio, što ćemo mi istom polag neizmjerne slabosti i nedostatnosti svoje reći? O svetih i sretnih vremena, kad su tako mislili i govorili oni, koji su se na svećeništvo pozivali i nekim načinom silili! O svetih i sretnih vremena, kad su tako govorili ne samo svećenici duhom božjim opojeni, nego i izobraženi svjetovnjaci i odvjetnici. ko što svjetovnjak i odvjetnik tada sv. Ivan Zlatousti bijaše, kad je divne knjige o svećeništvu pisao! O narode moj, koga poslije Boga iz svega srca i iz sve duše ljubim, kad će tebi osvanuti jednom to sveto i sretno vrijeme, da će se i tvoji odlični svjetovnjaci sličnim načinom odzivati svijesti, osvjedočenju i svetoj

vjeri svojoj! O sveta majko crkva katolička, kolike si ljubavi, privrženosti i štovanja vrijedna, što si u saboru tridentinskom otajstvo sv. ispovijedi, koje je svijetu poslije otajstva sv. križa najnužnije, tako divno i valjano opravdala, obranila i osvetila proti svima onima, koji riječi Isusove: „Quaecunque ligaveritis super terram, erunt ligata etiam in coelis, et quaecunque solveritis super terram, erunt soluta etiam in coelis" — bogogrdnim načinom u puki i isprazni zvuk pretvoriti, te iz puke strasti i mržnje svećenstvo novoga zavjeta, puno milosti i istine, u sjenu svećenstva staroga zavjeta pretvoriti htjedoše! Kako se lijepo i istinito tomu sv. nauku o sakramentu sv. pokore same riječi Isusove i apostolske u svojoj istini i prvobitnoj neoskvrnjenosti svojoj odzivaju! Kako sv. Ivan Zlatousti o tom otajstvu govori, kano da je u saboru tridentinskom sjedio i na pogrde protestantske o sv. otajstvu pokore mislio! „Corporis lepram purgare, immo potius nullatenus purgare, sed purgatos probare Judaeorum sacerdotibus licebat; hi vero (sacerdotes novi foederis) non lepram corporis, sed immunditiam animae, non purgatam probandi, sed prorsus purgandi potestatem acceperunt". Što se pak nas samih tiče, braćo, molimo se dan i noć Bogu, trsimo se iz svega srca i iz sve duše, da vjerni i dostojni namjesnici tolikoga otajstva božjega postanemo. Obazirimo se osobitim načinom na mladež našu, u kojoj nada bolje budućnosti leži. Spomenimo se, da je Isus, spas naš i vječiti uzor naš, mladež osobitim načinom ljubio i nama preporučio. U sv. ispovijedi i sv. pričesti tako ljubezno, mudro i očinski postupajmo, da ta sveta otajstva mladeži cmile i vječitu želju za sobom u srcu njihovom probude i ostave. U izobraženijim narodima svagdje se prva ispovijed i prva pričest svečanijim načinom mladeži podjeljuje, tako da joj uspomena na te slavne i svete čine vječita u srcu i duši ostane. Ja sam višeput u Rimu, a jednom i u Parizu prvoj pričesti mladeži prisustvovao. Vjerujte mi, braćo, da sam svakom takvom zgodom tako ganut i ushićen bio, da sam se osjetio kano s ovoga svijeta prenesen u onaj bolji svijet, o kom Isus pri svetoj svojoj posljednjoj večeri govori, kad veli: „Amodo non bibam amplius de hoc genimine vitis, donec illud novum bibam in regno patris mei". Činilo mi se zaista, da se u raju nebeskom nalazim i skupa sa nevinom mladeži u licu i užiću božjem onaj divni i otajstveni napitak pijem, o kom Isus gore govori. Nikad mi s uma sići ne će utisak, koji sam u crkvi pariskoj takvom zgodom osjetio. Crkva što može biti ljepša i ukusnije urešena. Oltar sav u cvijetu. Mladež sa roditeljima i prijateljima u svečanom ruhu. Crkva dupkom puna. Svećenici mnogobrojni. Najstariji i najdostojniji uspe se na prodikaonicu i poče govoriti o svetom otajstvu oltarskom i o sreći i slavi onih, koji vrijedno i dostojno Isusa u dušu svoju primaju. Mogu reći, da sam se sit naplakao slušajući toga vrijednoga svećenika, komu je duša očevidno od prve njegove pričesti pa sve do tada ostala bijela kao snijeg, kao što mu je bijela bila i glava. Sto puta sam ja tada zavapio: „Ah! zašto se i kod nas prva pričest tako svečanim načinom ne dijeli? Ta i naš je svijet istom cijenom krvi Isusove otkupljen, a Isus ne samo da je danas, sutra i uvijek, nego je

svagdje jedan te isti, pun milosti, istine i ljubavi prama svakomu puku i narodu". Do nas je, braćo, da ovu pravednu želju svaki u svojoj župi uvedemo i sveto obdržavamo. Zato vas molim i u Gospodinu naredjujem, da se odsele svud po biskupiji našoj najsvečanijim, što samo u našim okolnostima biti može, načinom prva sv. pričest mladeži podjeljuje. Svrsi će, mislim, najshodnije biti, ako se u okružnim koronama posavjetujete, kada i kakvim bi se to načinom najbolje obavilo. Vaše odluke imaju se jednakosti radi amo poslati, da se u sklad dovedu i u „Glasniku" svima priopće.* Dašto pak da takova svečanost samo svoju cijenu ima, ako se prije mladež sa svom mogućom pomnjom poduči i uputi, što je sveta ispovijed i kako ju valja obavljati, da nam bude u istinu zalog milosti i novoga života; što je nadalje sveta pričest, koga u njoj primamo, i kako Bogu i spasu svomu mjesto u duši svojoj pripraviti imamo. Samo u ovom slučaju ostaje svečanost prve pričesti uspomena sveta, koja čovjeka do konca života prati i na dužnost opominje, da Bogu svomu u čistoći i neporočnosti duše svoje ima vrijedno prebivalište u sebi pripraviti.

Ja sam već prije rekao, a sad ponavljam, da je svaka knjiga sama u sebi mrtvo slovo. Valja to i o Sv. pismu i o Stopama Hristovima Tome Kempenskoga i o divnoj Filoteji najnovijega naučitelja crkvenoga, sv. Franje Saleskoga i o svima knjigama sv. otaca. Istom po ustima i riječima svećeničkima sve to životom postaje i sjemenom, koje u srcu stada našega stostruki plod donašati ima. Isto to valja i o našem obredniku. I obrednik postaje puti, životom i istinom po riječi, ljubavi i revnosti našoj. Moja mila braćo! Od neizmjerne je važnosti u svećenika dar riječi i jezika. Ništa na nama toliko pečat božanstvenoga izvora, božje slike i prilike ne nosi, koliko riječ i jezik, kojim se misao naša upućuje i u srce bližnjega našega presadjuje. Bez toga dara svećenik ne može biti pravim svećenikom. Zato je Duh sveti, da taj neprocjenivi dar u prvih, većom stranom prostih i neukih svećenika i poslanika, nadomjesti, dar jezika apostolima poklonio. Zato je pisano: „Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei. Quomodo autem audient sine praedicante?" Nikad svećenik bez dara riječi i jezika ne ispuni one svete dužnosti, koje po Titu i Timoteju svom apostol naroda svima svećenicima nalaže: „Argue, increpa, obsecra in omni patientia et doctrina". A ono, što apostol nadodaje: „Erit enim tempus, cum sanam doctrinam non recipient, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, a veritate autem auditum avertent, et ad fabulas convertentur", valja ne samo o vremenu apostolskom, nego još više o našem, i nije rečeno samo Titu, nego i svima nama. O nama apostol veli: „Verbum Christi habitat in vobis abundanter in omni sapientia" (Col. 3, 16.), o nama: „Qui bene praesunt praesbyteri, duplici honore digni habentur, maxime qui laborant in verbo et doctrina" (1. Tim. 5, 17.), o nama sv. Petar u I. svojoj poslanici (3, 15.): „Parati estote ad satisfactionem omni petenti vos rationem de ea, quae in vobis est, spe",

* Ovo pišući zamolih braću u Zagrebu, da obred, kojim se slična svečanost drugdje obavljati običava, obredniku našemu pridodadu, što je i učinjeno.

o nama sam Gospodin naš : „Qui enim fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur in regno coelorum" (Mat. 5, 19.). Ako mislimo biti, što po zvanju svojem biti moramo, „lux mundi" i „sal terrae", onda bez rječitosti ne smijemo biti, kojom se svjetlost širi, bludnje pobijaju, pokvarenosti svakovrsnoj na put staje; kojom sav obrednik naš živom istinom i pravim životom postaje. Stvar je toliko važna, da mi, braćo, ne ćete zamjeriti, ako mimo glavnoga svoga predmeta na nju se opširnije obazrem.

Vrijedno je zabilježiti, što o tom sv. Ivan Zlatousti, u toj osobito struci najnadležniji sudac, misli i govori u zlatnoj svojoj knjizi „De sacerdotio". O tom govori obilno u IV. knjizi sve do konca iste knjige u šest glava, od 3. do 9. Odmah početkom veli: Liječnicima, koji tjelesa naša vidaju, pri ruci su razna orudja, jezbine bolesnicima prikladne. Više puta narav samoga zraka bolest izvida. Kadšto i prikladan san posao liječniku olakoti. Poslije toga o duševnom liječniku t. j. o svećeniku nastavlja: „Hic vero nihil simile excogitari potest, sed una solum post operum exemplum datur machina viaque ad curationem, nempe verbi doctrina. Hoc est instrumentum, hoc esca, hoc aëris temperies optima, hoc vice medicamenti, hoc vice ignis ac vice ferri; sive urendum, sive secandum sit, illo uti necesse est; si illud nihil prosit, reliqua omnia in cassum abeunt. Hoc et jacentem animam excitamus, et tumentem compescimus, et redundantia praescindimus, et deficientia supplemus, et reliqua omnia facimus, quae ad animae conferunt incolumitatem". To zato navadjam, da se braća svećenici, osobito mladji uvjere, kolikim je darom dar jezika i kako je taj dar svećeniku od prijeke nužde i potrebe; da se uvjere, kolika bi grjehota i nemarnost bila taj božji dar u zemlju zakopati, dočim nam sve dužnosti svećeničke nalažu, da njim lihvarimo i da ga svakim mogućim načinom razvijamo i usavršujemo. Istina, tomu se hoće, da dan i noć štijemo, učimo, vježbamo se, da se kruhom Sv. pisma u znoju lica svoga hranimo i knjige poput proroka upravo gutamo; ali što ćemo? Zato smo svećenici, da neprestanim radom i znojem, da sveudiljnim požrtvovanjem svetomu stanju i zvanju svomu zadovoljimo. I onako bez neprestana rada i znoja, bez učenosti velike nikad svijeta ne nadvladasmo, nikad zloći i nestašnosti pokvarene naravi naše ne odcljesmo, nikad neumrle istine svete vjere naše proti nadutosti i ispraznosti današnje znanosti ne obranismo. Hvala Bogu, da se je i u nas o tom u novije doba ozbiljnije misliti počelo. Propovjednik, koji bi svakomu svećeniku pri ruci biti morao, glasnikom je i svjedokom, što danas u tom obziru možemo, a što ne možemo. Ima u Propovjedniku mnogo vrlo lijepih i hvale vrijednih stvari, koje dokazuju, da je narodu našemu dar jezika, hvala bogu, prirodjen. Neka mi je medjutim dozvoljeno, mladjoj braći svećenicima za ljubav, nešto opaziti. Ima u Propovjedniku i lošijih stvari, koje dokazuju, da se mi svećenici preveć povadjamo za onim prodikama, koje su koncem prošloga i početkom ovoga stoljeća u njemačkoj osobito knjizi prevladale. Te se propovijedi jedino osvrću na čisti,

kako se je govorilo, moral, bez ikakvih dogmatičkih otajstva. Ovo je načelo posve površno, neosnovano, štetno i pogibeljno. Sav kršćanski nauk o spasu ljudskom osnovan je na otajstvu sv. vjere naše. Vječiti izvor i jedini zalog spasa našega jest otajstvo križa i smrti Isusove, jest otajstvo pokore i tijela Isusova, u kom se krvlju Isusovom peremo i kruhom nebeskim na život vječni hranimo i krijepimo. Što je Isus sam u jedno spojio, toga mi ljudi nipošto razdvojiti ne smijemo. Recimo da je propovjedniku gledom na potrebоću stada svoga preporučiti poniznost i ustrpljivost. Štogod bi čovjek ili sam izmisliti ili u knjigama naći mogao o poniznosti i ustrpljivosti, malo je ili nimalo vrijedno, ako se na otajstvo svete vjere naše ne obazre, ako ne umije poniznost i ustrpljivost priljubiti otajstvu poroda i smrti Isusove. Drugo je reći: „Budite ponizni, jer se ničim ponositi ne imamo", a drugo: „Ponizni budite, jer je poniznost otajstvo spasa našega, kao što je oholost bila otajstvo propasti naše. Djetešce betlehemsko Bog je pravi i živi; njemu je vječito prestolje nebo, a zemlja podnožje nogu. Jedva su sunce, mjesec i zvijezde vrijedne biti uresom i pratnjom njegovom; a evo danas, da izvida rane grdne, koje nam oholost naša zadade, odriče se vječnosti i veličanstva svoga; evo zamjenjuje vječnu sjajnost tamnom spiljom, prestolje nebesko kolijevkom, ures rajski pelenama, a sva su mu pratnja danas pastiri i nijeme živinice. Kad se je dakle on nama za ljubav toliko ponizio, zar mi da se njemu i spasenju svojemu za ljubav ne ponizimo?" Drugo je reći: „Budite ustrpljivi, jer neustrpljivost ništa ne hasni", a drugo je posve reći: „Ustrpljivi budite i u sveti križ oči svoje uprite; kad je Isus za vas i vaše grijehe toliko pretrpio, zašto vi da neustrpljivi budete? Čovjek, kad trpi, trpi ili krivnjom svojom ili trpi nevin i nedužan. U prvom slučaju pravo je, da trpi zbog grijeha svojih, ter ima ustrpljiv biti i Isusu zahvaliti, što je svetom mukom i smrću svojom zaslužio, da isti krivac i grješnik ustrpljivo i skrušeno trpeći mukom svojom otplaćuje grijehe svoje i stare rane svoje u naslov nove slave pretvara. Ako pak čovjek nevin i nedužan trpi, onda istom nek se veseli i raduje, jer čovjek nikad nije izvrsniji, nikad Bogu miliji, nikad Isusu, uzoru i spasu svomu, sličniji, nego kad nevin ustrpljivo trpi i patnju svoju mirno Bogu kano plaću za grijehe svoje, za rod svoj i za mučitelje svoje prikazuje".

Tako je u svakoj stvari i u svakoj velikoj moralnoj istini. Pače može se u istinu reći, da nitko još do znamenite slave u rječitosti bez dubokih dogmatičkih i metafizičkih nauka dospio nije. Da se mojih klasičkih studija spomenem: ako je Ciceron neizmjerno izvrsniji od Seneke u moralnim svojim načelima, to je on stoga, što je rimski govornik duboko sve metafizičke nauke pronikao. Njegova knjiga „De officiis" najljepša je i najizvrsnija knjiga morala u starom svijetu zato, jer je ujedno njegova knjiga „De natura deorum" najljepše i najizvrsnije djelo metafizičko staroga Rima. Bez posljednjega djela nigda ne bi bilo prvoga. Ako je sv. Ivan Zlatousti najveći i najdivniji govornik kršćanski bio, zato je bio, jer je u Grčkoj sve proučio i procijenio, što je znanosti metafizičke i dijalektičke poslije Platona i Aristotela u Ateni

ostalo. Vrijedno je i to opaziti, da je sv. Ivan Zlatousti osobiti štovatelj bio sv. Pavla apostola, koji je najučeniji i najrječitiji apostol bio, u kom se je učenost i tančina grčka sa semitičkim genijem sretno u jedno spojila. Zato ga je Isus osobitim načinom odabrao i posudom izbora svoga, „vas electionis" nazvao. Njemu je upravo u navadi bilo praktične istine sa otajstvima vjere uvijek spajati i srcu slušalaca svojih preporučivati. Zato se svakomu, koji misli crkvenim govornikom postati, nigda dosta preporučiti ne može štijenje sv. Pavla apostola. U gore hvaljenoj knjizi sv. Ivan Zlatousti tri glave, 6., 7. i 8., njemu samomu posvećuje. Hvali sv. Ivan Zlatousti s punim pravom rječitost sv. Pavla apostola, premda bi, veli, taj apostol i bez rječitosti svomu zvanju zadovoljio, jer je moć imao čudesa tvoriti i na svijet djelovati; jer je tolikom milošću obilovao, da je u nebo uznesen čuo riječi otajstvene, koje se svijetu otkriti ne smiju; jer se je tolikom svetošću i izvrsnošću odlikovao, da se reći može, da je toliko smrti za Isusa i sveto zvanje podnio, koliko je dana u apostolatu proveo: ipak se, veli, taj apostol rječitošću služi tako, da mu se je Areopag u Ateni, a kuća cesarska u Rimu divila i da su ga Likaonci bogom proglasiti htjeli. Sve se to saznaje, nadodaje sv. otac, iz njegovih divnih listova, „ex epistolarum virtute, qua non iis solum, qui tunc erant, fidelibus, sed etiam iis, qui ab illo tempore in hunc usque diem fuere, et iis, qui post futuri sunt usque ad novissimum Christi adventum, profuitprofuturusque est, necjuvandi finem faciet, donec humanum genus permanserit! Quemadmodum enim ex adamante constructus, sic scripta ejus universas orbis ecclesias circummuniunt. Ipseque instar fortissimi athletae stat, etiamnum medius captivam ducens omnem cogitationem in oboedientiam Christi, et destruens omnem celsitudinem elevantem se contra cognitionem Dei (II. ad Cor. 10, 5.) Haec porro omnia operatur per admirabiles illas epistolas divina plenas sapientia, quas reliquit nobis. Neque solum ad dogmata spuria confutanda germanaque tutanda idonea sunt ejus scripta, sed etiam ad bonam vitam instituendam maximae utilitatis sunt. Horum enim subsidio hodieque ecclesiarum praefecti utentes virginem castam, quam ille Christo adoptavit, concinnant eformantque et ad spiritualem pulchritudinem deducunt (II. Cor. 11, 2.) His item irruentes in illam morbos depellunt partamque sanitatem conservant. Talia ille... nobis remedia reliquit, tanta virtute praedita, quorum experientiam habent, qui illis frequenter utuntur". Poslije ovih lijepih i istinitih riječi nije nužno, da ja slabom i nedostatnom riječju svojom braći svećenicima osobitim načinom preporučujem štijenje Djela apostolskih, koja neki petim evangjeljem Pavla apostola nazivaju, i štijenje Pavlovih svih poslanica. Divni sv. Augustin nigda ne bi bio napisao djelo klasično „De civitate Dei" iliti filozofiju povijesti rimske, kojoj se samo knjige Makabejaca i povijest općenita Bossueta prispodobiti može, da nije bio sveudiljni štilac i štovalac sv. Pavla i da nije već prije orolikim upravo duhom duboko pronikao u otajstvo sv. Trojstva i u sva otajstva milosti božje. Ja

mogu reći, da sam tako čvrsto uvjeren, da bez vrlo ozbiljnih dogmatičkih i metafizičkih studija ni govora ne može biti o izvanrednoj kakvoj rječitosti, da bih odmah, kad bih mogao imao, ne samo stolicu rječitosti crkvene, nego ujedno i stolicu Tomistike na našem sveučilištu uveo. Djela sv. Tome Akvinatskoga najizvrsnija su metafizika kršćanska, a ujedno i najoštroumnija dijalektika, što i jedno i drugo spada na bitne uvjete temeljite rječitosti. Svetomu Pavlu, sv. Augustinu i sv. Tomi ima zahvaliti Bossuet, da je bio Bossuetom, t. j. najrječitijim biskupom poslije sv. Ivana Zlatoustoga. Svetomu Pavlu, sv. Augustinu i sv. Tomi ima zahvaliti Lacordaire, da je postao Lacordairom, t. j. najučenijim, najrječitijim i najizvrsnijim svećenikom našega devetnaestoga stoljeća.

Što se vas napose, braćo, tiče, kojima će obrednik naš porabe radi u ruke dospjeti, molim vas još jednom, da prevažna ta knjiga po ljubavi, revnosti i riječi vašoj oživi i u živo orudje spasa obrati se. Nikada nijednu priliku ne propustite, da svete obrede ne popratite živom riječju i opomenom vašom. Mogu reći, da sam se više puta ražalostio, a kad je stranih prisutno bilo, i zastidio, kad sam gdješto opazio, da mladji svećenici školskoj mladeži katekizam iz knjige štiju i predavaju. Ah! mili brate moj, zar ne mora nauk, koji djeci predaješ, biti bolja polovina duše tvoje? Zar nije istina, da ono samo do srca dopire, što iz srca samoga se vadi? S kojim pravom zahtijevaš, da djeca sama svoj kršćanski nauk na pamet znadu, kad ga ti sam čestoput dosta nehajno iz mrtve knjige čitaš? Čestoput sam žalibože čuo, da se svijet sam tuži, da je vjenčajući svećenik mukom sveto otajstvo ženidbe obavio. Ah! moja braćo, otajstvo ženidbe najvažnije je otajstvo. Preporodili smo i preobrazili svu našu općinu, ako nam za rukom podje, da ljudi dobro pojme, što je sveto ženidbeno otajstvo i koje im dužnosti nalaže. U otajstvu ženidbe i obitelji domaće leži otajstvo sreće ili propasti cijele općine i cijele države, jer i općina i država iz izvora obitelji proizvire. Kakva obitelj, takva općina, takva država, takav cio narod. Kako bi se dakle toli važno otajstvo mukom obavljalo? Mi nismo dašto u stanju na piru vodu u vino pretvoriti, ko što je to Isus na piru u Kani Galileji učinio, ali smo u stanju to čudo moralnim nekim načinom potvoriti, ako riječju i opomenom našom u srcima mladenaca probudimo ozbiljnu volju i odluku, da uvijek, u svakoj zgodi i nezgodi, svoju kršćansku dužnost vrše. Mi dašto da nismo u stanju tri četiri hiljade ljudi sa malo kruha i ribe u pustinji nasititi, ko što je to Isus, spasitelj naš, učinio. To se od nas i ne zahtijeva. Ali on, koji je jednom takom prilikom povod uzeo o najsvetijem otajstvu tijela i krvi svoje govoriti, on nam nalaže, da nikada i nikada stadu svomu u pustinji života ne uskratimo hranu nebesku riječi božje. Velika će odgovornost za nas biti, ako danas sutra na sudnjem danu maleni se pred Bogom izvinjavali budu: „Gladni bijasmo i žedjasmo, ali nikoga ne bijaše, tko bi nam bio pružio napitak vode žive".

Osobitim pak načinom preporučujem braći svećenicima, da nikad

bolesnika ne provide i mrtvaca ne pokopaju bez riječi utješljive prama ožalošćenoj obitelji. Smatrajmo uvijek sebe u sličnim okolnostima kano namjesnike Isusa, pred kojega ožalošćene dolaze Marta i Mandalijena: „Gospodine, da si ti ovdje bio, ne bi umr'o brat naš Lazar". Na slična žalovanja odgovorimo i mi: „Ne žalostite se, nije pokojnik umr'o, već samo spava. Od sada sa Isusom združen moli, da obitelj osamljenu utješi i blagoslovi. Kršćaninu pravomu smrt nije smrt prava, nego početak života pravoga, a što nas od pokojnika rastavlja, samo je jedan jedini mig oka našega. Gledajmo ustrpljivošću i povjerenjem u Boga vrijedni postati, da se čim prije sa milim pokojnikom našim u Bogu sastanemo". Takve se riječi pristoje u sličnim okolnostima svećeniku, koga je Isus angjelom mira i utjehe posvetio. Dopustite, braćo, da vam i u tom obziru uzoran upravo primjer navedem. Listovi, koje je pisao sveti naš Jero, najljepši su i najdivniji listovi i stoput nadilaze ljepotu i izvrsnost toliko hvaljenih listova Plinija mladjega na cara i prijatelja svoga Trajana. U listu svom na Paulu tješi sv. Jero ovu kršćanku, što je smrću izgubila kćer Blesilu. Ne može se u toj struci listova ništa ljepšega, ništa uzoritijega ni pomisliti. Najprije hvali sv. otac mladu pokojnicu zbog velikih njezinih darova po naravi i po milosti božjoj. „Quis dabit, ovako počinje, capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrimarum, et plorabo: non ut Jeremias ait, vulneratos populi mei; nec ut Jesus miseram Jerusalem; sed plorabo sanctitatem, misericordiam, innocentiam, castitatem; plorabo omnes pariter in unius morte defecisse virtutes. Non quod lugenda sit illa, quae abiit, sed quod nobis impatientibus sit dolendum, quod talem videre desiimus. Quis enim siccis oculis recordetur, viginti annorum adolescentulam tam ardenti fide crucis levasse vexillum, ut magis amissam virginitatem, quam mariti doleret interitum? Quis sine singultibus transeat orandi instantiam, nitorem linguae, memoriae tenacitatem, acumen ingenii? Si graece loquentem audiisses, latine eam nescire putares. Si in romanum sonum lingua se verterat, nihil omnino peregrini sermo redolebat. Jam vero, quod in Origene quoque illo Graecia tota miratur, in paucis non dicam mensibus, sed diebus, ita hebraeae linguae vicerat difficultates, ut in discendis canendisque psalmis cum matre contenderet". Budući pak da ništa nije u stanju ožalošćenu dušu utješiti, kao prava i iskrena sućut, nastavlja sveti otac: „Sed quid agimus? Matris prohibituri lacrimas, ipsi plangimus. Confiteor affectus meos, totus hic liber fletibus scribitur. Flevit et Jesus Lazarum, quia amabat illum. Non est optimus consolator, quem proprii vincunt gemitus, cujus visceribus emollitis, fracta in lacrimis verba desudant. Testor, mea Paula, Jesum, quem Blaesilla nunc sequitur, testor sanctos angelos, quorum consortio fruitur, eadem me dolorum perpeti tormenta, quae patrem: patrem esse spiritu, nutricium caritate". Čovjek se ne može od milinja sa tim divnim listom rastati. Morao bih ga svega navesti, da se izvanredna njegova ljepota i rječitost očuti. Ovdje neka bude dosta još samo navesti, kako sveti Jero pod dvostrukim vidom i slave vječite i slave vremenite, koju je mlada pokojnica zaslu-

žila, tješi ucviljenu majku: „Sada pomisli, moja Paula, da ti ne govorim ja, nego sam Isus ovako: Quid ploras? non est mortua puella, sed dormit..." Samu pak pokojnicu Blesilu navadja, da ovako majci govori: „Si unquam me amasti, mater, si tua ubera suxi, si tuis instituta sum monitis, ne invideas gloriae meae, nec hoc agas, ut a nobis in perpetuum separemur. Putas, me esse solam? Habeo pro te Mariam matrem Domini. Multas hic video, quas ante nesciebam. O quanto melior est iste comitatus. Habeo Annam quondam in evangelio prophetantem, et, quo magis gaudeas, tantorum annorum labores ego in tribus mensibus consecuta sum". Toliko je pokojnica po smrti svoga muža u samoći živjela i Bogu isključivo služila. Što s. pak slave i uspomene na ovom svijetu tiče, koju izabranici božji tijem obilnije uživaju, čim manje za njom teže, zaključuje sveti otac: „Itaque dum spiritus hos artus regit, dum vitae hujus fruimur commeatu, spondeo, promitto, polliceor, illam mea lingua resonabit, illi mei dedicabuntur labores, illi meum sudabit ingenium. Nulla erit pagina, quae non Blaesillam sonet. Quocunque sermonis nostri monumenta pervenerint, illa cum meis opusculis peregrinabitur. Hanc mente mea defixam legent virgines, viduae, monachi, sacerdotes. Brevis vitae spatium aeterna memoria compensabit. Quae cum Christo vivit in coelis, in hominum quoque ore victura est. Transibit et praesens aetas, sequentur saecula post futura, quae sine amore, sine invidia judicabunt. Inter Paulae (matere) Eustochiaeque (sestre) nomen media ponetur. Nunquam in meis moritura est libris. Audiet me semper loquentem cum sorore, cum matre". Kad slične divne stvari čovjek čita, onda istom žali, što se u našim školama osim poganskih klasika i kršćanski naši klasici ne čitaju; onda istom zavidi narodu franceskomu, u kom se listovi sv. našega Jere prevadjaju u narodni jezik, da ih odlične gospodje čitati mogu. Iz takove knjige ovo navadjam. Što se pak nas samih svećenika tiče, ovo, što iz svetoga našega Jere navedoh, nek nam bude ponukom, da nijedan obred ne obavimo, a da ga lijepom riječi i svetom opomenom ne popratimo.

Ja sam malo prije rekao, što je od prilike nužno, da si dar riječi, koji nam je toliko nuždan, priskrbimo; sad pak velim: najnužniji uvjet, da si taj dar priskrbimo, jest srce ljubavlju Isusovom i ljubavlju puka svoga puno. Ovo jedno sve ostale nedostatke kadšto nadomjestiti može, ono se pak samo ničim na svijetu nadomjestiti ne da. Nikad još, nikad nije čovjek istinu uspješno preporučio i u život priveo, koju nije duboko u svom vlastitom srcu ućutio i svakom prilikom oživotvorio. Ako je sv. Pavao toli divan čovjek bio, to je poglavito onoj svetoj ljubavi zahvaliti imao, koja ga je s Isusom nerazrješivo združila i koja mu je onu divnu želju iz srca istisnula: „Cupio anathema esse pro fratribus meis". Srce, koje ljubi Isusa, najobilnija je knjiga, iz koje rječitost crpsti imamo. Imajmo takvo srce, pak nam nikad riječi manjkati ne će; nikad nijednu zgodu mimoići ne ćemo, da spasonosnom poukom i ponukom puk svoj ne okrijepimo i na borbu proti zloći ne ohrabrimo.

Još mi je samo jedno u tom obziru nadodati. Sv. Pavao apostol, kao što je poznato, bojao se je, da propovijedajući drugima sam odsudjen i odbačen ne postane. „Vereor, veli on, ne, cum aliis praedicavero, ipse reprobus efficiar". Moja braćo, kad se je u tom obziru bojao i strašio apostol narodâ, koji je milošću božjom i spasonosnim djelovanjem sve ostale apostole nadmašio; koji je toliko Gospodina ljubio, da ga ništa, ni progonstvo nikakvo, ni mač, ni križ, ni smrt, da ga nijedna moć ni ovoga ni onoga svijeta od Isusa otcijepiti nije mogla; koji je sunarodnjake svoje toliko ljubio, da bi dragovoljno za njihov spas žrtvom vječitoga prokletstva, kad bi moguće bilo, postao; kad se je, velim, apostol Pavao toliko bojao i strašio, da vršeći svećeničko i apostolsko zvanje sebe samoga ne izgubi i u propast ne strmoglavi: što ćemo mi istom polag skrajne naše slabosti, nedostatnosti, polag sto mana i pogrješaka naših reći! Što ćemo mi reći, koji se u tom obziru možebiti ničim drugim tješiti ne možemo, nego da je ljubav i dobrota božja, moć i krepost svetih otajstva neodvisno od naše slabosti i nevrijednosti učinila, da grješnik pokornik otpuštenje grijeha svojih dobiva, makar i nevrijedna usta bila, koja odrješenje navješćuju, samo ako je ispovijed iskrena i potpuna, kao što iskrena i potpuna bijaše ispovijed sina razmetnoga; samo ako je skrušenje izvrsno, kao što bijaše izvrsno skrušenje očitnika u hramu božjem; samo ako je ljubav božja dušu probila, kao što bijaše probila dušu Mandalijene pokornice, kad je suzama svojima noge Isusove prala, a kosom trla; da je presv. pričest zalog neumrloga života i baštine vječite, pa ma kakav bio svećenik, koji sv. oltarsko otajstvo dijeli, samo ako je duša čovjeka čista i neporočna, ako je vrijedno prebivalište Boga i spasitelja svoga! Ali polag svega toga, braćo, strašiti i bojati se moramo, da spas ljudski djelujući sami sebe ne izgubimo i ne upropastimo. Svećenik kano svećenik nije svoj, nego je Isusov i puka svoga. Svećenik kano svećenik ne živi sebi, nego zvanju svomu i puku svomu. Svećenik kano svećenik niti sam živi niti sam umire. „Positus hic in resurrectionem vel ruinam multorum in Israel". Svećenik je, kad u istini živi i milost božju uživa, povod životu i milosti cijelomu stadu svomu; ali ako po nesreći ne živi, mrljina je postao, koja pošast smrtnu na sve strane rasprostire. Svećenik je ili sunce, koje sja, ili rosa, koja natapa, ili žar, koji grije, ili sol, koja od trulosti čuva; ili ako to nije, onda je tmina, koja svijetlo božje gasi; onda je suša, koja sjemenu proniknuti ne da; onda je kvas, koji sve tijesto probija i kvari; onda je sol ishlapjela, koja ništa ne hasni. Sv. Ivan Zlatousti u višeput hvaljenom djelu svom, a i sveta majka crkva u redjenju samom svećenika prispodablja vojvodi, koji vojsku ili na slavu i dobit ili na poraz i propast vodi; prispodablja krmilaru, koji ladju ili u sigurnu luku ili na brodolomni greben ravna. I jedna i druga je prispodoba posve istinita s tom primjedbom, da dočim obični vojvoda poslije pobjede u mir, a krmilari poslije svladanoga mora u luku dolaze, mi svećenici u svetom zvanju sve jednako u ljutoj borbi, sve jednako u buri i medju opasnim grebenima se nalazimo. Kad je tako, braćo, onda, ako ne nama samima za ljubav, a ono

za ljubav Isusu i svetomu zvanju svomu, za ljubav časti i ugledu svećeničkoga staleža, za ljubav spasu duša nam povjerenih, budimo uzor i ogledalo živo puku našemu! Ne ima, vjerujte mi, ljepšega, časnijega, uzvišenijega i slobodnijega bića na ovom svijetu, nego što je biće pravoga svećenika po srcu Isusovu, pak makar takav svećenik na najprostijoj i najzapuštenijoj župi bio. Protivnim načinom ne ima bića hudjega i nesretnijega, ne ima bića, koje bi sa samim sobom i sviješću svojom u većem protuslovlju živjelo, većega sažaljenja vrijedno bilo, nego svećenik, koji kad se u mrežu grijeha i nevaljalštine zaplete, svakomu se na svijetu, svakoj laži, svakoj opsjeni i svakoj kukavštini klanja, jer se je odučio jedinomu onomu se klanjati, komu se je po zvanju svomu posvetio t. j. vječitoj istini i pravdi u Isusu Krstu. Sv. Ivan Zlatousti, kao što sam jur već jedan put rekao, negdje u svojim spisima veli: „Raro vidi sacerdotem cito poenitentem"; a to je posve naravno, jer svećenik, koji na čistoću duše svoje ne pazi, u neprestanom bogogrdju živi i od rana jutra tja do kasne noći Boga svoga na srdžbu i osvetu probudjuje. Svećenik takav dijeleći po obredniku svom otajstva sveta dijeli puku svomu blago života i milosti, sebi pak doslovce „thesaurizat iram in die irae", teče hudu stečevinu srdžbe na dan srdžbe. Gledajmo dakle, braćo, da po neporočnosti i nevinosti našoj protivno bude t. j. da se služeći obrednikom i dijeleći život i milost božju, i mi sami u životu i svakoj milosti i izvrsnosti krijepimo!

Svećeništvo, ako je dobro i kreposno, najveći je dar božji; ako je pak nevaljalo, najveća kazna božja, koju je običavala desnica božja na okorjeli narod žudinski tada izasuti, kad je sve ostale kazne zaman iscrpla. Budimo narodu svomu, ko što po samom imenu svomu, sacerdos, biti moramo: dar božji. Istinabog iz naroda samoga proizlazimo, zato sve mane i nedostatke naroda svoga iz krila obitelji svojih crpemo i na sebi nosimo; ali se sjetimo, da smo upravo zato svećeničko zvanje odabrali, da se općih mana i slaboća otresemo, da se u svakoj kreposti i valjanosti puku na čelo stavimo,da mu u istini svijetlo budemo i sol, koja od skvarenosti čuva. Sramota bi i ukor bio, da mi, koji smo se zavjetovali, da ćemo na čelo narodu stati i naučitelji i prosvjetitelji njegovi biti, da lošiji i slabiji od njega samoga budemo. Naš siromaški narod dosta trpi. Ja sam u duši svojoj skroz naskroz uvjeren, da će narod naš sve patnje i suprotivštine svoje sretno svladati i do svoga cilja dospjeti, samo ako mi svećenici u čestitosti i revnosti našoj živi mu zaklon i živa mu potpora budemo. Ne bude li mu toga zaklona i nasipa bilo, dvojim vele, da li će se od potopa i poplave, koja na nj navaljuje, osloboditi. Kakva je lijepa i uzvišena zadaća čuvarom, zaštitnikom, spasiteljem i posvjetiteljem biti svoga naroda u doba upravo odlučno, kad se važni odnošaji stvaraju! Još jednom dakle, braćo, dajte da obrednik, koji u ruke vaše stavljam, da po njemu svoje sveto zvanje vršite, bude ljubavi, revnosti i čestitosti vašom puku našemu izvor poboljšanja života i milosti, nama pak i svećenicima reda da bude izvor slave i preporuke pred Bogom i pred ljudima. Amen.

U Djakovu, dana 4. veljače 1878.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1878. br. 8, 10—13.)

III.

OKRUŽNICE.

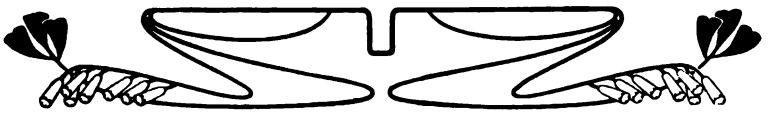

1. OKRUŽNICA OD G. 1877.

O JEDINSTVU CRKVE.

Ljubezna u Isusu braćo!

Najbitniji i najuzoritiji plod svetoga otkupljenja našega jest jedinstvo. Sav rod čovječji, krvlju jaganjca božjega otkupljen i na novi neumrli život uskrišen, postade pravo i živo udo onoga otajstvenoga tijela, komu se svetim upućenjem i požrtvovanjem svojim na čelo postavi prvorodjenik svakoga stvora Isus Krst. Sveta i neumrla ljubav, koja je otajstvo jedinstva na drvetu križa obavila i sve nas u braću svoju i sinove božje obratila, ništa drugo toliko ne želi, nego da svaki čovjek, koji na ovaj svijet dolazi, bude dionikom svetoga toga jedinstva ne samo tijelom i vanjskim načinom, nego upravo duhom i istinom, to jest ljubavlju božjom, milošću i svetim životom, priličnim životu Isusovu, koji svakomu uzor biti ima, prema komu nam je iz svih sila težiti. Divna je u tom obziru i doista vječite uspomene vrijedna molitva, kojom spasitelj naš pred samu smrt dušu svoju i najvruću želju srca svoga u krilo vječitoga oca svoga izlijeva: „Vrijeme je,' veli on od prilike, da žrtvu, koju si mi naložio, cijenu spasenja ljudskoga podnesem; vrijeme je, da se povratim u svjetlost tvoje i svoje vječite slave; daj, oče vječiti, da nijedna duša, koja u mene vjerovala bude, ne pogine; daj da svi, koji se igda krstom mojim okrstili budu, jedna budu duša medjusobno i jedno tijelo. Kao što sam ja u tebi, a ti u meni, tako neka ostanu i oni na vijeke jedno u nama. To će biti svijetu živim dokazom, da si ti mene doista na ovaj svijet poslao i da tvoja moć i slava u meni prebiva. Ja sam u njima, ti u meni zato, da budu i oni potpuno medju sobom jedno i da u tom jedinstvu i svetosti života njihova prizna svijet, da sam ja tvoj pravi poslanik i da ih ti istom ljubavlju ljubiš, kojom si mene od uvijeke ljubio" (Iv. 17.)

Ovo sveto jedinstvo ujedno je posljednji i najuzvišeniji cilj svetoga našega otkupljenja. Isus u ime svete muke i smrti svoje proriče, da će doći vrijeme, kad će jedan samo pastir na svijetu biti, a vasioni svijet jedna samo ovčarnica; pak kao što je Isus spasitelj na urečeni

dan i način uskrsnuo slavodobitnik smrti i pakla; kao što je Jerusolim u vrijeme Isusom označeno razoren i uništen, a puk žudinski po svem svijetu raspršen bio: tako će isto i to božanstveno proročanstvo jednom sigurno istinom i živim činom postati. Nebo i zemlja prolazi, a riječ božja ostaje istinom vječitom. Premda se današnjim danom sve na svijetu nekim načinom razilazi, razdvaja i rastvara, ipak se meni čini, da se svijet po svem, što u njem danas biva, i po istim bludnjama i razmiricama svojima ovoj svetoj svrsi, koju Sv. pismo označuje, sve više približuje. Ja znam iz vlastita iskustva, da ta sveta slutnja u duši i srcu najplemenitijih ljudi, vjerom, osvjedočenjem, zvanjem i položajem posve različitih, živi; da je to osobit cilj njihovih težnja i napora na ovom svijetu; da je to jedina nada i utjeha njihovih muka i patnja, kojima danas svijet toliko obiluje. Plemeniti oni muževi raznih naroda, koji se svega na svijetu odriču i u pogibelj svakovrsnu bacaju, da nepoznane još i neproučene krajeve okruga zemaljskoga otkriju i ljudskim težnjama pristupne učine, množe se danas u toliko i vlade prve ovoga svijeta javnim svojim sredstvima toliko ih podupiru, da skorim nijednoga mjesta na cijeloj ovoj zemlji ne će više nepoznana i čovječjemu duhu i pothvatu nepristupna ostati. Ti plemeniti muževi i te vlade imaju bez dvojbe razne svoje namjere; meni se pak čini, da su svi skupa orudje i težaci u rukama božje providnosti, da zemlju od staroga svoga prokletstva i neplodnosti oslobode i u živu baštinu božju i čovječju pretvore, a ujedno i put protru onomu jedinstvu, na koje smo svi na svijetu otajstvom ljubavi i krvi Isusove pozvani. Sila pare i munjine, koja toliki prevrat u vidivom svijetu učini, koja sve prostore ovoga svijeta jednim — da tako reknem — dahom i mahom proguta i ljude i ljudske pothvate s jednoga kraja svijeta na drugi u najtješnje općenje stavi, ta sila divno množi one mnogovrsne sveze i odnošaje, koji su kadri sav rod ljudski u jednu stvarnu cjelinu pretvoriti. Ali onaj, koji je umio ogromno carstvo rimsko tako udesiti i prirediti, da bude živom pripravom i pravim uvodom kršćanstvu, na kom se je sva sila njegova razbiti i rasplinuti imala; onaj, koji je u svetoj vjeri svojoj rodu ljudskomu, da neumrlo svoje opredjeljenje i vječitu baštinu svoju postigne, sveto otajstvo tako darovao, da se ujedno bez nje i njezinih neumrlih istina, bez njezinih milosti i kreposti ništa višega i ustrajnijega ni ovdje postici ne može, jer je sin božji zemlju ovu krvlju svojom orosio, posvetio i oplodio zato, da čovjeku bude sjetvom, na kojoj mu je ono sijati, okapati i obradjivati, što mu je u vrijeme žetve u vječnosti žeti i pobirati; onaj će, velim, znati i umjeti, kad vrijeme dozrije do časa, koji vječiti otac opredijeliti ima, sva ta ljudska izumijeća i iznašašća u sredstvo pretvoriti, da se najidealniji cilj čovječanstva, moralno i religiozno jedinstvo njegovo postigne i riječ vječnja o jednom pastiru i jednoj ovčarnici ispuni. Evo, mila braco u Isusu, koje misli cestoput i moju dušu probijaju, pak budući da je jedinstvo, za kojim svaka uzoriti a duša teži, plod i cilj muke i smrti Gospodinje, koja se u sveto korizmeno vrijeme slaviti i promatrati ima, dopustite, da vam i ime korizmene riječi o tom jedinstvu i dužnosti, koje nam ono nalaže, progovorim.

Pitanje je: 1. što nam to sveto jedinstvo glede nas samih u našem medjusobnom odnošaju nalaže? — 2. što nam isto jedinstvo nalaže glede puka i naroda, koji je Bog našoj skrbi povjerio? — a 3. što nam jedinstvo to nalaže glede onoga dijela naroda našega, koji s nama u crkvenom općenju ne živi? Na ova tri pitanja želim odgovoriti. Samo se pak po sebi razumije, da kao što je vječiti izvor jedinstva, o kojem govorim, živa i prava ljubav božja, tako je isto posljednji cilj i najsvetija sveza toga jedinstva i opet ljubav sveta, u kojoj se sav zakon i sva izvrsnost kršćanstva stječe; ljubav, koja nikad ne prestaje, jer dočim se vjera u vidjenje, a ufanje u uživanje pretvoriti ima, ljubav vječita ostaje; ona nas jedina ljubavi i milosti božje vrijednima na ovom svijetu čini, a ujedno ona jedina nam put krči, da se u vječnosti s ljubavlju vječitom i blaženstvom na uvijeke spojimo. Samo se dakle po sebi razumije, da tko o jedinstvu govori, poglavito o ljubavi govoriti ima.

1. Mi svećenici, ljubezna braćo, u jedinstvu božjem osobito mjesto zauzimljemo; mi smo osobita uda onoga svetoga tijela, koje sv. Pavao apostol u poslanici svojoj I. na Kor. 12, 12—14, 19—27. divnim zaisto načinom opisuje dokazujući, da se na tijelu Isusovu, kao na tijelu čovječjem, razna uda nalaze, da svako udo svoje sveto opredjeljenje ima, da je svima u suglasju djelovati i svrhe svoje posebne vršiti, da o tom zdravlje i krepost cijeloga tijela zavisi, da nijedno udo ne ima pravo drugo prezirati, da ne smije oko n. pr. reći ruci: Ja te ne trebam, a ni sama glava ne smije reći nogama: Ja bez vas mogu biti; pače uda neka čim se čine čednija i neznatnija, tijem veću njegu, pažnju i štovanje zaslužuju. Tim apostol kani, kako je znano, postići, da se Korinćani raspra svojih odreknu, da jedan drugoga ne prezire, da se ostave svojih stranačkih naziva ter da se svi bez razlike slože u Isusu i da u ljubavi i jedinstvu mirno spasenje svoje djeluju. U nama svećenicima osobitim načinom prebiva moć Isusova djelujući sveto otajstvo spasenja i jedinstva ljudskoga. Ovaj sveti odnošaj osobite nam dužnosti nalaže. Jedinstvo svetoga zvanja našega zahtijeva od svećenika, da biskupa svoga osobitim načinom ljubi i štuje i da se nikada i pod nikakvu cijenu od njega ne razvrgne. Što u crkvi božjoj u veliko biva, to se u svakoj biskupiji napose ponoviti ima. Svi biskupi, koje je Isus u apostolima svojima vlastitim duhom nadahnuo i svojom vlastitom moći na nebu i na zemlji odjenuo, imaju se u svetoj ljubavi, u štovanju, u sinovskoj odanosti i poslušnosti složiti oko onoga, komu je u Petru rečeno: „Ti si stijena i vrhu te stijene sagradit ću crkvu moju, proti kojoj ni ista vrata paklena nigdar prevladati ne će". Svećenicima je ovo sveta slika i prilika, koju valja u svakoj biskupiji oko svoga biskupa ponoviti. Kao što je negda veliki apostol narodâ dugi put u Jerusolim poduzeo, da se poglavici apostolskomu predstavi, da se s njim posavjetuje i da sveto izvanredno zvanje svoje pod osobitu njegovu zaštitu stavi; kao što se taj isti sv. apostol s vremenom u ljubavi i slavnom djelovanju svom u samom središtu svijeta ovoga tako sa sv. Petrom združio, da ga ni sama smrt od njega

razdružiti u stanju nije bila, kao što ih ni crkva božja u štovanju svom nigda razdružiti ne će: tako je svakomu svećeniku biskupa svoga rado pohadjati, rado se s njim posavjetovati, rado sve svoje zvanje, sve radosti i žalosti svoje pod zaštitu njegove moći, njegova blagoslova i odobrenja postavljati, rado se u svim zgodama i nezgodama s njim tako združivati, da ga nikakva pogibelj, nikakva napast, nikakvi povod, pa ni sama smrt od biskupa svoga razdružiti ne može. Lijep i uzorit primjer u tom daju nam danas svećenici u Njemačkoj, koji su biskupima svojima tijem privrženiji i odaniji, čim je žešće progonstvo i nevolja, koja na biskupe navaljuje. Braćo ljubezna! Svijet se i onaj, koji vjere ne ima, ovomu ustroju crkvenomu čudi i divi; on priznaje, da nigda na svijetu nije bilo stroja umnijega i krepčijega.

Njemu je čestoput taj stroj predmetom neosnovane bojazni, mržnje i progonstva; nama pak, koji božanstveni izvor toga svetoga stroja poznajemo, nama je on moć i krepost božja, kojoj nitko na svijetu odoljeti ne može; nama je on utjeha božja i nada u svim nezgodama ovoga svijeta; on nam je jamstvo, da će u njem svijet na posljetku lijek svojih zala i utočišće mira i sloge, slobode i napretka jednom naći. Bilo je vremena, kad se je taj sveti odnošaj osobitim načinom njegovati morao, tako na pr. kad je Irud na poglavicu apostolskoga navalio i u tamnicu ga strmoglavio, da ga na dan pashe nesvijesnomu puku žrtvuje. Tada je sav kršćanski svijet u svim crkvama za njega se Bogu molio i glavu crkvenu pod zaštitu božje moći i milosti stavljao, dok nije angjeo Gospodnji divnim načinom Petra iz tamnice oslobodio. Tako na pr. kad je sedamnaestim stoljećem crkva franceska, inače stolici sv. Petra najvjernija, u pogibelji bila, da se od jedinstva crkvenoga ne odvrgne, što je slavnomu Bossuetu medju divnim njegovim govorima najdivniji mu „O jedinstvu crkvenom" iz srca i duše istisnulo, u kojem se pred nebom i zemljom Bossuet zaklinje, da se stolice sv. Petra nigda odvrći ne će, i moli Boga, da mu jezik iz čeljusti prije istrgne, a ruku osuši prije, nego bi dopustio, da išto proti jedinstvu katoličkom izusti ili napiše.

Braćo moja! Nije potrebe, da vam razlažem, da ako je igda takovo vrijeme bilo, da je i današnje. Danas ako igda ima se u ime svete stvari, koju zastupamo i u ime svetoga zvanja, koje obavljamo, iz svega srca i iz sve duše i iz svih sila njegovati čuvstvo svetoga jedinstva i svijesno njegove dužnosti vršiti, jerbo nam u tom samo leži krepost i jamstvo, da ćemo poteškoće zvanja našega sretno svladati.

Svećenici braćo! Ljubite dakle biskupa vašega ljubavlju svetom, to jest ljubavlju, koja se poglavito odnaša na višu onu moć, koja u biskupu prebiva i djeluje. Stari oci sv. Ignacije i sv. Polikarpo biskupa u dijecezi kano Isusa samoga smatraju i od svećenika i puka zahtijevaju, da ga u sredini svojoj kano samoga Isusa ljube, primaju i slušaju. To je ona sveta ljubav, s kojom naš dobri i pobožni puk pri posjetu crkvenom jatomice pred biskupa svoga hrli i na koljena se baca, da sveti njegov blagoslov za se i za svoje primi. To je ona sveta ljubav, s kojom se i najotmenije obitelji, u kojima žar svete vjere još ugasnuo

nije, presretnima cijene, kad biskupa u domu svom počastiti i blagoslov njegov primiti mogu, vapijući iz svega srca ono apostolsko: „Hodie salus domui huic facta est" (Danas je spas ovoj kući ukazan). Svećenik dakako želi i vrućom molitvom sveudilj od Boga prosi milost, da bude biskup prema uzvišenomu zvanju svomu; želi, da kao što je Isus sam „splendor gloriae et figura substantiae" vječitoga oca svoga, tako da i biskup, koji Isusa u dijecezi predstavlja, bude u životu i u djelovanju svom živa slika i prilika Isusova, sjaj njegove slave i kip pravi svetoga bića njegova; ali ga ipak u ljubavi prama biskupu nikakav nedostatak, nikakva ljudska slaboća, pače ni sama nevrijednost smutiti ne može, jer on u biskupu Isusa samoga i svetu njegovu moć štuje i njoj se klanja, nedostatke pak i slaboće ljudske pred Boga i njegovo sveto milosrdje jedino iznaša, scijeneći u nježnosti duše i svijesti svoje, da je tudje grijehe i rane u svakom, osobito pak u ovom slučaju na vidik iznašati toliko, koliko samomu se Isusu rugati i sramote po Žudijama Isusu namijenjene potvarati. Prava, sveta i nježna ljubav svećenička nigda si ni sjenom takovoga grijeha dušu okaljati ne će. Ljubav, koju svećenik prama biskupu svomu gojiti i jedinstvo s njim njegovati mora, jest ljubav ustrpljiva i dobrostiva. „Caritas patiens est, benigna est". Biskup je Duhom svetim postavljen, da crkvom božjom vlada. Vladati uopće, braćo moja, jest vrlo teška stvar. Prerijetki su u svijetu pojavi: Mojsije, Solon, Numa Pompilije, a nezgoda je velika, što u naše osobito doba svaki, koji je iole u knjigu zavirio, sebe sposobnim za vladanje i stvaranje zakona scijeni. Zakoni se crpsti imaju ne iz mrtvih knjiga, nego iz živoga slova ljudske svijesti i pravih narodnih potreboća i običaja, a vladati jest: sve sile narodne prirodjenim posve načinom upotrijebiti i dizati, da se božje svrhe u narodu vrše. I jedno i drugo dar je osobitih duhom božjim opojenih ljudi. Ako je pak svako vladanje teška stvar, vladanje je duševno najteža. „Ars artium cura animarum". U svakom i najboljem i najplemenitijem vladanju ima nedostatka i slaboća. Ljubav, koju svećenik biskupu svomu duguje, zahtijeva, da se ti nedostaci i slaboće ustrpljivo podnašaju. Dobar svećenik u sličnim slučajevima Bogu zahvaljuje, da mu cijenu ljubavi žrtvom ustrpljivosti diže i obilne milosti svoje vrijednom čini. Svećenik ne može dosta u tom obziru na sebe paziti, jer se čestoput i pod plaštem same revnosti i svete neke nezadovoljnosti krije taština i oholost, koja sve bez razlike na sito i rešeto stavlja, koja ničim na svijetu zadovoljna nije, koja sve bolje zna i umije nego drugi. Taj duh kritike i pesimizma čestoput se najvoli prihvatiti srca dobrih i učenih svećenika, da im kano crv rastoči svu vrijednost života. Kolika pak u tom opasnost leži, uči nas užasni primjer, koji nam Sveto pismo pred oči stavlja. Svi znamo, što se je jednom samomu Gospodinu našemu dogodilo, kad mu je Mandalijena skupocjenim uljem noge mazati, a suzama prati i kosom trti počela. Čin taj svete i posljednje ljubavi prema Isusu činio se je Judi suvišnim i neumjesnim, jer, veli, moglo bi se to skupocjeno ulje prodati i sirotinji na uhar obratiti. Evo kako se lakomost i nesvijesna kritika pod

plaštem pobožnosti i milosrdja krije. Koliko pak pošasti u toj kritici leži, lako je odatle slutiti, što su i svi ostali apostoli uz Judu pristajati počeli, dok nije Isus blagim svojim i doista božanstvenim načinom otkrio pobožnost i cijenu božju te divne ljubavi, koja se je do konca svijeta slaviti i hvaliti imala, nadodav: „Žena je ova tijelo moje uljem na smrt, koja mi predstoji, pripravila. Mene doskora ne će na ovom svijetu biti, da mi se ljubav ukaže; a sirotinje, da joj se ljubav i milosrdje ukaže, bit će tja do konca svijeta".

Bog sačuvaj, braćo moja, da je tijem rečeno, da se ne ima biti prama biskupu posve iskrenim i otvorenim; da se ne ima u važnim i ozbiljnim stvarima čednim doduše, ali i odlučnim načinom mnijenje svoje očitovati; ali to vazda tako učiniti valja, da se ljubav nikada i ničim ne povrijedi. Veliki apostol narodâ u vrlo važnoj jednoj zgodi, kao što znate, otprto je svoje mnijenje i u samo lice poglavici apostolskomu sv. Petru očitovao; ali zato nije ona sveta potčinjenost, koja od samoga Isusa dolazi, ni u čem povrijedjena, najmanje pak povrijedjena je ona sveta i ustrajna ljubav, koja je ova dva apostola tja do smrti jednom dušom i jednim tijelom, da tako reknem, učinila. Ljubav, koju svećenik biskupu svomu u ime svetoga jedinstva ukazati ima, jest ljubav poslušna. „Qui ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus". U svakoj biskupiji crkva se božja, koju sa sinovskom odanošću slušati valja, u biskupu stječe. „Qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit" — veli Gospodin apostolima svojima. U svakoj dijecezi apostolska moć u biskupu živi i prebiva; njoj se dakle isto tako kao i samomu Isusu klanjati valja. U biskupiji biskupi su usta, po kojima sam Gospodin govori, uči i zapovieda; biskupi su vrata ona, o kojima Sv. pismo govori, po kojima svećenik jedino ulazi u posebno stanje i zvanje svoje. Inače [illegible] kradomice ulazi i Bogu se samomu protivi. U rukama biskupskima u svakoj biskupiji stoje sva beneficia crkvena. Mila moja braćo! Nemojte misliti, da je laka i ugodna stvar beneficia crkvena podieljivati. Bog je najmudriji, najsvetiji i najljubezniji. On najbolje zna, što nam prija. [illegible] po kom je za nas sina svoga žrtvovao, dokaz je, da u svemu, što na svijetu biva, njegova ljubav prama nama vlada. Pa ipak ih puno ima, koji s providnošću njegovom zadovoljni nisu. Mnogo ih ima, koji proti Bogu mrmljaju i njegovu svetu volju preziru. [illegible] da im je [illegible] život i bolest [illegible] više bi i [illegible] da im Bog takü na veću ljubav ukazuje, kad im [illegible] jer čovjek sam nikad znati ne može, što mu prija, a [illegible] što bi mu na štetu i propast bilo. Ako je tako s božjom svetom providnošću, kako bi slabi čovjek cielomu svijetu [illegible]. Kad je [illegible] jedno ne [illegible] svaki sebe najveći [illegible] nezadovoljnika [illegible] biskup [illegible] beneficia svojih [illegible]. Njegov [illegible] kad je beneficij [illegible] kriz [illegible] koja nam se u [illegible] sv. križa [illegible]. Njegov je [illegible] svojim radom, a nikoga ni najmanjega

ne zametavati. Ali mila moja braćo, ako s te strane ima svetih dužnosti, koje biskup vršiti ima, ima ih takodjer, koje svaki svećenik vršiti mora. Svaki svećenik pravo ima, da gleda udes svoj poboljšati. To je svakomu prirodjeno, a što je komu prirodjeno, to ni sveta vjera ni crkveno pravo osuditi ne mogu. Jedino je, što i zdravi razum i sveta vjera i crkveno pravo zahtijeva, da se svećenik u tom pravcu ne ima jedino ravnati obzirom na vremeniti dobitak i veći prihod, jer bi to očevidno značilo na više svoje zvanje i njegove dužnosti zaboraviti. „Habentes alimenta et quibus tegamur, his contenti simus". Hvala Bogu, ovo nikomu u dijecezi našoj ne manjka. Istina je sveta, da u tom poslu imaju daleko prevagnuti obziri duševni na slavu božju i korist duša pravovjernih smjerajući. Tu je svakomu svećeniku pred sveti križ se prostrijeti i u otajstvu njegovu tražiti ono, što mu je činiti, da svijest svoju ne okalja i Boga ne uvrijedi. Drugo načelo, koje u tom poslu slijediti valja, jest: kad smo u krilo biskupovo izlili sve brige, nužde i prošnje naše, valja mirno i spokojno sa svom čednosti i poniznosti duše svećeničke čekati uspjeh; pa ako uspjeh ne odgovori našoj želji, ne pristoji se mrmljati, ogovarati, zavidjeti i na nepravdu tužiti se.

Tko bi tako činio, nepravdu bi, na koju se tuži, na svoju dušu prenio, svadju i razdor medju braćom bez povoda proizveo i red bi sveti, koji je Isus sam osnovao, poremetio. Valja se biskupu pouzdano povjeriti i pomisliti, da je biskup ostium, pa je božja volja, da svaki svećenik ondje ostane, gdje biskup odredi. Valja se u tom obziru svećenicima sjetiti onoga, što se je jednom medju apostolima zbilo. Posvadjali se naime jednom apostoli vrhu toga, tko će njih prvi biti u kraljevstvu Isusovu. Mislili naime ljudi Duhom svetim još dovoljno neprosvijećeni, da je kraljevstvo Isusovo kraljevstvo ovoga svijeta i zahtjelo im se sjajnih u kraljevstvu tom pročelja. Lijep je zaista i divan nauk, koji tom prilikom Isus apostolima svojima, a u njima i svima nama daje. „Moji prijatelji, veli on apostolima, duh, koji sada u vama vlada, nije duh sveti, nego duh svjetski; kraljevstvo moje nije kraljevstvo ovoga svijeta, u kojem se sjajna mjesta taštini i ljudskoj oholosti dijele, nego je kraljevstvo duševno, u kojem se ljubav, poniznost, svetost i požrtvovnost vrši. U mojem će kraljevstvu onaj preda mnom i vječitim ocem mojim biti, ma gdje inače bio, najprvi i najodličniji, koji bude umio po ljubavi i poniznosti svojoj biti posljednji posvećujući sve svoje sile koristi općoj". Mila moja braćo! Mi spadamo u to kraljevstvo Isusovo, mi u tom kraljevstvu odlično mjesto zauzimamo, pak je do nas, da sebe medju braćom ne scijenimo najprvima i najvrednijima, nego da u čednosti i poniznosti pravoj sebe držimo vazda posljednjima. Tijem duhom ako opojeni budemo, prestat će glede beneficia nezadovoljstvo, neosnovano tužbovanje, ogovaranje, svadja i zavist; prestat će i ona skrajnja i doisto nedokučiva lakoumnost, s kojom gdješto svećenici i mimo i proti biskupu svomu traže zaklon u svjetskoj ruci, što je upravo toliko, koliko srebrnjacima izdavati vječitu istinu, što uvijek biva, kad nakanu gojimo cijenom vi-

šega vremenitoga probitka zamijeniti onu svetu moć, koja u biskupu prebiva i koja jednim dijelom i u samom svećeniku djeluje, tako da tijem načinom jednim te istim činom svećenik i svojim vlastitim i biskupovim izdajicom nekim načinom postaje.

Ovijem, ljubezna braćo, označih ja odnošaj svećenika prama biskupu svomu, i vjerujte mi, ovaj bih ja nauk ponovio i na samrtnoj postelji, kad bih vas oko sebe tada skupljene vidio. Rekao bih vam: „Braćo mila! Molite se Bogu, da vam vrednijega i dostojnijega biskupa od mene za buduće podijeli, jer dobar biskup, koji iskreno svoj puk ljubi i važnost svoga uzvišenoga zvanja potpuno shvaća, najveća je svakomu narodu blagodat; ali bio vam biskup kakvi mu drago, vi ga ljubite ljubavlju svetom i ustrajnom i poslušnom: nikad se ne oglušite dužnosti, koju vam jedinstvo s njim nalaže, jerbo u tom jedino leži otajstvo vaše moći, koju nad pukom vršite, izvor svete milosti, koju u zvanju vašem toliko trebate, i zalog uspjeha, za kojim svaki vas težiti ima".

Ne misli nitko, da ikoja riječ gore izušćena tugovanje znači. Ja sam evo već dvadeset i šest godina u ovim biskupijama i na nikoga se na svijetu potužiti ne mogu. Mogu reći, da su me ljudi početkom plašili iskustvom prvašnjih vremena i onim: „In propria venit et sui eum non receperunt". Ali hvala Bogu, sve se to nije obistinilo. Ja sam vazda toliko ljubavi i štovanja od braće svoje svećenika uživao, da ne mogu stoga dosta Bogu i svećenicima zahvaliti, koji su ljubavlju i dobrotom svojom učinili, da mi je jaram Gospodnji sladak, a teret njegov lak uvijek bio. Zato na tom neizrecivom daru hvala najprije Bogu, od koga sve dobro proizlazi, pak onda vama, svećenici braćo! Ja se i u buduće vašoj ljubavi, dobroti i ustrpljivosti preporučujem; a uvjereni budite, da je moja najpreča briga, da vam ljubav i dobrotu ljubavlju i dobrotom svakom prilikom odvratim. Moj odnošaj naprama vama u dvije riječi sklapam. Prva je ljubav bratinska. Kad je Gospodin udostojio mene, premda nevrijedna i nedostojna, braći na čelo postaviti i mene svoje moći i svoje ljubavi baštinikom i namjesnikom učiniti, ja ga sveudilj iz svega srca i iz sve duše molim i prosim, da mi otme iz njedara srce moje, a da mi pokloni sveto srce svoje, da braću svoju onom istom ljubavlju ljubim, kojom je on apostole i učenike svoje ljubio. To je svakidanja molitva moja i težnja moja, pak vjerujte, braćo, ne ima na ovom svijetu veće radosti za me, nego kad priliku imam ljubav prama bratu kojem ukazati i njegove radosti dionikom postati. Ja sam na ovom svijetu najviše ljubio dobru majku svoju, kojoj poslije Boga imam zahvaliti, ako je išta dobra u meni: ljubio sam pokojnoga brata svoga: ali vjerujte mi, braćo, da mi se kadgod dogodi ono, što se jednom dogodilo spasitelju našemu, da su mu naime, kad je svijet jatomice na njega navalio, doglasili, da su mu majka i braća tuj, koji s njim govoriti žele: ja bih želio s istim srcem i s istom istinom na vas gledeći odgovoriti ono, što je Gospodin odgovorio glede mnoštva: „Ovo je majka moja, ovo su braća moja". Ja ću se ovoga do ri svoje držati.

Druga riječ, kojom ja shvaćam odnošaj svoj naprama vama, braćo svećenici, jest želja živa vama svakom prilikom na usluzi biti. Jest, biskup je otac, brat i prijatelj svojih svećenika; ali je ujedno i sluga njihov. Tako je od samoga Boga i to znači samo otajstvo svetoga otkupljenja našega. Isus je Bog pravi od Boga pravoga. On je izvor vječiti svakoga života, on svjetlost od vječite svjetlosti, pa se je nama za ljubav toga svega odrekao: „non rapinam arbitratus est, se esse aequalem Deo, sed exinanivit semet ipsum", da nas ljude dionicima učini svojega svetoga bića i svoje milosti, da nam pravo na život neumrli i na baštinu vječitu povrati; on se odreče sjajnosti vječite slave svoje i postade nama za ljubav ne samo čovjekom i bratom našim, nego slugom našim, dužnikom božjim, koji sav dug čovječji na se uze i cijenom svoje svete muke i smrti nas od grijeha i smrti oslobodi. Sva sveta vjera naša sa svojom neumrlom žrtvom, koju mi svaki dan na žrtvenicima našima na spas svijeta prikazujemo, sva sveta vjera naša sa svima otajstvima svojima, koja mi na korist duševnu puka našega obavljamo, jest otajstvo božje ljubavi i božjega milosrdja, kojim on svojim svetim bićem i neizmjernom cijenom svete muke i smrti nama i puku našemu služi. Ah doisto svetu je istinu vječiti meštar naš izrekao, kad je jednom rekao: „Nijesam došao na ovaj svijet, da mi se služi, nego da ja služim". — „Propterea exaltavit illum Deus et donavit illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine ejus omne genu flectatur coelestium, terrestrium et infernorum". To je, vjerujte mi, braćo, pojam svake časti i dostojanstva u kršćanstvu. To je osobitim načinom pojam crkvene časti i dostojanstva. Sve, što po svetom redu i po višoj časti dobivamo, nije naše, nije zato nam dano, da se ponosimo i oholo više ostale braće naše uznesemo, nego je Isusovo, a Isus kad je u neumrloj ljubavi sebe i sve svoje puku poklonio, koji je svetom krvlju svojom otkupio i posvetio, poklonio je sve časti, koje dijeli, i sve biće i sav život naš puku svomu na službu. „Tko, veli on, misli biti u kraljevstvu mom prvi, nek bude posljednji". I zaisto mi, koji u crkvi božjoj na pročelju sjedimo, imamo po primjeru Isusovu svetu dužnost, po poniznosti, po ljubavi i požrtvovanju do najnižih potreboća crkvenih saći i sve svoje sile koristi puka božjega posvetiti. To je intimno značenje onoga svetoga otajstva, kojim je Isus na drvetu križa sve nas otkupio, koje se sveto otajstvo u istu svrhu u svakoj svetoj misi ponavlja. Evo odnošaja medju biskupom i svećenicima, koji kad je takav, kakav biti mora, ujedno odlučuje i odnošaj, koji medju svećenicima medjusobno opstojati mora.

Združeni i sjedinjeni ste, braćo svećenici, ne samo onim općim vezom, po kojem smo svi uda onoga svetoga tijela, komu se Isus svetom mukom i smrću svojom na čelo postavi, nego ste još vrhu toga združeni i sjedinjeni vezom jednoga ter istoga svetoga zvanja, vršeći sveto otajstvo križa na korist puka brizi vašoj povjerenoga. Ako dakle svako korporativno tijelo ima biti vezom medjusobne ljubavi u jedno spojeno; ako i odvjetnici i liječnici i činovnici imaju se u interesu svoga zvanja medjusobno ljubiti i štovati; ako se imaju medjusobno

podupirati; ako im briga ima biti svaku ljagu od zbora svoga odstraniti i za to se skrbiti, da im zvanje časno i štovano uvijek bude: koliko veća je ta dužnost za vas, koji vječitoj ljubavi Isusu za to služite, da svaki dan u ljubavi medjusobnoj rastete. Sjećate se, braćo, da je Isus jednom posve odlučno rekao: „In hoc cognoscet mundus, quia vere discipuli mei estis, si caritatem ad invicem habueritis". Znak dakle, po kojem svijet sudi, a Bog priznaje, da smo vrijedni nositi ime učenika Isusovih, jest ljubav, koju medjusobno vršimo. Zabadava, brate moj svećeniče, ti ističeš učenost i pobožnost svoju; zabadava ime svoje, koje se slavno po svijetu širi; zabadava se pozivaš na čudesa, koja tvoriš: sve je zaman, ako ne imaš prama braći svojoj ljubavi nježne, ljubavi djelotvorne, ljubavi onakve, kako je divnim načinom sv. apostol Pavao opisuje; sve je, velim, badava; ti si polag svih preimućtva svojih „aes sonans et cymbalum tinniens". Mi smo, braćo, po zvanju našem nasljednici Isusove ljubavi. Mi svaki dan ponavljamo otajstvo one svete žrtve, po kojoj Isus vječito medju nama prebiva, da darove svetoga bića i svete ljubavi svoje medju nama dijeli. Stoput bi svećenik nevrijedan bio prava, kojim Isusa za grijehe svijeta svaki dan žrtvuje, kad bi pri tom otajstvu svete božje ljubavi hladan i sebičan ostati mogao; kad mu se ne bi pri tom svetom božjem ognjištu srce i duša razgrijala na ljubav braće svoje i puka svoga. To bi očevidni znak bio ne života, nego smrti. Ljubimo se dakle i ljubite se, braćo, medjusobno; pak budući da smo slabi ljudi, budući da i pravednik sedamput na dan posrne, budući da se kadšto i nehotice medju nama ljubav ozlijedi, prva nam i najpreča briga budi, da se s bratom pomirimo i u jedinstvo se svete ljubavi s njim opet povratimo. Znate, braćo, da Bog od čovjeka, koji u svadji živi, nikakvi dar ne prima, dok se s bratom svojim ne pomiri. Mi, braćo, svaki dan imamo prikazati vječitomu ocu našemu ne kakvi takvi dar, nego dar najsvetiji i najuzoritiji, dar sina božjega, koji se svaki dan po rukama našima žrtvuje za grijehe svijeta. Mi dakle prije nego što pristupimo svetomu žrtveniku i izustimo riječi: „Introibo ad altare Dei", imamo se s bratom našim pomiriti, ako mislimo, da dar života vječnoga ne bude nam kazna smrti vječite. Mi u ispovijedaonicama našima na dužnicima božjima otajstvo svetoga križa ponavljamo i duše pokornice krvlju sina božjega od ljaga duševnih peremo zato, da se mi prvi sjetimo, da i mi dužnicima našima oprostimo, ako mislimo milosrdja božjega vrijedni biti. Nama Gospodin svaki dan, kad prije svete mise „confiteor" molimo, jedan veliki dio duga našega iz obveznice naše briše i oprašća, ali zato od nas najprvo zahtijeva, da i mi to isto učinimo glede dužnika naših.

Ljubite se dakle, braćo, uvijek i bez prestanka! Ako vam je Bog dao, da korporativno, kao na priliku u sjemeništu živite, nek sveta medjusobne ljubavi sveza, koja tijelo vaše u jedno spaja, svima očevidna bude tako, da mladež duhovna od vas se uči, kako joj valja svaki dan u ljubavi božjoj i ljubavi medjusobnoj rasti, ako misli vrsnom postati, da jednom teške i važne dužnosti svetoga zvanja svoga uspješno vrši. Ništa, vjerujte mi, nije kadro na srce i dušu mladeži blago-

tvornije djelovati nego izgled i primjer svete ljubavi, koju svijesno i revno medju sobom vršeći ujedno i prama Gospodinu svomu vršite. Živite li u većem gradu i mjestu, gdje se i redovnikâ nalazi, nemojte se uznijeti, nemojte se na malenkosti obzirati, nego kao sa svom ostalom braćom, tako i s redovnicima u ljubavi i slozi živite. Onaj je medju vama prvi i najizobraženiji, koji je najčedniji i najponizniji i koji u srcu svom najobilnije blago ljubavi božje i iskrnjega posjeduje. To od nas Bog, to i vas narod očekuje i zahtijeva.

Sveto zvanje naše sto prilika nam pruža bratsku ljubav vršiti. Korone se svake godine dvaput drže. U njima se vrlo važne stvari raspravljaju. Naša ozbiljnost, učenost, revnost, kadra je stvari u sebi važnoj još veću važnost i znamenitost priskrbiti; ali valja korone pohadjati, valja stvar vrlo ozbiljno uzeti, a ne iz ništetnih razloga i iz samoga nemara korone zapustiti. Svećenik pravi, koji sveto zvanje svoje dovoljno pojmi i po mogućnosti vrši, korone smatra kano sveta neka ognjišta, pri kojima mu se ima duša na žaru srca bratskoga razgrijati na ljubav božju, na ljubav puka i svetoga zvanja svoga i na ljubav braće svoje. U pohadjanju korona vrši dobar svećenik zapovijed starješina svojih; ali još više vrši potrebu srca svoga, da se sa braćom svojom sastane, da se s njima o važnim stvarima zvanja svoga posavjetuje, da se bratskim znanjem i iskustvom koristi, da braći svojoj nove dokaze prave bratske ljubavi ukaže i od njih primi. U župama našima slave se oproštenja i razni crkveni godovi. Evo i opet lijepe prilike, da se ljubav bratska ukaže. Pri takovoj zgodi svećenik, koji puk i braću svoju ljubi, nikad izostati ne će. Valja da susjedni svećenik riječ božju propovijeda; valja da se služba božja svečanijim načinom obavi; valja da puku, koji misli otajstvo svete pokore obaviti, više svećenika na službi stoji; svi ti i ostali razlozi, napose pak razlog bratske ljubavi pravoga svećenika silno nukaju, da takovom zgodom sebe i službu svoju bratu i puku kršćanskomu ne uskrati. Takve zgode i prilike, braćo moja, pune su radosti i utjehe za nas; to je, što, ako tako reći smijem, svetu poeziju života i zvanja našega čini. A ni one zgode rodjenoga i godovnoga dana brata i susjeda svoga ne valja zapustiti, jer su i one zgode ljubavi i privrženosti bratske, koje srcu božjemu i srcu svećeničkomu gode. I zabava je nužna i dopuštena. Isus je sam na piru bio i zabavu pirnu prvim svojim čudom posvetio. Lijepo je, Bogu i narodu milo, kad braću u ljubavi i veselju sakupljenu vidi. Dakako da zabava mora biti u poštenju i umjerenosti. Dakako da zabava svećenička mora biti takova, da bude ostalomu narodu uzor, kako se valja u čistoći, umjerenosti, uljudnosti tako zabaviti, da ne bude otale ni tijelu ni duši ni glasu ni imenu štete, nego koristi.

U svima pak sastancima našima jednoga se osobito čuvati imamo, to jest ogovaranja odsutne braće. Sramota je prava častiti braću, a ujedno na čast i poštenje odsutne braće navaljivati. Sramota je meso janjića i telića sa braćom blagovati, vino u veselju piti, a ujedno kost svoga brata, ko što pisac veli, glodati i njegovim krvopijom biti. To bi, braćo moja, pravo nebratstvo bilo, duhu svećeničkomu posve pro-

tivno. Dosta je i onako toga rugla u današnjem svijetu. Čini se, da se tijem više danas u svijetu na čast i poštenje iskrnjega navaljuje, čim je više svijet u grijeh i kal zagreznuo, ko da se vlastiti grijeh i nečistoća tudjim grijehom i nečistoćom oprati dade. Gledajmo, braćo, da barem naše svećeničke kuće i naši svećenički stolovi od slične nepodopštine prosti ostanu. Ime i poštenje odsutnoga brata budi svetinja, na koju nitko u domu i pri stolu našem navaliti ne smije. Nasljedujmo u tomu velikoga Augustina. Dom njegov bio je svakomu gostu otvoren; ali se nikad nitko nije usudio pri njegovu stolu na tudje poštenje udariti. Više njegova blagovališta čitale su se slijedeće riječi: „Quisquis amas hospes absentum rodere famam, hanc mensam noveris vetitam esse tibi". Kao što je ljubav tako moguća, da i samu smrt svlada, tako je ona i umna i dosjetljiva, da joj se nijedna prilika izmaći ne može, gdje bi moć svoju ukazala.

Ja ću samo još dvije zgode napomenuti, u kojima mislim da se prava svećenička ljubav osobitim načinom očitovati ima. U našoj biskupiji župnik i pomoćnici u jednom stanu stanuju i pri jednom te istom stolu blaguju. To je velika dobrobit, a nije posvuda tako; nije u Italiji, nije u Francuskoj, nije u Njemačkoj, nije, kao što sam i sâm opazio, ni kod braće naše Slovenaca. Stvar je od tolike važnosti, da su gdjekoji njemački biskupi u posljednjem crkvenom saboru nakanu imali neke predloge u tom obziru učiniti. Za čim drugi i izobraženiji narodi teže, to, hvala Bogu, u nas opstoji. Župnik i pomoćnik dva bića, koja je otajstvo svetoga zvanja svećeničkoga u jednu da tako reknem osobu pretvorilo, zajedno žive i posluju. Otale velike koristi i za jednoga i drugoga proistječu. Župniku je pomoćnik štap i potpora; on ga ima u svim težim poslovima dragovoljno zamijeniti; on ima veći dio tereta, koji briga duševna nalaže, sa nemoćnih ledja župnikovih na svoja ledja naprtiti, starijemu svećeniku priliku dati, da se odmori i zaštedi. Župniku u drugovanju sa mladjim bratom ima oživjeti slatka uspomena vlastite mladosti svoje. Pomoćnik u starijem bratu svom ima oca, savjetnika i učitelja, koji sve blago obilnoga iskustva svoga mladjemu bratu rado priopćuje, tako da je pomoćniku razgovor i život župnikov živa knjiga, iz koje se uči ars artium, briga za duše krvlju sina božjega otkupljene. Jedan su drugomu sveudiljni izvor utjehe i veselja. Blago stanje i blagi odnošaj! Ali samo tada, ako je pravom božjom ljubavlju oduševljen. Čestoput medjutim po našoj slabosti i nedostatku našem biva, da se ono, što je Bog i narav sama opredijelila na korist i utjehu, izvrgne na štetu i žalost našu. Stoga mi dopustite, braćo ljubezna, da vas po dužnosti svojoj i jedne i druge u ime one ljubavi, kojom smo se Isusu i njegovoj svetoj službi zavjerili, na neka opomenem. Što se vas mladjih svećenika tiče, vi ste, braćo, pred Bogom i svijetom nada bolje budućnosti u dijecezama našima, vi po naravnom zakonu razvitka i napretka ljudskoga imate biti učeniji, izvrsniji, izobraženiji i revniji od nas starijih svećenika. U zao čas, ako bi se taj naravni zakon izvrgnuo u dijecezama ovima, u kojima mnogobrojne, hvala Bogu, živu uspomene na svete i izvrsne svećenike,

koji su znali i umjeli ne samo znojem, nego i krvlju svojom natopiti njivu Gospodnju i nju pred sudom božjim u svetu i bogomilu baštinu pretvoriti. Ta sveta uspomena od vas zahtijeva, da se trsite učenim, izobraženim, revnim i neporočnim svećenikom biti po srcu i želji Spasovoj. Moja braćo! Današnjega vremena mnogo se od svećenika zahtijeva. I kod nas žalibože počinje se širiti neka vrsta znanja, koje se svetomu evangjelju protivi; mi svećenici odvjetnici smo neumrlih božjih istina, pak se hoće izvanredna znanja i umjenja, da sili protivničkoj odolimo. Sveta crkva u vas nadu svoju postavlja. Čovjek mlad rado se zabavlja, pače rado se u zabavama gubi i darove uma i srca često zaman rasipa. Pazite na sebe! Ne dajte se tom strujom zavesti! Sav svećenički život ima biti posvećen molitvi, promatranju i učenju. Knjiga sveta nikad se ne ima izgubiti iz ruku naših. Znanje i umjenje ima biti kruh svakidanji, kojim se hranimo. Vrijeme je skupocjena stvar; izgubljeno jednom vrijeme nikad se više nadoknaditi ne može. Mladost je za nauk i život najvažnija. Mnogi stariji svećenici zaman žale za izgubljenom mladosti i vremenom u tutanj probavljenim. Na vama je, mladja moja braćo, da se danas sutra zaman ne kajete. Napose pak u kućama župničkima budite čedni, ponizni i miroljubivi. Ne vrijedjajte nikada nikoga; radje podnesite ma što na svijetu, nego da ikad ljubav oskvrnite naprama župniku. Bog će vam obilno naplatiti, što njemu i njegovoj svetoj ljubavi za ljubav pretrpjeli budete. Vjerujte mi, moja braćo, velika je moć u ljubavi, njoj na dugo nitko odoljeti ne može. Budete li stalni u ljubavi, koja se rado žrtvuje, rado sve podnaša, koja se svemu nada, a nikad ne zdvaja, koja ne misli ništa zla i t. d., doživjet ćete svagdje ono, što je doživio apostol ljubavi, da je naime pri svetoj večeri s glavom na srcu Isusovom počivao. Ljubav prava, čistoća života, revnost u poslovanju, ljubav ka knjizi i nauci otvorit će vam prije ili poslije srce brata starijega, da na njem otpočinete i sebe na svaki novi rad u Gospodinu okrijepite. Toliko mladjim svećenicima.

Što se pak vas župnika i starijih svećenika tiče, vama ja ponavljam: ljubavi i dobroti nitko na svijetu odoljeti ne može, osobito pak mladost ne, koja se toli lako za ljubavlju i dobrotom povlači. Ustrpljivi budimo, jerbo nam sveta ljubav, koju jedan prama drugomu gojiti imamo, nalaže: „Alter alterius onera portate“. Nada sve pak budi nam kuća uredna, čista i neporočna. Ne dopustimo, da nam u kućama istom tkogod vlada ili mladost vrijedja i zavadja. Zrak, u kom mladji svećenik u kućama našima živi, nek bude pun onoga svetoga mirisa, kojim po nauku apostolskom krepost i izvrsnost naša odisati mora. Mladji je brat neiskusan i zavedljiv. Kuća župnikova nek mu bude u malenom ono, što mu je bila sjemenišna kuća; nek mu bude drugo ponovljeno sjemenište, u kom neki sveti zapt vlada; kuća župnička nek bude neka vrsta crkve, u kojoj se u svoje vrijeme Bog moli, u kojoj se sveta promatranja čine, u kojoj se sve ono u kratko obavlja, što se svetim evangjeljem pripovijeda. Ako je iole moguće, župniku i kapelanu nek je molitva općenita. Život župnikov nek bude mladjemu

bratu živa knjiga, iz koje se uči prava ljubav božja i iskrnja. Ima krepost, dobrota i ljubav privlačivu silu svoju, u njoj milost božja živi, pak joj mladji brat na dugo odoljeti ne će. To slijedimo, pak će, uvjeren sam, mnoge tužbe i zavade prestati, a u kuće župske povratiti se ljubav bratska, gdje joj i jest naravni Bogom opredijeljeni stan.

Druga vrsta ljubavi bratske, koju osobitim načinom preporučam, jest ljubav prama oboljelu bratu. Možda bi u tom obziru u svakom kotaru osobiti propisi bili nužni, ali nikakvi propisi na svijetu ne mogu nadomjestiti prave bratske ljubavi, koja sve zna, sve dočuje, sve može i umije. Moja braćo! Ako išto na svijetu srce naše ganuti i ljubav našu izazvati može, to sigurno brat bolesnik. U njem, vjerujte mi, osobitim načinom Isus sam prebiva i darove ljubavi naše prima. Što smo bratu učinili, samom smo Isusu učinili. On će nam ljubav nagraditi. Kako dakle začujemo, da je brat obolio, odmah k njemu pohrlimo, odmah ostalu susjednu braću o tom ubavijestimo, odmah naredbu učinimo, da svaki dan poredice drugi brat bolesnika pohodi tako, da nijedan dan nije, gdje bi brat bolesnik bez svećeničkoga posjeta i utjehe bio. Siromah svećenik, koji je čestoput sav svoj vijek u službi božjoj probavio, koji je tolikim bolesnicima utjeha i pomoć bio, čestoput on sam, kad pod stare svoje dane u bolest padne, osamljen bez ikoga svoga leži, lišen one utjehe, za kojom svaka duša na smrtnoj postelji toliko teži. Gledajte, braćo, da to vaša bratska ljubav ne dopusti. Ne ima na svijetu ljubavi ljepše i dragocjenije, nego koju bratu bolesniku ukazujemo. Brinimo se za brata bolesnika, da mu ništa na tijelu, napose pak da mu ništa na duši ne manjka; da u svoje vrijeme sveta otajstva primi i onom se popudbinom okrijepi, koja nam je nužna, da u vječnost koračimo i pred suca vječitoga stupimo. Nikada bratu umrlomu posljednju počast ne uskratimo. Ljubavi svete sveza smrću se ne prekida. Za dušu njegovu vazda se Bogu molimo! Povjeri li pak pouzdanje bratsko našoj brizi baštinu svoju ili ma što drugo, to obavimo svijesno i brzo, da svatko opazi, da, što činimo, ne činimo iz sebičnosti ikakve, nego iz prave bratske ljubavi. Stvar ova sama po sebi dosta jasno govori; meni je samo opaziti, da tko želi, da u posljednjem času bez utjehe i okrepe božje ne ostane, taj gledaj, da bratu bolesniku i nemoćniku u pomoći bude. Ljubav bolesnika najmožnije izaziva ljubav božju, da nas u posljednjem času ne ostavi i da nam neprocjenivi dar sretne i blažene smrti daruje.

Ovo je odnošaj, u kojem medjusobno živjeti imamo. Bude li taj odnošaj, kakav po zapovijedi Isusovoj biti mora, onda će i onaj, koji nas s pukom našim spaja, onakav biti, kako ga Bog zahtijeva.

2. Sveza, koja nas sa dobrim pukom našim u jedno tijelo spaja, osobite je naravi i osobite nam dužnosti nalaže. Svakoga župnika, koga je biskup redovitim načinom na župu poslao, Isus je sam svetom nerazrješivom svezom sa pukom spojio, onom istom svezom, kojom eko srce njegovo sa cijelom crkvom božjom spojeno. U svećen u svakoj župi sa svetim bićem svojim, sa mukom i milošću svojom živi i djeluje. Braćo moja

svećenici! Po svetom redu i odnošaju našem napram puku svom nismo svoji, nego smo Isusovi, a budući da je Isus u neizmjernoj dobroti svojoj sebe samoga i sve darove svoje svetom baštinom puka svoga učinio, nas pak svećenike po svetom redu i poslanju nasljednicima svoje moći i namjesnicima svoje ljubavi postavio: nismo svoji, nego smo sa svima darovima svojima, sa zdravljem i životom svojim, sa učenošću i pobožnošću svojom, sa vrhunaravnom moću i krepošću svojom, vlastitost puka. Kao što je Isus na drvetu križa svetom žrtvom cijeloga svijeta postao, tako smo mi svaki u župi svojoj neprestana žrtva svete ljubavi, koja nas s pukom našim spaja. I zaisto, braćo moja, ako mi, premda nevrijedni i nedostojni, svaki dan u svetoj misi otajstvo svetoga križa ponavljamo, biva to stoga, što dobri Isus želi živim i istinitim načinom pod prilikom kruha i vina u sredini puka našega na uvijek biti, da mu bude zalogom neumrloga života, da mu povodom bude, da Bog u njemu, on pak u Bogu živi, da bude puku svomu u svom svetom tijelu i krvi mana, to jest piće i hrana nebeska na život vječni, da mu bude vječitim izvorom utjehe, dočim od oltara govori puku: „Dodjite k meni svi, koji težačite i preterećeni jeste, i ja ću vas okrijepiti"; da sve nužde i potreboće, sve prošnje i molitve puka on u svoje ruke primi i vječitomu ocu svomu podastre. Ako mi svećenici u ispovijedaonicama našima ponavljamo otajstvo svetoga križa, to biva opet puku našemu za volju, koji Isus sam svetom krvlju svojom pere od ljaga grješnih; biva to zato, da se u svakoj župi pravim i istinitim načinom ponavlja ona božanstvena priča, po kojoj otac obiteljski dragovoljno u naručaj svoj prima i cjelovom očinskim u sva svoja stara prava povraća sina rasipnoga i razbludnoga, odmah kako se je pokajao, odmah kako se je ponizio i rekao: „Nisam više vrijedan sinom biti oca svoga, nego ću biti zadovoljan, ako me posljednjim svojim slugom u kući domaćoj učini". Ako se svake nedjelje i svetkovine riječ božja propovijeda i otajstvo svetoga evangjelja tumači, biva to i opet puku našemu za ljubav, da mu nikada ne manjka one hrane božje, bez koje isto tako duša čovječja ne može biti, kao tijelo čovječje bez kruha svakidanjega. Riječ u jednu: sve, što mi u župama našima kano svećenici činimo, činimo u ime ljubavi i milosti Isusove, koja u istini u puku našem prebiva i nas same orudjem svojim živim i sveudiljnom svojom žrtvom u ime spasenja puka našega čini. Crkva je dakle kuća božja i kuća puka našega; mi sami sluge božji i sluge u Isusu puka našega. Isti dom naš uvijek ima biti otprto u svoj prijaznosti i umiljatosti utočišće puku našemu u potrebama njegovima. Griješi dakle svećenik vrlo proti svetomu zvanju svomu, kad puk svoj, koji se njemu u nuždama svojima utječe, neprijazno i odurno prima. Puk u svoje i k svomu dolazi. Ima neustrpljivih svećenika, kojima puk nikad dobro došao nije. Dodje li u jutro: Zašto si mi tako rano došao? Dodje li o podne: Zar mi mirno ni blagovati ne daš? Dodje li pred večer: Kud ću u noć, da s tebe glavu izgubim? Siromašni puk nikada dobro došao nije, uvijek kriv i opet kriv. Ah braćo moja! Ne varajmo se, nije to duh Isusov. Ja ne nalazim nigdje u sv. evangjelju, da bi Isus neprijazno i odurno puk primao; a na si-

rotinju je uvijek osobitim načinom pazio. Njoj za ljubav odrekao se vječitoga bogatstva svoga i odjenuo se skrajnim siromaštvom, „exinanivit semet ipsum formam servi accipiens". S kolikom ustrpljivošću i blagošću prima i podučava, premda umoran, premda gladan i žedan, ženu grješnicu, ženu Samaritanku kod zdenca Jakovljeva! A koliko je njegovo milosrdje prama svijetu, koji ga na hiljade u pustinju slijedjaše, da se svetih njegovih usta i svetoga nauka njegova nauživa! Njemu za ljubav čudo je učinio, kruh i ribe uzmnožio, da ga nahrani i okrijepi. A cijelo vrijeme svete muke i smrti svoje što drugo čini, nego s onom svetom blagošću, s kojom se ovca na žrtvenik voditi daje, on sebe samoga daje i žrtvuje za nas, koji smo po grijehu njegove neprijaznosti i odurnosti vrijedni bili? Ah braćo! Po svetom tom primjeru prijazno, ljubezno i umiljato primajmo svakom prilikom puk naš! „Illi nos semper debitores sumus!" Njegovi smo mi vazda dužnici i sluge. Hvalimo Bogu, da se sa svim pouzdanjem na nas u nuždi i potrebaćama svojima obraća. Gledajmo samo, da vazda pouzdanja toga vrijedni i dostojni budemo. Njegovo povjerenje u nas, to je ona sveta njiva, na kojoj mi dan i noć u znoju lica svoga sijati i raditi imamo, a da u vječnosti u ime božje obilno žanjemo.

Nekojim je svećenicima naš puk odveć prost i surov, odveć neskladan i nezgrapan. Ah moja braćo! Ako je tako, tko je tomu kriv? Što je do sad i zbilja učinjeno, da nam puk kroći i ugladjeniji bude? Mi smo svi nezrelo grožđje jeli, pak se čudom čudimo, da su nam zubi utrnuli i otupili. Pak zar nije do nas, koji smo ugladjeniji i izobraženiji, da ga blagim i umiljatim načinom našim popravimo i izgladimo? Zar nije upravo do one svete božanstvene vjere, koju mi propovijedamo, koja je kadra iz kamena istesati sinove Izraela, koja čovjeka, kad se dostojnim načinom za njom ponese, u pravoga angjela pretvori, kojoj je upravo zadaća, da staroga Adama u nama umori, a novoga po slici i prilici Isusovoj uskrisi — zar nije do nje, da na srce i dušu puka našega djeluje, da bude blaži, ugladjeniji i dobrostivniji? Jest i stoput jest, ali mi imamo biti fideles dispensatores, vjerni namjesnici božji; mi imamo biti sal terrae et lux mundi (svijetlo božje i sol zemlje), da mu um i pamet prosvijetimo, da mu srce od svake skvarenosti i opakosti sačuvamo. Mi mu našim blagim, umiljatim i revnim službovanjem duh naš, duh Isusov u dušu uliti i u nov ga stvor pretvoriti imamo. Dosta je siromaškomu puku našemu nuždâ i nevoljâ. On se potuca čestoput od nemila do nedraga. Ne mari i ne haje se za njega čestoput do jedine zgode, kad valja od njegä silom ili milom nešto oduzeti. Dajmo mi svećenici, da mu kuća božja i kuća župnička bude neko pristanište, da se u njem od vjetra i nepogode barem za koji čas sahrani. Dajmo, da bar u nas pouzdanje ima i da zna, da će u nama uvijek pravoga oca, prijatelja i savjetnika naći. Dajte, da mu mi barem u toliko teret olakšamo, da se kod nas do volje natužiti i izjadati može. Nikakva surovost ne može svećenika od svete dužnosti, priiaznosti i ljubežljivosti prama puku svomu odriješiti. Narod žudinski iako tvrdokoran i neharan, pak nigdje ne čitamo u Svetom

pismu, da bi Gospodin naš prema njemu neprijazan bio, izuzevši dva slučaja, i to prvo proti licumjerc ma, koji su pod plaštem kreposti i pobožnosti svijet varali i zavadjali, a drugo proti bogogrdnicima, koji su crkvu božju u sajam i spilju lupeža pretvarali. Puk žudinski njega, najvećega svoga dobročinitelja i vječitu slavu svoju, poslije kratkotrajnoga hosana na smrt odsudi vapijući: „Propni, propni!" A on vrhu Jerusolima i naroda svoga gorke suze prolijeva i žali, što se volji božjoj opire i što božju osvetu na se izaziva, dočim bi mogao pod okriljem Boga i spasa svoga mirovati, kao što pilići miruju pod okriljem majke svoje. Žudije u bjesnilu svome vapiju: „Krv njegova vrhu nas i djece naše"; izazivaju osvetu božju, koja se i dan danas na njima vrši. A Isus sa drveta križa: ‚Oče nebeski! Sva osveta tvoja nek se danas na meni vrši, i kad si odlučio, da muka i smrt moja bude cijena otkupljenja ljudskoga i izvor života vječnoga, daj, da sav svijet dionikom postane plodova otajstva, koje se danas na meni obavlja. Smiluj se, ah smiluj se i narodu momu; istina je, da najveće zločinstvo čini, ali je ipak moj, mio i drag srcu momu. Orudje je neizmjernoga mi osrdja tvoga. Prosti mu, Bože, i smiluj mu se, jer ne zna, što čini". Evo sveti primjer, ko i slijediti imamo. Istim duhom opojena vidimo velikoga apostola narodâ. Premda je on po osobitom zvanju i djelovanju svom otudjio se nekim načinom narodu svomu, ipak ga ljubi s onom svetom gorljivošću, koja se pristoji njegovu veliku srcu. Svi se dobro sjećamo one divne njegove žaobe, kojom pred svim svijetom ispovijeda, da je on član naroda, koji sav svijet prezire, a Bog pravednim bičem svojim progoni: „Izraelci su, i ja sam; sjeme su Abrahamovo, i ja sam; baštinici su obećanja božjih, i ja sam. Ja sam udo tijela njihova i krv sam od krvi njihove. Sagriješili su, oglušili se na glas proroka svojih, umorili su Boga i spasa svoga, krivci su prokletstva i osvete božje, ali su ipak moji; moje se srce od njih nikad otcijepiti ne će; pače želio bih ja željno njih sobom zamijeniti i po primjeru Boga i meštra svoga vlastitom žrtvom njih od prokletstva božjega otkupiti (Cuperem ego anathema esse pro fratribus meis)." Evo prave ljubavi svećeničke, koja se ničim na svijetu smesti i smutiti ne da, pače koja u nesreći i nezgodi naroda svoga sveudilj raste, dok se do one žestine i izvrsnosti ne dovine, koju je Isus u božanstvenom srcu svom prama svima nama gojio. Ovo samo primjera radi navedoh.

Puk nam je pak naš, vjeru te, braćo, blag, dobar i svakomu, koji mu igda ljubav ukaže, osobito pak svomu svećeniku posve privržen i haran. Da ga vašoj ljubavi i dobroti preporučim, dopustite, da nešto iz vlastitoga svoga iskustva navedem. Biva kadšto, da se župnik ogriješi, da se s pukom svojim zavadi i da u ružne i teške nezgode padne. U svijetu i medju ljudima to biva i ne ima zamjerke, samo ako se pokajemo i obratimo i angjelima božjima ono veselje prouzročimo, koje vrhu grješnika pokornika uvijek osjećaju; ali što dobri puk naš u podobnim slučajevima, kad dočuje, da se strogo proti njegovu župniku postupati kani? Evo ga k starješini svomu, mislio bi čovjek, da se potuži, da župnika svoga osvadi; ali ne, braćo moja, ne, takvo ponašanje

ne podnaša plemenita i dobra duša njegova. Evo ga, ne da vapi: Propni, propni! — nego evo ga, da sa svim žarom predobroga srca svoga zamoli starješinu, da župniku svomu oprosti: „Ne otimajte nam ga, ne sramotite nam ga; zgriješio je, istina, ali smo svi grješnici, pak nam Bog oprašta; zgriješio je, ali je ipak dobar, nama je toliko ljubavi ukazao, da mu rado svaku uvredu opraštamo. Ako je kazniti, molimo, nas kaznite, a pastiru našemu oprostite". Ah braćo moja mila, vjerujte mi, da sam ja pri takvim prizorima opetovano pred Bogom i spasom svojim od radosti kano malo dijete zaplakao i iz svega srca zavapio: „O Bože dobri, Bože neumrli! Kako je dobar i plemenit narod, ko i si mi povjerio! Daj mi milost, da budemo svi svećenici prema dobroti i vrijednosti njegovoj. Svećenici dobri najveći su dar i blagodat puku kršćanskomu; oni su upravo ono, što se o Isusu veli, resurrectio multorum in Israel. Bože sveti, koji si srcem toli plemenitim nadario puk naš, izvadi mu ti iz svetoga otajstva srca svoga svećenike vrijedne i dostojne zvanja svoga, vrijedne i dostojne svetih namjera tvojih, vrijedne i dostojne plemenite duše naroda našega, koju si nama svećenicima najviše na dušu i srce stavio, da je njegujemo te vrijednu i dostojnu učinimo tvoga blagoslova na ovom svijetu, a svete one baštine, koju si nam križem svojim zaslužio, na onom svijetu". Dobar nam je puk naš, braćo, i predobar; vrijedan je i prevrijedan ljubavi i skrbi naše. Ja ga ljubim, braćo, i želim u toj ljubavi svaki dan napredovati; ja volim više njegovu prostotu i neugladjenost, pod kojom se dobra i plemenita duša njegova očituje, nego tudju ugladjenost i umjetnost, pod kojom se višeput šegavost i zasjeda sakriva. Meni je iskreno ispovjediti, da sam najugodnije čase svoga života probavio ne u odličnim gradovima i u visokim društvima, nego prilikom kanoničkih posjeta u sredini prostoga svoga puka i naroda, nasladjujući se njegovom iskrenosti, dobrotom i prostodušnosti.

Ljubimo dakle, braćo, ljubimo puk svoj, koji je Bog skrbi našoj povjerio! Ljubimo dobre i poštene dobrote i poštenja radi! Oni su utjeha i kruna naša. Oni su pomoćnici i nekim načinom susvećenici naši. Oni svojim svetim primjerom i svjetom svojim potvrdjuju riječi života vječnoga, koje mi propovijedamo. Gledajmo, da se u svakoj župi našoj stvori lijepa kita dobrih i uzornih ljudi, koji bi životom i ponašanjem svojim kvasom evangjeoskim postali, da cijelu masu probiju i duhom svetim opoje. Ljubimo podvostručenom ljubavlju i grješnike i nemoćnike! Oni najviše našu ljubav i gorljivost trebaju. Grješnici su po Isusu pravi bolesnici, koji liječnika više trebaju nego zdravi. Kako pak valja s nemoćnicima postupati, pokazao nam je dobri pastir, koji devedeset i devet dobrih ostavlja i izgubljenu ovcu traži, i kad sama u stanju nije povratiti se u ovčarnicu, on je na svoja ramena meće i u ovčarnicu nosi. Trsimo se puku našemu dokazati, da je grijeh jedini uzrok ne samo naše nesreće i nemira duševnoga, nego i svake nesreće i nezgode vremenite i tjelesne. Ovo korizmeno vrijeme upravo je za to prikladno, da užasne posljedice grijeha puku našemu živo predočimo, pokazujući na križ i tumačeći otajstva svete muke i smrti Gospodnje.

Brinimo se, braćo, dan i noć o tom nastojmo, da obiteljski život u puku našem bude pristojan i po onoj svetoj i neumrloj knjizi udešen, koja propisuje: „Viri, diligite uxores vestras, sicut Christus dilexit ecclesiam suam". Obitelj je neizmjerno važna stvar; obitelj je u bitnosti narod i država. Kakva obitelj, takav je narod i cijelo društvo. Pred svetim evangjeljem obitelj je sveto ognjište, na kom se srce cijeloga doma razgrijati i očvrstiti ima na slogu i ljubav, na urednost i radinost, na čast i poštenje, na vjernost, pobožnost, postojanost, ustrpljivost i sve one ostale kreposti, u kojima i skromna i javna sreća naroda sastoji. Majka ima biti u domu srce obitelji, svećenica i gojiteljica svetih i nježnih čuvstva; ona je živa žrtva ustrpljivosti, podnošljivosti i ljubavi za sve svoje, osobito pak za djecu i porod svoj. Otac je pravi hranitelj i branitelj kuće i obitelji svoje. Ocu je biti živom i istinitom providnosti kuće svoje. On je živi primjer svake dobrote i kreposti, umjerenosti, čistoće i radinosti; u životu svom svima svojima knjiga živa mudrosti, dobrote i poštenja. Njemu je skrbiti za baštinu koliko vremenitu, toliko još stoput više za baštinu onu svetu poštenja i časti, o kojoj Sveto pismo lijepo veli, da je ni molj razgristi ni tat ukrasti ne može. Djeca u obitelji pravi su božji blagoslov, sveza svete ljubavi obiteljske, nosioci koli imena toli časti i poštenja obiteljskoga, baštinici predavanja skrbi i napretka obiteljskoga. Ona su na ovom umrlom svijetu ocu i majci neka vrsta neumrlosti, za kojom naravnim nagonom toliko težimo; ona su zalog one vječitosti, kojom svaki narod želi dospjeti do konca vremena. Iz lijepe te i divne košnice, koju kršćanskom obitelju zovemo, prenašaju se naravnim načinom rojevi u narod i društvo, pak ako je matica dobra i zdrava, tada su rojevi, koji se iz nje roje, krepki i snažni, u svakom poduzeću uspješni i sretni.

Ljubimo i brinimo se za mladež i školu! U mladeži i školi leži, kao što svi znamo, otajstvo budućnosti naše. Tkogod je igda narod svoj oplemeniti i preobraziti htio, brinuo se osobitim načinom za odgoj mladeži. Isus je osobitom ljubavlju mladež ljubio, a mladež je s osobitom žestinom k njemu hrlila. Brinimo se osobito za školu, koja očevidno od nekoga vremena nazaduje. Čim ja više o školi mislim, tim se više uvjeravam, da je nepromišljeno bilo razriješiti onu svezu moralnu, koja je kod nas školu sa crkvom tako spajala, da ni u jedno državno pravo nimalo dirala nije. Da se je u nas više pazilo na živu knjigu svijesti i pravih potreboća narodnih nego li na mrtve i čestoput štetne teorije, sigurno se to ne bi učinilo. Posljedice toga, bojim se, bit će štetnije nego sam i sâm početkom mislio. Na svaki pak način ovo povodom nam biti ima, da svoju skrb i za pravi napredak škole i mladeži podvostručimo, da na sve, što u školi biva, oštrim okom pazimo i da ne dopustimo, da crkveno starješinstvo neke krupne nepodopštine sazna prije iz novina nego od svećenikâ, kojima nadleži crkvenu oblast u sličnim slučajevima obavijestiti.

Ljubimo, braćo, osobito sirotinju! Nju nam osobitim načinom na dušu stavlja onaj, koji je svima nama za ljubav sirotom postao, od

tudje milostinje na ovom svijetu živio, a na posljetku nigdje nije mjesta našao, da trudnu glavu svoju odmori. Skrbiti se za sirotinju i njoj u pomoć priteći znači Bogu sličnim biti, koji se zove i svemogući i sveznajući i najpravedniji i najsvetiji, ali se najvoli zvati najmilosrdniji, jerbo milosti i milosrdju njegovu ni kraja ni konca ne ima i jerbo srcu njegovu najviše godi blagodati svoje ljubavi i milosti svijetu dijeliti.

Skrbimo se za bolesnike i umirajuće! To je najteži, ali i najljepši i najzaslužniji dio dužnosti naše. To je osobito preimućtvo zvanja našega, da bolesniku i izdišućemu budemo angjeli i poslanici božji, da ga tješimo, hrabrimo i na put u vječnost ukrijepimo! da žalost, koju kuća i obitelj pri smrti svojih ukućana osjeća, našom sućuti i našim sažaljenjem olakšamo i ublažimo.

Ljubav puka našega zahtijeva, da mu sto i stoput opetujemo: Vjeru svetu čuvaj kao vid očinji, nju čuvaj kano dušu duše svoje! Vjera je neprocjenivi dar božji, po kom umrli čovjek božjega bića i istine, božje milosti i neumrlosti dionikom postaje, da posljednje svoje opredjeljenje postigne i vrijednim se učini one svete baštine, koju nam je Isus dragocjenom svojom krvi zaslužio. To je poglavita svrha svete vjere naše. Ali sveta vjera u krilu svom nosi ujedno sve one uvjete, koji su nužni, da na ovom svijetu mirno i spokojno živimo i da sve one više težnje svjetske, za kojima čovjek i društvo s punim pravom teži, u potpunoj mjeri postignemo. Ovaj je život u tom obziru prava sjetva, a neumrlost prava žetva. Valja dakle svetu vjeru čuvati ne samo u ime neba i vječnosti, nego i u ime zemlje ove i svetih ciljeva njenih. Jedno je s drugim nerazrješivo spojio onaj, koji je dušu i tijelo u jedno biće čovječje združio; onaj, koji je u otajstvu upućenja riječi božje božanstvenu i čovječju narav spojio u jednu osobu, koja se Isukrst zove i koja je prebivala medju nama puna milosti i istine. U tu je svetu svrhu jednom ter istom neumrlom žrtvom i rod čovječji od grijeha i smrti otkupljen i zemlja naša od prokletstva i neplodnosti svoje oslobodjena i u baštinu vječitoga oca našega, a u blagoslovljeno prebivalište čovječje pretvorena. Osobitim pak načinom nastojmo o tom, da nam puk svuda u medjusobnoj ljubavi i slozi živi, da malo po malo nestane u sredini njegovoj svih raspra i zavada, osobito pak onih užasnih osveta, koje čestoput cijele obitelji i cijela mjesta u crno zavijaju. Gledajmo puk naš osvjedočiti, da se ništa tako svetoj vjeri ne protivi, kao svadje i neprijateljstva, jer je Isus na ovaj svijet zato poglavito došao, da nas s Bogom pomiri i u braću svoju pretvori, da i mi u miru i ljubavi medjusobnoj živimo i jedan drugomu uvrede rado oprostimo, kao što želimo, da nam Bog oprosti grijehe naše. Gledajmo ga uvjeriti, da ništa toliko kao osveta ne vapije u nebo za osvetom božjom; recimo mu: Čovjek je prava neman i božje prokletstvo, koji osvetu čini, a zna, da ga Isus dragi svaki dan žrtvom svojom od osvete božje čuva i otima. Gledajmo svijet naš uputiti i uvjeriti, da ne ima za naše obitelji i naše općine veće nesreće nego svadja i osveta, koja je u stanju najobilnije imućtvo uništiti i na prosjački štap svesti. Ovo je, o čem *vrlo* često i svakom prilikom govoriti moramo. Sveti Ivan Zlatousti

skoro sve svoje divne govore, koje je kao svećenik puku antiohijskomu držao, dovršuje jednom ter istom opomenom, da se naime svijet drži uvijek istine, da nikad lažju ne okalja duše svoje, da se napose lakoumnih zakletva čuva. Bit će, da je s te strane mnogo u Antiohiji onoga vremena griješeno. Ja bih svjetovao svećenicima, da o slozi i ljubavi često i često govore i na grdobu i štetu osvete navaljuju, jer je ona žalibože jako u puku našem zavladala. Sveta vjera naša, izraz najveće božje ljubavi, sto nam prilika pruža, da o tom govorimo i puk naš svjetujemo.

To su dužnosti, koje nam u ime svetoga jedinstva prama puku našem nalaže vječiti pastir duša naših, koji će jednoć strogi razlog iskati od nas, kako smo njegovim darovima lihvarili. S pukom našim iz jednoga ter istoga izvora proizlazimo, s njim po zvanju svom u svetom jedinstvu život boravimo, s njim na posljetku u jednom počivalištu počivamo, s njim ćemo zajedno na glas trublje božje uskrsnuti i pred suca svoga vječitoga stupiti. Blago nam, braćo mila, ako nas, kao što to ovdje kadšto biva, puk naš na onom svijetu u ime svete ljubavi, koju smo prama njemu ovdje vjerno vršili, pred Bogom i sucem našim zagovarao bude. Budite uvjereni, da nam ništa pred Bogom više hasniti i srce suca našega ništa više skloniti ne može, da plaštem milosrdja svoga mane i nedostatke naše pokrije, nego svjedočanstvo i zagovor ljubavi, koju smo puku svomu u zvanju svomu iskazivali.

3. Budući pak da živimo gdjegdje i u sredini puka našega, koji s nama u crkvenom općenju ne živi, i budući da su se u tom obziru u novije doba osobiti znaci medju nama pojavili, dopustite, da vam još razložim, što smo i tomu dijelu svoga naroda u ime ljubavi kršćanske dužni učiniti.

Svima nam je, braćo moja, poznato, da su se u najnovije doba osobiti proroci izvana i medju nama unutri pojavili. Prvi nas podučavaju, da imamo biti Hrvati, katolici, što bi u sebi dobro bilo, da nisu ti nepozvani našega naroda savjetnici očevidni mrzitelji i jednoga i drugoga, i da nije hude namjere, da se tim razdor medju jednokrvnom braćom sije. Ime hrvatsko ime je časti i poštenja tim više, budući da je to ime vazda pod stijegom Isusovim vojevalo za kršćansku izobraženost i slobodu, a nikad — nikad, hvala Bogu, nije zašlo pod zastavu Belijala, koji je žalibože u jednom dijelu naše zemlje poldrug vijeka tako ljuto zasjeo na prsa naroda našega, da mu se još ni danas ne da posve prosto i slobodno odahnuti. Ime će to i odsele, ako Bog dade, ostati znak časti i poštenja, znak kršćanske prosvjete i slobode, ali ujedno i živi simbol sloge i ljubavi medju braćom. Na pravo i povijest svoju ne smije nijedan narod zaboraviti, jer su se u njoj rasplele niti božje providnosti i osnovali temelji bolje budućnosti, koja zahtijeva, da se ne ruši, ne razdvaja i ne rasipa, što je Bog i narav sagradila, u jedno tijelo spojila i na jedno više opredjeljenje pozvala.

Što se svete katoličke vjere tiče, čuvajmo je kao oko u glavi, javno i pred cijelim svijetom ispovijedajmo je, kao što se pristoji, po-

[illegible] je svakom prilikom i životom svojim. No pravi bi [illegible] [illegible] bi se [illegible] načinom poslužiti [illegible], da nas zamrazi i razdvoji. Vjera je sveta stvar, ona je u biti božje biće, božja istina i ljubav, koja u nama i medju nama prebiva. Cilj svete vjere jest, da najsvetijim i najnježnijim vezom braću u jedno spoji, kao što je vječni pomazanik božji svetim životom svojim zemlju s nebom na uvijek spojio i sav rod ljudski u jedno biće pretvorio. Zadaća sv. vjere jest, da u ime božje ljude miri, predsude briše i strasti ljudske blaži, da srdce uzljevlje, kao što sv. pismo veli, pod uzglavlje jednorodne braće stavija: da vinom i uljem rane bratske pere i umiva. Vjera, koja bi kadra bila razdor medju braćom sijati, ne bi bila vjera, nego puko praznovjerje; ne bi bila istina božja, nego bludnja ljudska. To je, braćo, što mi učini, čega se mi u zvanju i životu našem držati imamo.

Našlo se ljudi i medju nama, koji su drugo časno i pošteno ime, kojim se dobar dio naroda našega služi i ponosi, javno na ruglo iznijeli, i to, o Bože neumrli! u onaj čas, kad se to ruglo napisati nekim načinom nije drukčije moglo nego upravo krvlju bratskom. Bilo je vazda takvih ljudi na ovom svijetu. O njima veli s punim pravom apostol narodâ: „Evanuerunt in cogitationibus suis, gloriam in contumelia quaesierunt, putantes se esse sapientes, stulti facti sunt!" (Tašte su im misli, slavu u nečasti traže, a misleći, da su najpametniji, sadjoše s uma). Ja pak velim: ako bi i bilo s jedne ili druge strane u tom obziru kakvih predsuda, ako bi se n. p. imenu narodnomu gdjegod i zbilja priljubila i vjera, što nigdje na svijetu ne biva, imajmo ipak ustrpljenje, ne kršimo nikad zakona bratske ljubavi, znajmo pouzdano, da će vrijeme, napredak i prosvjeta slične predsude odstraniti. Tko bi pak tim povodom hotimice razdor medju braćom sijao, podoban bi bio onomu, o kom sv. evangjelje veli, da se je noću, kad su težaci pospali, tajimice potkrao u njivu i kukolj medju čistu pšenicu posijao. One omraze, koje su se istom zgodom na svećenstvo bacale, lako će svećenstvo hrvatsko pregorjeti. Ono se nikad u nijednoj stvari nije otudjivalo od naroda svoga. Tako je pravo i tako valja da vazda bude: jer kao što sunce božje tako i svijetlo vjere božje svud na svijetu dopire. Vjeri božjoj ništa, što u narodu biva, nije indiferentno. Ona je kao i Bog, vječiti izvor njezin, svagdje, gdje se radi, da se narodu pomogne, da se narod oslobodi, uzvisi i oplemeni, da se izobrazi i svrhu svoju dokuči. Po tom se i mi svećenici vladati imamo. Služimo i mi najprije Bogu, a onda narodu svomu, gdjegod se prilika pruži.

Narodu bih pak našemu svjetovao, da lakoumno ne razvrgava onih sveza, koje vjeru i crkvu s društvom i narodom našim spajaju. Francuzi i Talijani daleko su izobraženiji i sretniji narod od nas, pak se čestoput njihovi najumniji i najzdušniji državnici tuže, da im se je svećenstvo od države i narodnih težnja otudjilo. To se nezgodom i nesrećom narodnom smatra, a tako i jest. No tomu je kriva težnja, koja je prevladala, sve sveze razvrći, koje svećenstvo s narodom spajaju. Ja im obično odgovaram: „Oci vaši, a i vi ponešto, zobaste groždje nezrelo; ne čudite se dakle, što vam zubi utrnuše". Englezi su naj-

praktičniji narod na svijetu. Oni su se većinom žalibože otcijepili od jedinstva katoličkoga; ali zato ipak nisu razvrgli one sveze, koje crkvu sa narodom i državom spajaju. Njihova je crkva još i danas u državi ugledna, moguća i bogata. Ako se ja ne varam, to je upravo jedan od silnih onih živalja, u kojima veličina moći i ugled velike Britanije počiva. Francuzi su dakako duhovitiji i darovitiji narod nego Englezi, pak evo već blizu sto godina, otkad se Francuzi bez mira i pokoja, bez ustrajnosti i postojanosti od jedne skrajnosti do druge talasaju, nahodeći se još i danas na pučini uzburkanoga mora i ne znajući, kad će i kako će jednoć do žudjene luke dospjeti. Ako se ja i opet ne varam, jedan barem uzrok tomu je, što su lakoumno sve sveze razriješili, koje su crkvu, taj živi simbol svake postojanosti i ustrajnosti, sa narodom i državom spajale. U našem narodu ne ima tomu zaisto ni najmanjega povoda. Ja bih ovo, braćo, možda šutom mimoišao, da nije žalibože i opasnijih težnja i bludnja u narodu našem, na koje se mi svećenici u zvanju i djelovanju svojem obazreti moramo.

Mladost naravnim svojim poletom rado se u jedno jato zbija, rado ljubav i slogu medju braćom goji. Ima ih, koji sjeme razdora u srce same mladeži bacaju odvraćajući je od kršćanstva, vječitoga toga vrela svake ljubavi i sloge.

Ima i u nas ljudi, koji misle i javno govore, da se je kršćanstvo preživjelo, da je izobraženiji i učeniji svijet dozreo do svoje neodvisnosti, a otajstvo križa i svetoga evangjelja da ostaje samo prostoga puka našega baština. O taštine! o nezrelosti! koja mnogo uči, a slabo prokuha, koja mrtve knjige štije, a u živoj knjizi svijesti čovječje i povijesti ljudske ništa čitati ne umije; koja oči ima, a ne vidi, da se pravi vrtlog gnusne i opasne korupcije ne nalazi u prostom puku, koji u svakidanjoj muci svojoj neki barem korektiv pokvarene naravi svoje i strasti ima, nego u onoj množini poluizobraženih ljudi, koji misle, da osobito neko preimućtvo posjeduju bez ikakve muke, bez ikakva truda i napora do časti i gospodstva, do lasti i slasti, do svakoga uživanja doći; koji u smjelosti i pretjeranosti svojih misli i govora glas osobite učenosti i mudrosti traže, koga umnim i uspješnim radom postići ne umiju; koji ne vide i ne osjećaju, da se i najumniji i najizvrsniji ljudi, kao na pr. sv. Pavao apostol i sv. Augustin, sa zločom, nestašicom i tromošću naravi svoje ljuto i do smrti boriti moraju; koji ne vide i ne osjećaju, da je najintimniji zakon cijeloga čovječanstva i jedini uvjet njegove vitalnosti zatajenje i požrtvovanje samoga sebe, zakon pisan krvavim slovima na drvetu križa i jedina cijena svake kreposti i izvrsnosti, svake pobjede i slave, svake ustrajne koristi, koju novija izobraženost i prosvjeta svojom nazvati može. Sunce nas božje sve grije; u njem i po njem jedino živimo i blagodati božje na ovom svijetu uživamo. Ali budući da to svaki dan i neprestance biva, lako na tu dobrobit zaboravljamo i ne smišljamo, što bi iz nas bilo, da sunca božjega na jednoć nestane. Sv. Pavao apostol veli: „Isus je sunce pravde naše, u kojem se gibamo, živimo i bivamo". Pak i s te strane neharni i lakoumni čovjek lako na dobrobit božju zaboravlja i ne spominje se, što

bi iz nas bilo, da nam sunce pravde i milosti naše ugasne. Da je čovjeku okom božjim prodrijeti u otajstvo knjige svjetske, uvidio bi, da se sve, što je um čovječji od dvije hiljade godina uzvišena i ustrajna izumio, pripisati ima jedino onoj vječitoj svjetlosti, u kojoj živimo i o kojoj sv. Ivan govori, da ona prosvjetljuje svakoga čovjeka, koji na ovaj svijet dolazi; uvidio bi, da je sve ostalo, što je čovjek sam po sebi izumio, prazna slama i loza od čokota odsječena, koja ništa drugo ne vrijedi, nego da je na vatru bace. Bez njegove moći, koja nam je jezik u istini i pravdi razriješila, ni pristojno ime njegovo, kao što Sv. pismo veli, izreći ni onu bogogrdnu misao izustiti ne bismo mogli, da se je onaj preživio, koji je vječiti izvor svakoga bića i u kom i po kom je svaki život. Da on nije srce naše razgrijao, da on nije slabu i neplodnu volju našu pokrijepio, nikad se ne dovinusmo do one mudrosti i odvažnosti, koja časti, poštenju i općoj koristi za ljubav rado se same sebe i cijeloga ovoga svijeta od iče. Da nije one svete ljubavi prama sirotinji i nevolji svake vrste, koja se je otajstvom svetoga križa iz srca božjega u srce čovječje presadila, veći dio čovječanstva u hudje bi i gore sužanjstvo danas propao, nego što je staro sužanjstvo bilo. A ta sirotinja i ti patnici i jadnici, kad im svaka ćut kršćanska u duši izumre, tada postaju divlja zvijer, koja bjesni, ruši, obara i mori. Bez one idealnosti i požrtvovnosti, na koju nas kršćanstvo uskrisi i probudi, postadosmo sa svim umom i razumom svojim plijenom gnusnoga materijalizma, to jest plijenom pohote, sebičnosti, lakomosti i rata svih proti svakomu i svakoga proti svima. Otkad je u Europi oslabila kršćanska ćut, zavladala je na sve strane gola sebičnost i u strah bacila najplemenitije ljude, koji se od dana do dana pitaju: Što će biti iz nas, ako to tako dugo potraje? A slijep je kod očiju, tko ne vidi, da bi se Europa sa svom svojom kulturom u strahovito groblje pretvorila, kad bi se zbilja u srcu i svijesti čovječjoj, gdje mu je poslije neba najpreče mjesto, Isus preživio, dok se ne bi on i opet njoj smilovao te je iz smradnoga groba, kao nekoć Lazara, na nov život uskrisio.

Oprostite, braćo, što me žestina misli i osjećaja daleko zavede. Rekoh to, da vas na slične tužne pojave opomenem i zamolim, da osobitim načinom pazite na mladež, koja se nauci posvećuje, da je od toga otrova i te pošasti sačuvate, da joj svakom prilikom rečete, da je čovjek sa dvostrukom naravi svojom u jednoj osobi prava slika i prilika božja, ali da ta slika samo tada u prirodnom svom sjaju zasjati obećava, kad je svjetlost božja obasja i kad se u njoj potvori slika i prilika onoga, koji se je do slabosti naše naravi stoga ponizio, da se mi do visine njegove izvrsnosti dovinuti možemo, tvoreći čudesa dobrote, ljubavi i odvažnosti, kakva čovjek sam po sebi nikad proizvesti kadar nije. Mladeži, koja se nauci posvećuje, valja u dušu ucijepiti, da sv. vjera znanosti i umnomu napretku ni najmanje na putu ne stoji. Kršćanstvo ni e Newtonu i Leibnizu, nije našemu Boškoviću i ocu Secchiju na putu stajalo, da su do izvanredne dubljine u znanosti prodrli i umnomu napretku nove i nenadane pute prokrčili. Pače da nam je te izvanredne ljude upitati, jednodušno bi nam odgovorili: „Vjera se naša svakomu

umnomu napretku iz svega srca raduje; ona osobitim svojim svijetlom i one skrajne tajne svake znanosti razjašnjuje, do kojih samomu umu čovječjemu dospjeti nije dano." Jest, vjera je, kao i Bog i njegova sveta istina, vječita i nepromjenljiva, ali to napretku ne pači. I narav božja, koju svaki dan gledamo, nepromjenljiva je. Ni Humboldt starih vremena, Plinije stariji, ni Plinije naših vremena, Humboldt, nisu ni atoma naravi vidive promijenili, nego su samo izvanrednim umom svojim do tajna naravi prodrli i naravoslovnim znanostima nove putove prokrčili. Sveta vjera nije na put stajala ni Zlatoustomu ni Bossuetu, da su u rječitosti Demostena i Cicerona natkrilili. Sveta vjera sa velikim svojim dužnostima, koje u ime Boga i vječitosti nalaže, svaku slobodu podupire i čovjeka vrijednim čini, da plodove slobode uživa. Oconnell, Lacordaire i Montalembert bili su najslobodoumniji ljudi našega vijeka. To svakom prilikom mladeži na srce i dušu stavljajmo!

Ako nam za rukom podje ova načela u srce mladeži ucijepiti, onda će mladež u plemenitoj duši svojoj osjetiti prijeku nuždu, da a baštinom brige za srećom i slavom narodnom na se uzme i skrb za ljubav i slogu medju jednorodnom braćom, pak makar se stvar toli sveta i nužna i ne dala drukčije polučiti nego samo cijenom znamenitih žrtava.

U ostalom ljubimo iskrenom ljubavlju braću, koja s nama u crkvenom općenju ne stoje! Ljubimo ih, jerbo se mi lijepim imenom katoličkim ne samo stoga ponosimo, što nam je vjera svuda po svijetu jedna ter ista, kao što je Bog i Isus i sveto krštenje jedno, nego i stoga, što nam je ljubav općenita, koja nikoga na svijetu ni istoga neprijatelja svoga od žara svoga ne isključuje. Ljubimo brata ne samo stoga, što je s nama jedna krv i jedan narod i što je božja volja, da s njim u stostrukom odnošaju svakidanjega života živimo, nego i stoga, što : mo s njim, hvala Bogu, u najbližem srodstvu svete vjere naše. Vjera nam je osim jedne jedite iznimke jedna ter ista. Općenita nam je ona sveta i otajstvena žrtva, u kojoj i po kojoj Isus načinom pravim i istinitim medju nama prebiva, da se na spas svijeta vječitomu ocu svomu žrtvuje. Općenito nam je svećenstvo, koje predavanje crkveno čuva, u kom moć i ljubav Isusova prebiva i koje poreklom svojim tja do samih apostola dopire. Općenite su nam svete knjige božjega nadahnuća, koje riječi vječitoga života i hranu nebesku u sebi sadržavaju. Općenit nam je broj sedam svetih sakramenata, koje je Isus ustanovio, da po njima u svima potrebočama života svoga plodove muke i smrti njegove uživamo. Sve su to, braćo mila, sveze svete, koje nas na ljubav bratsku nukaju i pobudjuju. Šteta, sramota i grjehota bi bila, da čim smo vjerom samom jedni drugima bliži, tim odurniji i nesnosniji jedni prama drugima budemo.

Istina je, da mi katolici drukčije tumačimo one svete i neumrle, one neizmjerno važne i posve odlučne riječi: „Ti si Petar, to jest stijena, i na toj stijeni sagradit ću crkvu svoju i vrata paklena ne budu nikad proti njoj premogla. Tebi ću dati ključe nebeske; što ti budeš svezao na zemlji, bit će svezano i na nebu, a što ti budeš razriješio na zemlji, bit će razriješeno i na nebu". (Mat. 16.) Mi katolici vjerujemo

i osvjedočeni smo, da te riječi ne znače samo puku počast, nego pravu pravcatu vrhovnu vlast u crkvi božjoj, razlog njezine vječitosti i nepobjedivosti, izvor i središte jedinstva crkvenoga, bez kojega stvar svete vjere i svijesti neophodnim načinom manje više propada u nepozvane ruke, a Isus ju je onima povjerio, koje je svojim vlastitim duhom nadahnuo i svojom vlastitom moći odjenuo. Ova je razlika žalibože razvrgla svezu crkvenoga općenja medju nama, ali nam je pomisliti, da po nauku sv. Pavla apostola i sv. Augustina osim sveze vidive, kojom se u jedno tijelo spajamo, ima još i druge otajstvene i nevidive sveze medju nama, koju je osnovao onaj, koji nikoga na svijetu ne odsudjuje niti iz srca svoga isključuje, koji bez vlastite krivnje i zle volje svoje u bludnju ne pada. Naš je narod obično pun dobre volje, pun ljubavi i privrženosti prama Isusu, da u jednoj njegovoj istini svima se njegovim istinama u poniznosti srca svoga klanja. Ne tudjimo se dakle od braće svoje, već znajmo, da nam istina, koju mi javno ispovijedamo, osobite dužnosti prama braći nalaže. Istina je božja uvijek i uvijek s neke strane dužnost svete ljubavi, koju vršiti valja. Isus je put, život i istina, ali je upravo stoga bio ujedno ljubav najveća i milosrdje bez mjere. Pokazujmo i dokazujmo istinu, u koju vjerujemo, obiljem ljubavi svete napram bratu svomu. Osim toga svaka plemenitija duša, koja osjeća svetost i nježnost onih mnogostručnih sveza, koje nas s braćom u Isusu spajaju, žali, što smo se u jednoj toli važnoj stvari razvrgli, i žudi od Boga, da te razlikosti jednom medju nama nestane. U toj svetoj i pravednoj žudnji odziva se duh Isusov, koji je najvruću molitvu na vječitoga oca svoga upravio glede jedinstva svih onih, koje je krvlju svojom otkupio (Iv. 17.) Ovo nas i opet na ljubav djelotvornu prama bratu upućuje, jerbo ništa na svijetu nije toliko kadro put k jedinstvu utrti, koliko prava ljubav.

Crkva božja najuzvišenije i najplodovitije svoje pobjede zahvaliti ima materinskoj ljubavi i ustrpljivosti svojoj. To je tako udesio onaj, koji je upravo tada nebo i zemlju pobijedio i ime si nad svakim imenom stekao, kad je žrtvom ljubavi svoje na drvetu križa postavši, u smrti svojoj izvor vječiti neumrloga života rodu ljudskomu otvorio. Mi dakle katolici svetošću života i izobiljem ljubavi istinitost vjere svoje i plemenitost težnje svoje za jedinstvom svakom prilikom pokazati imamo. To je apostolsko zvanje, koje svatko u crkvi božjoj vršiti i može i mora. Prvi su kršćani u svetosti i neporočnosti života svoga, u ljubavi i dobročinstvima svojima tražili sredstvo, da svijet predobiju, a povijest nam svjedoči, da su prvi kršćani u tom divno uspjeli. Ja sam gore u uvodu k ovomu bratskomu pozdravu opazio, da danas najuzvišeniji umovi potrebu jedinstva osjećaju, i to s punim pravom, jer je u jedinstvu snaga i jakost, a u raskolu slabost i rasulo. Danas se žalibože sa svih strana više nego ikada na vjeru Isusovu navaljuje; navaljuje se ljuto ne samo na ovu ili onu očitovanu istinu, nego upravo na cjeloviti temelj kršćanstva. U istinu se reći može, da su protivnici vjere Isusove sjekirom ljuto upravo na korijen zamahnuli onoga div-

noga drveta gorušice, pod kojim je čovječanstvo dvije hiljade godina mir, blaženstvo i svaki napredak uživalo. Zato danas svatko, tko u božanstvo kršćanstva vjeruje, osjeća nuždu, da se bar dvije velike crkve, istočna i zapadna, svojih starih domaćih razmirica odreknu i da se izmire, ne bi li sjedinjenim silama općenitomu neprijatelju odoljele i čovječanstvo od onih užasnih nesreća oslobodile, u koje bi bez dvojbe palo, ako bi se Isusa i svetoga evangjelja odreklo. To i nas nuka i živo potiče, da svaki u svom okrugu molitvom i bratskom ljubavlju žudjenomu tomu jedinstvu put krčimo.

Pije VII. dijeleći jednom u Parizu blagoslov mnogobrojnomu puku francuskomu i naišav na čovjeka, koji je s osobitom odurnošću blagoslov njegov prezirao, reče mu blagim načinom: „Prijatelju! Ti ne vjeruješ u moć, kojoj se svijet ovaj u meni klanja; ali znaj, da blagoslov sijedoga starca nikad nikomu škodio nije". Veli se, da je to na nazočni svijet vrlo blago djelovalo. Ja pak velim: ljubav i molitva nikad nikomu škodila nije; pače ljubav i molitva pred Bogom više može nego cijela knjižnica učenih rasprava, koje rijetko kad bez ljubavi i molitve do srca ljudskoga dopiru. Slična se molitva po duhu Isusovu i u jednoj i u drugoj crkvi ponavlja. Opstoji pak jurve u crkvi našoj društvo svetim ocem našim Pijem devetim odobreno i blagoslovljeno, koje se sveudilj moli, da se dvije crkve zapadna i istočna, a budući da se istočna danas skoro sva stječe u slavjanskoj, da se slavjansko-istočna crkva sa zapadnom izmiri i da se ono sveto jedinstvo, koje je Isusu u posljednjoj njegovoj molitvi toliko na srcu ležalo, opet izmedju njih povrati. Pristojno je, braćo moja i ja želim, da se i mi u duhu svega onoga, što do sad rekoh, toj svetoj namjeri i tomu plemenitomu društvu pridružimo. Ja sam u tu svrhu osobitu zakladu osnovao, po kojoj će se svaki mjesec barem jedanput u sjemenišnoj crkvi pred oltarom neoskvrnjenoga začeća Gospinoga u prehvaljenu svrhu sv. misa pjevati i u njoj se za povratak sloge i jedinstva medju istočnom i zapadnom crkvom i za slogu i jedinstvo naroda našega ona ista molitva, koju je negda Isus sâm molio, ponavljati i u srce Isusovo pri svetoj žrtvi stavljati, da je on opet i opet vječitomu ocu svomu prikaže, ne bi li se uskorili i uspješili oni putovi svetoga jedinstva, koje Bog u svojoj ruci drži, da ih u svoje vrijeme na svoju vječitu slavu a na neizmjernu korist čovječanstva na vidik iznese. Ova će se zaklada posebnim pismom časnomu svećenstvu priopćiti. Samo se pak po sebi razumije, da se spomenuta pobožnost vremenom u stolnu crkvu prenijeti ima, koja je živi simbol jedinstva svetoga, jer je ona poglavici apostolskomu posvećena, jer se u njoj medju simbolima i slikama, koje se na život i moć i svrhu sv. Petra odnašaju, zlatnim slovima čitaju i srcu kršćanskomu preporučuju riječi: „Ti si Petar i vrhu te stijene sagradit ću crkvu svoju i vrata paklena ne će je nikad nadvladati".

Ovijem dovršujem bratski pozdrav svoj u oči sv. korizmenoga vremena, glede kojega ostaju dosadanje ustanove u staroj kreposti svojoj. Vas pak, braćo, molim, da se Bogu skupa sa mnom molite, da

nam da milost, da poteškoće, koje se dokončanju stolne crkve naše na put stavljaju, sretno svladamo i da ja barem po vašoj molitvi i ljubavi vrijedan i dostojan budem, da je na slavu božju i utjehu dobroga puka našega posvetim i blagoslovim.

U ostalom ljubav Boga oca, milost Isusa Krsta i svi darovi Duha svetoga neka vazda u nama ostanu i po nama djeluju. Amen.

U Djakovu, dne 20. siječnja 1877.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1877. br. 3 str. 17—33.)

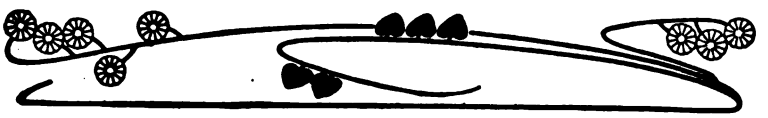

2. OKRUŽNICA OD GODINE 1881.

O SV. ĆIRILU I METODU.

Poljubljena u Isusu braćo!

Mili moj puče kršćanski!

Ima svetkovinâ, koje sav kršćanski puk svetkuje. Takve su svetkovine, koje nam život i otajstva Gospodina našega i neoskvrnjene majke njegove Bogorodice u pamet dozivaju. Takve su svetkovine: svetkovina sv. Ivana Krstitelja, koji je u utrobi majčinoj posvećen i više svakoga ljudskoga stvora osim Majke božje uznesen; svetkovina sv. Josipa hranitelja i branitelja Isusova i odvjetnika cijele crkve božje na zemlji; svetkovina svih svetih apostola, na kojima je kano na čvrstim stijenama polag samoga sebe sazidao i ustanovio Isus sv. crkvu, zaručnicu svoju i baštinicu svih onih dobara, koja je on rodu ljudskomu priskrbio i cijenom svete krvi svoje na drvetu križa na uvijeke zajamčio. Ali polag tih i sličnih općenitih svetkovina ima i svaka crkva, svaka biskupija i svaki narod svojih vlastitih svetaca, koje osobitim načinom štuje i zaziva. Naša stolna crkva posvećena je sv. Petru, poglavici apostolskomu i stožerniku jedinstva crkvenoga, što ovdje kod nas jednoj od najprečih potreboća naroda našega odgovara. Naša biskupija srijemska, koja je apostolskoga izvora, posvećena je danas sv. Dimitriji, koji ugledom svojim staromu gradu Srijemu istisnu ime rimsko i nadjenu ime svoje, to jest ime Mitrovice. Naša prastara biskupija bosanska posvećena je staromu proroku Iliji, što je znak, da smo mi od starodavnih vremena bivali u pobližoj svezi s istokom, koji s punim pravom sv. Iliju osobitim načinom štuje i zaziva. Isto to valja i o raznim narodima. Jedan narod štuje s osobitom pobožnošću sv. Stjepana i Ladislava, drugi sv. Severina i Leopolda, treći sv. Vaclava i Ivana Nepomuka, četvrti sv. Kazimira i Stanislava, peti sv. Nikolu i Savu; a ukupni narod slavenski štuje i zaziva sv. Ćirila i Metoda, o kojima se s punim pravom reći može, da su slavenskomu narodu to isto, što su cijelomu kršćanstvu sv. apostoli Petar i Pavao.

Žalibože mi osobito katolici Slaveni nismo do najnovijega vremena za to toliko marili. Žalibože nas je i s te velevažne strane zauzela neka nemarnost, po kojoj se rado za tudjim povadjamo, a na svoje, ma kako sveto i plemenito bilo, zaboravljamo; kobna nemarnost, po kojoj skoro nimalo ne hajemo za ono sveto otajstvo budućnosti, na koje nas je božja providnost očevidno pozvala i na koje bismo, da se čim prije ostvari i ispuni, sve moći duše i srca našega upraviti morali. Ali hvala Bogu i u tom obziru stvar je od nekoga barem vremena i medju nama na bolje krenula. Čini se, da smo se već i mi Slaveni od dubokoga svoga sna i nemara probudili; čini se, da smo se i mi već jednom osvjedočavati počeli, da je život ne samo pojedinca, nego i cijelih naroda plemenita borba, i da se viši ciljevi ne samo neumrloga, nego i zemaljskoga života samo cijenom sveudiljne muke i sveudiljne žrtve postići mogu. I nama već i u javnom i u obiteljskom životu pred očima lebditi počinje ona vječita istina, koju Gospodin naš i Spas naš izusti divnom prilikom slugâ, kojima povjeri blago svoje i darove svoje; pak oni samo vladaju i uživaju, koji se blagom tim i darovima vjerno i pomnjivo poslužiše, dočim je nemarni sluga samoga sebe na tmine, ropstvo i svakovrsno zlo odsudio, kad je od samoga nekakova straha i predanja povjereno si blago u zemlju zakopao. „Ejicite eum, veli o njem Pismo, in tenebras exteriores, ibi erit fletus et stridor dentium“ (Bacite ga u tmine vanjske, gdje će biti plač i škripnja zubi). To su oni mlitavci i traljavci u svakom narodu, koji u vječitom strahovanju život provode, koji nijedno pitanje, o kom je vijećati i odlučiti, do dna ne prouče, koji skrstiv ruke uvijek i uvijek od slijepoga nekoga udesa i Bog zna od kakvih izvanrednih slučajeva spas i slobodu naroda svoga iščekuju. Ti su, koji se kršćanstva odrekoše, koji bi narod na smrt i tmine i svakovrsnu nevolju na uvijeke samo zato odsudili, da u miru i raskošju, u časti i vlasti korist svoju uživaju. Hvala Bogu, kako rekoh, stvar je i medju nama ponešto barem na bolje pošla. Zato evo već od nekoliko godina i biskupi i svećenici naši trude se i napinju, da se naš narod privikne obazirati se više nego dosele na svete svoje odvjetnike i apostole Ćirila i Metoda i da ih pomnjivije i u nuždama svojima zaziva; a hvala Bogu, dobri puk naš i u tom obziru ko i u svakom drugom rado pristaje uza svete i plemenite namjere svećenika svojih. A bit će to u buduće još i obilnije i plodovitije, budući da je prošla godina i svećenicima i kršćanskomu puku našemu u tom pravcu novu i svetu pouku i ponuku donijela.

Medju najvažnije, to jest i najutješljivije dogadjaje prošle ove godine brojimo s punim pravom ono dobročinstvo i onu blagodat, koju je cijelomu Slavenstvu sv. otac papa Leon XIII. u velikoj dobroti i očinskoj ljubavi svojoj prikazao, kad je osobitom okružnicom odredio, da se svetkovina svetih naših apostola Ćirila i Metoda po svem svijetu s većom i sjajnijom svečanošću nego dosele obavlja i slavi. Ovo se dašto uopće svih Slavena, ali osobito nas katolika tiče, koji u sv. ocu papi štujemo ne samo onu svetu ljubav i dobrotu, koju on prama nama iz samoga srca Isusova crpe, nego ujedno i onu vrhovnu moć i oblast,

po kojoj se sveta vjera i sveto jedinstvo u crkvi božjoj čisto i neoskvrnjeno čuva i crkvene vlasti onim redom i zakonom vrše, koji namjeri Isusovoj i neumrlomu zvanju svete majke crkve odgovara. Ja sam se na tom daru sv. oca jur srdačno i umiljato u ime svoje i cijele biskupije zahvalio; a važni odgovor, koji sam u tom obziru dobio, smatram kao osobiti dar milosti, kojom me dobri Bog nuka i hrabri, da sto i sto briga i muka, koje je danas u svetom zvanju podnašati, ustrpljivije i skrušenije podnašam. Hvala vječita na tom daru najprvo Bogu, a onda i sv. ocu papi! Ovo je takodjer uzrok, da sam predmetom ovogodišnjega svoga lista na dobri puk i svećenstvo svoje odabrao divnu okružnicu sv. oca pape Lava XIII., to će reći: Život sv. Ćirila i Metoda i razlog, zašto ih osobitim načinom štovati i zazivati imamo. To je, mislim, u očigled hvaljene papine okružnice sveta dužnost svakoga katoličkoga biskupa, koji medju Slavenima sveto svoje zvanje obavlja. U tom obziru sama nam se po sebi nameću nekoja pitanja, ko na priliku: Koji je bio medju nama Slavenima poglaviti smjer djelovanja apostolskoga svetih Ćirila i Metoda? Što se mi osobito iz svetoga života njihova naučiti, što u djelima i životu našem potvoriti imamo? Koja je nakana svete božje providnosti, kad danas osobitim načinom medju Slavenima probudjuje i širi svetu uspomenu naših apostola Ćirila i Metoda, i kako se mi svi Slaveni bez razlike imamo toj svetoj božjoj nakani odazvati? Dašto da su svjeti božji nedokučivi i da umu čovječjemu nije dano točno označiti čas i uru onoga otajstva milosti, koje je vječiti otac samomu sebi pridržao. Ali ipak ako se jednom potanko ispita i prouči apostolski život svetih naših apostola Ćirila i Metoda i ako se drugom obazremo na svečanu riječ vrhovnoga pastira u stadu Gospodnjem na današnja tršenja Slavena i na poglavitu njihovu nuždu, da svrhu Bogom opredijeljenu postignu, tada ne može biti dvojbe, da se božja providnost uspomenom svetih naših apostola Ćirila i Metoda u ovo naše doba poslužiti kani, da Slavene ponuka i opomene na sveto jedinstvo u vjeri i crkvi, koje je Bog sam vječitom podlogom učinio one bratske ljubavi i sloge, one odvažnosti i odlučnosti, bez koje se ništa važnijega na ovom svijetu postići ne može. Pak budući da se upravo proti tomu svetomu jedinstvu danas silno odasvuda nasrće i predsude šire, ko da je ono slobodi i napretku narodnom i svim posebnim željama i namjerama, za kojima svaki narod s punim pravom teži, protivno, želi providnost božja svečanijom uspomenom svetih naših apostola dokaz i primjer svim Slavenima pružiti, da se jedinstvom svetim u crkvi božjoj kano darom Bogom danim u ništa ne dira, što je narodu ikojemu prirodjeno i omiljelo, nego upravo protivnim načinom da se i sloboda i napredak, narodni, da se svi narodni običaji i sve pravedne narodne težnje vrhunaravnom nekom moći po jedinstvu crkvenom okrepljuju, oplemenjuju i na postignuće viših ciljeva upućuju.

Evo smjera, kojim mislim promatrati okružnicu sv. oca pape ili, što je posve jedno: život i apostolsko djelovanje svetih naših apostola Ćirila i Metoda. Pokazat ću naime:

I. Kako su sveti naši apostoli Ćiril i Metod pripovijedajući i šireći sv. vjeru Isusovu medju Slavenima — na što ih je Bog već prvim početkom života njihova opredijelio — cijelom dušom i srcem poglavito za jedinstvom svetim u crkvi božjoj težili i tijem svima nama primjer ostavili, koji slijediti imamo.

II. Kako su sveti naši apostoli upravo u tom svetom jedinstvu uvijek tražili i našli svaku potporu i obranu proti progoniteljima i napasnicima svojima; kako su u tom jedinstvu uvijek tražili i našli pravo jamstvo za posebna prava, posebne povlasti i obrede, koje su u svete crkve medju Slavenima uvadjali, što je i opet nauk i opomena svima nama, da u istom tom jedinstvu tražimo utočište za sve posebne narodne naše želje i težnje.

I.

Sveti naši apostoli Ciril i Metod cijelim svojim apostolskim djelovanjem medju Slavenima poglavito su za tim išli, da se jedinstvo u crkvi božjoj ukorijeni i sačuva. Velim: jedinstvo, koje je najbitniji i najsjajniji značaj crkve Isusove na zemlji, jer ne može biti dvojbe, da je vječito slovo božje, Isus spas naš poglavito za to čovjekom postao, da cijelo pokoljenje ljudsko u jednu svetu obitelj, u jedno otajstveno tijelo pretvori, komu on na uvijeke glavom, svećenikom i spasiteljem ostaje. Ta je sveta misao i nakana poglavito božanstvenim srcem njegovim zavladala, kad nas je sve na drvetu križa cijenom svete krvi otkupio, posvetio, pobratio i na novo kano djecu božju pod okrilje vječitoga oca svoga postavio. Zato u molitvi divnoj, koju u oči muke i smrti svoje na oca svoga kod Iv. na pogl. 17. upravlja, iz sve duše svoje prosi i vapije: „Daj, vječiti oče, da se nijedan od onih, koje sam posvetio i u milost tvoju povratio, ne izgubi, nego da se svi spasu ostajući vazda medju sobom jedni, ko što si ti, oče moj, bićem, moći i slavom, sa mnom uvijeke jedno". Zato sa crkvom, otajstvenom zaručnicom svojom, na uvijeke ostaje Isus (Mat. 28.) Ostaje sa svetim srcem i sa ljubavlju svojom, ostaje sa svima otajstvima svete muke i smrti svoje, tako da sa sv. apostolom Pavlom svi s ushićenim srcem zavapiti možemo: „Isus danas, sutra i na vijeke". Zato svetu crkvu svoju prispodablja Isus divnoj kući na vrhuncu gorskom, koju svatko živ ugledati, svatko u nju uljesti, svatko u njoj utočište od onih zala, koja ga na ovom svijetu tište, tražiti ima. U toj nebeskoj kući mir i pokoj vječiti vlada; u njoj se jedino nalazi božja izvjesnost glede neumrlosti naše, u njoj sva uda obitelji na jednu svetu svrhu smjeraju, u njoj su jedni apostoli, drugi proroci, treći naučitelji i t. d., da pod blagim ugledom glavara i ključara kućnog o tom jednodušno rade, da se svaki raskol iscijeli, da ukućani ne budu kano djeca, koja se za svakim vjetrom povadjaju, nego da dospjevši do zrelosti dobe Isusove u jednoj se vjeri i svetoj ljubavi slože i sjedine, ter u svakoj kreposti, svetosti i pravednosti napreduju. Zato Isus crkvi svojoj nalog daje, da od dana do dana sve više materinsko svoje krilo širi i u naručaj svoj nove i nove narode prima, dok ne dospije ono sveto i sretno vrijeme, kad se bude

cijelo pokoljenje ljudsko pretvorilo u jedno stado pod jednim vrhovnim pastirom, što je posljednji cilj svetoga otkupljenja našega i svete crkve božje na zemlji.

Evo svete i božanstvene svrhe, na koju je Bog opredijelio svete naše Ćirila i Metoda, kad ih je na zvanje apostolsko medju Slavene pozvao; pak čudnovata stvar, ne samo svaki korak njihovoga apostolskoga djelovanja medju Slavenima na to smjera, nego takodjer i sve okolnosti njihovoga života prije došašća njihova medju Slavene. Tri ću samo slične okolnosti iz te dobi njihovoga života navesti, i to prvo, da su u Solunu rodjeni, koji je tada drugo mjesto za Carigradom u europejskom dijelu istočnoga carstva zauzimao, u Solunu velim, za kojim se i danas vas skoro svijet otima, jerbo će on po divnom položaju svom na zaljevu Egejskoga mora prije ili poslije znamenit dio stare važnosti i slave Carigradu oteti, kad to jest postane cijelomu zapadu Europe najprečom i najkraćom cestom i ishodištem u istok i Indiju. Ali se mi, koji stvari ovoga svijeta s višega gledišta smatramo, Solunu s drugih razloga klanjamo, i to zato što je negda u njem bivao sv. Pavao apostol, koji je dvije divne poslanice na Solunjane pisao, koje još i dan danas u našem Sv. pismu sa pobožnošću čitamo; zato što je u njem sveti naš Dimitar živio, kad je kano namjesnik carski Ahajom vladao, — što je u njem za vjeru Isusovu krv svoju prolio i mučenikom postao; što se u njem još i sad nalazi prelijepa bazilika sa pet ladja na čast i poštenje sv. Dimitra negda podignuta, danas žalibože turska džamija, u kojoj se po svoj prilici nalazi sv. tijelo Dimitrovo; što je još u prastaro doba iz Soluna u naš Srijem prenesen i u prvostolnoj crkvi sv. Dimitra sahranjen plašt krvlju našega mučenika označen i posvećen. Ali vrhu svega toga mi se poglavito zato Solunu klanjamo, što je u njem prije 1000 od prilike godina rodjeno dvoje braće, sveti naši Ćiril i Metod. Trag pak božje providnosti u tom leži, što su odnošaji grada Soluna onda od prilike oni isti bili, koji i danas. Grad je bio grčki; govorilo se u njem helenski, ali bilo je u gradu, bilo je osobito oko grada veliko mnoštvo Slavena, koji u neprekidnoj i svakidanjoj svezi sa gradom samim živješe; po tom naši sveci bijahu poreklom Grci i govorahu grčkim jezikom, kojim se tada dospijevalo do svakoga znanja i umjenja na ovom svijetu, ali govorahu ujedno od malenih nogu i slavenski, što je bezuvjetna nužda bila, ako se je mislilo, da danas sutra sveto apostolsko zvanje medju Slavenima plodovito obavljaju. Ne može bo poslenik apostolski biti bez potpunoga znanja jezika narodnoga; jer ako je Gospodin negda čudom dar jezika apostolima poklonio, da svemu svijetu razumljivi budu, poslije apostolskih vremena naravnim je načinom svakomu svećeniku znati potpuno jezik stada svoga, a u zao čas pastiru, koji bi se usudio i bez toga breme zvanja apostolskoga na se naprtiti i muče ga bez govora i nauka obnašati. Osim toga valja pastiru u sredinu stada svoga donijeti srce i ljubav slično srcu i ljubavi Isusa, koji više Jerusolima gorke suze prolijeva, što tvrdokorno oklijeva staviti se pod okrilje njegovo; koji na drvetu križa, kad za vas svijet umire, s osobitom se

molitvom za nesretni narod svoj na vječitoga oca svoga obraća. Ovo se pak samo tada postići dade, ako su svećenici iz naroda samoga ponikli; ako jezik njegov i sve nužde njegove poznavaju; ako su se s njim u svem tako rekav srasli; ako iste rane i nevolje njegove obljube, da ih tijem sigurnije izvidaju; ako se njegove zapuštenosti ne stide; ako se raznih napadaja na njega ne plaše i ako su u svakoj nezgodi pripravni biti za njega žrtvom i prokletstvom, ko što svećenike na to svetim primjerom svojim nuka veliki apostol narodâ.

Evo okolnosti, u kojima je providnost božja odabrala narodu slavenskomu apostole svoje. I jedan i drugi njih od malih nogu svojih poznavali su i obljubili su narod slavenski. Stariji brat Metod bio je zbog izvanrednih sposobnosti svojih još u mladosti svojoj izabran strategom iliti vladarom jednoga dijela Slavena, koji u okolici Soluna življahu, kojom je prilikom bez dvojbe još pobliže upoznao i obljubio blagi i krotkoćudni narod slavenski. Ovo je medjutim mjesto ubrzo sveti naš Metod zamijenio svećeničkim i redovničkim zvanjem u samoći gore olimpijske. A mladji brat Konstantin bio je divnoga uma i mladić velike učenosti, vrli poznavalac ne samo zapadnih, nego mnogih takodjer i istočnih jezika. Znamo pak iz nedvojbenoga izvora, da je boraveći jednom neko vrijeme u Hersonu, to jest od prilike u današnjem Sevastopolju, naišao na starodrevni rukopis slavenski sa odlomcima Sv. pisma, koje je proučio i tom se prilikom i jeziku ruskoslavenskomu privikao. Medjutim i mladji brat istodobno od prilike sa starijim bratom posveti se u Carigradu zvanju svećeničkomu i redovničkomu, odbivši od sebe sve i najsjajnije ponude svjetskih časti i odlikovanja.

Druga okolnost, u kojoj se očevidno trag božje providnosti gledom na buduće zvanje naših apostola očituje, jest, da su naši apostoli poslani carem, da na hersoneskom poluotoku na vjeru Isusovu obrate Kozare, narod čudo-tatarski, pronašli tijelo sv. Klementa. Tiče se to ponajviše mladjega brata, komu je učenost, mudrost, odvažnost i pronicavost duševna u svima općenitim stvarima, dok je živio, prvo mjesto označila. Znao je sveti naš Ćiril iz stare povijesti, da je sveti Klement braneći postojano i odvažno vjeru Isusovu carem Trajanom u progonstvo odbijen bio; znao je, da je nastavljajući i poslije sveto zvanje svoje istim carem na smrt odsudjen i kamenom o vratu u more strmoglavljen bio; znao je, da su tadašnji kršćani svete moći Klementove pronašli i na obližnjem nekom otočiću sahranili. To sve znajući sveti Ćiril upotrijebi vrijeme svoga boravljenja u Hersonu, da potraži i iznadje tijelo Klementovo, što mu putem što starih izvornika što usmenih predaja zaista i za rukom podje na veliku svoju i brata Metoda utjehu, a na neizrecivo veselje ondašnjega puka kršćanskoga. Od tada su te svete moći Klementove nerazdjelive pratilice naših svetih apostola posvuda postale. Ako se pak pitamo, tko je sv. Klement bio, onda nam povijest odgovara: sv. Klement, član odlične obitelji rimske, učenik je bio Petrov i njegov treći na prvostolnoj rimskoj stolici naslednik. Kano takvi pisao je dvije divne poslanice na Korinćane nalik

onima, koje je malo prije njega sv. Pavao na iste upravio. Njega sv. Irenej u zborniku svom rimskih prvostolnika kano četvrtoga poslije sv. Petra navadja. Taj zbornik uščuvalo nam je do dan danas vrijeme u velevažnoj Irenejevoj knjizi o krivovjerstvu, u kojoj izmedju ostalih uči, da se crkvi rimskoj radi prvostolništva njezinoga sve na svijetu crkve pokoriti i da se na nju vazda u svima svojim nuždama obraćati moraju: „Ad quam, scilicet ecclesiam Romanam, propter potiorem ejus principalitatem omnem convenire necesse est ecclesiam". Kad se sada polag svega toga upitamo, zašto su naši sveti apostoli tako trudno i pomnjivo moći sv. Klementa potraživali, odgovor je posve lak: zato što je Klement bio svet i slavan muž, što je neprestano živio u pobožnoj uspomeni svega kršćanstva, ali nada sve zato, što ga je zapadna crkva od davnašnjih vremena u najsvetiji dio — kanon — sv. svoje mise skupa sa Linom i Kletom uvrstila; što je nasljednikom bio sv. Petra i što je za slobodu crkve i za neodvisnost zvanja apostolskoga po primjeru sv. Petra život svoj žrtvovao. Te svete moći imale su po božjoj volji našim apostolima posvuda, osobito pak u Slavenstvu, biti živim svjedočanstvom one svete ljubavi i odanosti, one pobožnosti prema crkvi rimskoj, koju su oni u čistoj i neporočnoj duši svojoj nosili i kano dragocjeni amanet uvijek i uvijek čuvali.

Treća okolnost, kojom Bog osobitim načinom označuje zvanje naših apostola medju Slavenima, jest, da su se oba baš u onaj par u Carigradu našli, kad su se u njem strasti i požude najjače raspalile; kad je taština i oholost ljudska stožernika i prvostolnika sveopće crkve nalik Isusu Krstu u osobiti znak divljega protuslovlja pretvorila („Positus hic in signum, cui contradicetur"); kad je nerazborito i odurno takmljenje u Bizantu najviše o tom radilo, da se u istoku trag zamete onoj svetoj predaji, koja se Isusom samim počela, kad je Petra temeljem i ključarem crkve svoje nazvao i pastvu mu i ovaca i jaganjaca u triput povjerio; one, velim, svete predaje, koju svi sveti oci istočne crkve izrično priznavaju, koja bi se i danas u svakom kamenu crkava bizantinskih odazivala, kada bi u njima riječi i nauci Grgura bogoslova i Ivana Zlatoustoga odjeknuti mogli. Tu svetu predaju priznaju i isti početnici nesretnoga raskola, kad se njom kano varkom služe, ne bi li svetu rimsku stolicu zaveli, da svetoga i pravednoga patrijarhu svrgne i odsudi, a mjesto njega na patrijaršiju za brzo vrijeme od ciglih sedam dana uzdigne i potvrdi svjetovnjaka učena doduše i rječita, ali strasna i pohlepna, koji se nije ustručavao požudi svojoj za ljubav razriješiti i razdrijeti nešivenu halju Isusovu, što je najveći grijeh u crkvi božjoj, koji bi pravi svećenik sto i stoput zalogom očiju svojih i žrtvom života svoga otkupiti morao. — Evo u kakovoj su se kušnji i napasti nalazili sveti naši apostoli. Znamo pak iz vjerodostojnih izvora, da se je pokušalo i naše svece, osobito pak mladjega brata Konstantina, mudrošću i slavom tada u istoku prvaka, u tadašnji metež i vrtlog zavesti. Znamo pače od suvremenika Anastasija, učenoga knjižničara vatikanskoga, koji je u Rimu mnogo sa našim svecem općio, da je Konstantin naš jednom ljuto ukorio novoga patrijarhu, kad je

prigodu tražio, da staroga patrijarhu Ignacija zavede i tobože kao neuka osramoti. Iz toga se pak ukora očevidno vidi, da je našemu svecu sav život i djelovanje Focija, kano okorela pohlepnika, mrzak i oduran bio. Naši dakle sveci u toj kušnji ostaše čisti, ko što zlato u vatri čisto ostaje; pače svi budući dogadjaji jasno dokazuju, da je Bog upravo tom kušnjom u duši njihovoj utvrdio stalnu nakanu, koju su oni sa sobom u Moravsku ponijeti imali, da budu dobrotvorni posrednici izmedju Slavena i sv. rimske stolice i da cijelomu Slavenstvu osobitim načinom jedinstvo crkveno na dušu i srce stave kano jedini znak, u kom sve poteškoće i pogibelji života svoga svladati i sve želje srca svoga postići mogu: „In hoc signo vinces" (u ovom znaku ćete pobijediti). Tu je svetu zastavu sam Bog usred velikih kušnja u ruke naših svetaca postavio, da je vazda širom razvijenu pred očima Slavenâ u vis dižu.

U ovo upravo doba posla vrli knez velike Moravske Rastić poruke svoje u Carigrad k caru Mihajlu, da od njega vjerovjesnike isprose, koji bi puk njegov u svetoj vjeri okrijepili i potvrdili. Izbor pade na braću našu Konstantina i Metoda, koji se rado i iz svega srca tomu zvanju odazvaše, jerbo ih je ono imalo odazvati iz vreve ljudi, koji u zaslijepljenosti svojoj nipošto ne htjedoše priznati, da sve ono, što se na ovom svijetu cijenom strasti i požuda postigne, po nauku sv. Pavla apostola, ni smeta ni blata ljudskoga vrijedno nije; koji nipošto uvidjeti ne htjedoše, da oholost i nepravda kadšto doduše digne u vis ljude i narode, ali samo zato, da ih u svoje vrijeme tijem dublje strmoglavi, po onoj staroga mudraca: „Tolluntur in altum, ut lapsu graviori ruant" (u vis se dižu, da tim dublje u ponor padnu). Ne ima dvojbe, da su sveta naša braća u samoći svojoj čestoput o tom zborili i jade svoje naricali. Mladji je napose po poletnom i pronicavom duhu svom višeput starijemu bez dvojbe govorio: „Vjeruj mi, brate, vjeruj, ova država i ova crkva, koja se tako korenito pravomu zvanju svomu i strahu božjemu otudji, u veliku nesreću srnja; a Bog bi dao, da za sobom u isti ponor i nesreću ne povuče dobri i blagoćudni narod slavenski, na kom bi se tada u punoj mjeri ispunilo ono Sv. pisma: Tudjinci zobaše grozdje nezrelo, a naši zubi utrnuše. Znaci božje srdžbe i kaštige jurve se primiču; hajdmo, brate, hajdmo u slavenski svijet, kamo nas evo Bog zove; radimo, da Slavene u vjeri okrijepimo, da ih vezom zakona božjega u jedno spojimo, ne bi li ih od zala, koja se zemljacima našima primiču, oslobodili". — Od ovoga časa sav život svetih naših apostola posvećen osta spasu i koristi naroda slavenskoga, poglavito pak tomu, da se narod slavenski u svetom jedinstvu crkvenom uzdrži i uščuva.

Sad nam je već spomenuti dobročinstvo naših apostola, kojim su jedinim, da inih nebrojenih i nije, vječitu zahvalnost i slavu nas Slavena zaslužili. Mladji naime brat čuvši još u Carigradu, da Slaveni dosele ni pismena svojih ne imaju, obrete i složi slova slavenska i tim temelj položi knjizi i svakomu umijeću medju nama. Što je bijela zora sjajnomu suncu, koje nam svijeti i dani, to je Slavenima ovo Konstantinovo iznašašće, komu jedinomu poslije Boga zahvaliti imaju svu

prosvjetu, u kojoj i danas žive, i za kojom s punim pravom sve više i više teže. A premudro je i posve prema volji božjoj radio Konstantin, kad je već sad, da se skupa sa bratom na zvanje svoje pripravi, prevadjati počeo sv. evangjelje u slavenski jezik, č m se je u ime znanosti, za kojom su već i od sad i Slaveni poći imali, poklonio vječitomu onomu zakonu božjemu, koji veli, da je svake mudrosti početak i temelj strah božji.

Poslije ovih priprava podjoše apostoli naši na opredjeljenje svoje. Zaustaviše se jedno vrijeme medju Bugarima na dvoru bugarskoga kneza Borisa, koga ako i nisu, ko što bi neki stari spomenici htjeli, okrstili i na vjeru Isusovu obratili, ipak su njegovo preporodjenje bez dvojbe pripravili i uskorili, a narod bugarski svakako u svetoj vjeri potvrdili i ukrijepili. Odovud je put naše svete apostole diljem kroz same slavenske narode tja do gornje Moravske vodio, što im je priliku dalo narod taj, njegove težnje i običaje još pobliže poznavati, sjeme riječi božje posvuda sijati ter si tako prokrčiti put do srca i ljubavi one grane Slavenstva, kojoj su se osobitim načinom posvetiti imali. Tako sretno dospješe naši apostoli na mjesto zvanja svoga negdje po prilici godine 864. Tuj ih pak u glavnom gradu Velehradu i knez Rastić i puk slavenski s neizmjernim veseljem i oduševljenjem dočeka. Pak ako se pitamo, što je tolikomu veselju i slavlju glavni povod, odgovaraju nam stara pisma: povod je tomu, što se je ime i slava naših apostola već tad po svem svijetu orila; što se je puk slavenski od ljubavi njihove, srcem Isusovim posvećene, svakomu dobru, svakoj utjesi i svakoj obrani nadao; što je puk čuo, da apostoli naši sa sobom slavenska pismena i slavensko sv. evangjelje nose; što se je znalo, da sveta naša braća zbore i govore jezikom ne tudjim i nepoznatim, nego njihovim vlastitim, koji od srca i duše do srca i duše dopire; poglavito pak zato, što je i knez i puk čuo i znao, da naši sveti apostoli nose sa sobom moći sv. Klementa, sluteći u duši svojoj, da te svete moći pape mučenika imaju glavni cilj njihova boravljenja i djelovanja medju Slavenima označivati. — Od proljeća godine 864. pa do jeseni godine 867., to jest do polaska svoga u Rim, ostadoše i poslovaše sveti naši apostoli u Moravskoj s takvim plodom i takvim načinom, da postaše upravo divnim uzorom svakomu svećeniku, koji misli ime apostolskoga svećenika zaslužiti i izvorom vječitim svake sreće i svakoga napretka postati.

Poglavita briga naših svetih apostola u Moravskoj bila je, da domaće svećenstvo za Slavene odgoje, koje bi, i naravnim i vrhunaravnim vezom sa narodom svojim spojeno, pripravno vazda bilo svakoj se njegovoj nuždi i nevolji drage volje odazvati i krv svoju po primjeru svetih apostola za spas braće svoje proliti. Ovo je sveto načelo Isus sam primjerom svojim potvrdio, kad je apostolima, koji su ime njegovo po svem svijetu nositi imali, dar jezika poklonio. Bez ovoga načela u životu i crkvi ne ima ni u jednom narodu pravoga i stalnoga napretka u vjeri i kreposti kršćanskoj. Ova nam se sveta istina u ovim stranama osobitim načinom nameće, jer bacimo li oko na obližnji naš jug i upi-

tamo li se, zašto se je vjera kršćanska u Bosni i Hercegovini podobro uzdržala, a zašto je malo dalje tamo i na jednu i na drugu stranu podobro stradala, onda ne ima dvojbe, da se je vjera kršćanska u Bosni i Hercegovini uzdržala i uzmnožila brigom i zaslugom domaćih svećenika, i da je dalje tamo na manjak pošla s nestašice narodnoga svećenstva. — Ah braćo moja, svećenici bosanski! Znam ja, da vi ljudske hvale ne tražite, ali kad ljudi, koji vas ne poznaju, i ovako i onako o vama sude, dopustite, da svoju o vama i ja reknem, koji vas od malenih nogu poznajem, koji sam prije trideset od prilike godina vašega slavnoga biskupa Marijana redio, koji sam dvadeset i pet godina duhovnu vašu mladež ovdje na srcu svom grijao. Znam ja, braćo, da svi mi na sebi nosimo trag onoga izvora, iz kojega proistječemo, i onih okolnosti, u kojima živimo. Tko ovo uvažiti ne zna, taj nek muči, jerbo mu sud nikada pravedan biti ne može. Znam ja i oplakujem skupa s vama sve mane i nedostatke naše i vapijem Bogu, da ih on sam popravi, da nas same kori i mori, a svaku štetu od puka našega odvrati; ali znam ja i to, da je bilo medju vama uvijek i do najnovijega vremena svećenika, koji su za svetu vjeru i za puk svoj sve svoje žrtvovali i krv svoju rado prolili. Dašto, vi živite u tihoći i zabiti; zato svijet o tom ništa ne zna; ali se nadam, da tijem više to zna i cijeni Bog sam i da će blagosloviti njivu krvlju tolikih svetih i revnih poslenika natopljenu; znam ja, da je uvijek bilo i da i danas ima velikom većinom medju vama svećenika, koje prava učenost i pobožnost odlikuje, koji zadaću svoju dobro shvaćaju, koji revno i plodonosno u vinogradu Gospodnjem posluju i imenu svećeničkomu u svakom obziru na čast i poštenje služe; znam ja, da kršćanstvo u Bosni i Hercegovini hvala Bogu svakim danom raste, a rekli ljudi strani što im drago, znam, da se puk naš tamo dobrotom, pobožnošću, čistoćom i radinošću odlikuje, a to će i pred Bogom i pred svijetom bosanskomu svećenstvu najboljim opravdanjem i najčistijom slavom ostati. Samo, braćo, dajte, da i u ovo najnovije doba sve sile svoje uspregnemo, da narodu svomu otac i majka budemo i da ga od onih pogibelji, koje mu danas prijete, oslobodimo. Danas je do nas možebiti više nego igda, da i one, koji su proti nama, prisilimo, da se pred značajem našim i pred svećeničkim radom našim poklone. Što se pak mladeži bosanske tiče, preporučimo je zatočištu svetih naših apostola, koji su negda toliko o tom radili, da Slavenima narodno svećeništvo u samom domu njihovom odgoje; preporučimo je sv. Ćirilu i Metodu, jeda bi joj se Bog smilovao, da se ne sili povlačiti se u tudjinstvu od nemila do nedraga, nego da pod blagim okriljem svojih vlastitih otaca i svoje domaće braće do potpune zrelosti svećeničke dobe ostanu. Siliti mladež, da se iz svoga vlastitoga doma seli, znači kadšto sijati u srcu njezinom odurnost, da se prije ili poslije mržnja žanje. Kad mladež do potpune zrelosti jednom doraste, tada nek u ime božje ide po svijetu ko pčela po cvijetu i nek iz tudjih izvora crpe duševno blago na korist svoju i naroda svoga. Tijem će se u njoj srce širiti i na štovanje i ljubav naprednijih naroda buditi.

Ovo je duh, u kom su sveti naši apostoli u Moravskoj radili; zato su narodne škole posvuda otvarali i mladež u njima sami podučavali, zato su prevod Svetoga pisma i liturgičkih knjiga u narodni jezik revno nastavljali, zato su se istim tim jezikom ne samo u tumačenju svetoga evangjelja i riječi božje, nego i u samoj liturgiji t. j. službi božjoj posluživali, a tim su upravo polučili, da se je narod iz svega srca i iz sve duše svetoj vjeri i kreposti kršćanskoj priljubio. I to nam slavenskim svećenicima iz djelovanja svetih naših apostola primjerom vječitim služiti ima, što su oni iz svih sila nastojali, da se medju Slavenima svetost i nerazrješivost ženidbene sveze kao oči u glavi čuva, što je svakomu narodu jedini izvor pravomu životu i napretku koli u obitelji toli i u državi. I u toj velevažnoj struci voljeli su naši apostoli povesti se za strožim zakonom zapadne, nego za slabijim i popustljivijim običajem istočne crkve.

Kad čovjek ovo sveto i plodonosno djelovanje naših apostola promotri, rekao bi, da bi to moralo svakomu ljudskomu srcu na veselje i utjehu služiti; ali ljudi ostaju uvijek ljudi, ter se žalibože čestoput i u najsvetiju stvar uplete zloba i zavist ljudska. Upravo to, što bi hvalu i općenitu slavu proizvesti moralo, posta povodom raznih osvada i kleveta: da strani došljaci srpom svojim u tudju žetvu zasežu i puk od zakonitih svojih vodja odvraćaju; da svete jezike preziru, a loši neki i barbarski jezik čak i u crkvene obrede uvadjaju; da se raznim novotarijama pak i samim krivovjerstvom služe, da puk zavedu i u svoje mreže zapletu, i tako dalje. Ah kamo sreće da nije i danas sličnih osvada i da se ne bi štokoji naš biskup i sad s te strane potužiti mogao, kad ne bi bolje i probitačnije bilo slične pokore u srcu Isusovu za dan sudnji sahraniti, kad će Isus rasvijetliti sve tajne tmina i sve svjete srdaca, da bude svakomu po djelima i zaslugama njegovima; a to tim većma, budući da dobri Bog takovom upravo borbom običava ljude kušati, značaj njihov krijepiti, cijenu kreposti njihove dizati i tajne svetih svojih namjera otkrivati. Tako se upravo dogodi i našim apostolima, koji su povodom tih osvada u Rim pozvani. Pa kad se čovjek upita, tko i zašto naše apostole u Rim poziva, kud i kamo naši apostoli teže, da mir i obranu nadju, onda je jasno, da su apostoli naši Bogom opredijeljeni, da narod slavenski sa stožerom jedinstva crkvenoga na uvijeke spoje i sljube. Poziva naše apostole u Rim sv. otac papa Nikola I., muž osobitoga oštroumlja i značaja, koji u plemenitoj duši svojoj velike namjere snuje glede južnih i zapadnih Slavena, koje tada jedino povijest pobliže poznaje. Čuo je papa osvade i pogrde, koje se na naše apostole bacaju, ali je ujedno čuo i hvale njihove ter zna, da su hvale zaslužene, a osvade izmišljene. Poziva ih papa k sebi, ne da ih sudi i kori ili da se s njima pravda, nego da ih okrijepi, da ih utješi i da se s njima o slavenskim stvarima posavjetuje, napose pak, kako bi se od Slavena uopće, a posebice od Bugara odvratila pogibelj, da se u mreže bizantinske ne zapletu. Radilo se naime u to doba o tom, da Grci glede južnih Slavena, napose pak glede Bugara potvore onu prevrtljivost i šegavost, s kojom su negda oci njihovi grdno kljuse u ne-

sretnu Troju uveli, da je razore i utamane, što je velikomu rimskomu piscu glede prevrtljivca, koji je Trojance na to naveo, izbilo iz duše usklik: „Et ab uno disce omnes", što će reći: kakvi jedan, takvi svi. U tom važnom poslu nitko nije mogao zrelije i nadležnije Rimu prozboriti nego naši apostoli, koji su Bugare od djetinjstva poznavali i njihovo povjerenje uživali, koji su nedavno u dvoru bugarskoga kneza Borisa dulje vremena boravili i svetu vjeru pripovijedali.

Slavensko i bugarsko je pitanje u to doba papi Nikoli I. najveću brigu zadavalo, a u odgovorima njegovima na pitanja bugarska odzivaju se bez dvojbe umni i prokušani svjeti naših svetih apostola. Te odgovore na pitanja bugarska sačuvalo nam je hvala Bogu vrijeme. Oni su divni spomenik mudrosti, umjerenosti i ljubavi rimskih papa, komu se s punim pravom vas svijet, osobito pak mi južni Slaveni duboko pokloniti imamo. U njima sv. otac papa Nikola I. za hiljadu godina prelazi i nadmašuje svoje vrijeme. O slobodi svijesti i o načinu, kako se imaju pogani na svetu vjeru obraćati, tako divno i uzorito govori papa, da bi pred njim tobožnji slobodoumnici danas od stida i srama zamuknuti i u zemlju poniknuti morali. — Vjera i zakon, izrijekom uči papa, samo tada pred Bogom i svijetom cijenu imaju, ako se polag milosti božje samo na prostoj i posve slobodnoj volji osnivaju. Uznike i okrivljenike preporučuje papa blagosti i milosrdju kneza bugarskoga učeći i opominjući, da se zakonu doduše zadovoljiti i svaki zločin i krivica okajati mora, ali uvijek samo tako, da se s obzirom na pravo, što ga svakomu na svijetu sveta krv Isusova pruža, najveći obzir uzme na poboljšanje okrivljenika i na njegovo izmirenje sa društvom čovječjim; samo se pak po sebi razumije, da se po nauku velikoga pape sa sužnjima ima bratski postupati, budući da ih je Isus cijenom svete smrti svoje na drvetu križa najprvo u braću svoju, a po tom i u braću gospodara svojih pretvorio. U kaznenim istragama svako mučenje i svako silovanje sa svom odlučnosti velike duše svoje odsudjuje papa i proglašuje, da je svako silovito priznanje posve nevaljalo i ništavo; što se pravim čudom priznati mora, ako se u obzir uzme vrijeme, u kom papa govori. Sto je i više takvih papinih odgovora na pitanja bugarska, pak bih ih sve do jednoga proći morao, da njihovu mudrost i umjerenost skupa sa shodnosti njihovom za današnje naše okolnosti dovoljno označim. Dosta je opaziti, da mi Slaveni uopće, a napose pak da mi južni Slaveni u velikom papi Nikoli I. vazda ljubiti i štovati imamo pravoga oca i prijatelja našega, koji je važnost pitanja slavenskoga potpuno shvatio i koji je iz sve duše i iz svih sila nastojao, da nas od onoga jaza odvrati, koji je tada pod nama zjati počeo. Žalibože nije to njemu, nije našim apostolima za rukom pošlo; ali se strpimo i umirimo, jer pod svetim otajstvom božje milosti ne gubi se nijedno plemenito tršenje, nego čeka, ko što Pismo govori, na čas i uru svoju, koju je vječiti otac naš sebi samomu pridržao. Meni se čini, da ta ura sad već kuca, jer se i mi već buditi počinjemo i jer nam je dobri Bog u Lavu XIII. na stolici Petrovoj uskrisio novoga Nikolu I., koji nas iskreno ljubi i brani i koji važnost slavenskoga pitanja posve

shvaća, ko što to svaki redak zlatne njegove posljednje okružnice svjedoči.

Što se pak tiče pitanja, kud i kamo teže sveti naši apostoli, da u nevolji svojoj mir i olakšicu nadju, to nam svi onodobni dogadjaji jasno odgovaraju: ne obraćaju se na istok, gdje su jur bili živi svjedoci onoga nemira i nereda, one strastvenosti i pohlepnosti, koja je imala istok od zapada na žalost i štetu cijeloga svijeta otcijepiti; ne obraćaju se na stolicu carigradsku, koja nije smogla ni sjenu jednoga slovca iz Svetoga pisma za prvenstvo svoje pokazati, koja za svoje nerazborito pregnuće ni razlog apostolskoga izvora navesti ne uzmože, jer ju je samo svjetska moć iz taštih obzira, u koje se crkva božja nikad upletati ne bi smjela, iz ništa svoga podigla i na vrtoglavi vis, s koga je prije ili poslije duboko pasti morala, postavila. Ne obraćaju se sveci naši na bizantinsku crkvu, koju doduše svatko živ sažaliti, ali ujedno i odsuditi mora, jer je ponajviše ona sama teške one negve i verige sebi sakovala, u kojima još i danas čami i cvili. Ne obraćaju se sveci naši na novi Rim, nego se obraćaju na stari znajući dobro, da je to prestolje Petrovo, koje je Isus vlastitom rukom svojom podigao, a Petar po naročitoj volji božjoj iz Antiohije prenio i krvlju svojom na uvijeke učvrstio. Obraćaju se na nasljednika svetoga Petra, kod koga je ne samo zapad, nego i istok vas dosele u svima svojim pitanjima i nuždama odgovor, mir i utjehu božju tražio i našao. Obraćaju se pak s mirnom dušom i s potpunim povjerenjem, jer vode množinu učenika svojih, da ih u Rimu posvetiti i službi božjoj med Slavenima opredijeliti dadu. Evo s kakvim duhom i s kakvom namjerom podjoše sveta braća naša Ćiril i Metod u Rim k papi Nikoli I.

Na putu svom navratiše se u dolnju Panoniju, gdje ih panonski knez Kocel u svom dvoru željno primi, da skupa s pukom svojim iz usta njihovih slovo spasenja čuje i da im nekolicinu mladih učenika pridoda, koji bi se u Rimu redili i za svećeničko zvanje u Panoniji pripravili. Ovaj put provede naše apostole i kroz gornju posavsku Hrvatsku, tako da smo i mi, ko i svi ostali južni i zapadni Slaveni, glas naših apostola čuli i njihovim se nastojanjem u svetoj vjeri okrijepili. Dospjeli su pak naši apostoli negdje jeseni g. 867. u Rim, ter se u istinu reći može, i svaki će, koji nepristrano suditi zna, odmah priznati, da ne samo svaki korak naših apostola u Rimu na jednu svetu svrhu smjera, nego da i svi dogadjaji, koje izvan moći ljudske sama božja volja tom prilikom vrši, na jedno te isto smjeraju, a to je: da se dokaže, da naši apostoli o tom sveudilj rade, da narod slavenski svojoj brizi povjeren na uvijeke svetoj rimskoj stolici priljube i privežu. Prispjevši naši apostoli u Rim ne nalaze doduše u životu više velikoga pape Nikole I. On je za vrijeme njihova putovanja preminuo. Ali nalaze mjesto njega starinu Hadrijana II., koji je ne samo stolicom i moći, nego ujedno i duhom i namjerom pravi nasljednik i baštinik predšasnika svoga bio. Zato im se pri samom dolasku u vječiti grad izvanredna čast iskazuje tim, što im u susret ide neizmjerno mnoštvo puka iz svih razreda pučanstva sa samim papom na čelu. Sav je svijet

u Rimu proniknut osvjedočenjem, da su naši apostoli izvanredni ljudi, da njihovoj nevinosti, pobožnosti, učenosti i zaslugama ne ima prigovora, da njihov dolazak u Rim na više božje svrhe sluti, da se radi o prevažnom djelu posredovanja između svete rimske stolice i cijelog Slavenstva, da su oni Bogom opredijeljeni vječiti zatočnici i odvjetnici slavenskoga svi eta u crkvi božjoj. Što u općoj radosti još osobito i papi i puku rimskomu godi, jest, da naši apostoli sa sobom nose tijelo sv. Klementa, koga su u Rimu i kano papu mučenika i kano Rimljanina osobito častili i zazivali. Tom prilikom bude tijelo sv. Klementa s velikim slavljem postavljeno u prastaru crkvu sv. Klementa, koja još i dan danas stoji i ime sv. Klementa nosi.

Samo se pak po sebi razumije, da su u takvim okolnostima naši apostoli u Rimu sve postigli, za čim su težili. Redjeni su i na čast svećeničku uzvišeni svi učenici, koje su sa sobom u Rim naši apostoli poveli i odabrali, da im u djelu apostolskom pomoćnici i suradnici budu. Prevod liturgičkih knjiga u slavenski jezik odobren je; poraba slavenskoga jezika u službi božjoj papom Hadrijanom potvrdjena je; neka barem samostalnost našim apostolima u Moravskoj i Panoniji drage je volje dozvoljena. Ovo je posljednje zahtijevalo, da se ili oba naša sveca ili barem jedan njih na čast biskupsku uznese; a onodobni nam spomenici svjedoče, da su oba brata u Rimu biskupi postali, i to najprvo mladji brat Konstantin, za kojim se je kano najučenijim i lako najznamenitijim čovjekom svoga vijeka sav učeni svijet u Rimu tako rekav otimao, da se njegovom mudrošću i njegovim znanjem okoristi i okrijepi. Osobita je čast našemu Konstantinu u dio pala, što ga je sam papa Hadrijan II. u staroj vatikanskoj bazilici i na samom pragu svetih apostola Petra i Pavla najsvečanije za biskupa posvetio, namjeravajući tijem očevidno pred cijelim svijetom, osobito pak onim, koji se je našim apostolima tvrdokorno opirao, posvjedočiti, koliko čovjeka samoga cijeni, koliko se s njim u svetoj vjeri i ljubav slaže i koliko sve svete njegove namjere odobrava. Ali je još jedna osobita okolnost, koja tomu posvećenju i od strane papine i od strane našega apostola viši značaj daje. Tom naime prilikom promijeni naš apostol dojakošnje svoje ime „Konstantin" u „Ćiril", koje je do smrti nosio. Pa ako se pitamo, zašto je papa ovom prilikom ime Konstantinovo promijenio, onda odgovor ne može biti dvojben, da je papa tim o-načiti htio osobitim načinom i vrijednost čovjeka, koga posvećuje, i cijenu one moći, koju mu daruje, i milinje one nade i pouzdanja, koje u njega stavlja. To znači po starom običaju u sličnim prilikama promjena imena. Zato je Isus, spas naš, upravo tada, kada je poglavicu apostolskoga svojim namjesnikom i temeljem svoje crkve učiniti htio, staro njegovo ime „Šimun" u ime „Petar" pretvorio, koji je ime „Petar" sve do smrti svoje nosio i nosit će ga do vijeka. Zato se upravo i danas svakomu Petrovomu nasljedniku, kad stolicu svoju zauzimlje, ime staro promijeni. Kad se pak upitamo, zašto je sveti naš apostol upravo ime „Ćiril" odabrao, onda je odgovor takodjer bezdvojben: zato što je Ćiril Aleksandrinski u petom stoljeću u sličnim od prilike okolno-

stima isto tako odvažno i muževno proti Nestorijancima branio sveta prava rimske stolice, ko što ih je proti Bizantincima on sam i stariji mu brat Metod branio. Sveti Ćiril Aleksandrinski trsio se iz sve duše postati posrednikom i pomiriteljem izmedju rimske stolice i latinskoga svijeta s jedne i izmedju grčkoga naroda i istočnoga svijeta s druge strane. Sveta i neumrla zadaća, koju je i naš sveti apostol sebi skupa sa bratom svojim prisvajao gledom na svetu rimsku stolicu i latinski svijet s jedne i cijeli tada poznati slavenski svijet s druge strane. Ali je Bog odlučio, da se od sada toj svetoj zadaći na ovom svijetu samo stariji brat kano biskup u Moravskoj posveti, i to ne samo s tolikom ljubavlju i revnošću, nego ujedno i s tolikom mudrosti i postojanosti, ko da se čini, da se je u blagu i krotku dušu njegovu po preminuću Ćirilovu duša bratova nekim načinom prelila. Mladji bo brat pedesetoga dana poslije svoga posvećenja 14. veljače god. 869. prestavi se u Rimu u 42. godini života svoga. Pa kad čovjek sve okolnosti te smrti pobliže promotri, onda priznati mora, da je Bog i u samoj toj smrti vječiti spomenik svim Slavenima u Rimu podići htio, da se časteći i zazivajući svete apostole svoje uvijek sjete one svete misli i nakane, kojoj su oni na ovom svijetu služili, da slavenski svijet u jedinstvu sa svetom rimskom stolicom uzdrže.

Ne ima dvojbe, da je našim apostolima uvijek najmiliji govor bio o svetom zvanju svom. Toga je srce njihovo prepuno bilo. O tom oni medjusobno vazda zbore i vijećaju, kako negda u Bizantu i na putovanju svom u Moravsku, tako i na putovanju svom u Italiju i u samom Rimu. Osobito se pak to moralo zbiti za vrijeme bolesti mladjega brata, kad je dušu njihovu stostruka briga probijati morala, što će biti iz zvanja njihovoga, ako se Bogu svidi Ćirila k sebi pozvati. I zbilja starodavni spomenici bilježe nam, da je sveti Ćiril osjetiv, da mu se zadnji čas života približuje, ovako od prilike starijemu bratu progovorio: „Rodjeni brate moj, evo časa, da se rastanemo; ja idem k Bogu, da razlog dajem o životu svom; ti ostaješ još na ovom svijetu, da se mučiš i rabotaš. Znam ja, da je i tebi ko i meni dodijao ovaj svijet; znam ja, da si ti obljubio samoću olimpijsku i da bi ti najviše godilo, da se u nju povučeš. Ali, brate, zaklinjem te utrobom majčinom, koja nas je oba nosila, ne čini toga, ne ostavljaj stada, koje nam je Bog povjerio; ti znaš, da mu velike pogibelji prijete, jer malo prijatelja, a mnogo protivnika ima, koji bi ga, da mogu, satrli i pod jaram svoj skučili. Nastavi djelo sveto, koje će te spasti, i gledaj, da Slaveni u vjeri i jedinstvu svetom zalog nadju onoj snazi, s kojom se protivštine svijeta ovoga jedino svladati dadu". Ne ima dvojbe, da je brat bratu u medjusobnom plaču i pobožnom naricanju odgovorio: „Umiri se, brate! Jest istina, s tobom ja više nego polovicu duše svoje i snage svoje gubim; ti si do sad moj očinji vid bio; ali ne dvoj brate, nastavit ću ja djelo tvoje, a ti se moli Bogu, da slaboći i nemoći mojoj u pomoć priteče i da spase puk svoj, koji je cijenom svete krvi sina svoga na slobodu i svaku sreću pozvao". — Umiren i utješen tako sveti Ćiril pred samu smrt svoju obraća se na Boga s divnom molitvom, koju je

iz samoga srca Isusova crpao, jerbo je ta molitva očevidni odziv one božanske molitve, koju je negda pred smrt svoju Isus, spas naš, kod Iv. 17. na vječitoga oca svoga upravio, kad je molio, da svi do jednoga, koji su u njega povjerovali, spaseni budu i da se u jedinstvu svetom slože i združe, nalik onomu jedinstvu, u kom on sam sa ocem svojim navijek živi i djeluje. Molitva sveta, koju bi svaki pravi kršćanin uvijek pred očima imati, uvijek promatrati i u život prevadjati imao, ko što ju je pred očima imao sv. Ćiril naš, kad je iz sve duše svoje zavapio: „Gospodine Bože, koji si stvorio sve angjeoske redove i sve besputne sile; koji si razapeo nebo i osnovao zemlju; koji si iz nebića preveo u biće sve, što jest; Bože, koji poslušaš svakoga, koji volju tvoju tvori, koji se tebe boji i zapovijedi tvoje vrši: poslušaj molitvu moju i sahrani vjerno stado tvoje, komu si na čelo stavio mene nesposobnoga i nedostojnoga roba tvoga. Izbavi ga od bezbožne i poganske zlobe, koja tebe huli; uzmnoži svetu crkvu tvoju, pogubi u njoj svako raskolje i sakupi sve u jedinstvo sveto; probudi u njoj vrle ljude jedno te isto misleće u pravoj vjeri i pravom ispovijedanju; nadahni srca njihova duhom sina tvoga; tvoj bo je dar, što si nas nedostojne pozvao na pripovijedanje Krista tvoga, da se trapimo i da blagim djelima tvorimo ona, koja su tebi ugodna. Tebi predajem kano tvoje, koje si meni izručio; štiti ih ti silnom tvojom desnicom, uzmi ih ti pod sveto okrilje tvoje, da svikolici slave i hvale Oca, Sina i Duha svetoga!“ Ovo moleći izljubi se sa bratom i oprosti se sa svima pritomnima i preminu u Gospodinu. — Ne ima duše, koja ne bi čuvši ove svete vapaje od radosti zaplakala i zavapila: „O molitve svete, koju bi svaki Slaven, koji vjeru svoju neoskvrnjenu čuva, naizust znati i svaki dan s pobožnim srcem potvoriti morao. O ljubavi čiste, koja se u vječnost preseli, da se na žaru srca božjega sve više i više razgriješ i za nas djeluješ! O sveti Ćirile, moli za nas! Ti sad u jedinstvu sa trojednim Bogom uživaš vječno blaženstvo i još više cijeniš ono jedinstvo u vjeri, koje si nam s tolikom žestinom na ovom svijetu preporučivao. Moli za nas, da nam to sveto jedinstvo već dalje ne uskrati Bog, jer je u njem ne samo uvjet spasa našega na onom, nego i zalog sloge i medjusobne ljubavi na ovom svijetu; jer je u njem jedina poluga one prosvjete, slobode i kreposti, kojom se jedinom svaka viša svrha ovdje postići dade“.

Mrtvo tijelo sv. Ćirila bude na zapovijed pape Hadrijana u bazilici vatikanskoj pri samom pragu svetoga tijela Petrova pokopano, i to najsvečanijom porabom obredâ ne samo zapadnih, nego i istočnih. Tuj bi sveto tijelo još i do danas sahranjeno ostalo, da nije božja providnost drugačije odlučila, koja i u životu i u smrti naših svetih apostola za jednom te istom višom svrhom uvijek ide. Stariji naime brat poslije svečanoga pokopa dodje svetomu ocu papi ter mu slijedeće od prilike reče: „Sveti oče, hvala ti vječita, što si brata moga tako svečano sahraniti dao; hvala ti, što si mu tako odlično mjesto vječitoga pokoja opredijelio; to je za nas i za našu obitelj i za onu božju svrhu, za kojom smo na ovom svijetu išli, velika čast i slava; ali oprosti, mene vjera i pobožnost prama majci mojoj obvezuje, da te zamolim, da mi

tijelo moga brata poklonis, da ga u postojbinu moju odnesem, jer nas majka, kad smo se od nje rastajali i u daleki svijet odlazili, mlijekom, koje smo sisali, obvezala, da će onaj, koji drugoga preživi, tijelo pokojnikovo u Solun prenijeti i u samostanu olimpijskom sahraniti".

Pobožnoj toj želji i molitvi nije se mogao papa oglušiti; ali sada nasta sveta borba medju sinovskom pobožnosti Metodovom i medju pobožnosti cijeloga puka rimskoga, koji na sva usta moli i zaklinje papu, da ne dopusti, da se moći sv. Ćirila iz Rima odstrane. „Sjeti se, veljaše puk papi svomu, sjeti se, kolike svetosti, kolike slave i kolikih je zasluga pokojnik bio; sjeti se napose, oče sveti, da je pokojnik dušom i srcem vazda u Rimu bio i da je najpreča njegova briga uvijek bila, da puk slavenski nerazdruživo priljubi svetoj stolici rimskoj; vrijedno je dakle i dostojno, da pokojnik u Rimu počiva, da u Rimu svim budućim pokoljenjima svetu vjeru svoju i glavnu namjeru apostolskoga svoga zvanja posvjedočava". Ovim razlozima nije moglo odoljeti ni srce pape ni srce Metoda, koji je samo molio, da kad mu brat na svaki već način u Rimu vjekovati mora, da vjekuje polag moći sv. Klementa, koje je u Rim donio. Tako bude sv. Ćiril naš u crkvi sv. Klementa pokopan, gdje se prije nekoliko godina i grob njegov, ali žalibože prazan, pronadje i gdje se slike, koje našu braću i život njihov pokazuju, još i sad čuvaju.

Rim je prvi i najznamenitiji grad na svijetu, koji zaman vječitim ne nazivaju. On sav svijet osobitim načinom zanima. U njem osim svemu svijetu općenitih svetinja svaki odličniji narod svojih osobitih svetinja ima i čuva. Hvala Bogu, ima i naš narod svojih vlastitih svetinja u Rimu. Stara crkva na Kapitolinskom brdu „Ara coeli" (oltar nebeski) zvana sahranjuje tijelo pobožne naše kraljice bosanske Katarine, koja od bjesnoće turske nadje utočište i pokoj svoj u vječitome gradu. Crkva sv. Jere danas je narodna naša crkva u Rimu, koju našemu zemljaku Sikstu petomu, najumnijemu a lako i najznačajnijemu sredovječnih papa, zahvaliti imamo. S njom je spojen zbor i kaptol naš, a uskoro će se, ako Bog da, s njom spojiti i više othranilište za odličnije naše mladje svećenike. Nijedan Slaven, koji u Rim dolazi, ne bi smio ovu crkvu mimoići tijem više, budući da je ona posvećena svetomu našemu Jeri, koji je u četvrtom stoljeću onu istu zadaću na istoku vršio, koju su naši sveti apostoli na zapadu. Sv. Jeronim u Dalmaciji našoj rodjen, u Rimu odgojen, proveo je sav svoj vijek u samoći betlehemskoj. Na njega se zbog neizmjerne učenosti i ugleda njegova sav svijet obraćao. Sveti Damaz papa, sveti Augustin često i čestoput od njega svjeta i nauka traže. Svak bi na svijetu rad ga za se predobio i u prilog svomu mnijenju i tršenju odabrao; ali on u silnom metežu svoga vremena sa svom snagom ognjevite duše jedno samo te jedno cijelomu istoku dovikuje: „Gdje je Petar, tu je prava crkva; ja se samo s onim združiti mogu, koji se stolice Petrove nepomično drži." Evo molitve svete, koja bi se svakomu Slavenu u crkvi našoj svetoga Jere u Rimu iz duše odbiti i u srcu božjem odjeknuti imala. Ali medju najmilije naše slavenske svetinje u Rimu spada crkva sv. Klementa,

jer u njoj i dan danas počivaju moći sv. Klementa, koje su naši apostoli u Rim donijeli; u njoj leži tijelo našega sv. Ćirila, u njoj se svaki njezin dio i svi, da tako reknem, zidovi njezini odzivaju uspomenom naših svetih apostola, ter bi i nju svaki Slaven u Rimu pohoditi i u njoj onu istu molitvu, koju je u sv. Jeri rekao, sa skrušenim srcem ponoviti morao; jer ona posve odgovara najvišemu cilju, koji su naši apostoli na zapadu i među nama pred očima imali i koja najvećoj našoj narodnoj potrebući odgovara. Toj bi molitvi svaki Slaven još nadodati morao i prošnju, da nam se Bog dragi smiluje, da tijelo sv. Ćirila ako ne prije, a ono barem do g. 1885. t. j. do onoga vremena pronadjemo, kad ćemo na Velehradu svi slaviti tisućgodišnju uspomenu smrti sv. Metoda, ne bi li se tu braća pobliže u Isusu spoznala i sporazumjela i put si do svetoga jedinstva u vjeri i crkvi prokrčila.

Kad ja sve ovo ukupno promotrim i sa stanjem današnjega Slavenstva prispodobim, onda mi se i nehotice iz dna duše otima vapaj: Ah Slaveni, Slaveni, braćo u Isusu! Kad bi slabi moj glas do vas doprijeti mogao, ja bih vam rekao: Vi Sveto pismo štujete kano riječ božju i njemu se kano vječitoj istini klanjate; je li moguće, da ne opazite znamenitost, ozbiljnost, jasnost i odrešitost onih riječi Isusovih kod Mateja na pogl. 16.: „Ti si Petar i vrhu te stijene sazidat ću crkvu moju, koju nigda ni vrata paklena savladati ne budu; tebi, Petre, dajem ključe nebeske; što ti razriješiš na zemlji, bit će razriješeno i na nebu". Ja mislim, da ne može biti nikakve dvojbe, da se tuj ne radi o taštom samo naslovu i vanjskoj nekoj počasti, nego da se tu radi o sustavnom upravo biću crkve božje, o temeljnom upravo kamenu, na kom njezina sigurnost i vječitost počiva, o izvoru upravo i o posljednjem cilju njezine moći i oblasti. To svako slovo svete te izreke i odrešitost slika i prispodoba njezinih očevidno znači. Je li moguće, Slaveni, da se bistromu vašemu umu i žarkomu srcu vašemu otme prevažnost riječi Isusovih kod Ivana na pogl. 21., kad Petra po tri puta pita, da li ga ljubi, i to zato, da ga na nestalnost i trojno zatajenje njegovo opomene, da po tri puta to znači cijenu svete ljubavi, kojom se jedino u kršćanstvu do časti i milosti dopire; ali i poglavito zato, da se preimućtvo Petrovo po tri puta samim Bogom izušćeno i potvrdjeno: „Pasi ovce moje, pasi janjce moje" nikada u svijetu ne zaboravi, nego do konca svijeta sto i sto puta ponavlja. Slaveni! Mi svi bez razlike štujemo i častimo svete naše apostole Ćirila i Metoda; mi smo se svi od srca radovali, kad smo čuli, da je mudrost i dobrota pape Lava XIII. u najnovije doba naše apostole na višu čast u crkvi božjoj uzdigla; ako je pak tako, onda je li moguće, da ujedno ne priznamo, da su naši apostoli vazda dušom i tijelom svetoj rimskoj stolici privrženi bili; da su u njoj vazda u svim nuždama i potrepštinama svojima štit i obranu tražili; da su uvijek ne samo ovim ili onim korakom svojim, nego cijelim životom i apostolskim djelovanjem svojim na to najviše smjerali, da sve Slavene u svetoj i nerazrješivoj svezi sa rimskom crkvom i prvostolnikom njezinim uzdrže i sačuvaju. Ah Slaveni braćo! Vi ste očevidno Bogom opredijeljeni, da velike stvari i u Aziji i u Europi izva-

djate; vi ste, čini mi se, pozvani, da prestarjelo i u skrajnju neku sebičnost zagrezlo društvo zapada preporodite i u njega više srca i ljubavi, više vjere i zakona, više ćuti za pravednost i snošljivost, za mir i slogu unesete; ali znajte, da ćete u tom pravcu na općenitu korist i vašu slavu samo tada uspjeti i sve ogromne vaše nutarnje i vanjske neprilike svladati, ako se sa crkvom zapadnom izmirite i sporazumijete i tako svijet od onih predsuda i od onih sumnja, s kojima danas sve vaše i najplemenitije čine prati, oslobodite.

Hvala Bogu, crkva istočna ne razilazi se daleko od zapadne. Znala je ona odrešito od sebe odbiti svaku napast, koja je na nju u šesnaestom vijeku sa zapada navaljivala. Lako je jaz, koji obje te crkve razdvaja, premostiti, samo ako bude mudrosti, umjerenosti, prave pobožnosti i iskrenosti. A u tom leži upravo dvostruko otajstvo sile i snage, kojim bi prvim opća crkva svladati mogla ono skrajno nevjerstvo i onu pokvarenost, koja se danas posvuda strahovito širi i smrtonosnim udarcima ne samo na ovu ili onu granu, nego na sam korijen stabla evangjeoskoga navaljuje; a drugim otajstvom sile i snage crkva bi se istočna preporodila i od mrtvila svoga oslobodila, da u vlastitom domu svom plodovitije nego dosele uzdrmane temelje državne i društvene zgrade čuva i one opasne ništavaše suzbije, koji sa samim paklom druguju i njegovim se oružjem služe, da sve, što stoji, i sve, što je narodu u ime života i budućnosti njegove milo i drago, rastvore, razore, unište i utamane. Kad se mi Slaveni ovim pravcem povedemo, onda nije moguće, da nam još jedna vrlo važna okolnost na pamet ne padne, a ta je, da raskol crkveni u izvoru i povodu svom nije ni najmanje stvar Slavenâ, nego jedino Grkâ, koji su tim upravo nedjelom svojim jedan dobar dio naroda našega u skrajnu nesreću za sobom povukli, koju oni još i danas ljuto osjećaju. Pak bih ja braći svojoj Slavenima, osobito u ovim našim stranama podviknuo: „Sinite mortuos sepelire mortuos suos“ (pustite, da mrtvi sami pokapaju mrtve svoje). Bog nek blagoslovi Grke, ali oni nek sami gledaju, kako će se raskrstiti sa razdorom crkvenim i njegovim posljedicama. Mi ne bismo trebali žeti i u snopove slagati, što sijali i zalijevali nismo, a to tijem manje, budući da iz nekih današnjih pojava i iz najnovijih nekih grčkih djela slutim, da mnogi Grci još i dan danas mržnjom kipe i na crkvu katoličku i na Slavene. Ja premda svaki narod štujem i premda svojim zemljacima uvijek svjetujem, da svoje doduše muževno brane, ali nikad u tudje ne diraju, pače da, ako nije druge, radje nepravdu pretrpe nego li nanašaju: ipak sam pri tom višeput zavapio: O Bože sveti! Eto ti opet u živom primjeru stare basne o vuku i ovci. O Grci! Sto i stoput bi se prije crkva katolička i Slaveni na vas potužiti morali. Jer kažite mi, molim vas, što vam je crkva katolička, što su vam Slaveni krivi, da je stari Bizant državnu svoju zadaću posve zapustio i u razne se bogoslovne raspre i besposlice sasvijem izgubio; da je crkvu svoju upravo tada u bezdno strmoglavio, kada ju je proti svakomu pravu i proti svakoj predaji do neba podići htio? Što vam je katolička crkva kriva, što su vam Slaveni krivi, da je grčki narod pod bizantinskom upravom

tako oslabio i omlitavio, da je u odsudni čas obranu stolnoga svoga grada skoro samim Talijanima povjerio, dočim je on zdvojan i nevoljan po crkvama i bogomoljama plazio, puzao i Boga tentao, da ga čudom spase? Drugačije su u staro doba Židovi svoj dragi Jerusolim proti Rimljanima, a u novije doba Španjolci svoju Saragossu proti Francuzima branili. Jedina sreća, što je tom prilikom Bog, s obzirom valjada na neumrlu slavu starih Grka, divnim upravo junaštvom i slavnom smrti cara Konstantina Paleologa čast i poštenje imena grčkoga spasao i osvetio. Što vam je katolička crkva, što su vam Slaveni križarskim vojnama tako poremetili, da je tim istočno carstvo znatno oslabilo i iznemoglo? Ne može se dašto sve odobriti, što su križari činili, ali najveća krivnja toga spada na neiskrenost, zavist i prevrtljivost vašu. (Jedno od najbolje pisanih u najnovije doba grčkih djela jest: „Histoire de la civilisation hellenique par M. C. Paparigopoulo, professeur d' histoire à l' université d' Athènes". U tom djelu premda nešta umjerenije pisanom proviruje odurnost prama rimskoj crkvi i Slavenima. Pisac helenizmu za ljubav vrlo površno shvaća i prosudjuje sve dogadjaje, koji se odnašaju na zapad i Slavene. Naši učenjaci u Zagrebu ne bi smjeli slične književne pojave ne poznavati). — Na posljetku, kad se toliko tužite, Grci, kažite mi, molim vas, što je katolička crkva, što su Slaveni krivi, da su Fanariote općenitu nesreću upotrijebili, da se crkvi slavenskoj na poluotoku Balkanskom u njedra upravo uvuku; da joj u službi božjoj narodni jezik iz ustiju istisnu; da joj za više crkvene časti svoje ljude narinu, kojima je više stajalo do vune i vimena nego do spasa i koristi svojih ovaca? Ja to ne navadjam, da ikoga ukorim i stare rane ozlijedim, jerbo to ni svetomu zvanju momu ni srcu momu ne odgovara, i jerbo znam, da je vrijeme, da se ne svadjamo, nego da se složimo i jedan drugoga bratski pomognemo; ali navadjam to, da majku svoju, katoličku crkvu opravdam i da Slavenima na dušu stavim, da ih i primjer svetih apostola Ćirila i Metoda i da ih sve onodobne okolnosti silno nukaju, da se sa stolicom sv. Petra izmire i da pri njoj vazda obranu svoju i utjehu traže. I onako stare slike i prilike državâ i narodâ više se nikad povratiti ne će. Pitanje istočno još sveudilj vrije, a tajna božja još i danas ostaje, šta će sa Solunom i Carigradom biti. Ja sa svoje strane ne ustručavam se pred Bogom i pred svim svijetom ispovjediti, da vruće želim, da i starodavna bazilka sv. Dimitrije u Solunu i divna crkva svete Sofije u Carigradu čim prije u kršćanske ruke dospiju, i da u njima poslije toliko stoljeća i riječ božja opet zaori i sveta se naša otajstva opet potvore. Riješilo se medjutim istočno pitanje kako mu drago, došao Solun i Carigrad ma u čije ruke, nedvojbeno na svaki način ostaje, da se stari lik dvaju svjetova istočnoga i zapadnoga i njihovoga medjusobnoga takmljenja više nigda povratiti ne može. On već odavna u svom grobu počiva, pak bi vrijeme bilo, da se i raskol, komu je on povod bio, jednom već na uvijeke pokopa i uništi.

Mnogi, koji ovo uščita, reći će: Sve je to lijepo i dobro, ali se to dinstvo, što ga ti tako vruće preporučuješ, tečajem vremena izvrglo

i u opasnost svega posebnoga, što je narodima milo i drago, prevratilo. — Ja sam pak uvjeren, da je ta sumnja i ta bojazan posve neosnovana, što kanim i opet primjerima iz života i apostolskoga djelovanja svetih naših apostola dokazati.

II.

Sveta je vjera najveći i najpreči dar čovjeka na ovom svijetu. U njoj i po njoj sam Bog bićem i svijetlom svojim, ljubavlju i milošću svojom prebiva i djeluje. Vjera sveta ima cijelo biće čovjeka i sve njegove odnošaje probiti, ona ga ima popraviti i preporoditi, ona ga ima uzvisiti i oplemeniti, ona ga ima u svima nezgodama života tješiti i hrabriti, ona ima sve namjere njegove posvetiti i posljednji mu cilj tako označiti, da ga ujedno okrijepi, da sve, što mu na putu stoji, sretno svladati može. Evo najprve i najpreče nužde ne samo svakoga čovjeka, nego i svakoga naroda i svakoga društva. Zato ako ima naroda, koji u neprestanoj nekoj groznici i trzavici živi; koji se ne zna nikad ustaviti, nego sveudilj vjetrom sije, a olujom žanje; koji strasti i požude svoje na oltar diže; koji svakovrsno zločinstvo, grabež i umorstvo javno ovlašćuje; koji pod izlikom slobode i prosvjete svaku slobodu, slobodu svijesti i molitve, slobodu ljubavi i poštrvovanja, slobodu prosvjete i nauke gazi i tare: takvi narod očevidno propada i ne ima mu druge, nego da proti slabosti i sljepoći svojoj lijek u svetoj vjeri traži. Ako ima naroda, koji u mlitavosti svojoj ne zna položaj svoj shvatiti i pravice svoje braniti; koji se svedjer utvarom neke tajinstvene budućnosti tješi, a ovamo se ropstvom i tudjim tutorstvom ponosi; koji da plodove svoje trulosti mirno uživa, čast i uvjerenje svoje na prodaju nosi: taj se je narod očevidno preživio i ne ima mu druge, nego da u svetoj vjeri izvor života i uskrsnuća svoga traži. Što valja o svetoj vjeri uopće, valja i o svakom članku vjere; valja napose o jedinstvu crkvenom, koje je Bog čovječanstvu zato darovao i krvlju sina svoga na drvetu križa posvetio, da se ponovi ona stara sveza bratinstva, sloge i ljubavi, koja je prvobitno u svijetu vladala, i da se već jednom za vazda utamane strahoviti oni razdori i ratovi, koje strast i oholost uvijek medju narode sije i širi. Gdje toga jedinstva nije, tuj ili razvratnost i samovolja tolika zavlada, da proti nijekanju i pretjeranomu rešetanju nijedan članak svete vjere siguran nije, ili pak tolika mlitavost i nevolja, da svi skoro darovi svete vjere i sva moć crkvena isprazna i neplodna ostaje; a ne ima ni u prvom ni u drugom slučaju druge, van da se u svetom jedinstvu i sigurnosti u vjeri i čast i sloboda i plodovitost u životu i djelovanju traži. Jedinstvom se svetim u pojedinoj crkvi ništa na svijetu ne gubi, nego se samo opća sila i opći ugled na postignuće uzvišenih domaćih svrha plodonosno obraća. Ovu su svetu istinu naši apostoli duboko u duši svojoj ućutjeli i potomstvu svomu primjerom svojim opet i opet preporučili.

U onim okolnostima, u kojima su naši apostoli pred hiljadu godina živjeli, dvije su se nužde vrhu svega medju Slavenima ukazale, kojima su imali zadovoljiti, ako su mislili uzvišenu svrhu svoga apo-

stolskoga zvanja postići; a te su dvije nužde bile: 1. poraba slavenskoga jezika u liturgiji i službi božjoj, i 2. samostalna i od svakoga protivničkoga upliva prosta crkva. Jedno pak i drugo postigli su naši sveti apostoli pod okriljem jedinstva crkvenoga, svladavši pod krepkom obranom prvostolnika rimskih sve poteškoće i sve osvade, na koje su u svom zvanju naišli.

1. Što se prvoga tiče, naši su apostoli vrlo dobro shvatili vrijednost i cijenu narodnosti. Njima je narodni jezik bio osobiti dar božji, koji prirodjeno pravo ima, da se njeguje i razvija, da se i u skromnom i u javnom životu svugdje rabi. Oni su daleko od sebe odbijali onu odurnost, koja narodni jezik i narodne običaje u vlastitom svom domu do zvijezda kuje, u tudjem pak prokletstvom i nesrećom proglašuje; oni su nepravdom i licumjerstvom proglasili jezik narodni pod izlikom surovosti sa svoga mjesta istisnuti i tudjim zamijeniti, a ujedno mu svako sredstvo uskratiti, da se razvija i plemeni; pače naši su apostoli u tom obziru posve uvjereni bili, da valja narodnost i narodni jezik sa samom svetom vjerom usko spojiti i u živo orudje spasa ljudskoga pretvoriti. Ovim duhom opojeni ljubili su oni, njegovali i branili jezik slavenski u toliko, da su mu put do samoga sebe i do iste službe božje prokrčili. Njima mi Slaveni zahvaliti imamo osobito ono preimućtvo našega jezika, kojim se nijedan narod u Europi, ni Nijemac, ni Francuz, ni Talijan ponositi ne može, to jest da je jezik sveti, kojim se ne samo u istočnoj, nego i u zapadnoj crkvi služba božja obavlja i presveto otajstvo vrši, kojim se kruh u tijelo, a vino u krv Isusovu na spas svijeta pretvara. Pak ako se upitamo, je li to velike muke i truda stajalo naše apostole, onda sa istinitom povijesti u ruci odgovoriti moramo: jest to stajalo naše apostole neizrecivoga truda i napora, koji su oni u probitak svetoj vjeri i narodu našemu sretno svladali utekav se vazda pod obranu svete rimske stolice. Odmah početkom svetoga zvanja svoga, kad su stali riječ božju narodnim jezikom medju Slavenima pripovijedati, kad su počeli Sveto pismo i liturgičke knjige u slavenski jezik prevadjati, kad su zamislili djecu slavensku oko sebe kupiti i nju u knjizi i službi božjoj podučavati, odmah se strahovita vika na njih podigla, a kad se cijeloj toj vici do dna pronikne, onda joj je jedini pravi razlog, što se protivnici naših apostola boje, da se tim putem ne bi puk slavenski njihovoj moći, vlasti i samovolji posve i za vazda istrgnuo. Sve je ostalo samo izlika. Izlika je bila jezik slavenski proglasiti surovim, koji uzvišenosti službe božje i otajstva božjih ne odgovara, jer protivnici jezika slavenskoga ni najmanje poznavali nisu. Izlika je bila reći, da je Bog sâm samo tri jezika posvetio i službi božjoj namijenio, jer je razlog tašt, da je Bog to isto odredio, kad je dopustio, da se samo tri jezika: žudinski, grčki i latinski u naslov više križa Isusova prime. Izlikom je na posljetku očevidnom i pravom zlobom bilo, kad se je tvrdilo, da Bog ni iznašašće slavenskih pismena po Konstantinu ne odobrava, jer da bi se, kad bi to u njegovoj volji bilo, već od iskona onda ta pismena obresti morala, kad su semitska, grčka i latinska obretena; čim se očevidno za tim ide, da se siromaško Slaven-

stvo na vječitu glupost odsudi i onoga oružja na uvijeke liši, što ga knjiga i znanost svakomu narodu pruža, da samosvojnim životom živi i tudjoj se samovolji otme. Premda su pak ti razlozi prava izlika bili, to im ipak doba naših apostola veliku moć pripisuje, a samo je oduševljenost, učenost i izvanredna svetost naših apostola, osobito pak mladjega brata Konstantina, nešto barem olaglje tu veliku brigu obaviti i svladati mogla tada, kad su prvi put u Rimu boravili. Tomu se bez dvojbe ugledu pripisati ima krasni onaj list pape Hadrijana II. na moravskoga i panonskoga kneza Rastića i Kocela, koji je poslije smrti svoga brata Metod kano biskup jeseni g. 869. sa sobom u Panoniju ponio i koji nam je vrijeme samo u slavenskom prevodu uzdržalo. U tom listu odobrava papa Hadrijan slavenski jezik u službi božjoj i svetoj misi navadjajući u tu svrhu bez dvojbe one iste razloge, koje je i Konstantin navadjao, prijeteći izopćenjem onima, koji bi se usudili tomu protivni biti i huliti slova jezika slavenskoga. „Qui autem, veli knezovima, ausus fuerit aliter persuadere vobis vituperans litteras linguae vestrae, sit excommunicatus".

Rekao bi čovjek, da bi ovom apostolskom odlukom stvar za vazda svršena biti morala, ali nije tomu tako, jer sad istom navališe u tom obziru osobite muke i nevolje na našega svetoga apostola i u Panoniji i u Moravskoj, gdje je s neizmjernim plodom riječ božju pripovijedao i zvanje svoje obavljao. U dolnjoj Panoniji podje čak protivnicima i zavidnicima našega apostola za rukom Ivana VIII., nasljednika Hadrijanova na rimskoj stolici, na to skloniti, da porabu slavenskoga jezika u službi božjoj izrijekom zabrani. Ali naš sv. Metod ne dade se ni tijem smesti, nego mirno i postojano nastavi, ko i prije, djelo svoje. Pak kad pitamo, da li nije tijem poslušnost prama svetoj rimskoj stolici zametnuo, onda odgovaramo: sv. Metod bio je uvijek svetoj rimskoj stolici dušom i tijelom privržen; on bi volio stoput umrijeti nego vjerom pokrenuti ili prisegu, kojom se je pri redjenju u Rimu obvezao, prekršiti; ali je uvidio, da bi odstupivši od staze svoje u očevidnu pogibelj stavio vjeru i spas pravovjernika svojih, koji su slovu slavenskomu u službi božjoj tako obikli, da mu se nipošto odreći nisu htjeli. Mislio je sv. naš Metod, da mu je u takvim okolnostima dopušćeno upirati se na ugled apostolske stolice i odluku pape Hadrijana; znao je on, da je papa Ivan na zabranu svoju zaveden potvorenim i neosnovanim razlozima stranih zlobnika; znao je, da će mu za rukom poći, kako se istina otkrije i razloži, papu Ivana umiriti i na svoju stranu skloniti, ko što mu je to bez dvojbe i za rukom pošlo. Ali još veće muke i nevolje snadjoše našega apostola u tom poslu u Moravskoj, jer tuj vječitim njegovim protivnicima podje za rukom u vrtlog svoj zaplesti i kneza Svatopluka, čovjeka čestoput strasna, neprovidna i zanesena; podje im za rukom sa omrazom slavenskoga jezika u sumnju staviti i čistoću vjere našega Metoda; ali dobri Bog u svem tom pripravi svecu našemu novi povod sjaja, i to u svečanom saboru rimskom, na koji Ivan VIII. god. 879. pozva i sv. Metoda, da sebe i zvanje svoje pred

cijelim svijetom obrani i opravda. Kad čovjek Slaven tu obranu i to opravdanje u starim spomenicima čita, onda nije moguće, da mu se od svetoga nekoga ushićenja i ponosa oko suzom radosnicom ne zarosi. Sveti Metod protivnicima svojima, koji jezik slavenski barbarskim, surovim i nespretnim proglašuju, pred cijelim saborom rimskim odgovara: „O braćo u Isusu! Ne vjerujte glasu, koji ne umije što govori; ne vjerujte slovu, koje iz srca strast i pohlepa izbija. Ja poznajem jezik slavenski; taj je jezik u svakom obziru krasan, obilan i darovit. On se sa svakim i najnaprednijim jezikom ovoga svijeta prispodobiti može, a daj mu, Bože, mira i pokoja, njemu je izvrsnost grčkoga i rimskoga jezika širom otvorena; vrijedan je on i dostojan riječi vječite i službe božje. Mi smo, ja i blaženi brat moj, u taj jezik preveli Sveto pismo i liturgičke knjige, pak smo se u Gospodinu uvjerili, da je on već sad posve dorastao svetomu zvanju, na koje ga Bog i korist puka slavenskoga poziva". Nadodaje pak duhom upravo božjim opojen svetac naš: „Znajte pak, braćo, da je jezik narodni u službi božjoj puku slavenskomu tako omilio, da ga se nipošto odreći ne će. Otimati mu iz usta riječ njegovu pri otajstvu i svetom pojanju, znači vjeru mu samu iz srca i duše otimati. Znajte pak i pamtite, časna braćo, ako mislite u vjeri i jedinstvu uzdržati i sačuvati ono slavenskoga svijeta, što se u krilima svete majke crkve nalazi; ako mislite još i ono Slavenstva predobiti, što se danas još neizvjesno koleba medju istokom, koji propada, i zapadom, koji se diže i pretvara, a vi čuvajte jezik slavenski u liturgiji kao oko u glavi". Ovo su posljednje dakako vrlo dobro shvatili i razumjeli oci saborski; što se pak prvoga, to jest ljepote i sposobnosti jezika slavenskoga tiče, premda nikoga nije bilo u saboru, koji bi se na onoj visini znanja i umjenja nalazio, kojoj se mi i danas u našim svetim apostolima čudimo i divimo, bilo je ipak tada u vječitom gradu i bugarskih i dalmatinskih biskupa, koji su toliko poznavali jezik slavenski, da su javno posvjedočili: „Pravo ima Metod; po njegovim ustima sam Bog govori i sveto se srce brata Ćirila odziva; i mi svi tako mislimo i iz svega srca razloge Metodove potvrdjujemo". Samo se pak po sebi razumije, da je sveti naš Metod trebao samo otvoriti dušu i srce svoje pred saborom, da se odmah vidi i spozna čista i neoskvrnjena vjera njegova, koja je Ivana VIII. na javnu slavu i vječitu osvetu Metodovu izazvala, kad u listu na Svatopluka naziva Metoda svetim čovjekom, koji se u vjeri posve slaže sa rimskom crkvom, koji je uvijek učio i uči ono, što svetoj predaji otaca naših odgovara; a protivnici Metodovi osramotiše se grdno i zapletoše se u mrežu, koju su Metodu zapleli, kad su ga okrivili, da u svetoj liturgiji ne pjeva vjerovanje po običaju njemačkom sa dodatkom „i od Sina", jerbo u to isto doba i crkva rimska, majka i učiteljica svih ostalih po svijetu crkava, premda je uvijek vjerovala i učila, da Duh sveti proizlazi i od Oca i od Sina, nije drukčije pjevala u misi vjerovanje nego i sam Metod u Panoniji i Moravskoj svojoj.

Ovo sve toliko je silno pokrenulo umom i srcem sabora i pape *Ivana VIII.*, da je on najsvečanijim načinom za vazda potvrdio i za

svetu misu i za časoslovlje i za svu službu božju povlasticu jezika našega, kojom se mi svi još i dan danas ponosimo. Glasi pak ona u izvorniku ovako: „Litteras denique sclavinicas a Constantino philosopho quondam repertas, quibus Deo laudes debitae resonent, jure laudamus, et in eadem lingua Christi Domini nostri praeconia et opera enarrentur jubemus; neque enim tribus tantum, sed omnibus linguis Dominum laudare auctoritate sacra monemur... Nec sanae fidei et doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem sclavinica lingua canere, sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere, aut alia horarum officia omnia psallere, quoniam qui fecit tres linguas principales, hebraeam scilicet, graecam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam"* — u prevodu pak: „Slavenska pismena od Konstantina filozofa nekoć obretena, da se njima Bog dostojno slavi, pravedno i pohvalno odobravamo i zapovijedamo, da se u istom jeziku djela i čini Gospodina našega Krista pripovijedaju; jer ne samo trima, nego svima jezicima Boga hvaliti svetim se dostojanstvom nukamo . . . . . Ne protivi bo se ni vjeri ni nauku, ako se ili misa u slavenskom jeziku pjeva, ili sveto evangjelje jali božanska štivenja novoga i staroga zavjeta dobro prevedena i protumačena čitaju, ili sve ostale molitve i psalmi časoslova pjevaju; jer onaj, koji je stvorio tri poglavitija jezika, židovski naime, grčki i latinski, stvorio je i sve ostale na hvalu i slavu svoju".

Medjutim tko prouči povijest Slavena od tada do sada, pak se danas baci okom na Panoniju i Moravsku, u kojoj su djelovali naši apostoli, taj se nimalo čuditi ne će, da našemu jeziku u liturgiji i službi božjoj ondje danas ni traga ni glasa nije. Čudnovato je samo to, što je naš jezik apostolsku povlasticu i sveti značaj svoj kod nas uzdržao, jer se hvala Bogu kod nas i dan danas u cijeloj biskupiji senjskoj, a ponešto i u posestrimi našoj Dalmaciji služba božja i presveto otajstvo obavlja narodnim jezikom. Znak je to po mom osvjedočenju, da je božja providnost nas upravo opredijelila, da svetu namjeru naših apostola u ovim stranama vršimo i kvasom u božjoj ruci postanemo, koji bi svu ostalu masu probio i u sveto jedinstvo složio. Zato su naši ljudi vrlo dobro radili, što su lani ljeti svuda svečano slavili hiljadugodišnju uspomenu svetoga onoga preimućtva, koje Ivan VIII. našemu jeziku za vječita vremena podijeli i potvrdi. I mi smo se ovdje u stolnom mjestu našem toj svečanosti drage volje priključili, a svaki će, koji buduće dogadjaje točnije promjeriti znade, odobriti onu težnju naših ljudi, da se slične svečanosti u narodu našem ponavljaju, jer ga to od sna i mrtvila budi, jer mu to znamenite zgode povijesti njegove u pamet dozivlje, jer mu to ćut vjere i pobožnosti diže i radja u srcu nakanu svetinjama se svojima poslužiti na one uzvišene svrhe, koje je Bog sam u njih postavio. Ali će možebiti tkogod reći: To je bilo, pa i nije. Ja pak odgovaram: Tko je god prost od predsuda i poznaje Rim, ne kako ga mašta pretjeranih ljudi slika, nego kakav je zaista u samom

* Vidi: Rački, Vijek i djelovanje sv. Ćirila i Metoda, sv. II. str. 332. i 333.

sebi, taj će odgovoriti: Nije tako. A evo hvala Bogu lanjska nam godina u divnoj okružnici Lava XIII. donese neprocjenivi dar, dar posve sličan nekadašnjemu daru pape Hadrijana II. i Ivana VIII., dar vrijedan vječite uspomene i slave, dar, koji staru slavu i čast naših apostola na novi vidik u cijeloj crkvi uznaša, dar, koji svemu djelovanju naših apostola novi pečat i novi sjaj prisvaja. Javno je već sada pred cijelim svijetom dokazano, da mi Slaveni ne samo nismo isključeni iz srca vrhovnoga pastira, koji po primjeru Isusovu sav svijet ljubi, nego da sveti otac papa Lav XIII. isto tako važnost i znamenitost pitanja slavenskoga u devetnaestom vijeku shvaća, ko što ga je u devetom veliki um Nikole I. i njegovih nasljednika shvatio. Sveti otac papa Lav XIII. zlatnom okružnicom svojom na vas svijet odobrava, potvrdjuje i u zvijezde kuje cijelo djelovanje naših svetih apostola, napose pak i ono, kojim oni povlasticu svetoga jezika našemu jeziku priskrbiše i njega u sveto otajstvo uvedoše. Ja u zahvalnici, koju sam svetomu ocu glede toga podastr'o, naročito velim, da bi sveta rimska stolica drage volje tu povlasticu našega jezika na novo odobrila i na vas slavenski svijet protegla, kad bi to cijena našega spasa i znak našega sjedinjenja u vjeri i crkvi bilo; a sveti otac u odgovoru svom po zaslužnom svom stožerniku tajniku to isto odobrava i nastavlja, da je očevidno promisao božja i pod samim religioznim vidom veliku budućnost opredijelila slavenskomu narodu i u Europi i u Aziji; nada se sveti otac, da će se Bog tijem velebnim plemenom poslužiti na veliku slavu vjere i crkve božje; odobrava čuvstva i misli moje; blagosiva me i nuka, da svetim žarom slijedim stope apostola naših Ćirila i Metoda. Ah sveti oče, hvala ti i slava vječita na daru tvom! Poznavao sam ja, poznavali smo svi mi, koji blizu tebe stojimo, već odavna svete te misli i nakane tvoje, ali je dobro i spasonosno, da ih i vas svijet poznaje, koji žalibože čestoput i najjasnije stvari izvraća i iskrivljuje. Što se pak očinske opomene tvoje tiče, da stope svetih naših apostola slijedim, ah preslab sam ja, odveć sam siromašan i grješnik, nego da samo i pomisliti smijem na prispodobu svoju sa svetima našim apostolima; ali ću ja tu opomenu uvijek u srcu i pameti svojoj uzdržati, jer znam i osvjedočen sam, da ne ima nijednomu narodu veće blagodati na ovom svijetu, nego što su svećenici duhom božjim opojeni. Valja to osobito o narodu ponešto zapuštenom, koji premnogo protivnika, a premalo prijatelja broji, kao naš narod. Želim ja iz svega srca i iz sve duše nasljedovati naše svete apostole u ljubavi i revnosti prama vjeri i svetomu zvanju apostolskomu, u ljubavi i odanosti prama svetoj rimskoj stolici, u ljubavi i privrženosti prama narodu momu.

Prije nekoliko godina kolao je pod mojim imenom skoro po svem svijetu grdni neki govor, koji je oblikom i sadržajem svojim meni tako tudj bio, ko što mi je tudje ono mjesto u južnoj Americi, u kom je zabludjeli neki svećenik skrušeno priznao, da je meni taj govor podmetnuo, ponudiv mi po rukama svoga ispovjednika svaku zadovoljštinu. Premda je taj govor očevidne i nedvojbene znakove na sebi nosio, da je podmetnut, ipak se je mnogi njim smutio ne znajući valjada,

da se moji kakvi takvi govori čuvaju u javnim hraništima, do kojih pristup nije lagan. Premda je, velim, tomu tako, drago mi je, da i ovom prilikom pred cijelim svijetom ispovjediti mogu, da bih volio stoput, da mi desnica usahne, a jezik se u ustima ukoči, nego da i jednu samo izreku grdnoga govora, komu se je ime moje nametnulo, proslovim ili napišem. Ja se u tome, ko i u svem ostalom, držim svetih slavenskih apostola, pak ću, ako mi se Bog smiluje, onu vjeru i onu ljubav, koju su oni u srcu svom prama svetoj stolici i narodu slavenskomu gojili, pred prestolje božje čistu i neoskvrnjenu donijeti, da je ondje na uvijeke nastavim i sa molitvom svetih naših apostola združim: da Bog štiti, brani i blagoslovi narod moj i da mu napose što prije pokloni dar sviju darova t. j. jedinstvo u svetoj vjeri i crkvi, kojim se svako dobro ovoga i onoga svijeta ponajsigurnije postići može.

2. Evo što su naši apostoli pod okriljem svete rimske stolice narodu slavenskomu stekli; ali je njima osim ovoga još jedna stvar na srcu ležala, koja je djelovanju njihovu temeljem i podlogom biti imala, pak su i to uplivom i ugledom svete rimske stolice narodu slavenskomu namakli, a to je: samostalnu i od svakoga tudjega upliva prostu crkvu.

Kad je još sv. Metod poslije preminuća brata svoga u Rimu boravio, dodju na papu Hadrijana II. poruci od vrloga panonskoga kneza Kocela, da bi mu izvolio poslati Metoda, da zvanje apostolsko u Panoniji obavlja. Ne mogavši ni onako zbog ratnih dogadjaja vratiti se Metod u Moravsku, drage volje odazva se po papinom nalogu želji kneza Kocela i dodje negdje koncem godine 869. kano pokrajinski biskup u Panoniju, da slavenskim jezikom i duhom ono postigne u puku slavenskom, što strani svećenici svojim načinom postići ne mogahu. Ali poslije kratkoga boravljenja u Panoniji uvjeri se i on i knez panonski, da se uzvišena svrha apostolskoga zvanja u njoj dotle postići ne može, dok Metod u crkvenom obziru pod vrhovnim pravom i upravom solnogradskih biskupa ostane. U tu svrhu neophodna je nužda bila, da se za Panoniju i Moravsku stvori samostalna metropolija. Zato se godine 870. Metod i opet uputi u Rim k svetomu ocu papi, da mu stvar potanko razloži i da od njega za slavenski puk novu metropoliju isprosi. Hadrijan II. drage volje na to prista, premda je dobro znao, da će se toj nakani i odluci iz svih sila opirati ne samo crkva njemačka, nego takodjer i svjetska vlast, koja je već odavno pod vrhovno svoje pravo skučivala Panoniju, a žudnjom svojom zasegnula i za Moravskom. Ako igda, to se je ovom prilikom očevidno dokazalo, da sveta rimska stolica od nikakvih protivština i poteškoća ne preda i ne zazire, kad se radi o tom, da se ikoja posebna crkva tudjih okova u ime spasa svoga liši i do one samosvojnosti dovine, bez koje u stanovitim okolnostima ne može nipošto zvanje apostolsko onih plodova radjati, o kojima Isus veli: „Ecce ego mitto vos, ut eatis et fructum afferatis et fructus vester maneat“ (ja vas šaljem, da idete i plod donašate i da plod vaš ostane). Kad se čovjek sad upita, koja je to metropolija, koju sad za Slavene i za slavenskoga apostola stvori papa, onda je odgovor po starim spomenicima posve jasan: to je bila prastara metropolija

ih u ovogodišnjim „Starinama“ svojima.* Ovi spisi vrlo rasvjetljuju staru povijest našega naroda; gledom pak na okolnost, o kojoj govorim, znameniti su osobito listovi pape Ivana VIII. na solnogradskoga i pasovskoga nadbiskupa Alvina i Hermanrika i frizinskoga biskupa Hanona; znameniti su osobito napuci, koje Ivan VIII. svomu poruku Pavlu, biskupu jakinskomu, u stvari panonske metropolije i sv. Metoda daje, da ih pred kraljem Ljudevitom, pred knezom Svatoplukom i pred njemačkim biskupatom upotrijebi. U tima napucima nalaže Ivan VIII. svomu poruku, da onim istim od prilike razlozima brani izvor i postanje metropolije panonske, kojima je to isto i Metod branio. Meće poruku svomu tako rekav u usta riječi, kojima valja odsuditi postupak njemačkih biskupa proti Metodu. „Vi — nalaže mu da reče — vi bez kanoničke odluke odsudiste biskupa po samoj sv. stolici poslana; vi ga u tamnicu baciste i ćuškama vrijedjaste; vi ga od svetoga zvanja njegova odstraniste za pune tri godine, premda je čestoput i porucima svojima i listovima na svetu rimsku se stolicu pozivao. Vi to sve prikriste i zatajiste i tijem doisto zaslužiste, da vas barem toliko od zvanja vašega odbijem, koliko je bio Metod po vama odbijen, tijem više budući da vi nadbiskupa na vaš sud prisiliste, kojega samo starješina njegov t. j. sveta stolica na sud pozivati pravo ima“. U poslanici svojoj na arcibiskupa Hermanrika tako se oštrim ukorima služi Ivan VIII., da bi ih današnje vrijeme jedva podnijelo i da ih ja ni otpisati ne smijem; dosta je, da je istoga arcibiskupa izopćio i pred sud u Rim pozvao. Isto to čini papa i glede Hanona frizinskoga u poslanici na njega. Ja mogu reći, da kad sam ovo sve čitao, suze su me oblile ter sam se i nehotice na možnoga odvjetnika Slavenâ s vrućim vapajem obratio: „O sv. Metode! Tebi je Bog po vrijednosti i zaslugama tvojima obilne darove već na ovom svijetu udijelio, ali sad vidim, da te je Isus osobitim načinom ljubio, kad te je na zemlji pozvao, da muke njegove i zlostavljanja njegova dionikom budeš, da tako ujedno i neumrle slave njegove dionikom na nebu postaneš. Ti si, sv. Metode, Bogom pozvan bio, da nama Slavenima vječitim uzorom i primjerom budeš ne samo u riječi i nauku svetom, ne samo u čistom i izvrsnom životu i u svakovrsnom požrtvovanju, nego ujedno i u progonstvu i u tamnici, koju si ti za vjeru i zvanje svoje, za nepomičnu privrženost svoju prama svetoj rimskoj stolici. ustrpljivo podnašao. Mogao si ti, znam ja, od svega toga jednom samo riječi osloboditi se, da si htio popustiti i nadbiskupije se svoje odreći; da si se htio u olimpijsku samoću, kamo te je srce i onako vuklo, povući, gdje bi te tvoji zemljaci sigurno u zvijezde kovali, što bi tvojim ugledom, tvojom slavom i tvojom svetošću pokriti mogli barem ponešto grdno otajstvo nevjere i raskola, o kom su u to doba najžešće radili; ali si ti volio sto puta svaku muku podnijeti nego samo makar sjenom kakvom vjeru svoju i ljubav svoju prema svetoj rimskoj crkvi zatajiti“.

Evo što svakomu iz srca izbiti moraju spisi u najnovije vrijeme obreteni. Oni su ujedno vječitim dokazom, da se sveta rimska stolica od

* Vidi: Starine Jugoslav. akademije, knjiga XII. str. 206. i t. d.

ničega ne plaši i ne preda, kad se o tom radi, da se progonjeni pravednik zaštiti i obrani i da se crkvi i narodu ona sloboda zajamči, bez koje ni o vječitom ni o vremenitom spasu svom plodonosno djelovati ne može. Naravno je pak, da se je sad sv. Metod ugledom i odlukom sv. rimske stolice svojih zala riješio i zvanju svomu povratio, ali mu je bilo još sto drugih muka i neprilika svladati. U Panoniju svoju povratiti se ne dopustiše mu okolnosti, jer ona po smrti vrloga kneza Kocela potpade posve pod pravo i upravu Karolinga, glavnih njegovih protivnika. U Moravskoj pak ne dade mu mirovati neutaživi jal protivnika, kojima za rukom podje u spletke svoje zavesti i kneza Svatopluka, koji polag svih svojih inače lijepih vlastitosti nije ni nokta vrijedan bio slavnoga strica svoga Rastića. I to je, što je našega sv. Metoda oko godine 879. dovelo i opet u Rim pred sabor crkveni i pred papu Ivana VIII., gdje mu Bog u naknadu zala, koja ni kriv ni dužan podnijeti morade, osobitu pobjedu i osobitu slavu priskrbi, jer, kako vidjesmo, ne samo da je čistoća vjere njegove novom svjetlošću prosjala, ne samo da je poraba jezika slavenskoga u svetoj misi i službi božjoj potvrdjena, nego je ujedno tom prilikom Ivan VIII. svečanim načinom potvrdio metropoliju panonsku i u samoj stvari i u osobi Metodovoj: zato u pismu na Svatopluka nazivlje Metoda „venerabilem archiepiscopum" (časnoga nadbiskupa) i odlučuje: „Nostrae apostolicae auctoritatis praecepto archiepiscopatus ejus privilegium confirmamus et in perpetuum Deo juvante firmum manere statuimus" (zakonom naše apostolske moći potvrdjujemo povlasticu njegove metropolije i odlučujemo, da ta povlastica po božjoj milosti na uvijek stalna i nepomična ostane). Kad ovo čovjek promotri, ne može dosta požaliti, što se je Svatopluk ovom prilikom dao zavesti, da zaišče za latinsku službu božju posebnu biskupiju u Njitri, jer je to upravo postalo crvom, koji je rastočio zdravo deblo samostalnosti crkvene, za kojom su i Ivan VIII. i sv. Metod i svi Slaveni s punim pravom toliko težili; a Bogu je samomu poznato, koliko je naš Metod stoga pretrpjeti morao. Toliko je ipak izvjesno, da je naš Metod i u novim tim mukama uvijek i uvijek krepku obranu našao u Ivanu VIII., koji medju Slavenima uopće, a medju nama Hrvatima napose vječitu uspomenu zaslužuje, jer je probitke slavenske uvijek krepko branio i jer je nas Hrvate mudrim svjetima i napucima od razvrata bizantinskoga odvratio i na svezu sa Rimom i sa zapadnom prosvjetom uputio. Osim do sada jurve poznatih krasnih njegovih listova na domaće naše knezove, poimence Branimira, sadržaju listine onomadne u Londonu nadjene izvadak listova na naše knezove Domagoja i Mutimira od g. 873., od kojih se jedan proteže na kneza Domagoja, a drugi na Mutimira, zatim od god. 875., od kojih je jedan upravljen na sve pravovjerne u Dalmaciji i Hrvatskoj, drugi opet na Domagoja.*

Što se medjutim našega svetoga Metoda tiče, njemu je Bog na kraju života mirnije i plodonosnije dane poklonio, jer mu je dozvolio i svoju milu Panoniju pohoditi i u Moravsko vrloga čes-

* Starine Jugosl. akademije, knjiga XII. str. 212 i sl.

koga kneza Borivoja i suprugu njegovu Ludmilu okrstiti, sebi u vrlom svom učeniku, rodjenom Moravljaninu, Gorazdu vrijednoga si nasljednika opredijeliti i čas svoje smrti godine 885. licem na Cvjetnicu u crkvi divnim govorom, koji je sve nazočne na plač natjerao, označiti i zaista dne 6. travnja iste godine u naručaju svojih milih u prestolnom gradu Moravske u Gospodinu usnuti. Stari nam pak životopisac njegov svjedoči, da je prije preminuća svoga s istim duhom, kao i negda pokojni mu brat Ćiril, svoje opominjao, da u vjeri stalni i postojani ostanu, da se ne plaše onoga, koji tijelo ubija, nego radje onoga, koji i tijelo i dušu na vječitu smrt odsuditi može; da uvijek složni i u sv. vjeri sjedinjeni ostanu i da svoje ljube i njeguju, ali tudje nikad ne preziru i nepravde nikad nikomu ne čine. — Kad čovjek na ovu posljednju okolnost u životu sv. našega Metoda pomisli, onda mu i nehotice na um dolazi, da mu je Bog mirnim i uspješnim životom posljednjih dana nekim načinom zastrijeti htio otajstva rasula i propasti, koje je naskoro snaći imalo i ljubljenu metropoliju njegovu i narod njegov, dok mu ga ne otkrije ondje, gdje je pisano: „Et tempus non erit amplius“ (i vremena više ne će biti), gdje se svako sjeme, pa makar ga svijet satrvenim smatrao, do zrelosti svoje u rukama vječitoga oca našega čuva, i gdje hiljada godina ni jednog samo oka trenutka vrijedna nije.

Tkogod se okom baci na današnju Panoniju i na dogadjaje, koji se u njoj i Moravskoj do danas zbiše i razviše, ne će se nimalo čuditi, da staroj Metodovoj metropoliji ni traga ni glasa ne nalazi; ali je na svaki način čudnovato, da se je ko što slavenskomu jeziku u liturgiji, tako i toj metropoliji neki trag na slavenskom jugu medju nama Hrvatima uzdržao, što bi znak bio, da je Bog barem neki dio svetih Metodovih namjera na nas Hrvate prenio. Svatko će, koji ovo uščita, odmah pogoditi, da mislim novu našu metropoliju zagrebačku. Ako igda, a ono se je poslije burnih godina 1848. i 1849. sa svih strana osjećala nužda dvostruke samostalnosti, koja Hrvatskoj po naravi stvari i po položaju njezinom na opću korist pristoji. Ta je nužda stvorila novu nadbiskupiju zagrebačku, a mi smo neumrlomu Piju IX. vječitu zahvalnost dužni, da se je prama nama tom prilikom onim istim ukazao, ko negda Ivan VIII. prama Slavenima u Panoniji i Moravskoj. Tijem je i opet pred cijelim svijetom dokazano, da je slobodu i svaki napredak pojedinih crkava i naroda Bog sam nerazrješivom svezom spojio sa sv. rimskom stolicom. Neka mi se pak oprosti, što ovom prilikom nadu izričem, da će ono isto osvjedočenje, koje je zagrebačku metropoliju stvorilo, jednoć istu i okružiti i popuniti, jer se bistromu oku nikako oteti ne može, da to najviši razlozi zahtijevaju i da ista metropolija samo tada neumrlo svoje zvanje u ovim našim stranama ispuniti može, ako se čim prije okrijepi, učvrsti i ojači, a to će reći, ako se raspruži i sva ostala uda crkve katoličke kod nas u jedno spoji, združi i sjedini. Može to biti bez ikakve uvrede starih historičkih prava i naslova, koja medjutim na vazi božjoj samo tada štogod znače, ako višoj svrsi u istinu služe; prestane li to, onda na povijest spadaju, ali u sadašnjosti nikakove cijene ne imaju. I onako svi dijelovi crkve katoličke ovdje na

jugu našem svojevoljnim načinom za jedinim svojim stožerom, to jest za Zagrebom teže. Na zagrebačku nadbiskupiju spada bez dvojbe i posestrima naša Bosna ponosna. Ima doduše vremena mašte i lkarskoga poleta, kad se ljudi i bolji obično dalje steru nego bi morali, kad zasežu rukom tamo, gdje im jezik nijedne razumljive riječi prozboriti ne umije; ali će doći vrijeme uma i razbora, pak će se uvidjeti, da biskupija bosanska, na koju Bosna spada, ne samo imenom, nego i pravom opstoji, koje nije još zastarjelo niti je po ikom opozvano. Ime mjesno, koje se gdješto istoj biskupiji daje, od stolice njezine dolazi, a pred kanoničkim pravom ništa upravo ne znači. Nikakvim se dakle na svijetu umovanjem zatajiti ne da, da se prava Bosna razumijevati ima, kad bula, koja zagrebačku crkvu na metropoliju diže, u područje njezino i bosansku biskupiju pribraja. Znamo mi svi, da je Bosna već odavna u rukama vrhovnih pastira svete crkve, kojima smo mi neizmjernu zahvalnost dužni na dobročinstvima, koja siromašnoj crkvi od četiri stoljeća u crno zavijenoj ukazaše i dan danas ukazuju. Mi potpuno povjerenje i pouzdanje u vrhovnoga našega pastira imamo. Kad nas na to ne bi svi vijekovi nukali, dosta bi bio sam vijek i djelovanje naših apostola, da nas i sad i vazda na isto naputi. Mi želimo, da i nadalje vrhovna uprava crkve u Bosni u Rimu ostane dotle, dok ne svane dan, kada će se moći svoj svojemu povratiti, gdje se ne samo jedna te ista sveta vjera i ljubav nalazi, nego gdje je takodjer jedna te ista krv i gdje se sa riječju božjom i sa govorom svetim riječ i govor narodni takodjer u jedno slijeva.

Ja bih ovim svršio nauk crpen iz života svetih naših apostola, da nisam čestoput medju nama na vlastite svoje uši slušao krive, a kadšto i smiješne prigovore proti sv. rimskoj stolici, na koje se radi same stvari obazreti moram. Veli se naime: Sad poslije proglašene nepogrješivosti papine sve je u crkvi samovolji izvrženo, proti kojoj se nikakvo osobito pravo ili običaj obraniti ne može, a navadja se kadšto smiješnim načinom u tu svrhu i težnja sv. rimske stolice za posjedom svjetskim, dočim se o Isusu zna, da je rekao, da kraljevstvo njegovo nije od ovoga svijeta, da je u goru sam pobjegao, kad ga je zanesena svjetina kraljem proglasiti htjela. Ni jedan ni drugi navod nikakvoga baš temelja ne ima.

Što se prvoga tiče, najprvo valja opaziti, da slavenska riječ, kojom se mi barem ovdje služimo, da dotični nauk sv. majke crkve, naime „nepogrješivost" izrečemo, nije točna. Ona bi lako čovjeka neuka u bludnju zavesti mogla, ko da crkva uči, da sv. otac papa pogriješiti ne može, dočim nauk kršćanski veli, da zabluditi ne može, kad kano vrhovni pastir i naučitelj crkve svečanim načinom nauk svete vjere proglašuje i tumači. Možebiti bi riječ „nezabludivost" bolje prijala nauku kršćanskomu? Bilo medjutim tomu kako mu drago, nedvojbeno je, da se naukom o nezabludivosti papinoj ništa novoga u crkvi uvelo nije. Crkva božja, kao i sam vječiti zaručnik njezin, nepromjenljiva je, ostaje danas, sutra i uvijeke jedna te ista. Divni nutarnji sustav njezin nikad se razvrći ne može, jer je ona pravo otajstveno tijelo Isusovo.

bludivost crkve i nezabludivost pape jedna je ter ista stvar, niti

je ikomu na svijetu dano razdvojiti u crkvi božjoj tijelo od glave ni glavu od tijela. Kad sveta crkva proglašuje i tumači nauk sveti, čini to uvijek po ustima glave; kad glava to isto čini, crpe vječitu istinu iz istih svetih i nepromjenljivih izvora, crpe ju istim duhom opojena, ko i crkva sama. Kad sabor halcedonski slušajući poslanicu sv. Lava Velikoga s ushićenjem kliče: „Svi to isto držimo; to je prava vjera crkve božje; po ustima Lava sam sveti Petar govori", tada po ustima papinima čuva crkva i štiti svijet kršćanski proti bludnji i prevari. Kad je Pije IX. u naše doba proglasio nauk o neoskvrnjenom začeću Majke božje člankom sv. vjere, onda to učini slijedeći svetu predaju, koja je od štale betlehemske počela ter se sve više i razgovjetnije razvijala sve do sv. Augustina, a od sv. Augustina do one zrelosti i potpunosti u našoj dobi, po kojoj je tako rekav svako dijete kršćansko taj nauk na jeziku svom nosi o; učini to, pokle je svu braću i saučitelje svoje u tom poslu za savjet i svjedočanstvo upitao i cijelim se korom biskupa okružio. Posve je dakle krivo reći, da je crkva od jučer tako rekav nesnošljiva i samovoljna postala. Crkva božja u svom vijeku ne samo skoro dvije hiljade godina broji, nego je početkom svijeta i ona počela. Bog je čovjeku, kad ga je stvorio i neumrlim svojim duhom nadahnuo, s jedne strane za tjelesni život hranu i užiće u vidivoj naravi opredijelio, koju sam njegov zakon uzdržaje i oplodjuje; s druge strane opredijelio mu je baštinu vječitih istina, bez kojih neumrli njegov život opstajati ne može, po onoj vječite istine: „Čovjek ne živi samo o kruhu i pilu svakidanjem, nego o svakoj riječi, koja proizlazi iz usta božjih". Ovu posljednju baštinu, da se nigda u rodu ljudskom ne izgubi, čuva pod okriljem božjim od iskona sveta crkva. Njezini su sveti patrijarhe, od kojih je predaja do trojice arapskih mudraca dospjela i k jaslicama ih u Betlehem, da se vječitoj istini u puti i krvi poklone, privela. Njezini su bili u staroj Ateni i Rimu oni divni ljudi, koji su iskreno istinu božju vrhu svega tražili, čuvali, branili, širili i njoj za ljubav čestoput i sam život svoj žrtvovali. Njihove spise sveta majka crkva štuje, preporučuje i s onom providnosti, koja majčinoj ljubavi odgovara, svuda u svoje učione uvadja, tim više budući da se u njima kadšto i samo došašće božje sluti i proriče. Njezini su u odabranom narodu žudinskom oni veliki proroci: Isaija, Jeremija, Ezekiel, Daniel i drugi, koji su divnim načinom vjeru u jedinoga Boga i svetu njegovu providnost čuvali i narod od svakoga zla i grijeha kano od očevidne propasti odvraćali; koji su svijetlu zoru do samoga bijeloga dana, koji nam je u Isusu osvanuo, i u domovini i u progonstvu navješćivali i zakon božji sa istinom svetom, kojoj se tvrdoglavi narod često opirao, tako mudro i postojano tumačili, branili i preporučivali, da im svijet ovaj u mudrosti, u značajnosti i svakovrsnoj veličajnosti ništa uz bok staviti ne može. Njezino je na posljetku zvanje duhom božjim opredijeljeno, da onu svetu baštinu čistu i neoskvrnjenu do konca svijeta uščuva, koju je u dospjelosti vremenâ samo vječito slovo božje svijetu darovalo i žrtvom svete svoje

smrti posvetilo; onu svetu baštinu, koja sve stare zavjete potvrdjuje i novim blagom iz samoga bića i srca božjega crpenim popunjuje, koju je Bog sam jedinim temeljem i uvjetom spasa i višega života svakomu čovjeku i svakomu narodu na uvijeke namijenio. Nije crkva stoga nesnošljiva, jerbo ona uči, da je svaki onaj u crkvi božjoj, koji iskreno istinu božju traži, čuva, brani i u život prevadja, krv od krvi njezine i vlast od vlasti njezine; osobito pak ako zna i umije za istinu svetu štagodj žrtvovati i pretrpjeti. Pače sveta majka crkva štuje i visoko cijeni i izvan svoga krila one plemenite javne i skromne duše, koje Isusa i svetu istinu božju iskreno ljube, traže, brane, šire i, koliko je moguće, primjerom svojim potvrdjuju; jer sv. majka crkva uči i drži, da su te plemenite duše prava čeda njezina, pak ako i ne spadaju na tijelo, spadaju na dušu njezinu. Sažaljuje pak, oplakuje i odsudjuje crkva one, koji u krilu njenu vlastitu krv svoju tako rekav izdaju i njezino srce probijaju, koji domaće blago svoje lakoumno preziru i na baštinu svetu u svakovrsnoj bludnji i smutnji navaljuju. O tima drži crkva, da ako i spadaju na tijelo, ne spadaju ipak na dušu njezinu.

Dašto da je po naročitoj volji i odluci božjoj najpreče pravo i osobita dužnost apostola i biskupa svetu baštinu istina kršćanskih čistu i neoskvrnjenu do konca svijeta čuvati, razvijati, tumačiti i iz nje zdravu i nepokvarenu hranu za vas svijet crpsti, jer su oni Duhom svetim postavljeni, da u svetoj i nerazrješivoj svezi i slozi sa glavom svojom i pod njezinom vrhovnom vlasti i upravom crkvom božjom vladaju i vjeri Isusovoj onu stalnost i sigurnost daju, bez koje ona nipošto biti ne može. U crkvi božjoj, ko i u svakom društvu, mora biti vrhovna moć i sudište, koja razmirice, što se u toli širokom svijetu dogadjaju, odlučnim i neopozivim načinom rješava. Narav pak same stvari i divni sustav crkve jamči nam, da su te odluke vazda mudre, pravedne i istinite. U crkvi je božjom upravo rukom sve tako u jedno spojeno, da prirodjenim pravcem jedno drugo veže, pazi, čuva, podupire i popunjuje tako, da se nigda zabluditi ne može. Kad sveti otac papa u rijetkim slučajevima sam kano glava crkve i vrhovni naučitelj kršćanskih naroda kršćanski koji nauk člankom vjere proglašuje, mi katolici držimo i vjerujemo, da je to nedvojbena istina Bogom objavljena, poglavito zato, jer smo uvjereni, da po ustima njegovima sam Petar govori, komu je Isus, kad ga je sinom Boga živoga proglasio, rekao: „Non caro et sanguis revelavit tibi, sed Pater meus, qui in coelis est" (nije ti tu istinu otkrila krv i put tvoja, nego otac moj, koji je u nebu) — sam, velim, sv. Petar, koga je Isus vječitim i neporušivim temeljem crkve svoje postavio, komu je osobitim načinom ključe nebeske i pastvu ovaca i jaganjaca povjerio; ali tkogod sustav crkve pobliže poznaje, taj će priznati, da su izvori svete istine u crkvi tako jasni i razgovijetni, da se u ukupnoj svijesti crkve Duh sveti vazda tako živim i neodoljivim načinom očituje, da nije ni pod samim čovječanskim vidom moguće, da vrhovni naučitelj crkve zabludi, kad iz tih izvora i iz svijesti crkve istinu kršćansku crpe.

tumači i razvija. Krivo je dakle i posve nerazložito tvrditi, da se je člankom vjere o papinoj nezabludivosti u crkvu uvukla neka vrsta samovolje, od koje svijet predati mora, jer gdje Isus sam prebiva i gdje Duh sveti svijem ravna, tuj o nikakovoj na svijetu samovolji govora biti ne može. Pod takovom tvrdnjom često se puta sakriva najveća samovolja, koja bez ikakva razloga na slobodu svete majke crkve i na najbitnije pojave njezinoga neumrloga zvanja i života navaljuje. Istina je, bilo je u povijesti vremena, kad je sveta majka crkva veći upliv i u javne poslove država i naroda imala; ali nije si ona nikada tu vlast samovoljno prisvojila, nego su joj istu sami narodi u svojim najvećim nuždama i potrebocama nametnuli, kojima nitko do crkve same u ono doba zadovoljiti nije mogao. Upliv crkve u ono doba javna je velika nužda i veliko dobročinstvo bio. Danas o nekakovoj u tom obziru pogibelji govoriti, pravo je licumjerstvo. Danas ne imaju se države i narodi ništa bojati od svete majke crkve, nego mnogo više od vlastite razvratnosti i one svemogućnosti, koja se u sve i svašto miješa i tako često i čestoput sjeme u samoj klici utamani, koje bi inače obilnim plodom urodilo. Danas se crkva posvuda skoro po svijetu za svoju vlastitu slobodu i za slobodu svijesti ljuto boriti ima.

Ja opetujem: licumjerstvo je pravo danas i pomisliti, da bi crkva drugim načinom na države i narode uplivati mogla nego onim istim, kojim je Isus sam uplivao, to jest preporučujući svetu vjeru i krepost kršćansku sa onim načelima, koja su jedina moguća strasti i požude ljudske ukrotiti, društvo čovječje oplemeniti i od onih ponora, u koje inače srnjati mora, odvratiti. Danas crkva boreći se za slobodu svoju u utrobi svojoj, ko i negda, nosi slobodu i prosvjetu svih naroda učeći ih, da se sloboda samo tako spasti i uživati dade, ako se sloboda crkve i svijesti štedi i ako se evangjeoska načela i prava kršćanske kreposti skroz i skroz u javnom i u tihom životu naroda udome i učvrste. Ja velim: sa svakim je pravom skopčana i dužnost, sa najvećim na svijetu pravom najveća i dužnost, t. j. dužnost istinu svetu vazda, osobito pak tada, kad svijet skoro vas zabludi i proti istini se sroči, stalno ju i nepomično sa žrtvom života, ako je nužno, braniti. Ja sam uvjeren, da sav svijet u današnjoj općoj razvratnosti i neizvjesnosti, koja je i duhom i životom narodâ zavladala, Bogu osobito zahvalan biti ima, da je jedno barem biće na ovome svijetu više praha zemaljskoga i meteža ljudskoga visoko uzdigao i svetim svojim zvanjem i pravom svojim obvezao, da istinu čistu i neoskvrnjenu bez straha i obzira ljudskoga svemu svijetu navješćuje i slobodu svijesti i narodâ brani i čuva. To je neumrla zadaća papa rimskih, koju su oni znali i umjeli ne samo sa sjajne stolice svoje, nego i iz mamertinskih tamnica i iz podzemnih katakomba i sa samoga križa vršiti. Kad bi toga glasa ponestati moglo, onda bi istom svijet osjetio, da mu je nešta posve bitnoga u moralnom životu ponestalo. Pomrčina bi to bila, koja tmine navješćuje. Da ostala mukom mimoidjem, ja sam uvjeren, da u ovo posljednje doba svijet nije vidio prizora divnijega i uzoritijega, nego što ga je vidio u Piju VII. Sav je skoro svijet podlegao jarmu okrutnoga samosilnika, samo jedan

čovjek, do koga je samosilniku neizmjerno stalo, podlegao nije; a taj je čovjek dobri, blagi i sveti Pije VII., komu sveto zvanje i božje pravo dade snagu, da se i u progonstvu i u groznoj osamljenosti bez ikakvoga na svijetu svjeta i svake pomoći svakoj sili opre i svakoj prevari otme. Osjetio je tada živo sav svijet, da je sveti taj starina u duši svojoj najveći dio slobode svega svijeta nosio, jer ga je poslije poraženoga silnika u zvijezde upravo kovao i s općim veseljem i općim slavljem na staru stolicu njegovu otpratio. Priznao je to i sam veleumni stradalnik, kad je na samotnom školju usred mora svojim nasljednicima svjetovao, da u svetu rimsku stolicu nikad ne diraju; što da su oni vjerno slijedili, ne bi sigurno sa sobom i narod francuski u grozovitu propast strmoglavili. To je ona silna moć, koja je negda po papi Lavu Velikom Atilu „bič božji" od Rima i Italije odbila. A i dan danas ja ne znam prizora divnijega, nego što nam ga Vatikan pruža. Sjedi tuj na stolici Petrovoj starac izvanredne mudrosti, dobrote i umjerenosti; sjedi lišen stare svoje časti i slobode i zna dobro, da u ovo burno i razvratno doba nije daleko od njega križ, na kom je sv. Petar poginuo; pak ipak sveti taj starina nalazi u duši i položaju svom toliko snage, da se nijedno važnije pitanje na svijetu njegovoj brizi i mudrosti oteti ne može. Ili je razjarene i na svaku silu pripravne društvene redove umiriti, podučiti i na stazu svetoga evangjelja uputiti; ili je staroj mučenici Irskoj put kreposti, poštenja, ustrpljivosti i umjerenosti označiti; ili se je za potlačenu slobodu crkve u Njemačkoj, u Belgiji i Francuskoj zauzeti: tuj se, ko i u sto drugih prilika, glas njegov čuje, glas istine božje i prave mudrosti, koji — hvala Bogu — tajinstvenom nekom moći i onamo dopire, gdje se njegovomu pravu i povlastici njegovoj ne klanjaju.

Ah sveti oče! Hvala ti vječita, što u očinskoj tvojoj brizi za vaskoliki svijet nijesi ni na nas, nas kršćanske Slavene zaboravio! Znaj, sveti oče, da se je krasna okružnica tvoja o Ćirilu i Metodu živo odazvala u srcu cijeloga Slavenstva. Dobro je, da svijet, koji je čestoput pristran i nepravedan, zna, da iz srca tvoga, u kom se ljubav Isusova odziva, ni Slaveni isključeni nijesu. Nije dašto naše znati onaj čas, koji je otac nebeski sebi pridržao, ali ne ima dvojbe, da će sjeme riječi tvoje prije ili poslije željeni plod donijeti, o čem ćemo mi svi iz svih sila polag tebe raditi, dok ovdje živimo i dok se, ako Bog da, u vječnosti sa svetim Ćirilom i Metodom sastanemo. Radit ćemo o tom, velim, i mi biskupi, jer je i nama slijediti primjer papa rimskih, budući da smo i mi pravi naučitelji naroda i budući da je naše zakone nauka kršćanskoga na razne potrebоće pojedinih crkava i naroda upravljati.

Ne ima se dakle svijet ništa za se i za svoje osobite svojine od najnovijega članka sv. vjere bojati; ali je još i manje osnovano i upravo smiješno u tom obziru pozivati se na vremeniti posjed papinski, za kojim se tobože toliko teži. Ovo pitanje u nikakvom savezu ne stoji sa naukom, koji iz života i djelovanja naših svetih apostola crpemo. Sve pak, što se o njem razborito reći može, jest: da je posjed papin jedan od najstarijih i najzakonitijih posjeda na ovom svijetu i da se u njega dirnuti nije moglo, a da se sav društveni red i svaki imetak ne uzdrma;

da je taj posjed providnost božja u najsvetije svrhe, za slobodu i čast sv. rimske stolice opredijelila i da se rimska stolica njega, ko što ni vlastite slobode, nikada odreći ne može.

Jasno je nadalje i posve izvjesno, da oštroumlju i mudrosti ljudskoj još do danas nimalo za rukom pošlo nije proiznaći drugo koje sredstvo, koje bi slobodu i čast svete stolice tako zajamčilo, da se katolički svijet umiriti može; a doklegod to ne bude, dotle će se u prosvjedu sv. rimske stolice odazivati mnijenje i osvjedočenje cijeloga katoličkoga svijeta. U ostalom ne miješajmo to pitanje sa pitanjima, s kojima ono u savezu ne stoji, nego povjerimo ga božjoj providnosti, kojoj se svatko na svijetu pokoriti mora. I onako ne može se ni pomisliti i grdna je kleveta, da bi sveti rimski prvostolnik ikada htio i kanio zadobiti posjed svoj cijenom makar samo jedne kapi krvi ljudske ili ičijom na svijetu štetom, jer je on namjesnik onoga, koji je na ovaj svijet došao, ne da tudju krv polijeva ili štetu ma ikomu nanaša, nego da svoju vlastitu krv za spas svijeta do posljednje kapi prolije i da svojom štetom i mukom sve ljude i narode od štete i vjekovite muke otkupi.

S mirnom dakle dušom približujmo se svetoj rimskoj stolici i tražimo u nje s potpunim uvjerenjem vazda svjeta, obrane i utjehe, ko što nas na to životom i primjerom svojim upućuju naši sveti apostoli Ćiril i Metod. Oni su za svoje vrijeme skoro sa svima knezovima slavenskih plemena u doticaj dolazili: oni su boravili u gornjoj Moravskoj i uplivali na kneza Rastića i Svatopluka; oni su pokrstili češkoga kneza Borivoja i suprugu mu Ludmilu; jedan dio nadbiskupije panonske prostirao se je i preko Dunava na Srbiju; prolazili su oni Hrvatskom i živi trag za sobom ostavljali; doprli su oni na sjeveru do Slavena na Visli i Labi, — pak su posvuda svjetovali, učili i opominjali Slavene, da u jedinstvu svete vjere i crkve traže zalog onoj slozi, ljubavi, snazi i medjusobnom sporazumljenju, bez kojega nisu nikako postići mogli više one svrhe, za kojima su težiti morali. Kad čovjek na ovo pomisli, onda ne može dosta nažaliti, što slavenski narodi nisu umjeli odazvati se nauku tako mudromu i spasonosnomu. Da je to bilo, bila bi po svoj prilici sva povijest Slavena drugim pravcem pošla; ali što nije onda učinjeno, valja danas učiniti. Ja sam čvrsto uvjeren, da je Bog poglavito zato danas medju Slavenima probudio općenitu želju, da se sveti naši apostoli Ćiril i Metod više nego dosele štuju i slave; da je zato poglavito ponukao očinsko srce Lava XIII., da svete naše na odličniji stepen pred cijelom crkvom uzvisi, da nas opomene na one svete svjete i nauke, koje su nam negda na ovom svijetu davali sveti naši, i koje oni i danas ponavljaju pred prestoljem božjim. Daj dakle da svaki nas, koji nešto moći i upliva u narodu i plemenu svom uživamo, daj da ga na to upotrijebimo, da se tim prije u jedinstvu svete vjere i crkve božje sastanemo i iz njega luč i snagu crpemo, da plemenite i pravedne naše težnje i svrhe postignemo. Istina je, sveti se naši nijesu nigdje sastali sa najvećim i sa najslavnijim plemenom slavenskim, koje se je tada tek ozbiljnije u jednu cjelinu sabirati i na vidiku povijesti ljudske snažnije pokazivati počelo; ali stoga upravo veličajno to pleme ništa posla nije

imalo sa onim spletkama, koje su tada u Bizantu nesretni raskol radjale. To upravo pleme ne bi nipošto dopustiti smjelo, da raskol, koji grčko ime i grčku narav na sebi nosi, slavenskim postane i ostane. I onako to pleme po mom mnijenju i osvjedočenju svoje nutarnje i vanjske poteškoće svladati i svoj odnošaj naprema najdarovit jemu slavenskomu plemenu inače nikako poboljšati ne može nego približujući se svetoj rimskoj stolici, što hvala Bogu u naše evo doba i biva. Ostalo će Bog u svoje vrijeme nadodati tomu slavnomu plemenu, koje već stoga osobiti božji blagoslov zaslužuje, što zna i umije za najsvetiju na ovom svijetu stvar bez ikakvih sebičnih svrha krv svoju na potoke prolijevati.

Sprema se već sada slavenski svijet, da 6. travnja godine 1885. na Velehradu svečanim načinom proslavi tisućgodišnju uspomenu smrti sv. Metoda. Gledajmo, da se tuj u što većem broju sastanemo i jaganjcem božjim, koji odnima grijehe svijeta, zavjetimo, da ćemo nauk svetih naših apostola vjerno slijediti i u jedinstvu svete vjere i crkve zalog naše sreće i sloge tražiti.

Što se pak napose nas u ovoj biskupiji tiče, sjetimo se svi, da je naša stolna crkva posvećena svetomu Petru, stožerniku jedinstva crkvenoga. Zlatna slova, koja nam odmah pri ulazu u novu našu crkvu u oči udaraju: „Ti si Petar, i vrhu te stijene sagradit ću crkvu svoju, i vrata paklena ne će je nadvladati", nek nas vazda opominju, da izmed ostalih dužnosti kršćanskih imamo i jedinstvo crkveno njegovati i po mogućnosti širiti. Oltar pak na čast i poštenje naših svetih apostola u istoj crkvi nek nam bude ponukom, da se i mi dušom barem i molitvom priključimo onoj bratovštini, koja će čestoput pred tijem oltarom klečati i svetim se našima u ime svetoga jedinstva u vjeri glede svih Slavena utjecati. Ovu nam dužnost okolnosti, u kojima u biskupiji živimo, osobito nalažu. Živimo sa braćom našom istočnoga obreda. Budimo prama njima puni ljubavi i dobrote i sjetimo se, da je najsjajniji dokaz prave vjere ljubav čista i dobrotvorna; sjetimo se, da je ljubav ona silna moć, koja sve svladava, kojoj se nitko, ni ista smrt oprijeti ne može. Ljubimo iskreno braću, s kojom živimo, ne samo stoga, što su s nama jedna krv i jedan narod i što nam je obojima jedna budućnost, nego ljubimo ih i zato, što je i njihov crkveni obred lijep i veličanstven, uveden u crkvu po sv. Basiliju i sv. Ivanu Zlatoustom, koje i mi i oni kano svete božje ugodnike štujemo i zazivamo; što se na njihovim žrtvenicima pravi živi Bog na spas svijeta prikazuje; što se i u njihovim hramovima sveto slovo božje ori; što se u njihovom svetom pojanju čarobni glasovi istoka isto tako divno odzivaju, kao kod nas zapada. Ne slušajmo nikad one, koji bi nas ma kakvim načinom razdvajati htjeli, to su bo očevidno opći neprijatelji naši. One grdne poslovice, koje je pakao sam izumio, da odurnost i mržnju medju nama sije, iskorijenimo za vazda iz srca i duše naše, pak kad im već u rječnicima našima traga nestati ne može, nek im nigda i nigda traga u ustima našima ne bude. I jedni i drugi štujemo i zazivamo sv. Ćirila i Metoda, to je pravo i Bogu drago; ali ta dva sveta imena nek nas u ljubavi i bratskoj

slozi tako spoje, da ostanemo doduše svaki pri onom, što nam je sveto i milo, što nam je od vijekova duši i srcu priraslo; ali da se ujedno združimo u onom, što su nam sveti apostoli naši cijelim životom i djelovanjem svojim preporučivali, što su nam na čas smrti kano svetu oporuku ostavili, što i dan danas pred božjim licem ponavljaju, a to je: da vjerom i crkvom jedni budemo i to jedinstvo kano zalog sreće naše i vremenite i vječne smatramo! Amen.

Ovaj list imat će braća svećenici tečajem korizme svojim načinom puku pročitati i protumačiti. U ostalom glede korizmenoga posta ostaje sve pri starom. Puk medjutim kršćanski opominjimo, da se trsi skrušenošću i pokorom, djelima ljubavi i milosrdja popustljivost svete majke crkve glede posta otkupiti.

U Djakovu dne 4. veljače 1881.

(Glasnik biskupije djakovačko-srijemske 1881. br. 4. str. 25—53.)

GDJE JE ŠTO.

na strani

PRISTUP VII

NACRT ŽIVOTA:

Glava I. Strossmayer prije svoga biskupstva 3
Glava II. Strossmayerovo biskupovanje 9
Glava III. Strossmayerov rad u narodnoj politici 40
Glava IV. Strossmayer u narodnoj prosvjeti 78
Glava V. Strossmayer kao svjetski čovjek iza vatikanskoga koncila 102

I. GOVORI:

1. Govor o akademiji i sveučilištu govoren u saboru dne 29. travnja 1861. 129
2. Govor o odnošajima kraljevine Hrvatske Dalmacije i Slavonije prema kraljevini Ugarskoj govoren u saboru dne 5. srpnja 1861. 135
3. Govor pri otvorenju Jugoslavenske akademije govoren dne 28. srpnja 1867. 157
4. Govor na koncilu vatikanskom govoren dne 25. siječnja 1870. 170
5. Govor pri otvorenju galerije slika govoren dne 9. studenoga 1884. 182

II. RASPRAVE:

1. Stolna crkva u Djakovu 203
2. Slike u stolnoj crkvi djakovačkoj 247
3. Tri riječi našemu sveučilištu 304
4. Putopisne crtice 322
5. Predgovor novomu Obredniku 360

III. OKRUŽNICE:

1. Okružnica od g. 1877. o jedinstvu crkve 377
2. Okružnica od g. 1881. o sv. Ćirilu i Metodu 405

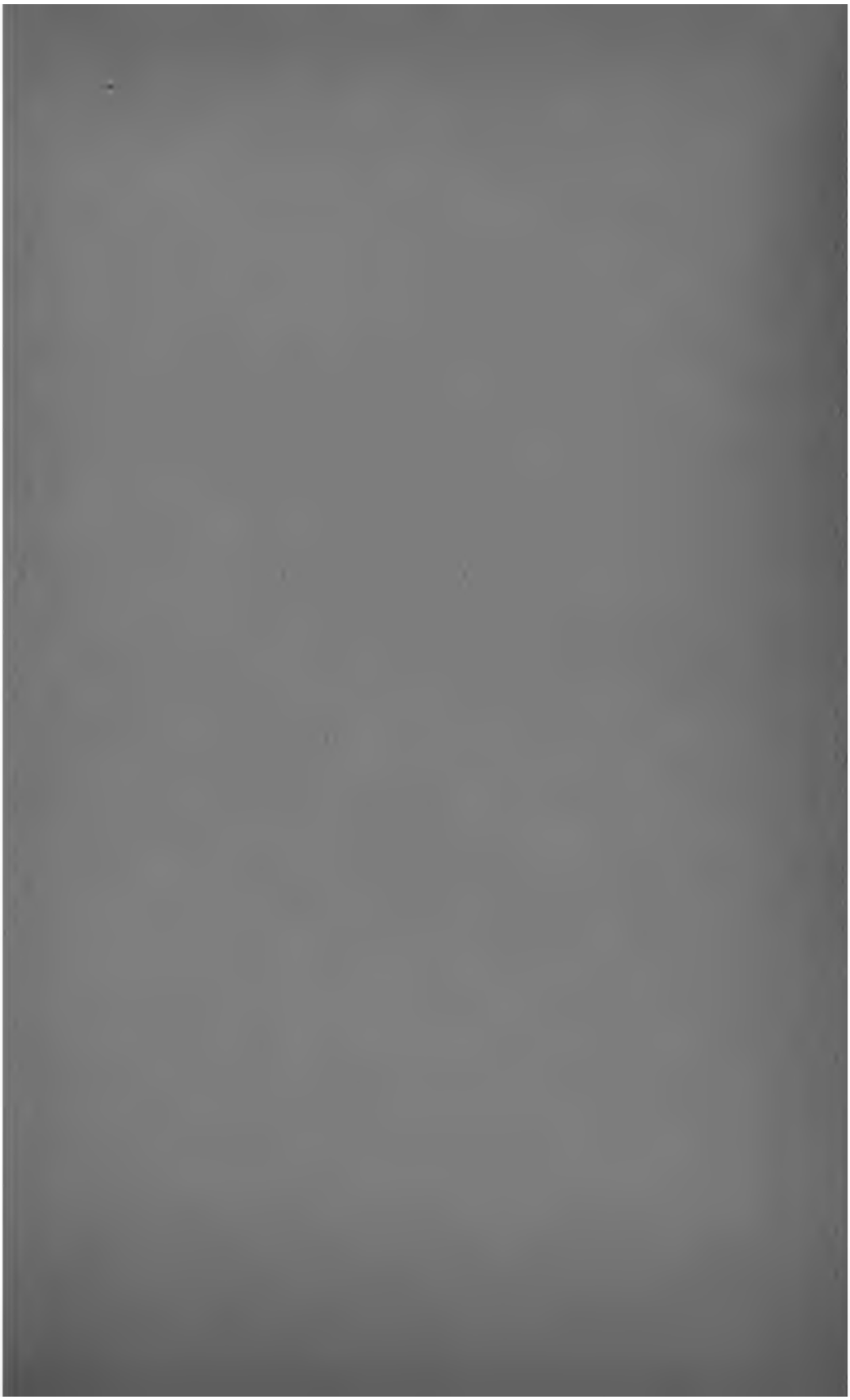

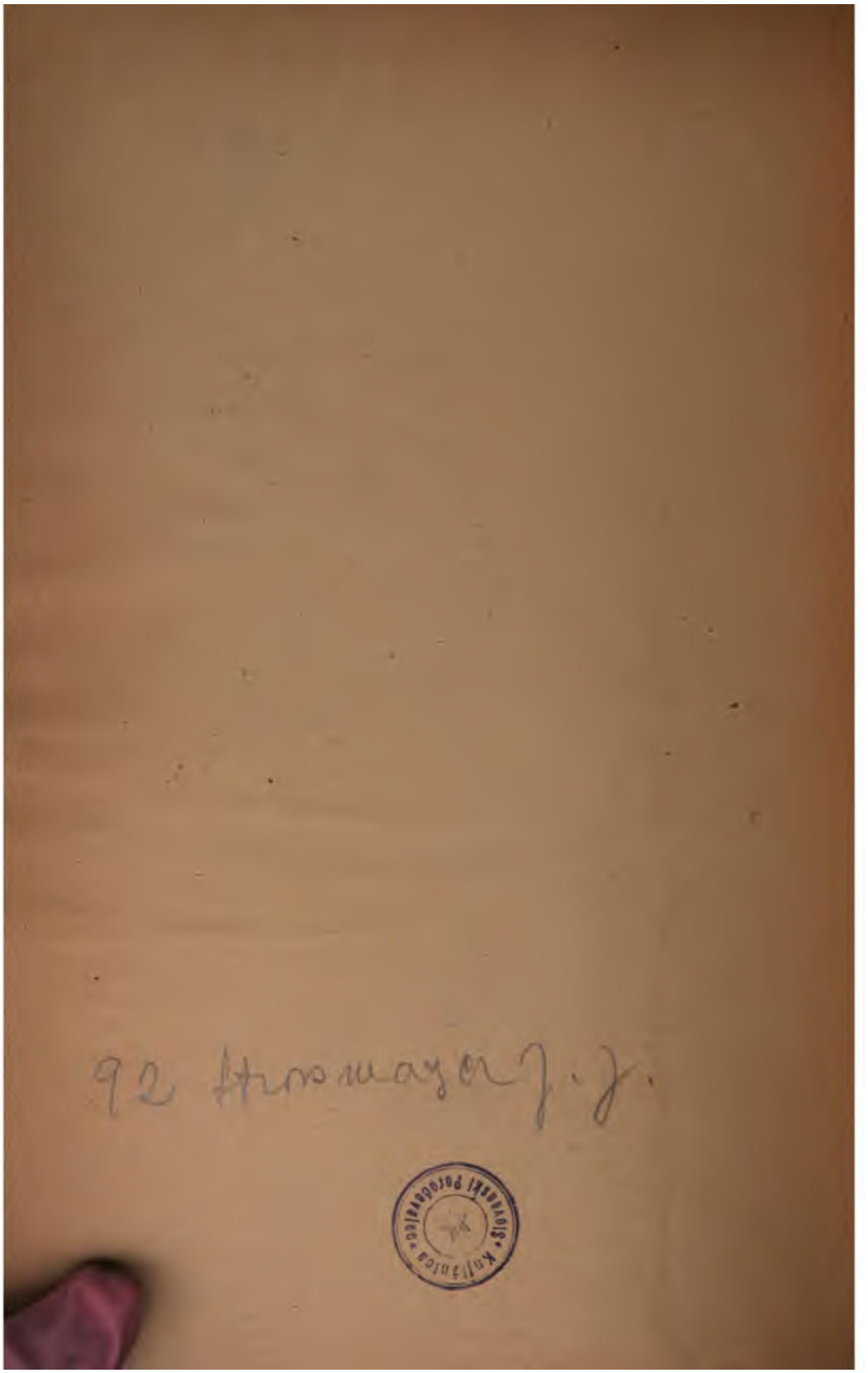

379
.S58

DB 379 .S58 C.1
Nacrt zivota i djela biskupa J
Stanford University Libraries
3 6105 035 776 074

DATE DUE

AUG - 2 1979			

JUL 30 1975
APR 24 1978